๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

วิสุทฺธิมคฺค

(ปฐโม ภาโค)

นิทานาทิกถา

๑. **สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ, จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ;**
อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ, โส อิมํ วิชฏเย ชฏนฺติ๚ (สํ. นิ. ๑.๒๓);

อิติ หิทํ วุตฺตํ, กสฺมา ปเนตํ วุตฺตํ, ภควนฺตํ กิร สาวตฺถิยํ วิหรนฺตํ รตฺติภาเค อญฺญตโร เทวปุตฺโต อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน สํสยสมุคฺฆาฏตฺถํ –

อนฺโตชฏา พหิชฏา, ชฏาย ชฏิตา ปชา;
ตํ ตํ โคตม ปุจฺฉามิ, โก อิมํ วิชฏเย ชฏนฺติ๚ (สํ. นิ. ๑.๒๓) –

อิมํ ปญฺหํ ปุจฺฉิ๚ ตสฺสายํ สงฺเขปโตฺถ – **ชฏา**ติ ตณฺหาย ชาลินิยา เอตํ อธิวจนํ๚ สา หิ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ เหฏฺฐุปริยวเสน ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโต สํสิพฺพนฏฺเฐน เวฬุคุมฺพาทีนํ สาขาชาลสงฺขาตา ชฏา วิยาติ ชฏา, สา ปเนสา สกปริกฺขารปรปริกฺขาเรสุ สกอตฺตภาวปรอตฺตภาเวสุ อชฺฌตฺติกายตนพาหิรายตเนสุ จ อุปฺปชฺชนโต **อนฺโตชฏา พหิชฏา**ติ วุจฺจติ๚ ตาย เอวํ อุปฺปชฺชมานาย **ชฏาย ชฏิตา ปชา**๚ ยถา นาม เวฬุคุมฺพชฏาทีหิ เวฬุอาทโย, เอวํ ตาย ตณฺหาชฏาย สพฺพาปิ อยํ สตฺตนิกายสงฺขาตา ปชา ชฏิตา วินทฺธา, สํสิพฺพิตาติ อโตฺถ๚ ยสฺมา จ เอวํ ชฏิตา๚ **ตํ ตํ โคตม ปุจฺฉามี**ติ ตสฺมา ตํ ปุจฺฉามิ๚ **โคตมา**ติ ภควนฺตํ โคเตฺตน อาลปติ๚ **โก อิมํ วิชฏเย ชฏ**นฺติ อิมํ เอวํ เตธาตุกํ ชเฏตฺวา ฐิตํ ชฏํ โก วิชเฏยฺย, วิชเฏตุํ โก สมโตฺถติ ปุจฺฉติ๚

เอวํ ปุโฏฺฐ ปนสฺส สพฺพธเมฺมสุ อปฺปฏิหตญาณจาโร เทวเทโว สกฺกานํ อติสโกฺก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา จตุเวสารชฺชวิสารโท ทสพลธโร อนาวรณญาโณ สมนฺตจกฺขุ ภควา ตมตฺถํ วิสฺสเชฺชโนฺต –

สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ, จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ;
อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ, โส อิมํ วิชฏเย ชฏนฺติ๚ –

อิมํ คาถมาห๚

๒. อิมิสฺสา ทานิ คาถาย, กถิตาย มเหสินา;
วณฺณยโนฺต ยถาภูตํ, อตฺถํ สีลาทิเภทนํ๚

สุทุลฺลภํ ลภิตฺวาน, ปพฺพชฺชํ ชินสาสเน;
สีลาทิสงฺคหํ เขมํ, อุชุํ มคฺคํ วิสุทฺธิยา๚

ยถาภูตํ อชานนฺตา, สุทฺธิกามาปิ เย อิธ;
วิสุทฺธิํ นาธิคจฺฉนฺติ, วายมนฺตาปิ โยคิโน๚

เตสํ ปาโมชฺชกรณํ, สุวิสุทฺธวินิจฺฉยํ;
มหาวิหารวาสีนํ, เทสนานยนิสฺสิตํฯ

วิสุทฺธิมคฺคํ ภาสิสฺสํ, ตํ เม สกฺกจฺจ ภาสโต;
วิสุทฺธิกามา สพฺเพปิ, นิสามยถ สาธโวติฯ

๓. ตตฺถ **วิสุทฺธี**ติ สพฺพมลวิรหิตํ อจฺจนฺตปริสุทฺธํ นิพฺพานํ เวทิตพฺพํฯ ตสฺสา วิสุทฺธิยา มโคฺคติ วิสุทฺธิมโคฺคฯ **มโคฺค**ติ อธิคมูปาโย วุจฺจติฯ ตํ วิสุทฺธิมคฺคํ ภาสิสฺสามีติ อโตฺถฯ

โส ปนายํ **วิสุทฺธิมโคฺค** กตฺถจิ **วิปสฺสนามตฺตวเสเนว** เทสิโตฯ ยถาห –

‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจาติ, ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ;
อถ นิพฺพินฺทติ ทุเกฺข, เอส มโคฺค วิสุทฺธิยา’’ติฯ (ธ. ป. ๒๗๗);

กตฺถจิ **ฌานปญฺญาวเสน**ฯ ยถาห –

‘‘ยมฺหิ ฌานญฺจ ปญฺญา จ, ส เว นิพฺพานสนฺติเก’’ติฯ (ธ. ป. ๓๗๒);

กตฺถจิ **กมฺมาทิวเสน**ฯ ยถาห –

‘‘กมฺมํ วิชฺชา จ ธโมฺม จ, สีลํ ชีวิตมุตฺตมํ;
เอเตน มจฺจา สุชฺฌนฺติ, น โคเตฺตน ธเนน วา’’ติฯ (ม. นิ. ๓.๓๘๗; สํ. นิ. ๑.๔๘);

กตฺถจิ **สีลาทิวเสน**ฯ ยถาห –

‘‘สพฺพทา สีลสมฺปโนฺน, ปญฺญวา สุสมาหิโต;
อารทฺธวีริโย ปหิตโตฺต, โอฆํ ตรติ ทุตฺตร’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๙๖);

กตฺถจิ **สติปฎฺฐานาทิวเสน**ฯ ยถาห –

‘‘เอกายโน อยํ, ภิกฺขเว, มโคฺค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา…เป.… นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย, ยทิทํ จตฺตาโร สติปฎฺฐานา’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๗๓)ฯ

สมฺมปฺปธานาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิมสฺมิํ ปน ปญฺหาพฺยากรเณ **สีลาทิวเสน** เทสิโตฯ

๔. ตตฺรายํ สเงฺขปวณฺณนา – **สีเล ปติฎฺฐายา**ติ สีเล ฐตฺวา, สีลํ ปริปูรยมาโนเยว เจตฺถ สีเล ฐิโตติ วุจฺจติฯ ตสฺมา สีลปริปูรเณน สีเล ปติฎฺฐหิตฺวาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **นโร**ติ สโตฺตฯ **สปโญฺญ**ติ กมฺมชติเหตุกปฎิสนฺธิปญฺญาย ปญฺญวาฯ **จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวย**นฺติ สมาธิเญฺจว วิปสฺสนญฺจ ภาวยมาโน, จิตฺตสีเสน เหตฺถ สมาธิ นิทฺทิโฎฺฐฯ ปญฺญานาเมน จ วิปสฺสนาติฯ **อาตาปี**ติ วีริยวาฯ วีริยญฺหิ กิเลสานํ อาตาปนปริตาปนเฎฺฐน อาตาโปติ วุจฺจติฯ ตทสฺส อตฺถีติ อาตาปีฯ **นิปโก**ติ เนปกฺกํ วุจฺจติ ปญฺญา, ตาย สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ อิมินา ปเทน ปาริหาริกปญฺญํ ทเสฺสติฯ อิมสฺมิญฺหิ ปญฺหาพฺยากรเณ ติกฺขตฺตุํ ปญฺญา อาคตาฯ ตตฺถ ปฐมา ชาติปญฺญา, ทุติยา วิปสฺสนาปญฺญา, ตติยา สพฺพกิจฺจปริณายิกา ปาริหาริกปญฺญาฯ สํสาเร ภยํ อิกฺขตีติ **ภิกฺขุฯ โส อิมํ วิชฎเย ชฎ**นฺติ โส อิมินา จ สีเลน อิมินา จ จิตฺตสีเสน นิทฺทิฎฺฐสมาธินา อิมาย จ ติวิธาย ปญฺญาย อิมินา จ อาตาเปนาติ ฉหิ ธเมฺมหิ สมนฺ

นาคโต ภิกฺขุฯ เสยฺยถาปิ นาม ปุริโส ปถวิยํ ปติฏฺฐาย สุนิสิตํ สตฺถํ อุกฺขิปิตฺวา มหนฺตํ เวฬุคุมฺพํ วิชเฏยฺย, เอวเมว สีลปถวิยํ ปติฏฺฐาย สมาธิสิลายํ สุนิสิตํ วิปสฺสนาปญฺญาสตฺถํ วีริยพลปคฺคหิเตน ปาริหาริกปญฺญาหตฺเถน อุกฺขิปิตฺวา สพฺพมฺปิ ตํ อตฺตโน สนฺตาเน ปติตํ ตณฺหาชฏํ วิชเฏยฺย สญฺฉินฺเทยฺย สมฺปทาเลยฺยฯ มคฺคกฺขเณ ปเนส ตํ ชฏํ วิชเฏติ นามฯ ผลกฺขเณ วิชฏิตชโฏ สเทวกสฺส โลกสฺส อคฺคทกฺขิเณยฺโย โหติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ, จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ;
> อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ, โส อิมํ วิชฏเย ชฏ’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๓);

๕. ตตฺรายํ ยาย ปญฺญาย **สปญฺโญ**ติ วุตฺโต, ตตฺราสฺส กรณียํ นตฺถิฯ ปุริมกมฺมานุภาเวเนว หิสฺส สา สิทฺธาฯ **อาตาปี นิปโก**ติ เอตฺถ วุตฺตวีริยวเสน ปน เตน สาตจฺจการินา ปญฺญาวเสน จ สมฺปชานการินา หุตฺวา สีเล ปติฏฺฐาย จิตฺตปญฺญาวเสน วุตฺตา สมถวิปสฺสนา ภาเวตพฺพาติ อิมมตฺร ภควา สีลสมาธิปญฺญามุเขน วิสุทฺธิมคฺคํ ทเสฺสติฯ

เอตฺตาวตา หิ ติโสฺส สิกฺขา, ติวิธกลฺยาณํ สาสนํ, เตวิชฺชตาทีนํ อุปนิสฺสโย, อนฺตทฺวยวชฺชนมชฺฌิมปฏิปตฺติเสวนานิ, อปายาทิสมติกฺกมนุปาโย, ตีหากาเรหิ กิเลสปฺปหานํ, วีติกฺกมาทีนํ ปฏิปกฺข, สํกิเลสตฺตยวิโสธนํ, โสตาปนฺนาทิภาวสฺส จ การณํ ปกาสิตํ โหติฯ

กถํ? เอตฺถ หิ สีเลน อธิสีลสิกฺขา ปกาสิตา โหติ, สมาธินา อธิจิตฺตสิกฺขา, ปญฺญาย อธิปญฺญาสิกฺขาฯ

สีเลน จ สาสนสฺส อาทิกลฺยาณตา ปกาสิตา โหติฯ ‘‘โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ, สีลญฺจ สุวิสุทฺธ’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๓๖๙) หิ วจนโต, ‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณ’’นฺติ (ที. นิ. ๒.๙๐) อาทิวจนโต จ สีลํ สาสนสฺส อาทิ, ตญฺจ กลฺยาณํ, อวิปฺปฏิสาราทิคุณาวหตฺตาฯ สมาธินา มเชฺฌกลฺยาณตา ปกาสิตา โหติฯ ‘‘กุสลสฺส อุปสมฺปทา’’ติ (ที. นิ. ๒.๙๐) อาทิวจนโต หิ สมาธิ สาสนสฺส มเชฺฌ, โส จ กลฺยาโณ, อิทฺธิวิธาทิคุณาวหตฺตาฯ ปญฺญาย สาสนสฺส ปริโยสานกลฺยาณตา ปกาสิตา โหติฯ ‘‘สจิตฺตปริโยทาปนํ, เอตํ พุทฺธาน สาสน’’นฺติ (ที. นิ. ๒.๙๐) หิ วจนโต, ปญฺญุตฺตรโต จ ปญฺญา สาสนสฺส ปริโยสานํ, สา จ กลฺยาณํ, อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ ตาทิภาวาวหนโตฯ

> ‘‘เสโล ยถา เอกฆโน, วาเตน น สมีรติ;
> เอวํ นินฺทาปสํสาสุ, น สมิญฺชนฺติ ปณฺฑิตา’’ติฯ (ธ. ป. ๘๑); –

หิ วุตฺตํฯ

ตถา สีเลน เตวิชฺชตาย อุปนิสฺสโย ปกาสิโต โหติฯ สีลสมฺปตฺติญฺหิ นิสฺสาย ติโสฺส วิชฺชา ปาปุณาติ, น ตโต ปรํฯ สมาธินา ฉฬภิญฺญตาย อุปนิสฺสโย ปกาสิโต โหติฯ สมาธิสมฺปทญฺหิ นิสฺสาย ฉ อภิญฺญา ปาปุณาติ, น ตโต ปรํฯ ปญฺญาย ปฏิสมฺภิทาปเภทสฺส อุปนิสฺสโย ปกาสิโต โหติฯ ปญฺญาสมฺปตฺติญฺหิ นิสฺสาย จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา ปาปุณาติ, น อเญฺญน การเณนฯ

สีเลน จ กามสุขลฺลิกานุโยคสงฺขาตสฺส อนฺตสฺส วชฺชนํ ปกาสิตํ โหติ, สมาธินา อตฺตกิลมถานุโยคสงฺขาตสฺสฯ ปญฺญาย มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา เสวนํ ปกาสิตํ โหติฯ

ตถา สีเลน อปายสมติกฺกมนุปาโย ปกาสิโต โหติ, สมาธินา กามธาตุสมติกฺกมนุปาโย, ปญฺญาย สพฺพภวสมติกฺกมนุปาโยฯ

สีเลน จ ตทงฺคปฺปหานวเสน กิเลสปฺปหานํ ปกาสิตํ โหติ, สมาธินา วิกฺขมฺภนปฺปหานวเสน, ปญฺญาย สมุจฺเฉทปฺปหานวเสนฯ

ตถา สีเลน กิเลสานํ วีติกฺกมปฏิปกฺโข ปกาสิโต โหติ, สมาธินา ปริยุฏฺฐานปฏิปกฺโข, ปญฺญาย อนุสยปฏิปกฺโขฯ

สีเลน จ ทุจฺจริตสํกิเลสวิโสธนํ ปกาสิตํ โหติ, สมาธินา ตณฺหาสํกิเลสวิโสธนํ, ปญฺญาย ทิฏฺฐิสํกิเลสวิโสธนํฯ

ตถา สีเลน โสตาปนฺนสกทาคามิภาวสฺส การณํ ปกาสิตํ โหติ, สมาธินา อนาคามิภาวสฺส, ปญฺญาย อรหตฺตสฺสฯ โสตาปนฺโน หิ ''สีเลสุ ปริปูรการี''ติ (อ. นิ. ๓.๘๗) วุตฺโต, ตถา สกทาคามีฯ อนาคามี ปน ''สมาธิสฺมึ ปริปูรการี''ติ (อ. นิ. ๓.๘๗)ฯ อรหา ปน ''ปญฺญาย ปริปูรการี''ติ (อ. นิ. ๓.๘๗)ฯ

เอวํ เอตฺตาวตา ติโสฺส สิกฺขา, ติวิธกลฺยาณํ สาสนํ, เตวิชฺชตาทีนํ อุปนิสฺสโย, อนฺตทฺวยวชฺชนมชฺฌิมปฏิปตฺติเสวนานิ, อปายาทิสมติกฺกมนุปาโย, ตีหากาเรหิ กิเลสปฺปหานํ, วีติกฺกมาทีนํ ปฏิปกฺโข, สํกิเลสตฺตยวิโสธนํ, โสตาปนฺนาทิภาวสฺส จ การณนฺติ อิเมนว, อเญฺญ จ เอวรูปา คุณตฺติกา ปกาสิตา โหนฺตีติฯ

๑. สีลนิเทฺทโส

สีลสรูปาทิกถา

๖. เอวํ อเนกคุณสงฺคาหเกน สีลสมาธิปญฺญามุเขน เทสิโตปิ ปเนส **วิสุทฺธิมคฺโค** อติสงฺเขปเทสิโตเยว โหติฯ ตสฺมา นาลํ สพฺเพสํ อุปการายาติ วิตฺถารมสฺส ทเสฺสตุํ สีลํ ตาว อารพฺภ อิทํ ปญฺหากมฺมํ โหติฯ

กึ สีลํ, เกนฏฺเฐน สีลํ, กานสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานิ, กิมานิสํสํ สีลํ, กติวิธํ เจตํ สีลํ, โก จสฺส สํกิเลโส, กึ โวทานนฺติฯ

ตตฺริทํ วิสฺสชฺชนํฯ **กึ สีล**นฺติ ปาณาติปาตาทีหิ วา วิรมนฺตสฺส วตฺตปฏิปตฺตึ วา ปูเรนฺตสฺส เจตนาทโย ธมฺมาฯ วุตฺตเญฺหตํ ปฏิสมฺภิทายํ ‘‘กึ สีลนฺติ เจตนา สีลํ, เจตสิกํ สีลํ, สํวโร สีลํ, อวีติกฺกโม สีล’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๓๙)ฯ ตตฺถ **เจตนา สีลํ** นาม ปาณาติปาตาทีหิ วา วิรมนฺตสฺส วตฺตปฏิปตฺตึ วา ปูเรนฺตสฺส เจตนาฯ **เจตสิกํ สีลํ** นาม ปาณาติปาตาทีหิ วิรมนฺตสฺส วิรติฯ อปิจ เจตนา สีลํ นาม ปาณาติปาตาทีนิ ปชหนฺตสฺส สตฺต กมฺมปถเจตนาฯ เจตสิกํ สีลํ นาม ‘‘อภิชฺฌํ ปหาย วิคตาภิเชฺฌน เจตสา วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๑๗) อาทินา นเยน วุตฺตา อนภิชฺฌาพฺยาปาทสมฺมาทิฏฺฐิธมฺมาฯ **สํวโร สีล**นฺติ เอตฺถ ปญฺจวิเธน สํวโร เวทิตโพฺพ ปาติโมกฺขสํวโร, สติสํวโร, ญาณสํวโร, ขนฺติสํวโร, วีริยสํวโรติฯ ตตฺถ อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโตติ (วิภ. ๕๑๑) อยํ **ปาติโมกฺขสํวโร**ฯ รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตีติ (ที. นิ. ๑.๒๑๓) อยํ **สติสํวโร**ฯ

> ยานิ โสตานิ โลกสฺมึ, (อชิตาติ ภควา;)
> สติ เตสํ นิวารณํ;
> โสตานํ สํวรํ พฺรูมิ, ปญฺญาเยเต ปิธิยฺยเรติฯ (สุ. นิ. ๑๐๔๑);

อยํ **ญาณสํวโร**ฯ ปจฺจยปฏิเสวนมฺปิ เอเตฺถว สโมธานํ คจฺฉติฯ โย ปนายํ ขโม โหติ สีตสฺส อุณฺหสฺสาติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๔; อ. นิ. ๖.๕๘) นเยน อาคโต, อยํ **ขนฺติสํวโร** นามฯ โย จายํ อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตีติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๖; อ. นิ. ๖.๕๘) นเยน อาคโต, อยํ **วีริยสํวโร** นามฯ อาชีวปาริสุทฺธิปิ เอเตฺถว สโมธานํ คจฺฉติฯ อิติ อยํ ปญฺจวิโธปิ สํวโร, ยา จ ปาปภีรุกานํ กุลปุตฺตานํ สมฺปตฺตวตฺถุโต วิรติ, สพฺพเมฺปตํ สํวรสีลนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อวีติกฺกโม สีล**นฺติ สมาทินฺนสีลสฺส กายิกวาจสิโก อนติกฺกโมฯ อิทํ ตาว กึ สีลนฺติ ปญฺหสฺส วิสฺสชฺชนํฯ

๗. อวเสเสสุ **เกนฏฺเฐน สีล**นฺติ สีลนฏฺเฐน สีลํฯ กิมิทํ สีลนํ นามฯ สมาธานํ วา, กายกมฺมาทีนํ สุสีลฺยวเสน อวิปฺปกิณฺณตาติ อโตฺถฯ อุปธารณํ วา, กุสลานํ ธมฺมานํ ปติฏฺฐานวเสน อาธารภาโวติ อโตฺถฯ เอตเทว เหตฺถ อตฺถทฺวยํ สทฺทลกฺขณวิทู อนุชานนฺติฯ อเญฺญ ปน สิรโฏฺฐ สีลโตฺถ, สีตลโฏฺฐ สีลโตฺถติ เอวมาทินาปิ นเยเนตฺถ อตฺถํ วณฺณยนฺติฯ

๘. อิทานิ **กานสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานี**ติ เอตฺถ –

> สีลนํ **ลกฺขณํ** ตสฺส, ภินฺนสฺสาปิ อเนกธา;
> สนิทสฺสนตฺตํ รูปสฺส, ยถา ภินฺนสฺสเนกธาฯ

ยถา หิ นีลปีตาทิเภเทน อเนกธา ภินฺนสฺสาปิ รูปายตนสฺส สนิทสฺสนตฺตํ ลกฺขณํ, นีลาทิเภเทน ภินฺนสฺสาปิ สนิทสฺสน ภาวานติกฺกมนโตฯ ตถา สีลสฺส เจตนาทิเภเทน อเนกธา ภินฺนสฺสาปิ ยเทตํ กายกมฺมาทีนํ สมาธานวเสน กุสลานญฺจ ธมฺมานํ ปติฏฺฐานวเสน วุตฺตํ สีลนํ, ตเทว ลกฺขณํ, เจตนาทิเภเทน ภินฺนสฺสาปิ สมาธานปติฏฺฐานภาวานติกฺกมนโตฯ เอวํ ลกฺขณสฺส ปนสฺส –

ทุสฺสีลฺยวิทฺธํสนตา , อนวชฺชคุโณ ตถา;
กิจฺจสมฺปตฺติอตฺเถน, **รโส** นาม ปวุจฺจติฯ

ตสฺมา อิทํ สีลํ นาม กิจฺจฏฺเฐน รเสน ทุสฺสีลฺยวิทฺธํสนรสํ, สมฺปตฺติอตฺเถน รเสน อนวชฺชรสนฺติ เวทิตพฺพํฯ ลกฺขณาทีสุ หิ กิจฺจเมว สมฺปตฺติ วา รโสติ วุจฺจติฯ

โสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานํ, ตยิทํ ตสฺส วิญฺญุหิ;
โอตฺตปฺปญฺจ หิรี เจว, **ปทฏฺฐาน**นฺติ วณฺณิตํฯ

ตยิทํ สีลํ กายโสเจยฺยํ วจีโสเจยฺยํ มโนโสเจยฺยนฺติ (อ. นิ. ๓.๑๒๑) เอวํ วุตฺตโสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานํ, โสเจยฺยภาเวน ปจฺจุปฏฺฐาติ คหณภาวํ คจฺฉติฯ หิโรตฺตปฺปญฺจ ปนสฺส วิญฺญูหิ ปทฏฺฐานนฺติ วณฺณิตํ, อาสนฺนการณนฺติ อตฺโถฯ หิโรตฺตเปฺป หิ สติ สีลํ อุปฺปชฺชติ เจว ติฏฺฐติ จฯ อสติ เนว อุปฺปชฺชติ, น ติฏฺฐตีติฯ เอวํ สีลสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานิ เวทิตพฺพานิฯ

สีลานิสํสกถา

๙. **กิมานิสํสํ สีล**นฺติ อวิปฺปฏิสาราทิอเนกคุณปฏิลาภานิสํสํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อวิปฺปฏิสารตฺถานิ โข, อานนฺท, กุสลานิ สีลานิ อวิปฺปฏิสารานิสํสานี’’ติ (อ. นิ. ๑๑.๑)ฯ

อปรมฺปิ วุตฺตํ ‘‘ปญฺจิเม คหปตโย อานิสํสา สีลวโต สีลสมฺปทายฯ กตเม ปญฺจ? อิธ คหปตโย สีลวา สีลสมฺปโนฺน อปฺปมาทาธิกรณํ มหนฺตํ โภคกฺขนฺธํ อธิคจฺฉติ, อยํ ปฐโม อานิสํโส สีลวโต สีลสมฺปทายฯ ปุน จปรํ คหปตโย สีลวโต สีลสมฺปนฺนสฺส กลฺยาโณ กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉติ, อยํ ทุติโย อานิสํโส สีลวโต สีลสมฺปทายฯ ปุน จปรํ คหปตโย สีลวา สีลสมฺปโนฺน ยญฺญเทว ปริสํ อุปสงฺกมติ ยทิ ขตฺติยปริสํ ยทิ พฺราหฺมณปริสํ ยทิ คหปติปริสํ ยทิ สมณปริสํ, วิสารโท อุปสงฺกมติ อมงฺกุภูโต, อยํ ตติโย อานิสํโส สีลวโต สีลสมฺปทายฯ ปุน จปรํ คหปตโย สีลวา สีลสมฺปโนฺน อสมฺมูโฬฺห กาลํ กโรติ, อยํ จตุโตฺถ อานิสํโส สีลวโต สีลสมฺปทายฯ ปุน จปรํ คหปตโย สีลวา สีลสมฺปโนฺน กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ, อยํ ปญฺจโม อานิสํโส สีลวโต สีลสมฺปทายา’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๕๐; อ. นิ. ๕.๒๑๓; มหาว. ๒๘๕)ฯ

อปเรปิ ‘‘อากเงฺขยฺย เจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย จ อสฺสํ มนาโป จ ครุ จ ภาวนีโย จาติ, สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๖๕) นเยน ปิยมนาปตาทโย อาสวกฺขยปริโยสานา อเนกา สีลานิสํสา วุตฺตาฯ เอวํ อวิปฺปฏิสาราทิอเนกคุณานิสํสํ สีลํฯ อปิจ –

สาสเน กุลปุตฺตานํ, ปติฏฺฐา นตฺถิ ยํ วินา;
อานิสํสปริเจฺฉทํ, ตสฺส สีลสฺส โก วเทฯ

น คงฺคา ยมุนา จาปิ, สรภู วา สรสฺวตี;
นินฺนคา วาจิรวตี, มหี วาปิ มหานทีฯ

สกฺกุณนฺติ วิโสเธตุํ, ตํ มลํ อิธ ปาณินํ;
วิโสธยติ สตฺตานํ, ยํ เว สีลชลํ มลํฯ

น ตํ สชลทา วาตา, น จาปิ หริจนฺทนํ;
เนว หารา น มณโย, น จนฺทกิรณงฺกุราฯ

สมยนฺตีธ สตฺตานํ, ปริฬาหํ สุรกฺขิตํ;
ยํ สเมติ อิทํ อริยํ, สีลํ อจฺจนฺตสีตลํฯ

สีลคนฺธสโม คนฺโธ, กุโต นาม ภวิสฺสติ;
โย สมํ อนุวาเต จ, ปฏิวาเต จ วายติฯ

สคฺคาโรหณโสปานํ , อญฺญํ สีลสมํ กุโต;
ทฺวารํ วา ปน นิพฺพาน, นครสฺส ปเวสเนฯ

โสภนฺเตวํ น ราชาโน, มุตฺตามณิวิภูสิตา;
ยถา โสภนฺติ ยติโน, สีลภูสนภูสิตาฯ

อตฺตานุวาทาทิภยํ, วิทฺธํสยติ สพฺพโส;
ชเนติ กิตฺติหาสญฺจ, สีลํ สีลวตํ สทาฯ

คุณานํ มูลภูตสฺส, โทสานํ พลฆาติโน;
อิติ สีลสฺส วิเญฺญยฺยํ, อานิสํสกถามุขนฺติฯ

สีลปฺปเภทกถา

๑๐. อิทานิ ยํ วุตฺตํ **กติวิธํ เจตํ สีล**นฺติ, ตตฺริทํ วิสฺสชฺชนํฯ สพฺพเมว ตาว อิทํ สีลํ อตฺตโน สีลนลกฺขเณน **เอกวิธํ**ฯ

จาริตฺตวาริตฺตวเสน **ทุวิธํ**ฯ ตถา อาภิสมาจาริกอาทิพฺรหฺมจริยกวเสน, วิรติอวิรติวเสน, นิสฺสิตานิสฺสิตวเสน, กาลปริยนฺตอาปาณโกฏิกวเสน, สปริยนฺตาปริยนฺตวเสน, โลกิยโลกุตฺตรวเสน จฯ

ติวิธํ หีนมชฺฌิมปณีตวเสนฯ ตถา อตฺตาธิปเตยฺยโลกาธิปเตยฺยธมฺมาธิปเตยฺยวเสน, ปรามฏฺฐาปรามฏฺฐปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน, วิสุทฺธาวิสุทฺธเวมติกวเสน, เสกฺขาเสกฺขเนวเสกฺขนาเสกฺขวเสน จฯ

จตุพฺพิธํ หานภาคิยฐิติภาคิยวิเสสภาคิยนิเพฺพธภาคิยวเสนฯ ตถา ภิกฺขุภิกฺขุนีอนุปสมฺปนฺนคหฏฺฐสีลวเสน, ปกติอาจารธมฺมตาปุพฺพเหตุกสีลวเสน, ปาติโมกฺขสํวรอินฺทฺริยสํวรอาชีวปาริสุทฺธิปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลวเสน จฯ

ปญฺจวิธํ ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลาทิวเสนฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ปฏิสมฺภิทายํ ‘‘ปญฺจ สีลานิ – ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ, อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ, ปริปุณฺณปาริสุทฺธิสีลํ, อปรามฏฺฐปาริสุทฺธิสีลํ, ปฏิปฺปสฺสทฺธิปาริสุทฺธิสีล’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๓๗)ฯ ตถา ปหานเวรมณีเจตนาสํวราวีติกฺกมวเสนฯ

๑๑. ตตฺถ เอกวิธโกฏฺฐาเส อโตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ ทุวิธโกฏฺฐาเส ยํ ภควตา ‘‘อิทํ กตฺตพฺพ’’นฺติ ปญฺญตฺตสิกฺขาปทปูรณํ, ตํ **จาริตฺตํ**ฯ ยํ ‘‘อิทํ น กตฺตพฺพ’’นฺติ ปฏิกฺขิตฺตสฺส อกรณํ, ตํ **วาริตฺตํ**ฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถฯ จรนฺติ ตสฺมิํ สีเลสุ ปริปูรการิตาย ปวตฺตนฺตีติ จาริตฺตํฯ วาริตํ ตายนฺติ รกฺขนฺติ เตนาติ วาริตฺตํฯ ตตฺถ สทฺธาวีริยสาธนํ จาริตฺตํ, สทฺธาสาธนํ วาริตฺตํฯ เอวํ จาริตฺตวาริตฺตวเสน ทุวิธํฯ

ทุติยทุเก **อภิสมาจาโร**ติ อุตฺตมสมาจาโรฯ อภิสมาจาโร เอว **อาภิสมาจาริกํ**ฯ อภิสมาจารํ วา อารพฺภ ปญฺญตฺตํ อาภิสมาจาริกํ, อาชีวฏฺฐมกโต อวเสสสีลเสฺสตํ อธิวจนํฯ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภาวภูตนฺติ **อาทิพฺรหฺมจริยกํ**, อาชีวฏฺฐมกสีลเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตญฺหิ มคฺคสฺส อาทิภาวภูตํ, ปุพฺพภาเคเยว ปริโสเธตพฺพโตฯ เตนาห – ‘‘ปุเพฺพว โข ปนสฺส กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว สุปริสุโทฺธ โหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๔๓๑)ฯ ยานิ วา สิกฺขาปทานิ ขุทฺทานุขุทฺทกานีติ วุตฺตานิ, อิทํ อาภิสมาจาริกสีลํฯ เสสํ อาทิพฺรหฺมจริยกํฯ อุภโตวิภงฺคปริยาปนฺนํ วา อาทิพฺรหฺมจริยกํฯ ขนฺธกวตฺตปริยาปนฺนํ อาภิสมาจาริกํฯ ตสฺส สมฺปตฺติยา อาทิพฺรหฺมจริยกํ สมฺปชฺชติฯ เตเนวาห – ‘‘โส วต, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อาภิสมาจาริกํ ธมฺมํ อปริปูเรตฺวา อาทิพฺรหฺมจริยกํ ธมฺมํ ปริปูเรสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๒๑)ฯ เอวํ อาภิสมาจาริกอาทิพฺรหฺมจริยกวเสน ทุวิธํฯ

ตติยทุเก ปาณาติปาตาทีหิ เวรมณิมตฺตํ **วิรติสีลํ**ฯ เสสํ เจตนาทิ **อวิรติสีล**นฺติ เอวํ วิรติอวิรติวเสน ทุวิธํฯ

จตุตฺถทุเก นิสฺสโยติ เทฺว นิสฺสยา ตณฺหานิสฺสโย จ ทิฏฺฐินิสฺสโย จฯ ตตฺถ ยํ ‘‘อิมินาหํ สีเลน เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วา’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๐; ม. นิ. ๑.๑๘๖; อ. นิ. ๕.๒๐๖; ๗.๕๐) เอวํ ภวสมฺปตฺติํ อากงฺขมาเนน ปวตฺติตํ, อิทํ **ตณฺหานิสฺสิตํ**ฯ ยํ ‘‘สีเลน สุทฺธี’’ติ เอวํ สุทฺธิทิฏฺฐิยา ปวตฺติตํ, อิทํ **ทิฏฺฐินิสฺสิตํ**ฯ ยํ ปน โลกุตฺตรํ โลกิยญฺจ ตเสฺสว สมฺภารภูตํ, อิทํ **อนิสฺสิต**นฺติ เอวํ นิสฺสิตานิสฺสิตวเสน ทุวิธํฯ

ปญฺจมทุเก กาลปริเจฺฉทํ กตฺวา สมาทินฺนํ สีลํ **กาลปริยนฺตํ**ฯ ยาวชีวํ สมาทิยิตฺวา ตเถว ปวตฺติตํ **อาปาณโกฏิก**นฺติ เอวํ กาลปริยนฺตอาปาณโกฏิกวเสน ทุวิธํฯ

ฉฏฺฐทุเก ลาภยสญาติองฺคชีวิตวเสน ทิฏฺฐปริยนฺตํ **สปริยนฺตํ** นามฯ วิปรีตํ **อปริยนฺตํ**ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ปฏิสมฺภิทายํ ‘‘กตมํ ตํ สีลํ สปริยนฺตํ? อตฺถิ สีลํ ลาภปริยนฺตํ, อตฺถิ สีลํ ยสปริยนฺตํ, อตฺถิ สีลํ ญาติปริยนฺตํ, อตฺถิ สีลํ องฺคปริยนฺตํ, อตฺถิ สีลํ ชีวิตปริยนฺตํฯ กตมํ ตํ สีลํ ลาภปริยนฺตํ? อิเธกโจฺจ ลาภเหตุ ลาภปจฺจยา ลาภการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมติ, อิทํ ตํ สีลํ ลาภปริยนฺต’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๓๘)ฯ เอเตเนว อุปาเยน อิตรานิปิ วิตฺถาเรตพฺพานิฯ อปริยนฺตวิสฺสชฺชเนปิ วุตฺตํ ‘‘กตมํ ตํ สีลํ น ลาภปริยนฺตํ? อิเธกโจฺจ ลาภเหตุ ลาภปจฺจยา ลาภการณา ยถาสมาทินฺนํ สิกฺขาปทํ วีติกฺกมาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติ, กิํ โส วีติกฺกมิสฺสติ, อิทํ ตํ สีลํ น ลาภปริยนฺต’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๓๘)ฯ เอเตเนวุปาเยน อิตรานิปิ วิตฺถาเรตพฺพานิฯ เอวํ สปริยนฺตาปริยนฺตวเสน ทุวิธํฯ

สตฺตมทุเก สพฺพมฺปิ สาสวํ สีลํ **โลกิยํ**ฯ อนาสวํ **โลกุตฺตรํ**ฯ ตตฺถ โลกิยํ ภววิเสสาวหํ โหติ ภวนิสฺสรณสฺส จ สมฺภาโรฯ ยถาห – ‘‘วินโย สํวรตฺถาย, สํวโร อวิปฺปฏิสารตฺถาย, อวิปฺปฏิสาโร ปาโมชฺชตฺถาย, ปาโมชฺชํ ปีตตฺถาย, ปีติ ปสฺสทฺธตฺถาย, ปสฺสทฺธิ สุขตฺถาย, สุขํ สมาธตฺถาย, สมาธิ ยถาภูตญาณทสฺสนตฺถาย, ยถาภูตญาณทสฺสนํ นิพฺพิทตฺถาย, นิพฺพิทา วิราคตฺถาย, วิราโค วิมุตฺตตฺถาย, วิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนตฺถาย, วิมุตฺติญาณทสฺสนํ อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถาย, เอตทตฺถา กถา, เอตทตฺถา มนฺตนา, เอตทตฺถา อุปนิสา, เอตทตฺถํ โสตาวธานํ, ยทิทํ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมโกฺข’’ติ (ปริ. ๓๖๖)ฯ โลกุตฺตรํ ภวนิสฺสรณาวหํ โหติ ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส จ ภูมีติ เอวํ โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุวิธํฯ

๑๒. ติเกสุ ปฐมตฺติเก หีเนน ฉนฺทน จิเตฺตน วีริเยน วีมํสาย วา ปวตฺติตํ **หีนํ**ฯ มชฺฌิเมหิ ฉนฺทาทีหิ ปวตฺติตํ **มชฺฌิมํ**ฯ ปณีเตหิ **ปณีตํ**ฯ ยสกามตาย วา สมาทินฺนํ หีนํฯ ปุญฺญผลกามตาย มชฺฌิมํฯ กตฺตพฺพเมวิทนฺติ อริยภาวํ นิสฺสาย สมาทินฺนํ ปณีตํฯ ‘‘อหมสฺมิ สีลสมฺปโนฺน, อิเม ปนเญฺญ ภิกฺขู ทุสฺสีลา ปาปธมฺมา’’ติ เอวํ อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนาทีหิ อุปกฺกิลิฏฺฐํ วา หีนํฯ อนุปกฺกิลิฏฺฐํ โลกิยํ สีลํ มชฺฌิมํฯ โลกุตฺตรํ ปณีตํฯ ตณฺหาวเสน วา ภวโภคตฺถาย ปวตฺติตํ หีนํฯ อตฺตโน วิโมกฺขตฺถาย ปวตฺติตํ มชฺฌิมํฯ สพฺพสตฺตานํ วิโมกฺขตฺถาย ปวตฺติตํ ปารมิตาสีลํ ปณีตนฺติ เอวํ หีนมชฺฌิมปณีตวเสน ติวิธํฯ

ทุติยตฺติเก อตฺตโน อนนุรูปํ ปชหิตุกาเมน อตฺตครุนา อตฺตนิคารเวน ปวตฺติตํ **อตฺตาธิปเตยฺยํ**ฯ โลกาปวาทํ ปริหริตุกาเมน โลกครุนา โลเก คารเวน ปวตฺติตํ **โลกาธิปเตยฺยํ**ฯ ธมฺมมหตฺตํ ปูเชตุกาเมน ธมฺมครุนา ธมฺมคารเวน ปวตฺติตํ **ธมฺมาธิปเตยฺยนฺ**ติ เอวํ อตฺตาธิปเตยฺยาทิวเสน ติวิธํฯ

ตติยตฺติเก ยํ ทุเกสุ นิสฺสิตนฺติ วุตฺตํ, ตํ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ ปรามฏฺฐตฺตา **ปรามฏฺฐํ**ฯ ปุถุชฺชนกลฺยาณกสฺส มคฺคสมฺภารภูตํ เสกฺขานญฺจ มคฺคสมฺปยุตฺตํ **อปรามฏฺฐํ**ฯ เสกฺขาเสกฺขานํ ผลสมฺปยุตฺตํ **ปฏิปฺปสฺสทฺธนฺ**ติ เอวํ ปรามฏฺฐาทิวเสน ติวิธํฯ

จตุตฺถตฺติเก ยํ อาปตฺติํ อนาปชฺชเนฺตน ปูริตํ, อาปชฺชิตฺวา วา ปุน กตปฏิกมฺมํ, ตํ **วิสุทฺธํ**ฯ อาปตฺติํ อาปนฺนสฺส อกตปฏิกมฺมํ **อวิสุทฺธํ**ฯ วตฺถุมฺหิ วา อาปตฺติยา วา อชฺฌาจาเร วา เวมติกสฺส สีลํ **เวมติกสีลํ** นามฯ ตตฺถ โยคินา อวิสุทฺธสีลํ วิโสเธตพฺพํ, เวมติเก วตฺถุชฺฌาจารํ อกตฺวา วิมติ ปฏิวิเนตพฺพา ‘‘อิจฺจสฺส ผาสุ ภวิสฺสตี’’ติ เอวํ วิสุทฺธาทิวเสน ติวิธํฯ

ปญฺจมตฺติเก จตูหิ อริยมเคฺคหิ ตีหิ จ สามญฺญผเลหิ สมฺปยุตฺตํ สีลํ **เสกฺขํ**ฯ อรหตฺตผลสมฺปยุตฺตํ **อเสกฺขํ**ฯ เสสํ **เนวเสกฺขนาเสกฺขนฺ**ติ เอวํ เสกฺขาทิวเสน ติวิธํฯ

ปฏิสมฺภิทายํ ปน ยสฺมา โลเก เตสํ เตสํ สตฺตานํ ปกติปิ สีลนฺติ วุจฺจติ, ยํ สนฺธาย ‘‘อยํ สุขสีโล, อยํ ทุกฺขสีโล, อยํ กลหสีโล, อยํ มณฺฑนสีโล’’ติ ภณนฺติ, ตสฺมา เตน ปริยาเยน ‘‘ตีณิ สีลานิ, กุสลสีลํ อกุสลสีลํ อพฺยากตสีลนฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๓๙)ฯ เอวํ กุสลาทิวเสนปิ ติวิธนฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ อกุสลํ อิมสฺมิํ อเตฺถ อธิเปฺปตสฺส สีลสฺส ลกฺขณาทีสุ เอเกนปิ น สเมตีติ อิธ น อุปนีตํ, ตสฺมา วุตฺตนเยเนวสฺส ติวิธตา เวทิตพฺพาฯ

๑๓. จตุเกฺกสุ ปฐมจตุเกฺก –

โยธ เสวติ ทุสฺสีเล, สีลวเนฺต น เสวติ;

วตฺถุวีติกฺกเม โทสํ, น ปสฺสติ อวิทฺทสุฯ

มิจฺฉาสงฺกปฺปพหุโล , อินฺทฺริยานิ น รกฺขติ;
เอวรูปสฺส เว สีลํ, ชายเต **หานภาคิยํ**ฯ

โย ปนตฺตมโน โหติ, สีลสมฺปตฺติยา อิธ;
กมฺมฏฺฐานานุโยคมฺหิ, น อุปฺปาเทติ มานสํฯ

ตุฏฺฐสฺส สีลมเตฺตน, อฆฏนฺตสฺส อุตฺตริ;
ตสฺส ตํ **ฐิติภาคิยํ,** สีลํ ภวติ ภิกฺขุโนฯ

สมฺปนฺนสีโล ฆฏติ, สมาธตฺถาย โย ปน;
วิเสสภาคิยํ สีลํ, โหติ เอตสฺส ภิกฺขุโนฯ

อตุฏฺฐ สีลมเตฺตน, นิพฺพิทํ โยนุยุญฺชติ;
โหติ **นิเพฺพธภาคิยํ,** สีลเมตสฺส ภิกฺขุโนติฯ

เอวํ หานภาคิยาทิวเสน จตุพฺพิธํฯ

ทุติยจตุเกฺก ภิกฺขู อารพฺภ ปญฺญตฺตสิกฺขาปทานิ, ยานิ จ เนสํ ภิกฺขุนีนํ ปญฺญตฺติโต รกฺขิตพฺพานิ, อิทํ **ภิกฺขุสีลํ**ฯ ภิกฺขุนิโย อารพฺภ ปญฺญตฺตสิกฺขาปทานิ, ยานิ จ ตาสํ ภิกฺขูนํ ปญฺญตฺติโต รกฺขิตพฺพานิ, อิทํ **ภิกฺขุนิสีลํ**ฯ สามเณรสามเณรีนํ ทสสีลานิ **อนุปสมฺปนฺนสีลํ**ฯ อุปาสกอุปาสิกานํ นิจฺจสีลวเสน ปญฺจสิกฺขาปทานิ, สติ วา อุสฺสาเห ทส, อุโปสถงฺควเสน อฏฺฐาติ อิทํ **คหฏฺฐสีล**นฺติ เอวํ ภิกฺขุสีลาทิวเสน จตุพฺพิธํฯ

ตติยจตุเกฺก อุตฺตรกุรุกานํ มนุสฺสานํ อวีติกฺกโม **ปกติสีลํ**ฯ กุลเทสปาสณฺฑานํ อตฺตโน อตฺตโน มริยาทาจาริตฺตํ **อาจารสีลํ**ฯ ‘‘ธมฺมตา เอสา, อานนฺท, ยทา โพธิสโตฺต มาตุกุจฺฉิํ โอกฺกโนฺต โหติ น โพธิสตฺตมาตุ ปุริเสสุ มานสํ อุปฺปชฺชิ กามคุณูปสํหิต’’นฺติ เอวํ วุตฺตํ โพธิสตฺตมาตุสีลํ **ธมฺมตาสีลํ**ฯ มหากสฺสปาทีนํ ปน สุทฺธสตฺตานํ, โพธิสตฺตสฺส จ ตาสุ ตาสุ ชาตีสุ สีลํ **ปุพฺพเหตุกสีล**นฺติ เอวํ ปกติสีลาทิวเสน จตุพฺพิธํฯ

จตุตฺถจตุเกฺก ยํ ภควตา ‘‘อิธ ภิกฺขุ ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรติ อาจารโคจรสมฺปโนฺน อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวี สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู’’ติ (วิภ. ๕๐๘; ที. นิ. ๑.๑๙๓) วํ วุตฺตํ สีลํ, อิทํ **ปาติโมกฺขสํวรสีลํ** นามฯ ยํ ปน ‘‘โส จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา น นิมิตฺตคฺคาหี โหติ นานุพฺยญฺชนคฺคาหี, ยตฺวาธิกรณเมนํ จกฺขุนฺทฺริยํ อสํวุตํ วิหรนฺตํ อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุํ, ตสฺส สํวราย ปฏิปชฺชติ, รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชติฯ โสเตน สทฺทํ สุตฺวา…เป…. ฆาเนน คนฺธํ ฆายิตฺวา…เป…. ชิวฺหาย รสํ สายิตฺวา…เป…. กาเยน โผฏฺฐพฺพํ ผุสิตฺวา…เป…. มนสา ธมฺมํ วิญฺญาย น นิมิตฺตคฺคาหี…เป…. มนินฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๒, ๔๑๑; ที. นิ. ๑.๒๑๓; อ. นิ. ๔.๑๙๘) วุตฺตํ, อิทํ **อินฺทฺริยสํวรสีลํ**ฯ ยา ปน อาชีวเหตุปญฺญตฺตานํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานํ วีติกฺกมสฺส, ‘‘กุหนา ลปนา เนมิตฺติกตา นิเปฺปสิกตา ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตา’’ติ เอวมาทีนญฺจ ปาปธมฺมานํ วเสน ปวตฺตา มิจฺฉาชีวา วิรติ, อิทํ **อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ**ฯ ‘‘ปฏิสงฺขา โยนิโส จีวรํ ปฏิเสวติ, ยาวเทว สีตสฺส ปฏิฆาตายา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๓; อ. นิ. ๖.๕๘) อาทินา นเยน วุโตฺต ปฏิสงฺขานปริสุโทฺธ จตุปจฺจยปริโภโค **ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ** นามฯ

ปาติโมกฺขสํวรสีลํ

๑๔. ตตฺรายํ อาทิโต ปฏฺฐาย อนุปุพฺพปทวณฺณนาย สทฺธึ วินิจฺฉยกถาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สาสเนฯ **ภิกฺขู**ติ สํสาเร ภยํ อิกฺขณตาย วา ภินฺนปฏธราทิตาย วา เอวํ ลทฺธโวหาโร สทฺธาปพฺพชิโต กุลปุตฺโตฯ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต**ติ เอตฺถ ปาติโมกฺขนฺติ สิกฺขาปทสีลํฯ ตญฺหิ โย นํ ปาติ รกฺขติ, ตํ โมเกฺขติ โมจยติ อาปายิกาทีหิ ทุเกฺขหิ, ตสฺมา **ปาติโมกฺข**นฺติ วุจฺจติฯ สํวรณํ สํวโร, กายิกวาจสิกสฺส อวีติกฺกมเสฺสตํ นามํฯ ปาติโมกฺขเมว สํวโร ปาติโมกฺขสํวโรฯ เตน ปาติโมกฺขสํวเรน สํวุโต ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต, อุปคโต สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ **วิหรตี**ติ อิริยติฯ **อาจารโคจรสมฺปนฺโน**ติอาทีนมโตฺถ ปาฬิยํ อาคตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ –

''อาจารโคจรสมฺปนฺโน''ติ อตฺถิ อาจาโร, อตฺถิ อนาจาโร;

ตตฺถ กตโม **อนาจาโร**? กายิโก วีติกฺกโม วาจสิโก วีติกฺกโม กายิกวาจสิโก วีติกฺกโม, อยํ วุจฺจติ อนาจาโรฯ สพฺพมฺปิ ทุสฺสีลฺยํ อนาจาโรฯ อิเธกโจฺจ เวฬุทาเนน วา ปตฺตทาเนน วา ปุปฺผผลสินานทนฺตกฏฺฐทาเนน วา จาฏุกมฺยตาย วา มุคฺคสูปฺยตาย วา ปาริภฏฺยตาย วา ชงฺฆเปสนิเกน วา อญฺญตรญฺญตเรน วา พุทฺธปฏิกุเฏฺฐน มิจฺฉาอาชีเวน ชีวิกํ กเปฺปติ, อยํ วุจฺจติ อนาจาโรฯ

ตตฺถ กตโม **อาจาโร**? กายิโก อวีติกฺกโม วาจสิโก อวีติกฺกโม กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโม, อยํ วุจฺจติ อาจาโรฯ สโพฺพปิ สีลสํวโร อาจาโรฯ อิเธกโจฺจ น เวฬุทาเนน วา น ปตฺตน ปุปฺผน ผลน สินานน ทนฺตกฏฺฐทาเนน วา น จาฏุกมฺยตาย วา น มุคฺคสูปฺยตาย วา น ปาริภฏฺยตาย วา น ชงฺฆเปสนิเกน วา น อญฺญตรญฺญตเรน วา พุทฺธปฏิกุเฏฺฐน มิจฺฉาอาชีเวน ชีวิกํ กเปฺปติ, อยํ วุจฺจติ อาจาโรฯ

โคจโรติ อตฺถิ โคจโร อตฺถิ อโคจโรฯ

ตตฺถ กตโม **อโคจโร**? อิเธกโจฺจ เวสิยาโคจโร วา โหติ วิธวา, ถุลฺลกุมาริกา, ปณฺฑก, ภิกฺขุนี, ปานาคารโคจโร วา โหติ, สํสเฏฺฐ วิหรติ ราชูหิ ราชมหามเตฺตหิ ติตฺถิเยหิ ติตฺถิยสาวเกหิ อนนุโลมิเกน สํสเคฺคน, ยานิ วา ปน ตานิ กุลานิ อสฺสทฺธานิ อปฺปสนฺนานิ อโนปานภูตานิ อโกฺกสกปริภาสกานิ อนตฺถกามานิ อหิตกามานิ อผาสุกกามานิ อโยคเกฺขมกามานิ ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนํ อุปาสกานํ อุปาสิกานํ, ตถารูปานิ กุลานิ เสวติ ภชติ ปยิรุปาสติ, อยํ วุจฺจติ อโคจโรฯ

ตตฺถ กตโม **โคจโร**? อิเธกโจฺจ น เวสิยาโคจโร วา โหติ…เป.… น ปานาคารโคจโร วา โหติ, อสํสเฏฺฐ วิหรติ ราชูหิ…เป.… ติตฺถิยสาวเกหิ อนนุโลมิเกน สํสเคฺคน, ยานิ วา ปน ตานิ กุลานิ สทฺธานิ ปสนฺนานิ โอปานภูตานิ กาสาวปโชฺชตานิ อิสิวาตปฏิวาตานิ อตฺถกามานิ…เป.… โยคเกฺขมกามานิ ภิกฺขูนํ…เป.… อุปาสิกานํ, ตถารูปานิ กุลานิ เสวติ ภชติ ปยิรุปาสติ, อยํ วุจฺจติ โคจโรฯ อิติ อิมินา จ อาจาเรน อิมินา จ โคจเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต อุปคโต สมุปคโต อุปปโนฺน สมุปโนฺน สมนฺนาคโต, เตน วุจฺจติ ''อาจารโคจรสมฺปนฺโน''ติ (วิภ. ๕๑๑)ฯ

อปิ เจตฺถ อิมินาปิ นเยน อาจารโคจรา เวทิตพฺพาฯ ทุวิโธ หิ อนาจาโร กายิโก วาจสิโก จฯ ตตฺถ กตโม **กายิโก อนาจาโร**? อิเธกโจฺจ สงฺฆคโตปิ อจิตฺตีการกโต เถเร ภิกฺขู ฆฏฺฏยนฺโตปิ ติฏฺฐติ, ฆฏฺฏยนฺโตปิ นิสีทติ, ปุรโตปิ ติฏฺฐติ, ปุรโตปิ นิสีทติ, อุเจฺจปิ อาสเน นิสีทติ, สสีสมฺปิ ปารุปิตฺวา นิสีทติ, ฐิตโกปิ ภณติ, พาหาวิเกฺขปโกปิ ภณติ, เถรานํ ภิกฺขูนํ อนุปาหนานํ จงฺกมนฺตานํ สอุปาหโน จงฺกมติ, นีเจ จงฺกเม จงฺกมนฺตานํ อุเจฺจ จงฺกเม จงฺกมติ, ฉมาย จงฺกมนฺตานํ จงฺกเม จงฺกมติ, เถเร ภิกฺขู อนุปขชฺชาปิ ติฏฺฐติ, อนุปขชฺชาปิ นิสีทติ, นเวปิ ภิกฺขู อาสเนน ปฏิพาหติ, ชนฺตาฆเรปิ เถเร ภิกฺขู อนาปุจฺฉา กฏฺฐํ ปกฺขิปติ, ทฺวารํ ปิทหติ, อุทกติเตฺถปิ เถเร ภิกฺขู ฆฏฺฏยนฺโตปิ โอตรติ, ปุรโตปิ โอตรติ, ฆฏฺฏยนฺโตปิ นฺหายติ, ปุรโตปิ นฺหายติ, ฆฏฺฏยนฺโตปิ อุตฺตรติ, ปุรโตปิ อุตฺตรติ, อนฺตรฆรํ ปวิสนฺโตปิ เถเร ภิกฺขู ฆฏฺฏยนฺโตปิ คจฺฉติ, ปุรโตปิ คจฺฉติ, โวกฺกมฺม จ เถรานํ ภิกฺขูนํ ปุรโต ปุรโต คจฺฉติ, ยานิปิ ตานิ โหนฺติ กุลานํ โอวรกานิ คูฬฺหานิ จ ปฏิจฺฉนฺนานิ จ ยตฺถ กุลิตฺถิโย กุลกุมาริโย นิสีทนฺติ, ตตฺถปิ สหสา ปวิสติ, กุมารกสฺสปิ สีสํ ปรามสติ, อยํ วุจฺจติ กายิโก อนาจาโรฯ

ตตฺถ กตโม **วาจสิโก อนาจาโร**? อิเธกโจฺจ สงฺฆคโตปิ อจิตฺตีการกโต เถเร ภิกฺขู อนาปุจฺฉา ธมฺมํ ภณติฯ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชติ, ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสติ, ฐิตโกปิ ภณติ, พาหาวิเกฺขปโกปิ ภณติ, อนฺตรฆรํ ปวิโฏฺฐปิ อิตฺถึ วา กุมาริํ วา เอวมาห – ‘‘อิตฺถนฺนาเม อิตฺถํโคเตฺต กิํ อตฺถิ, ยาคุ อตฺถิ, ภตฺตํ อตฺถิ, ขาทนียํ อตฺถิ, กิํ ปิวิสฺสาม, กิํ ขาทิสฺสาม, กิํ ภุญฺชิสฺสามฯ กิํ วา เม ทสฺสถา’’ติ วิปฺปลปติ, อยํ วุจฺจติ วาจสิโก อนาจาโร (มหานิ. ๘๗)ฯ ปฏิปกฺขวเสน ปนสฺส อาจาโร เวทิตโพฺพฯ

อปิจ ภิกฺขุ สคารโว สปฺปติโสฺส หิโรตฺตปฺปสมฺปโนฺน สุนิวโตฺถ สุปารุโต ปาสาทิเกน อภิกฺกเนฺตน ปฏิกฺกเนฺตน อาโลกิเตน วิโลกิเตน สมิญฺชิเตน ปสาริเตน โอกฺขิตฺตจกฺขุ อิริยาปถสมฺปโนฺน อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเน มตฺตญฺญู ชาคริยมนุยุโตฺต สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโต อปฺปิโจฺฉ สนฺตุโฏฺฐ อารทฺธวีริโย อาภิสมาจาริเกสุ สกฺกจฺจการี ครุจิตฺตีการพหุโล วิหรติ, อยํ วุจฺจติ อาจาโรฯ เอวํ ตาว อาจาโร เวทิตโพฺพฯ

โคจโร ปน ติวิโธ อุปนิสฺสยโคจโร อารกฺขโคจโร อุปนิพนฺธโคจโรติฯ ตตฺถ กตโม **อุปนิสฺสยโคจโร**? ทสกถาวตฺถุคุณสมนฺนาคโต กลฺยาณมิโตฺต, ยํ นิสฺสาย อสฺสุตํ สุณาติ, สุตํ ปริโยทเปติ, กงฺขํ วิตรติ, ทิฏฺฐิํ อุชุํ กโรติ, จิตฺตํ ปสาเทติฯ ยสฺส วา ปน อนุสิกฺขมาโน สทฺธาย วฑฺฒติ, สีเลน, สุเตน, จาเคน, ปญฺญาย วฑฺฒติ, อยํ วุจฺจติ อุปนิสฺสยโคจโรฯ

กตโม **อารกฺขโคจโร**? อิธ ภิกฺขุ อนฺตรฆรํ ปวิโฏฺฐ วีถิํ ปฏิปโนฺน โอกฺขิตฺตจกฺขุ ยุคมตฺตทสฺสาวี สุสํวุโต คจฺฉติ, น หตฺถิํ โอโลเกโนฺต, น อสฺสํ, น รถํ, น ปตฺติํ, น อิตฺถิํ, น ปุริสํ โอโลเกโนฺต, น อุทฺธํ อุโลฺลเกโนฺต, น อโธ โอโลเกโนฺต, น ทิสาวิทิสํ เปกฺขมาโน คจฺฉติ, อยํ วุจฺจติ อารกฺขโคจโรฯ

กตโม **อุปนิพนฺธโคจโร**? จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ยตฺถ จิตฺตํ อุปนิพนฺธติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘โก จ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน โคจโร สโก เปตฺติโก วิสโย? ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๗๒), อยํ วุจฺจติ อุปนิพนฺธโคจโรฯ อิติ อิมินา จ อาจาเรน อิมินา จ โคจเรน อุเปโต…เป…. สมนฺนาคโตฯ เตนปิ วุจฺจติ อาจารโคจรสมฺปโนฺนติฯ

อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวีติ อณุปฺปมาเณสุ อสญฺจิจฺจ อาปนฺนเสขิยอกุสลจิตฺตุปฺปาทาทิเภเทสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสนสีโลฯ **สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู**ติ ยํกิญฺจิ สิกฺขาป

เทสุ สิกฺขิตพฺพํ, ตํ สพฺพํ สมฺมา อาทาย สิกฺขติฯ เอตฺถ จ ‘‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต’’ติ เอตฺตาวตา จ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย ปาติโมกฺขสํวรสีลํ ทสฺสิตํฯ ‘‘อาจารโคจรสมฺปนฺโน’’ติอาทิ ปน สพฺพํ ยถาปฏิปนฺนสฺส ตํ สีลํ สมฺปชฺชติ, ตํ ปฏิปตฺตึ ทเสฺสตุํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อินฺทฺริยสํวรสีลํ

๑๕. ยํ ปเนตํ ตทนนฺตรํ ‘‘โส จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา’’ติอาทินา นเยน ทสฺสิตํ อินฺทฺริยสํวรสีลํ, ตตฺถ **โส**ติ ปาติโมกฺขสํวรสีเล ฐิโต ภิกฺขุฯ **จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา**ติ การณวเสน จกฺขูติลทฺธโวหาเรน รูปทสฺสนสมตฺเถน จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ทิสฺวาฯ โปราณา ปนาหุ ‘‘จกฺขุ รูปํ น ปสฺสติ, อจิตฺตกตฺตา, จิตฺตํ น ปสฺสติ, อจกฺขุกตฺตา, ทฺวารารมฺมณสงฺฆฏฺเฏ ปน จกฺขุปสาทวตฺถุเกน จิเตฺตน ปสฺสติฯ อีทิสี ปเนสา ‘ธนุนา วิชฺฌตี’ติอาทีสุ วิย สสมฺภารกถา นาม โหติ, ตสฺมา จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ทิสฺวาติ อยเมเวตฺถ อโตฺถ’’ติฯ **น นิมิตฺตคฺคาหี**ติ อิตฺถิปุริสนิมิตฺตํ วา สุภนิมิตฺตาทิกํ วา กิเลสวตฺถุภูตํ นิมิตฺตํ น คณฺหาติ, ทิฏฺฐมเตฺตเยว สณฺฐาติฯ **นานุพฺยญฺชนคฺคาหี**ติ กิเลสานํ อนุอนุพฺยญฺชนโต ปากฏภาวกรณโต อนุพฺยญฺชนนฺติ ลทฺธโวหารํ หตฺถปาทสิตหสิตกถิตวิโลกิตาทิเภทํ อาการํ น คณฺหาติ, ยํ ตตฺถ ภูตํ, ตเทว คณฺหาติ, เจติยปพฺพตวาสี **มหาติสฺสเตฺถโร วิย**ฯ

เถรํ กิร เจติยปพฺพตา อนุราธปุรํ ปิณฺฑจารตฺถาย อาคจฺฉนฺตํ อญฺญตรา กุลสุณฺหา สามิเกน สทฺธึ ภณฺฑิตฺวา สุมณฺฑิตปสาธิตา เทวกญฺญา วิย กาลเสฺสว อนุราธปุรโต นิกฺขมิตฺวา ญาติฆรํ คจฺฉนฺตี อนฺตรามเคฺค ทิสฺวา วิปลฺลตฺถจิตฺตา มหาหสิตํ หสิฯ เถโร กิเมตนฺติ โอโลเกโนฺต ตสฺสา ทนฺตฏฺฐิเก อสุภสญฺญํ ปฏิลภิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘ตสฺสา ทนฺตฏฺฐิกํ ทิสฺวา, ปุพฺพสญฺญํ อนุสฺสริ;
> ตเตฺถว โส ฐิโต เถโร, อรหตฺตํ อปาปุณี’’ติฯ

สามิโกปิ โข ปนสฺสา อนุมคฺคํ คจฺฉโนฺต เถรํ ทิสฺวา ‘‘กิญฺจิ, ภเนฺต, อิตฺถึ ปสฺสถา’’ติ ปุจฺฉิฯ ตํ เถโร อาห –

> ‘‘นาภิชานามิ อิตฺถี วา, ปุริโส วา อิโต คโต;
> อปิจ อฏฺฐิสงฺฆาโฏ, คจฺฉเตส มหาปเถ’’ติฯ

ยตฺวาธิกรณเมนนฺติอาทิมฺหิ ยํการณา ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยาสํวรสฺส เหตุ เอตํ ปุคฺคลํ สติกวาเฏน จกฺขุนฺทฺริยํ อสํวุตํ อปิหิตจกฺขุทฺวารํ หุตฺวา วิหรนฺตํ เอเต อภิชฺฌาทโย ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุํ อนุพเนฺธยฺยุํฯ **ตสฺส สํวราย ปฏิปชฺชตี**ติ ตสฺส จกฺขุนฺทฺริยสฺส สติกวาเฏน ปิทหนตฺถาย ปฏิปชฺชติฯ เอวํ ปฏิปชฺชโนฺตเยว จ รกฺขติ จกฺขุนฺทฺริยํ, จกฺขุนฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชตีติปิ วุจฺจติฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ จกฺขุนฺทฺริเย สํวโร วา อสํวโร วา นตฺถิฯ น หิ จกฺขุปสาทํ นิสฺสาย สติ วา มุฏฺฐสจฺจํ วา อุปฺปชฺชติฯ อปิจ ยทา รูปารมฺมณํ จกฺขุสฺส อาปาถํ อาคจฺฉติ, ตทา ภวงฺเค ทฺวิกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุเทฺธ กิริยมโนธาตุ อาวชฺชนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติฯ ตโต จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํฯ ตโต วิปากมโนธาตุ สมฺปฏิจฺฉนกิจฺจํฯ ตโต วิปากาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ สนฺตีรณกิจฺจํฯ ตโต กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ โวฏฺฐพฺพนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ, ตทนนฺตรํ ชวนํ ชวติฯ

ตตฺราปิ เนว ภวงฺคสมเย, น อาวชฺชนาทีนํ อญฺญตรสมเย สํวโร วา อสํวโร วา อตฺถิฯ ชวนกฺขเณ ปน สเจ ทุสฺสีลฺยํ วา มุฏฺฐสจฺจํ วา อญฺญาณํ วา อกฺขนฺติ วา โกสชฺชํ วา อุปฺปชฺชติ, อสํวโร โหติฯ เอวํ โหโนฺต ปน โส จกฺขุนฺทฺริเย อสํวโรติ วุจฺจติฯ กสฺมา? ยสฺมา ตสฺมึ สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ วีถิจิตฺตานิ ฯ ยถา กึ? ยถา นคเร จตูสุ ทฺวาเรสุ อสํวุเตสุ กิญฺจาปิ อโนฺตฆรทฺวารโกฏฺฐกคพฺภาทโย สุสํวุตา โหนฺติ, ตถาปิ อโนฺตนคเร สพฺพํ ภณฺฑํ อรกฺขิตํ อโคปิตเมว โหติฯ นครทฺวาเรน หิ ปวิสิตฺวา โจรา ยทิจฺฉนฺติ, ตํ กเรยฺยุํ, เอวเมว ชวเน ทุสฺสีลฺยาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ตสฺมึ อสํวเร สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ วีถิจิตฺตานิฯ

ตสฺมึ ปน สีลาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ทฺวารมฺปิ คุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ วีถิจิตฺตานิฯ ยถา กึ? ยถา นครทฺวาเรสุ สํวุเตสุ กิญฺจาปิ อโนฺตฆราทโย อสํวุตา โหนฺติ, ตถาปิ อโนฺตนคเร สพฺพํ ภณฺฑํ สุรกฺขิตํ สุโคปิตเมว โหติฯ นครทฺวาเรสุ หิ ปิหิเตสุ โจรานํ ปเวโส นตฺถิ, เอวเมว ชวเน สีลาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ทฺวารมฺปิ คุตฺตํ โหติ, ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิปิ วีถิจิตฺตานิฯ ตสฺมา ชวนกฺขเณ อุปฺปชฺชมาโนปิ จกฺขุนฺทฺริเย สํวโรติ วุโตฺตฯ

โสเตน สทฺทํ สุตฺวาติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวมิทํ สเงฺขปโต รูปาทีสุ กิเลสานุพนฺธนิมิตฺตาทิคฺคาหปริวชฺชนลกฺขณํ อินฺทฺริยสํวรสีลนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ

๑๖. อิทานิ อินฺทฺริยสํวรสีลานนฺตรํ วุเตฺต อาชีวปาริสุทฺธิสีเล อาชีวเหตุ ปญฺญตฺตานํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานนฺติ ยานิ ตานิ ‘‘อาชีวเหตุ อาชีวการณา ปาปิโจฺฉ อิจฺฉาปกโต อสนฺตํ อภูตํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อุลฺลปติ, อาปตฺติ ปาราชิกสฺสฯ อาชีวเหตุ อาชีวการณา สญฺจริตฺตํ สมาปชฺชติ, อาปตฺติ สงฺฆาทิเสสสฺสฯ อาชีวเหตุ อาชีวการณา ‘โย เต วิหาเร วสติ โส ภิกฺขุ อรหา’ติ ภณติ, ปฏิวิชานนฺตสฺส อาปตฺติ ถุลฺลจฺจยสฺสฯ อาชีวเหตุ อาชีวการณา ภิกฺขุ ปณีตโภชนานิ อคิลาโน อตฺตโน อตฺถาย วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ, อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺสฯ อาชีวเหตุ อาชีวการณา ภิกฺขุนี ปณีตโภชนานิ อคิลานา อตฺตโน อตฺถาย วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ, อาปตฺติ ปาฏิเทสนียสฺสฯ อาชีวเหตุ อาชีวการณา สูปํ วา โอทนํ วา อคิลาโน อตฺตโน อตฺถาย วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ , อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสา’’ติ (ปริ. ๒๘๗) เอวํ ปญฺญตฺตานิ ฉ สิกฺขาปทานิ, อิเมสํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานํฯ

กุหนาติอาทีสุ อยํ ปาฬิ, ‘‘ตตฺถ กตมา **กุหนา**? ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺส ปาปิจฺฉสฺส อิจฺฉาปกตสฺส ยา ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาเตน วา สามนฺตชปฺปิเตน วา อิริยาปถสฺส วา อฏฺฐปนา ฐปนา สณฺฐปนา ภากุฏิกา ภากุฏิยํ กุหนา กุหายนา กุหิตตฺตํ, อยํ วุจฺจติ กุหนาฯ

‘‘ตตฺถ กตมา **ลปนา**? ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺส ปาปิจฺฉสฺส อิจฺฉาปกตสฺส ยา ปเรสํ อาลปนา ลปนา สลฺลปนา อุลฺลปนา สมุลฺลปนา อุนฺนหนา สมุนฺนหนา อุกฺกาจนา สมุกฺกาจนา อนุปฺปิยภาณิตา จาฏุกมฺยตา มุคฺคสูปฺยตา ปาริภฏฺยตา, อยํ วุจฺจติ ลปนาฯ

‘‘ตตฺถ กตมา **เนมิตฺติกตา**? ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺส ปาปิจฺฉสฺส อิจฺฉาปกตสฺส ยํ ปเรสํ นิมิตฺตํ นิมิตฺตกมฺมํ โอภาโส โอภาสกมฺมํ สามนฺตชปฺปา ปริกถา, อยํ วุจฺจติ เนมิตฺติกตาฯ

‘‘ตตฺถ กตมา **นิเปฺปสิกตา**? ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺส ปาปิจฺฉสฺส อิจฺฉาปกตสฺส ยา ปเรสํ อโกฺกสนา วมฺภนา ครหนา อุเกฺขปนา สมุเกฺขปนา ขิปนา สํขิปนา ปาปนา สมฺปาปนา อวณฺณหาริกา ปรปิฏฺฐิมํสิกตา, อยํ วุจฺจติ นิเปฺปสิกตาฯ

‘‘ตตฺถ กตมา **ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตา**? ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิโต ปาปิโจฺฉ อิจฺฉาปกโต อิโต ลทฺธํ อามิสํ อมุตฺร หรติ, อมุตฺร วา ลทฺธํ อามิสํ อิธ อาหรติฯ ยา เอวรูปา อามิเสน อามิสสฺส เอฏฺฐิ คเวฏฺฐิ ปริเยฏฺฐิ เอสนา คเวสนา ปริเยสนา, อยํ วุจฺจติ ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตา’’ติ (วิภ. ๘๖๒-๘๖๕)ฯ

๑๗. อิมิสฺสา ปน ปาฬิยา เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ กุหนนิเทฺทเส ตาว **ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺสา**ติ ลาภญฺจ สกฺการญฺจ กิตฺติสทฺทญฺจ สนฺนิสฺสิตสฺส, ปตฺถยนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **ปาปิจฺฉสฺสา**ติ อสนฺตคุณทีปนกามสฺสฯ **อิจฺฉาปกตสฺสา**ติ อิจฺฉาย อปกตสฺส, อุปทฺทุตสฺสาติ อโตฺถฯ

อิโต ปรํ ยสฺมา ปจฺจยปฏิเสวนสามนฺตชปฺปนอิริยาปถสนฺนิสฺสิตวเสน มหานิเทฺทเส ติวิธํ กุหนวตฺถุ อาคตํฯ ตสฺมา ติวิธเมฺปตํ ทเสฺสตุํ ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาเตน วาติ เอวมาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ จีวราทีหิ นิมนฺติตสฺส ตทตฺถิกเสฺสว สโต ปาปิจฺฉตํ นิสฺสาย ปฏิกฺขิปเนน, เต จ คหปติเก อตฺตนิ สุปฺปติฏฺฐิตสเทฺธ ญตฺวา ปุน เตสํ ‘‘อโห อโยฺย อปฺปิโจฺฉ น กิญฺจิ ปฏิคฺคณฺหิตุํ อิจฺฉติ, สุลทฺธํ วต โน อสฺส สเจ อปฺปมตฺตกมฺปิ กิญฺจิ ปฏิคฺคเณฺหยฺยา’’ติ นานาวิเธหิ อุปาเยหิ ปณีตานิ จีวราทีนิ อุปเนนฺตานํ ตทนุคฺคหกามตํเยว อาวิกตฺวา ปฏิคฺคหเณน จ ตโต ปภุติ อปิ สกฎภาเรหิ อุปนามนเหตุภูตํ วิมฺหาปนํ ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาตํ กุหนวตฺถูติ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ มหานิเทฺทเส –

> ‘‘กตมํ ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาตํ กุหนวตฺถุ? อิธ คหปติกา ภิกฺขุํ นิมเนฺตนฺติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาเรหิฯ โส ปาปิโจฺฉ อิจฺฉาปกโต อตฺถิโก จีวร…เป.… ปริกฺขารานํ ภิโยฺยกมฺยตํ อุปาทาย จีวรํ ปจฺจกฺขาติฯ ปิณฺฑปาตํ…เป.… เสนาสนํฯ คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํ ปจฺจกฺขาติฯ โส เอวมาห – ‘กึ สมณสฺส มหเคฺฆน จีวเรน, เอตํ สารุปฺปํ ยํ สมโณ สุสานา วา สงฺการกูฏา วา ปาปณิกา วา นนฺตกานิ อุจฺจินิตฺวา สงฺฆาฏึ กตฺวา ธาเรยฺยฯ กึ สมณสฺส มหเคฺฆน ปิณฺฑปาเตน เอตํ สารุปฺปํ ยํ สมโณ อุญฺฉาจริยาย ปิณฺฑิยาโลเปน ชีวิกํ กเปฺปยฺยฯ กึ สมณสฺส มหเคฺฆน เสนาสเนน, เอตํ สารุปฺปํ ยํ สมโณ รุกฺขมูลิโก วา อสฺส อโพฺภกาสิโก วาฯ กึ สมณสฺส มหเคฺฆน คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาเรน, เอตํ สารุปฺปํ ยํ สมโณ ปูติมุเตฺตน วา หริฏกีขเณฺฑน วา โอสธํ กเรยฺยา’ติฯ ตทุปาทาย ลูขํ จีวรํ ธาเรติ, ลูขํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชติ, ลูขํ เสนาสนํ ปฏิเสวติ, ลูขํ คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํ ปฏิเสวติ, ตเมนํ คหปติกา เอวํ ชานนฺติ ‘อยํ สมโณ อปฺปิโจฺฉ สนฺตุโฎฺฐ ปวิวิโตฺต อสํสโฎฺฐ อารทฺธวีริโย ธุตวาโท’ติฯ ภิโยฺย ภิโยฺย นิมเนฺตนฺติ จีวร…เป.… ปริกฺขาเรหิฯ โส เอวมาห – ‘ติณฺณํ สมฺมุขีภาวา สโทฺธ กุลปุโตฺต พหุํ ปุญฺญํ ปสวติฯ สทฺธาย สมฺมุขีภาวา สโทฺธ กุลปุโตฺต พหุํ ปุญฺญํ ปสวติฯ เทยฺยธมฺมสฺส…เป.… ทกฺขิเณยฺยานํ สมฺมุขีภาวาสโทฺธกุลปุโตฺต พหุํ ปุญฺญํ ปสวติฯ ตุมฺหากเญฺจวายํ สทฺธา อตฺถิ, เทยฺยธโมฺม จ สํวิชฺชติ, อหญฺจ ปฏิคฺคาหโก, สเจหํ น ปฏิคฺคเหสฺสามิ, เอวํ ตุเมฺห ปุเญฺญน ปริพาหิรา ภวิสฺสนฺติ, น มยฺหํ อิมินา อโตฺถฯ อปิจ ตุมฺหากํเยว อนุกมฺปาย ปฏิคฺคณฺหามี’ติฯ ตทุปาทาย พหุมฺปิ จีวรํ ปฏิคฺคณฺหาติฯ พหุมฺปิ ปิณฺฑปาตํ…เป.… เภสชฺชปริกฺขารํ

ปฏิคฺคณฺหาติ ฯ ยา เอวรูปา ภากุฏิกา ภากุฏิยํ กุหนา กุหายนา กุหิตตฺตํ, อิทํ ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาตํ กุหนวตฺถู’’ติ (มหานิ. ๘๗)ฯ

ปาปิจฺฉเสฺสว ปน สโต อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาธิคมปริทีปนวาจาย ตถา ตถา วิมฺหาปนํ สามนฺตชปฺปนสงฺขาตํ กุหนวตฺถูติ เวทิตพฺพํฯ ยถาห –

‘‘กตมํ สามนฺตชปฺปนสงฺขาตํ กุหนวตฺถุ? อิเธกโจฺจ ปาปิโจฺฉ อิจฺฉาปกโต สมฺภาวนาธิปฺปาโย ‘เอวํ มํ ชโน สมฺภาเวสฺสตี’ติ อริยธมฺมสนฺนิสฺสิตํ วาจํ ภาสติ ‘โย เอวรูปํ จีวรํ ธาเรติ, โส สมโณ มเหสโกฺข’ติ ภณติฯ ‘โย เอวรูปํ ปตฺตํ โลหถาลกํฯ ธมฺมกรณํ ปริสฺสาวนํ กุญฺจิกํ, กายพนฺธนํ อุปาหนํ ธาเรติ, โส สมโณ มเหสโกฺข’ติ ภณติฯ ยสฺส เอวรูโป อุปชฺฌาโย อาจริโย สมานุปชฺฌายโก, สมานาจริยโก มิโตฺต สนฺทิโฎฺฐ สมฺภโตฺต สหาโยฯ โย เอวรูเป วิหาเร วสติ อฑฺฒโยเค ปาสาเท หมฺมิเย คุหายํ เลเณ กุฏิยา กูฏาคาเร อเฎฺฏ มาเฬ อุทฺทเณฺฑ อุปฎฺฐานสาลายํ มณฺฑเป รุกฺขมูเล วสติ, โส สมโณ มเหสโกฺข’ติ ภณติฯ อถ วา ‘โกรชิกโกรชิโก ภากุฏิกภากุฏิโก กุหกกุหโก ลปกลปโก มุขสมฺภาวิโก, อยํ สมโณ อิมาสํ เอวรูปานํ สนฺตานํ วิหารสมาปตฺตีนํ ลาภี’ติ ตาทิสํ คมฺภีรํ คูฬฺหํ นิปุณํ ปฏิจฺฉนฺนํ โลกุตฺตรํ สุญฺญตาปฏิสํยุตฺตํ กถํ กเถสิฯ ยา เอวรูปา ภากุฏิกา ภากุฏิยํ กุหนา กุหายนา กุหิตตฺตํ, อิทํ สามนฺตชปฺปนสงฺขาตํ กุหนวตฺถู’’ติ (มหานิ. ๘๗)ฯ

ปาปิจฺฉเสฺสว ปน สโต สมฺภาวนาธิปฺปายกเตน อิริยาปเถน วิมฺหาปนํ อิริยาปถสนฺนิสฺสิตํ กุหนวตฺถูติ เวทิตพฺพํฯ ยถาห – ‘‘กตมํ อิริยาปถสงฺขาตํ กุหนวตฺถุฯ อิเธกโจฺจ ปาปิโจฺฉ อิจฺฉาปกโต สมฺภาวนาธิปฺปาโย ‘เอวํ มํ ชโน สมฺภาเวสฺสตี’ติ คมนํ สณฺฐเปติ , ฐานํ สณฺฐเปติ, นิสชฺชํ สณฺฐเปติ, สยนํ สณฺฐเปติ, ปณิธาย คจฺฉติ, ปณิธาย ติฎฺฐติ, ปณิธาย นิสีทติ, ปณิธาย เสยฺยํ กเปฺปติ, สมาหิโต วิย คจฺฉติ, สมาหิโต วิย ติฎฺฐติ, นิสีทติ, เสยฺยํ กเปฺปติ, อาปาถกชฺฌายี จ โหติ, ยา เอวรูปา อิริยาปถสฺส อฎฺฐปนา ฐปนา สณฺฐปนา ภากุฏิกา ภากุฏิยํ กุหนา กุหายนา กุหิตตฺตํ, อิทํ วุจฺจติ อิริยาปถสงฺขาตํ กุหนวตฺถู’’ติ (มหานิ. ๘๗)ฯ

ตตฺถ **ปจฺจยปฏิเสวนสงฺขาเตนา**ติ ปจฺจยปฏิเสวนนฺติ เอวํ สงฺขาเตน ปจฺจยปฏิเสวเนน วา สงฺขาเตนฯ **สามนฺตชปฺปิเตนา**ติ สมีปภณิเตนฯ **อิริยาปถสฺส วา**ติ จตุอิริยาปถสฺสฯ **อฎฺฐปนา**ติอาทิ ฐปนา, อาทเรน วา ฐปนาฯ **ฐปนา**ติ ฐปนากาโรฯ **สณฺฐปนา**ติ อภิสงฺขรณา, ปาสาทิกภาวกรณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ภากุฏิกา**ติ ปธานปุริมฏฺฐิตภาวทสฺสเนน ภากุฏิกรณํ, มุขสโงฺกโจติ วุตฺตํ โหติฯ ภากุฏิกรณํ สีลมสฺสาติ ภากุฏิโกฯ ภากุฏิกสฺส ภาโว ภากุฏิยํฯ **กุหนา**ติ วิมฺหาปนาฯ กุหสฺส อายนา กุหายนาฯ กุหิตสฺส ภาโว กุหิตตฺตนฺติฯ

ลปนานิเทฺทเส **อาลปนา**ติ วิหารํ อาคเต มนุเสฺส ทิสฺวา ‘‘กิมตฺถาย โภโนฺต อาคตา, กึ ภิกฺขู นิมนฺติตุํ, ยทิ เอวํ คจฺฉถ เร, อหํ ปจฺฉโต ปตฺตํ คเหตฺวา อาคจฺฉามี’’ติ เอวํ อาทิโตว ลปนาฯ อถ วา อตฺตานํ อุปเนตฺวา ‘‘อหํ ติโสฺส, มยิ ราชา ปสโนฺน, มยิ อสฺโก จ อสฺโก จ ราชมหามโตฺต ปสโนฺน’’ติ เอวํ อตฺตุปนายิกา ลปนา อาลปนาฯ **ลปนา**ติ ปุฎฺฐสฺส สโต วุตฺตปฺปการเมว ลปนํฯ **สลฺลปนา**ติ คหปติกานํ อุกฺกณฺฐเน ภีตสฺส โอกาสํ ทตฺวา ทตฺวา สุฎฺฐุ ลปนาฯ **อุลฺลปนา**ติ มหากุฎุมฺพิโก มหานาวิโก มหาทานปตีติ เอวํ อุทฺธํ กตฺวา ลปนาฯ **สมุลฺลปนา**ติ สพฺพโตภาเคน อุทฺธํ กตฺวา ลปนาฯ

อุนฺนหนาติ ‘‘อุปาสกา ปุเพฺพ อีทิเส กาเล นวทานํ เทถ, อิทานิ กึ น เทถา’’ติ เอวํ ยาว ‘‘ทสฺสาม, ภนฺเต, โอกาสํ น ลภามา’’ติอาทีนิ วทนฺติ, ตาว อุทฺธํ อุทฺธํ นหนา, เวฐนาติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา อุจฺฉุหตฺถํ ทิสฺวา ‘‘กุโต อาภตํ อุปาสกา’’ติ ปุจฺฉติฯ อุจฺฉุเขตฺตโต, ภนฺเตติฯ กึ ตตฺถ อุจฺฉุ มธุรนฺติฯ ขาทิตฺวา, ภนฺเต, ชานิตพฺพนฺติฯ ‘‘น, อุปาสก, ภิกฺขุสฺส อุจฺฉุํ เทถา’’ติ วตฺตุํ วฏฺฏตีติฯ ยา เอวรูปา นิเพฺพเฐนฺตสฺสาปิ เวฐนกถา, สา อุนฺนหนาฯ สพฺพโตภาเคน ปุนปฺปุนํ อุนฺนหนา **สมุนฺนหนา**ฯ

อุกฺกาจนาติ ‘‘เอตํ กุลํ มํเยว ชานาติฯ สเจ เอตฺถ เทยฺยธโมฺม อุปฺปชฺชติ, มยฺหเมว เทตี’’ติ เอวํ อุกฺขิปิตฺวา กาจนา อุกฺกาจนา, อุทฺทีปนาติ วุตฺตํ โหติฯ เตลกนฺทริกวตฺถุ เจตฺถ วตฺตพฺพํฯ สพฺพโตภาเคน ปน ปุนปฺปุนํ อุกฺกาจนา **สมุกฺกาจนา**ฯ

อนุปฺปิยภาณิตาติ สจฺจานุรูปํ ธมฺมานุรูปํ วา อนปโลเกตฺวา ปุนปฺปุนํ ปิยภณนเมวฯ **จาฏุกมฺยตา**ติ นีจวุตฺติตา อตฺตานํ เหฏฺฐโต เหฏฺฐโต ฐเปตฺวา วตฺตนํฯ **มุคฺคสูปฺยตา**ติ มุคฺคสูปสทิสตาฯ ยถา หิ มุเคฺคสุ ปจฺจมาเนสุ โกจิเทว น ปจฺจติ, อวเสสา ปจฺจนฺติ, เอวํ ยสฺส ปุคฺคลสฺส วจเน กิญฺจิเทว สจฺจํ โหติ, เสสํ อลีกํ, อยํ ปุคฺคโล มุคฺคสูโปฺยติ วุจฺจติฯ ตสฺส ภาโว มุคฺคสูปฺยตาฯ **ปาริภฏฺยตา**ติ ปาริภฏฺยภาโวฯ โย หิ กุลทารเก ธาติ วิย องฺเกน วา ขเนฺธน วา ปริภฏติ, ธาเรตีติ อโตฺถฯ ตสฺส ปริภฏสฺส กมฺมํ ปาริภฏฺยํฯ ปาริภฏฺยสฺส ภาโว ปาริภฏฺยตาติฯ

เนมิตฺติกตานิเทฺทเส **นิมิตฺต**นฺติ ยํกิญฺจิ ปเรสํ ปจฺจยทานสญฺญาชนกํ กายวจีกมฺมํฯ **นิมิตฺตกมฺม**นฺติ ขาทนียํ คเหตฺวา คจฺฉเนฺต ทิสฺวา ‘‘กึ ขาทนียํ ลภิตฺถา’’ติอาทินา นเยน นิมิตฺตกรณํฯ **โอภาโส**ติ ปจฺจยปฏิสํยุตฺตกถาฯ **โอภาสกมฺม**นฺติ วจฺฉปาลเก ทิสฺวา ‘‘กึ อิเม วจฺฉา ขีรโควจฺฉา อุทาหุ ตกฺกโควจฺฉา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘ขีรโควจฺฉา, ภเนฺต’’ติ วุเตฺต ‘‘น ขีรโควจฺฉา, ยทิ ขีรโควจฺฉา สิยุํ, ภิกฺขูปิ ขีรํ ลเภยฺยุ’’นฺติ เอวมาทินา นเยน เตสํ ทารกานํ มาตาปิตูนํ นิเวเทตฺวา ขีรทาปนาทิกํ โอภาสกรณํฯ **สามนฺตชปฺปา**ติ สมีปํ กตฺวา ชปฺปนํฯ กุลูปกภิกฺขุ วตฺถุ เจตฺถ วตฺตพฺพํฯ

กุลูปโก กิร ภิกฺขุ ภุญฺชิตุกาโม เคหํ ปวิสิตฺวา นิสีทิฯ ตํ ทิสฺวา อทาตุกามา ฆรณี ‘‘ตณฺฑุลา นตฺถี’’ติ ภณนฺตี ตณฺฑุเล อาหริตุกามา วิย ปฏิวิสฺสกฆรํ คตาฯ ภิกฺขุปิ อโนฺตคพฺภํ ปวิสิตฺวา โอโลเกโนฺต กวาฏโกเณ อุจฺฉุํ, ภาชเน คุฬํ, ปิฏเก โลณมจฺฉผาเล, กุมฺภิยํ ตณฺฑุเล, ฆเฏ ฆตํ ทิสฺวา นิกฺขมิตฺวา นิสีทิฯ ฆรณี ‘‘ตณฺฑุเล นาลตฺถ’’นฺติ อาคตาฯ ภิกฺขุ ‘‘อุปาสิเก ‘อชฺช ภิกฺขา น สมฺปชฺชิสฺสตี’ติ ปฏิกเจฺจว นิมิตฺตํ อทฺทส’’นฺติ อาหฯ กึ, ภเนฺตติฯ กวาฏโกเณ นิกฺขิตฺตํ อุจฺฉุํ วิย สปฺปํ อทฺทสํ, ‘ตํ ปหริสฺสามี’ติ โอโลเกโนฺต ภาชเน ฐปิตํ คุฬปิณฺฑํ วิย ปาสาณํ, เลฑฺฑุเกน ปหเฏน สเปฺปน กตํ ปิฏเก นิกฺขิตฺตโลณมจฺฉผาลสทิสํ ผณํ, ตสฺส ตํ เลฑฺฑุํ ฑํสิตุกามสฺส กุมฺภิยา ตณฺฑุลสทิเส ทเนฺต, อถสฺส กุปิตสฺส ฆเฏ ปกฺขิตฺตฆตสทิสํ มุขโต นิกฺขมนฺตํ วิสมิสฺสกํ เขฬนฺติฯ สา ‘‘น สกฺกา มุณฺฑกํ วเญฺจตุ’’นฺติ อุจฺฉุํ ทตฺวา โอทนํ ปจิตฺวา ฆตคุฬมเจฺฉหิ สทฺธิํ สพฺพํ อทาสีติฯ เอวํ สมีปํ กตฺวา ชปฺปนํ สามนฺตชปฺปาติ เวทิตพฺพํฯ **ปริกถา**ติ ยถา ตํ ลภติ ตสฺส ปริวเตฺตตฺวา กถนนฺติฯ

นิเปฺปสิกตานิเทฺทเส **อโกฺกสนา**ติ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสนํฯ **วมฺภนา**ติ ปริภวิตฺวา กถนํฯ **ครหณา**ติ อสฺสโทฺธ อปฺปสโนฺนติอาทินา นเยน โทสาโรปนาฯ **อุเกฺขปนา**ติ มา เอตํ เอตฺถ กเถถาติ วาจาย อุกฺขิปนํฯ สพฺพโตภาเคน สวตฺถุกํ สเหตุกํ กตฺวา อุเกฺขปนา **สมุเกฺขปนา**ฯ อถ วา อเทนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อโห ทานปตี’’ติ เอวํ อุกฺขิปนํ **อุเกฺขปนา**ฯ มหาทานปตีติ

เอวํ สุฏฺฐุ อุเกฺขปนา **สมุเกฺขปนาฯ ขิปนา**ติ กึ อิมสฺส ชีวิตํ พีชโภชิโนติ เอวํ อุปฺปณฺฑนาฯ **สํขิปนา**ติ กึ อิมํ อทายโกติ ภณถ, โย นิจฺจกาลํ สเพฺพสมฺปิ นตฺถีติ วจนํ เทตีติ สุฏฺฐุตรํ อุปฺปณฺฑนาฯ **ปาปนา**ติ อทายกตฺตสฺส อวณฺณสฺส วา ปาปนํฯ สพฺพโตภาเคน ปาปนา **สมฺปาปนาฯ อวณฺณหาริกา**ติ เอวํ เม อวณฺณภยาปิ ทสฺสตีติ เคหโต เคหํ คามโต คามํ ชนปทโต ชนปทํ อวณฺณหรณํฯ **ปรปิฏฺฐิมํสิกตา**ติ ปุรโต มธุรํ ภณิตฺวา ปรมฺมุเข อวณฺณภาสิตาฯ เอสา หิ อภิมุขํ โอโลเกตุํ อสโกฺกนฺตสฺส ปรมฺมุขานํ ปิฏฺฐิมํสํ ขาทนมิว โหติ, ตสฺมา ปรปิฏฺฐิมํสิกตาติ วุตฺตาฯ **อยํ วุจฺจติ นิเปฺปสิกตา**ติ อยํ ยสฺมา เวฬุเปสิกาย วิย อพฺภงฺคํ ปรสฺส คุณํ นิเปฺปเสติ นิปฺปุญฺฉติ, ยสฺมา วา คนฺธชาตํ นิปิสิตฺวา คนฺธมคฺคนา วิย ปรคุเณ นิปิสิตฺวา วิจุเณฺณตฺวา เอสา ลาภมคฺคนา โหติ, ตสฺมา นิเปฺปสิกตาติ วุจฺจตีติฯ

ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตานิเทฺทเส **นิชิคีสนตา**ติ มคฺคนาฯ **อิโต ลทฺธ**นฺติ อิมมฺหา เคหา ลทฺธํฯ **อมุตฺรา**ติ อมุกมฺหิ เคเหฯ **เอฏฺฐี**ติ อิจฺฉนาฯ **คเวฏฺฐี**ติ มคฺคนาฯ **ปริเยฏฺฐี**ติ ปุนปฺปุนํ มคฺคนาฯ อาทิโต ปฏฺฐาย ลทฺธํ ลทฺธํ ภิกฺขํ ตตฺร ตตฺร กุลทารกานํ ทตฺวา อเนฺต ขีรยาคุํ ลภิตฺวา คตภิกฺขุวตฺถุ เจตฺถ กเถตพฺพํฯ เอสนาติอาทีนิ เอฏฺฐิอาทีนเมว เววจนานิ, ตสฺมา เอฏฺฐีติ เอสนาฯ คเวฏฺฐีติ คเวสนา, ปริเยฏฺฐีติ ปริเยสนาฯ อิเจฺจวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ อยํ กุหนาทีนํ อโตฺถฯ

อิทานิ **เอวมาทีนญฺจ ปาปธมฺมาน**นฺติ เอตฺถ อาทิสเทฺทน ‘‘ยถา วา ปเนเก โภโนฺต สมณพฺราหฺมณา สทฺธาเทยฺยานิ โภชนานิ ภุญฺชิตฺวา เต เอวรูปาย ติรจฺฉานวิชฺชาย มิจฺฉาชีเวน ชีวิกํ กเปฺปนฺติฯ เสยฺยถิทํ, องฺคํ, นิมิตฺตํ, อุปฺปาตํ, สุปินํ, ลกฺขณํ, มูสิกจฺฉินฺนํ, อคฺคิโหมํ, ทพฺพิโหม’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๒๑) อาทินา นเยน พฺรหฺมชาเล วุตฺตานํ อเนเกสํ ปาปธมฺมานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ อิติ ยฺวายํ อิเมสํ อาชีวเหตุ ปญฺญตฺตานํ ฉนฺนํ สิกฺขาปทานํ วีติกฺกมวเสน, อิเมสญฺจ ‘‘กุหนา ลปนา เนมิตฺติกตา นิเปฺปสิกตา ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตา’’ติ เอวมาทีนํ ปาปธมฺมานํ วเสน ปวโตฺต มิจฺฉาชีโว, ยา ตสฺมา สพฺพปฺปการาปิ มิจฺฉาชีวา วิรติ, อิทํ อาชีวปาริสุทฺธิสีลํฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถฯ เอตํ อาคมฺม ชีวนฺตีติ อาชีโวฯ โก โส, ปจฺจยปริเยสนวายาโมฯ ปาริสุทฺธีติ ปริสุทฺธตาฯ อาชีวสฺส ปาริสุทฺธิ อาชีวปาริสุทฺธิฯ

ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ

๑๘. ยํ ปเนตํ ตทนนฺตรํ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ วุตฺตํ, ตตฺถ **ปฏิสงฺขา โยนิโส**ติ อุปาเยน ปเถน ปฏิสงฺขาย ญตฺวา, ปจฺจเวกฺขิตฺวาติ อโตฺถ ฯ เอตฺถ จ สีตสฺส ปฏิฆาตายาติอาทินา นเยน วุตฺตปจฺจเวกฺขณเมว ‘‘โยนิโส ปฏิสงฺขา’’ติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ **จีวร**นฺติ อนฺตรวาสกาทีสุ ยํกิญฺจิฯ **ปฏิเสวตี**ติ ปริภุญฺชติ, นิวาเสติ วา ปารุปติ วาฯ **ยาวเทวา**ติ ปโยชนาวธิปริเจฺฉทนิยมวจนํ, เอตฺตกเมว หิ โยคิโน จีวรปฏิเสวเน ปโยชนํ ยทิทํ สีตสฺส ปฏิฆาตายาติอาทิ, น อิโต ภิโยฺยฯ **สีตสฺสา**ติ อชฺฌตฺตธาตุโกฺขภวเสน วา พหิทฺธาอุตุปริณามนวเสน วา อุปฺปนฺนสฺส ยสฺส กสฺสจิ สีตสฺสฯ **ปฏิฆาตายา**ติ ปฏิหนนตฺถํฯ ยถา สรีเร อาพาธํ น อุปฺปาเทติ, เอวํ ตสฺส วิโนทนตฺถํฯ สีตพฺภาหเต หิ สรีเร วิกฺขิตฺตจิโตฺต โยนิโส ปทหิตุํ น สโกฺกติ, ตสฺมา สีตสฺส ปฏิฆาตาย จีวรํ ปฏิเสวิตพฺพนฺติ ภควา อนุญฺญาสิฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ เกวลเญฺหตฺถ **อุณฺหสฺสา**ติ อคฺคิสนฺตาปสฺสฯ ตสฺส วนทาหาทีสุ สมฺภโว เวทิตโพฺพฯ ฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผสฺสานนฺติ เอตฺถ ปน **ฑํสา**ติ ฑํสนมกฺขิกา, อนฺธมกฺขิกาติปิ วุจฺจนฺติฯ **มกสา** มกสา เอวฯ **วาตา**ติ สรชอรชาทิเภทาฯ **อาตโป**ติ สูริยาตโปฯ **สรีสปา**ติ เย เกจิ สรนฺตา คจฺฉนฺติ ทีฆชาติกา สปฺปาทโย, เตสํ ทฏฺฐสมฺผโสฺส จ ผุฏฺฐสมฺผโสฺส จาติ ทุวิโธ สมฺผโสฺส, โสปิ จีวรํ

ปารุปิตฺวา นิสินฺนํ น พาธติ, ตสฺมา ตาทิเสสุ ฐาเนสุ เตสํ ปฏิฆาตตฺถาย ปฏิเสวติฯ **ยาวเทวา**ติ ปุน เอตสฺส วจนํ นิยตปโยชนาวธิปริเจฺฉททสฺสนตฺถํ , หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนญฺหิ นิยตปโยชนํ, อิตรานิ กทาจิ กทาจิ โหนฺติฯ ตตฺถ **หิริโกปีน**นฺติ ตํ ตํ สมฺพาธฏฺฐานํฯ ยสฺมึ ยสฺมิญฺหิ องฺเค วิวริยมาเน หิรี กุปฺปติ วินสฺสติ, ตํ ตํ หิรึ โกปนโต หิริโกปีนนฺติ วุจฺจติฯ ตสฺส จ หิริโกปีนสฺส ปฏิจฺฉาทนตฺถนฺติ หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนตฺถํฯ หิริโกปีนํ ปฏิจฺฉาทนตฺถนฺติปิ ปาโฐฯ

ปิณฺฑปาตนฺติ ยํกิญฺจิ อาหารํฯ โย หิ โกจิ อาหาโร ภิกฺขุโน ปิโณฺฑเลฺยน ปเตฺต ปติตตฺตา ปิณฺฑปาโตติ วุจฺจติฯ ปิณฺฑานํ วา ปาโต ปิณฺฑปาโต, ตตฺถ ตตฺถ ลทฺธานํ ภิกฺขานํ สนฺนิปาโต สมูโหติ วุตฺตํ โหติฯ **เนว ทวายา**ติ น คามทารกาทโย วิย ทวตฺถํ, กีฬานิมิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **น มทายา**ติ น มุฏฺฐิกมลฺลาทโย วิย มทตฺถํ, พลมทนิมิตฺตํ โปริสมทนิมิตฺตญฺจาติ วุตฺตํ โหติฯ **น มณฺฑนายา**ติ น อเนฺตปุริกเวสิยาทโย วิย มณฺฑนตฺถํ, องฺคปจฺจงฺคานํ ปีณภาวนิมิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **น วิภูสนายา**ติ น นฏนจฺจกาทโย วิย วิภูสนตฺถํ, ปสนฺนจฺฉวิวณฺณตานิมิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺถ จ เนว ทวายาติ เอตํ โมหูปนิสฺสยปฺปหานตฺถํ วุตฺตํฯ น มทายาติ เอตํ โทสูปนิสฺสยปฺปหานตฺถํฯ น มณฺฑนาย น วิภูสนายาติ เอตํ ราคูปนิสฺสยปฺปหานตฺถํฯ เนว ทวาย น มทายาติ เจตํ อตฺตโน สํโยชนุปฺปตฺติปฏิเสธนตฺถํฯ น มณฺฑนาย น วิภูสนายาติ เอตํ ปรสฺสปิ สํโยชนุปฺปตฺติปฏิเสธนตฺถํฯ จตูหิปิ เจเตหิ อโยนิโส ปฏิปตฺติยา กามสุขลฺลิกานุโยคสฺส จ ปหานํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ยาวเทวาติ วุตฺตตฺถเมวฯ **อิมสฺส กายสฺสา**ติ เอตสฺส จตุมหาภูติกสฺส รูปกายสฺสฯ **ฐิติยา**ติ ปพนฺธฏฺฐิตตฺถํฯ **ยาปนายา**ติ ปวตฺติยา อวิเจฺฉทตฺถํ, จิรกาลฏฺฐิตตฺถํ วาฯ ฆรูปตฺถมฺภมิว หิ ชิณฺณฆรสามิโก, อกฺขพฺภญฺชนมิว จ สากฏิโก กายสฺส ฐิตตฺถํ ยาปนตฺถเญฺจส ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวติ, น ทวมทมณฺฑนวิภูสนตฺถํฯ อปิจ ฐีติติ ชีวิตินฺทฺริยเสฺสตํ อธิวจนํ, ตสฺมา อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา ยาปนายาติ เอตฺตาวตา เอตสฺส กายสฺส ชีวิตินฺทฺริยปวตฺตาปนตฺถนฺติปิ วุตฺตํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ **วิหึสูปรติยา**ติ วิหึสา นาม ชิฆจฺฉา อาพาธฏฺเฐนฯ ตสฺสา อุปรมตฺถเมฺปส ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวติ, วณาเลปนมิว อุณฺหสีตาทีสุ ตปฺปฏิการํ วิย จฯ **พฺรหฺมจริยานุคฺคหายา**ติ สกลสาสนพฺรหฺมจริยสฺส จ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส จ อนุคฺคหตฺถํฯ อยญฺหิ ปิณฺฑปาตปฏิเสวนปจฺจยา กายพลํ นิสฺสาย สิกฺขตฺตยานุโยควเสน ภวกนฺตารนิตฺถรณตฺถํ ปฏิปชฺชโนฺต พฺรหฺมจริยานุคฺคหาย ปฏิเสวติ, กนฺตารนิตฺถรณตฺถิกา ปุตฺตมํสํ (สํ. นิ. ๒.๖๓) วิย, นทีนิตฺถรณตฺถิกา กุลฺลํ (ม. นิ. ๑.๒๔๐) วิย, สมุทฺทนิตฺถรณตฺถิกา นาวมิว จฯ

อิติปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามิ นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามีติ เอตํ อิมินา ปิณฺฑปาตปฏิเสวเนน ปุราณญฺจ ชิฆจฺฉาเวทนํ ปฏิหงฺขามิ, นวญฺจ เวทนํ อปริมิตโภชนปจฺจยํ อาหรหตฺถกอลํสาฏกตตฺรวฏฺฏกกากมาสกภุตฺตวมิตกพฺราหฺมณานํ อญฺญตโร วิย น อุปฺปาเทสฺสามีติปิ ปฏิเสวติ, เภสชฺชมิว คิลาโนฯ อถ วา ยา อธุนา อสปฺปายาปริมิตโภชนํ นิสฺสาย ปุราณกมฺมปจฺจยวเสน อุปฺปชฺชนโต ปุราณเวทนาติ วุจฺจติฯ สปฺปายปริมิตโภชเนน ตสฺสา ปจฺจยํ วินาเสโนฺต ตํ ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามิฯ ยา จายํ อธุนา กตํ อยุตฺตปริโภคกมฺมูปจยํ นิสฺสาย อายตึ อุปฺปชฺชนโต นวเวทนาติ วุจฺจติฯ ยุตฺตปริโภควเสน ตสฺสา มูลํ อนิพฺพเตฺตโนฺต ตํ นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามีติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เอตฺตาวตา ยุตฺตปริโภคสงฺคโห อตฺตกิลมถานุโยคปฺปหานํ ธมฺมิกสุขาปริจฺจาโค จ ทีปิโต โหตีติ เวทิตโพฺพฯ

ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตีติ ปริมิตปริโภเคน ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกสฺส อิริยาปถภญฺชกสฺส วา ปริสฺสยสฺส อภาวโต จิรกาลคมนสงฺขาตา ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสติ อิมสฺส ปจฺจยายตฺตวุตฺติโน กายสฺสาติปิ ปฏิเสวติ, ยาปฺยโรคี วิย ตปฺปจฺจยํฯ **อนวชฺชตา จ ผาสุวิหาโร จา**ติ อยุตฺตปริเยสนปฏิคฺคหณปริโภคปริวชฺชเนน อนวชฺชตา, ปริมิตปริโภเคน ผาสุวิหาโรฯ อสปฺปายาปริมิตปริโภคปจฺจยา อรติตนฺทีวิชมฺภิตาฯ วิญฺญูครหาทิโทสาภาเวน วา อนวชฺชตา, สปฺปายปริมิตโภชนปจฺจยา กายพลสมฺภเวน ผาสุวิหาโรฯ ยาวทตฺถอุทราวเทหกโภชนปริวชฺชเนน วา เสยฺยสุขปสฺสสุขมิทฺธสุขานํ ปหานโต อนวชฺชตา, จตุปญฺจาโลปมตฺตอูนโภชเนน จตุอิริยาปถโยคฺยภาวปฏิปาทนโต ผาสุวิหาโร จ เม ภวิสฺสตีติปิ ปฏิเสวติฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ –

> ‘‘จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป, อภุตฺวา อุทกํ ปิเว;
> อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ (เถรคา. ๙๘๓);

เอตฺตาวตา จ ปโยชนปริคฺคโห มชฺฌิมา จ ปฏิปทา ทีปิตา โหตีติ เวทิตพฺพาฯ

เสนาสนนฺติ เสนญฺจ อาสนญฺจฯ ยตฺถ ยตฺถ หิ เสติ วิหาเร วา อฑฺฒโยคาทิมฺหิ วา, ตํ เสนํฯ ยตฺถ ยตฺถ อาสติ นิสีทติ, ตํ อาสนํฯ ตํ เอกโต กตฺวา เสนาสนนฺติ วุจฺจติฯ **อุตุปริสฺสยวิโนทนปฏิสลฺลานารามตฺถ**นฺติ ปริสหนฏฺเฐน อุตุเยว อุตุปริสฺสโยฯ อุตุปริสฺสยสฺส วิโนทนตฺถญฺจ ปฏิสลฺลานารามตฺถญฺจฯ โย สรีราพาธจิตฺตวิกฺเขปกโร อสปฺปาโย อุตุ เสนาสนปฏิเสวเนน วิโนเทตพฺโพ โหติ, ตสฺส วิโนทนตฺถํ เอกีภาวสุขตฺถญฺจาติ วุตฺตํ โหติฯ กามญฺจ สีตปฏิฆาตาทินาว อุตุปริสฺสยวิโนทนํ วุตฺตเมวฯ ยถา ปน จีวรปฏิเสวเน หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนํ นิยตปโยชนํ, อิตรานิ กทาจิ กทาจิ ภวนฺตีติ วุตฺตํ, เอวมิธาปิ นิยตํ อุตุปริสฺสยวิโนทนํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อถ วา อยํ วุตฺตปฺปกาโร อุตุ อุตุเยวฯ ปริสฺสโย ปน ทุวิโธ ปากฏปริสฺสโย จ, ปฏิจฺฉนฺนปริสฺสโย จ (มหานิ. ๕)ฯ ตตฺถ ปากฏปริสฺสโย สีหพฺยคฺฆาทโยฯ ปฏิจฺฉนฺนปริสฺสโย ราคโทสาทโยฯ เย ยตฺถ อปริคุตฺติยา จ อสปฺปายรูปทสฺสนาทินา จ อาพาธํ น กโรนฺติ, ตํ เสนาสนํ เอวํ ชานิตฺวา ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปฏิเสวโนฺต ภิกฺขุ ปฏิสงฺขา โยนิโส เสนาสนํ อุตุปริสฺสยวิโนทนตฺถํ ปฏิเสวตีติ เวทิตโพฺพฯ

คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารนฺติ เอตฺถ โรคสฺส ปฏิอยนฏฺเฐน ปจฺจโย, ปจฺจนีกคมนฏฺเฐนาติ อโตฺถฯ ยสฺส กสฺสจิ สปฺปายเสฺสตํ อธิวจนํฯ ภิสกฺกสฺส กมฺมํ เตน อนุญฺญาตตฺตาติ เภสชฺชํฯ คิลานปจฺจโยว เภสชฺชํ คิลานปจฺจยเภสชฺชํ, ยํกิญฺจิ คิลานสฺส สปฺปายํ ภิสกฺกกมฺมํ เตลมธุผาณิตาทีติ วุตฺตํ โหติฯ ปริกฺขาโรติ ปน ‘‘สตฺตหิ นครปริกฺขาเรหิ สุปริกฺขตํ โหตี’’ติ (อ. นิ. ๗.๖๗) อาทีสุ ปริวาโร วุจฺจติฯ ‘‘รโถ สีลปริกฺขาโร, ฌานโกฺข จกฺกวีริโย’’ติ (สํ. นิ. ๕.๔) อาทีสุ อลงฺกาโรฯ ‘‘เย จ โข อิเม ปพฺพชิเตน ชีวิตปริกฺขารา สมุทาเนตพฺพา’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๙๑-๑๙๒) อาทีสุ สมฺภาโรฯ อิธ ปน สมฺภาโรปิ ปริวาโรปิ วฏฺฏติฯ ตญฺหิ คิลานปจฺจยเภสชฺชํ ชีวิตสฺส ปริวาโรปิ โหติ, ชีวิตนาสกาพาธุปฺปตฺติยา อนฺตรํ อทตฺวา รกฺขณโต สมฺภาโรปิฯ ยถา จิรํ ปวตฺตติ, เอวมสฺส การณภาวโต, ตสฺมา ปริกฺขาโรติ วุจฺจติฯ เอวํ คิลานปจฺจยเภสชฺชญฺจ ตํ ปริกฺขาโร จาติ คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาโรฯ ตํ คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารํฯ คิลานสฺส ยํกิญฺจิ สปฺปายํ ภิสกฺกานุญฺญาตํ เตลมธุผาณิตาทิ ชีวิตปริกฺขารนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อุปฺปนฺนาน**นฺติ ชาตานํ ภูตานํ นิพฺพตฺตานํฯ **เวยฺยาพาธิกาน**นฺติ เอตฺถ พฺยาพาโธติ ธาตุโกฺขโภ, ตํสมุฏฺฐานา จ กุฏฺฐคณฺฑปีฬกาทโยฯ พฺยาพาธโต อุปฺปนฺนตฺตา เวยฺยาพาธิกาฯ **เวทนาน**นฺติ ทุกฺขเวทนา อกุสลวิปากเวทนาฯ ตาสํ เวยฺยาพาธิกานํ เวทนานํฯ **อพฺยาพชฺฌปรมตายา**ติ นิทฺทุกฺขปรมตายฯ ยาว ตํ ทุกฺขํ สพฺพํ ปหีนํ โหติ ตาวาติ อโตฺถฯ

เอวมิทํ สเงฺขปโต ปฏิสงฺขา โยนิโส ปจฺจยปริโภคลกฺขณํ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ เวทิตพฺพํฯ วจนโตฺถ ปเนตฺถ – จีวราทโย หิ ยสฺมา เต ปฏิจฺจ นิสฺสาย ปริภุญฺชมานา ปาณิโน อยนฺติ ปวตฺตนฺติ, ตสฺมา ปจฺจยาติ วุจฺจนฺติฯ เต ปจฺจเย สนฺนิสฺสิตนฺติ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตํฯ

จตุปาริสุทฺธิสมฺปาทนวิธิ

๑๙. เอวเมตสฺมิํ จตุพฺพิเธ สีเล สทฺธาย **ปาติโมกฺขสํวโร** สมฺปาเทตโพฺพฯ **สทฺธาสาธโน** หิ โส, สาวกวิสยาตีตตฺตา สิกฺขาปทปญฺญตฺติยาฯ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยาจนปฏิเกฺขโปเจตฺถ นิทสฺสนํฯ ตสฺมา ยถา ปญฺญตฺตํ สิกฺขาปทํ อนวเสสํ สทฺธาย สมาทิยิตฺวา ชีวิเตปิ อเปกฺขํ อกโรเนฺตน สาธุกํ สมฺปาเทตพฺพํฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ –

> ‘‘กิกีว อณฺฑํ จมรีว วาลธิํ,
> ปิยํว ปุตฺตํ นยนํว เอกกํ;
> ตเถว สีลํ อนุรกฺขมานกา,
> สุเปสลา โหถ สทา สคารวา’’ติฯ

อปรมฺปิ วุตฺตํ – ‘‘เอวเมว โข ปหาราท ยํ มยา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ตํ มม สาวกา ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๘.๑๙)ฯ อิมสฺมิํ จ ปนเตฺถ อฏวิยํ โจเรหิ พทฺธเถรานํ วตฺถูนิ เวทิตพฺพานิฯ

มหาวตฺตนิอฏวิยํ กิร เถรํ โจรา กาฬวลฺลีหิ พนฺธิตฺวา นิปชฺชาเปสุํฯ เถโร ยถานิปโนฺนว สตฺตทิวสานิ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อนาคามิผลํ ปาปุณิตฺวา ตเตฺถว กาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติฯ

อปรมฺปิ เถรํ ตมฺพปณฺณิทีเป ปูติลตาย พนฺธิตฺวา นิปชฺชาเปสุํฯ โส วนทาเห อาคจฺฉเนฺต วลฺลิํ อจฺฉินฺทิตฺวาว วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา สมสีสี หุตฺวา ปรินิพฺพายิฯ ทีฆภาณกอภยเตฺถโร ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิํ อาคจฺฉโนฺต ทิสฺวา เถรสฺส สรีรํ ฌาเปตฺวา เจติยํ การาเปสิฯ ตสฺมา อโญฺญปิ สโทฺธ กุลปุโตฺต –

> ปาติโมกฺขํ วิโสเธโนฺต, อเปฺปว ชีวิตํ ชเห;
> ปญฺญตฺตํ โลกนาเถน, น ภิเนฺท สีลสํวรํฯ

ยถา จ ปาติโมกฺขสํวโร สทฺธาย, เอวํ สติยา **อินฺทฺริยสํวโร** สมฺปาเทตโพฺพฯ **สติสาธโน** หิ โส, สติยา อธิฏฺฐิตานํ อินฺทฺริยานํ อภิชฺฌาทีหิ อนนฺวาสฺสวนียโตฯ ตสฺมา ‘‘วรํ, ภิกฺขเว, ตตฺตาย อโยสลากาย อาทิตฺตาย สมฺปชฺชลิตาย สโชติภูตาย จกฺขุนฺทฺริยํ สมฺปลิมฏฺฐํ, น เตฺวว จกฺขุวิเญฺญเยฺยสุ รูเปสุ อนุพฺยญฺชนโส นิมิตฺตคฺคาโห’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๓๕) อาทินา นเยน อาทิตฺตปริยายํ สมนุสฺสริตฺวา รูปาทีสุ วิสเยสุ จกฺขุทฺวาราทิปวตฺตสฺส วิญฺญาณสฺส อภิชฺฌาทีหิ อนฺวาสฺสวนียํ นิมิตฺตาทิคฺคาหํ อสมฺมุฏฺฐาย สติยา นิเสเธเนฺตน เอส สาธุกํ สมฺปาเทตโพฺพฯ เอวํ อสมฺปาทิเต หิ เอตสฺมิํ ปาติโมกฺขสํวรสีลมฺปิ อนทฺธนิยํ โหติ อจิรฏฺฐิติกํ, อสํวิหิตสาขาปริวารมิว สสฺสํฯ หญฺญเต จายํ กิเลสโจเรหิ, วิวฏทฺวาโร วิย คาโม ปรสฺส หารีหิฯ จิตฺตญฺจสฺส ราโค สมติวิชฺฌติ, ทุจฺฉนฺนมคารํ วุฏฺฐิ วิยฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ –

> ‘‘รูเปสุ สเทฺทสุ อโถ รเสสุ,
> คเนฺธสุ ผเสฺสสุ จ รกฺข อินฺทฺริยํ;

เอเต หิ ทฺวารา วิวฏา อรกฺขิตา,
หนนฺติ คามํว ปรสฺส หาริโน’’ฯ

‘‘ยถา อคารํ ทุจฺฉนฺนํ, วุฏฺฐี สมติวิชฺฌติ;
เอวํ อภาวิตํ จิตฺตํ, ราโค สมติวิชฺฌตี’’ติฯ (ธ. ป. ๑๓);

สมฺปาทิเต ปน ตสฺมิํ ปาติโมกฺขสํวรสีลมฺปิ อทฺธนิยํ โหติ จิรฏฺฐิติกํ, สุสํวิหิตสาขาปริวารมิว สสฺสํฯ น หญฺญเต จายํ กิเลสโจเรหิ , สุสํวุตทฺวาโร วิย คาโม ปรสฺส หารีหิฯ น จสฺส จิตฺตํ ราโค สมติวิชฺฌติ, สุจฺฉนฺนมคารํ วุฏฺฐิ วิยฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘รูเปสุ สทฺเทสุ อโถ รเสสุ,
คนฺเธสุ ผสฺเสสุ จ รกฺข อินฺทฺริยํ;
เอเต หิ ทฺวารา ปิหิตา สุสํวุตา,
น หนฺติ คามํว ปรสฺส หาริโน’’ฯ

‘‘ยถา อคารํ สุจฺฉนฺนํ, วุฏฺฐี น สมติวิชฺฌติ;
เอวํ สุภาวิตํ จิตฺตํ, ราโค น สมติวิชฺฌตี’’ติฯ (ธ. ป. ๑๔);

อยํ ปน อติอุกฺกฏฺฐเทสนาฯ

จิตฺตํ นาเมตํ ลหุปริวตฺตํ, ตสฺมา อุปฺปนฺนํ ราคํ อสุภมนสิกาเรน วิโนเทตฺวา อินฺทฺริยสํวโร สมฺปาเทตโพฺพ, อธุนาปพฺพชิเตน วงฺคีสตฺเถเรน วิยฯ

เถรสฺส กิร อธุนาปพฺพชิตสฺส ปิณฺฑาย จรโต เอกํ อิตฺถิํ ทิสฺวา ราโค อุปฺปชฺชติฯ ตโต อานนฺทตฺเถรํ อาห –

‘‘กามราเคน ฑยฺหามิ, จิตฺตํ เม ปริฑยฺหติ;
สาธุ นิพฺพาปนํ พฺรูหิ, อนุกมฺปาย โคตมา’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๑๒; เถรคา. ๑๒๓๒);

เถโร อาห –

‘‘สญฺญาย วิปริเยสา, จิตฺตํ เต ปริฑยฺหติ;
นิมิตฺตํ ปริวชฺเชหิ, สุภํ ราคูปสญฺหิตํ;
อสุภาย จิตฺตํ ภาเวหิ, เอกคฺคํ สุสมาหิตํฯ (สํ. นิ. ๑.๒๑๒; เถรคา. ๑๒๓๓-๑๒๓๔);

‘‘สงฺขาเร ปรโต ปสฺส, ทุกฺขโต โน จ อตฺตโต;
นิพฺพาเปหิ มหาราคํ, มา ฑยฺหิตฺโถ ปุนปฺปุน’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๑๒);

เถโร ราคํ วิโนเทตฺวา ปิณฺฑาย จริฯ อปิจ อินฺทฺริยสํวรปูรเกน ภิกฺขุนา กุรณฺฑกมหาเลณวาสินา จิตฺตคุตฺตตฺเถเรน วิย โจรกมหาวิหารวาสินา มหามิตฺตตฺเถเรน วิย จ ภวิตพฺพํฯ กุรณฺฑกมหาเลเณ กิร สตฺตนฺนํ พุทฺธานํ อภินิกฺขมนจิตฺตกมฺมํ มโนรมํ อโหสิ, สมฺพหุลา ภิกฺขู เสนาสนจาริกํ อาหิณฺฑนฺตา จิตฺตกมฺมํ ทิสฺวา ‘‘มโนรมํ, ภนฺเต , จิตฺตกมฺม’’นฺติ อาหํสุฯ เถโร อาห ‘‘อติเรกสฏฺฐิ เม, อาวุโส, วสฺสานิ เลเณ วสนฺตสฺส จิตฺตกมฺมํ อตฺถีติปิ น ชานามิ, อชฺช ทานิ จกฺขุมนฺเต นิสฺสาย ญาต’’นฺติฯ เถเรน กิร เอตฺตกํ อทฺธานํ วสนฺเตน จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวา

เลณํ น อุโลฺลกิตปุพฺพํฯ เลณทฺวาเร จสฺส มหานาครุโกฺขปิ อโหสิฯ โสปิ เถเรน อุทฺธํ น อุโลฺลกิตปุโพฺพฯ อนุสํวจฺฉรํ ภูมิยํ เกสรนิปาตํ ทิสฺวาวสฺส ปุปฺผิตภาวํ ชานาติฯ

ราชา เถรสฺส คุณสมฺปตฺตึ สุตฺวา วนฺทิตุกาโม ติกฺขตฺตุํ เปเสตฺวา อนาคจฺฉนฺเต เถเร ตสฺมึ คาเม ตรุณปุตฺตานํ อิตฺถีนํ ถเน พนฺธาเปตฺวา ลญฺชาเปสิ ‘‘ตาว ทารกา ถญฺญํ มา ลภิํสุ, ยาว เถโร น อาคจฺฉตี’’ติฯ เถโร ทารกานํ อนุกมฺปาย มหาคามํ อคมาสิฯ ราชา สุตฺวา ‘‘คจฺฉถ ภเณ, เถรํ ปเวเสถ สีลานิ คณฺหิสฺสามี’’ติ อเนฺตปุรํ อภิหราเปตฺวา วนฺทิตฺวา โภเชตฺวา ‘‘อชฺช, ภเนฺต, โอกาโส นตฺถิ, เสฺว สีลานิ คณฺหิสฺสามีติ เถรสฺส ปตฺตํ คเหตฺวา โถกํ อนุคนฺตฺวา เทวิยา สทฺธิํ วนฺทิตฺวา นิวตฺติฯ เถโร ราชา วา วนฺทตุ เทวี วา, ‘‘สุขี โหตุ, มหาราชา’’ติ วทติฯ เอวํ สตฺตทิวสา คตาฯ ภิกฺขู อาหํสุ ‘‘กิํ, ภเนฺต, ตุเมฺห รเญฺญปิ วนฺทมาเน เทวิยาปิ วนฺทมานาย ‘‘สุขี โหตุ, มหาราช’’อิเจฺจว วทถาติฯ เถโร ‘‘นาหํ, อาวุโส, ราชาติ วา เทวีติ วา ววตฺถานํ กโรมี’’ติ วตฺวา สตฺตาหาติกฺกเมน ‘‘เถรสฺส อิธ วาโส ทุโกฺข’’ติ รญฺญา วิสฺสชฺชิโต กุรณฺฑกมหาเลณํ คนฺตฺวา รตฺติภาเค จงฺกมํ อารูหิฯ นาครุเกฺข อธิวตฺถา เทวตา ทณฺฑทีปิกํ คเหตฺวา อฎฺฐาสิฯ อถสฺส กมฺมฎฺฐานํ อติปริสุทฺธํ ปากฎํ อโหสิฯ เถโร ‘‘กิํ นุ เม อชฺช กมฺมฎฺฐานํ อติวิย ปกาสตี’’ติ อตฺตมโน มชฺฌิมยามสมนนฺตรํ สกลํ ปพฺพตํ อุนฺนาทยโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ตสฺมา อโญฺญปิ อตฺตตฺถกาโม กุลปุโตฺต –

> มกฺกโฎว อรญฺญมฺหิ, วเน ภนฺตมิโค วิย;
> พาโล วิย จ อุตฺรโสฺต, น ภเว โลลโลจโนฯ
>
> อโธ ขิเปยฺย จกฺขูนิ, ยุคมตฺตทโส สิยา;
> วนมกฺกฎโลลสฺส, น จิตฺตสฺส วสํ วเชฯ

มหามิตฺตเตฺถรสฺสาปิ มาตุ วิสคณฺฑกโรโค อุปฺปชฺชิ, ธีตาปิสฺสา ภิกฺขุนีสุ ปพฺพชิตา โหติฯ สา ตํ อาห – ‘‘คจฺฉ อเยฺย, ภาตุ สนฺติกํ คนฺตฺวา มม อผาสุกภาวํ อาโรเจตฺวา เภสชฺชมาหรา’’ติฯ สา คนฺตฺวา อาโรเจสิฯ เถโร อาห – ‘‘นาหํ มูลเภสชฺชาทีนิ สํหริตฺวา เภสชฺชํ ปจิตุํ ชานามิ, อปิจ เต เภสชฺชํ อาจิกฺขิสฺสํ – ‘‘อหํ ยโต ปพฺพชิโต, ตโต ปฎฺฐาย น มยา โลภสหคเตน จิเตฺตน อินฺทฺริยานิ ภินฺทิตฺวา วิสภาครูปํ โอโลกิตปุพฺพํ, อิมินา สจฺจวจเนน มาตุยา เม ผาสุ โหตุ, คจฺฉ อิทํ วตฺวา อุปาสิกาย สรีรํ ปริมชฺชา’’ติฯ สา คนฺตฺวา อิมมตฺถํ อาโรเจตฺวา ตถา อกาสิฯ อุปาสิกาย ตํขณํเยว คโณฺฑ เผณปิโณฺฑ วิย วิลียิตฺวา อนฺตรธายิ, สา อุฎฺฐหิตฺวา ‘‘สเจ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ธเรยฺย, กสฺมา มม ปุตฺตสทิสสฺส ภิกฺขุโน ชาลวิจิเตฺรน หเตฺถน สีสํ น ปรามเสยฺยา’’ติ อตฺตมนวาจํ นิจฺฉาเรสิฯ ตสฺมา –

> กุลปุตฺตมานิ อโญฺญปิ, ปพฺพชิตฺวาน สาสเน;
> มิตฺตเตฺถโรว ติเฎฺฐยฺย, วเร อินฺทฺริยสํวเรฯ

ยถา ปน อินฺทฺริยสํวโร สติยา, ตถา วีริเยน **อาชีวปาริสุทฺธิ** สมฺปาเทตพฺพาฯ **วีริยสาธนา** หิ สา, สมฺมารทฺธวีริยสฺส มิจฺฉาชีวปฺปหานสมฺภวโตฯ ตสฺมา อเนสนํ อปฺปติรูปํ ปหาย วีริเยน ปิณฺฑปาตจริยาทีหิ สมฺมา เอสนาหิ เอสา สมฺปาเทตพฺพา ปริสุทฺธุปฺปาเทเยว ปจฺจเย ปฎิเสวมาเนน อปริสุทฺธุปฺปาเท อาสีวิเส วิย ปริวชฺชยตาฯ ตตฺถ อปริคฺคหิตธุตงฺคสฺส สงฺฆโต, คณโต, ธมฺมเทสนาทีหิ จสฺส คุเณหิ ปสนฺนานํ คิหีนํ สนฺติกา อุปฺปนฺนา ปจฺจยา ปริสุทฺธุปฺปาทา นามฯ ปิณฺฑปาตจริยาทีหิ ปน อติปริสุทฺธุปฺปาทาเยวฯ ปริคฺคหิตธุตงฺคสฺส ปิณฺฑปาตจริยาทีหิ ธุตคุเณ จสฺส ปสนฺนานํ สนฺติกา ธุตงฺคนิยมานุโลเมน อุปฺปนฺนา ปริ

สุทฺธุปฺปาทา นามฯ เอกพฺยาธิวูปสมตฺถญฺจสฺส ปูติหริฏฺกีจตุมธุเรสุ อุปฺปเนฺนสุ ‘‘จตุมธุรํ อเญฺญปิ สพฺรหฺมจาริโน ปริภุญฺชิสฺสนฺตี’’ติ จิเนฺตตฺวา หริฏฺกีขณฺฑเมว ปริภุญฺชมานสฺส ธุตงฺคสมาทานํ ปติรูปํ โหติฯ เอส หิ ‘‘อุตฺตมอริยวํสิโก ภิกฺขู’’ติ วุจฺจติฯ เย ปเนเต จีวราทโย ปจฺจยา, เตสุ ยสฺส กสฺสจิ ภิกฺขุโน อาชีวํ ปริโสเธนฺตสฺส จีวเร จ ปิณฺฑปาเต จ นิมิโตฺตภาสปริกถาวิญฺญตฺติโย น วฏฺฏนฺติฯ เสนาสเน ปน อปริคฺคหิตธุตงฺคสฺส นิมิโตฺตภาสปริกถา วฏฺฏนฺติฯ ตตฺถ **นิมิตฺตํ** นาม เสนาสนตฺถํ ภูมิปริกมฺมาทีนิ กโรนฺตสฺส ‘‘กึ, ภเนฺต, กริยติ, โก การาเปตี’’ติ คิหีหิ วุเตฺต ‘‘น โกจิ’’ติ ปฏิวจนํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ เอวรูปํ นิมิตฺตกมฺมํฯ **โอภาโส** นาม ‘‘อุปาสกา ตุเมฺห กุหึ วสถา’’ติฯ ปาสาเท, ภเนฺตติฯ ‘‘ภิกฺขูนํ ปน อุปาสกา ปาสาโท น วฏฺฏฏี’’ติ วจนํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ เอวรูปํ โอภาสกมฺมํฯ **ปริกถา** นาม ‘‘ภิกฺขุสงฺฆสฺส เสนาสนํ สมฺพาธ’’นฺติ วจนํ, ยา วา ปนญฺญาปิ เอวรูปา ปริยายกถาฯ เภสเชฺช สพฺพมฺปิ วฏฺฏติฯ ตถา อุปฺปนฺนํ ปน เภสชฺชํ โรเค วูปสเนฺต ปริภุญฺชิตุํ วฏฺฏติ, น วฏฺฏตีติฯ

ตตฺถ วินยธรา ‘‘ภควตา ทฺวารํ ทินฺนํ, ตสฺมา วฏฺฏฏี’’ติ วทนฺติฯ สุตฺตนฺติกา ปน ‘‘กิญฺจาปิ อาปตฺติ น โหติ, อาชีวํ ปน โกเปติ, ตสฺมา น วฏฺฏติ’’เจฺจว วทนฺติฯ

โย ปน ภควตา อนุญฺญาตาปิ นิมิโตฺตภาสปริกถาวิญฺญตฺติโย อกโรโนฺต อปฺปิจฺฉตาทิคุเณเยว นิสฺสาย ชีวิตกฺขเยปิ ปจฺจุปฏฺฐิเต อญฺญเตฺรว โอภาสาทีหิ อุปฺปนฺนปจฺจเย ปฏิเสวติ, เอส ‘‘ปรมสเลฺลขวุตฺตี’’ติ วุจฺจติ, เสยฺยถาปิ เถโร **สาริปุโตฺต**ฯ

โส กิรายสฺมา เอกสฺมึ สมเย ปวิเวกํ พฺรูหยมาโน มหาโมคฺคลฺลานเตฺถเรน สทฺธึ อญฺญตรสฺมึ อรเญฺญ วิหรติ, อถสฺส เอกสฺมึ ทิวเส อุทรวาตาพาโธ อุปฺปชฺชิตฺวา อติทุกฺขํ ชเนสิฯ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร สายนฺหสมเย ตสฺสายสฺมโต อุปฏฺฐานํ คโต เถรํ นิปนฺนํ ทิสฺวา ตํ ปวตฺตึ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘ปุเพฺพ เต, อาวุโส, เกน ผาสุ โหตี’’ติ ปุจฺฉิฯ เถโร อาห, ‘‘คิหิกาเล เม, อาวุโส, มาตา สปฺปิมธุสกฺกราทีหิ โยเชตฺวา อสมฺภินฺนขีรปายาสํ อทาสิ, เตน เม ผาสุ อโหสี’’ติฯ โสปิ อายสฺมา ‘‘โหตุ, อาวุโส, สเจ มยฺหํ วา ตุยฺหํ วา ปุญฺญํ อตฺถิ, อเปฺปว นาม เสฺว ลภิสฺสามา’’ติ อาหฯ

อิมํ ปน เนสํ กถาสลฺลาปํ จงฺกมนโกฏิยํ รุเกฺข อธิวตฺถา เทวตา สุตฺวา ‘‘เสฺว อยฺยสฺส ปายาสํ อุปฺปาเทสฺสามี’’ติ ตาวเทว เถรสฺส อุปฏฺฐากกุลํ คนฺตฺวา เชฏฺฐปุตฺตสฺส สรีรํ อาวิสิตฺวา ปีฬํ ชเนสิฯ อถสฺส ติกิจฺฉานิมิตฺตํ สนฺนิปติเต ญาตเก อาห – ‘‘สเจ เสฺว เถรสฺส เอวรูปํ นาม ปายาสํ ปฏิยาเทถ, ตํ มุญฺจิสฺสามี’’ติฯ เต ‘‘ตยา อวุเตฺตปิ มยํ เถรานํ นิพทฺธํ ภิกฺขํ เทมา’’ติ วตฺวา ทุติยทิวเส ตถารูปํ ปายาสํ ปฏิยาทิยิํสุฯ

มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร ปาโตว อาคนฺตฺวา ‘‘อาวุโส, ยาว อหํ ปิณฺฑาย จริตฺวา อาคจฺฉามิ, ตาว อิเธว โหหี’’ติ วตฺวา คามํ ปาวิสิฯ เต มนุสฺสา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา เถรสฺส ปตฺตํ คเหตฺวา วุตฺตปฺปการสฺส ปายาสสฺส ปูเรตฺวา อทํสุฯ เถโร คมนาการํ ทเสฺสสิฯ เต ‘‘ภุญฺชถ – ภเนฺต, ตุเมฺห, อปรมฺปิ ทสฺสามา’’ติ เถรํ โภเชตฺวา ปุน ปตฺตปูรํ อทํสุฯ เถโร คนฺตฺวา ‘‘หนฺทาวุโส สาริปุตฺต, ปริภุญฺชา’’ติ อุปนาเมสิฯ เถโรปิ ตํ ทิสฺวา ‘‘อติมนาโป ปายาโส, กถํ นุ โข อุปฺปโนฺน’’ติ จิเนฺตโนฺต ตสฺส อุปฺปตฺติมูลํ ทิสฺวา อาห – ‘‘อาวุโส โมคฺคลฺลาน, อปริโภคารโห ปิณฺฑปาโต’’ติฯ โสปายสฺมา ‘‘มาทิเสน นาม อาภตํ ปิณฺฑปาตํ น ปริภุญฺชตี’’ติ จิตฺตมฺปิ อนุปฺปาเทตฺวา เอกวจเนเนว ปตฺตํ มุขวฏฺฏิยํ คเหตฺวา เอกมเนฺต นิกฺกุเชฺชสิฯ ปายาสสฺส สห ภูมิยํ ปติฏฺฐานา เถรสฺส อาพาโธ อนฺตรธายิ, ตโต ปฏฺฐาย ปญฺจจตฺตาลีส วสฺสานิ น ปุน

อุปฺปชฺชิฯ ตโต มหาโมคฺคลฺลานํ อาห – ‘‘อาวุโส, วจีวิญฺญตฺตึ นิสฺสาย อุปฺปโนฺน ปายาโส อเนฺตสุ นิกฺขมิตฺวา ภูมิยํ จรเนฺตสุปิ ปริภุญฺชิตุํ อยุตฺตรูโป’’ติฯ อิมญฺจ อุทานํ อุทาเนสิ –

‘‘วจีวิญฺญตฺติวิปฺผารา, อุปฺปนฺนํ มธุปายสํ;
สเจ ภุตฺโต ภเวยฺยาหํ, สาชีโว ครหิโต มมฯ

‘‘ยทิปิ เม อนฺตคุณํ, นิกฺขมิตฺวา พหิ จเร;
เนว ภิเนฺทยฺยํ อาชีวํ, จชมาโนปิ ชีวิตํฯ

‘‘อาราเธมิ สกํ จิตฺตํ, วิวเชฺชมิ อเนสนํ;
นาหํ พุทฺธปฺปฏิกุฎฺฐํ, กาหามิ จ อเนสน’’นฺติฯ

จิรคุมฺพวาสิกอมฺพขาทกมหาติสฺสเตฺถรวตฺถุปิ เจตฺถ กเถตพฺพํฯ เอวํ สพฺพถาปิฯ

‘‘อเนสนาย จิตฺตมฺปิ, อชเนตฺวา วิจกฺขโณ;
อาชีวํ ปริโสเธยฺย, สทฺธาปพฺพชิโต ยตี’’ติฯ

ยถา จ วีริเยน อาชีวปาริสุทฺธิ, ตถา **ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ** ปญฺญาย สมฺปาเทตพฺพํฯ **ปญฺญาสาธนํ** หิ ตํ, ปญฺญวโต ปจฺจเยสุ อาทีนวานิสํสทสฺสนสมตฺถภาวโตฯ ตสฺมา ปหาย ปจฺจยเคธํ ธเมฺมน สเมน อุปฺปเนฺน ปจฺจเย ยถาวุเตฺตน วิธินา ปญฺญาย ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชเนฺตน สมฺปาเทตพฺพํฯ

ตตฺถ ทุวิธํ ปจฺจเวกฺขณํ ปจฺจยานํ ปฏิลาภกาเล, ปริโภคกาเล จฯ ปฏิลาภกาเลปิ หิ ธาตุวเสน วา ปฏิกูลวเสน วา ปจฺจเวกฺขิตฺวา ฐปิตานิ จีวราทีนิ ตโต อุตฺตริ ปริภุญฺชนฺตสฺส อนวโชฺชว ปริโภโค, ปริโภคกาเลปิฯ ตตฺรายํ สนฺนิฎฺฐานกโร วินิจฺฉโย –

จตฺตาโร หิ ปริโภคา เถยฺยปริโภโค, อิณปริโภโค, ทายชฺชปริโภโค, สามิปริโภโคติฯ ตตฺร สงฺฆมเชฺฌปิ นิสีทิตฺวา ปริภุญฺชนฺตสฺส ทุสฺสีลสฺส ปริโภโค **เถยฺยปริโภโค** นามฯ สีลวโต อปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริโภโค **อิณปริโภโค** นามฯ ตสฺมา จีวรํ ปริโภเค ปริโภเค ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ, ปิณฺฑปาโต อาโลเป อาโลเป, ตถา อสโกฺกเนฺตน ปุเรภตฺตปจฺฉาภตฺตปุริมยามมชฺฌิมยามปจฺฉิมยาเมสุฯ สจสฺส อปจฺจเวกฺขโตว อรุณํ อุคฺคจฺฉติ, อิณปริโภคฎฺฐาเน ติฎฺฐติฯ เสนาสนมฺปิ ปริโภเค ปริโภเค ปจฺจเวกฺขิตพฺพํฯ เภสชฺชสฺส ปฏิคฺคหเณปิ ปริโภเคปิ สติปจฺจยตาว วฎฺฎติฯ เอวํ สเนฺตปิ ปฏิคฺคหเณ สตึ กตฺวา ปริโภเค อกโรนฺตเสฺสว อาปตฺติ, ปฏิคฺคหเณ ปน สตึ อกตฺวา ปริโภเค กโรนฺตสฺส อนาปตฺติฯ

จตุพฺพิธา หิ สุทฺธิ เทสนาสุทฺธิ, สํวรสุทฺธิ, ปริเยฎฺฐิสุทฺธิ, ปจฺจเวกฺขณสุทฺธีติฯ ตตฺถ **เทสนาสุทฺธิ** นาม ปาติโมกฺขสํวรสีลํฯ ตญฺหิ เทสนาย สุชฺฌนโต เทสนาสุทฺธีติ วุจฺจติฯ **สํวรสุทฺธิ** นาม อินฺทฺริยสํวรสีลํฯ ตญฺหิ ‘‘น ปุน เอวํ กริสฺสามี’’ติ จิตฺตาธิฎฺฐานสํวเรเนว สุชฺฌนโต สํวรสุทฺธีติ วุจฺจติฯ **ปริเยฎฺฐิสุทฺธิ** นาม อาชีวปาริสุทฺธิสีลํฯ ตญฺหิ อเนสนํ ปหาย ธเมฺมน สเมน ปจฺจเย อุปฺปาเทนฺตสฺส ปริเยสนาย สุทฺธตฺตา ปริเยฎฺฐิสุทฺธีติ วุจฺจติฯ **ปจฺจเวกฺขณสุทฺธิ** นาม ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํฯ ตญฺหิ วุตฺตปฺปกาเรน ปจฺจเวกฺขเณน สุชฺฌนโต ปจฺจเวกฺขณสุทฺธีติ วุจฺจติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปฏิคฺคหเณ ปน สตึ อกตฺวา ปริโภเค กโรนฺตสฺส อนาปตฺตี’’ติฯ

สตฺตนฺนํ เสกฺขานํ ปจฺจยปริโภโค **ทายชฺชปริโภโค** นามฯ เต หิ ภควโต ปุตฺตา, ตสฺมา ปิตุสนฺตกานํ ปจฺจยานํ ทายาทา หุตฺวา เต ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺติฯ กึ ปเนเต ภควโต ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺติ, อุทาหุ คิหีนํ ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺตีติฯ คิหีหิ ทินฺนาปิ ภควตา อนุญฺญาตตฺตา ภควโต สนฺตกา โหนฺติ, ตสฺมา ภควโต ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ ธมฺมทายาทสุตฺตเญฺจตฺถ สาธกํฯ

ขีณาสวานํ ปริโภโค **สามิปริโภโค** นามฯ เต หิ ตณฺหาย ทาสพฺยํ อตีตตฺตา สามิโน หุตฺวา ปริภุญฺชนฺติฯ

อิเมสุ ปริโภเคสุ สามิปริโภโค จ ทายชฺชปริโภโค จ สเพฺพสํ วฏฺฏติฯ อิณปริโภโค น วฏฺฏติฯ เถยฺยปริโภเค กถาเยว นตฺถิฯ โย ปนายํ สีลวโต ปจฺจเวกฺขิตปริโภโค, โส อิณปริโภคสฺส ปจฺจนีกตฺตา อาณณฺยปริโภโค วา โหติ, ทายชฺชปริโภเคเยว วา สงฺคหํ คจฺฉติฯ สีลวาปิ หิ อิมาย สิกฺขาย สมนฺนาคตตฺตา เสโกฺขเตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉติฯ อิเมสุ ปน ปริโภเคสุ ยสฺมา สามิปริโภโค อโคฺค, ตสฺมา ตํ ปตฺถยมาเนน ภิกฺขุนา วุตฺตปฺปการาย ปจฺจเวกฺขณาย ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชเนฺตน ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ สมฺปาเทตพฺพํฯ เอวํ กโรโนฺต หิ กิจฺจการี โหติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘ปิณฺฑํ วิหารํ สยนาสนญฺจ,
อาปญฺจ สงฺฆาฏิรชูปวาหนํ;
สุตฺวาน ธมฺมํ สุคเตน เทสิตํ,
สงฺขาย เสเว วรปญฺญสาวโกฯ

‘‘ตสฺมา หิ ปิเณฺฑ สยนาสเน จ,
อาเป จ สงฺฆาฏิรชูปวาหเน;
เอเตสุ ธเมฺมสุ อนูปลิโตฺต,
ภิกฺขุ ยถา โปกฺขเร วาริพินฺทุฯ (สุ. นิ. ๓๙๓-๓๙๔);

‘‘กาเลน ลทฺธา ปรโต อนุคฺคหา,
ขเชฺชสุ โภเชฺชสุ จ สายเนสุ จ;
มตฺตํ ส ชญฺญา สตตํ อุปฏฺฐิโต,
วณสฺส อาเลปนรูหเน ยถาฯ

‘‘กนฺตาเร ปุตฺตมํสํว, อกฺขสฺสพฺภญฺชนํ ยถา;
เอวํ อาหาเร อาหารํ, ยาปนตฺถมมุจฺฉิโต’’ติฯ

อิมสฺส จ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลสฺส ปริปูรการิตาย ภาคิเนยฺยสงฺฆรกฺขิตสามเณรสฺส วตฺถุ กเถตพฺพํฯ โส หิ สมฺมา ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชิฯ ยถาห –

‘‘อุปชฺฌาโย มํ ภุญฺชมานํ, สาลิกูรํ สุนิพฺพุตํ;
มา เหว ตฺวํ สามเณร, ชิวฺหํ ฌาเปสิ อสญฺญโตฯ

‘‘อุปชฺฌายสฺส วโจ สุตฺวา, สํเวคมลภึ ตทา;
เอกาสเน นิสีทิตฺวา, อรหตฺตํ อปาปุณึฯ

‘‘โสหํ ปริปุณฺณสงฺกปฺโป, จโนฺท ปนฺนรโส ยถา;
สพฺพาสวปริกฺขีโณ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติฯ

‘‘ตสฺมา อโญฺญปิ ทุกฺขสฺส, ปตฺถยโนฺต ปริกฺขยํ;
โยนิโส ปจฺจเวกฺขิตฺวา, ปฏิเสเวถ ปจฺจเย’’ติฯ

เอวํ ปาติโมกฺขสํวรสีลาทิวเสน จตุพฺพิธํฯ

ปฐมสีลปญฺจกํ

๒๐. ปญฺจวิธโกฏฺฐาสสฺส ปฐมปญฺจเก อนุปสมฺปนฺนสีลาทิวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ ปฏิสมฺภิทาย –

‘‘กตมํ ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ? อนุปสมฺปนฺนานํ ปริยนฺตสิกฺขาปทานํ, อิทํ ปริยนฺตปาริสุทฺธิ สีลํฯ กตมํ อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีลํ? อุปสมฺปนฺนานํ อปริยนฺตสิกฺขาปทานํ, อิทํ อปริยนฺตปาริ สุทฺธิสีลํฯ กตมํ ปริปุณฺณปาริสุทฺธิสีลํ? ปุถุชฺชนกลฺยาณกานํ กุสลธเมฺม ยุตฺตานํ เสกฺขปริย เนฺต ปริปูรการีนํ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขานํ ปริจฺจตฺตชีวิตานํ, อิทํ ปริปุณฺณปาริสุทฺธิสีลํฯ กตมํ อปรามฏฺฐปาริสุทฺธิสีลํ? สตฺตนฺนํ เสกฺขานํ, อิทํ อปรามฏฺฐปาริสุทฺธิสีลํฯ กตมํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปาริสุทฺธิสีลํ? ตถาคตสาวกานํ ขีณาสวานํ ปเจฺจกพุทฺธานํ ตถาคตานํ อรหนฺตานํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ, อิทํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปาริสุทฺธิสีล’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๓๗)ฯ

ตตฺถ อนุปสมฺปนฺนานํ สีลํ คณนวเสน สปริยนฺตตฺตา **ปริยนฺตปาริสุทฺธิสีล**นฺติ เวทิ ตพฺพํฯ อุปสมฺปนฺนานํ –

‘‘นว โกฏิสหสฺสานิ, อสีติสตโกฏิโย;
ปญฺญาสสตสหสฺสานิ, ฉตฺตึสา จ ปุนาปเรฯ

‘‘เอเต สํวรวินยา, สมฺพุเทฺธน ปกาสิตา;
เปยฺยาลมุเขน นิทฺทิฏฺฐา, สิกฺขา วินยสํวเร’’ติฯ –

เอวํ คณนวเสน สปริยนฺตมฺปิ อนวเสสวเสน สมาทานภาวญฺจ ลาภยสญาติองฺคชีวิตว เสน อทิฏฺฐปริยนฺตภาวญฺจ สนฺธาย **อปริยนฺตปาริสุทฺธิสีล**นฺติ วุตฺตํ, จิรคุมฺพวาสิกอมฺพขา ทกมหาติสฺสเตฺถรสฺส สีลมิวฯ ตถา หิ โส อายสฺมา –

‘‘ธนํ จเช องฺควรสฺส เหตุ, องฺคํ จเช ชีวิตํ รกฺขมาโน;
องฺคํ ธนํ ชีวิตญฺจาปิ สพฺพํ, จเช นโร ธมฺมมนุสฺสรโนฺต’’ติฯ –

อิมํ สปฺปุริสานุสฺสตึ อวิชหโนฺต ชีวิตสํสเยปิ สิกฺขาปทํ อวีติกฺกมฺม ตเทว อปริยนฺตปาริ สุทฺธิสีลํ นิสฺสาย อุปาสกสฺส ปิฏฺฐิคโตว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ยถาห –

‘‘น ปิตา นปิ เต มาตา, น ญาติ นปิ พนฺธโว;
กโรเตตาทิสํ กิจฺจํ, สีลวนฺตสฺส การณาฯ

สํเวคํ ชนยิตฺวาน, สมฺมสิตฺวาน โยนิโส;
ตสฺส ปิฏฺฐิคโต สโนฺต, อรหตฺตํ อปาปุณี’’ติฯ

ปุถุชฺชนกลฺยาณกานํ สีลํ อุปสมฺปทโต ปฏฺฐาย สุโธตชาติมณิ วิย สุปริกมฺมกตสุวณฺณํ วิย จ อติปริสุทฺธตฺตา จิตฺตุปฺปาทมตฺตเกนปิ มเลน วิรหิตํ อรหตฺตเสฺสว ปทฏฺฐานํ โหติ, ตสฺมา **ปริปุณฺณปาริสุทฺธี**ติ วุจฺจติ, มหาสงฺฆรกฺขิตภาคิเนยฺยสงฺฆรกฺขิตตฺเถรานํ วิยฯ

มหาสงฺฆรกฺขิตตฺเถรํ กิร อติกฺกนฺตสฏฺฐิวสฺสํ มรณมญฺเจ นิปนฺนํ ภิกฺขุสโงฺฆ โลกุตฺตราธิคมํ ปุจฺฉิฯ เถโร “นตฺถิ เม โลกุตฺตรธโมฺม”ติ อาหฯ อถสฺส อุปฏฺฐาโก ทหรภิกฺขุ อาห – “ภเนฺต, ตุเมฺห ปรินิพฺพุตาติ สมนฺตา ทฺวาทสโยชนา มนุสฺสา สนฺนิปติตา, ตุมฺหากํ ปุถุชฺชนกาลกิริยาย มหาชนสฺส วิปฺปฏิสาโร ภวิสฺสตี”ติฯ อาวุโส, อหํ “เมตฺเตยฺยํ ภควนฺตํ ปสฺสิสฺสามี”ติ น วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปสิํฯ เตน หิ มํ นิสีทาเปตฺวา โอกาสํ กโรหีติฯ โส เถรํ นิสีทาเปตฺวา พหิ นิกฺขโนฺตฯ เถโร ตสฺส สห นิกฺขมนาว อรหตฺตํ ปตฺวา อจฺฉริกาย สญฺญํ อทาสิฯ สโงฺฆ สนฺนิปติตฺวา อาห – “ภเนฺต, เอวรูเป มรณกาเล โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตนฺตา ทุกฺกรํ กริตฺถา”ติฯ นาวุโส เอตํ ทุกฺกรํ, อปิจ โว ทุกฺกรํ อาจิกฺขิสฺสามิ – “อหํ, อาวุโส, ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย อสติยา อญฺญาณปกตํ กมฺมํ นาม น ปสฺสามี”ติฯ ภาคิเนโยฺยปิสฺส ปญฺญาสวสฺสกาเล เอวเมว อรหตฺตํ ปาปุณีติฯ

“อปฺปสฺสุโตปิ เจ โหติ, สีเลสุ อสมาหิโต;
อุภเยน นํ ครหนฺติ, สีลโต จ สุเตน จฯ

“อปฺปสฺสุโตปิ เจ โหติ, สีเลสุ สุสมาหิโต;
สีลโต นํ ปสํสนฺติ, ตสฺส สมฺปชฺชเต สุตํฯ

“พหุสฺสุโตปิ เจ โหติ, สีเลสุ อสมาหิโต;
สีลโต นํ ครหนฺติ, นาสฺส สมฺปชฺชเต สุตํฯ

“พหุสฺสุโตปิ เจ โหติ, สีเลสุ สุสมาหิโต;
อุภเยน นํ ปสํสนฺติ, สีลโต จ สุเตน จฯ

“พหุสฺสุตํ ธมฺมธรํ, สปฺปญฺญํ พุทฺธสาวกํ;
เนกฺขํ ชโมฺพนทเสฺสว, โก ตํ นินฺทิตุมรหติ;
เทวาปิ นํ ปสํสนฺติ, พฺรหฺมุนาปิ ปสํสิโต”ติฯ (อ. นิ. ๔.๖);

เสกฺขานํ ปน สีลํ ทิฏฺฐิวเสน อปรามฏฺฐตฺตา, ปุถุชฺชนานํ วา ปน ราควเสน อปรามฏฺฐสีลํ **อปรามฏฺฐปาริสุทฺธี**ติ เวทิตพฺพํ, กุฏุมฺพิยปุตฺตติสฺสเตฺถรสฺส สีลํ วิยฯ โส หิ อายสฺมา ตถารูปํ สีลํ นิสฺสาย อรหเตฺต ปติฏฺฐาตุกาโม เวริเก อาห –

“อุโภ ปาทานิ ภินฺทิตฺวา, สญฺญเปสฺสามิ โว อหํ;
อฏฺฏิยามิ หรายามิ, สราคมรณํ อห”นฺติฯ

“เอวาหํ จินฺตยิตฺวาน, สมฺมสิตฺวาน โยนิโส;
สมฺปเตฺต อรุณุคฺคมฺหิ, อรหตฺตํ อปาปุณิ”นฺติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๓);

อญฺญตโรปิ มหาเถโร พาฬฺหคิลาโน สหตฺถา อาหารมฺปิ ปริภุญฺชิตุํ อสโกฺกโนฺต สเกมุตฺตกรีเส ปลิปโนฺน สมฺปริวตฺตติ, ตํ ทิสฺวา อญฺญตโร ทหโร “อโห ทุกฺขา ชีวิตสงฺขารา”ติ อาหฯ ตเมนํ มหาเถโร อาห – “อหํ, อาวุโส, อิทานิ มิยฺยมาโน สคฺคสมฺปตฺติํ ลภิสฺสามิ, นตฺถิ

เม เอตฺถ สํสโย, อิมํ ปน สีลํ ภินฺทิตฺวา ลทฺธสมฺปตฺติ นาม สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย ปฏิลทฺธคิหิภาวสทิสี’’ติ วตฺวา ‘‘สีเลเนว สทฺธึ มริสฺสามี’’ติ ตเตฺถว นิปนฺโน ตเมว โรคํ สมฺมสนฺโต อรหตฺตํ ปตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส อิมาหิ คาถาหิ พฺยากาสิ –

‘‘ผุฏฺฐสฺส เม อญฺญตเรน พฺยาธินา,
โรเคน พาฬฺหํ ทุขิตสฺส รุปฺปโต;
ปริสุสฺสติ ขิปฺปมิทํ กเฬวรํ,
ปุปฺผํ ยถา ปํสุนิ อาตเป กตํฯ

‘‘อชญฺญํ ชญฺญสงฺขาตํ, อสุจึ สุจิสมฺมตํ;
นานากุณปปริปูรํ, ชญฺญรูปํ อปสฺสโตฯ

‘‘ธิรตฺถุ มํ อาตุรํ ปูติกายํ, ทุคฺคนฺธิยํ อสุจิ พฺยาธิธมฺมํ;
ยตฺถปฺปมตฺตา อธิมุจฺฉิตา ปชา, หาเปนฺติ มคฺคํ สุคตูปปตฺติยา’’ติฯ

อรหนฺตาทีนํ ปน สีลํ สพฺพทรถปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ปริสุทฺธตฺตา **ปฏิปฺปสฺสทฺธิปาริสุทฺธี**ติ เวทิตพฺพํฯ เอวํ ปริยนฺตปาริสุทฺธิอาทิวเสน ปญฺจวิธํฯ

ทุติยสีลปญฺจกํ

ทุติยปญฺจเก ปาณาติปาตาทีนํ ปหานาทิวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ ปฏิสมฺภิทายํ –

‘‘ปญฺจ สีลานิ ปาณาติปาตสฺส ปหานํ สีลํ, เวรมณี สีลํ, เจตนา สีลํ, สํวโร สีลํ, อวีติกฺกโม สีลํฯ อทินฺนาทานสฺส, กาเมสุมิจฺฉาจารสฺส, มุสาวาทสฺส, ปิสุณาย วาจาย, ผรุสาย วาจาย, สมฺผปฺปลาปสฺส, อภิชฺฌาย, พฺยาปาทสฺส, มิจฺฉาทิฏฺฐิยา, เนกฺขเมฺมน กามจฺฉนฺทสฺส, อพฺยาปาเทน พฺยาปาทสฺส, อาโลกสญฺญาย ถินมิทฺธสฺส, อวิเกฺขเปน อุทฺธจฺจสฺส, ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉาย, ญาเณน อวิชฺชาย, ปาโมเชฺชน อรติยา, ปฐเมน ฌาเนน นีวรณานํ, ทุติเยน ฌาเนน วิตกฺกวิจารานํ, ตติเยน ฌาเนน ปีติยา, จตุเตฺถน ฌาเนน สุขทุกฺขานํ, อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยา รูปสญฺญาย ปฏิฆสญฺญาย นานตฺตสญฺญาย, วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยา อากาสานญฺจายตนสญฺญาย, อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยา วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญาย, เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา อากิญฺจญฺญายตนสญฺญาย, อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญาย, ทุกฺขานุปสฺสนาย สุขสญฺญาย, อนตฺตานุปสฺสนาย อตฺตสญฺญาย, นิพฺพิทานุปสฺสนาย นนฺทิยา, วิราคานุปสฺสนาย ราคสฺส, นิโรธานุปสฺสนาย สมุทยสฺส, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย อาทานสฺส, ขยานุปสฺสนาย ฆนสญฺญาย, วยานุปสฺสนาย อายูหนสฺส, วิปริณามานุปสฺสนาย ธุวสญฺญาย, อนิมิตฺตานุปสฺสนาย นิมิตฺตสฺส, อปฺปณิหิตานุปสฺสนาย ปณิธิยา, สุญฺญตานุปสฺสนาย อภินิเวสสฺส, อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาย สาราทานาภินิเวสสฺส, ยถาภูตญาณทสฺสเนน สโมฺมหาภินิเวสสฺส, อาทีนวานุปสฺสนาย อาลยาภินิเวสสฺส, ปฏิสงฺขานุปสฺสนาย อปฺปฏิสงฺขาย, วิวฏฺฏนานุปสฺสนาย สโญฺญคาภินิเวสสฺส, โสตาปตฺติมเคฺคน ทิเฎฺฐกฏฺฐานํ กิเลสานํ, สกทาคามิมเคฺคน โอฬาริกานํ กิเลสานํ, อนาคามิมเคฺคน อณุสหคตานํ กิเลสานํ, อรหตฺตมเคฺคน สพฺพกิเลสานํ ปหานํ สีลํ, เวรมณี, เจตนา, สํวโร, อวีติกฺกโม สีลํฯ เอวรูปานิ สีลานิ จิตฺตสฺส อวิปฺปฏิสาราย สํวตฺตนฺติ, ปาโมชฺชาย สํวตฺตนฺติ, ปีติยา สํวตฺตนฺติ, ปสฺสทฺธิยา สํวตฺตนฺติ, โสมนสฺสาย สํวตฺตนฺติ, อาเสวนาย สํวตฺตนฺติ, ภาวนาย สํวตฺตนฺ

ติ, พหุลีกมฺมาย สํวตฺตนฺติ, อลงฺการาย สํวตฺตนฺติ, ปริกฺขาราย สํวตฺตนฺติ, ปริวาราย สํวตฺตนฺติ, ปาริปูริยา สํวตฺตนฺติ, เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย อุปสมาย อภิญฺญาย สโมฺพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตนฺตี''ติ (ปฏิ. ม. ๑.๔๑)ฯ

เอตฺถ จ ปหานนฺติ โกจิ ธโมฺม นาม นตฺถิ อญฺญตฺร วุตฺตปฺปการานํ ปาณาติปาตาทีนํ อนุปฺปาทมตฺตโตฯ ยสฺมา ปน ตํ ตํ ปหานํ ตสฺส ตสฺส กุสลธมฺมสฺส ปติฏฺฐานเฏฺฐน อุปธารณํ โหติ, วิกมฺปาภาวกรเณน จ สมาทานํฯ ตสฺมา ปุเพฺพ วุเตฺตเนว อุปธารณสมาธานสงฺขาเตน สีลนเฏฺฐน สีลนฺติ วุตฺตํฯ อิตเร จตฺตาโร ธมฺมา ตโต ตโต เวรมณิวเสน, ตสฺส ตสฺส สํวรวเสน, ตทุภยสมฺปยุตฺตเจตนาวเสน, ตํ ตํ อวีติกฺกมนฺตสฺส อวีติกฺกมนวเสน จ เจตโส ปวตฺติสพฺภาวํ สนฺธาย วุตฺตาฯ สีลโฏฺฐ ปน เตสํ ปุเพฺพ ปกาสิโตเยวาติฯ เอวํ ปหานสีลาทิวเสน ปญฺจวิธํฯ

เอตฺตาวตา จ กิํ สีลํ? เกนเฏฺฐน สีลํ? กานสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานิ? กิมานิสํสํ สีลํ? กติวิธํ เจตํ สีลนฺติ? อิเมสํ ปญฺหานํ วิสฺสชฺชนํ นิฏฺฐิตํฯ

สีลสํกิเลสโวทานํ

๒๑. ยํ ปน วุตฺตํ ''โก จสฺส สํกิเลโส, กิํ โวทาน''นฺติฯ ตตฺร วทาม – ขณฺฑาทิภาโว สีลสฺส สํกิเลโส, อขณฺฑาทิภาโว โวทานํฯ โส ปน ขณฺฑาทิภาโว ลาภยสาทิเหตุเกน เภเทน จ สตฺตวิธเมถุนสํโยเคน จ สงฺคหิโตฯ

ตถา หิ ยสฺส สตฺตสุ อาปตฺติกฺขเนฺธสุ อาทิมฺหิ วา อเนฺต วา สิกฺขาปทํ ภินฺนํ โหติ, ตสฺส สีลํ ปริยเนฺต ฉินฺนสาฏโก วิย **ขณฺฑํ** นาม โหติฯ ยสฺส ปน เวมเชฺฌ ภินฺนํ, ตสฺส มเชฺฌ ฉิทฺทสาฏโก วิย **ฉิทฺทํ** นาม โหติฯ ยสฺส ปฏิปาฏิยา เทฺว ตีณิ ภินฺนานิ, ตสฺส ปิฏฺฐิยา วา กุจฺฉิยา วา อุฏฺฐิเตน วิสภาควเณฺณน กาฬรตฺตาทีนํ อญฺญตรสรีรวณฺณา คาวี วิย **สพลํ** นาม โหติฯ ยสฺส อนฺตรนฺตรา ภินฺนานิ, ตสฺส อนฺตรนฺตรา วิสภาควณฺณพินฺทุวิจิตฺรา คาวี วิย **กมฺมาสํ** นาม โหติฯ เอวํ ตาว ลาภาทิเหตุเกน เภเทน ขณฺฑาทิภาโว โหติฯ

เอวํ สตฺตวิธเมถุนสํโยควเสนฯ วุตฺตญฺหิ ภควตา –

> ''อิธ, พฺราหฺมณ, เอกโจฺจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา สมฺมา พฺรหฺมจารี ปฏิชานมาโน น เหว โข มาตุคาเมน สทฺธิํ ทฺวยํทฺวยสมาปตฺติํ สมาปชฺชติ, อปิจ โข มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนํ ปริมทฺทนํ นฺหาปนํ สมฺพาหนํ สาทิยติ, โส ตทสฺสาเทติ, ตํ นิกาเมติ, เตน จ วิตฺติํ อาปชฺชติ, อิทมฺปิ โข, พฺราหฺมณ, พฺรหฺมจริยสฺส ขณฺฑมฺปิ ฉิทฺทมฺปิ สพลมฺปิ กมฺมาสมฺปิฯ อยํ วุจฺจติ, พฺราหฺมณ, อปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ จรติ สํยุโตฺต เมถุเนน สํโยเคน, น ปริมุจฺจติ ชาติยาฯ ชราย มรเณน…เป.… น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิฯ
>
> ''ปุน จปรํ, พฺราหฺมณ, อิเธกโจฺจ สมโณ วา…เป.… ปฏิชานมาโน น เหว โข มาตุคาเมน สทฺธิํ ทฺวยํ ทฺวยสมาปตฺติํ สมาปชฺชติฯ นปิ มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนํ…เป.… สาทิยติฯ อปิจ โข มาตุคาเมน สทฺธิํ สญฺชคฺฆติ สํกีฬติ สํเกลายติ, โส ตทสฺสาเทติ…เป.… น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิฯ
>
> ''ปุน จปรํ, พฺราหฺมณ, อิเธกโจฺจ สมโณ วา…เป.… น เหว โข มาตุคาเมน สทฺธิํ ทฺวยํ ทฺวยสมาปตฺติํ สมาปชฺชติฯ นปิ มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนํ…เป.… สาทิยติฯ นปิ

มาตุคาเมน สทฺธึ สญฺชคฺฆติ สํกีฬติ สํเกลายติฯ อปิจ โข มาตุคามสฺส จกฺขุนา จกฺขุํ อุปนิชฺฌายติ เปกฺขติ, โส ตทสฺสาเทติ…เป.… น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมาติ วทามิฯ

‘‘ปุน จปรํ, พฺราหฺมณ, อิเธกโจฺจ สมโณ วา…เป.… น เหว โข มาตุคาเมน… นปิ มาตุคามสฺส… นปิ มาตุคาเมน… นปิ มาตุคามสฺส…เป.… เปกฺขติฯ อปิจ โข มาตุคามสฺส สทฺทํ สุณาติ ติโรกุฏฺฏา วา ติโรปาการา วา หสนฺติยา วา ภณนฺติยา วา คายนฺติยา วา โรทนฺติยา วา, โส ตทสฺสาเทติ…เป.… ทุกฺขสฺมาติ วทามิฯ

‘‘ปุน จปรํ, พฺราหฺมณ, อิเธกโจฺจ สมโณ วา…เป.… น เหว โข มาตุคาเมน… นปิ มาตุคามสฺส… นปิ มาตุคาเมน… นปิ มาตุคามสฺส…เป.… โรทนฺติยา วาฯ อปิจ โข ยานิสฺส ตานิ ปุเพฺพ มาตุคาเมน สทฺธึ หสิตลปิตกีฬิตานิ, ตานิ อนุสฺสรติ, โส ตทสฺสาเทติ…เป.… ทุกฺขสฺมาติ วทามิฯ

‘‘ปุน จปรํ, พฺราหฺมณ, อิเธกโจฺจ สมโณ วา…เป.… น เหว โข มาตุคาเมน…เป.… นปิ มาตุคามสฺส…เป.… นปิ ยานิสฺส ตานิ ปุเพฺพ มาตุคาเมน สทฺธึ หสิตลปิตกีฬิตานิ, ตานิ อนุสฺสรติฯ อปิจ โข ปสฺสติ คหปตึ วา คหปติปุตฺตํ วา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตํ สมงฺคีภูตํ ปริจารยมานํ, โส ตทสฺสาเทติ…เป.… ทุกฺขสฺมาติ วทามิฯ

‘‘ปุน จปรํ, พฺราหฺมณ, อิเธกโจฺจ สมโณ วา…เป.… น เหว โข มาตุคาเมน…เป.… นปิ ปสฺสติ คหปตึ วา คหปติปุตฺตํ วา…เป.… ปริจารยมานํฯ อปิจ โข อญฺญตรํ เทวนิกายํ ปณิธาย พฺรหฺมจริยํ จรติ ‘อิมินาหํ สีเลน วา วเตน วา ตเปน วา พฺรหฺมจริเยน วา เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วา’ติฯ โส ตทสฺสาเทติ, ตํ นิกาเมติ, เตน จ วิตฺตึ อาปชฺชติฯ อิทมฺปิ โข, พฺราหฺมณ, พฺรหฺมจริยสฺส ขณฺฑมฺปิ ฉิทฺทมฺปิ สพลมฺปิ กมฺมาสมฺปี’’ติ (อ. นิ. ๗.๕๐)ฯ

เอวํ ลาภาทิเหตุเกน เภเทน จ สตฺตวิธเมถุนสํโยเคน จ ขณฺฑาทิภาโว สงฺคหิโตติ เวทิตโพฺพฯ

อขณฺฑาทิภาโว ปน สพฺพโส สิกฺขาปทานํ อเภเทน, ภินฺนานญฺจ สปฺปฏิกมฺมานํ ปฏิกมฺมกรเณน, สตฺตวิธเมถุนสํโยคาภาเวน จ, อปราย จ ‘‘โกโธ อุปนาโห มกฺข ปฬาโส อิสฺสา มจฺฉริยํ มายา สาเฐยฺยํ ถโมฺภ สารโมฺภ มาโน อติมาโน มโท ปมาโท’’ติอาทีนํ ปาปธมฺมานํ อนุปฺปตฺติยา, อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาสเลฺลขตาทีนญฺจ คุณานํ อุปฺปตฺติยา สงฺคหิโตฯ

ยานิ หิ สีลานิ ลาภาทีนมฺปิ อตฺถาย อภินฺนานิ, ปมาททโทเสน วา ภินฺนานิปิ ปฏิกมฺมกตานิ , เมถุนสํโยเคหิ วา โกธุปนาหาทีหิ วา ปาปธเมฺมหิ อนุปหตานิ, ตานิ สพฺพโส **อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานี**ติ วุจฺจนฺติฯ ตานิเยว ภุชิสฺสภาวกรณโต จ **ภุชิสฺสานิ,** วิญฺญูหิ ปสตฺถตฺตา **วิญฺญุปสตฺถานิ,** ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อปรามฏฺฐตฺตา **อปรามฏฺฐานิ,** อุปจารสมาธึ วา อปฺปนาสมาธึ วา สํวตฺตยนฺตีติ **สมาธิสํวตฺตนิกานิ** จ โหนฺติฯ ตสฺมา เนสํ เอส ‘อขณฺฑาทิภาโว โวทาน’นฺติ เวทิตโพฺพฯ

ตํ ปเนตํ โวทานํ ทฺวีหากาเรหิ สมฺปชฺชติ สีลวิปตฺติยา จ อาทีนวทสฺสเนน, สีลสมฺปตฺติยา จ อานิสํสทสฺสเนนฯ ตตฺถ ‘‘ปญฺจิเม, ภิกฺขเว, อาทีนวา ทุสฺสีลสฺส สีลวิปตฺติยา’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๔๙; อ. นิ. ๕.๒๑๓) เอวมาทิสุตฺตนเยน สีลวิปตฺติยา อาทีนโว ทฏฺฐโพฺพฯ

อปิจ ทุสฺสีโล ปุคฺคโล ทุสฺสีลฺยเหตุ อมนาโป โหติ เทวมนุสฺสานํ, อนนุสาสนีโย สพฺรหฺมจารีนํ, ทุกฺขิโต ทุสฺสีลฺยครหาสุ, วิปฺปฏิสารี สีลวตํ ปสํสาสุ, ตาย จ ปน ทุสฺสีลฺยตาย สาณสาฏโก วิย ทุพฺพโณฺณ โหติฯ เย โข ปนสฺส ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชนฺติ, เตสํ ทีฆรตฺตํ อ ปายทุกฺขาวหนโต ทุกฺขสมฺผโสฺสฯ เยสํ เทยฺยธมฺมํ ปฏิคฺคณฺหาติ, เตสํ นมหปฺผลกรณโต อปฺปโคฺฆฯ อเนกวสฺสคณิกคูถกูโป วิย ทุพฺพิโสธโนฯ ฉวาลาตมิว อุภโต ปริพาหิโรฯ ภิกฺขุ ภาวํ ปฏิชานโนฺตปิ อภิกฺขุเยว โคคณํ อนุพนฺธคทฺรโภ วิยฯ สตตฺพฺพิโคฺค สพฺพเวริกปุริโส วิยฯ อสํวาสารโห มตกเฬวรํ วิยฯ สุตาทิคุณยุโตฺตปิ สพฺรหฺมจารีนํ อปูชารโห สุสานคฺคิ วิย พฺราหฺมณานํฯ อภโพฺพ วิเสสาธิคเม อโนฺธ วิย รูปทสฺสเนฯ นิราโส สทฺธเมฺม จณฺฑาลกุมาร โก วิย รเชฺชฯ สุขิโตสฺมีติ มญฺญมาโนปิ ทุกฺขิโตว อคฺคิกฺขนฺธปริยาเย วุตฺตทุกฺขภาคิตายฯ

ทุสฺสีลานญฺหิ ปญฺจกามคุณปริโภควนฺทนมานนาทิสุขสฺสาทคธิตจิตฺตานํ ตปฺปจฺจยํ อนุ สฺสรณมเตฺตนาปิ หทยสนฺตาปํ ชนยิตฺวา อุณฺหโลหิตุคฺคารปฺปวตฺตนสมตฺถํ อติกฏุกํ ทุกฺขํ ท เสฺสโนฺต สพฺพากาเรน ปจฺจกฺขกมฺมวิปาโก ภควา อาห –

> ‘‘ปสฺสถ โน ตุเมฺห, ภิกฺขเว, อมุํ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สโชติ ภูต’นฺติ? เอวํ, ภเนฺตติฯ ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข วรํ ยํ อมุํ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตํ อาลิเงฺคตฺวา อุปนิสีเทยฺย วา อุปนิปเชฺชยฺย วา, ยํ ขตฺ ติยกญฺญํ วา พฺราหฺมณกญฺญํ วา คหปติกญฺญํ วา มุทุตลุนหตฺถปาทํ อาลิเงฺคตฺวา อุป นิสีเทยฺย วา อุปนิปเชฺชยฺย วาติฯ เอตเทว, ภเนฺต, วรํ ยํ ขตฺติยกญฺญํ วา…เป.… อุ ปนิปเชฺชยฺย วาฯ ทุกฺขํ เหตํ, ภเนฺต, ยํ อมุํ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ…เป.… อุปนิปเชฺชยฺย วาติฯ อาโรจยามิ โว, ภิกฺขเว, ปฏิเวทยามิ โว, ภิกฺขเว, ยถา เอตเทว ตสฺส วรํ ทุสฺสี ลสฺส ปาปธมฺมสฺส อสุจิสงฺกสฺสรสมาจารสฺส ปฏิจฺฉนฺนกมฺมนฺตสฺส อสฺสมณสฺส สมณ ปฏิญฺญสฺส อพฺรหฺมจาริสฺส พฺรหฺมจาริปฏิญฺญสฺส อโนฺตปูติกสฺส อวสฺสุตสฺส กสมฺพุ ชาตสฺส ยํ อมุํ มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ…เป.… อุปนิปเชฺชยฺย วาฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ตโตนิ ทานํ หิ โส, ภิกฺขเว, มรณํ วา นิคเจฺฉยฺย มรณมตฺตํ วา ทุกฺขํ, น เตฺวว ตปฺปจฺจยา กาย สฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคติํ วินิปาตํ นิรยํ อุปปเชฺชยฺยา’’ติ (อ. นิ. ๗.๗๒)ฯ

เอวํ อคฺคิกฺขนฺธุปมาย อิตฺถิปฏิพทฺธปญฺจกามคุณปริโภคปจฺจยํ ทุกฺขํ ทเสฺสตฺวา เอเต เนว อุปาเยน –

> ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข วรํ ยํ พลวา ปุริโส ทฬฺหาย วาฬรชฺชุยา อุโภ ชงฺฆา เวเฐตฺวา ฆํเสยฺย, สา ฉวิํ ฉิเนฺทยฺย, ฉวิํ เฉตฺวา จมฺมํ ฉิเนฺทยฺย, จมฺมํ เฉตฺวา มํสํ ฉิเนฺทยฺย, มํสํ เฉตฺวา นฺหารุํ ฉิเนฺทยฺย, นฺหารุํ เฉตฺวา อฏฺฐิํ ฉิเนฺทยฺย, อฏฺฐิํ เฉตฺวา อฏฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ ติเฏฺฐยฺย, ยํ วา ขตฺติยมหาสาลานํ วา พฺราหฺมณมหาสาลานํ วา คหปติมหาสาลานํ วา อภิวาทนํ สาทิเยยฺยา’’ติ จฯ

> ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข วรํ ยํ พลวา ปุริโส ติณฺหาย สตฺติยา เตลโธ ตาย ปโจฺจรสฺมิํ ปหเรยฺย, ยํ วา ขตฺติยมหาสาลานํ วา พฺราหฺมณมหาสาลานํ วา คห ปติมหาสาลานํ วา อญฺชลิกมฺมํ สาทิเยยฺยา’’ติ จฯ

> ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข วรํ ยํ พลวา ปุริโส ตเตฺตน อโยปเฏฺฏน อาทิ เตฺตน สมฺปชฺชลิเตน สโชติภูเตน กายํ สมฺปลิเวเฐยฺย, ยํ วา ขตฺติยมหาสาลานํ วา พฺ ราหฺมณมหาสาลานํ วา คหปติมหาสาลานํ วา สทฺธาเทยฺยํ จีวรํ ปริภุเญฺชยฺยา’’ติ จฯ

‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข วรํ ยํ พลวา ปุริโส ตเตฺตน อโยสงฺกุนา อาทิเตฺตน สมฺปชฺชลิเตน สโชติภูเตน มุขํ วิวริตฺวา ตตฺตํ โลหคุฬํ อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตํ มุเข ปกฺขิเปยฺย, ตํ ตสฺส โอฏฺฐมฺปิ ฑเหยฺย, มุขมฺปิ, ชิวฺหมฺปิ, กณฺฐมฺปิ, อุทรมฺปิ ฑเหยฺย, อนฺตมฺปิ อนฺตคุณมฺปิ อาทาย อโธภาคํ นิกฺขเมยฺย, ยํ วา ขตฺติย… พฺราหฺมณ… คหปติมหาสาลานํ วา สทฺธาเทยฺยํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุเญฺชยฺยา’’ติ จฯ

‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข วรํ ยํ พลวา ปุริโส สีเส วา คเหตฺวา ขเนฺธ วา คเหตฺวา ตตฺตํ อโยมญฺจํ วา อโยปีฐํ วา อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สโชติภูตํ อภินิสีทาเปยฺย วา อภินิปชฺชาเปยฺย วา, ยํ วา ขตฺติย… พฺราหฺมณ… คหปติมหาสาลานํ วา สทฺธาเทยฺยํ มญฺจปีฐํ ปริภุเญฺชยฺยา’’ติ จฯ

‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข วรํ ยํ พลวา ปุริโส อุทฺธํปาทํ อโธสิรํ คเหตฺวา ตตฺตาย อโยกุมฺภิยา ปกฺขิเปยฺย อาทิตฺตาย สมฺปชฺชลิตาย สโชติภูตาย , โส ตตฺถ เผณุเทฺทหกํ ปจฺจมาโน สกิมฺปิ อุทฺธํ คเจฺฉยฺย, สกิมฺปิ อโธ คเจฺฉยฺย, สกิมฺปิ ติริยํ คเจฺฉยฺย, ยํ วา ขตฺติย… พฺราหฺมณ… คหปติมหาสาลานํ วา สทฺธาเทยฺยํ วิหารํ ปริภุเญฺชยฺยา’’ติ จาติ (อ. นิ. ๗.๗๒)ฯ

อิมาหิ วาฬรชฺชุติณฺหสตฺติอโยปฏฺฏอโยคุฬอโยมญฺจอโยปีฐอโยกุมฺภีอุปมาหิ อภิวาทนอญฺชลิกมฺมจีวรปิณฺฑปาตมญฺจปีฐวิหารปริโภคปจฺจยํ ทุกฺขํ ทเสฺสสิฯ ตสฺมา –

อคฺคิกฺขนฺธาลิงฺคนทุกฺขาธิกทุกฺขกฏุกผลํ;
อวิชหโต กามสุขํ, สุขํ กุโต ภินฺนสีลสฺสฯ

อภิวาทนสาทิยเน , กิํ นาม สุขํ วิปนฺนสีลสฺส;
ทฬฺหวาฬรชฺชุฆํสนทุกฺขาธิกทุกฺขภาคิสฺสฯ

สทฺธานมญฺชลิกมฺมสาทิยเน กิํ สุขํ อสีลสฺส;
สตฺติปฺปหารทุกฺขาธิมตฺตทุกฺขสฺส ยํเหตุฯ

จีวรปริโภคสุขํ, กิํ นาม อสํยตสฺส;
เยน จิรํ อนุภวิตโพฺพ, นิรเย ชลิตอโยปฏฺฏสมฺผโสฺสฯ

มธุโรปิ ปิณฺฑปาโต, หลาหลวิสูปโม อสีลสฺส;
อาทิตฺตา คิลิตพฺพา, อโยคุฬา เยน จิรรตฺตํฯ

สุขสมฺมโตปิ ทุโกฺข, อสีลิโน มญฺจปีฐปริโภโค;
ยํ พาธิสฺสนฺติ จิรํ, ชลิตอโยมญฺจปีฐานิฯ

ทุสฺสีลสฺส วิหาเร, สทฺธาเทยฺยมฺหิ กา นิวาส รติ;
ชลิเตสุ นิวสิตพฺพํ, เยน อโยกุมฺภิมเชฺฌสุฯ

สงฺกสรสมาจาโร, กสมฺพุชาโต อวสฺสุโต ปาโป;
อโนฺตปูตีติ จ ยํ, นินฺทโนฺต อาห โลกครุฯ

ธี ชีวิตํ อสญฺญตสฺส, ตสฺส สมณชนเวสธาริสฺส;
อสฺสมณสฺส อุปหตํ, ขตมตฺตานํ วหนฺตสฺสฯ

คูถํ วิย กุณปํ วิย, มณฺฑนกามา วิวชฺชยนฺตีธ;
ยํ นาม สีลวโนฺต, สโนฺต กิํ ชีวิตํ ตสฺสฯ

สพฺพภเยหิ อมุโตฺต, มุโตฺต สเพฺพหิ อธิคมสุเขหิ;
สุปิหิตสคฺคทฺวาโร, อปายมคฺคํ สมารูโฬฺหฯ

กรุณาย วตฺถุภูโต, การุณิกชนสฺส นาม โก อโญฺญ;
ทุสฺสีลสโม ทุสฺสี, ลตาย อิติ พหุวิธา โทสาติฯ

เอวมาทินา ปจฺจเวกฺขเณน สีลวิปตฺติยํ อาทีนวทสฺสนํ วุตฺตปฺปการวิปรีตโต สีลสมฺปตฺติยา อานิสํสทสฺสนญฺจ เวทิตพฺพํฯ อปิจ –

ตสฺส ปาสาทิกํ โหติ, ปตฺตจีวรธารณํ;
ปพฺพชฺชา สผลา ตสฺส, ยสฺส สีลํ สุนิมฺมลํฯ

อตฺตานุวาทาทิภยํ, สุทฺธสีลสฺส ภิกฺขุโน;
อนฺธการํ วิย รวิํ, หทยํ นาวคาหติฯ

สีลสมฺปตฺติยา ภิกฺขุ, โสภมาโน ตโปวเน;
ปภาสมฺปตฺติยา จโนฺท, คคเน วิย โสภติฯ

กายคโนฺธปิ ปาโมชฺชํ, สีลวนฺตสฺส ภิกฺขุโน;
กโรติ อปิ เทวานํ, สีลคเนฺธ กถาว กาฯ

สเพฺพสํ คนฺธชาตานํ, สมฺปตฺติํ อภิภุยฺยติ;
อวิฆาตี ทิสา สพฺพา, สีลคโนฺธ ปวายติฯ

อปฺปกาปิ กตา การา, สีลวเนฺต มหปฺผลา;
โหนฺตีติ สีลวา โหติ, ปูชาสกฺการภาชนํฯ

สีลวนฺตํ น พาธนฺติ, อาสวา ทิฎฺฐธมฺมิกา;
สมฺปรายิกทุกฺขานํ, มูลํ ขนติ สีลวาฯ

ยา มนุเสฺสสุ สมฺปตฺติ, ยา จ เทเวสุ สมฺปทา;
น สา สมฺปนฺนสีลสฺส, อิจฺฉโต โหติ ทุลฺลภาฯ

อจฺจนฺตสนฺตา ปน ยา, อยํ นิพฺพานสมฺปทา;
มโน สมฺปนฺนสีลสฺส, ตเมว อนุธาวติฯ

สพฺพสมฺปตฺติมูลมฺหิ , สีลมฺหิ อิติ ปณฺฑิโต;
อเนกาการโวการํ, อานิสํสํ วิภาวเยติฯ

เอวญฺหิ วิภาวยโต สีลวิปตฺติโต อุพฺพิชฺชิตฺวา สีลสมฺปตฺตินินฺนํ มานสํ โหติฯ ตสฺมา ยถาวุตฺตํ อิมํ สีลวิปตฺติยา อาทีนวํ อิมญฺจ สีลสมฺปตฺติยา อานิสํสํ ทิสฺวา สพฺพาทเรน สีลํ โวทาเปตพฺพนฺติฯ

เอตฺตาวตา จ ‘‘สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ’’ติ อิมิสฺสา คาถาย สีลสมาธิปญฺญามุเขน เทสิเต วิสุทฺธิมคฺเค **สีลํ** ตาว ปริทีปิตํ โหติฯ

อิติ สาธุชนปาโมชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค

สีลนิทฺเทโส นาม ปฐโม ปริจฺเฉโทฯ

๒. ธุตงฺคนิเทฺทโส

๒๒. อิทานิ เยหิ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาทีหิ คุเณหิ วุตฺตปฺปการสฺส สีลสฺส โวทานํ โหติ, เต คุเณ สมฺปาเทตุํ ยสฺมา สมาทินฺนสีเลน โยคินา ธุตงฺคสมาทานํ กาตพฺพํฯ เอวญฺหิสฺส อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาสเลฺลขปวิเวกาปจยวีริยารมฺภสุภรตาทิคุณสลิลวิกฺขาลิตมลํ สีลเญฺจว สุปริสุทฺธํ ภวิสฺสติ, วตานิ จ สมฺปชฺชิสฺสนฺติฯ อิติ อนวชฺชสีลพฺพตคุณปริสุทฺธสพฺพสมาจาโร โปราเณ อริยวํสตฺตเย ปติฏฺฐาย จตุตฺถสฺส ภาวนารามตาสงฺขาตสฺส อริยวํสสฺส อธิคมารโห ภวิสฺสติฯ ตสฺมา ธุตงฺคกถํ อารภิสฺสามฯ

ภควตา หิ ปริจฺจตฺตโลกามิสานํ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขานํ อนุโลมปฏิปทํเยว อาราเธตุกามานํ กุลปุตฺตานํ เตรสธุตงฺคานิ อนุญฺญาตานิฯ เสยฺยถิทํ – ปํสุกูลิกงฺคํ, เตจีวริกงฺคํ, ปิณฺฑปาติกงฺคํ, สปทานจาริกงฺคํ, เอกาสนิกงฺคํ, ปตฺตปิณฺฑิกงฺคํ, ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํ, อารญฺญิกงฺคํ, รุกฺขมูลิกงฺคํ, อโพฺภกาสิกงฺคํ, โสสานิกงฺคํ, ยถาสนฺถติกงฺคํ, เนสชฺชิกงฺคนฺติฯ ตตฺถ –

อตฺถโต ลกฺขณาทีหิ, สมาทานวิธานโต;
ปเภทโต เภทโต จ, ตสฺส ตสฺสานิสํสโตฯ

กุสลตฺติกโต เจว, ธุตาทีนํ วิภาคโต;
สมาสพฺยาสโต จาปิ, วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

๒๓. ตตฺถ **อตฺถโต**ติ ตาว รถิกสุสานสงฺการกูฏาทีนํ ยตฺถ กตฺถจิ ปํสูนํ อุปริ ฐิตฏฺฐา อพฺภุคฺคตเฏฺฐน เตสุ เตสุ ปํสุกูลมิวาติ ปํสุกูลํ, อถ วา ปํสุ วิย กุจฺฉิตภาวํ อุลตีติ ปํสุกูลํ, กุจฺฉิตภาวํ คจฺฉตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ ลทฺธนิพฺพจนสฺส ปํสุกูลสฺส ธารณํ ปํสุกูลํ , ตํ สีลมสฺสาติ **ปํสุกูลิโก**ฯ ปํสุกูลิกสฺส องฺคํ **ปํสุกูลิกงฺคํ**ฯ องฺคนฺติ การณํ วุจฺจติฯ ตสฺมา เยน สมาทาเนน โส ปํสุกูลิโก โหติ, ตเสฺสตํ อธิวจนนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เอเตเนว นเยน สงฺฆาฏิอุตฺตราสงฺคอนฺตรวาสกสงฺขาตํ ติจีวรํ สีลมสฺสาติ **เตจีวริโก**ฯ เตจีวริกสฺส องฺคํ **เตจีวริกงฺคํ**ฯ

ภิกฺขาสงฺขาตานํ ปน อามิสปิณฺฑานํ ปาโตติ ปิณฺฑปาโต, ปเรหิ ทินฺนานํ ปิณฺฑานํ ปตฺเต นิปตนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ ปิณฺฑปาตํ อุญฺฉติ ตํ ตํ กุลํ อุปสงฺกมโนฺต คเวสตีติ **ปิณฺฑปาติโก**ฯ ปิณฺฑาย วา ปติตุํ วตเมตสฺสาติ ปิณฺฑปาตี, ปติตุนฺติ จริตุํ, ปิณฺฑปาตี เอว ปิณฺฑปาติโกฯ ปิณฺฑปาติกสฺส องฺคํ **ปิณฺฑปาติกงฺคํ**ฯ

ทานํ วุจฺจติ อวขณฺฑนํ, อเปตํ ทานโตติ อปทานํ, อนวขณฺฑนนฺติ อโตฺถฯ สห อปทาเนน สปทานํ, อวขณฺฑนรหิตํ อนุฆรนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สปทานํ จริตุํ อิทมสฺส สีลนฺติ สปทานจารี, สปทานจารี เอว **สปทานจาริโก**ฯ ตสฺส องฺคํ **สปทานจาริกงฺคํ**ฯ

เอกาสเน โภชนํ เอกาสนํ, ตํ สีลมสฺสาติ **เอกาสนิโก**ฯ ตสฺส องฺคํ **เอกาสนิกงฺคํ**ฯ

ทุติยภาชนสฺส ปฏิกฺขิตฺตตฺตา เกวลํ เอกสฺมึเยว ปเตฺต ปิโณฺฑ ปตฺตปิโณฺฑฯ อิทานิ ปตฺตปิณฺฑคหเณ ปตฺตปิณฺฑสญฺญํ กตฺวา ปตฺตปิโณฺฑ สีลมสฺสาติ **ปตฺตปิณฺฑิโก**ฯ ตสฺส

องฺคํ **ปตฺตปิณฺฑิกงฺคํ**ฯ

ขลูติ ปฏิเสธนตฺเถ นิปาโตฯ ปวาริเตน สตา ปจฺฉา ลทฺธํ ภตฺตํ ปจฺฉาภตฺตํ นาม, ตสฺส ปจฺฉาภตฺตสฺส โภชนํ ปจฺฉาภตฺตโภชนํ, ตสฺมึ ปจฺฉาภตฺตโภชเน ปจฺฉาภตฺตสญฺญํ กตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ สีลมสฺสาติ ปจฺฉาภตฺติโกฯ น ปจฺฉาภตฺติโก **ขลุปจฺฉาภตฺติโก**ฯ สมาทานวเสน ปฏิกฺขิตฺตาติริตฺตโภชนเสฺสตํ นามํฯ อฏฺฐกถายํ ปน วุตฺตํ ขลูติ เอโก สกุโณฯ โส มุเขน ผลํ คเหตฺวา ตสฺมึ ปติเต ปุน อญฺญํ น ขาทติฯ ตาทิโส อยนฺติ ขลุปจฺฉาภตฺติโกฯ ตสฺส องฺคํ **ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํ**ฯ

อรเญฺญ นิวาโส สีลมสฺสาติ **อารญฺญิโก**ฯ ตสฺส องฺคํ **อารญฺญิกงฺคํ**ฯ

รุกฺขมูเล นิวาโส รุกฺขมูลํ, ตํ สีลมสฺสาติ **รุกฺขมูลิโก**ฯ รุกฺขมูลิกสฺส องฺคํ **รุกฺขมูลิกงฺคํ**ฯ **อโพฺภกาสิกโสสานิกเงฺคสุปิ** เอเสว นโยฯ

ยเทว สนฺถตํ ยถาสนฺถตํ, อิทํ ตุยฺหํ ปาปุณาตีติ เอวํ ปฐมํ อุทฺทิฏฺฐเสนาสนเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตสฺมึ ยถาสนฺถเต วิหริตุํ สีลมสฺสาติ **ยถาสนฺถติโก**ฯ ตสฺส องฺคํ **ยถาสนฺถติกงฺคํ**ฯ

สยนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา นิสชฺชาย วิหริตุํ สีลมสฺสาติ **เนสชฺชิโก**ฯ ตสฺส องฺคํ **เนสชฺชิกงฺคํ**ฯ

สพฺพาเนว ปเนตานิ เตน เตน สมาทาเนน ธุตกิเลสตฺตา ธุตสฺส ภิกฺขุโน องฺคานิ, กิเลสธุนนโต วา ธุตนฺติ ลทฺธโวหารํ ญาณํ องฺคํ เอเตสนฺติ **ธุตงฺคานิ**ฯ อถ วา ธุตานิ จ ตานิ ปฏิปกฺขนิทฺธุนนโต องฺคานิ จ ปฏิปตฺติยาติปิ **ธุตงฺคานิ**ฯ เอวํ ตาเวตฺถ **อตฺถโต** วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

สพฺพาเนว ปเนตานิ สมาทานเจตนาลกฺขณานิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘โย สมาทิยติ, โส ปุคฺคโลฯ เยน สมาทิยติ, จิตฺตเจตสิกา เอเต ธมฺมาฯ ยา สมาทานเจตนา, ตํ ธุตงฺคํฯ ยํ ปฏิกฺขิปติ, ตํ วตฺถู’’ติฯ สพฺพาเนว จ โลลุปฺปวิทฺธํสนรสานิ, นิโลฺลลุปฺปภาวปจฺจุปฏฺฐานานิ อปฺปิจฺฉตาทิอริยธมฺมปทฏฺฐานานิฯ เอวเมตฺถ **ลกฺขณาทีหิ** เวทิตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

สมาทานวิธานโตติอาทีสุ ปน ปญฺจสุ สพฺพาเนว ธุตงฺคานิ ธรมาเน ภควติ ภควโตว สนฺติเก สมาทาตพฺพานิฯ ปรินิพฺพุเต มหาสาวกสฺส สนฺติเกฯ ตสฺมึ อสติ ขีณาสวสฺส, อนาคามิสฺส, สกทาคามิสฺส, โสตาปนฺนสฺส, ติปิฏกสฺส, ทฺวิปิฏกสฺส, เอกปิฏกสฺส, เอกสงฺคีติกสฺส, อฏฺฐกถาจริยสฺสฯ ตสฺมึ อสติ ธุตงฺคธรสฺส, ตสฺมิมฺปิ อสติ เจติยงฺคณํ สมฺมชฺชิตฺวา อุกฺกุฏิกํ นิสีทิตฺวา สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สนฺติเก วทเนฺตน วิย สมาทาตพฺพานิ, อปิจ สยมฺปิ สมาทาตุํ วฏฺฏติเอวฯ เอตฺถ จ เจติยปพฺพเต เทฺว ภาติกเตฺถรานํ เชฏฺฐกภาตุ ธุตงฺคปฺปิจฺฉตาย วตฺถุ กเถตพฺพํฯ อยํ ตาว สาธารณกถาฯ

๑. ปํสุกูลิกงฺคกถา

๒๔. อิทานิ เอเกกสฺส สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํเส วณฺณยิสฺสามฯ **ปํสุกูลิกงฺคํ** ตาว ‘‘คหปติทานจีวรํ ปฏิกฺขิปามิ, ปํสุกูลิกงฺคํ สมาทิยามี’’ติ อิเมสุ ทฺวีสุ วจเนสุ อญฺญตเรน สมาทินฺนํ โหติฯ อิทํ ตาเวตฺถ **สมาทานํ**ฯ

เอวํ สมาทินฺนธุตงฺเคน ปน เตน โสสานิกํ, ปาปณิกํ, รถิยโจฬํ, สงฺการโจฬํ, โสตฺถิยํ, นฺหานโจฬํ, ติตฺถโจฬํ, คตปจฺจาคตํ, อคฺคิฑฑฺฒํ, โคขายิตํ, อุปจิกาขายิตํ, อุนฺทูรขายิตํ, อนฺตจฺฉินฺนํ, ทสาจฺฉินฺนํ, ธชาหฏํ, ถูปจีวรํ, สมณจีวรํ, อาภิเสกิกํ, อิทฺธิมยํ, ปนฺถิกํ, วาตาหฏํ, เทวทตฺติยํ, สามุทฺทิยนฺติเอเตสุ อญฺญตรํ จีวรํ คเหตฺวา ผาเลตฺวา ทุพฺพลฏฺฐานํ ปหาย ถิรฏฺฐานานิ โธวิตฺวา จีวรํ กตฺวา โปราณํ คหปติจีวรํ อปเนตฺวา ปริภุญฺชิตพฺพํฯ

ตตฺถ **โสสานิก**นฺติ สุสาเน ปติตกํฯ **ปาปณิก**นฺติ อาปณทฺวาเร ปติตกํฯ **รถิยโจฬ**นฺติ ปุญฺญตฺถิเกหิ วาตปานนฺตเรน รถิกาย ฉฑฺฑิตโจฬกํฯ **สงฺการโจฬ**นฺติ สงฺการฏฺฐาเน ฉฑฺฑิตโจฬกํฯ **โสตฺถิย**นฺติ คพฺภมลํ ปุญฺฉิตฺวา ฉฑฺฑิตวตฺถํฯ ติสฺสามจฺจมาตา กิร สตคฺฆนเกน วตฺเถน คพฺภมลํ ปุญฺฉาเปตฺวา ปํสุกูลิกา คณฺหิสฺสนฺตีติ ตาลเวฬิมคฺเค ฉฑฺฑาเปสิฯ ภิกฺขู ชิณฺณกฏฺฐานตฺถเมว คณฺหนฺติฯ **นฺหานโจฬ**นฺติ ยํ ภูตเวชฺเชหิ สสีสํ นฺหาปิตา กาฬกณฺณิโจฬนฺติ ฉฑฺเฑตฺวา คจฺฉนฺติฯ

ติตฺถโจฬนฺติ นฺหานติตฺเถ ฉฑฺฑิตปิโลติกาฯ **คตปจฺจาคต**นฺติ ยํ มนุสฺสา สุสานํ คนฺตฺวา ปจฺจาคตา นฺหตฺวา ฉฑฺเฑนฺติฯ **อคฺคิฑฑฺฒ**นฺติ อคฺคินา ฑฑฺฒปฺปเทสํฯ ตญฺหิ มนุสฺสา ฉฑฺเฑนฺติฯ **โคขายิตาที**นิ ปากฏาเนวฯ ตาทิสานิปิ หิ มนุสฺสา ฉฑฺเฑนฺติฯ **ธชาหฏ**นฺติ นาวํ อาโรหนฺตา ธชํ พนฺธิตฺวา อารูหนฺติฯ ตํ เตสํ ทสฺสนาติกฺกเม คเหตุํ วฏฺฏติฯ ยมฺปิ ยุทฺธภูมิยํ ธชํ พนฺธิตฺวา ฐปิตํ, ตํ ทฺวินฺนมฺปิ เสนานํ คตกาเล คเหตุํ วฏฺฏติฯ

ถูปจีวรนฺติ วมฺมิกํ ปริกฺขิปิตฺวา พลิกมฺมํ กตํฯ **สมณจีวร**นฺติ ภิกฺขุสนฺตกํฯ **อาภิเสกิก**นฺติ รญฺโญ อภิเสกฏฺฐาเน ฉฑฺฑิตจีวรํฯ **อิทฺธิมย**นฺติ เอหิภิกฺขุจีวรํฯ **ปนฺถิก**นฺติ อนฺตรามคฺเค ปติตกํฯ ยํ ปน สามิกานํ สติสโมฺมเสน ปติตํ, ตํ โถกํ รกฺขิตฺวา คเหตพฺพํฯ **วาตาหฏ**นฺติ วาเตน ปหริตฺวา ทูเร ปาติตํ, ตํ ปน สามิเก อปสฺสเนฺตน คเหตุํ วฏฺฏติฯ **เทวทตฺติย**นฺติ อนุรุทฺธเตฺถรสฺส วิย เทวตาหิ ทินฺนกํฯ **สามุทฺทิย**นฺติ สมุทฺทวีจีหิ ถเล อุสฺสาริตํฯ

ยํ ปน สงฺฆสฺส เทมาติ ทินฺนํ, โจฬกภิกฺขาย วา จรมาเนหิ ลทฺธํ, น ตํ ปํสุกูลํฯ ภิกฺขุทตฺติเยปิ ยํ วสฺสคฺเคน คาเหตฺวา วา ทียติ, เสนาสนจีวรํ วา โหติ, น ตํ ปํสุกูลํฯ โน คาหาเปตฺวา ทินฺนเมว ปํสุกูลํฯ ตตฺรปิ ยํ ทายเกหิ ภิกฺขุสฺส ปาทมูเล นิกฺขิตฺตํ, เตน ปน ภิกฺขุนา ปํสุกูลิกสฺส หเตฺถ ฐเปตฺวา ทินฺนํ, ตํ เอกโตสุทฺธิกํ นามฯ ยํ ภิกฺขุโน หเตฺถ ฐเปตฺวา ทินฺนํ, เตน ปน ปาทมูเล ฐปิตํ, ตมฺปิ เอกโตสุทฺธิกํฯ ยํ ภิกฺขุโนปิ ปาทมูเล ฐปิตํ, เตนาปิ ตเถว ทินฺนํ, ตํ อุภโตสุทฺธิกํฯ ยํ หเตฺถ ฐเปตฺวา ลทฺธํ, หเตฺถเยว ฐปิตํ, ตํ อนุกฺกฏฺฐจีวรํ นามฯ อิติ อิมํ ปํสุกูลเภทํ ญตฺวา ปํสุกูลิเกน จีวรํ ปริภุญฺชิตพฺพนฺติ อิทเมตฺถ **วิธานํ**ฯ

อยํ ปน **ปเภโท,** ตโย ปํสุกูลิกา อุกฺกโฏฺฐ มชฺฌิโม มุทูติฯ ตตฺถ โสสานิกํเยว คณฺหโนฺต **อุกฺกโฏฺฐ** โหติฯ ปพฺพชิตา คณฺหิสฺสนฺตีติ ฐปิตกํ คณฺหโนฺต **มชฺฌิโม**ฯ ปาทมูเล ฐเปตฺวา ทินฺนกํ คณฺหโนฺต **มุทู**ติฯ

เตสุ ยสฺส กสฺสจิ อตฺตโน รุจิยา คิหิทินฺนกํ สาทิตกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติฯ อยเมตฺถ **เภโท**ฯ

อยํ ปนานิสํโส, ''ปํสุกูลจีวรํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา''ติ (มหาว. ๑๒๘) วจนโต นิสฺสยานุรูปปฏิปตฺติสพฺภาโว, ปฐเม อริยวํเส ปติฏฺฐานํ, อารกฺขทุกฺขาภาโว, อปรายตฺตวุตฺติตา, โจรภเยน อภยตา, ปริโภคตณฺหาย อภาโว, สมณสารุปฺปปริกฺขารตา, ''อปฺปานิ เจว สุลภานิ จ

ตานิ จ อนวชฺชานี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๗; อิติวุ. ๑๐๑) ภควตา สํวณฺณิตปจฺจยตา, ปาสาทิกตา, อปฺปิจฺฉตาทีนํ ผลนิปฺผตฺติ, สมฺมาปฏิปตฺติยา อนุพฺรูหนํ, ปจฺฉิมาย ชนตาย ทิฏฺฐานุคติอาปาทนนฺติฯ

มารเสนวิฆาตาย , ปํสุกูลธโร ยติ;
สนฺนทฺธกวโจ ยุเทฺธ, ขตฺติโย วิย โสภติฯ

ปหาย กาสิกาทีนิ, วรวตฺถานิ ธาริตํ;
ยํ โลกครุนา โก ตํ, ปํสุกูลํ น ธารเยฯ

ตสฺมา หิ อตฺตโน ภิกฺขุ, ปฏิญฺญํ สมนุสฺสรํ;
โยคาจารานุกูลมฺหิ, ปํสุกูเล รโต สิยาติฯ

อยํ ตาว ปํสุกูลิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนาฯ

๒. เตจีวริกงฺคกถา

๒๕. ตทนนฺตรํ ปน **เตจีวริกงฺคํ** ‘‘จตุตฺถกจีวรํ ปฏิกฺขิปามิ, เตจีวริกงฺคํ สมาทิยามี’’ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติฯ

เตน ปน เตจีวริเกน จีวรทุสฺสํ ลภิตฺวา ยาว อผาสุกภาเวน กาตุํ วา น สโกฺกติ, วิจารกํ วา น ลภติ, สูจิอาทีสุ วาสฺส กิญฺจิ น สมฺปชฺชติ, ตาว นิกฺขิปิตพฺพํฯ นิกฺขิตฺตปจฺจยา โทโส นตฺถิฯ รชิตกาลโต ปน ปฏฺฐาย นิกฺขิปิตุํ น วฏฺฏติ, ธุตงฺคโจโร นาม โหติฯ อิทมสฺส **วิธานํ**ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติฯ ตตฺถ **อุกฺกฏฺฐเสน** รชนกาเล ปฐมํ อนฺตรวาสกํ วา อุตฺตราสงฺคํ วา รชิตฺวา ตํ นิวาเสตฺวา อิตรํ รชิตพฺพํฯ ตํ ปารุปิตฺวา สงฺฆาฏิ รชิตพฺพาฯ สงฺฆาฏึ ปน นิวาเสตุํ น วฏฺฏติฯ อิทมสฺส คามนฺตเสนาสเน วตฺตํฯ อารญฺญเก ปน เทฺว เอกโต โธวิตฺวา รชิตุํ วฏฺฏติฯ ยถา ปน กญฺจิ ทิสฺวา สโกฺกติ กาสาวํ อากฑฺฒิตฺวา อุปริกาตุํ, เอวํ อาสเนฺน ฐาเน นิสีทิตพฺพํฯ **มชฺฌิมสฺส** รชนสาลายํ รชนกาสาวํ นาม โหติ, ตํ นิวาเสตฺวา วา ปารุปิตฺวา วา รชนกมฺมํ กาตุํ วฏฺฏติฯ **มุทุกสฺส** สภาคภิกฺขูนํ จีวรานิ นิวาเสตฺวา วา ปารุปิตฺวา วา รชนกมฺมํ กาตุํ วฏฺฏติฯ ตตฺรฏฺฐกปจฺจตฺถรณมฺปิ ตสฺส วฏฺฏติฯ ปริหริตุํ ปน น วฏฺฏติฯ สภาคภิกฺขูนํ จีวรมฺปิ อนฺตรนฺตรา ปริภุญฺชิตุํ วฏฺฏติฯ ธุตงฺคเตจีวริกสฺส ปน จตุตฺถํ วตฺตมานํ อํสกาสาวเมว วฏฺฏติฯ ตญฺจ โข วิตฺถารโต วิทตฺถิ, ทีฆโต ติหตฺถเมว วฏฺฏติฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ จตุตฺถกจีวรํ สาทิตกฺขเณเยว ธุตงฺคํ ภิชฺชติฯ อยเมตฺถ **เภโท**ฯ

อยํ ปนานิสํโส, เตจีวริโก ภิกฺขุ สนฺตุฏฺโฐ โหติ กายปริหาริเกน จีวเรนฯ เตนสฺส ปกฺขิโน วิย สมาทาเยว คมนํ, อปฺปสมารมฺภตา, วตฺถสนฺนิธิปริวชฺชนํ, สลฺลหุกวุตฺติตา, อติเรกจีวรโลลุปฺปปฺปหานํ, กปฺปิเย มตฺตการิตาย สเลฺลขวุตฺติตา, อปฺปิจฺฉตาทีนํ ผลนิปฺผตฺตีติ เอวมาทโย คุณา สมฺปชฺชนฺตีติฯ

อติเรกวตฺถตณฺหํ, ปหาย สนฺนิธิวิวชฺชิโต ธีโร;
สโนฺตสสุขรสญฺญู, ติจีวรธโร ภวติ โยคีฯ

ตสฺมา สปตฺตจรโณ, ปกฺขีว สจีวโรว โยคิวโร;
สุขมนุวิจริตุกาโม, จีวรนิยเม รตึ กยิราติฯ

อยํ เตจีวริกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนาฯ

๓. ปิณฺฑปาติกงฺคกถา

๒๖. **ปิณฺฑปาติกงฺคมฺปิ** ‘‘อติเรกลาภํ ปฏิกฺขิปามิ, ปิณฺฑปาติกงฺคํ สมาทิยามี’’ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติฯ

เตน ปน ปิณฺฑปาติเกน ‘‘สงฺฆภตฺตํ, อุเทฺทสภตฺตํ, นิมนฺตนภตฺตํ, สลากภตฺตํ, ปกฺขิกํ, อุโปสถิกํ, ปาฏิปทิกํ, อาคนฺตุกภตฺตํ, คมิกภตฺตํ, คิลานภตฺตํ, คิลานุปฏฺฐากภตฺตํ, วิหารภตฺตํ, ธุรภตฺตํ, วารกภตฺต’’นฺติ เอตานิ จุทฺทส ภตฺตานิ น สาทิตพฺพานิฯ สเจ ปน ‘‘สงฺฆภตฺตํ คณฺหถา’’ติอาทินา นเยน อวตฺวา ‘‘อมฺหากํ เคเห สโงฺฆ ภิกฺขํ คณฺหาตุ, ตุเมฺหปิ ภิกฺขํ คณฺหถา’’ติ วตฺวา ทินฺนานิ โหนฺติ, ตานิ สาทิตุํ วฏฺฏนฺติฯ สงฺฆโต นิรามิสสลากาปิ วิหาเร ปกฺกภตฺตมฺปิ วฏฺฏติเยวาติ อิทมสฺส **วิธานํ**ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติฯ ตตฺถ **อุกฺกโฏฺฐ** ปุรโตปิ ปจฺฉโตปิ อาหฏภิกฺขํ คณฺหติ, ปตฺตทฺวาเร ฐตฺวา ปตฺตํ คณฺหนฺตานมฺปิ เทติ, ปฏิกฺกมนํ อาหริตฺวา ทินฺนภิกฺขมฺปิ คณฺหติ, ตํ ทิวสํ ปน นิสีทิตฺวา ภิกฺขํ น คณฺหติฯ **มชฺฌิโม** ตํ ทิวสํ นิสีทิตฺวาปิ คณฺหติ, สฺวาตนาย ปน นาธิวาเสติฯ **มุทุโก**สฺวาตนายปิ ปุนทิวสายปิ ภิกฺขํ อธิวาเสติฯ เต อุโภปิ เสริวิหารสุขํ น ลภนฺติ, อุกฺกโฏฺฐว ลภติฯ เอกสฺมึ กิร คาเม อริยวํโส โหติ, อุกฺกโฏฺฐ อิตเร อาห – ‘‘อายามาวุโส, ธมฺมสวนายา’’ติฯ เตสุ เอโก เอเกนมฺหิ, ภเนฺต, มนุเสฺสน นิสีทาปิโตติ อาหฯ อปโร มยา, ภเนฺต, สฺวาตนาย เอกสฺส ภิกฺขา อธิวาสิตาติฯ เอวํ เต อุโภ ปริหีนาฯ อิตโร ปาโตว ปิณฺฑาย จริตฺวา คนฺตฺวา ธมฺมรสํ ปฏิสํเวเทสิฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ สงฺฆภตฺตาทิอติเรกลาภํ สาทิตกฺขเณว ธุตงฺคํ ภิชฺชติฯ อยเมตฺถ **เภโท**ฯ

อยํ ปนานิสํโส, ‘‘ปิณฺฑิยาโลปโภชนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๗; อิติวุ. ๑๐๑) วจนโต นิสฺสยานุรูปปฏิปตฺติสพฺภาโว, ทุติเย อริยวํเส ปติฏฺฐานํ, อปรายตฺตวุตฺติตา, ‘‘อปฺปานิ เจว สุลภานิ จ ตานิ จ อนวชฺชานี’’ติ ภควตา สํวณฺณิตปจฺจยตา, โกสชฺชนิมฺมทฺทนตา, ปริสุทฺธาชีวตา, เสขิยปฏิปตฺติปูรณํ, อปรโปสิตา, ปรานุคฺคหกิริยา, มานปฺปหานํ, รสตณฺหานิวารณํ, คณโภชนปรมฺปรโภชนจาริตฺตสิกฺขาปเทหิ อนาปตฺติตา, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตา, สมฺมาปฏิปตฺติพฺรูหนํ, ปจฺฉิมชนตานุกมฺปนนฺติฯ

ปิณฺฑิยาโลปสนฺตุโฏฺฐ, อปรายตฺตชีวิโก;
ปหีนาหารโลลุโปฺป, โหติ จาตุทฺทิโส ยติฯ

วิโนทยติ โกสชฺชํ, อาชีวสฺส วิสุชฺฌติ;
ตสฺมา หิ นาติมเญฺญยฺย, ภิกฺขาจริยาย สุเมธโสฯ

เอวรูปสฺส หิ –

‘‘ปิณฺฑปาติกสฺส ภิกฺขุโน,
อตฺตภรสฺส อนญฺญโปสิโน;
เทวาปิ ปิหยนฺติ ตาทิโน,
โน เจ ลาภสิโลกนิสฺสิโต’’ติฯ

อยํ ปิณฺฑปาติกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนาฯ

๔. สปทานจาริกงฺคกถา

๒๗. สปทานจาริกงฺคมฺปิ ‘‘โลลุปฺปจารํ ปฏิกฺขิปามิ, สปทานจาริกงฺคํ สมาทิยามี’’ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติฯ

เตน ปน สปทานจาริเกน คามทฺวาเร ฐตฺวา ปริสฺสยาภาโว สลฺลกฺเขตพฺโพฯ ยสฺสา รจฺฉาย วา คาเม วา ปริสฺสโย โหติ, ตํ ปหาย อญฺญตฺถ จริตุํ วฏฺฏติฯ ยสฺมึ ฆรทฺวาเร วา รจฺฉาย วา คาเม วา กิญฺจิ น ลภติ, อคามสญฺญํ กตฺวา คนฺตพฺพํฯ ยตฺถ กิญฺจิ ลภติ, ตํ ปหาย คนฺตุํ น วฏฺฏติฯ อิมินา จ ภิกฺขุนา กาลตรํ ปวิสิตพฺพํ, เอวญฺหิ อผาสุกฏฺฐานํ ปหาย อญฺญตฺถ คนฺตุํ สกฺขิสฺสติฯ สเจ ปนสฺส วิหาเร ทานํ เทนฺตา อนฺตรามคฺเค วา อาคจฺฉนฺตา มนุสฺสา ปตฺตํ คเหตฺวา ปิณฺฑปาตํ เทนฺติ วฏฺฏติฯ อิมินา จ มคฺคํ คจฺฉเนฺตนาปิ ภิกฺขาจารเวลายํ สมฺปตฺตคามํ อนติกฺกมิตฺวา จริตพฺพเมวฯ ตตฺถ อลภิตฺวา วา โถกํ ลภิตฺวา วา คามปฏิปาฏิยา จริตพฺพนฺติ อิทมสฺส **วิธานํ**ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติฯ ตตฺถ **อุกฺกฏฺโฐ** ปุรโต อาหฏภิกฺขมฺปิ ปจฺฉโต อาหฏภิกฺขมฺปิ ปฏิกฺกมนํ อาหริตฺวา ทิยฺยมานมฺปิ น คณฺหติ, ปตฺตทฺวาเร ปน ปตฺตํ วิสฺสเชฺชติฯ อิมสฺมิญฺหิ ธุตงฺเค มหากสฺสปเตฺถเรน สทิโส นาม นตฺถิฯ ตสฺสปิ ปตฺตวิสฺสฏฺฐฏฺฐานเมว ปญฺญายติฯ **มชฺฌิโม** ปุรโต วา ปจฺฉโต วา อาหฏมฺปิ ปฏิกฺกมนํ อาหฏมฺปิ คณฺหติ, ปตฺตทฺวาเรปิ ปตฺตํ วิสฺสเชฺชติ, น ปน ภิกฺขํ อาคมยมาโน นิสีทติฯ เอวํ โส อุกฺกฏฺฐปิณฺฑปาติกสฺส อนุโลเมติฯ **มุทุโก** ตํ ทิวสํ นิสีทิตฺวา อาคเมติฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ โลลุปฺปจาเร อุปฺปนฺนมเตฺต ธุตงฺคํ ภิชฺชติฯ อยเมตฺถ **เภโท**ฯ

อยํ ปนานิสํโส, กุเลสุ นิจฺจนวกตา, จนฺทูปมตา, กุลมเจฺฉรปฺปหานํ, สมานุกมฺปิตา, กุลูปกาทีนวาภาโว, อวฺหานานภินนฺทนา, อภิหาเรน อนตฺถิกตา, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติฯ

จนฺทูปโม นิจฺจนโว กุเลสุ,
อมจฺฉรี สพฺพสมานุกโมฺป;
กุลูปกาทีนววิปฺปมุโตฺต,
โหตีธ ภิกฺขุ สปทานจารีฯ

โลลุปฺปจารญฺจ ปหาย ตสฺมา,
โอกฺขิตฺตจกฺขุ ยุคมตฺตทสฺสี;
อากงฺขมาโน ภุวิ เสริจารํ,
จเรยฺย ธีโร สปทานจารนฺติฯ

อยํ สปทานจาริกเงฺค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนาฯ

๕. เอกาสนิกงฺคกถา

๒๘. **เอกาสนิกงฺคมฺปิ** ‘‘นานาสนโภชนํ ปฏิกฺขิปามิ, เอกาสนิกงฺคํ สมาทิยามี’’ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติฯ

เตน ปน เอกาสนิเกน อาสนสาลายํ นิสีทเนฺตน เถราสเน อนิสีทิตฺวา ‘‘อิทํ มยฺหํ ปาปุณิสฺสตี’’ติ ปติรูปํ อาสนํ สลฺลเกฺขตฺวา นิสีทิตพฺพํฯ สจสฺส วิปฺปกเต โภชเน อาจริโย วา อุปชฺฌาโย วา อาคจฺฉติ, อุฏฺฐาย วตฺตํ กาตุํ วฏฺฏติฯ ติปิฏกจูฬาภยเตฺถโร ปนาห ‘‘อาสนํ วา รเกฺขยฺย โภชนํ วา, อยญฺจ วิปฺปกตโภชโน, ตสฺมา วตฺตํ กโรตุ, โภชนํ ปน มา ภุญฺชตู’’ติฯ อิทมสฺส **วิธานํ**ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติฯ ตตฺถ **อุกฺกโฏฺฐ** อปฺปํ วา โหตุ พหุ วา, ยมฺหิ โภชเน หตฺถํ โอตาเรติ, ตโต อญฺญํ คณฺหิตุํ น ลภติฯ สเจปิ มนุสฺสา ‘‘เถเรน น กิญฺจิ ภุตฺต’’นฺติ สปฺปิอาทีนิ อาหรนฺติ, เภสชฺชตฺถเมว วฏฺฏนฺติ, น อาหารตฺถํฯ **มชฺฌิโม** ยาว ปเตฺต ภตฺตํ น ขียติ, ตาว อญฺญํ คณฺหิตุํ ลภติฯ อยญฺหิ โภชนปริยนฺติโก นาม โหติฯ **มุทุโก** ยาว อาสนา น วุฏฺฐาติ ตาว ภุญฺชิตุํ ลภติฯ โส หิ อุทกปริยนฺติโก วา โหติ ยาว ปตฺตโธวนํ น คณฺหาติ ตาว ภุญฺชนโต, อาสนปริยนฺติโก วา ยาว น วุฏฺฐาติ ตาว ภุญฺชนโตฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ นานาสนโภชนํ ภุตฺตกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติฯ อยเมตฺถ **เภโท**ฯ

อยํ ปนานิสํโส, อปฺปาพาธตา, อปฺปาตงฺกตา, ลหุฏฺฐานํ, พลํ, ผาสุวิหาโร, อนติริตฺตปจฺจยา อนาปตฺติ, รสตณฺหาวิโนทนํ อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติฯ

เอกาสนโภชเน รตํ,
น ยตึ โภชนปจฺจยา รุชา;
วิสหนฺติ รเส อโลลุโป,
ปริหาเปติ น กมฺมมตฺตโนฯ

อิติ ผาสุวิหารการเณ,
สุจิสเลฺลขรตูปเสวิเต;
ชนเยถ วิสุทฺธมานโส,
รติเมกาสนโภชเน ยตีติฯ

อยํ เอกาสนิกเงฺค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนาฯ

๖. ปตฺตปิณฺฑิกงฺคกถา

๒๙. **ปตฺตปิณฺฑิกงฺคมฺปิ** ‘‘ทุติยกภาชนํ ปฏิกฺขิปามิ, ปตฺตปิณฺฑิกงฺคํ สมาทิยามี’’ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติฯ

เตน ปน ปตฺตปิณฺฑิเกน ยาคุปานกาเล ภาชเน ฐเปตฺวา พฺยญฺชเน ลเทฺธ พฺยญฺชนํ วา ปฐมํ ขาทิตพฺพํ, ยาคุ วา ปาตพฺพาฯ สเจ ปน ยาคุยํ ปกฺขิปติ, ปูติมจฺฉกาทิมฺหิ พฺยญฺชเน

ปกฺขิเตฺต ยาคุ ปฏิกูลา โหติ, อปฺปฏิกูลเมว จ กตฺวา ภุญฺชิตุํ วฏฺฏติฯ ตสฺมา ตถารูปํ พฺยญฺชนํ สนฺธาย อิทํ วุตฺตํฯ ยํ ปน มธุสกฺกราทิกํ อปฺปฏิกูลํ โหติ, ตํ ปกฺขิปิตพฺพํฯ คณฺหนฺเตน จ ปมาณยุตฺตเมว คณฺหิตพฺพํฯ อามกสากํ หเตฺถน คเหตฺวา ขาทิตุํ วฏฺฏติฯ ตถา ปน อกตฺวา ปเตฺตเยว ปกฺขิปิตพฺพํฯ ทุติยกภาชนสฺส ปน ปฏิกฺขิตฺตตฺตา อญฺญํ รุกฺขปณฺณมฺปิ น วฏฺฏตีติ อิทมสฺส **วิธานํ**ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติฯ ตตฺถ **อุกฺกฏฺฐสฺส** อญฺญตฺร อุจฺฉุขาทนกาลา กจวรมฺปิ ฉเฑฺฑตุํ น วฏฺฏติฯ โอทนปิณฺฑมจฺฉมํสปูเวปิ ภินฺทิตฺวา ขาทิตุํ น วฏฺฏติฯ **มชฺฌิมสฺส** เอเกน หเตฺถน ภินฺทิตฺวา ขาทิตุํ วฏฺฏติ, หตฺถโยคี นาเมสฯ **มุทุโก** ปน ปตฺตโยคี นาม โหติ, ตสฺส ยํ สกฺกา โหติ ปเตฺต ปกฺขิปิตุํ, ตํ สพฺพํ หเตฺถน วา ทเนฺตหิ วา ภินฺทิตฺวา ขาทิตุํ วฏฺฏติฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ ทุติยกภาชนํ สาทิตกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติฯ อยเมตฺถ **เภโท**ฯ

อยํ ปนานิสํโส, นานารสตณฺหาวิโนทนํฯ อตฺริจฺฉตาย ปหานํ, อาหาเร ปโยชนมตฺตทสฺสิตา, ถาลกาทิปริหรณเขทาภาโว, อวิกฺขิตฺตโภชิตา, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติฯ

นานาภาชนวิเกฺขปํ, หิตฺวา โอกฺขิตฺตโลจโน;
ขณโนฺต วิย มูลานิ, รสตณฺหาย สุพฺพโตฯ

สรูปํ วิย สนฺตุฏฺฐิํ, ธารยโนฺต สุมานโส;
ปริภุเญฺชยฺย อาหารํ, โก อโญฺญ ปตฺตปิณฺฑิโกติฯ

อยํ ปตฺตปิณฺฑิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนาฯ

๗. ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคกถา

๓๐. **ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคมฺปิ** ‘‘อติริตฺตโภชนํ ปฏิกฺขิปามิ, ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคํ สมาทิยามี’’ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติฯ

เตน ปน ขลุปจฺฉาภตฺติเกน ปวาเรตฺวา ปุน โภชนํ กปฺปิยํ กาเรตฺวา น ภุญฺชิตพฺพํฯ อิทมสฺส **วิธานํ**ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติฯ ตตฺถ **อุกฺกโฏฺฐ** ยสฺมา ปฐมปิเณฺฑ ปวารณา นาม นตฺถิ, ตสฺมิํ ปน อโชฺฌหริยมาเน อญฺญํ ปฏิกฺขิปโต โหติ, ตสฺมา เอวํ ปวาริโต ปฐมปิณฺฑํ อโชฺฌหริตฺวา ทุติยปิณฺฑํ น ภุญฺชติฯ **มชฺฌิโม** ยสฺมิํ โภชเน ปวาริโต, ตเทว ภุญฺชติฯ **มุทุโก** ปน ยาว อาสนา น วุฏฺฐาติ ตาว ภุญฺชติฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ ปวาริตานํ กปฺปิยํ การาเปตฺวา ภุตฺตกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติฯ อยเมตฺถ **เภโท**ฯ

อยํ ปนานิสํโส, อนติริตฺตโภชนาปตฺติยา ทูรภาโว, โอทริกตฺตาภาโว, นิรามิสสนฺนิธิตา, ปุน ปริเยสนาย อภาโว, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติฯ

ปริเยสนาย เขทํ, น ยาติ น กโรติ สนฺนิธิํ ธีโร;
โอทริกตฺตํ ปชหติ, ขลุปจฺฉาภตฺติโก โยคีฯ

ตสฺมา สุคตปสตฺถํ, สโนฺตสคุณาทิวุฑฺฒิสญฺชนนํ;
โทเส วิธุนิตุกาโม, ภเชยฺย โยคี ธุตงฺคมิทนฺติฯ

อยํ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนาฯ

๘. อารญฺญิกงฺคกถา

๓๑. **อารญฺญิกงฺคมฺปิ** ‘‘คามนฺตเสนาสนํ ปฏิกฺขิปามิ, อารญฺญิกงฺคํ สมาทิยามี’’ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติฯ

เตน ปน อารญฺญิเกน คามนฺตเสนาสนํ ปหาย อรเญฺญ อรุณํ อุฏฺฐาเปตพฺพํฯ ตตฺถ สทฺธึ อุปจาเรน คาโมเยว **คามนฺตเสนาสนํ**ฯ

คาโม นาม โย โกจิ เอกกุฏิโก วา อเนกกุฏิโก วา ปริกฺขิโตฺต วา อปริกฺขิโตฺต วา สมนุโสฺส วา อมนุโสฺส วา อนฺตมโส อติเรกจาตุมาสนิวิฏฺโฐ โย โกจิ สโตฺถปิฯ

คามูปจาโร นาม ปริกฺขิตฺตสฺส คามสฺส สเจ อนุราธปุรเสฺสว เทฺว อินฺทขีลา โหนฺติ, อพฺภนฺตริเม อินฺทขีเล ฐิตสฺส ถามมชฺฌิมสฺส ปุริสสฺส เลฑฺฑุปาโตฯ ตสฺส ลกฺขณํ ยถา ตรุณมนุสฺสา อตฺตโน พลํ ทเสฺสนฺตา พาหํ ปสาเรตฺวา เลฑฺฑุํ ขิปนฺติ, เอวํ ขิตฺตสฺส เลฑฺฑุสฺส ปตนฏฺฐานพฺภนฺตรนฺติ วินยธราฯ สุตฺตนฺติกา ปน กากนิวารณนิยเมน ขิตฺตสฺสาติ วทนฺติฯ อปริกฺขิตฺตคาเม ยํ สพฺพปจฺจนฺติมสฺส ฆรสฺส ทฺวาเร ฐิโต มาตุคาโม ภาชเนน อุทกํ ฉเฑฺฑติ, ตสฺส ปตนฏฺฐานํ ฆรูปจาโรฯ ตโต วุตฺตนเยน เอโก เลฑฺฑุปาโต คาโม, ทุติโย คามูปจาโรฯ

อรญฺญํ ปน วินยปริยาเย ตาว ‘‘ฐเปตฺวา คามญฺจ คามูปจารญฺจ สพฺพเมตํ อรญฺญ’’นฺติ (ปารา. ๙๒) วุตฺตํฯ อภิธมฺมปริยาเย ‘‘นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา, สพฺพเมตํ อรญฺญ’’นฺติ (วิภ. ๕๒๙) วุตฺตํฯ อิมสฺมึ ปน สุตฺตนฺติกปริยาเย ‘‘อารญฺญกํ นาม เสนาสนํ ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิม’’นฺติ อิทํ ลกฺขณํฯ ตํ อาโรปิเตน อาจริยธนุนา ปริกฺขิตฺตสฺส คามสฺส อินฺทขีลโต อปริกฺขิตฺตสฺส ปฐมเลฑฺฑุปาตโต ปฏฺฐาย ยาว วิหารปริเกฺขปา มินิตฺวา ววตฺถเปตพฺพํฯ

สเจ ปน วิหาโร อปริกฺขิโตฺต โหติ, ยํ สพฺพปฐมํ เสนาสนํ วา ภตฺตสาลา วา ธุวสนฺนิปาตฏฺฐานํ วา โพธิ วา เจติยํ วา ทูเร เจปิ เสนาสนโต โหติ, ตํ ปริเจฺฉทํ กตฺวา มินิตพฺพนฺติ **วินยฏฺฐกถาสุ** วุตฺตํฯ **มชฺฌิมฏฺฐกถายํ** ปน วิหารสฺสปิ คามเสฺสว อุปจารํ นีหริตฺวา อุภินฺนํ เลฑฺฑุปาตานํ อนฺตรา มินิตพฺพนฺติ วุตฺตํฯ อิทเมตฺถ ปมาณํฯ

สเจปิ อาสเนฺน คาโม โหติ, วิหาเร ฐิเตหิ มานุสกานํ สโทฺท สุยฺยติ, ปพฺพตนทีอาทีหิ ปน อนฺตริตตฺตา น สกฺกา อุชุํ คนฺตุํฯ โย ตสฺส ปกติมโคฺค โหติ, สเจปิ นาวาย สญฺจริตโพฺพ, เตน มเคฺคน ปญฺจธนุสติกํ คเหตพฺพํฯ โย ปน อาสนฺนคามสฺส องฺคสมฺปาทนตฺถํ ตโต ตโต มคฺคํ ปิทหติ, อยํ ธุตงฺคโจโร โหติฯ

สเจ ปน อารญฺญิกสฺส ภิกฺขุโน อุปชฺฌาโย วา อาจริโย วา คิลาโน โหติ, เตน อรเญฺญ สปฺปายํ อลภเนฺตน คามนฺตเสนาสนํ เนตฺวา อุปฏฺฐาตโพฺพฯ กาลเสฺสว ปน นิกฺขมิตฺวา องฺคยุตฺตฏฺฐาเน อรุณํ อุฏฺฐาเปตพฺพํฯ สเจ อรุณุฏฺฐานเวลายํ เตสํ อาพาโธ วฑฺฒติ, เตสํเยว กิจฺจํ กาตพฺพํฯ น ธุตงฺคสุทฺธิเกน ภวิตพฺพนฺติ อิทมสฺส **วิธานํ**ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติฯ ตตฺถ **อุกฺกฏฺเฐน** สพฺพกาลํ อรเญฺญ อรุณํ อุฏฺฐาเปตพฺพํฯ **มชฺฌิโม** จตฺตาโร วสฺสิเก มาเส คามเนฺต วสิตุํ ลภติฯ **มุทุโก** เหมนฺติเกปิฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ ยถา ปริจฺฉิเนฺน กาเล อรญฺญโต อาคนฺตฺวา คามนฺตเสนาสเน ธมฺมสฺสวนํ สุณนฺตานํ อรุเณ อุฏฺฐิเตปิ ธุตงฺคํ น ภิชฺชติฯ สุตฺวา คจฺฉนฺตานํ อนฺตรามเคฺค อุฏฺฐิเตปิ น ภิชฺชติฯ สเจ ปน อุฏฺฐิเตปิ ธมฺมกถิเก มุหุตฺตํ นิปชฺชิตฺวา คมิสฺสามาติ นิทฺทายนฺตานํ อรุณํ อุฏฺฐหติ, อตฺตโน วา รุจิยา คามนฺตเสนาสเน อรุณํ อุฏฺฐเปนฺติ, ธุตงฺคํ ภิชฺชตีติ อยเมตฺถ **เภโท**ฯ

อยํ ปนานิสํโส, อารญฺญิโก ภิกฺขุ อรญฺญสญฺญํ มนสิกโรโนฺต ภโพฺพ อลทฺธํ วา สมาธิํ ปฏิลทฺธุํ ลทฺธํ วา รกฺขิตุํ, สตฺถาปิสฺส อตฺตมโน โหติฯ ยถาห – ‘‘เตนาหํ, นาคิต, ตสฺส ภิกฺขุโน อตฺตมโน โหมิ อรญฺญวิหาเรนา’’ติ (อ. นิ. ๖.๔๒; ๘.๘๖)ฯ ปนฺตเสนาสนวาสิโน จสฺส อสปฺปายรูปาทโย จิตฺตํ น วิกฺขิปนฺติ, วิคตสนฺตาโส โหติ, ชีวิตนิกนฺติํ ชหติ, ปวิเวกสุขรสํ อสฺสาเทติ, ปํสุกูลิกาทิภาโวปิ จสฺส ปติรูโป โหตีติฯ

ปวิวิโตฺต อสํสโฏฺฐ, ปนฺตเสนาสเน รโต;
อาราธยโนฺต นาถสฺส, วนวาเสน มานสํฯ

เอโก อรเญฺญ นิวสํ, ยํ สุขํ ลภเต ยติ;
รสํ ตสฺส น วินฺทนฺติ, อปิ เทวา สอินฺทกาฯ

ปํสุกูลญฺจ เอโสว, กวจํ วิย ธารยํ;
อรญฺญสงฺคามคโต, อวเสสธุตายุโธฯ

สมโตฺถ นจิรเสฺสว, เชตุํ มารํ สวาหินิํ;
ตสฺมา อรญฺญวาสมฺหิ, รติํ กยิราถ ปณฺฑิโตติฯ

อยํ อารญฺญิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนาฯ

๙. รุกฺขมูลิกงฺคกถา

๓๒. **รุกฺขมูลิกงฺคมฺปิ** ‘‘ฉนฺนํ ปฏิกฺขิปามิ, รุกฺขมูลิกงฺคํ สมาทิยามี’’ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติฯ

เตน ปน รุกฺขมูลิเกน สีมนฺตริกรุกฺขํ, เจติยรุกฺขํ, นิยฺยาสรุกฺขํ, ผลรุกฺขํ, วคฺคุลิรุกฺขํ, สุสิรรุกฺขํ, วิหารมเชฺฌ ฐิตรุกฺขนฺติ อิเม รุเกฺข วิวเชฺชตฺวา วิหารปจฺจเนฺต ฐิตรุโกฺข คเหตโพฺพติ อิทมสฺส **วิธานํ**ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติฯ ตตฺถ **อุกฺกโฏฺฐ** ยถารุจิตํ รุกฺขํ คเหตฺวา ปฏิชคฺคาเปตุํ น ลภติฯ ปาเทน ปณฺณสฏํ อปเนตฺวา วสิตพฺพํฯ **มชฺฌิโม** ตํ ฐานํ สมฺปเตฺตหิเยว ปฏิชคฺคาเปตุํ ลภติฯ **มุทุเกน** อารามิกสมณุเทฺทเส ปโกฺกสิตฺวา โสธาเปตฺวา สมํ การาเปตฺวา วาลุกํ โอกิราเปตฺวา ปาการปริเกฺขปํ การาเปตฺวา ทฺวารํ โยชาเปตฺวา วสิตพฺพํฯ มหทิวเส ปน รุกฺขมูลิเกน ตตฺถ อนิสีทิตฺวา อญฺญตฺถ ปฏิจฺฉเนฺน ฐาเน นิสีทิตพฺพํฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ ฉนฺน วาสํ กปฺปิตกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติฯ ชานิตฺวา ฉนฺน อรุณํ อุฏฺฐาปิตมตฺตฺติ **องฺคุตฺตรภาณกา**ฯ อยเมตฺถ **เภโท**ฯ

อยํ ปนานิสํโส, รุกฺขมูลเสนาสนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชาติ (มหาว. ๑๒๘) วจนโต นิสฺสยานุรูปปฏิปตฺติสพฺภาโว, อปฺปานิ เจว สุลภานิ จ ตานิ จ อนวชฺชานีติ (อ. นิ. ๔.๒๗; อิติวุ. ๑๐๑) ภควตา สํวณฺณิตปจฺจยตา, อภิณฺหํ ตรุปณฺณวิการทสฺสเนน อนิจฺจสญฺญาสมุฏฺฐาปนตา, เสนาสนมจฺฉรกมฺมารามตานํ อภาโว, เทวตาหิ สหวาสิตา, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติฯ

วณฺณิโต พุทฺธเสฏฺเฐน, นิสฺสโยติ จ ภาสิโต;
นิวาโส ปวิวิตฺตสฺส, รุกฺขมูลสโม กุโตฯ

อาวาสมจฺฉรหเร, เทวตา ปริปาลิเต;
ปวิวิเตฺต วสนฺโต หิ, รุกฺขมูลมฺหิ สุพฺพโตฯ

อภิรตฺตานิ นีลานิ, ปณฺฑูนิ ปติตานิ จ;
ปสฺสนฺโต ตรุปณฺณานิ, นิจฺจสญฺญํ ปนูทติฯ

ตสฺมา หิ พุทฺธทายชฺชํ, ภาวนาภิรตาลยํ;
วิวิตฺตํ นาติมเญฺญยฺย, รุกฺขมูลํ วิจกฺขโณติฯ

อยํ รุกฺขมูลิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนาฯ

๑๐. อโพฺภกาสิกงฺคกถา

๓๓. อโพฺภกาสิกงฺคมฺปิ ‘‘ฉนฺนญฺจ รุกฺขมูลญฺจ ปฏิกฺขิปามิ, อโพฺภกาสิกงฺคํ สมาทิยามี’’ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติฯ

ตสฺส ปน อโพฺภกาสิกสฺส ธมฺมสฺสวนาย วา อุโปสถตฺถาย วา อุโปสถาคารํ ปวิสิตุํ วฏฺฏติฯ สเจ ปวิฏฺฐสฺส เทโว วสฺสติ, เทเว วสฺสมาเน อนิกฺขมิตฺวา วสฺสูปรเม นิกฺขมิตพฺพํฯ โภชนสาลํ วา อคฺคิสาลํ วา ปวิสิตฺวา วตฺตํ กาตุํ, โภชนสาลาย เถเร ภิกฺขู ภตฺเตน อาปุจฺฉิตุํ, อุทฺทิสเนฺตน วา อุทฺทิสาเปเนฺตน วา ฉนฺนํ ปวิสิตุํ, พหิ ทุนฺนิกฺขิตฺตานิ มญฺจปีฐาทีนิ อโนฺต ปเวเสตุญฺจ วฏฺฏติฯ สเจ มคฺคํ คจฺฉเนฺตน วุฑฺฒตรานํ ปริกฺขาโร คหิโต โหติ, เทเว วสฺสเนฺต มคฺคมชฺฌ ฐิตํ สาลํ ปวิสิตุํ วฏฺฏติฯ สเจ น กิญฺจิ คหิตํ โหติ, สาลาย ฐสฺสามีติ เวเคน คนฺตุํ น วฏฺฏติฯ ปกติคติยา คนฺตฺวา ปวิฏฺฐน ปน ยาว วสฺสูปรมา ฐตฺวา คนฺตพฺพนฺติ อิทมสฺส **วิธานํ**ฯ **รุกฺขมูลิกสฺสา**ปิ เอเสว นโยฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติฯ ตตฺถ **อุกฺกฏฺฐสฺส** รุกฺขํ วา ปพฺพตํ วา เคหํ วา อุปนิสฺสาย วสิตุํ น วฏฺฏติฯ อโพฺภกาเสเยว จีวรกุฏึ กตฺวา วสิตพฺพํฯ **มชฺฌิมสฺส** รุกฺขปพฺพตเคหานิ อุปนิสฺสาย อโนฺต อปฺปวิสิตฺวา วสิตุํ วฏฺฏติฯ **มุทุกสฺส** อจฺฉนฺนมริยาทํ ปพฺภารมฺปิ สาขามณฺฑโปปิ ปีฐปโฏปิ เขตฺตรกฺขกาทีหิ ฉฑฺฑิตา ตตฺรฏฺฐกกุฏิกาปิ วฏฺฏตีติฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ วาสตฺถาย ฉนฺนํ วา รุกฺขมูลํ วา ปวิฏฺฐกฺขเณ ธุตงฺคํ ภิชฺชติฯ ชานิตฺวา ตตฺถ อรุณํ อุฏฺฐาปิตมตฺตฺติ องฺคุตฺตรภาณกาฯ อยเมตฺถ **เภโท**ฯ

อยํ ปนานิสํโส, อาวาสปลิโพธุปเจฺฉโท, ถินมิทฺธปนูทนํ, ‘‘มิคา วิย อสงฺคจาริโน, อนิเกตา วิหรนฺติ ภิกฺขโว’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๒๔) ปสํสาย อนุรูปตา, นิสฺสงฺคตา, จาตุทฺทิสตา, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติฯ

อนคาริยภาวสฺส , อนุรูเป อทุลฺลเภ;
ตารามณิวิตานมฺหิ, จนฺททีปปฺปภาสิเตฯ

อโพฺภกาเส วสํ ภิกฺขุ, มิคภูเตน เจตสา;
ถินมิทฺธํ วิโนเทตฺวา, ภาวนารามตํ สิโตฯ

ปวิเวกรสสฺสาทํ, นจิรเสฺสว วินฺทติ;
ยสฺมา ตสฺมา หิ สปฺปโญฺญ, อโพฺภกาสรโต สิยาติฯ

อยํ อโพฺภกาสิกเงฺค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนาฯ

๑๑. โสสานิกงฺคกถา

๓๔. **โสสานิกงฺคมฺปิ** ‘‘น สุสานํ ปฏิกฺขิปามิ, โสสานิกงฺคํ สมาทิยามี’’ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติฯ

เตน ปน โสสานิเกน ยํ มนุสฺสา คามํ นิเวสนฺตา ‘‘อิทํ สุสาน’’นฺติ ววตฺถเปนฺติ, น ตตฺถ วสิตพฺพํฯ น หิ มตสรีเร อชฺฌาปิเต ตํ สุสานํ นาม โหติ, ฌาปิตกาลโต ปน ปฏฺฐาย สเจปิ ทฺวาทสวสฺสานิ ฉฑฺฑิตํ, ตํ สุสานเมวฯ

ตสฺมิํ ปน วสเนฺตน จงฺกมมณฺฑปาทีนิ กาเรตฺวา มญฺจปีฐํ ปญฺญเปตฺวา ปานียปริโภชนียํ อุปฏฺฐาเปตฺวา ธมฺมํ วาเจเนฺตน น วสิตพฺพํฯ ครุกํ หิ อิทํ ธุตงฺคํ, ตสฺมา อุปฺปนฺนปริสฺสยวิฆาตตฺถาย สงฺฆเตฺถรํ วา ราชยุตฺตกํ วา ชานาเปตฺวา อปฺปมเตฺตน วสิตพฺพํฯ จงฺกมเนฺตน อทฺธกฺขิเกน อาฬาหนํ โอโลเกเนฺตน จงฺกมิตพฺพํฯ

สุสานํ คจฺฉเนฺตนาปิ มหาปถา อุกฺกมฺม อุปฺปถมเคฺคน คนฺตพฺพํฯ ทิวาเยว อารมฺมณํ ววตฺถเปตพฺพํฯ เอวญฺหิสฺส ตํ รตฺติํ ภยานกํ น ภวิสฺสติ, อมนุสฺสา รตฺติํ วิรวิตฺวา วิรวิตฺวา อาหิณฺฑนฺตาปิ น เกนจิ ปหริตพฺพาฯ เอกทิวสมฺปิ สุสานํ อคนฺตุํ น วฏฺฏติฯ มชฺฌิมยามํ สุสาเน เขเปตฺวา ปจฺฉิมยาเม ปฏิกฺกมิตุํ วฏฺฏตีติ องฺคุตฺตรภาณกาฯ อมนุสฺสานํ ปิยํ ติลปิฏฺฐมาสภตฺตมจฺฉมํสขีรเตลคุฬาทิขชฺชโภชฺชํ น เสวิตพฺพํฯ กุลเคหํ น ปวิสิตพฺพนฺติ อิทมสฺส **วิธานํ**ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติฯ ตตฺถ **อุกฺกฏฺฐสฺส** ยตฺถ ธุวฑาหธุวกุณปธุวโรทนานิ อตฺถิ, ตเตฺถว วสิตพฺพํฯ **มชฺฌิมสฺส** ตีสุ เอกสฺมิมฺปิ สติ วฏฺฏติฯ **มุทุกสฺส** วุตฺตนเยน สุสานลกฺขณํ ปตฺตมเตฺต วฏฺฏติฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ น สุสานมฺหิ วาสํ กปฺปเนน ธุตงฺคํ ภิชฺชติฯ สุสานํ อคตทิวเสติ องฺคุตฺตรภาณกาฯ อยเมตฺถ **เภโท**ฯ

อยํ ปนานิสํโส มรณสฺสติปฏิลาโภ, อปฺปมาทวิหาริตา, อสุภนิมิตฺตาธิคโม, กามราควิโนทนํ, อภิณฺหํ กายสภาวทสฺสนํ, สํเวคพหุลตา อาโรคฺยมทาทิปฺปหานํ, ภยเภรวสหนตา,

อมนุสฺสานํ ครุภาวนียตา, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติฯ

โสสานิกญฺหิ มรณานุสติปฺปภาวา,
นิทฺทาคตมฺปิ น ผุสนฺติ ปมาทโทสา;
สมฺปสฺสโต จ กุณปานิ พหูนิ ตสฺส,
กามานุภาววสคมฺปิ น โหติ จิตฺตํฯ

สํเวคเมติ วิปุลํ น มทํ อุเปติ,
สมฺมา อโถ ฆฏติ นิพฺพุติเมสมาโน;
โสสานิกงฺคมิติเนกคุณาวหตฺตา,
นิพฺพานนินฺนหทเยน นิเสวิตพฺพนฺติฯ

อยํ โสสานิกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนาฯ

๑๒. ยถาสนฺถติกงฺคกถา

๓๕. **ยถาสนฺถติกงฺคมฺปิ** ‘‘เสนาสนโลลุปฺปํ ปฏิกฺขิปามิ, ยถาสนฺถติกงฺคํ สมาทิยามี’’ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติฯ

เตน ปน ยถาสนฺถติเกน ยทสฺส เสนาสนํ ‘‘อิทํ ตุยฺหํ ปาปุณาตี’’ติ คาหิตํ โหติ, เตเนว ตุฏฺฐพฺพํ, น อโญฺญ อุฏฺฐาเปตโพฺพฯ อิทมสฺส **วิธานํ**ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติฯ ตตฺถ **อุกฺกโฏฺฐ** อตฺตโน ปตฺตเสนาสนํ ทูเรติ วา อจฺจาสเนฺนติ วา อมนุสฺสทีฆชาติกาทีหิ อุปทฺทุตนฺติ วา อุณฺหนฺติ วา สีตลนฺติ วา ปุจฺฉิตุํ น ลภติฯ **มชฺฌิโม** ปุจฺฉิตุํ ลภติฯ คนฺตฺวา ปน โอโลเกตุํ น ลภติฯ **มุทุโก** คนฺตฺวา โอโลเกตฺวา สจสฺส ตํ น รุจฺจติ, อญฺญํ คเหตุํ ลภติฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ เสนาสนโลลุเปฺป อุปฺปนฺนมเตฺต ธุตงฺคํ ภิชฺชตีติ อยเมตฺถ **เภโท**ฯ

อยํ ปนานิสํโส, ‘‘ยํ ลทฺธํ เตน ตุฏฺฐพฺพ’’นฺติ (ชา. ๑.๑.๑๓๖; ปาจิ. ๗๙๓) วุโตฺตวาทกรณํ, สพฺรหฺมจารีนํ หิเตสิตา, หีนปณีตวิกปฺปปริจฺจาโค, อนุโรธวิโรธปฺปหานํ, อตฺริจฺฉตาย ทฺวารปิทหนํ, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติฯ

ยํ ลทฺธํ เตน สนฺตุโฎฺฐ, ยถาสนฺถติโก ยติ;
นิพฺพิกโปฺป สุขํ เสติ, ติณสนฺถรเกสุปิฯ

น โส รชฺชติ เสฏฺฐมฺหิ, หีนํ ลทฺธา น กุปฺปติ;
สพฺรหฺมจารินวเก, หิเตน อนุกมฺปติฯ

ตสฺมา อริยสตาจิณฺณํ, มุนิปุงฺคววณฺณิตํ;
อนุยุเญฺชถ เมธาวี, ยถาสนฺถตรามตนฺติฯ

อยํ ยถาสนฺถติกงฺเค สมาทานวิธานปฺปเภทเภทานิสํสวณฺณนาฯ

๑๓. เนสชฺชิกงฺคกถา

๓๖. **เนสชฺชิกงฺคมฺปิ** ‘‘เสยฺยํ ปฏิกฺขิปามิ, เนสชฺชิกงฺคํ สมาทิยามี’’ติ อิเมสํ อญฺญตรวจเนน สมาทินฺนํ โหติฯ

เตน ปน เนสชฺชิเกน รตฺติยา ตีสุ ยาเมสุ เอกํ ยามํ อุฏฺฐาย จงฺกมิตพฺพํฯ อิริยาปเถสุ หิ นิปชฺชิตุเมว น วฏฺฏติฯ อิทมสฺส **วิธานํ**ฯ

ปเภทโต ปน อยมฺปิ ติวิโธ โหติฯ ตตฺถ **อุกฺกฏฺฐสฺส** เนว อปเสฺสนํ, น ทุสฺสปลฺลตฺถิกา, น อาโยคปโฏฺฏ วฏฺฏติฯ **มชฺฌิมสฺส** อิเมสุ ตีสุ ยํกิญฺจิ วฏฺฏติฯ **มุทุกสฺส** อปเสฺสนมฺปิ ทุสฺสปลฺลตฺถิกาปิ อาโยคปโฏฺฏปิ พิโพฺพหนมฺปิ ปญฺจโงฺคปิ สตฺตโงฺคปิ วฏฺฏติฯ ปญฺจโงฺค ปน ปิฏฺฐิอปสฺสเยน สทฺธิํ กโตฯ สตฺตโงฺค นาม ปิฏฺฐิอปสฺสเยน จ อุภโตปเสฺสสุ อปสฺสเยหิ จ สทฺธิํ กโตฯ ตํ กิร มิฬาภยเตฺถรสฺส อกํสุฯ เถโร อนาคามี หุตฺวา ปรินิพฺพายิฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ เสยฺยํ กปฺปิตมเตฺต ธุตงฺคํ ภิชฺชติฯ อยเมตฺถ **เภโท**ฯ

อยํ ปนานิสํโส, ‘‘เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนนุยุโตฺต วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๐; ม. นิ. ๑.๑๘๖) วุตฺตสฺส เจตโส วินิพนฺธสฺส อุปเจฺฉทนํ, สพฺพกมฺมฏฺฐานานุโยคสปฺปายตา, ปาสาทิกอิริยาปถตา, วีริยารมฺภานุกูลตา, สมฺมาปฏิปตฺติยา อนุพฺรูหนนฺติฯ

> อาภุชิตฺวาน ปลฺลงฺกํ, ปณิธาย อุชุํ ตนุํ;
> นิสีทโนฺต วิกเมฺปติ, มารสฺส หทยํ ยติฯ
>
> เสยฺยสุขํ มิทฺธสุขํ, หิตฺวา อารทฺธวีริโย;
> นิสชฺชาภิรโต ภิกฺขุ, โสภยโนฺต ตโปวนํฯ
>
> นิรามิสํ ปีติสุขํ, ยสฺมา สมธิคจฺฉติ;
> ตสฺมา สมนุยุเญฺชยฺย, ธีโร เนสชฺชิกํ วตนฺติฯ

อยํ เนสชฺชิกเงฺค สมาทาน วิธานปฺปเภท เภทานิสํสวณฺณนาฯ

ธุตงฺคปกิณฺณกกถา

๓๗. อิทานิ –

> กุสลตฺติกโต เจว, ธุตาทีนํ วิภาคโต;
> สมาสพฺยาสโต จาปิ, วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยติฯ –

อิมิสฺสา คาถาย วเสน วณฺณนา โหติฯ

ตตฺถ **กุสลตฺติกโต**ติ สพฺพาเนว หิ ธุตงฺคานิ เสกฺขปุถุชฺชนขีณาสวานํ วเสน สิยา กุสลานิ, สิยา อพฺยากตานิ, นตฺถิ ธุตงฺคํ อกุสลนฺติฯ

โย ปน วเทยฺย ‘‘ปาปิโจฺฉ อิจฺฉาปกโต อารญฺญิโก โหตีติ อาทิวจนโต (อ. นิ. ๕.๑๘๑; ปริ. ๓๒๕) อกุสลมฺปิ ธุตงฺค’’นฺติฯ โส วตฺตโพฺพ – น มยํ ‘‘อกุสลจิเตฺตน อรเญฺญ น วสตี’’ติ วทามฯ ยสฺส หิ อรเญฺญ นิวาโส, โส อารญฺญิโกฯ โส จ ปาปิโจฺฉ วา ภเวยฺย อปฺปิโจฺฉ วาฯ อิมานิ ปน เตน เตน สมาทาเนน ธุตกิเลสตฺตา ธุตสฺส ภิกฺขุโน องฺคานิ, กิเลสธุนนโต วา ธุตนฺติ

ลทฺธโวหารํ ญาณํ องฺคเมเตสนฺติ ธุตงฺคานิฯ อถ วา ธุตานิ จ ตานิ ปฏิปกฺขนิทฺธุนนโต องฺคานิ จ ปฏิปตฺติยาติปิ ธุตงฺคานีติ วุตฺตํฯ น จ อกุสเลน โกจิ ธุโต นาม โหติ, ยเสฺสตานิ องฺคานิ ภเวยฺยุํ, น จ อกุสลํ กิญฺจิ ธุนาติ, เยสํ ตํ องฺคนฺติกตฺวา ธุตงฺคานีติ วุเจฺจยฺยุํฯ นาปิ อกุสลํ จีวรโลลุปฺปาทีนิ เจว นิทฺธุนาติ ปฏิปตฺติยา จ องฺคํ โหติฯ ตสฺมา สุวุตฺตมิทํ ‘‘นตฺถิ อกุสลํ ธุตงฺค’’นฺติฯ

‘‘เยสมฺปิ กุสลตฺติกวินิมุตฺตํ ธุตงฺคํ, เตสํ อตฺถโต ธุตงฺคเมว นตฺถิฯ อสนฺตํ กสฺส ธุนนโต ธุตงฺคํ นาม ภวิสฺสติฯ ธุตคุเณ สมาทาย วตฺตตีติ วจนวิโรโธปิ จ เนสํ อาปชฺชติ, ตสฺมา ตํ น คเหตพฺพ’’นฺติ อยํ ตาว กุสลตฺติกโต วณฺณนาฯ

ธุตาทีนํ วิภาคโตติ ธุโต เวทิตโพฺพฯ ธุตวาโท เวทิตโพฺพฯ ธุตธมฺมา เวทิตพฺพาฯ ธุตงฺคานิ เวทิตพฺพานิฯ กสฺส ธุตงฺคเสวนา สปฺปายาติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ **ธุโต**ติ ธุตกิเลโส วา ปุคฺคโล กิเลสธุนโน วา ธโมฺมฯ

ธุตวาโทติ เอตฺถ ปน อตฺถิ ธุโต น ธุตวาโท, อตฺถิ น ธุโต ธุตวาโท, อตฺถิ เนว ธุโต น ธุตวาโท, อตฺถิ ธุโต เจว ธุตวาโท จฯ

ตตฺถ โย ธุตเงฺคน อตฺตโน กิเลเส ธุนิ, ปรํ ปน ธุตเงฺคน น โอวทติ, นานุสาสติ พากุลเตฺถโร วิย, อยํ ธุโต น ธุตวาโทฯ ยถาห, ‘‘ตยิทํ อายสฺมา พากุโล ธุโต น ธุตวาโท’’ติฯ โย ปน น ธุตเงฺคน อตฺตโน กิเลเส ธุนิ, เกวลํ อเญฺญ ธุตเงฺคน โอวทติ อนุสาสติ อุปนนฺทเตฺถโร วิย, อยํ น ธุโต ธุตวาโทฯ ยถาห, ‘‘ตยิทํ อายสฺมา อุปนโนฺท สกฺยปุโตฺต น ธุโต ธุตวาโท’’ติฯ โย อุภยวิปโนฺน ลาฬุทายี วิย, อยํ เนว ธุโต น ธุตวาโทฯ ยถาห, ‘‘ตยิทํ อายสฺมา ลาฬุทายี เนว ธุโต น ธุตวาโท’’ติฯ โย ปน อุภยสมฺปโนฺน ธมฺมเสนาปติ วิย, อยํ ธุโต เจว ธุตวาโท จฯ ยถาห, ‘‘ตยิทํ อายสฺมา สาริปุโตฺต ธุโต เจว ธุตวาโท จาติฯ

ธุตธมฺมา เวทิตพฺพาติ อปฺปิจฺฉตา, สนฺตุฎฺฐิตา, สเลฺลขตา, ปวิเวกตา, อิทมตฺถิตาติ อิเม ธุตงฺคเจตนาย ปริวารกา ปญฺจ ธมฺมา ‘‘อปฺปิจฺฉํเยว นิสฺสายา’’ติอาทิวจนโต (อ. นิ. ๕.๑๘๑; ปริ. ๓๒๕) ธุตธมฺมา นาม, ตตฺถ อปฺปิจฺฉตา จ สนฺตุฎฺฐิตา จ อโลโภฯ สเลฺลขตา จ ปวิเวกตา จ ทฺวีสุ ธเมฺมสุ อนุปตนฺติ อโลเภ จ อโมเห จฯ อิทมตฺถิตา ญาณเมวฯ ตตฺถ จ อโลเภน ปฏิเกฺขปวตฺถูสุ โลภํ, อโมเหน เตเสฺวว อาทีนวปฏิจฺฉาทกํ โมหํ ธุนาติฯ อโลเภน จ อนุญฺญาตานํ ปฏิเสวนมุเขน ปวตฺตํ กามสุขานุโยคํ, อโมเหน ธุตเงฺคสุ อติสเลฺลขมุเขน ปวตฺตํ อตฺตกิลมถานุโยคํ ธุนาติฯ ตสฺมา อิเม ธมฺมา ธุตธมฺมาติ เวทิตพฺพาฯ

ธุตงฺคานิ เวทิตพฺพานีติ เตรส ธุตงฺคานิ เวทิตพฺพานิ ปํสุกูลิกงฺคํ…เป.… เนสชฺชิกงฺคนฺติฯ ตานิ อตฺถโต ลกฺขณาทีหิ จ วุตฺตาเนวฯ

กสฺส ธุตงฺคเสวนา สปฺปายาติ ราคจริตสฺส เจว โมหจริตสฺส จฯ กสฺมา? ธุตงฺคเสวนา หิ ทุกฺขาปฏิปทา เจว สเลฺลขวิหาโร จฯ ทุกฺขาปฏิปทญฺจ นิสฺสาย ราโค วูปสมฺมติฯ สเลฺลขํ นิสฺสาย อปฺปมตฺตสฺส โมโห ปหียติฯ อารญฺญิกงฺครุกฺขมูลิกงฺคปฏิเสวนา วา เอตฺถ โทสจริตสฺสาปิ สปฺปายาฯ ตตฺถ หิสฺส อสงฺฆฎฺฎิยมานสฺส วิหรโต โทโสปิ วูปสมฺมตีติ อยํ ธุตาทีนํ วิภาคโต วณฺณนาฯ

สมาสพฺยาสโตติ อิมานิ ปน ธุตงฺคานิ **สมาสโต** ตีณิ สีสงฺคานิ, ปญฺจ อสมฺภินฺนงฺคานีติ อฏฺเฐว โหนฺติฯ ตตฺถ สปทานจาริกงฺคํ, เอกาสนิกงฺคํ, อโพฺภกาสิกงฺคนฺติ อิมานิ ตีณิ สีสงฺคานิฯ สปทานจาริกงฺคญฺหิ รกฺขโนฺต ปิณฺฑปาติกงฺคมฺปิ รกฺขิสฺสติฯ เอกาสนิกงฺคญฺจ รกฺขโต ปตฺตปิณฺฑิกงฺคขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคานิปิ สุรกฺขนียานิ ภวิสฺสนฺติฯ อโพฺภกาสิกงฺคํ รกฺขนฺตสฺส กิํ อตฺถิ รุกฺขมูลิกงฺคยถาสนฺถติกเงฺคสุ รกฺขิตพฺพํ นามฯ อิติ อิมานิ ตีณิ สีสงฺคานิ, อารญฺญิกงฺคํ, ปํสุกูลิกงฺคํ, เตจีวริกงฺคํ, เนสชฺชิกงฺคํ, โสสานิกงฺคนฺติ อิมานิ ปญฺจ อสมฺภินฺนงฺคานิ จาติ อฏฺเฐว โหนฺติฯ

ปุน เทฺว จีวรปฏิสํยุตฺตานิ, ปญฺจ ปิณฺฑปาตปฏิสํยุตฺตานิ, ปญฺจ เสนาสนปฏิสํยุตฺตานิ, เอกํ วีริยปฏิสํยุตฺตนฺติ เอวํ จตฺตาโรว โหนฺติฯ ตตฺถ เนสชฺชิกงฺคํ วีริยปฏิสํยุตฺตํฯ อิตรานิ ปากฏาเนวฯ

ปุน สพฺพาเนว นิสฺสยวเสน เทฺว โหนฺติ ปจฺจยนิสฺสิตานิ ทฺวาทส, วีริยนิสฺสิตํ เอกนฺติฯ เสวิตพฺพาเสวิตพฺพวเสนปิ เทฺวเยว โหนฺติฯ ยสฺส หิ ธุตงฺคํ เสวนฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ วฑฺฒติ, เตน เสวิตพฺพานิฯ ยสฺส เสวโต หายติ, เตน น เสวิตพฺพานิฯ ยสฺส ปน เสวโตปิ อเสวโตปิ วฑฺฒเตว, น หายติ, เตนาปิ ปจฺฉิมํ ชนตํ อนุกมฺปเนฺตน เสวิตพฺพานิฯ ยสฺสาปิ เสวโตปิ อเสวโตปิ น วฑฺฒติ, เตนาปิ เสวิตพฺพานิเยว อายติํ วาสนตฺถายาติฯ

เอวํ เสวิตพฺพาเสวิตพฺพวเสน ทุวิธานิปิ สพฺพาเนว เจตนาวเสน เอกวิธานิ โหนฺติฯ เอกเมว หิ ธุตงฺคํ สมาทานเจตนาติฯ อฏฺฐกถายมฺปิ วุตฺตํ ‘‘ยา เจตนา, ตํ ธุตงฺคนฺติ วทนฺตี’’ติฯ

พฺยาสโต ปน ภิกฺขูนํ เตรส, ภิกฺขุนีนํ อฏฺฐ, สามเณรานํ ทฺวาทส, สิกฺขมานสามเณรีนํ สตฺต, อุปาสกอุปาสิกานํ เทฺวติ ทฺวาจตฺตาลีส โหนฺติฯ สเจ ปน อโพฺภกาเส อารญฺญิกงฺคสมฺปนฺนํ สุสานํ โหติ, เอโกปิ ภิกฺขุ เอกปฺปหาเรน สพฺพธุตงฺคานิ ปริภุญฺชิตุํ สโกฺกติฯ ภิกฺขุนีนํ ปน อารญฺญิกงฺคํ ขลุปจฺฉาภตฺติกงฺคญฺจ เทฺวปิ สิกฺขาปเทเนว ปฏิกฺขิตฺตานิ, อโพฺภกาสิกงฺคํ, รุกฺขมูลิกงฺคํ, โสสานิกงฺคนฺติ อิมานิ ตีณิ ทุปฺปริหารานิฯ ภิกฺขุนิยา หิ ทุติยิกํ วินา วสิตุํ น วฏฺฏติฯ เอวรูเป จ ฐาเน สมานจฺฉนฺทา ทุติยิกา ทุลฺลภาฯ สเจปิ ลเภยฺย สํสฏฺฐวิหารโต น มุเจฺจยฺยฯ เอวํ สติ ยสฺสตฺถาย ธุตงฺคํ เสเวยฺย, เสฺววสฺสา อโตฺถ น สมฺปเชฺชยฺยฯ เอวํ ปริภุญฺชิตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย ปญฺจ หาเปตฺวา ภิกฺขุนีนํ อฏฺเฐว โหนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ ยถาวุเตฺตสุ ปน ฐเปตฺวา เตจีวริกงฺคํ เสสานิ ทฺวาทส สามเณรานํ, สตฺต สิกฺขมานสามเณรีนํ เวทิตพฺพานิฯ อุปาสกอุปาสิกานํ ปน เอกาสนิกงฺคํ, ปตฺตปิณฺฑิกงฺคนฺติ อิมานิ เทฺว ปติรูปานิ เจว สกฺกา จ ปริภุญฺชิตุนฺติ เทฺว ธุตงฺคานีติ เอวํ พฺยาสโต เทฺวจตฺตาลีส โหนฺตีติ อยํ สมาสพฺยาสโต วณฺณนาฯ

เอตฺตาวตา จ ‘‘สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปโญฺญ’’ติ อิมิสฺสา คาถาย สีลสมาธิปญฺญามุเขน เทสิเต วิสุทฺธิมเคฺค เยหิ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาทีหิ คุเณหิ วุตฺตปฺปการสฺส สีลสฺส โวทานํ โหติ, เตสํ สมฺปาทนตฺถํ สมาทาตพฺพธุตงฺคกถา ภาสิตา โหติฯ

อิติ สาธุชนปาโมชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมเคฺค

ธุตงฺคนิเทฺทโส นาม ทุติโย ปริเจฺฉโทฯ

๓. กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิเทฺทโส

๓๘. อิทานิ ยสฺมา เอวํ ธุตงฺคปริหรณสมฺปาทิเตหิ อปฺปิจฺฉตาทีหิ คุเณหิ ปริโยทาเต อิมสฺมึ สีเล ปติฏฺฐิเตน ‘‘สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ, จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวย’’นฺติ วจนโต จิตฺตสีเสน นิทฺทิฏฺโฐ สมาธิ ภาเวตพฺโพฯ โส จ อติสงฺเขปเทสิตตฺตา วิญฺญาตุมฺปิ ตาว น สุกโร, ปเคว ภาเวตุํ, ตสฺมา ตสฺส วิตฺถารญฺจ ภาวนานยญฺจ ทเสฺสตุํ อิทํ ปญฺหากมฺมํ โหติฯ

โก สมาธิ? เกนเฏฺฐน สมาธิ? กานสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานิ? กติวิโธ สมาธิ? โก จสฺส สํกิเลโส? กึ โวทานํ? กถํ ภาเวตพฺโพ? สมาธิภาวนาย โก อานิสํโสติ?

ตตฺริทํ วิสฺสชฺชนํฯ **โก สมาธี**ติ สมาธิ พหุวิโธ นานปฺปการโกฯ ตํ สพฺพํ วิภาวยิตุํ อารพฺภมานํ วิสฺสชฺชนํ อธิเปฺปตเญฺจว อตฺถํ น สาเธยฺย, อุตฺตริ จ วิเกฺขปาย สํวเตฺตยฺย, ตสฺมา อิธาธิเปฺปตเมว สนฺธาย วทาม, กุสลจิเตฺตกคฺคตา สมาธิฯ

เกนเฏฺฐน สมาธีติ สมาธานเฏฺฐน สมาธิฯ กิมิทํ สมาธานํ นาม? เอการมฺมเณ จิตฺตเจตสิกานํ สมํ สมฺมา จ อาธานํ, ฐปนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺมา ยสฺส ธมฺมสฺสานุภาเวน เอการมฺมเณ จิตฺตเจตสิกา สมํ สมฺมา จ อวิกฺขิปมานา อวิปฺปกิณฺณา จ หุตฺวา ติฏฺฐนฺติ, อิทํ สมาธานนฺติ เวทิตพฺพํฯ

กานสฺส ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานีติ เอตฺถ ปน อวิเกฺขปลกฺขโณ สมาธิ, วิเกฺขปวิทฺธํสนรโส, อวิกมฺปนปจฺจุปฏฺฐาโนฯ ‘‘สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตี’’ติ วจนโต ปน สุขมสฺส ปทฏฺฐานํฯ

๓๙. **กติวิโธ สมาธี**ติ อวิเกฺขปลกฺขเณน ตาว เอกวิโธฯ อุปจารอปฺปนาวเสน ทุวิโธ, ตถา โลกิยโลกุตฺตรวเสน สปฺปีติกนิปฺปีติกวเสน สุขสหคตอุเปกฺขาสหคตวเสน จฯ ติวิโธ หีนมชฺฌิมปณีตวเสน , ตถา สวิตกฺกสวิจาราทิวเสน ปีติสหคตาทิวเสน ปริตฺตมหคฺคตปฺปมาณวเสน จฯ จตุพฺพิโธ ทุกฺขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาทิวเสน, ตถา ปริตฺตปริตฺตารมฺมณาทิวเสน จตุฌานงฺควเสน หานภาคิยาทิวเสน กามาวจราทิวเสน อธิปติวเสน จฯ ปญฺจวิโธ ปญฺจกนเย ปญฺจฌานงฺควเสนาติฯ

สมาธิเอกกทุกวณฺณนา

ตตฺถ **เอกวิธโกฏฺฐาโส** อุตฺตานโตฺถเยวฯ **ทุวิธโกฏฺฐาเส** ฉนฺนํ อนุสฺสติฏฺฐานานํ มรณสฺสติยา อุปสมานุสฺสติยา อาหาเร ปฏิกูลสญฺญาย จตุธาตุววตฺถานสฺสาติ อิเมสํ วเสน ลทฺธจิเตฺตกคฺคตา, ยา จ อปฺปนาสมาธีนํ ปุพฺพภาเค เอกคฺคตา, อยํ **อุปจารสมาธิ**ฯ ‘‘ปฐมสฺส ฌานสฺส ปริกมฺมํ ปฐมสฺส ฌานสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ อาทิวจนโต ปน ยา ปริกมฺมานนฺตรา เอกคฺคตา, อยํ **อปฺปนาสมาธี**ติ เอวํ อุปจารปฺปนาวเสน ทุวิโธฯ

ทุติยทุเก ตีสุ ภูมีสุ กุสลจิเตฺตกคฺคตา โลกิโย สมาธิฯ อริยมคฺคสมฺปยุตฺตา เอกคฺคตา โลกุตฺตโร สมาธีติ เอวํ โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุวิโธฯ

ตติยทุเก จตุกฺกนเย ทฺวีสุ ปญฺจกนเย ตีสุ ฌาเนสุ เอกคฺคตา สปฺปีติโก สมาธิฯ อวเสเสสุ ทฺวีสุ ฌาเนสุ เอกคฺคตา นิปฺปีติโก สมาธิฯ อุปจารสมาธิ ปน สิยา สปฺปีติโก, สิยา นิปฺปีติ

โกติ เอวํ สปฺปีติกนิปฺปีติกวเสน ทุวิโธฯ

จตุตฺถทุเก จตุกฺกนเย ตีสุ ปญฺจกนเย จตูสุ ฌาเนสุ เอกคฺคตา สุขสหคโต สมาธิฯ อวเสสสฺมึ อุเปกฺขาสหคโต สมาธิฯ อุปจารสมาธิ ปน สิยา สุขสหคโต, สิยา อุเปกฺขาสหคโตติ เอวํ สุขสหคตอุเปกฺขาสหคตวเสน ทุวิโธฯ

สมาธิติกวณฺณนา

ติเกสุ ปฐมตฺติเก ปฏิลทฺธมตฺโต หีโน, นาติสุภาวิโต มชฺฌิโม, สุภาวิโต วสิปฺปตฺโต ปณีโตติ เอวํ หีนมชฺฌิมปณีตวเสน ติวิโธฯ

ทุติยตฺติเก ปฐมชฺฌานสมาธิ สทฺธึ อุปจารสมาธินา สวิตกฺกสวิจาโรฯ ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌานสมาธิ อวิตกฺกวิจารมตฺโตฯ โย หิ วิตกฺกมตฺตเยว อาทีนวํ ทิสฺวา วิจาเร อทิสฺวา เกวลํ วิตกฺกปฺปหานมตฺตํ อากงฺขมาโน ปฐมชฺฌานํ อติกฺกมติ, โส อวิตกฺกวิจารมตฺตํ สมาธึ ปฏิลภติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ จตุกฺกนเย ปน ทุติยาทีสุ ปญฺจกนเย ตติยาทีสุ ตีสุ ฌาเนสุ เอกคฺคตา อวิตกฺกาวิจาโร สมาธีติ เอวํ สวิตกฺกสวิจาราทิวเสน ติวิโธฯ

ตติยตฺติเก จตุกฺกนเย อาทิโต ทฺวีสุ ปญฺจกนเย จ ตีสุ ฌาเนสุ เอกคฺคตา ปีติสหคโต สมาธิฯ เตเสฺวว ตติเย จ จตุตฺเถ จ ฌาเน เอกคฺคตา สุขสหคโต สมาธิฯ อวสาเน อุเปกฺขาสหคโตฯ อุปจารสมาธิ ปน ปีติสุขสหคโต วา โหติ อุเปกฺขาสหคโต วาติ เอวํ ปีติสหคตาทิวเสน ติวิโธฯ

จตุตฺถตฺติเก อุปจารภูมิยํ เอกคฺคตา ปริตฺโต สมาธิฯ รูปาวจรารูปาวจรกุสเล เอกคฺคตา มหคฺคโต สมาธิฯ อริยมคฺคสมฺปยุตฺตา เอกคฺคตา อปฺปมาโณ สมาธีติ เอวํ ปริตฺตมหคฺคตปฺปมาณวเสน ติวิโธฯ

สมาธิจตุกฺกวณฺณนา

จตุเกฺกสุ ปฐมจตุเกฺก อตฺถิ สมาธิ ทุกฺขาปฏิปโท ทนฺธาภิโญฺญ, อตฺถิ ทุกฺขาปฏิปโท ขิปฺปาภิโญฺญ, อตฺถิ สุขาปฏิปโท ทนฺธาภิโญฺญ, อตฺถิ สุขาปฏิปโท ขิปฺปาภิโญฺญติฯ

ตตฺถ ปฐมสมนฺนาหารโต ปฏฺฐาย ยาว ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส อุปจารํ อุปฺปชฺชติ, ตาว ปวตฺตา สมาธิภาวนา **ปฏิปทา**ติ วุจฺจติฯ อุปจารโต ปน ปฏฺฐาย ยาว อปฺปนา, ตาว ปวตฺตา ปญฺญา **อภิญฺญา**ติ วุจฺจติฯ สา ปเนสา ปฏิปทา เอกจฺจสฺส ทุกฺขา โหติ, นีวรณาทิปจฺจนีกธมฺมสมุทาจารคหณตาย กิจฺฉา อสุขาเสวนาติ อตฺโถฯ เอกจฺจสฺส ตทภาเวน สุขาฯ อภิญฺญาปิ เอกจฺจสฺส ทนฺธา โหติ มนฺทา อสีฆปฺปวตฺติฯ เอกจฺจสฺส ขิปฺปา อมนฺทา สีฆปฺปวตฺติฯ

ตตฺถ ยานิ ปรโต สปฺปายาสปฺปายานิ จ ปลิโพธุปเจฺฉทาทีนิ ปุพฺพกิจฺจานิ จ อปฺปนาโกสลฺลานิ จ วณฺณยิสฺสาม, เตสุ โย อสปฺปายเสวี โหติ, ตสฺส ทุกฺขา ปฏิปทา ทนฺธา จ อภิญฺญา โหติฯ สปฺปายเสวิโน สุขา ปฏิปทา ขิปฺปา จ อภิญฺญาฯ โย ปน ปุพฺพภาเค อสปฺปายํ เสวิตฺวา อปรภาเค สปฺปายเสวี โหติ, ปุพฺพภาเค วา สปฺปายํ เสวิตฺวา อปรภาเค อสปฺปายเสวี, ตสฺส โวมิสฺสกตา เวทิตพฺพาฯ ตถา ปลิโพธุปเจฺฉทาทิกํ ปุพฺพกิจฺจํ อสมฺปาเทตฺวา ภาวนมนุยุตฺตสฺส ทุกฺขา ปฏิปทา โหติฯ วิปริยาเยน สุขาฯ อปฺปนาโกสลฺลานิ ปน อสมฺปาเทนฺตสฺส ทนฺธา อภิญฺญา โหติฯ สมฺปาเทนฺตสฺส ขิปฺปาฯ

อปิจ ตณฺหาอวิชฺชาวเสน สมถวิปสฺสนาธิการวเสน จาปิ เอตาสํ ปเภโท เวทิตพฺโพฯ ตณฺหาภิภูตสฺส หิ ทุกฺขา ปฏิปทา โหติฯ อนภิภูตสฺส สุขาฯ อวิชฺชาภิภูตสฺส จ ทนฺธา อภิญฺญา โหติฯ อนภิภูตสฺส ขิปฺปาฯ โย จ สมเถ อกตาธิกาโร, ตสฺส ทุกฺขา ปฏิปทา โหติฯ กตาธิการสฺส สุขาฯ โย ปน วิปสฺสนาย อกตาธิกาโร โหติ, ตสฺส ทนฺธา อภิญฺญา โหติ, กตาธิการสฺส ขิปฺปาฯ กิเลสินฺทฺริยวเสน จาปิ เอตาสํ ปเภโท เวทิตพฺโพฯ ติพฺพกิเลสสฺส หิ มุทินฺทฺริยสฺส ทุกฺขา ปฏิปทา โหติ ทนฺธา จ อภิญฺญา, ติกฺขินฺทฺริยสฺส ปน ขิปฺปา อภิญฺญาฯ มนฺทกิเลสสฺส จ มุทินฺทฺริยสฺส สุขา ปฏิปทา โหติ ทนฺธา จ อภิญฺญาฯ ติกฺขินฺทฺริยสฺส ปน ขิปฺปา อภิญฺญาติฯ

อิติ อิมาสุ ปฏิปทาอภิญฺญาสุ โย ปุคฺคโล ทุกฺขาย ปฏิปทาย ทนฺธาย จ อภิญฺญาย สมาธึ ปาปุณาติ, ตสฺส โส สมาธิ ทุกฺขาปฏิปโท ทนฺธาภิโญฺญติ วุจฺจติฯ เอส นโย เสสตฺตเยปีติ เอวํ ทุกฺขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาทิวเสน จตุพฺพิโธฯ

ทุติยจตุกฺเก อตฺถิ สมาธิ ปริตฺโต ปริตฺตารมฺมโณ, อตฺถิ ปริตฺโต อปฺปมาณารมฺมโณ, อตฺถิ อปฺปมาโณ ปริตฺตารมฺมโณ, อตฺถิ อปฺปมาโณ อปฺปมาณารมฺมโณติฯ ตตฺถ โย สมาธิ อปฺปคุโณ อุปริฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ น สกฺโกติ, อยํ ปริตฺโตฯ โย ปน อวฑฺฒิเต อารมฺมเณ ปวตฺโต, อยํ ปริตฺตารมฺมโณฯ โย ปคุโณ สุภาวิโต, อุปริฌานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ สกฺโกติ, อยํ อปฺปมาโณฯ โย จ วฑฺฒิเต อารมฺมเณ ปวตฺโต, อยํ อปฺปมาณารมฺมโณฯ วุตฺตลกฺขณโวมิสฺสตาย ปน โวมิสฺสกนโย เวทิตพฺโพฯ เอวํ ปริตฺตปริตฺตารมฺมณาทิวเสน จตุพฺพิโธฯ

ตติยจตุกฺเก วิกฺขมฺภิตนีวรณานํ วิตกฺกวิจารปีติสุขสมาธีนํ วเสน ปญฺจงฺคิกํ ปฐมํ ฌานํ, ตโต วูปสนฺตวิตกฺกวิจารํ ติวงฺคิกํ ทุติยํ, ตโต วิรตฺตปีติกํ ทุวงฺคิกํ ตติยํ, ตโต ปหีนสุขํ อุเปกฺขาเวทนาสหิตสฺส สมาธิโน วเสน ทุวงฺคิกํ จตุตฺถํฯ อิติ อิเมสํ จตุนฺนํ ฌานานํ องฺคภูตา จตฺตาโร สมาธี โหนฺติฯ เอวํ จตุฌานงฺควเสน จตุพฺพิโธฯ

จตุตฺถจตุกฺเก อตฺถิ สมาธิ หานภาคิโย, อตฺถิ ฐิติภาคิโย, อตฺถิ วิเสสภาคิโย, อตฺถิ นิเพฺพธภาคิโยฯ ตตฺถ ปจฺจนีกสมุทาจารวเสน หานภาคิยตา, ตทนุธมฺมตาย สติยา สณฺฐานวเสน ฐิติภาคิยตา, อุปริวิเสสาธิคมวเสน วิเสสภาคิยตา, นิพฺพิทาสหคตสญฺญามนสิการสมุทาจารวเสน นิเพฺพธภาคิยตา จ เวทิตพฺพาฯ ยถาห, ‘‘ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภึ กามสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ หานภาคินี ปญฺญาฯ ตทนุธมฺมตา สติ สนฺติฎฺฐติ ฐิติภาคินี ปญฺญาฯ อวิตกฺกสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิเสสภาคินี ปญฺญาฯ นิพฺพิทาสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิราคูปสญฺหิตา นิเพฺพธภาคินี ปญฺญา’’ติ (วิภ. ๗๙๙)ฯ ตาย ปน ปญฺญาย สมฺปยุตฺตา สมาธีปิ จตฺตาโร โหนฺตีติฯ เอวํ หานภาคิยาทิวเสน จตุพฺพิโธฯ

ปญฺจมจตุกฺเก กามาวจโร สมาธิ, รูปาวจโร สมาธิ, อรูปาวจโร สมาธิ, อปริยาปโนฺน สมาธีติ เอวํ จตฺตาโร สมาธีฯ ตตฺถ สพฺพาปิ อุปจาเรกคฺคตา กามาวจโร สมาธิฯ ตถา รูปาวจราทิกุสลจิตฺเตกคฺคตา อิตเร ตโยติ เอวํ กามาวจราทิวเสน จตุพฺพิโธฯ

ฉฏฺฐจตุกฺเก ‘‘ฉนฺทํ เจ ภิกฺขุ อธิปตึ กริตฺวา ลภติ สมาธึ, ลภติ จิตฺตเสฺสกคฺคตํ, อยํ วุจฺจติ ฉนฺทสมาธิ…เป.… วีริยํ เจ ภิกฺขุ…เป.… จิตฺตํ เจ ภิกฺขุ…เป.… วีมํสํ เจ ภิกฺขุ อธิปตึ กริตฺวา ลภติ สมาธึ, ลภติ จิตฺตเสฺสกคฺคตํ , อยํ วุจฺจติ วีมํสาสมาธี’’ติ (วิภ. ๔๓๒; สํ. นิ. ๓.๘๒๕) เอวํ อธิปติวเสน จตุพฺพิโธฯ

ปญฺจเก ยํ จตุกฺกเภเท วุตฺตํ ทุติยํ ฌานํ, ตํ วิตกฺกมตฺตาติกฺกเมน ทุติยํ, วิตกฺกวิจาราติกฺกเมน ตติยนฺติ เอวํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา ปญฺจ ฌานานิ เวทิตพฺพานิฯ เตสํ องฺคภูตา จ ปญฺจ สมาธีติ เอวํ ปญฺจฌานงฺควเสน ปญฺจวิธตา เวทิตพฺพาฯ

๔๐. **โก จสฺส สํกิเลโส กึ โวทาน**นฺติ เอตฺถ ปน วิสฺสชฺชนํ วิภงฺเค วุตฺตเมวฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ ''สํกิเลสนฺติ หานภาคิโย ธมฺโมฯ โวทานนฺติ วิเสสภาคิโย ธมฺโม''ติ (วิภ. ๘๒๘)ฯ ตตฺถ ''ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภึ กามสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ หานภาคินี ปญฺญา''ติ (วิภ. ๗๙๙) อิมินา นเยน หานภาคิยธมฺโม เวทิตโพฺพฯ ''อวิตกฺกสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิเสสภาคินี ปญฺญา''ติ (วิภ. ๗๙๙) อิมินา นเยน วิเสสภาคิยธมฺโม เวทิตโพฺพฯ

ทสปลิโพธวณฺณนา

๔๑. **กถํ ภาเวตโพฺพ**ติ เอตฺถ ปน โย ตาว อยํ โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุวิโธติอาทีสุ อริยมคฺคสมฺปยุตฺโต สมาธิ วุตฺโต, ตสฺส ภาวนานโย ปญฺญาภาวนานเยเนว สงฺคหิโตฯ ปญฺญาย หิ ภาวิตาย โส ภาวิโต โหติฯ ตสฺมา ตํ สนฺธาย เอวํ ภาเวตโพฺพติ น กิญฺจิ วิสุํ วทามฯ

โย ปนายํ โลกิโย, โส วุตฺตนเยน สีลานิ วิโสเธตฺวา สุปริสุทฺเธ สีเล ปติฏฺฐิเตน ยฺวาสฺส ทสสุ ปลิโพเธสุ ปลิโพโธ อตฺถิ, ตํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน จริยานุกูลํ จตฺตาลีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ อญฺญตรํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สมาธิภาวนาย อนนุรูปํ วิหารํ ปหาย อนุรูเป วิหาเร วิหรเนฺตน ขุทฺทกปลิโพธุปเจฺฉทํ กตฺวา สพฺพํ ภาวนาวิธานํ อปริหาเปเนฺตน ภาเวตโพฺพติ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ

อยํ ปน วิตฺถาโร, ยํ ตาว วุตฺตํ ''ยฺวาสฺส ทสสุ ปลิโพเธสุ ปลิโพโธ อตฺถิ, ตํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา''ติ, เอตฺถ –

> อาวาโส จ กุลํ ลาโภ, คโณ กมฺมญฺจ ปญฺจมํ;
> อทฺธานํ ญาติ อาพาโธ, คโนฺถ อิทฺธีติ เต ทสาติฯ –

อิเม ทส ปลิโพธา นามฯ ตตฺถ อาวาโสเยว อาวาสปลิโพโธฯ เอส นโย กุลาทีสุฯ

ตตฺถ **อาวาโส**ติ เอโกปิ โอวรโก วุจฺจติ เอกมฺปิ ปริเวณํ สกโลปิ สงฺฆาราโมฯ สฺวายํ น สพฺพเสฺสว ปลิโพโธ โหติฯ โย ปเนตฺถ นวกมฺมาทีสุ อุสฺสุกฺกํ วา อาปชฺชติ, พหุภณฺฑสนฺนิจโย วา โหติ, เยน เกนจิ วา การเณน อเปกฺขวา ปฏิพทฺธจิโตฺต, ตเสฺสว ปลิโพโธ โหติ, น อิตรสฺสฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – เทฺว กิร กุลปุตฺตา อนุราธปุรา นิกฺขมิตฺวา อนุปุเพฺพน ถูปาราเม ปพฺพชึสุฯ เตสุ เอโก เทฺว มาติกา ปคุณา กตฺวา ปญฺจวสฺสิโก หุตฺวา ปวาเรตฺวา ปาจินขณฺฑราชึ นาม คโตฯ เอโก ตเตฺถว วสติฯ ปาจินขณฺฑราชิคโต ตตฺถ จิรํ วสิตฺวา เถโร หุตฺวา จิเนฺตสิ ''ปฏิสลฺลานสารุปฺปมิทํ ฐานํ, หนฺท นํ สหายกสฺสาปิ อาโรเจมี''ติฯ ตโต นิกฺขมิตฺวา อนุปุเพฺพน ถูปารามํ ปาวิสิฯ ปวิสนฺตํเยว จ นํ ทิสฺวา สมานวสฺสิกเตฺถโร ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปตฺตจีวรํ ปฏิคฺคเหตฺวา วตฺตํ อกาสิฯ อาคนฺตุกเตฺถโร เสนาสนํ ปวิสิตฺวา จิเนฺตสิ ''อิทานิ เม สหาโย สปฺปึ วา ผาณิตํ วา ปานกํ วา เปเสสฺสติฯ อยญฺหิ อิมสฺมึ นคเร จิรนิวาสี''ติฯ โส รตฺตึ อลทฺธา ปาโต จิเนฺตสิ ''อิทานิ อุปฏฺฐาเกหิ คหิตํ ยาคุขชฺชกํ เปเสสฺสตี''ติฯ ตมฺปิ อทิสฺวา ''ปหิณนฺตา นตฺถิ, ปวิฏฺฐสฺส มเญฺญ ทสฺสตี''ติ ปาโตว เตน สทฺธึ คามํ ปาวิสิฯ เต เทฺว เอกํ วีถึ จริตฺวา อุฬุงฺ

กมตฺตํ ยาคุํ ลภิตฺวา อาสนสาลายํ นิสีทิตฺวา ปิวิํสุฯ ตโต อาคนฺตุโก จินฺเตสิ ‘‘นิพทฺธยาคุมเณฺญ นตฺถิ, ภตฺตกาเล อิทานิ มนุสฺสา ปณีตํ ภตฺตํ ทสฺสนฺตี’’ติ, ตโต ภตฺตกาเลปิ ปิณฺฑาย จริตฺวา ลทฺธเมว ภุญฺชิตฺวา อิตโร อาห – ‘‘กิํ, ภเนฺต, สพฺพกาลํ เอวํ ยาเปถา’’ติ? อามาวุโสติฯ ภเนฺต, ปาจินขณฺฑราชิ ผาสุกา, ตตฺถ คจฺฉามาติฯ เถโร นครโต ทกฺขิณทฺวาเรน นิกฺขมโนฺต กุมฺภการคามมคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ อิตโร อาห – ‘‘กิํ ปน, ภเนฺต, อิมํ มคฺคํ ปฏิปนฺนตฺถา’’ติ? นนุ ตฺวมาวุโส, ปาจินขณฺฑราชิยา วณฺณํ อภาสีติ? กิํ ปน, ภเนฺต, ตุมฺหากํ เอตฺตกํ กาลํ วสิตฏฺฐาเน น โกจิ อติเรกปริกฺขาโร อตฺถีติ? อามาวุโส มญฺจปีฐํ สงฺฆิกํ, ตํ ปฏิสามิตเมว, อญฺญํ กิญฺจิ นตฺถีติฯ มยฺหํ ปน, ภเนฺต , กตฺตรทโณฺฑ เตลนาฬิ อุปาหนตฺถวิกา จ ตเตฺถวาติฯ ตยาวุโส, เอกทิวสํ วสิตฺวา เอตฺตกํ ฐปิตนฺติ? อาม, ภเนฺตฯ โส ปสนฺนจิโตฺต เถรํ วนฺทิตฺวา ‘‘ตุมฺหาทิสานํ, ภเนฺต, สพฺพตฺถ อรญฺญวาโสเยวฯ ถูปาราโม จตุนฺนํ พุทฺธานํ ธาตุนิธานฏฺฐานํ, โลหปาสาเท สปฺปายํ ธมฺมสฺสวนํ มหาเจติยทสฺสนํ เถรทสฺสนญฺจ ลพฺภติ, พุทฺธกาโล วิย ปวตฺตติฯ อิเธว ตุเมฺห วสถา’’ติ ทุติยทิวเส ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา สยเมว อคมาสีติฯ อีทิสสฺส อาวาโส น ปลิโพโธ โหติฯ

กุลนฺติ ญาติกุลํ วา อุปฏฺฐากกุลํ วาฯ เอกจฺจสฺส หิ อุปฏฺฐากกุลมฺปิ ‘‘สุขิเตสุ สุขิโต’’ติ อาทินา (วิภ. ๘๘๘; สํ. นิ. ๔.๒๔๑) นเยน สํสฏฺฐสฺส วิหรโต ปลิโพโธ โหติ, โส กุลมานุสเกหิ วินา ธมฺมสฺสวนาย สามนฺตวิหารมฺปิ น คจฺฉติฯ เอกจฺจสฺส มาตาปิตโรปิ ปลิโพธา น โหนฺติ, โกรณฺฑกวิหารวาสิเตฺถรสฺส ภาคิเนยฺยทหรภิกฺขุโน วิยฯ

โส กิร อุเทฺทสตฺถํ โรหณํ อคมาสิฯ เถรภคินีปิ อุปาสิกา สทา เถรํ ตสฺส ปวตฺติํ ปุจฺฉติฯ เถโร เอกทิวสํ ทหรํ อาเนสฺสามีติ โรหณาภิมุโข ปายาสิฯ ทหโรปิ ‘‘จิรํ เม อิธ วุตฺถํ, อุปชฺฌายํ ทานิ ปสฺสิตฺวา อุปาสิกาย จ ปวตฺติํ ญตฺวา อาคมิสฺสามี’’ติ โรหณโต นิกฺขมิฯ เต อุโภปิ คงฺคาตีเร สมาคจฺฉิํสุฯ โส อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล เถรสฺส วตฺตํ กตฺวา ‘‘กุหิํ ยาสี’’ติ ปุจฺฉิโต ตมตฺถํ อาโรเจสิฯ เถโร สุฏฺฐุ เต กตํ, อุปาสิกาปิ สทา ปุจฺฉติ, อหมฺปิ เอตทตฺถเมว อาคโต, คจฺฉ ตฺวํ, อหํ ปน อิเธว อิมํ วสฺสํ วสิสฺสามีติ ตํ อุโยฺยเชสิฯ โส วสฺสูปนายิกทิวเสเยว ตํ วิหารํ ปโตฺตฯ เสนาสนมฺปิสฺส ปิตรา การิตเมว ปตฺตํฯ

อถสฺส ปิตา ทุติยทิวเส อาคนฺตฺวา ‘‘กสฺส, ภเนฺต, อมฺหากํ เสนาสนํ ปตฺต’’นฺติ ปุจฺฉโนฺต ‘‘อาคนฺตุกสฺส ทหรสฺสา’’ติ สุตฺวา ตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา อาห – ‘‘ภเนฺต, อมฺหากํ เสนาสเน วสฺสํ อุปคตสฺส วตฺตํ อตฺถี’’ติฯ กิํ อุปาสกาติ? เตมาสํ อมฺหากํเยว ฆเร ภิกฺขํ คเหตฺวา ปวาเรตฺวา คมนกาเล อาปุจฺฉิตพฺพนฺติฯ โส ตุณฺหิภาเวน อธิวาเสสิฯ อุปาสโกปิ ฆรํ คนฺตฺวา ‘‘อมฺหากํ อาวาเส เอโก อาคนฺตุโก อโยฺย อุปคโต สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐาตพฺพ’’ติ อาหฯ อุปาสิกา ‘‘สาธู’’ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ปณีตํ ขาทนียํ โภชนียํ ปฏิยาเทสิฯ ทหโรปิ ภตฺตกาเล ญาติฆรํ อคมาสิฯ น นํ โกจิ สญฺชานิฯ

โส เตมาสมฺปิ ตตฺถ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา วสฺสํวุโตฺถ ‘‘อหํ คจฺฉามี’’ติ อาปุจฺฉิฯ อถสฺส ญาตกา ‘‘เสฺว, ภเนฺต, คจฺฉถา’’ติ ทุติยทิวเส ฆเรเยว โภเชตฺวา เตลนาฬิํ ปูเรตฺวา เอกํ คุฬปิณฺฑํ นวหตฺถญฺจ สาฏกํ ทตฺวา ‘‘คจฺฉถ, ภเนฺต’’ติ อาหํสุฯ โส อนุโมทนํ กตฺวา โรหณาภิมุโข ปายาสิฯ

อุปชฺฌาโยปิสฺส ปวาเรตฺวา ปฏิปถํ อาคจฺฉโนฺต ปุเพฺพ ทิฏฺฐฏฺฐาเนเยว ตํ อทฺทสฯ โส อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล เถรสฺส วตฺตํ อกาสิฯ อถ นํ เถโร ปุจฺฉิ ‘‘กิํ, ภทฺทมุข, ทิฏฺฐา เต อุปาสิกา’’ติ? โส ‘‘อาม, ภเนฺต’’ติ สพฺพํ ปวตฺติํ อาโรเจตฺวา เตน เตเลน เถรสฺส ปาเท มเกฺขตฺวา

คุเฟ็น ปานกํ กตฺวา ตมฺปิ สาฏกํ เถรเสฺสว ทตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา ‘‘มยฺหํ, ภเนฺต, โรหณํเยว สปฺปาย’’นฺติ อคมาสิฯ เถโรปิ วิหารํ อาคนฺตฺวา ทุติยทิวเส โกรณฺฑกคามํ ปาวิสิฯ

อุปาสิกาปิ ‘‘มยฺหํ ภาตา มม ปุตฺตํ คเหตฺวา อิทานิ อาคจฺฉตี’’ติ สทา มคฺคํ โอโลกยมานาว ติฎฺฐติฯ สา ตํ เอกกเมว อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ‘‘มโต เม มเญฺญ ปุโตฺต, อยํ เถโร เอกโกว อาคจฺฉตี’’ติ เถรสฺส ปาทมูเล นิปติตฺวา ปริเทวมานา โรทิฯ เถโร ‘‘นูน ทหโร อปฺปิจฺฉตาย อตฺตานํ อชานาเปตฺวาว คโต’’ติ ตํ สมสฺสาเสตฺวา สพฺพํ ปวตฺติํ อาโรเจตฺวา ปตฺตตฺถวิกโต ตํ สาฏกํ นีหริตฺวา ทเสฺสสิฯ

อุปาสิกา ปสีทิตฺวา ปุเตฺตน คตทิสาภิมุขา อุเรน นิปชฺชิตฺวา นมสฺสมานา อาห – ‘‘มยฺหํ ปุตฺตสทิสํ วต มเญฺญ ภิกฺขุํ กายสกฺขิํ กตฺวา ภควา รถวินีตปฎิปทํ (ม. นิ. ๑.๒๕๒ อาทโย), นาลกปฎิปทํ (สุ. นิ. ๖๘๔ อาทโย), ตุวฎฺฎกปฎิปทํ (สุ. นิ. ๙๒๑ อาทโย), จตุปจฺจยสโนฺต สภาวนารามตาทีปกํ มหาอริยวํสปฎิปทญฺจ (อ. นิ. ๔.๒๘; ที. นิ. ๓.๓๐๙) เทเสสิ ฯ วิชาตมาตุยา นาม เคเห เตมาสํ ภุญฺชมาโนปิ ‘อหํ ปุโตฺต ตุวํ มาตา’ติ น วกฺขติ, อโห อจฺฉริยมนุโสฺส’’ติฯ เอวรูปสฺส มาตาปิตโรปิ ปลิโพธา น โหนฺติ, ปเคว อญฺญํ อุปฎฺฐากกุล’’นฺติฯ

ลาโภติ จตฺตาโร ปจฺจยาฯ เต กถํ ปลิโพธา โหนฺติ? ปุญฺญวนฺตสฺส หิ ภิกฺขุโน คตคตฎฺฐาเน มนุสฺสา มหาปริวาเร ปจฺจเย เทนฺติฯ โส เตสํ อนุโมเทโนฺต ธมฺมํ เทเสโนฺต สมณธมฺมํ กาตุํ น โอกาสํ ลภติฯ อรุณุคฺคมนโต ยาว ปฐมยาโม, ตาว มนุสฺสสํสโคฺค น อุปจฺฉิชฺชติฯ ปุน พลวปจฺจูเสเยว พาหุลฺลิกปิณฺฑปาติกา อาคนฺตฺวา ‘‘ภเนฺต, อสุโก อุปาสโก อุปาสิกา อมโจฺจ อมจฺจธีตา ตุมฺหากํ ทสฺสนกามา’’ติ วทนฺติ, โส คณฺหาวุโส, ปตฺตจีวรนฺติ คมนสโชฺชว โหตีติ นิจฺจพฺยาวโฎ, ตเสฺสว เต ปจฺจยา ปลิโพธา โหนฺติฯ เตน คณํ ปหาย ยตฺถ นํ น ชานนฺติ, ตตฺถ เอกเกน จริตพฺพํฯ เอวํ โส ปลิโพโธ อุปจฺฉิชฺชตีติฯ

คโณติ สุตฺตนฺติกคโณ วา อาภิธมฺมิกคโณ วา, โย ตสฺส อุเทฺทสํ วา ปริปุจฺฉํ วา เทโนฺต สมณธมฺมสฺส โอกาสํ น ลภติ, ตเสฺสว คโณ ปลิโพโธ โหติ, เตน โส เอวํ อุปจฺฉินฺทิตโพฺพฯ สเจ เตสํ ภิกฺขูนํ พหุ คหิตํ โหติ, อปฺปํ อวสิฎฺฐํ, ตํ นิฎฺฐเปตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตพฺพํฯ สเจ อปฺปํ คหิตํ, พหุ อวสิฎฺฐํ, โยชนโต ปรํ อคนฺตฺวา อโนฺตโยชนปริเจฺฉเท อญฺญํ คณวาจกํ อุปสงฺกมิตฺวา ‘‘อิเม อายสฺมา อุเทฺทสาทีหิ สงฺคณฺหตู’’ติ วตฺตพฺพํฯ เอวํ อลภมาเนน ‘‘มยฺหมาวุโส, เอกํ กิจฺจํ อตฺถิ, ตุเมฺห ยถาผาสุกฎฺฐานานิ คจฺฉถา’’ติ คณํ ปหาย อตฺตโน กมฺมํ กตฺตพฺพนฺติฯ

กมฺมนฺติ นวกมฺมํฯ ตํ กโรเนฺตน วฑฺฒกีอาทีหิ ลทฺธาลทฺธํ ชานิตพฺพํ, กตากเต อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชิตพฺพนฺติ สพฺพทา ปลิโพโธ โหติฯ โสปิ เอวํ อุปจฺฉินฺทิตโพฺพ, สเจ อปฺปํ อวสิฎฺฐํ โหติ นิฎฺฐเปตพฺพํฯ สเจ พหุ, สงฺฆิกเญฺจ นวกมฺมํ, สงฺฆสฺส วา สงฺฆภารหารกภิกฺขูนํ วา นิยฺยาเทตพฺพํฯ อตฺตโน สนฺตกเญฺจ, อตฺตโน ภารหารกานํ นิยฺยาเทตพฺพํฯ ตาทิเส อลภเนฺตน สงฺฆสฺส ปริจฺจชิตฺวา คนฺตพฺพนฺติฯ

อทฺธานนฺติ มคฺคคมนํฯ ยสฺส หิ กตฺถจิ ปพฺพชฺชาเปโกฺข วา โหติ, ปจฺจยชาตํ วา กิญฺจิ ลทฺธพฺพํ โหติฯ สเจ ตํ อลภโนฺต น สโกฺกติ อธิวาเสตุํ, อรญฺญํ ปวิสิตฺวา สมณธมฺมํ กโรนฺตสฺสปิ คมิกจิตฺตํ นาม ทุปฺปฎิวิโนทนียํ โหติ, ตสฺมา คนฺตฺวา ตํ กิจฺจํ ตีเรตฺวาว สมณธเมฺม อุสฺสุกฺกํ กาตพฺพนฺติฯ

ญาตีติ วิหาเร อาจริยุปชฺฌายสทฺธิวิหาริกอเนฺตวาสิกสมานุปชฺฌายกสมานาจริยกา, ฆเร มาตา ปิตา ภาตาติ เอวมาทิกาฯ เต คิลานา อิมสฺส ปลิโพธา โหนฺติ, ตสฺมา โส ปลิโพโธ อุปฏฺฐหิตฺวา เตสํ ปากติกกรเณน อุปจฺฉินฺทิตโพฺพฯ

ตตฺถ อุปชฺฌาโย ตาว คิลาโน สเจ ลหุํ น วุฏฺฐาติ, ยาวชีวมฺปิ ปฏิชคฺคิตโพฺพฯ ตถา ปพฺพชฺชาจริโย อุปสมฺปทาจริโย สทฺธิวิหาริโก อุปสมฺปาทิตปพฺพาชิตอเนฺตวาสิกสมานุปชฺฌายกา จฯ นิสฺสยาจริยอุเทฺทสาจริยนิสฺสยเนฺตวาสิกอุเทฺทสเนฺตวาสิกสมานาจริยกา ปน ยาว นิสฺสยอุเทฺทสา อนุปจฺฉินฺนา, ตาว ปฏิชคฺคิตพฺพาฯ ปโหเนฺตน ตโต อุทฺธมฺปิ ปฏิชคฺคิตพฺพา เอวฯ มาตาปิตูสุ อุปชฺฌาเย วิย ปฏิปชฺชิตพฺพํฯ สเจปิ หิ เต รเชฺช ฐิตา โหนฺติ, ปุตฺตโต จ อุปฏฺฐานํ ปจฺจาสีสนฺติ, กาตพฺพเมวฯ อถ เตสํ เภสชฺชํ นตฺถิ, อตฺตโน สนฺตกํ ทาตพฺพํฯ อสติ ภิกฺขาจริยาย ปริเยสิตฺวาปิ ทาตพฺพเมวฯ ภาตุภคินีนํ ปน เตสํ สนฺตกเมว โยเชตฺวา ทาตพฺพํฯ สเจ นตฺถิ อตฺตโน สนฺตกํ ตาวกาลิกํ ทตฺวา ปจฺฉา ลภเนฺตน คณฺหิตพฺพํฯ อลภเนฺตน น โจเทตพฺพาฯ อญฺญาตกสฺส ภคินิสามิกสฺส เภสชฺชํ เนว กาตุํ น ทาตุํ วฏฺฏติฯ ''ตุยฺหํ สามิกสฺส เทหี''ติ วตฺวา ปน ภคินิยา ทาตพฺพํฯ ภาตุชายายปิ เอเสว นโยฯ เตสํ ปน ปุตฺตา อิมสฺส ญาตกา เอวาติ เตสํ กาตุํ วฏฺฏตีติฯ

อาพาโธติ โยโกจิ โรโคฯ โส พาธยมาโน ปลิโพโธ โหติ, ตสฺมา เภสชฺชกรเณน อุปจฺฉินฺทิตโพฺพฯ สเจ ปน กติปาหํ เภสชฺชํ กโรนฺตสฺสปิ น วูปสมฺมติ, นาหํ ตุยฺหํ ทาโส, น ภฏโก, ตํเยว หิ โปเสนฺโต อนมตเคฺค สํสารวเฏฺฏ ทุกฺขํ ปโตฺตติ อตฺตภาวํ ครหิตฺวา สมณธโมฺม กาตโพฺพติฯ

คโนฺถติ ปริยตฺติหรณํฯ ตํ สชฺฌายาทีหิ นิจฺจพฺยาวฏสฺส ปลิโพโธ โหติ, น อิตรสฺสฯ ตตฺริมานิ วตฺถูนิ –

มชฺฌิมภาณกเทวเตฺถโร กิร มลยวาสิเทวเตฺถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา กมฺมฏฺฐานํ ยาจิฯ เถโร กีทิโสสิ, อาวุโส, ปริยตฺติยนฺติ ปุจฺฉิฯ มชฺฌิโม เม, ภเนฺต, ปคุโณติฯ อาวุโส, มชฺฌิโม นาเมโส ทุปฺปริหาโร, มูลปณฺณาสํ สชฺฌายนฺตสฺส มชฺฌิมปณฺณาสโก อาคจฺฉติ, ตํ สชฺฌายนฺตสฺส อุปริปณฺณาสโกฯ กุโต ตุยฺหํ กมฺมฏฺฐานนฺติ? ภเนฺต, ตุมฺหากํ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ ลภิตฺวา ปุน น โอโลเกสฺสามีติ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา เอกูนวีสติวสฺสานิ สชฺฌายํ อกตฺวา วีสติเม วเสฺส อรหตฺตํ ปตฺวา สชฺฌายตฺถาย อาคตานํ ภิกฺขูนํ ''วีสติ เม, อาวุโส, วสฺสานิ ปริยตฺตึ อโนโลเกนฺตสฺส, อปิจ โข กตปริจโย อหเมตฺถ อารภถา''ติ วตฺวา อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานา เอกพฺยญฺชเนปิสฺส กงฺขา นาโหสิฯ

กรุฬิยคิริวาสีนาคเตฺถโรปิ อฏฺฐารสวสฺสานิ ปริยตฺตึ ฉเฑฺฑตฺวา ภิกฺขูนํ ธาตุกถํ อุทฺทิสิฯ เตสํ คามวาสิกเตฺถเรหิ สทฺธึ สํสเนฺทนฺตานํ เอกปโญฺหปิ อุปฺปฏิปาฏิยา อาคโต นาโหสิฯ

มหาวิหาเรปิ ติปิฏกจูฬาภยเตฺถโร นาม อฏฺฐกถํ อนุคฺคเหตฺวาว ปญฺจนิกายมณฺฑเล ตีณิ ปิฏกานิ ปริวเตฺตสฺสามีติ สุวณฺณเภรึ ปหราเปสิฯ ภิกฺขุสโงฺฆ กตมาจริยานํ อุคฺคโห, อตฺตโน อาจริยุคฺคหเญฺญว วทตุ, อิตรถา วตฺตุํ น เทมาติ อาหฯ อุปชฺฌาโยปิ นํ อตฺตโน อุปฏฺฐานมาคตํ ปุจฺฉิ ''ตฺวมาวุโส, เภรึ ปหราเปสี''ติ? อาม, ภเนฺตฯ กึ การณาติ? ปริยตฺตึ, ภเนฺต, ปริวเตฺตสฺสามีติฯ อาวุโส อภย, อาจริยา อิทํ ปทํ กถํ วทนฺตีติ? เอวํ วทนฺติ, ภเนฺตติฯ เถโร หุนฺติ ปฏิพาหิฯ ปุน โส อเญฺญน อเญฺญน ปริยาเยน เอวํ วทนฺติ ภเนฺตติ ติกฺขตฺตุํ อาหฯ เถโร สพฺพํ หุนฺติ ปฏิพาหิตฺวา ''อาวุโส, ตยา ปฐมํ กถิโต เอว อาจริยมโคฺค, อาจริยมุขโต ปน อนุคฺ

คหิตตฺวา ‘เอวํ อาจริยา วทนฺตี’ติ สณฺฐาตุํ นาสกฺขิฯ คจฺฉ อตฺตโน อาจริยานํ สนฺติเก สุณาหี’’ติฯ กุหึ, ภนฺเต, คจฺฉามีติ? คงฺคาย ปรโต โรหณชนปเท ตุลาธารปพฺพตวิหาเร สพฺพปริยตฺติโก มหาธมฺมรกฺขิตตฺเถโร นาม วสติ, ตสฺส สนฺติกํ คจฺฉาติฯ สาธุ, ภนฺเตติ เถรํ วนฺทิตฺวา ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา นิสีทิฯ เถโร กสฺมา อาคโตสีติ ปุจฺฉิฯ ธมฺมํ โสตุํ, ภนฺเตติฯ อาวุโส อภย, ทีฆมชฺฌิเมสุ มํ กาเลน กาลํ ปุจฺฉนฺติฯ อวเสสํ ปน เม ตึสมตฺตานิ วสฺสานิ น โอโลกิตปุพฺพํฯ อปิจ ตฺวํ รตฺตึ มม สนฺติเก ปริวตฺเตหิฯ อหํ เต ทิวา กถยิสฺสามีติฯ โส สาธุ, ภนฺเตติ ตถา อกาสิฯ ปริเวณทฺวาเร มหามณฺฑปํ กาเรตฺวา คามวาสิโน ทิวเส ทิวเส ธมฺมสฺสวนตฺถาย อาคจฺฉนฺติฯ เถโร รตฺตึ ปริวตฺติตํ ทิวา กถยนฺโต อนุปุพฺเพน เทสนํ นิฏฺฐเปตฺวา อภยตฺเถรสฺส สนฺติเก ตฏฺฏิกาย นิสีทิตฺวา ‘‘อาวุโส, มยฺหํ กมฺมฏฺฐานํ กเถหี’’ติ อาหฯ ภนฺเต, กึ ภณถ, นนุ มยา ตุมฺหากเมว สนฺติเก สุตํ? กิมหํ ตุเมฺหหิ อญฺญาตํ กเถสฺสามีติ? ตโต นํ เถโร อโญฺญ เอส, อาวุโส, คตกสฺส มโคฺค นามาติ อาหฯ อภยเถโร กิร ตทา โสตาปโนฺน โหติฯ อถสฺส โส กมฺมฏฺฐานํ ทตฺวา อาคนฺตฺวา โลหปาสาเท ธมฺมํ ปริวตฺเตโนฺต เถโร ปรินิพฺพุโตติ อโสฺสสิฯ สุตฺวา ‘‘อาหรถาวุโส, จีวร’’นฺติ จีวรํ ปารุปิตฺวา ‘‘อนุจฺฉวิโก, อาวุโส, อมฺหากํ อาจริยสฺส อรหตฺตมโคฺคฯ อาจริโย โน, อาวุโส, อุชุ อาชานีโยฯ โส อตฺตโน ธมฺมเนฺตวาสิกสฺส สนฺติเก ตฏฺฏิกาย นิสีทิตฺวา ‘มยฺหํ กมฺมฏฺฐานํ กเถหี’ติ อาหฯ อนุจฺฉวิโก, อาวุโส, เถรสฺส อรหตฺตมโคฺค’’ติฯ เอวรูปานํ คโนฺถ ปลิโพโธ น โหตีติฯ

อิทฺธีติ โปถุชฺชนิกา อิทฺธิฯ สา หิ อุตฺตานเสยฺยกทารโก วิย ตรุณสสฺสํ วิย จ ทุปฺปริหารา โหติฯ อปฺปมตฺตเกเนว ภิชฺชติฯ สา ปน วิปสฺสนาย ปลิโพโธ โหติ, น สมาธิสฺส, สมาธึ ปตฺวา ปตฺตพฺพโตฯ ตสฺมา วิปสฺสนตฺถิเกน อิทฺธิปลิโพโธ อุปจฺฉินฺทิตโพฺพ, อิตเรน อวเสสาติ อยํ ตาว ปลิโพธกถาย วิตฺถาโรฯ

กมฺมฏฺฐานทายกวณฺณนา

๔๒. กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวาติ เอตฺถ ปน ทุวิธํ กมฺมฏฺฐานํ สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐานํ ปาริหาริยกมฺมฏฺฐานญฺจฯ ตตฺถ สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐานํ นาม ภิกฺขุสงฺฆาทีสุ เมตฺตา มรณสฺสติ จฯ อสุภสญฺญาติปิ เอเกฯ

กมฺมฏฺฐานิเกน หิ ภิกฺขุนา ปฐมํ ตาว ปริจฺฉินฺทิตฺวา สีมฏฺฐกภิกฺขุสเงฺฆ สุขิตา โหนฺตุ อพฺยาปชฺชาติ เมตฺตา ภาเวตพฺพาฯ ตโต สีมฏฺฐกเทวตาสุฯ ตโต โคจรคามมฺหิ อิสฺสรชเนฯ ตโต ตตฺถ มนุสฺเส อุปาทาย สพฺพสเตฺตสุฯ โส หิ ภิกฺขุสเงฺฆ เมตฺตาย สหวาสีนํ มุทุจิตฺตตํ ชเนติฯ อถสฺส เต สุขสํวาสา โหนฺติฯ สีมฏฺฐกเทวตาสุ เมตฺตาย มุทุกตจิตฺตาหิ เทวตาหิ ธมฺมิกาย รกฺขาย สุสํวิหิตรโกฺข โหติฯ โคจรคามมฺหิ อิสฺสรชเน เมตฺตาย มุทุกตจิตฺตสนฺตาเนหิ อิสฺสเรหิ ธมฺมิกาย รกฺขาย สุรกฺขิตปริกฺขาโร โหติฯ ตตฺถ มนุเสฺสสุ เมตฺตาย ปสาทิตจิเตฺตหิ เตหิ อปริภูโต หุตฺวา วิจรติฯ สพฺพสเตฺตสุ เมตฺตาย สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตจาโร โหติฯ มรณสฺสติยา ปน อวสฺสํ มยา มริตพฺพนฺติ จินฺตโนฺต อเนสนํ ปหาย อุปรูปริ วฑฺฒมานสํเวโค อโนลีนวุตฺติโก โหติฯ อสุภสญฺญาปริจิตจิตฺตสฺส ปนสฺส ทิพฺพานิปิ อารมฺมณานิ โลภวเสน จิตฺตํ น ปริยาทิยนฺติฯ

เอวํ พหูปการตฺตา สพฺพตฺถ อตฺถยิตพฺพํ อิจฺฉิตพฺพนฺติ จ อธิเปฺปตสฺส โยคานุโยคกมฺมสฺส ฐานญฺจาติ **สพฺพตฺถกกมฺมฏฺฐาน**นฺติ วุจฺจติฯ

จตฺตาลีสาย ปน กมฺมฏฺฐาเนสุ ยํ ยสฺส จริยานุกูลํ, ตํ ตสฺส นิจฺจํ ปริหริตพฺพตฺตา อุปริมสฺส จ อุปริมสฺส ภาวนากมฺมสฺส ปทฏฺฐานตฺตา **ปาริหาริยกมฺมฏฺฐาน**นฺติ วุจฺจติฯ อิติ อิมํ ทุวิธมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ โย เทติ, อยํ **กมฺมฏฺฐานทายโก** นามฯ ตํ กมฺมฏฺฐานทายกํฯ

กลฺยาณมิตฺตนฺติ –

ปิโย ครุ ภาวนีโย, วตฺตา จ วจนกฺขโม;
คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา, โน จฏฺฐาเน นิโยชโกติฯ (อ. นิ. ๗.๓๗);

เอวมาทิคุณสมนฺนาคตํ เอกนฺเตน หิเตสึ วุฑฺฒิปกฺเข ฐิตํ กลฺยาณมิตฺตํฯ

‘‘มมํ หิ, อานนฺท, กลฺยาณมิตฺตํ อาคมฺม ชาติธมฺมา สตฺตา ชาติยา ปริมุจฺจนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๒๙; ๕.๒) อาทิวจนโต ปน สมฺมาสมฺพุทฺโธเยว สพฺพาการสมฺปนฺโน กลฺยาณมิตฺโตฯ ตสฺมา ตสฺมึ สติ ตเสฺสว ภควโต สนฺติเก คหิตกมฺมฏฺฐานํ สุคหิตํ โหติฯ ปรินิพฺพุเต ปน ตสฺมึ อสีติยา มหาสาวเกสุ โย ธรติ, ตสฺส สนฺติเก คเหตุํ วฏฺฏติฯ ตสฺมึ อสติ ยํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตุกาโม โหติ, ตเสฺสว วเสน จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานปทฏฺฐานํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อาสวกฺขยปฺปตฺตสฺส ขีณาสวสฺส สนฺติเก คเหตพฺพํฯ

กึ ปน ขีณาสโว อหํ ขีณาสโวติ อตฺตานํ ปกาเสตีติ? กึ วตฺตพฺพํ, การกภาวํ หิ ชานิตฺวา ปกาเสติฯ นนุ อสฺสคุตฺตเตฺถโร อารทฺธกมฺมฏฺฐานสฺส ภิกฺขุโน ‘‘กมฺมฏฺฐานการโก อย’’นฺติ ชานิตฺวา อากาเส จมฺมขณฺฑํ ปญฺญาเปตฺวา ตตฺถ ปลฺลเงฺกน นิสินฺโน กมฺมฏฺฐานํ กเถสีติฯ

ตสฺมา สเจ ขีณาสวํ ลภติ, อิเจฺจตํ กุสลํ, โน เจ ลภติ, อนาคามิสกทาคามิโสตาปนฺนฌานลาภิปุถุชฺชนติปิฏกธรทฺวิปิฏกธรเอกปิฏกธเรสุ ปุริมสฺส ปุริมสฺส สนฺติเกฯ เอกปิฏกธเรปิ อสติ ยสฺส เอกสงฺคีติปิ อฏฺฐกถาย สทฺธึ ปคุณา, อยญฺจ ลชฺชี โหติ, ตสฺส สนฺติเก คเหตพฺพํฯ เอวรูโป หิ ตนฺติธโร วํสานุรกฺขโก ปเวณีปาลโก อาจริโย อาจริยมติโกว โหติ, น อตฺตโนมติโก โหติฯ เตเนว โปราณกเตฺถรา ‘‘ลชฺชี รกฺขิสฺสติ ลชฺชี รกฺขิสฺสตี’’ติ ติกฺขตฺตุํ อาหํสุฯ

ปุเพฺพ วุตฺตขีณาสวาทโย เจตฺถ อตฺตนา อธิคตมคฺคเมว อาจิกฺขนฺติฯ พหุสฺสุโต ปน ตํ ตํ อาจริยํ อุปสงฺกมิตฺวา อุคฺคหปริปุจฺฉานํ วิโสธิตตฺตา อิโต จิโต จ สุตฺตญฺจ การณญฺจ สลฺลเกฺขตฺวา สปฺปายาสปฺปายํ โยเชตฺวา คหนฏฺฐาเน คจฺฉโนฺต มหาหตฺถี วิย มหามคฺคํ ทเสฺสโนฺต กมฺมฏฺฐานํ กเถสฺสติฯ ตสฺมา เอวรูปํ กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ตสฺส วตฺตปฏิปตฺตึ กตฺวา กมฺมฏฺฐานํ คเหตพฺพํฯ

สเจ ปเนตํ เอกวิหาเรเยว ลภติ, อิเจฺจตํ กุสลํ, โน เจ ลภติ, ยตฺถ โส วสติ, ตตฺถ คนฺตพฺพํฯ คจฺฉเนฺตน จ น โธตมกฺขิเตหิ ปาเทหิ อุปาหนา อารูหิตฺวา ฉตฺตํ คเหตฺวา เตลนาฬิมธุผาณิตาทีนิ คาหาเปตฺวา อเนฺตวาสิกปริวุเตน คนฺตพฺพํฯ คมิกวตฺตํ ปน ปูเรตฺวา อตฺตโน ปตฺตจีวรํ สยเมว คเหตฺวา อนฺตรามเคฺค ยํ ยํ วิหารํ ปวิสติ สพฺพตฺถ วตฺตปฏิปตฺตึ กุรุมาเนน สลฺลหุกปริกฺขาเรน ปรมสเลฺลขวุตฺตินา หุตฺวา คนฺตพฺพํฯ

ตํ วิหารํ ปวิสเนฺตน อนฺตรามเคฺคเยว ทนฺตกฏฺฐํ กปฺปิยํ การาเปตฺวา คเหตฺวา ปวิสิตพฺพํ, น จ ‘‘มุหุตฺตํ วิสฺสเมตฺวา ปาทโธวนมกฺขนาทีนิ กตฺวา อาจริยสฺส สนฺติกํ คมิสฺสามี’’ติ อญฺญํ ปริเวณํ ปวิสิตพฺพํฯ กสฺมา? สเจ หิสฺส ตตฺร อาจริยสฺส วิสภาคา ภิกฺขู ภเวยฺยุํ, เต อาคมนการณํ ปุจฺฉิตฺวา อาจริยสฺส อวณฺณํ ปกาเสตฺวา ‘‘นฏฺโฐสิ, สเจ ตสฺส สนฺติกํ อาคโต’’ติ วิปฺปฏิ

สารํ อุปฺปาเทยฺยุํ, เยน ตโตว ปฏินิวเตฺตยฺย, ตสฺมา อาจริยสฺส วสนฏฺฐานํ ปุจฺฉิตฺวา อุชุกํ ตเตฺถว คนฺตพฺพํฯ

สเจ อาจริโย ทหรตโร โหติ, ปตฺตจีวรปฏิคฺคหณาทีนิ น สาทิตพฺพานิฯ สเจ วุฑฺฒตโร โหติ, คนฺตฺวา อาจริยํ วนฺทิตฺวา ฐาตพฺพํฯ ''นิกฺขิปาวุโส, ปตฺตจีวร''นฺติ วุเตฺตน นิกฺขิปิตพฺพํฯ ''ปานียํ ปิวา''ติ วุเตฺตน สเจ อิจฺฉติ ปาตพฺพํฯ ''ปาเท โธวาหี''ติ วุเตฺตน น ตาว ปาทา โธวิตพฺพาฯ สเจ หิ อาจริเยน อาภตํ อุทกํ ภเวยฺย, น สารุปฺปํ สิยาฯ ''โธวาหาวุโส, น มยา อาภตํ, อเญฺญหิ อาภต''นฺติ วุเตฺตน ปน ยตฺถ อาจริโย น ปสฺสติ, เอวรูเป ปฏิจฺฉเนฺน วา โอกาเส, อโพฺภกาเส วิหารสฺสาปิ วา เอกมเนฺต นิสีทิตฺวา ปาทา โธวิตพฺพาฯ

สเจ อาจริโย เตลนาฬึ อาหรติ อุฏฺฐหิตฺวา อุโภหิ หเตฺถหิ สกฺกจฺจํ คเหตพฺพาฯ สเจ หิ น คเณฺหยฺย, ''อยํ ภิกฺขุ อิโต เอว ปฏฺฐาย สโมฺภคํ โกเปตี''ติ อาจริยสฺส อญฺญถตฺตํ ภเวยฺยฯ คเหตฺวา ปน น อาทิโตว ปาทา มเกฺขตพฺพาฯ สเจ หิ ตํ อาจริยสฺส คตฺตพฺภญฺชนเตลํ ภเวยฺย, น สารุปฺปํ สิยาฯ ตสฺมา สีสํ มเกฺขตฺวา ขนฺธาทีนิ มเกฺขตพฺพานิฯ ''สพฺพปาริหาริยเตลมิทํ, อาวุโส, ปาเทปิ มเกฺขหี''ติ วุเตฺตน ปน โถกํ สีเส กตฺวา ปาเท มเกฺขตฺวา ''อิมํ เตลนาฬึ ฐเปมิ, ภเนฺต''ติ วตฺวา อาจริเย คณฺหเนฺต ทาตพฺพาฯ

อาคตทิวสโต ปฏฺฐาย กมฺมฏฺฐานํ เม, ภเนฺต, กเถถ อิเจฺจวํ น วตฺตพฺพํฯ ทุติยทิวสโต ปน ปฏฺฐาย สเจ อาจริยสฺส ปกติอุปฏฺฐาโก อตฺถิ, ตํ ยาจิตฺวา วตฺตํ กาตพฺพํฯ สเจ ยาจิโตปิ น เทติ, โอกาเส ลเทฺธเยว กาตพฺพํฯ กโรเนฺตน ขุทฺทกมชฺฌิมมหนฺตานิ ตีณิ ทนฺตกฏฺฐานิ อุปนาเมตพฺพานิฯ สีตํ อุณฺหนฺติ ทุวิธํ มุขโธวนอุทกญฺจ นฺหาโนทกญฺจ ปฏิยาเทตพฺพํฯ ตโต ยํ อาจริโย ตีณิ ทิวสานิ ปริภุญฺชติ, ตาทิสเมว นิจฺจํ อุปนาเมตพฺพํฯ นิยมํ อกตฺวา ยํ วา ตํ วา ปริภุญฺชนฺตสฺส ยถาลทฺธํ อุปนาเมตพฺพํฯ กึ พหุนา วุเตฺตน? ยํ ตํ ภควตา ''อเนฺตวาสิเกน, ภิกฺขเว, อาจริยมฺหิ สมฺมา วตฺติตพฺพํฯ ตตฺรายํ สมฺมา วตฺตนา, กาลเสฺสว อุฏฺฐาย อุปาหนา โอมุญฺจิตฺวา เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา ทนฺตกฏฺฐํ ทาตพฺพํ, มุโขทกํ ทาตพฺพํ, อาสนํ ปญฺญเปตพฺพํฯ สเจ ยาคุ โหติ, ภาชนํ โธวิตฺวา ยาคุ อุปนาเมตพฺพา''ติ (มหาว. ๗๘) อาทิกํ ขนฺธเก สมฺมาวตฺตํ ปญฺญตฺตํ, ตํ สพฺพมฺปิ กาตพฺพํฯ

เอวํ วตฺตสมฺปตฺติยา ครุํ อาราธยมาเนน สายํ วนฺทิตฺวา ยาหีติ วิสฺสชฺชิเตน คนฺตพฺพํ, ยทา โส กิสฺสาคโตสีติ ปุจฺฉติ, ตทา อาคมนการณํ กเถตพฺพํฯ สเจ โส เนว ปุจฺฉติ, วตฺตํ ปน สาทิยติ, ทสาเห วา ปเกฺข วา วีติวเตฺต เอกทิวสํ วิสฺสชฺชิเตนาปิ อคนฺตฺวา โอกาสํ กาเรตฺวา อาคมนการณํ อาโรเจตพฺพํฯ อกาเล วา คนฺตฺวา กิมตฺถมาคโตสีติ ปุเฏฺฐน อาโรเจตพฺพํฯ สเจ โส ปาโตว อาคจฺฉาติ วทติ, ปาโตว คนฺตพฺพํฯ

สเจ ปนสฺส ตาย เวลาย ปิตฺตาพาเธน วา กุจฺฉิ ปริฑยฺหติ, อคฺคิมนฺทตาย วา ภตฺตํ น ชีรติ, อโญฺญ วา โกจิ โรโค พาธติ, ตํ ยถาภูตํ อาวิกตฺวา อตฺตโน สปฺปายเวลํ อาโรเจตฺวา ตาย เวลาย อุปสงฺกมิตพฺพํฯ อสปฺปายเวลาย หิ วุจฺจมานมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ น สกฺกา โหติ มนสิกาตุนฺติฯ อยํ กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวาติ เอตฺถ วิตฺถาโรฯ

จริยาวณฺณนา

๔๓. อิทานิ อตฺตโน จริยานุกูลนฺติ เอตฺถ **จริยา**ติ ฉ จริยา ราคจริยา, โทสจริยา, โมหจริยา, สทฺธาจริยา, พุทฺธิจริยา, วิตกฺกจริยาติฯ เกจิ ปน ราคาทีนํ สํสคฺคสนฺนิปาตวเสน อปรา

ปิ จตโสฺส, ตถา สทฺธาทีนนฺติ อิมาหิ อฏฺฐหิ สทฺธึ จุทฺทส อิจฺฉนฺติฯ เอวํ ปน เภเท วุจฺจมาเน ราคาทีนํ สทฺธาทีหิปิ สํสคฺคํ กตฺวา อเนกา จริยา โหนฺติ, ตสฺมา สงฺเขเปน ฉเฬว จริยา เวทิตพฺพาฯ จริยา, ปกติ, อุสฺสนฺนตาติ อตฺถโต เอกํฯ ตาสํ วเสน ฉเฬว ปุคฺคลา โหนฺติ ราคจริโต, โทสจริโต, โมหจริโต, สทฺธาจริโต, พุทฺธิจริโต, วิตกฺกจริโตติฯ

ตตฺถ ยสฺมา ราคจริตสฺส กุสลปฺปวตฺติสมเย สทฺธา พลวตี โหติ, ราคสฺส อาสนฺนคุณตฺตาฯ ยถา หิ อกุสลปกฺเข ราโค สินิทฺโธ นาติลูโข, เอวํ กุสลปกฺเข สทฺธาฯ ยถา ราโค วตฺถุกาเม ปริเยสติ, เอวํ สทฺธา สีลาทิคุเณฯ ยถา ราโค อหิตํ น ปริจฺจชติ, เอวํ สทฺธา หิตํ น ปริจฺจชติ, ตสฺมา ราคจริตสฺส สทฺธาจริโต สภาโคฯ

ยสฺมา ปน โทสจริตสฺส กุสลปฺปวตฺติสมเย ปญฺญา พลวตี โหติ, โทสสฺส อาสนฺนคุณตฺตาฯ ยถา หิ อกุสลปกฺเข โทโส นิสฺสิเนโห น อารมฺมณํ อลฺลียติ, เอวํ กุสลปกฺเข ปญฺญาฯ ยถา จ โทโส อภูตมฺปิ โทสเมว ปริเยสติ, เอวํ ปญฺญา ภูตํ โทสเมวฯ ยถา โทโส สตฺตปริวชฺชนากาเรน ปวตฺตติ, เอวํ ปญฺญา สงฺขารปริวชฺชนากาเรน, ตสฺมา โทสจริตสฺส พุทฺธิจริโต สภาโคฯ

ยสฺมา ปน โมหจริตสฺส อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย วายมมานสฺส เยภุเยฺยน อนฺตรายกรา วิตกฺกา อุปฺปชฺชนฺติ, โมหสฺส อาสนฺนลกฺขณตฺตาฯ ยถา หิ โมโห ปริพฺยากุลตาย อนวฏฺฐิโต, เอวํ วิตกฺโก นานปฺปการวิตกฺกนตายฯ ยถา จ โมโห อปริโยคาหณตาย จญฺจโลฯ ตถา วิตกฺโก ลหุปริกปฺปนตาย, ตสฺมา โมหจริตสฺส วิตกฺกจริโต สภาโคติฯ

อปเร ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน อปราปิ ติโสฺส จริยา วทนฺติฯ ตตฺถ ตณฺหา ราโคเยว, มาโน จ ตํสมฺปยุตฺโตติ ตทุภยํ ราคจริยํ นาติวตฺตติ ฯ โมหนิทานตฺตา จ ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิจริยา โมหจริยเมว อนุปตติฯ

๔๔. ตา ปเนตา จริยา กินฺนิทานา? กถญฺจ ชานิตพฺพํ ‘‘อยํ ปุคฺคโล ราคจริโต, อยํ ปุคฺคโล โทสาทีสุ อญฺญตรจริโต’’ติ? กึ จริตสฺส ปุคฺคลสฺส กึ สปฺปายนฺติ?

ตตฺร ปุริมา ตาว ติโสฺส จริยา ปุพฺพาจิณฺณนิทานา, ธาตุโทสนิทานา จาติ เอกเจฺจ วทนฺติฯ ปุเพฺพ กิร อิฏฺฐปฺปโยคสุภกมฺมพหุโล ราคจริโต โหติ, สคฺคา วา จวิตฺวา อิธูปปนฺโนฯ ปุเพฺพ เฉทนวธพนฺธนเวรกมฺมพหุโล โทสจริโต โหติ, นิรยนาคโยนีหิ วา จวิตฺวา อิธูปปนฺโนฯ ปุเพฺพ มชฺชปานพหุโล สุตปริปุจฺฉาวิหีโน จ โมหจริโต โหติ, ติรจฺฉานโยนิยา วา จวิตฺวา อิธูปปนฺโนติ เอวํ ปุพฺพาจิณฺณนิทานาติ วทนฺติฯ ทฺวินฺนํ ปน ธาตูนํ อุสฺสนฺนตฺตา ปุคฺคโล โมหจริโต โหติ ปถวีธาตุยา จ อาโปธาตุยา จฯ อิตราสํ ทฺวินฺนํ อุสฺสนฺนตฺตา โทสจริโตฯ สพฺพาสํ สมตฺตา ปน ราคจริโตติฯ โทเสสุ จ เสมฺหาธิโก ราคจริโต โหติฯ วาตาธิโก โมหจริโตฯ เสมฺหาธิโก วา โมหจริโตฯ วาตาธิโก ราคจริโตติ เอวํ ธาตุโทสนิทานาติ วทนฺติฯ

ตตฺถ ยสฺมา ปุเพฺพ อิฏฺฐปฺปโยคสุภกมฺมพหุลาปิ สคฺคา จวิตฺวา อิธูปปนฺนาปิ จ น สเพฺพ ราคจริตาเยว โหนฺติ, น อิตเร วา โทสโมหจริตาฯ เอวํ ธาตูนญฺจ ยถาวุเตฺตเนว นเยน อุสฺสทนิยโม นาม นตฺถิฯ โทสนิยเม จ ราคโมหทฺวยเมว วุตฺตํ, ตมฺปิ จ ปุพฺพาปรวิรุทฺธเมวฯ สทฺธาจริยาทีสุ จ เอกิสฺสาปิ นิทานํ น วุตฺตเมวฯ ตสฺมา สพฺพเมตํ อปริจฺฉินฺนวจนํฯ

อยํ ปเนตฺถ อฎฺฐกถาจริยานํ มตานุสาเรน วินิจฺฉโย, วุตฺตเญฺหตํ อุสฺสทกิตฺตเน (ธ. ส. อฏฺฐ. ๔๙๘) ‘‘อิเม สตฺตา ปุพฺพเหตุนิยาเมน โลภุสฺสทา โทสุสฺสทา โมหุสฺสทา อโลภุสฺสทา อโทสุสฺสทา อโมหุสฺสทา จ โหนฺติฯ

ยสฺส หิ กมฺมายูหนกฺขเณ โลโภ พลวา โหติ อโลโภ มนฺโท, อโทสาโมหา พลวนฺโต โทสโมหา มนฺทา, ตสฺส มนฺโท อโลโภ โลภํ ปริยาทาตุํ น สกฺโกติฯ อโทสาโมหา ปน พลวนฺโต โทสโมเห ปริยาทาตุํ สกฺโกนฺติฯ ตสฺมา โส เตน กมฺมุนา ทินฺนปฏิสนฺธิวเสน นิพฺพตฺโต ลุทฺโธ โหติ สุขสีโล อกฺโกธโน ปญฺญวา วชิรูปมญาโณฯ

ยสฺส ปน กมฺมายูหนกฺขเณ โลภโทสา พลวนฺโต โหนฺติ อโลภาโทสา มนฺทา, อโมโห พลวา โมโห มนฺโท, โส ปุริมนเยเนว ลุทฺโธ เจว โหติ ทุฏฺโฐ จฯ ปญฺญวา ปน โหติ วชิรูปมญาโณ ทตฺตาภยตฺเถโร วิยฯ

ยสฺส กมฺมายูหนกฺขเณ โลภาโทสโมหา พลวนฺโต โหนฺติ อิตเร มนฺทา, โส ปุริมนเยเนว ลุทฺโธ เจว โหติ ทนฺโธ จ, สีลโก ปน โหติ อกฺโกธโน (พากุลตฺเถโร วิย)ฯ

ตถา ยสฺส กมฺมายูหนกฺขเณ ตโยปิ โลภโทสโมหา พลวนฺโต โหนฺติ อโลภาทโย มนฺทา, โส ปุริมนเยเนว ลุทฺโธ เจว โหติ ทุฏฺโฐ จ มูโฬฺห จฯ

ยสฺส ปน กมฺมายูหนกฺขเณ อโลภโทสโมหา พลวนฺโต โหนฺติ อิตเร มนฺทา, โส ปุริมนเยเนว อลุทฺโธ อปฺปกิเลโส โหติ ทิพฺพารมฺมณมฺปิ ทิสฺวา นิจฺจโล, ทุฏฺโฐ ปน โหติ ทนฺธปญฺโญ จฯ

ยสฺส ปน กมฺมายูหนกฺขเณ อโลภาโทสโมหา พลวนฺโต โหนฺติ อิตเร มนฺทา, โส ปุริมนเยเนว อลุทฺโธ เจว โหติ อทุฏฺโฐ สีลโก จ, ทนฺโธ ปน โหติฯ

ตถา ยสฺส กมฺมายูหนกฺขเณ อโลภโทสาโมหา พลวนฺโต โหนฺติ อิตเร มนฺทา, โส ปุริมนเยเนว อลุทฺโธ เจว โหติ ปญฺญวา จ, ทุฏฺโฐ จ ปน โหติ โกธโนฯ

ยสฺส ปน กมฺมายูหนกฺขเณ ตโยปิ อโลภาโทสาโมหา พลวนฺโต โหนฺติ โลภาทโย มนฺทา, โส ปุริมนเยเนว มหาสงฺฆรกฺขิตตฺเถโร วิย อลุทฺโธ อทุฏฺโฐ ปญฺญวา จ โหตี’’ติฯ

เอตฺถ จ โย ลุทฺโธติ วุตฺโต, อยํ ราคจริโตฯ ทุฏฺฐทนฺธา โทสโมหจริตาฯ ปญฺญวา พุทฺธิจริโตฯ อลุทฺธอทุฏฺฐา ปสนฺนปกติตาย สทฺธาจริตาฯ ยถา วา อโมหปริวาเรน กมฺมุนา นิพฺพตฺโต พุทฺธิจริโต, เอวํ พลวสทฺธาปริวาเรน กมฺมุนา นิพฺพตฺโต สทฺธาจริโตฯ กามวิตกฺกาทิปริวาเรน กมฺมุนา นิพฺพตฺโต วิตกฺกจริโตฯ โลภาทินา โวมิสฺสปริวาเรน กมฺมุนา นิพฺพตฺโต โวมิสฺสจริโตติฯ เอวํ โลภาทีสุ อญฺญตรญฺญตรปริวารํ ปฏิสนฺธิชนกํ กมฺมํ จริยานํ นิทานนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๔๕. ยํ ปน วุตฺตํ กถญฺจ ชานิตพฺพํ อยํ ปุคฺคโล ราคจริโตติอาทิฯ ตตฺรายํ นโยฯ

> อิริยาปถโต กิจฺจา, โภชนา ทสฺสนาทิโต;
> ธมฺมปฺปวตฺติโต เจว, จริยาโย วิภาวเยติฯ

ตตฺถ **อิริยาปถโต**ติ ราคจริโต หิ ปกติคมเนน คจฺฉนฺโต จาตุริเยน คจฺฉติ, สณิกํ ปาทํ นิกฺขิปติ, สมํ นิกฺขิปติ, สมํ อุทฺธรติ, อุกฺกุฏิกญฺจสฺส ปทํ โหติฯ โทสจริโต ปาทคฺเคหิ ขณนฺโต วิย คจฺฉติ, สหสา ปาทํ นิกฺขิปติ, สหสา อุทฺธรติ, อนุกฑฺฒิตญฺจสฺส ปทํ โหติฯ โมหจริโต ปริพฺยากุลาย คติยา คจฺฉติ, ฉมฺภิโต วิย ปทํ นิกฺขิปติ, ฉมฺภิโต วิย อุทฺธรติ, สหสานุปีฬิตญฺจสฺส ปทํ โหติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ มาคณฺฑิยสุตฺตุปฺปตฺติยํ –

> ‘‘รตฺตสฺส หิ อุกฺกุฏิกํ ปทํ ภเว,
> ทุฏฺฐสฺส โหติ อนุกฑฺฒิตํ ปทํ;
> มูฬฺหสฺส โหติ สหสานุปีฬิตํ,
> วิวฏจฺฉทสฺส อิทมีทิสํ ปท’’นฺติฯ

ฐานมฺปิ ราคจริตสฺส ปาสาทิกํ โหติ มธุราการํ, โทสจริตสฺส ถทฺธาการํ, โมหจริตสฺส อากุลาการํฯ นิสชฺชายปิ เอเสว นโยฯ ราคจริโต จ อตรมาโน สมํ เสยฺยํ ปญฺญเปตฺวา สณิกํ นิปชฺชิตฺวา องฺคปจฺจงฺคานิ สโมธาย ปาสาทิเกน อากาเรน สยติ, วุฏฺฐาปิยมาโน จ สีฆํ อวุฏฺฐาย สงฺกิโต วิย สณิกํ ปฏิวจนํ เทติฯ โทสจริโต ตรมาโน ยถา วา ตถา วา เสยฺยํ ปญฺญเปตฺวา ปกฺขิตฺตกาโย ภากุฏึ กตฺวา สยติ, วุฏฺฐาปิยมาโน จ สีฆํ วุฏฺฐาย กุปิโต วิย ปฏิวจนํ เทติฯ โมหจริโต ทุสฺสณฺฐานํ เสยฺยํ ปญฺญเปตฺวา วิกฺขิตฺตกาโย พหุลํ อโธมุโข สยติ, วุฏฺฐาปิยมาโน จ หุงฺการํ กโรนฺโต ทนฺธํ วุฏฺฐาติฯ สทฺธาจริตาทโย ปน ยสฺมา ราคจริตาทีนํ สภาคา, ตสฺมา เตสมฺปิ ตาทิโสว อิริยาปโถ โหตีติฯ เอวํ ตาว อิริยาปถโต จริยาโย วิภาวเยฯ

กิจฺจาติ สมฺมชฺชนาทีสุ จ กิเจฺจสุ ราคจริโต สาธุกํ สมฺมชฺชนึ คเหตฺวา อตรมาโน วาลิกํ อวิปฺปกิรนฺโต สินฺทุวารกุสุมสนฺถรมิว สนฺถรนฺโต สุทฺธํ สมํ สมฺมชฺชติฯ โทสจริโต คาฬฺหํ สมฺมชฺชนึ คเหตฺวา ตรมานรูโป อุภโต วาลิกํ อุสฺสาเรนฺโต ขเรน สเทฺทน อสุทฺธํ วิสมํ สมฺมชฺชติฯ โมหจริโต สิถิลํ สมฺมชฺชนึ คเหตฺวา สมฺปริวตฺตกํ อาโฬลยมาโน อสุทฺธํ วิสมํ สมฺมชฺชติฯ

ยถา สมฺมชฺชเน, เอวํ จีวรโธวนรชนาทีสุปิ สพฺพกิเจฺจสุ นิปุณมธุรสมสกฺกจฺจการี ราคจริโตฯ คาฬฺหถทฺธวิสมการี โทสจริโตฯ อนิปุณพฺยากุลวิสมาปริจฺฉินฺนการี โมหจริโตฯ จีวรธารณมฺปิ จ ราคจริตสฺส นาติคาฬฺหํ นาติสิถิลํ โหติ ปาสาทิกํ ปริมณฺฑลํฯ โทสจริตสฺส อติคาฬฺหํ อปริมณฺฑลํฯ โมหจริตสฺส สิถิลํ ปริพฺยากุลํฯ สทฺธาจริตาทโย เตสํเยวานุสาเรน เวทิตพฺพา, ตํ สภาคตฺตาติฯ เอวํ กิจฺจโต จริยาโย วิภาวเยฯ

โภชนาติ ราคจริโต สินิทฺธมธุรโภชนปฺปิโย โหติ, ภุญฺชมาโน จ นาติมหนฺตํ ปริมณฺฑลํ อาโลปํ กตฺวา รสปฏิสํเวที อตรมาโน ภุญฺชติ, กิญฺจิเทว จ สาทุํ ลภิตฺวา โสมนสฺสํ อาปชฺชติฯ โทสจริโต ลูขอมฺพิลโภชนปฺปิโย โหติ, ภุญฺชมาโน จ มุขปูรกํ อาโลปํ กตฺวา อรสปฏิสํเวที ตรมาโน ภุญฺชติ, กิญฺจิเทว จ อสาทุํ ลภิตฺวา โทมนสฺสํ อาปชฺชติฯ โมหจริโต อนิยตรุจิโก โหติ, ภุญฺชมาโน จ อปริมณฺฑลํ ปริตฺตํ อาโลปํ กตฺวา ภาชเน ฉเฑฺฑนฺโต มุขํ มเกฺขนฺโต วิกฺขิตฺตจิโตฺต ตํ ตํ วิตเกฺกนฺโต ภุญฺชติฯ สทฺธาจริตาทโยปิ เตสํเยวานุสาเรน เวทิตพฺพา, ตํ สภาคตฺตาติฯ เอวํ โภชนโต จริยาโย วิภาวเยฯ

ทสฺสนาทิโตติ ราคจริโต อีสกมฺปิ มโนรมํ รูปํ ทิสฺวา วิมฺหยชาโต วิย จิรํ โอโลเกติ, ปริเตฺตปิ คุเณ สชฺชติ, ภูตมฺปิ โทสํ น คณฺหาติ, ปกฺกมนฺโตปิ อมุญฺจิตุกาโมว หุตฺวา สาเปโกฺข ปกฺกมติฯ โทสจริโต อีสกมฺปิ อมโนรมํ รูปํ ทิสฺวา กิลนฺตรูโป วิย น จิรํ โอโลเกติ, ปริเตฺตปิ

โทเส ปฏิหญฺญติ, ภูตมฺปิ คุณํ น คณฺหาติ, ปกฺกมนฺตฺปิ มุญฺจิตฺกาโมว หุตฺวา อนเปกฺโข ปกฺกมติฯ โมหจริโต ยํกิญฺจิ รูปํ ทิสฺวา ปรปจฺจยิโก โหติ, ปรํ นินฺทนฺตํ สุตฺวา นินฺทติ, ปสํสนฺตํ สุตฺวา ปสํสติ, สยํ ปน อญฺญาณุเปกฺขาย อุเปกฺขโกว โหติฯ เอส นโย สทฺทสวนาทีสุปิฯ สทฺธาจริตาทโย ปน เตสํเยวานุสาเรน เวทิตพฺพา, ตํสภาคตฺตาติฯ เอวํ ทสฺสนาทิโต จริยาโย วิภาวเยฯ

ธมฺมปฺปวตฺติโต เจวาติ ราคจริตสฺส จ มายา, สาเฐยฺยํ, มาโน, ปาปิจฺฉตา, มหิจฺฉตา, อสนฺตุฏฺฐิตา, สิงฺคํ, จาปลฺยนฺติ เอวมาทโย ธมฺมา พหุลํ ปวตฺตนฺติฯ โทสจริตสฺส โกโธ, อุปนาโห, มกฺโข, ปฬาโส, อิสฺสา, มจฺฉริยนฺติ เอวมาทโยฯ โมหจริตสฺส ถินํ, มิทฺธํ, อุทฺธจฺจํ, กุกฺกุจฺจํ, วิจิกิจฺฉา, อาธานคฺคาหิตา, ทุปฺปฏินิสฺสคฺคิตาติ เอวมาทโยฯ สทฺธาจริตสฺส มุตฺตจาคตา, อริยานํ ทสฺสนกามตา, สทฺธมฺมํ โสตุกามตา, ปาโมชฺชพหุลตา, อสฐตา, อมายาวิตา, ปสาทนีเยสุ ฐาเนสุ ปสาโทติ เอวมาทโยฯ พุทฺธิจริตสฺส โสวจสฺสตา, กลฺยาณมิตฺตตา, โภชเนมตฺตญฺญุตา, สติสมฺปชญฺญํ, ชาคริยานุโยโค, สํเวชนีเยสุ ฐาเนสุ สํเวโค, สํวิคฺคสฺส จ โยนิโส ปธานนฺติ เอวมาทโยฯ วิตกฺกจริตสฺส ภสฺสพหุลตา, คณารามตา, กุสลานุโยเค อรติ, อนวฏฺฐิตกิจฺจตา, รตฺติํ ธูมายนา , ทิวา ปชฺชลนา, หุราหุรํ ธาวนาติ เอวมาทโย ธมฺมา พหุลํ ปวตฺตนฺตีติฯ เอวํ ธมฺมปฺปวตฺติโต จริยาโย วิภาวเยฯ

ยสฺมา ปน อิทํ จริยาวิภาวนวิธานํ สพฺพากาเรน เนว ปาฬิยํ น อฏฺฐกถายํ อาคตํ, เกวลํ อาจริยมตานุสาเรน วุตฺตํ, ตสฺมา น สารโต ปเจฺจตพฺพํฯ ราคจริตสฺส หิ วุตฺตานิ อิริยาปถาทีนิ โทสจริตาทโยปิ อปฺปมาทวิหาริโน กาตุํ สกฺโกนฺติฯ สํสฏฺฐจริตสฺส จ ปุคฺคลสฺส เอกสฺสว ภินฺนลกฺขณา อิริยาปถาทโย น อุปฺปชฺชนฺติฯ ยํ ปเนตํ อฏฺฐกถาสุ จริยาวิภาวนวิธานํ วุตฺตํ, ตเทว สารโต ปเจฺจตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘เจโตปริยญาณสฺส ลาภี อาจริโย จริยํ ญตฺวา กมฺมฏฺฐานํ กเถสฺสติ, อิตเรน อเนฺตวาสิโก ปุจฺฉิตโพฺพ’’ติฯ ตสฺมา เจโตปริยญาเณน วา ตํ วา ปุคฺคลํ ปุจฺฉิตฺวา ชานิตพฺพํฯ อยํ ปุคฺคโล ราคจริโต, อยํ โทสาทีสุ อญฺญตรจริโตติฯ

๔๖. กึ จริตสฺส ปุคฺคลสฺส กึ สปฺปายนฺติ เอตฺถ ปน เสนาสนํ ตาว ราคจริตสฺส อโธตเวทิกํ ภูมฏฺฐกํ อกตปพฺภารกํ ติณกุฏิกํ ปณฺณสาลาทีนํ อญฺญตรํ รโชกิณฺณํ ชตุกาภริตํ โอลุคฺควิลุคฺคํ อติอุจฺจํ วา อตินีจํ วา อุชฺชงฺคลํ สาสงฺกํ อสุจิวิสมมคฺคํ, ยตฺถ มญฺจปีฐมฺปิ มงฺกุณภริตํ ทุรูปํ ทุพฺพณฺณํ, ยํ โอโลเกนฺตสฺเสว ชิคุจฺฉา อุปฺปชฺชติ, ตาทิสํ สปฺปายํฯ นิวาสนปารุปนํ อนฺตจฺฉินฺนํ โอลมฺพวิลมฺพสุตฺตกากิณฺณํ ชาลปูวสทิสํ สาณิ วิย ขรสมฺผสฺสํ กิลิฏฺฐํ ภาริกํ กิจฺฉปริหรณํ สปฺปายํฯ ปโตฺตปิ ทุพฺพโณฺณ มตฺติกาปโตฺต วา อาณิคณฺฐิกาหโต อโยปโตฺต วา ครุโก ทุสฺสณฺฐาโน สีสกปาลมิว เชคุโจฺฉ วฏฺฏติฯ ภิกฺขาจารมโคฺคปิ อมนาโป อนาสนฺนคาโม วิสโม วฏฺฏติฯ ภิกฺขาจารคาโมปิ ยตฺถ มนุสฺสา อปสฺสนฺตา วิย จรนฺติ, ยตฺถ เอกกุเลปิ ภิกฺขํ อลภิตฺวา นิกฺขมนฺตํ ‘‘เอหิ, ภเนฺต’’ติ อาสนสาลํ ปเวเสตฺวา ยาคุภตฺตํ ทตฺวา คจฺฉนฺตา คาวี วิย วเช ปเวเสตฺวา อนปโลเกนฺตา คจฺฉนฺติ, ตาทิโส วฏฺฏติ ฯ ปริวิสกมนุสฺสาปิ ทาสา วา กมฺมกรา วา ทุพฺพณฺณา ทุทฺทสิกา กิลิฏฺฐวสนา ทุคฺคนฺธา เชคุจฺฉา, เย อจิตฺตีกาเรน ยาคุภตฺตํ ฉเฑฺฑนฺตา วิย ปริวิสนฺติ, ตาทิสา สปฺปายาฯ ยาคุภตฺตขชฺชกมฺปิ ลูขํ ทุพฺพณฺณํ สามากกุทฺรูสกกณาชกาทิมยํ ปูติตกฺกํ พิลงฺคํ ชิณฺณสากสูเปยฺยํ ยํกิญฺจิเทว เกวลํ อุทรปูรมตฺตํ วฏฺฏติฯ อิริยาปโถปิสฺส ฐานํ วา จงฺกโม วา วฏฺฏติฯ อารมฺมณํ นีลาทีสุ วณฺณกสิเณสุ ยํกิญฺจิ อปริสุทฺธวณฺณนฺติ อิทํ ราคจริตสฺส สปฺปายํฯ

โทสจริตสฺส เสนาสนํ นาติอุจฺจํ นาตินีจํ ฉายูทกสมฺปนฺนํ สุวิภตฺตภิตฺติถมฺภโสปานํ สุปริ นิฎฺฐิตมาลากมฺมลตากมฺมนานาวิธจิตฺตกมฺมสมุชฺชลสมสินิทฺธมุทุภูมิตลํ พฺรหฺมวิมานมิว กุสุมทามวิจิตฺรวณฺณเจลวิตานสมลงฺกตํ สุปญฺญตฺตสุจิมโนรมตฺถรณมญฺจปีฐํ ตตฺถ ตตฺถ วา สตฺถาย นิกฺขิตฺตกุสุมวาสคนฺธสุคนฺธํ ยํ ทสฺสนมตฺเตเนว ปีติปาโมชฺชํ ชนยติ, เอวรูปํ สปฺ ปายํฯ ตสฺส ปน เสนาสนสฺส มคฺคปิ สพฺพปริสฺสยวิมุตฺโต สุจิสมตโล อลงฺกตปฏิยตฺโตว วฎฺฎติฯ เสนาสนปริกฺขาโรเปตฺถ กีฏมงฺกุณทีฆชาติมูสิกานํ นิสฺสยปริจฺฉินฺทนตฺถํ นาติพหุโก, เอกมญฺจปีฐมตฺตเมว วฎฺฎติฯ นิวาสนปารุปนมฺปิสฺส จีนปฏฺฏโสมารปฏฺฏโกเสยฺยกปฺปาสิก สุขุมโขมาทีนํ ยํ ยํ ปณีตํ, เตน เตน เอกปฏฺฏํ วา ทุปฏฺฏํ วา สลฺลหุกํ สมณสารุปฺปปน สุรตฺตํ สุทฺธวณฺณํ วฎฺฎติฯ ปโตฺต อุทกปุปฺผพฺพิมิว สุสณฺฐาโน มณิ วิย สุมฏฺฐ นิมฺมโล สมณสารุปฺ ปน สุปริสุทฺธวโณฺณ อโยมโย วฎฺฎติฯ ภิกฺขาจารมคฺค ปริสฺสยวิมุตฺโต สโม มนาโป นาติทู รนาจฺจาสนฺนคาโม วฎฺฎติฯ ภิกฺขาจารคาโมปิ ยตฺถ มนุสฺสา ''อิทานิ อโยฺย อาคมิสฺสตี''ติ สิตฺตสมฺมฏฺฐ ปเทเส อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปตฺตํ อาทาย ฆรํ ปเวเสตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสีทาเปตฺวา สกฺกจฺจํ สหตฺถา ปริวิสนฺติ, ตาทิโส วฎฺฎติฯ ปริเวสกา ปนสฺส เย โหนฺติ อภิรูปา ปาสาทิกา สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา ธูปวาสกุสุมคนฺธสุรภิโน นานาวิราคสุจิมนุญฺ ญวตฺถาภรณปฏิมณฺฑิตา สกฺกจฺจการิโน, ตาทิสา สปฺปายาฯ ยาคุภตฺตขชฺชกมฺปิ วณฺณคนฺธร สสมฺปนฺนํ โอชวนฺตํ มโนรมํ สพฺพาการปณีตํ ยาวทตฺถํ วฎฺฎติฯ อิริยาปโถปิสฺส เสยฺยา วา นิสชฺชา วา วฎฺฎติ, อารมฺมณํ นีลาทีสุ วณฺณกสิเณสุ ยํกิญฺจิ สุปริสุทฺธวณฺณนฺติ อิทํ โทสจริต สฺส สปฺปายํฯ

โมหจริตสฺส เสนาสนํ ทิสามุขํ อสมฺพาธํ วฎฺฎติ, ยตฺถ นิสินฺนสฺส วิวฎา ทิสา ขายนฺติ , อิริยาปเถสุ จงฺกโม วฎฺฎติฯ อารมฺมณํ ปนสฺส ปริตฺตํ สุปฺปมตฺตํ สราวมตฺตํ วา (ขุทฺทกํ) น วฎฺฎติฯ สมฺพาธสฺมิญฺหิ โอกาเส จิตฺตํ ภิโยฺย สโมฺมหมาปชฺชติ, ตสฺมา วิปุลํ มหากสิณํ วฎฺฎ ติฯ เสสํ โทสจริตสฺส วุตฺตสทิสเมวาติ อิทํ โมหจริตสฺส สปฺปายํฯ

สทฺธาจริตสฺส สพฺพมฺปิ โทสจริตมฺหิ วุตฺตวิธานํ สปฺปายํฯ อารมฺมเณสุ จสฺส อนุสฺสติฎฺ ฐานมฺปิ วฎฺฎติฯ

พุทฺธิจริตสฺส เสนาสนาทีสุ อิทํ นาม อสปฺปายนฺติ นตฺถิฯ

วิตกฺกจริตสฺส เสนาสนํ วิวฎํ ทิสามุขํ ยตฺถ นิสินฺนสฺส อารามวนโปกฺขรณีรามเณยฺยกานิ คามนิคมชนปทปฏิปาฏิโย นีโลภาสา จ ปพฺพตา ปญฺญายนฺติ, ตํ น วฎฺฎติ, ตญฺหิ วิตกฺกวิธา วนเสฺสว ปจฺจโย โหติ, ตสฺมา คมฺภีเร ทรีมุเข วนปฺปฏิจฺฉเนฺน หตฺถิกุจฺฉิปพฺภารมหินฺทคุหาส ทิเส เสนาสเน วสิตพฺพํฯ อารมฺมณมฺปิสฺส วิปุลํ น วฎฺฎติฯ ตาทิสญฺหิ วิตกฺกวเสน สนฺธา วนสฺส ปจฺจโย โหติฯ ปริตฺตํ ปน วฎฺฎติฯ

เสสํ ราคจริตสฺส วุตฺตสทิสเมวาติ อิทํ วิตกฺกจริตสฺส สปฺปายํฯ อยํ อตฺตโน จริยานุกูลนฺ ติ เอตฺถ อาคตจริยานํ ปเภทนิทานวิภาวนสปฺปายปริเจฺฉทโต วิตฺถาโรฯ น จ ตาว จริยานุกูลํ กมฺมฎฺฐานํ สพฺพากาเรน อาวิกตํฯ ตญฺหิ อนนฺตรสฺส มาติกาปทสฺส วิตฺถาเร สยเมว อาวิภวิสฺ สติฯ

จตฺตาลีสกมฺมฎฺฐานวณฺณนา

๔๗. ตสฺมา ยํ วุตฺตํ จตฺตาลีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ อญฺญตรํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาติ เอตฺถ สงฺขาตนิเทฺทสโต, อุปจารปฺปนาวหโต, ฌานปฺปเภทโต, สมติกฺกมโต, วฑฺฒนาวฑฺฒนโต, อารมฺมณโต, ภูมิโต, คหณโต, ปจฺจยโต, จริยานุกูลโตติ อิเมหิ ตาว ทสหากาเรหิ กมฺมฏฺฐานวินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ **สงฺขาตนิเทฺทสโต**ติ จตฺตาลีสาย กมฺมฏฺฐาเนสูติ หิ วุตฺตํ, ตตฺริมานิ จตฺตาลีส กมฺมฏฺฐานานิ ทส กสิณา, ทส อสุภา, ทส อนุสฺสติโย, จตฺตาโร พฺรหฺมวิหารา, จตฺตาโร อารุปฺปา, เอกา สญฺญา, เอกํ ววตฺถานนฺติฯ

ตตฺถ ปถวีกสิณํ, อาโปกสิณํ, เตโชกสิณํ, วาโยกสิณํ, นีลกสิณํ, ปีตกสิณํ, โลหิตกสิณํ, โอทาตกสิณํ, อาโลกกสิณํ, ปริจฺฉินฺนากาสกสิณนฺติ อิเม **ทส กสิณา**ฯ

อุทฺธุมาตกํ, วินีลกํ, วิปุพฺพกํ, วิจฺฉิทฺทกํ, วิกฺขายิตกํ, วิกฺขิตฺตกํ, หตวิกฺขิตฺตกํ, โลหิตกํ, ปุฬุวกํ, อฏฺฐิกนฺติ อิเม **ทส อสุภา**ฯ

พุทฺธานุสฺสติ, ธมฺมานุสฺสติ, สงฺฆานุสฺสติ, สีลานุสฺสติ, จาคานุสฺสติ, เทวตานุสฺสติ, มรณานุสฺสติ, กายคตาสติ, อานาปานสฺสติ, อุปสมานุสฺสตีติ อิมา **ทส อนุสฺสติโย**ฯ

เมตฺตา, กรุณา, มุทิตา, อุเปกฺขาติ อิเม **จตฺตาโร พฺรหฺมวิหารา**ฯ

อากาสานญฺจายตนํ, วิญฺญาณญฺจายตนํ, อากิญฺจญฺญายตนํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนนฺติ อิเม **จตฺตาโร อารุปฺปา**ฯ อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา **เอกา สญฺญา**ฯ จตุธาตุววตฺถานํ **เอกํ ววตฺถาน**นฺติ เอวํ สงฺขาตนิเทฺทสโต วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ

อุปจารปฺปนาวหโตติ ฐเปตฺวา กายคตาสติญฺจ อานาปานสฺสติญฺจ อวเสสา อฏฺฐ อนุสฺสติโย, อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา, จตุธาตุววตฺถานนฺติ อิมาเนว เหตฺถ ทสกมฺมฏฺฐานานิ อุปจารวหานิฯ เสสานิ อปฺปนาวหานิฯ เอวํ อุปจารปฺปนาวหโตฯ

ฌานปฺปเภทโตติ อปฺปนาวเหสุ เจตฺถ อานาปานสฺสติยา สทฺธึ ทส กสิณา จตุกฺกชฺฌานิกา โหนฺติฯ กายคตาสติยา สทฺธึ ทส อสุภา ปฐมชฺฌานิกาฯ ปุริมา ตโย พฺรหฺมวิหารา ติกชฺฌานิกาฯ จตุตฺถพฺรหฺมวิหาโร จตฺตาโร จ อารุปฺปา จตุตฺถชฺฌานิกาติ เอวํ ฌานปฺปเภทโตฯ

สมติกฺกมโตติ เทฺว สมติกฺกมา องฺคสมติกฺกโม จ อารมฺมณสมติกฺกโม จฯ ตตฺถ สเพฺพสุปิ ติกจตุกฺกชฺฌานิเกสุ กมฺมฏฺฐาเนสุ องฺคสมติกฺกโม โหติ วิตกฺกวิจาราทีนิ ฌานงฺคานิ สมติกฺกมิตฺวา เตเสฺวว อารมฺมเณสุ ทุติยชฺฌานาทีนํ ปตฺตพฺพโตฯ ตถา จตุตฺถพฺรหฺมวิหาเรฯ โสปิ หิ เมตฺตาทีนํเยว อารมฺมเณ โสมนสฺสํ สมติกฺกมิตฺวา ปตฺตโพฺพติฯ จตูสุ ปน อารุเปฺปสุ อารมฺมณสมติกฺกโม โหติฯ ปุริเมสุ หิ นวสุ กสิเณสุ อญฺญตรํ สมติกฺกมิตฺวา อากาสานญฺจายตนํ ปตฺตพฺพํฯ อากาสาทีนิ จ สมติกฺกมิตฺวา วิญฺญาณญฺจายตนาทีนิฯ เสเสสุ สมติกฺกโม นตฺถีติ เอวํ สมติกฺกมโตฯ

วฑฺฒนาวฑฺฒนโตติ อิเมสุ จตฺตาลีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ ทส กสิณาเนว วเฑฺฒตพฺพานิฯ ยตฺตกญฺหิ โอกาสํ กสิเณน ผรติ, ตทพฺภนฺตเร ทิพฺพาย โสตธาตุยา สทฺทํ โสตุํ ทิเพฺพน จกฺขุนา รูปานิ ปสฺสิตุํ ปรสตฺตานญฺจ เจตสา จิตฺตมญฺญาตุํ สมโตฺถ โหติฯ กายคตาสติ ปน

อสุภานิ จ น วเฑฺฒตพฺพานิฯ กสฺมา? โอกาเสน ปริจฺฉินฺนตฺตา อานิสํสาภาวา จฯ สา จ เนสํ โอกาเสน ปริจฺฉินฺนตา ภาวนานเย อาวิภวิสฺสติฯ เตสุ ปน วฑฺฒิเตสุ กุณปราสิเยว วฑฺฒติ, น โกจิ อานิสํโส อตฺถิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ โสปากปญฺหาพฺยากรเณ, ‘‘วิภูตา ภควา รูปสญฺญา อวิภูตา อฏฺฐิกสญฺญา’’ติฯ ตตฺร หิ นิมิตฺตวฑฺฒนวเสน รูปสญฺญา วิภูตาติ วุตฺตาฯ อฏฺฐิกสญฺญา อวฑฺฒนวเสน อวิภูตาติ วุตฺตาฯ

ยํ ปเนตํ ‘‘เกวลํ อฏฺฐิสญฺญาย, อผรี ปถวิํ อิม’’นฺติ (เถรคา. ๑๘) วุตฺตํ, ตํ ลาภิสฺส สโต อุปฏฺฐานาการวเสน วุตฺตํฯ ยเถว หิ ธมฺมาโสกกาเล กรวีกสกุโณ สมนฺตา อาทาสภิตฺตีสุ อตฺตโน ฉายํ ทิสฺวา สพฺพทิสาสุ กรวีกสญฺญี หุตฺวา มธุรํ คิรํ นิจฺฉาเรสิ, เอวํ เถโรปิ อฏฺฐิกสญฺญาย ลาภิตฺตา สพฺพทิสาสุ อุปฏฺฐิตํ นิมิตฺตํ ปสฺสนฺโต เกวลาปิ ปถวี อฏฺฐิกภริตาติ จินฺเตสีติฯ

ยทิ เอวํ ยา อสุภชฺฌานานํ อปฺปมาณารมฺมณตา วุตฺตา, สา วิรุชฺฌตีติฯ สา จ น วิรุชฺฌติฯ เอกโจฺจ หิ อุทฺธุมาตเก วา อฏฺฐิเก วา มหนฺเต นิมิตฺตํ คณฺหาติฯ เอกโจฺจ อปฺปเกฯ อิมินา ปริยาเยน เอกจฺจสฺส ปริตฺตารมฺมณํ ฌานํ โหติฯ เอกจฺจสฺส อปฺปมาณารมฺมณนฺติฯ โย วา เอตํ วฑฺฒเน อาทีนวํ อปสฺสนฺโต วเฑฺฒติฯ ตํ สนฺธาย ‘‘อปฺปมาณารมฺมณ’’นฺติ วุตฺตํฯ อานิสํสาภาวา ปน น วเฑฺฒตพฺพานีติฯ

ยถา จ เอตานิ, เอวํ เสสานิปิ น วเฑฺฒตพฺพานิฯ กสฺมา? เตสุ หิ อานาปานนิมิตฺตํ ตาว วฑฺฒยโต วาตราสิเยว วฑฺฒติ, โอกาเสน จ ปริจฺฉินฺนํฯ อิติ สาทีนวตฺตา โอกาเสน จ ปริจฺฉินฺนตฺตา น วเฑฺฒตพฺพํฯ พฺรหฺมวิหารา สตฺตารมฺมณา, เตสํ นิมิตฺตํ วฑฺฒยโต สตฺตราสิเยว วเฑฺฒยฺย, น จ เตน อโตฺถ อตฺถิ, ตสฺมา ตมฺปิ น วเฑฺฒตพฺพํฯ ยํ ปน วุตฺตํ ‘‘เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา’’ติ (ที. นิ. ๑.๕๕๖) อาทิ, ตํ ปริคฺคหวเสเนว วุตฺตํฯ เอกาวาสทฺวิอาวาสาทินา หิ อนุกฺกเมน เอกิสฺสา ทิสาย สเตฺต ปริคฺคเหตฺวา ภาเวโนฺต เอกํ ทิสํ ผริตฺวาติ วุโตฺตฯ น นิมิตฺตํ วเฑฺฒโนฺตฯ ปฏิภาคนิมิตฺตเมว เจตฺถ นตฺถิฯ ยทยํ วเฑฺฒยฺย, ปริตฺตอปฺปมาณารมฺมณตาเปตฺถ ปริคฺคหวเสเนว เวทิตพฺพาฯ อารุปฺปารมฺมเณสุปิ อากาสํ กสิณุคฺฆาฏิมตฺตาฯ ตญฺหิ กสิณาปคมวเสเนว มนสิ กาตพฺพํฯ ตโต ปรํ วฑฺฒยโตปิ น กิญฺจิ โหติฯ วิญฺญาณํ สภาวธมฺมตฺตาฯ น หิ สกฺกา สภาวธมฺมํ วเฑฺฒตุํฯ วิญฺญาณาปคโม วิญฺญาณสฺส อภาวมตฺตตฺตาฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนารมฺมณํ สภาวธมฺมตฺตาเยว น วเฑฺฒตพฺพํฯ เสสานิ อนิมิตฺตตฺตาฯ ปฏิภาคนิมิตฺตญฺหิ วเฑฺฒตพฺพํ นาม ภเวยฺยฯ พุทฺธานุสฺสติอาทีนญฺจ เนว ปฏิภาคนิมิตฺตํ อารมฺมณํ โหติ, ตสฺมา ตํ น วเฑฺฒตพฺพนฺติ เอวํ วฑฺฒนาวฑฺฒนโตฯ

อารมฺมณโตติ อิเมสุ จ จตฺตาลีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ ทสกสิณา, ทสอสุภา, อานาปานสฺสติ, กายคตาสตีติ อิมานิ ทฺวาวีสติปฏิภาคนิมิตฺตารมฺมณานิฯ เสสานิ น ปฏิภาคนิมิตฺตารมฺมณานิฯ ตถา ทสสุ อนุสฺสตีสุ ฐเปตฺวา อานาปานสฺสติญฺจ กายคตาสติญฺจ อวเสสา อฏฺฐ อนุสฺสติโย, อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา, จตุธาตุววตฺถานํ, วิญฺญาณญฺจายตนํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนนฺติ อิมานิ ทฺวาทส สภาวธมฺมารมฺมณานิฯ ทส กสิณา, ทส อสุภา, อานาปานสฺสติ, กายคตาสตีติ อิมานิ ทฺวาวีสติ นิมิตฺตารมฺมณานิฯ เสสานิ ฉ น วตฺตพฺพารมฺมณานิฯ ตถา วิปุพฺพกํ, โลหิตกํ, ปุฬุวกํ, อานาปานสฺสติ, อาโปกสิณํ, เตโชกสิณํ, วาโยกสิณํ, ยญฺจ อาโลกกสิเณ สูริยาทีนํ โอภาสมณฺฑลารมฺมณนฺติ อิมานิ อฏฺฐ จลิตารมฺมณานิ, ตานิ จ โข ปุพฺพภาเค, ปฏิภาคํ ปน สนฺนิสินฺนเมว โหติฯ เสสานิ น จลิตารมฺมณานีติ เอวํ อารมฺมณโตฯ

ภูมิโตติ เอตฺถ จ ทส อสุภา, กายคตาสติ, อาหาเร ปฏิกูลสญฺญาติ อิมานิ ทฺวาทส เทเวสุ นปฺปวตฺตนฺติฯ ตานิ ทฺวาทส, อานาปานสฺสติ จาติ อิมานิ เตรส พฺรหฺมโลเก นปฺปวตฺตนฺติฯ อรูปภเว ปน ฐเปตฺวา จตฺตาโร อารุเปฺป อญฺญํ นปฺปวตฺตติฯ มนุสฺเสสุ สพฺพานิปิ ปวตฺตนฺตีติ เอวํ ภูมิโตฯ

คหณโตติ ทิฏฺฐผุฏฺฐสุตคฺคหณโตเปตฺถ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ ตตฺร ฐเปตฺวา วาโยกสิณํ เสสา นว กสิณา, ทส อสุภาติ อิมานิ เอกูนวีสติ ทิเฏฺฐน คเหตพฺพานิฯ ปุพฺพภาเค จกฺขุนา โอโลเกตฺวา นิมิตฺตํ เนสํ คเหตพฺพนฺติ อโตฺถฯ กายคตาสติยํ ตจปญฺจกํ ทิเฏฺฐน, เสสํ สุเตนาติ เอวํ ตสฺสา อารมฺมณํ ทิฏฺฐสุเตน คเหตพฺพํฯ อานาปานสฺสติ ผุเฏฺฐน, วาโยกสิณํ ทิฏฺฐผุเฏฺฐน, เสสานิ อฏฺฐารส สุเตน คเหตพฺพานิฯ อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหาโร, จตฺตาโร อารุปฺปาติ อิมานิ เจตฺถ น อาทิกมฺมิเกน คเหตพฺพานิฯ เสสานิ ปญฺจตึส คเหตพฺพานีติ เอวํ คหณโตฯ

ปจฺจยโตติ อิเมสุ ปน กมฺมฏฺฐาเนสุ ฐเปตฺวา อากาสกสิณํ เสสา นว กสิณา อารุปฺปานํ ปจฺจยา โหนฺติ, ทส กสิณา อภิญฺญานํ, ตโย พฺรหฺมวิหารา จตุตฺถพฺรหฺมวิหารสฺส, เหฎฺฐิมํ เหฎฺฐิมํ อารุปฺปํ อุปริมสฺส อุปริมสฺส, เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ นิโรธสมาปตฺติยา, สพฺพานิปิ สุขวิหารวิปสฺสนาภวสมฺปตฺตีนนฺติ เอวํ ปจฺจยโตฯ

จริยานุกูลโตติ จริยานํ อนุกูลโตเปตฺถ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ เสยฺยถิทํ – ราคจริตสฺส ตาว เอตฺถ ทส อสุภา, กายคตาสตีติ เอกาทส กมฺมฏฺฐานานิ อนุกูลานิฯ โทสจริตสฺส จตฺตาโร พฺรหฺมวิหารา, จตฺตาริ วณฺณกสิณานีติ อฏฺฐฯ โมหจริตสฺส, วิตกฺกจริตสฺส จ เอกํ อานาปานสฺสติ กมฺมฏฺฐานเมวฯ สทฺธาจริตสฺส ปุริมา ฉ อนุสฺสติโยฯ พุทฺธิจริตสฺส มรณสฺสติ, อุปสมานุสฺสติ, จตุธาตุววตฺถานํ, อาหาเร ปฏิกูลสญฺญาติ จตฺตาริฯ เสสกสิณานิ, จตฺตาโร จ อารุปฺปา สพฺพจริตานํ อนุกูลานิฯ กสิเณสุ จ ยํกิญฺจิ ปริตฺตํ วิตกฺกจริตสฺส, อปฺปมาณํ โมหจริตสฺสาติฯ

เอวเมตฺถ จริยานุกูลโต วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพติ สพฺพเมฺจตํ อุชุวิปจฺจนีกวเสน จ อติสปฺปายวเสน จ วุตฺตํฯ ราคาทีนํ ปน อวิกฺขมฺภิกา สทฺธาทีนํ วา อนุปการา กุสลภาวนา นามนตฺถิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ เมฆิยสุเตฺต –

‘‘จตฺตาโร ธมฺมา อุตฺตริ ภาเวตพฺพาฯ อสุภา ภาเวตพฺพา ราคสฺส ปหานายฯ เมตฺตา ภาเวตพฺพา พฺยาปาทสฺส ปหานายฯ อานาปานสฺสติ ภาเวตพฺพา วิตกฺกุปเจฺฉทายฯ อนิจฺจสญฺญา ภาเวตพฺพา อสฺมิมานสมุคฺฆาตายา’’ติฯ

ราหุลสุเตฺตปิ ‘‘เมตฺตํ, ราหุล, ภาวนํ ภาเวหี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๒.๑๒๐) นเยน เอกเสฺสว สตฺต กมฺมฏฺฐานานิ วุตฺตานิฯ ตสฺมา วจนมเตฺต อภินิเวสํ อกตฺวา สพฺพเตฺถ อธิปฺปาโย ปริเยสิตโพฺพติ อยํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาติ เอตฺถ กมฺมฏฺฐานกถา วินิจฺฉโยฯ

๔๘. **คเหตฺวา**ติ อิมสฺส ปน ปทสฺส อยมตฺถทีปนาฯ ‘‘เตน โยคินา กมฺมฏฺฐานทายกํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา’’ติ เอตฺถ วุตฺตนเยเนว วุตฺตปฺปการํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา พุทฺธสฺส วา ภควโต อาจริยสฺส วา อตฺตานํ นิยฺยาเตตฺวา สมฺปนฺนชฺฌาสเยน สมฺปนฺนาธิมุตฺตินา จ หุตฺวา กมฺมฏฺฐานํ ยาจิตพฺพํฯ

ตตฺร ‘‘อิมาหํ ภควา อตฺตภาวํ ตุมฺหากํ ปริจฺจชามี’’ติ เอวํ พุทฺธสฺส ภควโต อตฺตา นิยฺยาเตตโพฺพฯ เอวญฺหิ อนิยฺยาเตตฺวา ปเนฺตสุ เสนาสเนสุ วิหรโนฺต เภรวารมฺมเณ อาปาถมาคเต สนฺถมฺภิตุํ อสโกฺกโนฺต คามนฺตํ โอสริตฺวา คิหีหิ สํสโฏฺฐ หุตฺวา อเนสนํ อาปชฺชิตฺวา อนยพฺยสนํ ปาปุเณยฺยฯ นิยฺยาติตตฺตภาวสฺส ปนสฺส เภรวารมฺมเณ อาปาถมาคเตปิ ภยํ น อุปฺปชฺชติฯ ‘‘นนุ ตยา, ปณฺฑิต, ปุริมเมว อตฺตา พุทฺธานํ นิยฺยาติโต’’ติ ปจฺจเวกฺขโต ปนสฺส โสมนสฺสเมว อุปฺปชฺชติฯ ยถา หิ ปุริสสฺส อุตฺตมํ กาสิกวตฺถํ ภเวยฺย, ตสฺส ตสฺมิํ มูสิกาย วา กีเฎหิ วา ขาทิเต อุปฺปเชฺชยฺย โทมนสฺสํ ฯ สเจ ปน ตํ อจีวรกสฺส ภิกฺขุโน ทเทยฺย, อถสฺส ตํ เตน ภิกฺขุนา ขณฺฑาขณฺฑํ กริยมานํ ทิสฺวาปิ โสมนสฺสเมว อุปฺปเชฺชยฺยฯ เอวํสมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ

อาจริยสฺส นิยฺยาเตเนฺตนาปิ ‘‘อิมาหํ, ภเนฺต, อตฺตภาวํ ตุมฺหากํ ปริจฺจชามี’’ติ วตฺตพฺพํฯ เอวํ อนิยฺยาติตตฺตภาโว หิ อตชฺชนีโย วา โหติ, ทุพฺพโจ วา อโนวาทกโร, เยนกามํคโม วา อาจริยํ อนาปุจฺฉาว ยตฺถิจฺฉติ, ตตฺถ คนฺตา, ตเมนํ อาจริโย อามิเสน วา ธเมฺมน วา น สงฺคณฺหาติ, คูฬฺหํ คนฺถํ น สิกฺขาเปติฯ โส อิมํ ทุวิธํ สงฺคหํ อลภโนฺต สาสเน ปติฎฺฐํ น ลภติ, นจิรเสฺสว ทุสฺสีลฺยํ วา คิหิภาวํ วา ปาปุณาติฯ นิยฺยาติตตฺตภาโว ปน เนว อตชฺชนีโย โหติ, น เยนกามํคโม, สุวโจ อาจริยายตฺตวุตฺติเยว โหติฯ โส อาจริยโต ทุวิธํ สงฺคหํ ลภโนฺต สาสเน วุฑฺฒิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ ปาปุณาติ จูฬปิณฺฑปาติกติสฺสเตฺถรสฺส อเนฺตวาสิกา วิยฯ

เถรสฺส กิร สนฺติกํ ตโย ภิกฺขู อาคมํสุฯ เตสุ เอโก ‘‘อหํ, ภเนฺต, ตุมฺหากมตฺถายา’’ติ วุเตฺต สตโปริเส ปปาเต ปติตุํ อุสฺสเหยฺยนฺติ อาหฯ ทุติโย ‘‘อหํ, ภเนฺต, ตุมฺหากมตฺถายา’’ติ วุเตฺต อิมํ อตฺตภาวํ ปณฺหิโต ปฎฺฐาย ปาสาณปิเฎฺฐ ฆํเสโนฺต นิรวเสสํ เขเปตุํ อุสฺสเหยฺยนฺติ อาหฯ ตติโย ‘‘อหํ, ภเนฺต, ตุมฺหากมตฺถายา’’ติ วุเตฺต อสฺสาสปสฺสาเส อุปรุนฺธิตฺวา กาลกิริยํ กาตุํ อุสฺสเหยฺยนฺติ อาหฯ เถโร ภพฺพาวติเม ภิกฺขูติ กมฺมฎฺฐานํ กเถสิฯ เต ตสฺส โอวาเท ฐตฺวา ตโยปิ อรหตฺตํ ปาปุณิํสูติ อยมานิสํโส อตฺตนิยฺยาตเนฯ เตน วุตฺตํ ‘‘พุทฺธสฺส วา ภควโต อาจริยสฺส วา อตฺตานํ นิยฺยาเตตฺวา’’ติฯ

๔๙. สมฺปนฺนชฺฌาสเยน สมฺปนฺนาธิมุตฺตินา จ หุตฺวาติ เอตฺถ ปน เตน โยคินา อโลภาทีนํ วเสน ฉหากาเรหิ สมฺปนฺนชฺฌาสเยน ภวิตพฺพํฯ เอวํ สมฺปนฺนชฺฌาสโย หิ ติสฺสนฺนํ โพธีนํ อญฺญตรํ ปาปุณาติฯ ยถาห, ‘‘ฉ อชฺฌาสยา โพธิสตฺตานํ โพธิปริปากาย สํวตฺตนฺติ, อโลภชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา โลเภ โทสทสฺสาวิโน, อโทสชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา โทเส โทสทสฺสาวิโน, อโมหชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา โมเห โทสทสฺสาวิโน, เนกฺขมฺมชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา ฆราวาเส โทสทสฺสาวิโน, ปวิเวกชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา สงฺคณิกาย โทสทสฺสาวิโน, นิสฺสรณชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา สพฺพภวคตีสุ โทสทสฺสาวิโน’’ติฯ เย หิ เกจิ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนา โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิขีณาสวปเจฺจกพุทฺธสมฺมาสมฺพุทฺธา, สเพฺพ เต อิเมเหว ฉหากาเรหิ อตฺตนา อตฺตนา ปตฺตพฺพํ วิเสสํ ปตฺตาฯ ตสฺมา อิเมหิ ฉหากาเรหิ สมฺปนฺนชฺฌาสเยน ภวิตพฺพํฯ ตทธิมุตฺตตาย ปน อธิมุตฺติสมฺปเนฺนน ภวิตพฺพํฯ สมาธาธิมุเตฺตน สมาธิครุเกน สมาธิปพฺภาเรน, นิพฺพานาธิมุเตฺตน นิพฺพานครุเกน นิพฺพานปพฺภาเรน จ ภวิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

๕๐. เอวํ สมฺปนฺนชฺฌาสยาธิมุตฺติโน ปนสฺส กมฺมฎฺฐานํ ยาจโต เจโตปริยญาณลาภินา อาจริเยน จิตฺตาจารํ โอโลเกตฺวา จริยา ชานิตพฺพาฯ อิตเรน กิํ จริโตสิ? เก วา เต ธมฺมา พหุลํ สมุทาจรนฺติ? กิํ วา เต มนสิกโรโต ผาสุ โหติ? กตรสฺมิํ วา เต กมฺมฎฺฐาเน จิตฺตํ นมตีติ เอวมาทีหิ นเยหิ ปุจฺฉิตฺวา ชานิตพฺพาฯ เอวํ ญตฺวา จริยานุกูลํ กมฺมฎฺฐานํ กเถตพฺพํฯ

กเถเนฺตน จ ติวิเธน กเถตพฺพํฯ ปกติยา อุคฺคหิตกมฺมฏฺฐานสฺส เอกํ เทฺว นิสชฺชานิ สชฺฌายํ กาเรตฺวา ทาตพฺพํฯ สนฺติเก วสนฺตสฺส อาคตาคตกฺขเณ กเถตพฺพํฯ อุคฺคเหตฺวา อญฺญตฺร คนฺตุกามสฺส นาติสํขิตฺตํ นาติวิตฺถาริกํ กตฺวา กเถตพฺพํฯ

ตตฺถ ปถวีกสิณํ ตาว กเถนฺเตน จตฺตาโร กสิณโทสา, กสิณกรณํ, กตสฺส ภาวนานโย, ทุวิธํ นิมิตฺตํ, ทุวิโธ สมาธิ, สตฺตวิธํ สปฺปายาสปฺปายํ, ทสวิธํ อปฺปนาโกสลฺลํ, วีริยสมตา, อปฺปนาวิธานนฺติ อิเม นว อาการา กเถตพฺพาฯ เสสกมฺมฏฺฐาเนสุปิ ตสฺส ตสฺส อนุรูปํ กเถตพฺพํฯ ตํ สพฺพํ เตสํ ภาวนาวิธาเน อาวิภวิสฺสติฯ

เอวํ กถิยมาเน ปน กมฺมฏฺฐาเน เตน โยคินา นิมิตฺตํ คเหตฺวา โสตพฺพํฯ **นิมิตฺตํ คเหตฺวา**ติ อิทํ เหฏฺฐิมปทํ, อิทํ อุปริมปทํ, อยมสฺส อตฺโถ , อยมธิปฺปาโย, อิทโมปมฺมนฺติ เอวํ ตํ ตํ อาการํ อุปนิพนฺธิตฺวาติ อตฺโถฯ เอวํ นิมิตฺตํ คเหตฺวา สกฺกจฺจํ สุณนฺเตน หิ กมฺมฏฺฐานํ สุคฺคหิตํ โหติฯ อถสฺส ตํ นิสฺสาย วิเสสาธิคโม สมฺปชฺชติ, น อิตรสฺสาติ อยํ คเหตฺวาติ อิมสฺส ปทสฺส อตฺถปริทีปนาฯ

เอตฺตาวตา กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน จริยานุกูลํ จตฺตาลีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ อญฺญตรํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาติ อิมานิ ปทานิ สพฺพากาเรน วิตฺถาริตานิ โหนฺตีติฯ

อิติ สาธุชนปาโมชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค

สมาธิภาวนาธิกาเร

กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิเทฺทโส นาม

ตติโย ปริเจฺฉโทฯ

๔. ปถวีกสิณนิเทฺทโส

๕๑. อิทานิ ยํ วุตฺตํ ‘‘สมาธิภาวนาย อนนุรูปํ วิหารํ ปหาย อนุรูเป วิหาเร วิหรเนฺตนา’’ติ เอตฺถ ยสฺส ตาวาจริเยน สทฺธึ เอกวิหาเร วสโต ผาสุ โหติ, เตน ตเตฺถว กมฺมฏฺฐานํ ปริโสเธเนฺตน วสิตพฺพํฯ สเจ ตตฺถ ผาสุ น โหติ, โย อโญฺญ คาวุเต วา อฑฺฒโยชเน วา โยชนมเตฺตปิ วา สปฺปาโย วิหาโร โหติ, ตตฺถ วสิตพฺพํฯ เอวญฺหิ สติ กมฺมฏฺฐานสฺส กิสฺมิญฺจิเทว ฐาเน สเนฺทเห วา สติสโมฺมเส วา ชาเต กาลเสฺสว วิหาเร วตฺตํ กตฺวา อนฺตรามเคฺค ปิณฺฑาย จริตฺวา ภตฺตกิจฺจปริโยสาเนเยว อาจริยสฺส วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา ตํทิวสมาจริยสฺส สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา ทุติยทิวเส อาจริยํ วนฺทิตฺวา นิกฺขมิตฺวา อนฺตรามเคฺค ปิณฺฑาย จริตฺวา อกิลมนฺโตเยว อตฺตโน วสนฏฺฐานํ อาคนฺตุํ สกฺขิสฺสติฯ โย ปน โยชนปฺปมาเณปิ ผาสุกฏฺฐานํ น ลภติ, เตน กมฺมฏฺฐาเน สพฺพํ คณฺฐิฏฺฐานํ ฉินฺทิตฺวา สุวิสุทฺธํ อาวชฺชนปฏิพทฺธํ กมฺมฏฺฐานํ กตฺวา ทูรมฺปิ คนฺตฺวา สมาธิภาวนาย อนนุรูปํ วิหารํ ปหาย อนุรูเป วิหาเร วิหาตพฺพํฯ

อนนุรูปวิหาโร

๕๒. ตตฺถ อนนุรูโป นาม อฏฺฐารสนฺนํ โทสานํ อญฺญตเรน สมนฺนาคโตฯ ตตฺริเม อฏฺฐารส โทสา – มหตฺตํ, นวตฺตํ, ชิณฺณตฺตํ, ปนฺถนิสฺสิตตฺตํ, โสณฺฑี, ปณฺณํ, ปุปฺผํ, ผลํ, ปตฺถนียตา, นครสนฺนิสฺสิตตา, ทารุสนฺนิสฺสิตตา, เขตฺตสนฺนิสฺสิตตา, วิสภาคานํ ปุคฺคลานํ อตฺถิตา, ปฏฺฏนสนฺนิสฺสิตตา, ปจฺจนฺตสนฺนิสฺสิตตา, รชฺชสีมสนฺนิสฺสิตตา, อสปฺปายตา, กลฺยาณมิตฺตานํ อลาโภติ อิเมสํ อฏฺฐารสนฺนํ โทสานํ อญฺญตเรน โทเสน สมนฺนาคโต อนนุรูโป นามฯ น ตตฺถ วิหาตพฺพํฯ

กสฺมา? **มหาวิหาเร** ตาว พหู นานาฉนฺทา สนฺนิปตนฺติ, เต อญฺญมญฺญํ ปฏิวิรุทฺธตาย วตฺตํ น กโรนฺติฯ โพธิยงฺคณาทีนิ อสมฺมฏฺฐาเนว โหนฺติฯ อนุปฏฺฐาปิตํ ปานียํ ปริโภชนียํฯ ตตฺรายํ โคจรคาเม ปิณฺฑาย จริสฺสามีติ ปตฺตจีวรมาทาย นิกฺขโนฺต สเจ ปสฺสติ วตฺตํ วา อกตํ ปานียฆฏํ วา ริตฺตํ, อถาเนน วตฺตํ กาตพฺพํ โหติ, ปานียํ อุปฏฺฐาเปตพฺพํฯ อกโรโนฺต วตฺตเภเท ทุกฺกฏํ อาปชฺชติฯ กโรนฺตสฺส กาโล อติกฺกมติ, อติทิวา ปวิโฏฺฐ นิฏฺฐิตาย ภิกฺขาย กิญฺจิ น ลภติฯ ปฏิสลฺลานคโตปิ สามเณรทหรภิกฺขูนํ อุจฺจาสเทฺทน สงฺฆกเมฺมหิ จ วิกฺขิปติฯ ยตฺถ ปน สพฺพํ วตฺตํ กตเมว โหติ, อวเสสาปิ จ สงฺฆฏฺฏนา นตฺถิฯ เอวรูเป มหาวิหาเรปิ วิหาตพฺพํฯ

นววิหาเร พหุ นวกมฺมํ โหติ, อกโรนฺตํ อุชฺฌายนฺติฯ ยตฺถ ปน ภิกฺขู เอวํ วทนฺติ ‘‘อายสฺมา ยถาสุขํ สมณธมฺมํ กโรตุ, มยํ นวกมฺมํ กริสฺสามา’’ติ เอวรูเป วิหาตพฺพํฯ

ชิณฺณวิหาเร ปน พหุ ปฏิชคฺคิตพฺพํ โหติ, อนฺตมโส อตฺตโน เสนาสนมตฺตมฺปิ อปฺปฏิชคฺคนฺตํ อุชฺฌายนฺติ, ปฏิชคฺคนฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ ปริหายติฯ

ปนฺถนิสฺสิเต มหาปถวิหาเร รตฺตินฺทิวํ อาคนฺตุกา สนฺนิปตนฺติฯ วิกาเล อาคตานํ อตฺตโน เสนาสนํ ทตฺวา รุกฺขมูเล วา ปาสาณปิฏฺเฐ วา วสิตพฺพํ โหติฯ ปุนทิวเสปิ เอวเมวาติ กมฺมฏฺฐานสฺส โอกาโส น โหติฯ ยตฺถ ปน เอวรูโป อาคนฺตุกสมฺพาโธ น โหติ, ตตฺถ วิหาตพฺพํฯ

โสณฺฑี นาม ปาสาณโปกฺขรณี โหติ, ตตฺถ ปานียตฺถํ มหาชโน สโมสรติ, นครวาสีนํ ราชกุลูปกเตฺถรานํ อเนฺตวาสิกา รชนกมฺมตฺถาย อาคจฺฉนฺติ, เตสํ ภาชนทารุโทณิกาทีนิ ปุจฺฉนฺ

ตานํ อสุเก จ อสุเก จ ฐาเนติ ทเสฺสตพฺพานิ โหนฺติ, เอวํ สพฺพกาลมฺปิ นิจฺจพฺยาวโฏ โหติฯ

ยตฺถ นานาวิธํ สากปณฺณํ โหติ, ตตฺถสฺส กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ทิวาวิหารํ นิสินฺนสฺสาปิ สนฺติเก สากหาริกา คายมานา ปณฺณํ อุจฺจินนฺติโย วิสภาคสทฺทสงฺฆฏฺฏเนน กมฺมฏฺฐานนฺตรายํ กโรนฺติฯ

ยตฺถ ปน นานาวิธา มาลาคจฺฉา สุปุปฺผิตา โหนฺติ, ตตฺราปิ ตาทิโสเยว อุปทฺทโวฯ

ยตฺถ นานาวิธํ อมฺพชมฺพุปนสาทิผลํ โหติ, ตตฺถ ผลตฺถิกา อาคนฺตฺวา ยาจนฺติ, อเทนฺตสฺส กุชฺฌนฺติ, พลกฺกาเรน วา คณฺหนฺติ, สายนฺหสมเย วิหารมชฺเฌ จงฺกมเนฺตน เต ทิสฺวา ''กึ อุปาสกา เอวํ กโรถา''ติ วุตฺตา ยถารุจิ อโกฺกสนฺติฯ อวาสายปิสฺส ปรกฺกมนฺติฯ

ปตฺถนีเย ปน เลณสมฺมเต ทกฺขิณคิริหตฺถิกุจฺฉิเจติยคิริจิตฺตลปพฺพตสทิเส วิหาเร วิหรนฺตํ อยมรหาติ สมฺภาเวตฺวา วนฺทิตุกามา มนุสฺสา สมนฺตา โอสรนฺติ, เตนสฺส น ผาสุ โหติ, ยสฺส ปน ตํ สปฺปายํ โหติ, เตน ทิวา อญฺญตฺร คนฺตฺวา รตฺตึ วสิตพฺพํฯ

นครสนฺนิสฺสิเต วิสภาคารมฺมณานิ อาปาถมาคจฺฉนฺติ, กุมฺภทาสิโยปิ ฆเฏหิ นิฆํสนฺติโย คจฺฉนฺติ, โอกฺกมิตฺวา มคฺคํ น เทนฺติ, อิสฺสรมนุสฺสาปิ วิหารมชฺเฌ สาณึ ปริกฺขิปิตฺวา นิสีทนฺติฯ

ทารุสนฺนิสฺสเย ปน ยตฺถ กฏฺฐานิ จ ทพฺพุปกรณรุกฺขา จ สนฺติ, ตตฺถ กฏฺฐหาริกา ปุเพฺพ วุตฺตสากปุปฺผหาริกา วิย อผาสุํ กโรนฺติ, วิหาเร รุกฺขา สนฺติ, เต ฉินฺทิตฺวา ฆรานิ กริสฺสามาติ มนุสฺสา อาคนฺตฺวา ฉินฺทนฺติฯ สเจ สายนฺหสมยํ ปธานฆรา นิกฺขมิตฺวา วิหารมชฺเฌ จงฺกมโนฺต เต ทิสฺวา ''กึ อุปาสกา เอวํ กโรถา''ติ วทติ, ยถารุจิ อโกฺกสนฺติ, อวาสายปิสฺส ปรกฺกมนฺติฯ

โย ปน **เขตฺตสนฺนิสฺสิโต** โหติ สมนฺตา เขเตฺตหิ ปริวาริโต, ตตฺถ มนุสฺสา วิหารมชฺฌเยว ขลํ กตฺวา ธญฺญํ มทฺทนฺติ, ปมุเขสุ สยนฺติ, อญฺญมฺปิ พหุํ อผาสุํ กโรนฺติฯ ยตฺราปิ มหาสงฺฆโภโค โหติ, อารามิกา กุลานํ คาโว รุนฺธนฺติ, อุทกวารํ ปฏิเสเธนฺติ, มนุสฺสา วีหิสีสํ คเหตฺวา ''ปสฺสถ ตุมฺหากํ อารามิกานํ กมฺม''นฺติ สงฺฆสฺส ทเสฺสนฺติฯ เตน เตน การเณน ราชราชมหามตฺตานํ ฆรทฺวารํ คนฺตพฺพํ โหติ, อยมฺปิ เขตฺตสนฺนิสฺสิเตเนว สงฺคหิโตฯ

วิสภาคานํ ปุคฺคลานํ อตฺถิตาติ ยตฺถ อญฺญมญฺญํ วิสภาคเวรี ภิกฺขู วิหรนฺติ, เย กลหํ กโรนฺตา มา, ภเนฺต, เอวํ กโรถาติ วาริยมานา เอตสฺส ปํสุกูลิกสฺส อาคตกาลโต ปฏฺฐาย นฏฺฐามฺหาติ วตฺตาโร ภวนฺติฯ

โยปิ อุทกปฏฺฏนํ วา ถลปฏฺฏนํ วา นิสฺสิโต โหติ, ตตฺถ อภิณฺหํ นาวาหิ จ สเตฺถหิ จ อาคตมนุสฺสา โอกาสํ เทถ, ปานียํ เทถ, โลณํ เทถาติ ฆฏฺฏยนฺตา อผาสุํ กโรนฺติฯ

ปจฺจนฺตสนฺนิสฺสิเต ปน มนุสฺสา พุทฺธาทีสุ อปฺปสนฺนา โหนฺติฯ

รชฺชสีมสนฺนิสฺสิเต ราชภยํ โหติฯ ตญฺหิ ปเทสํ เอโก ราชา น มยฺหํ วเส วตฺตตีติ ปหรติ, อิตโรปิ น มยฺหํ วเส วตฺตตีติฯ ตตฺรายํ ภิกฺขุ กทาจิ อิมสฺส รโญฺญ วิชิเต วิจรติ, กทาจิ เอตสฺสฯ อถ นํ ''จรปุริโส อย''นฺติ มญฺญมานา อนยพฺยสนํ ปาเปนฺติฯ

อสปฺปายตาติ วิสภาครูปาทิอารมฺมณสโมสรเณน วา อมนุสฺสปริคฺคหิตตาย วา อสปฺปายตาฯ **ตตฺริทํ วตฺถุ**ฯ เอโก กิร เถโร อรเญฺญ วสติฯ อถสฺส เอกา ยกฺขินี ปณฺณสาลทฺวาเร ฐตฺวา คายิฯ โส นิกฺขมิตฺวา ทฺวาเร อฏฺฐาสิ, สา คนฺตฺวา จงฺกมนสีเส คายิฯ เถโร จงฺกมนสีสํ อคมาสิฯ สา สตโปริเส ปปาเต ฐตฺวา คายิฯ เถโร ปฏินิวตฺติฯ อถ นํ สา เวเคนาคนฺตฺวา คเหตฺวา ‘‘มยา, ภนฺเต, น เอโก น เทฺว ตุมฺหาทิสา ขาทิตา’’ติ อาหฯ

กลฺยาณมิตฺตานํ อลาโภติ ยตฺถ น สกฺกา โหติ อาจริยํ วา อาจริยสมํ วา อุปชฺฌายํ วา อุปชฺฌายสมํ วา กลฺยาณมิตฺตํ ลทฺธุํฯ ตตฺถ โส กลฺยาณมิตฺตานํ อลาโภ มหาโทโสเยวาติ อิเมสํ อฏฺฐารสนฺนํ โทสานํ อญฺญตเรน สมนฺนาคโต อนนุรูโปติ เวทิตพฺโพฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ อฏฺฐกถาสุ –

> มหาวาสํ นวาวาสํ, ชราวาสญฺจ ปนฺถนิํ;
> โสณฺฑิํ ปณฺณญฺจ ปุปฺผญฺจ, ผลํ ปตฺถิตเมว จฯ
>
> นครํ ทารุนา เขตฺตํ, วิสภาเคน ปฏฺฏนํ;
> ปจฺจนฺตสีมาสปฺปายํ, ยตฺถ มิโตฺต น ลพฺภติฯ
>
> อฏฺฐารเสตานิ ฐานานิ, อิติ วิญฺญาย ปณฺฑิโต;
> อารกา ปริวเชฺชยฺย, มคฺคํ สปฺปฏิภยํ ยถาติฯ

อนุรูปวิหาโร

๕๓. โย ปน โคจรคามโต นาติทูรนาจฺจาสนฺนตาทีหิ ปญฺจหงฺคหิ สมนฺนาคโต, อยํ อนุรูโป นามฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, เสนาสนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ โหติ? อิธ, ภิกฺขเว, เสนาสนํ นาติทูรํ โหติ นาจฺจาสนฺนํ คมนาคมนสมฺปนฺนํ, ทิวา อปฺปากิณฺณํ รตฺติํ อปฺปสทฺทํ อปฺปนิโคฺฆสํ, อปฺปฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผสฺสํ, ตสฺมิํ โข ปน เสนาสเน วิหรนฺตสฺส อปฺปกสิเรเนว อุปฺปชฺชนฺติ จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราฯ ตสฺมิํ โข ปน เสนาสเน เถรา ภิกฺขู วิหรนฺติ พหุสฺสุตา อาคตาคมา ธมฺมธรา วินยธรา มาติกาธรา, เต กาเลน กาลํ อุปสงฺกมิตฺวา ปริปุจฺฉติ ปริปญฺหติ ‘อิทํ, ภนฺเต, กถํ อิมสฺส โก อโตฺถ’ติ, ตสฺส เต อายสฺมโนฺต อวิวฏเญฺจว วิวรนฺติ, อนุตฺตานีกตญฺจ อุตฺตานีกโรนฺติ, อเนกวิหิเตสุ จ กงฺขฏฺฐานิเยสุ ธเมฺมสุ กงฺขํ ปฏิวิโนเทนฺติฯ เอวํ โข, ภิกฺขเว, เสนาสนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ โหตี’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๑๑)ฯ

อยํ ‘‘สมาธิภาวนาย อนนุรูปํ วิหารํ ปหาย อนุรูเป วิหาเร วิหรเนฺตนา’’ติ เอตฺถ วิตฺถาโรฯ

ขุทฺทกปลิโพธา

๕๔. **ขุทฺทกปลิโพธุปเจฺฉทํ กตฺวา**ติ เอวํ ปติรูเป วิหาเร วิหรเนฺตน เยปิสฺส เต โหนฺติ ขุทฺทกปลิโพธา, เตปิ อุปจฺฉินฺทิตพฺพาฯ เสยฺยถิทํ, ทีฆานิ เกสนขโลมานิ ฉินฺทิตพฺพานิฯ ชิณฺณจีวเรสุ ทฬฺหีกมฺมํ วา ตุนฺนกมฺมํ วา กาตพฺพํฯ กิลิฏฺฐานิ วา รชิตพฺพานิฯ สเจ ปเตฺต มลํ โหติ, ปโตฺต ปจิตโพฺพฯ มญฺจปีฐาทีนิ โสเธตพฺพานีติฯ ‘‘อยํ ขุทฺทกปลิโพธุปเจฺฉทํ กตฺวา’’ติ เอตฺถ วิตฺถาโรฯ

ภาวนาวิธานํ

๕๕. อิทานิ **สพฺพํ ภาวนาวิธานํ อปริหาเปนฺเตน ภาเวตโพฺพ**ติ เอตฺถ อยํ ปถวีกสิณํ อาทึ กตฺวา สพฺพกมฺมฏฺฐานวเสน วิตฺถารกถา โหติฯ

เอวํ อุปจฺฉินฺนขุทฺทกปลิโพเธน หิ ภิกฺขุนา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกเนฺตน ภตฺตสมฺมทํ ปฏิวิโนเทตฺวา ปวิวิเตฺต โอกาเส สุขนิสิเนฺนน กตาย วา อกตาย วา ปถวิยา นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ปถวีกสิณํ อุคฺคณฺหโนฺต ปถวิยํ นิมิตฺตํ คณฺหาติ กเต วา อกเต วา สานฺตเก, โน อนนฺตเก, สโกฏิเย, โน อโกฏิเย, สวฎฺฎุเม, โน อวฎฺฎุเม, สปริยเนฺต, โน อปริยเนฺต, สุปฺปมเตฺต วา สราวมเตฺต วาฯ โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กโรติ, สูปธาริตํ อุปธาเรติ, สุววตฺถิตํ ววตฺถเปติฯ โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กตฺวา สูปธาริตํ อุปธาเรตฺวา สุววตฺถิตํ ววตฺถเปตฺวา อานิสํสทสฺสาวี รตนสญฺญี หุตฺวา จิตฺตีการํ อุปฎฺฐเปตฺวา สมฺปิยายมาโน ตสฺมิํ อารมฺมเณ จิตฺตํ อุปนิพนฺธติ ‘อทฺธา อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณมฺหา มุจฺจิสฺสามี’ติฯ โส วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป.… ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติฯ

ตตฺถ เยน อตีตภเวปิ สาสเน วา อิสิปพฺพชฺชาย วา ปพฺพชิตฺวา ปถวีกสิเณ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ นิพฺพตฺติตปุพฺพานิ, เอวรูปสฺส ปุญฺญวโต อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส อกตาย ปถวิยา กสิตฏฺฐาเน วา ขลมณฺฑเล วา นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, **มลฺลกเตฺถรสฺส** วิยฯ ตสฺส กิรายสฺมโต กสิตฏฺฐานํ โอโลเกนฺตสฺส ตํฐานปฺปมาณเมว นิมิตฺตํ อุทปาทิฯ โส ตํ วเฑฺฒตฺวา ปญฺจกชฺฌานานิ นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานปทฏฺฐานํ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

โย ปเนวํ อกตาธิกาโร โหติ, เตน อาจริยสนฺติเก อุคฺคหิตกมฺมฏฺฐานวิธานํ อวิราเธตฺวา จตฺตาโร กสิณโทเส ปริหรเนฺตน กสิณํ กาตพฺพํฯ นีลปีตโลหิตโอทาตสเมฺภทวเสน หิ จตฺตาโร ปถวีกสิณโทสาฯ ตสฺมา นีลาทิวณฺณํ มตฺติกํ อคฺคเหตฺวา คงฺคาวเห มตฺติกาสทิสาย อรุณวณฺณาย มตฺติกาย กสิณํ กาตพฺพํฯ ตญฺจ โข วิหารมเชฺฌ สามเณราทีนํ สญฺจรณฏฺฐาเน น กาตพฺพํฯ วิหารปจฺจเนฺต ปน ปฏิจฺฉนฺนฏฺฐาเน ปพฺภาเร วา ปณฺณสาลาย วา สํหาริมํ วา ตตฺรฏฺฐกํ วา กาตพฺพํฯ ตตฺร สํหาริมํ จตูสุ ทณฺฑเกสุ ปิโลติกํ วา จมฺมํ วา กฏสารกํ วา พนฺธิตฺวา ตตฺถ อปนีตติณมูลสกฺขรกถลิกาย สุมทฺทิตาย มตฺติกาย วุตฺตปฺปมาณํ วฎฺฎํ ลิเมฺปตฺวา กาตพฺพํฯ ตํ ปริกมฺมกาเล ภูมิยํ อตฺถริตฺวา โอโลเกตพฺพํฯ ตตฺรฏฺฐกํ ภูมิยํ ปทุมกณฺณิกากาเรน ขาณุเก อาโกเฏตฺวา วลฺลีหิ วินนฺธิตฺวา กาตพฺพํฯ ยทิ สา มตฺติกา นปฺปโหติ, อโธ อญฺญํ ปกฺขิปิตฺวา อุปริภาเค สุปริโสธิตาย อรุณวณฺณาย มตฺติกาย วิทตฺถิจตุรงฺคุลวิตฺถารํ วฎฺฎํ กาตพฺพํฯ เอตเทว หิ ปมาณํ สนฺธาย ‘‘สุปฺปมตฺตํ วา สราวมตฺตํ วา’’ติ วุตฺตํฯ ‘‘สานฺตเก โน อนนฺตเก’’ติอาทิ ปนสฺส ปริเจฺฉทตฺถาย วุตฺตํฯ

๕๖. ตสฺมา เอวํ วุตฺตปฺปมาณปริเจฺฉทํ กตฺวา รุกฺขปาณิกา วิสภาควณฺณํ สมุฎฺฐเปติฯ ตสฺมา ตํ อคฺคเหตฺวา ปาสาณปาณิกาย ฆํเสตฺวา สมํ เภรีตลสทิสํ กตฺวา ตํ ฐานํ สมฺมชฺชิตฺวา นฺหตฺวา อาคนฺตฺวา กสิณมณฺฑลโต อฑฺฒเตยฺยหตฺถนฺตเร ปเทเส ปญฺญเตฺต วิทตฺถิจตุรงฺคุลปาทเก สุอตฺถเต ปีเฐ นิสีทิตพฺพํฯ ตโต ทูรตเร นิสินฺนสฺส หิ กสิณํ น อุปฏฺฐาติ, อาสนฺนตเร กสิณโทสา ปญฺญายนฺติฯ อุจฺจตเร นิสิเนฺนน คีวํ โอนมิตฺวา โอโลเกตพฺพํ โหติ, นีจตเร ชณฺณุกานิ รุชนฺติฯ ตสฺมา วุตฺตนเยเนว นิสีทิตฺวา ‘‘อปฺปสฺสาทา กามา’’ติอาทินา นเยน กาเมสุ อาทีนวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา กามนิสฺสรเณ สพฺพทุกฺขสมติกฺกมุปายภูเต เนกฺขเมฺม ชาตาภิลาเสน พุทฺธธมฺมสงฺฆคุณานุสฺสรเณน ปีติปาโมชฺชํ ชนยิตฺวา ‘‘อยํ ทานิ สา สพฺพพุทฺธ ปเจฺจกพุทฺธ อริยสาวเกหิ ปฏิปนฺนา เนกฺขมฺมปฏิปทา’’ติ ปฏิปตฺติยา สญฺชาตคารเวน ‘‘อทฺธา อิ

มาย ปฏิปทาย ปวิเวกสุขรสสฺส ภาคี ภวิสฺสามี’’ติ อุสฺสาหํ ชนยิตฺวา สเมน อากาเรน จกฺขูนิ อุมฺมีเลตฺวา นิมิตฺตํ คณฺหเนฺตน ภาเวตพฺพํฯ

อติอุมฺมีลยโต หิ จกฺขุ กิลมติ, มณฺฑลญฺจ อติวิภูตํ โหติ, เตนสฺส นิมิตฺตํ นุปฺปชฺชติฯ อติมนฺทํ อุมฺมีลยโต มณฺฑลมวิภูตํ โหติ, จิตฺตญฺจ ลีนํ โหติ, เอวมฺปิ นิมิตฺตํ นุปฺปชฺชติฯ ตสฺมา อาทาสตเล มุขนิมิตฺตทสฺสินา วิย สเมนาการเรน จกฺขูนิ อุมฺมีเลตฺวา นิมิตฺตํ คณฺหเนฺตน ภาเวตพฺพํ, น วณฺโณ ปจฺจเวกฺขิตโพฺพ, น ลกฺขณํ มนสิกาตพฺพํฯ อปิจ วณฺณํ อมุญฺจิตฺวา นิสฺสยสวณฺณํ กตฺวา อุสฺสทวเสน ปณฺณตฺติธเมฺม จิตฺตํ ปฏฺฐเปตฺวา มนสิ กาตพฺพํฯ ปถวี มหี, เมทินี, ภูมิ, วสุธา, วสุนฺธราติอาทีสุ ปถวีนาเมสุ ยมิจฺฉติ, ยทสฺส สญฺญานุกูลํ โหติ, ตํ วตฺตพฺพํฯ อปิจ ปถวีติ เอตเทว นามํ ปากฏํ, ตสฺมา ปากฏวเสเนว ปถวี ปถวีติ ภาเวตพฺพํฯ กาเลน อุมฺมีเลตฺวา กาเลน นิมีเลตฺวา อาวชฺชิตพฺพํฯ ยาว อุคฺคหนิมิตฺตํ นุปฺปชฺชติ, ตาว กาลสตมฺปิ กาลสหสฺสมฺปิ ตโต ภิโยฺยปิ เอเตเนว นเยน ภาเวตพฺพํฯ

๕๗. ตเสฺสวํ ภาวยโต ยทา นิมีเลตฺวา อาวชฺชนฺตสฺส อุมฺมีลิตกาเล วิย อาปาถมาคจฺฉติ, ตทา อุคฺคหนิมิตฺตํ ชาตํ นาม โหติฯ ตสฺส ชาตกาลโต ปฏฺฐาย น ตสฺมิํ ฐาเน นิสีทิตพฺพํฯ อตฺตโน วสนฏฺฐานํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ นิสิเนฺนน ภาเวตพฺพํฯ ปาทโธวนปปญฺจปริหารตฺถํ ปนสฺส เอกปฏลิกุปาหนา จ กตฺตรทโณฺฑ จ อิจฺฉิตโพฺพฯ อถาเนน สเจ ตรุโณ สมาธิ เกนจิเทว อสปฺปายการเณน นสฺสติ, อุปาหนา อารุยฺห กตฺตรทณฺฑํ คเหตฺวา ตํ ฐานํ คนฺตฺวา นิมิตฺตํ อาทาย อาคนฺตฺวา สุขนิสิเนฺนน ภาเวตพฺพํ, ปุนปฺปุนํ สมนฺนาหริตพฺพํ, ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กาตพฺพํฯ ตเสฺสวํ กโรนฺตสฺส อนุกฺกเมน นีวรณานิ วิกฺขมฺภนฺติ, กิเลสา สนฺนิสีทนฺติ, อุปจารสมาธินา จิตฺตํ สมาธิยติ, ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ตตฺรายํ ปุริมสฺส จ อุคฺคหนิมิตฺตสฺส อิมสฺส จ วิเสโส, อุคฺคหนิมิเตฺต กสิณโทโส ปญฺญายติ, ปฏิภาคนิมิตฺตํ ถวิกโต นิหตาทาสมณฺฑลํ วิย สุโธตสงฺขถาลํ วิย วลาหกนฺตรา นิกฺขนฺตจนฺทมณฺฑลํ วิย เมฆมุเข พลากา วิย อุคฺคหนิมิตฺตํ ปทาเลตฺวา นิกฺขนฺตมิว ตโต สตคุณํ สหสฺสคุณํ สุปริสุทฺธํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ ตญฺจ โข เนว วณฺณวนฺตํ, น สณฺฐานวนฺตํฯ ยทิ หิ ตํ อีทิสํ ภเวยฺย, จกฺขุวิเญฺญยฺยํ สิยา โอฬาริกํ สมฺมสนุปคํ ติลกฺขณพฺภาหตํ, น ปเนตํ ตาทิสํฯ เกวลญฺหิ สมาธิลาภิโน อุปฏฺฐานาการมตฺตํ สญฺญชเมตนฺติฯ

๕๘. อุปฺปนฺนกาลโต จ ปนสฺส ปฏฺฐาย นีวรณานิ วิกฺขมฺภิตาเนว โหนฺติ, กิเลสา สนฺนิสินฺนาว, อุปจารสมาธินา จิตฺตํ สมาหิตเมวาติฯ

ทุวิโธ หิ สมาธิ อุปจารสมาธิ จ อปฺปนาสมาธิ จฯ ทฺวีหากาเรหิ จิตฺตํ สมาธิยติ อุปจารภูมิยํ วา ปฏิลาภภูมิยํ วาฯ ตตฺถ อุปจารภูมิยํ นีวรณปฺปหาเนน จิตฺตํ สมาหิตํ โหติฯ ปฏิลาภภูมิยํ องฺคปาตุภาเวนฯ

ทฺวินฺนํ ปน สมาธีนํ อิทํ นานาการณํ, อุปจาเร องฺคานิ น ถามชาตานิ โหนฺติ, องฺคานํ อถามชาตตฺตา, ยถา นาม ทหโร กุมารโก อุกฺขิปิตฺวา ฐปิยมาโน ปุนปฺปุนํ ภูมิยํ ปตติ, เอวเมว อุปจาเร อุปฺปเนฺน จิตฺตํ กาเลน นิมิตฺตมารมฺมณํ กโรติ, กาเลน ภวงฺคโมตรติฯ อปฺปนายํ ปน องฺคานิ ถามชาตานิ โหนฺติ, เตสํ ถามชาตตฺตา, ยถา นาม พลวา ปุริโส อาสนา วุฏฺฐาย ทิวสมฺปิ ติเฏฺฐยฺย, เอวเมว อปฺปนาสมาธิมฺหิ อุปฺปเนฺน จิตฺตํ สกิํ ภวงฺควารํ ฉินฺทิตฺวา เกวลมฺปิ รตฺติํ เกวลมฺปิ ทิวสํ ติฏฺฐติ, กุสลชวนปฏิปาฏิวเสเนว ปวตฺตตีติฯ

ตตฺร ยเทตํ อุปจารสมาธินา สทฺธึ ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส อุปฺปาทนํ นาม อติทุกฺกรํฯ ตสฺมา สเจ เตเนว ปลฺลงฺเกน ตํ นิมิตฺตํ วฑฺเฒตฺวา อปฺปนํ อธิคนฺตุํ สโกฺกติ, สุนฺทรํฯ โน เจ สโกฺกติ, อถาเนน ตํ นิมิตฺตํ อปฺปมตฺเตน จกฺกวตฺติคพฺโภ วิย รกฺขิตพฺพํฯ เอวญฺหิ –

นิมิตฺตํ รกฺขโต ลทฺธ-ปริหานิ น วิชฺชติ;
อารกฺขมฺหิ อสนฺตมฺหิ, ลทฺธํ ลทฺธํ วินสฺสติฯ

สตฺตสปฺปายา

๕๙. ตตฺรายํ รกฺขณวิธิ –

อาวาโส โคจโร ภสฺสํ, ปุคฺคโล โภชนํ อุตุ;
อิริยาปโถติ สเตฺตเต, อสปฺปาเย วิวชฺชเยฯ

สปฺปาเย สตฺต เสเวถ, เอวญฺหิ ปฏิปชฺชโต;
นจิเรเนว กาเลน, โหติ กสฺสจิ อปฺปนาฯ

ตตฺรสฺส ยสฺมึ อาวาเส วสนฺตสฺส อนุปฺปนฺนํ วา นิมิตฺตํ นุปฺปชฺชติ, อุปฺปนฺนํ วา วินสฺสติ, อนุปฏฺฐิตา จ สติ น อุปฏฺฐาติ, อสมาหิตญฺจ จิตฺตํ น สมาธิยติ, อยํ อสปฺปาโยฯ ยตฺถ นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ เจว ถาวรญฺจ โหติ , สติ อุปฏฺฐาติ, จิตฺตํ สมาธิยติ นาคปพฺพตวาสีปธานิยติสฺส เตฺถรสฺส วิย, อยํ สปฺปาโยฯ ตสฺมา ยสฺมึ วิหาเร พหู อาวาสา โหนฺติ, ตตฺถ เอกเมกสฺมึ ตีณิ ตีณิ ทิวสานิ วสิตฺวา ยตฺถสฺส จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, ตตฺถ วสิตพฺพํฯ อาวาสสปฺปายตาย หิ ตมฺพปณฺณิทีปมฺหิ จูฬนาคเลเณ วสนฺตา ตเตฺถว กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ปญฺจสตา ภิกฺขู อรหตฺตํ ปาปุณึสุฯ โสตาปนฺนาทีนํ ปน อญฺญตฺถ อริยภูมึ ปตฺวา ตตฺถ อรหตฺตปฺปตฺตานญฺจ คณนา นตฺถิฯ เอวมเญฺญสุปิ จิตฺตลปพฺพตวิหาราทีสุฯ

โคจรคาโม ปน โย เสนาสนโต อุตฺตเรน วา ทกฺขิเณน วา นาติทูเร ทิยฑฺฒโกสพฺภนฺตเร โหติ สุลภสมฺปนฺนภิกฺโข, โส สปฺปาโยฯ วิปรีโต อสปฺปาโยฯ

***ภสฺส**นฺติ* ทฺวตฺตึสติรจฺฉานกถาปริยาปนฺนํ อสปฺปายํ, ตญฺหิสฺส นิมิตฺตนฺตรธานาย สํวตฺตติฯ ทสกถาวตฺถุนิสฺสิตํ สปฺปายํ, ตมฺปิ มตฺตาย ภาสิตพฺพํฯ

ปุคฺคโลปิ อติรจฺฉานกถิโก สีลาทิคุณสมฺปโนฺน, ยํ นิสฺสาย อสมาหิตํ วา จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาหิตํ วา จิตฺตํ ถิรตรํ โหติ, เอวรูโป สปฺปาโยฯ กายทฬฺหีพหุโล ปน ติรจฺฉานกถิโก อสปฺปาโยฯ โส หิ ตํ กทฺทโมทกมิว อจฺฉํ อุทกํ มลีนเมว กโรติ, ตาทิสญฺจ อาคมฺม โกฏปพฺพตวาสีทหรเสฺสว สมาปตฺติปิ นสฺสติ, ปเคว นิมิตฺตํฯ

โภชนํ ปน กสฺสจิ มธุรํ, กสฺสจิ อมฺพิลํ สปฺปายํ โหติฯ **อุตุ**ปิ กสฺสจิ สีโต, กสฺสจิ อุโณฺห สปฺปาโย โหติฯ ตสฺมา ยํ โภชนํ วา อุตุํ วา เสวนฺตสฺส ผาสุ โหติ, อสมาหิตํ วา จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาหิตํ วา ถิรตรํ โหติ, ตํ โภชนํ โส จ อุตุ สปฺปาโยฯ อิตรํ โภชนํ อิตโร จ อุตุ อสปฺปาโยฯ

อิริยาปเถสุปิ กสฺสจิ จงฺกโม สปฺปาโย โหติ, กสฺสจิ สยนฏฺฐานนิสชฺชานํ อญฺญตโรฯ ตสฺมา ตํ อาวาสํ วิย ตีณิ ทิวสานิ อุปปริกฺขิตฺวา ยสฺมึ อิริยาปเถ อสมาหิตํ วา จิตฺตํ สมาธิยติ,

สมาหิตํ วา ถิรตรํ โหติ, โส สปฺปาโยฯ อิตโร อสปฺปาโยติ เวทิตพฺโพฯ

อิติ อิมํ สตฺตวิธํ อสปฺปายํ วเชฺชตฺวา สปฺปายํ เสวิตพฺพํฯ เอวํ ปฏิปนฺนสฺส หิ นิมิตฺตาเสวนพหุลสฺส นจิเรเนว กาเลน โหติ กสฺสจิ อปฺปนาฯ

ทสวิธอปฺปนาโกสลฺลํ

๖๐. ยสฺส ปน เอวมฺปิ ปฏิปชฺชโต น โหติ, เตน ทสวิธํ อปฺปนาโกสลฺลํ สมฺปาเทตพฺพํฯ ตตฺรายํ นโย, ทสาหากาเรหิ อปฺปนาโกสลฺลํ อิจฺฉิตพฺพํ, วตฺถุวิสทกิริยโต, อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนโต, นิมิตฺตกุสลโต, ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ, ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ นิคฺคเหตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ นิคฺคณฺหาติ, ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํสิตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํเสติ, ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพํ ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ, อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนโต, สมาหิตปุคฺคลเสวนโต, ตทธิมุตฺตโตติฯ

๖๑. ตตฺถ **วตฺถุวิสทกิริยา** นาม อชฺฌตฺติกพาหิรานํ วตฺถูนํ วิสทภาวกรณํฯ ยทา หิสฺส เกสนขโลมานิ ทีฆานิ โหนฺติ, สรีรํ วา เสทมลคฺคหิตํ, ตทา อชฺฌตฺติกวตฺถุ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํฯ ยทา ปนสฺส จีวรํ ชิณฺณํ กิลิฏฺฐํ ทุคฺคนฺธํ โหติ, เสนาสนํ วา อุกฺลาปํ โหติ, ตทา พาหิรวตฺถุ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํฯ อชฺฌตฺติกพาหิเร จ วตฺถุมฺหิ อวิสเท อุปฺปนฺเนสุ จิตฺตเจตสิเกสุ ญาณมฺปิ อปริสุทฺธํ โหติ, อปริสุทฺธานิ ทีปกปลฺลิกวฏฺฏิเตลานิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนทีปสิขาย โอภาโส วิยฯ อปริสุเทฺธน ญาเณน สงฺขาเร สมฺมสโต สงฺขาราปิ อวิภูตา โหนฺติ, กมฺมฏฺฐานมนุยุญฺชโต กมฺมฏฺฐานมฺปิ วุฑฺฒึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ น คจฺฉติฯ วิสเท ปน อชฺฌตฺติกพาหิเร วตฺถุมฺหิ อุปฺปนฺเนสุ จิตฺตเจตสิเกสุ ญาณมฺปิ วิสทํ โหติ ปริสุทฺธํ, ปริสุทฺธานิ ทีปกปลฺลิกวฏฺฏิเตลานิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนทีปสิขาย โอภาโส วิยฯ ปริสุเทฺธน จ ญาเณน สงฺขาเร สมฺมสโต สงฺขาราปิ วิภูตา โหนฺติ, กมฺมฏฺฐานมนุยุญฺชโต กมฺมฏฺฐานมฺปิ วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ เวปุลฺลํ คจฺฉติฯ

๖๒. **อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนํ** นาม สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ สมภาวกรณํฯ สเจ หิสฺส สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ โหติ อิตรานิ มนฺทานิ, ตโต วีริยินฺทฺริยํ ปคฺคหกิจฺจํ , สตินฺทฺริยํ อุปฏฺฐานกิจฺจํ, สมาธินฺทฺริยํ อวิเกฺขปกิจฺจํ, ปญฺญินฺทฺริยํ ทสฺสนกิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติ, ตสฺมา ตํ ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน วา ยถา วา มนสิกโรโต พลวํ ชาตํ, ตถา อมนสิกาเรน หาเปตพฺพํฯ วกฺกลิเตฺถรวตฺถุ เจตฺถ นิทสฺสนํฯ สเจ ปน วีริยินฺทฺริยํ พลวํ โหติ, อถ เนว สทฺธินฺทฺริยํ อธิโมกฺขกิจฺจํ กาตุํ สโกฺกติ, น อิตรานิ อิตรกิจฺจเภทํ, ตสฺมา ตํ ปสฺสทฺธาทิภาวนาย หาเปตพฺพํฯ ตตฺราปิ โสณเตฺถรวตฺถุ ทเสฺสตพฺพํฯ เอวํ เสเสสุปิ เอกสฺส พลวภาเว สติ อิตเรสํ อตฺตโน กิเจฺจสุ อสมตฺถตา เวทิตพฺพาฯ วิเสสโต ปเนตฺถ สทฺธาปญฺญานํ สมาธิวีริยานญฺจ สมตํ ปสํสนฺติฯ พลวสโทฺธ หิ มนฺทปโญฺญ มุทฺธปฺปสโนฺน โหติ, อวตฺถุสฺมึ ปสีทติฯ พลวปโญฺญ มนฺทสโทฺธ เกราฏิกปกฺขํ ภชติ, เภสชฺชสมุฏฺฐิโต วิย โรโค อเตกิโจฺฉ โหติฯ อุภินฺนํ สมตาย วตฺถุสฺมึเยว ปสีทติฯ พลวสมาธึ ปน มนฺทวีริยํ สมาธิสฺส โกสชฺชปกฺขตฺตา โกสชฺชํ อภิภวติฯ พลววีริยํ มนฺทสมาธึ วีริยสฺส อุทฺธจฺจปกฺขตฺตา อุทฺธจฺจํ อภิภวติฯ สมาธิ ปน วีริเยน สํโยชิโต โกสเชฺช ปติตุํ น ลภติฯ วีริยํ สมาธินา สํโยชิตํ อุทฺธเจฺจ ปติตุํ น ลภติ, ตสฺมา ตทุภยํ สมํ กาตพฺพํฯ อุภยสมตาย หิ อปฺปนา โหติฯ อปิจ สมาธิกมฺมิกสฺส พลวตีปิ สทฺธา วฏฺฏติฯ เอวํ สทฺทหโนฺต โอกเปฺปโนฺต อปฺปนํ ปาปุณิสฺสติฯ สมาธิปญฺญาสุ ปน สมาธิกมฺมิกสฺส เอกคฺคตา พลวตี วฏฺฏติฯ เอวญฺหิ โส อปฺปนํ ปาปุณาติฯ วิปสฺสนากมฺมิกสฺส ปญฺญา พลวตี วฏฺฏติฯ เอวญฺหิ โส ลกฺขณปฏิเวธํ ปาปุณาติฯ อุภินฺนํ ปน สมตายปิ อปฺปนา โหติเยวฯ สติ ปน สพฺพตฺถ พลวตี วฏฺฏติฯ สติ หิ จิตฺตํ อุทฺธจฺจปกฺขิกานํ สทฺธาวีริยปญฺญานํ วเสน อุทฺธจฺจปาตโต โกสชฺชป

เกฺขน จ สมาธินา โกสชฺชปาตโต รกฺขติ, ตสฺมา สา โลณธูปนํ วิย สพฺพพฺยญฺชเนสุ, สพฺพกมฺมิกอมจฺจ วิย จ สพฺพราชกิเจฺจสุ สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพาฯ เตนาห – ‘‘สติ จ ปน สพฺพตฺถิกา วุตฺตา ภควตาฯ กึ การณา? จิตฺตญฺหิ สติปฏิสรณํ, อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา จ สติ, น วินา สติยา จิตฺตสฺส ปคฺคหนิคฺคโห โหตี’’ติฯ

๖๓. **นิมิตฺตโกสลฺลํ** นาม ปถวีกสิณาทิกสฺส จิเตฺตกคฺคตานิมิตฺตสฺส อกตสฺส กรณโกสลฺลํ, กตสฺส จ ภาวนาโกสลฺลํ, ภาวนาย ลทฺธสฺส รกฺขณโกสลฺลญฺจ, ตํ อิธ อธิเปฺปตํฯ

๖๔. กถญฺจ **ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํ, ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ**? ยทาสฺส อติสิถิลวีริยตาทีหิ ลีนํ จิตฺตํ โหติ, ตทา ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคาทโย ตโย อภาเวตฺวา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคาทโย ภาเวติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ อลฺลานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย, อลฺลานิ จ โคมยานิ ปกฺขิเปยฺย, อลฺลานิ จ กฏฺฐานิ ปกฺขิเปยฺย, อุทกวาตญฺจ ทเทยฺย, ปํสุเกน จ โอกิเรยฺย, ภโพฺพ นุ โข โส, ภิกฺขเว, ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตุนฺติ? โน เหตํ, ภเนฺตฯ เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ยสฺมึ สมเย ลีนํ จิตฺตํ โหติ, อกาโล ตสฺมึ สมเย ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, อกาโล สมาธิ…เป…. อกาโล อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ลีนํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ, ตํ เอเตหิ ธเมฺมหิ ทุสมุฏฺฐาปยํ โหติฯ ยสฺมึ จ โข, ภิกฺขเว, ลีนํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมึ สมเย ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ลีนํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ, ตํ เอเตหิ ธเมฺมหิ สุสมุฏฺฐาปยํ โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ สุกฺขานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ จ โคมยานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ จ กฏฺฐานิ ปกฺขิเปยฺย, มุขวาตญฺจ ทเทยฺย, น จ ปํสุเกน โอกิเรยฺย, ภโพฺพ นุ โข โส, ภิกฺขเว, ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคึ อุชฺชาเลตุนฺติ? เอวํ ภเนฺต’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ

เอตฺถ จ ยถาสกมาหารวเสน ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคาทีนํ ภาวนา เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, กุสลากุสลา ธมฺมา สาวชฺชานวชฺชา ธมฺมา หีนปฺปณีตา ธมฺมา กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคา ธมฺมาฯ ตตฺถ โยนิโส มนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ
>
> ตถา ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อารมฺภธาตุ นิกฺกมธาตุ ปรกฺกมธาตุฯ ตตฺถ โยนิโส มนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ
>
> ตถา ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, ปีติสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานิยา ธมฺมาฯ ตตฺถ โยนิโส มนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส

วา ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

ตตฺถ สภาวสามญฺญลกฺขณปฏิเวธวเสน ปวตฺตมนสิกาโร กุสลาทีสุ โยนิโส มนสิกาโร นามฯ อารมฺภธาตุอาทีนํ อุปฺปาทนวเสน ปวตฺตมนสิกาโร อารมฺภธาตุอาทีสุ โยนิโส มนสิกาโร นามฯ ตตฺถ **อารมฺภธาตู**ติ ปฐมวีริยํ วุจฺจติฯ **นิกฺกมธาตู**ติ โกสชฺชโต นิกฺขนฺตตฺตา ตโต พลวตรํฯ **ปรกฺกมธาตู**ติ ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนโต ตโตปิ พลวตรํฯ **ปีติสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานิยา ธมฺมา**ติ ปน ปีติยา เอว เอตํ นามํฯ ตสฺสาปิ อุปฺปาทกมนสิกาโรว โยนิโส มนสิกาโร นามฯ

อปิจ สตฺต ธมฺมา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ ปริปุจฺฉกตา, วตฺถุวิสทกิริยา, อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา, ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา, ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา, คมฺภีรญาณจริยปจฺจเวกฺขณา, ตทธิมุตฺตตาติฯ

เอกาทสธมฺมา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ อปายาทิภยปจฺจเวกฺขณตา, วีริยายตฺตโลกิยโลกุตฺตรวิเสสาธิคมานิสํสทสฺสิตา, ‘‘พุทฺธปเจฺจกพุทฺธมหาสาวเกหิ คตมโคฺค มยา คนฺตโพฺพ, โส จ น สกฺกา กุสีเตน คนฺตุ’’นฺติ เอวํ คมนวีถิปจฺจเวกฺขณตา, ทายกานํ มหปฺผลภาวกรเณน ปิณฺฑาปจายนตา, ‘‘วีริยารมฺภสฺส วณฺณวาที เม สตฺถา, โส จ อนติกฺกมนียสาสโน อมฺหากญฺจ พหูปกาโร ปฏิปตฺติยา จ ปูชิยมาโน ปูชิโต โหติ น อิตรถา’’ติ เอวํ สตฺถุ มหตฺตปจฺจเวกฺขณตา, ‘‘สทฺธมฺมสงฺขาตํ เม มหาทายชฺชํ คเหตพฺพํ, ตญฺจ น สกฺกา กุสีเตน คเหตุ’’นฺติ เอวํ ทายชฺชมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา, อาโลกสญฺญามนสิการอิริยาปถปริวตฺตนอโพฺภกาสเสวนาทีหิ ถินมิทฺธวิโนทนตา, กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนตา, อารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนตา, สมฺมปฺปธานปจฺจเวกฺขณตา, ตทธิมุตฺตตาติฯ

เอกาทสธมฺมา ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ พุทฺธานุสฺสติ, ธมฺม… สงฺฆ… สีล… จาค… เทวตานุสฺสติ, อุปสมานุสฺสติ, ลูขปุคฺคลปริวชฺชนตา, สินิทฺธปุคฺคลเสวนตา, ปสาทนิยสุตฺตนฺตปจฺจเวกฺขณตา, ตทธิมุตฺตตาติฯ อิติ อิเมหิ อากาเรหิ เอเต ธเมฺม อุปฺปาเทโนฺต ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคาทโย ภาเวติ นามฯ เอวํ ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํ, ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติฯ

๖๕. กถํ **ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ นิคฺคเหตพฺพํ, ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ นิคฺคณฺหาติ**? ยทาสฺส อจฺจารทฺธวีริยตาทีหิ อุทฺธตํ จิตฺตํ โหติ, ตทา ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคาทโย ตโย อภาเวตฺวา ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคาทโย ภาเวติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ สุกฺขานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย…เป.… น จ ปํสุเกน โอกิเรยฺย, ภโพฺพ นุ โข โส, ภิกฺขเว, ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุนฺติ? โน เหตํ, ภเนฺตฯ เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ยสฺมิํ สมเย อุทฺธตํ จิตฺตํ โหติ, อกาโล ตสฺมิํ สมเย ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, อกาโล วีริย…เป.… อกาโล ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายฯ ตํ กิสฺส เหตุ? อุทฺธตํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ, ตํ เอเตหิ ธเมฺมหิ ทุวูปสมยํ โหติฯ ยสฺมิํ จ โข, ภิกฺขเว, สมเย อุทฺธตํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมิํ สมเย ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายฯ ตํ กิสฺส เหตุ? อุทฺธตํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ, ตํ เอเตหิ ธเมฺมหิ สุวูปสมยํ โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส ม

หนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ อลฺลานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย… เป…. ปํสุเกน จ โอกิเรยฺย, ภโพฺพ นุ โข โส, ภิกฺขเว, ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุนฺติ? เอวํ, ภเนฺต''ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ

เอตฺถาปิ ยถาสกํ อาหารวเสน ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคาทีนํ ภาวนา เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

''อตฺถิ, ภิกฺขเว, กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิฯ ตตฺถ โยนิโส มนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี''ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

ตถา ''อตฺถิ, ภิกฺขเว, สมถนิมิตฺตํ อพฺยคฺคนิมิตฺตํฯ ตตฺถ โยนิโส มนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี''ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

ตถา ''อตฺถิ, ภิกฺขเว, อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคฎฺฐานิยา ธมฺมาฯ ตตฺถ โยนิโส มนสิการพหุลีกาโร, อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนสฺส วา อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย เวปุลฺลาย ภาวนาย ปาริปูริยา สํวตฺตตี''ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ

ตตฺถ ยถาสฺส ปสฺสทฺธิอาทโย อุปฺปนฺนปุพฺพา, ตํ อาการํ สลฺลเกฺขตฺวา เตสํ อุปฺปาทนวเสน ปวตฺตมนสิกาโรว ตีสุปิ ปเทสุ โยนิโส มนสิกาโร นามฯ **สมถนิมิตฺต**นฺติ จ สมถเสฺสเวตมธิวจนํฯ อวิเกฺขปเฎฺฐน จ ตเสฺสว **อพฺยคฺคนิมิตฺต**นฺติฯ

อปิจ สตฺต ธมฺมา ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ ปณีตโภชนเสวนตา, อุตุสุขเสวนตา, อิริยาปถสุขเสวนตา, มชฺฌตฺตปโยคตา, สารทฺธกายปุคฺคลปริวชฺชนตา, ปสฺสทฺธกายปุคฺคลเสวนตา, ตทธิมุตฺตตาติฯ

เอกาทส ธมฺมา สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ วตฺถุวิสทตา, นิมิตฺตกุสลตา, อินฺทฺริยสมตฺตปฎิปาทนตา, สมเย จิตฺตสฺส นิคฺคหณตา, สมเย จิตฺตสฺส ปคฺคหณตา , นิรสฺสาทสฺส จิตฺตสฺส สทฺธาสํเวควเสน สมฺปหํสนตา, สมฺมาปวตฺตสฺส อชฺฌุเปกฺขนตา, อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนตา, สมาหิตปุคฺคลเสวนตา, ฌานวิโมกฺขปจฺจเวกฺขณตา, ตทธิมุตฺตตาติฯ

ปญฺจ ธมฺมา อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ สตฺตมชฺฌตฺตตา, สงฺขารมชฺฌตฺตตา, สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลปริวชฺชนตา, สตฺตสงฺขารมชฺฌตฺตปุคฺคลเสวนตา, ตทธิมุตฺตตาติฯ อิติ อิเมหากาเรหิ เอเต ธเมฺม อุปฺปาเทโนฺต ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคาทโย ภาเวติ นามฯ เอวํ ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ นิคฺคเหตพฺพํ ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ นิคฺคณฺหาติฯ

๖๖. กถํ **ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํสิตพฺพํ, ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํเสติ**? ยทาสฺส ปญฺญาปโยคมนฺทตาย วา อุปสมสุขานธิคเมน วา นิรสฺสาทํ จิตฺตํ โหติ, ตทา นํ อฎฺฐสํเวควตฺถุปจฺจเวกฺขเณน สํเวเชติฯ **อฎฺฐ สํเวควตฺถูนิ** นาม ชาติชราพฺยาธิมรณานิ จตฺตาริ, อปายทุกฺขํ ปญฺจมํ, อตีเต วฎฺฎมูลกํ ทุกฺขํ, อนาคเต วฎฺฎมูลกํ ทุกฺขํ, ปจฺจุปฺปเนฺน อาหารปริเยฎฺฐิ

มูลกํ ทุกฺขนฺติฯ พุทฺธธมฺมสงฺฆคุณานุสฺสรเณน จสฺส ปสาทํ ชเนติฯ เอวํ ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํสิตพฺพํ, ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํเสติฯ

กถํ ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพํ, ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ? ยทาสฺส เอวํ ปฏิปชฺชโต อลีนํ อนุทฺธตํ อนิรสฺสาทํ อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ สมถวีถิปฏิปนฺนํ จิตฺตํ โหติ, ตทาสฺส ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ น พฺยาปารํ อาปชฺชติ, สารถิ วิย สมปฺปวเตฺตสุ อเสฺสสุฯ เอวํ ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพํ, ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติฯ

อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนตา นาม เนกฺขมฺมปฏิปทํ อนารุฬฺหปุพฺพานํ อเนกกิจฺจปสุตานํ วิกฺขิตฺตหทยานํ ปุคฺคลานํ อารกา ปริจฺจาโคฯ

สมาหิตปุคฺคลเสวนตา นาม เนกฺขมฺมปฏิปทํ ปฏิปนฺนานํ สมาธิลาภีนํ ปุคฺคลานํ กาเลน กาลํ อุปสงฺกมนํฯ

ตทธิมุตฺตตา นาม สมาธิอธิมุตฺตตา สมาธิครุสมาธินินฺนสมาธิโปณสมาธิปพฺภารตาติ อโตฺถฯ

เอวเมตํ ทสวิธํ อปฺปนาโกสลฺลํ สมฺปาเทตพฺพํฯ

๖๗. เอวญฺหิ สมฺปาทยโต, อปฺปนาโกสลฺลํ อิมํ;
ปฏิลเทฺธ นิมิตฺตสฺมิํ, อปฺปนา สมฺปวตฺตติฯ

เอวญฺหิ ปฏิปนฺนสฺส, สเจ สา นปฺปวตฺตติ;
ตถาปิ น ชเห โยคํ, วายเมเถว ปณฺฑิโตฯ

หิตฺวา หิ สมฺมาวายามํ, วิเสสํ นาม มาณโว;
อธิคเจฺฉ ปริตฺตมฺปิ, ฐานเมตํ น วิชฺชติฯ

จิตฺตปฺปวตฺติอาการํ, ตสฺมา สลฺลกฺขยํ พุโธ;
สมตํ วีริยเสฺสว, โยชเยถ ปุนปฺปุนํฯ

อีสกมฺปิ ลยํ ยนฺตํ, ปคฺคเณฺหเถว มานสํ;
อจฺจารทฺธํ นิเสเธตฺวา, สมเมว ปวตฺตเยฯ

เรณุมฺหิ อุปฺปลทเล, สุเตฺต นาวาย นาฬิยา;
ยถา มธุกราทีนํ, ปวตฺติ สมฺมวณฺณิตาฯ

ลีนอุทฺธตภาเวหิ, โมจยิตฺวาน สพฺพโส;
เอวํ นิมิตฺตาภิมุขํ, มานสํ ปฏิปาทเยติฯ

นิมิตฺตาภิมุขปฏิปาทนํ

๖๘. ตตฺรายมตฺถทีปนา – ยถา หิ อเฉโก มธุกโร อสุกสฺมิํ รุเกฺข ปุปฺผํ ปุปฺผิตนฺติ ญตฺวา ติเกฺขน เวเคน ปกฺขโนฺท ตํ อติกฺกมิตฺวา ปฏินิวเตฺตโนฺต ขีเณ เรณุมฺหิ สมฺปาปุณาติฯ อปโร อ

เฉโก มเนฺทน ชเวน ปกฺขโนฺท ขีเณเยว สมฺปาปุณาติฯ เฉโก ปน สเมน ชเวน ปกฺขโนฺท สุเขน ปุปฺผราสึ สมฺปตฺวา ยาวทิจฺฉกํ เรณุํ อาทาย มธุํ สมฺปาเทตฺวา มธุรสมนุภวติฯ

ยถา จ สลฺลกตฺตอเนฺตวาสิเกสุ อุทกถาลคเต อุปฺปลปเตฺต สตฺถกมฺมํ สิกฺขเนฺตสุ เอโก อเฉโก เวเคน สตฺถํ ปาเตโนฺต อุปฺปลปตฺตํ ทฺวิธา วา ฉินฺทติ, อุทเก วา ปเวเสติฯ อปโร อเฉโก ฉิชฺชนปเวสนภยา สตฺถเกน ผุสิตุมฺปิ น วิสหติฯ เฉโก ปน สเมน ปโยเคน ตตฺถ สตฺถปหารํ ทเสฺสตฺวา ปริโยทาตสิปฺโป หุตฺวา ตถารูเปสุ ฐาเนสุ กมฺมํ กตฺวา ลาภํ ลภติฯ

ยถา จ โย จตุพฺยามปฺปมาณํ มกฺกฏสุตฺตมาหรติ, โส จตฺตาริ สหสฺสานิ ลภตีติ รญฺญา วุเตฺต เอโก อเฉกปุริโส เวเคน มกฺกฏสุตฺตมากฑฺฒโนฺต ตหึ ตหึ ฉินฺทติเยวฯ อปโร อเฉโก เฉทนภยา หเตฺถน ผุสิตุมฺปิ น วิสหติฯ เฉโก ปน โกฏิโต ปฏฺฐาย สเมน ปโยเคน ทณฺฑเก เวเธตฺวา อาหริตฺวา ลาภํ ลภติฯ

ยถา จ อเฉโก นิยามโก พลววาเต ลงฺการํ ปูเรโนฺต นาวํ วิเทสํ ปกฺขนฺทาเปติฯ อปโร อเฉโก มนฺทวาเต ลงฺการํ โอโรเปโนฺต นาวํ ตเตฺถว ฐเปติฯ เฉโก ปน มนฺทวาเต ลงฺการํ ปูเรตฺวา พลววาเต อฑฺฒลงฺการํ กตฺวา โสตฺถินา อิจฺฉิตฏฺฐานํ ปาปุณาติฯ

ยถา จ โย เตเลน อฉเฑฺฑโนฺต นาฬึ ปูเรติ, โส ลาภํ ลภตีติ อาจริเยน อเนฺตวาสิกานํ วุเตฺต เอโก อเฉโก ลาภลุโทฺธ เวเคน ปูเรโนฺต เตลํ ฉเฑฺฑติฯ อปโร อเฉโก เตลฉฑฺฑนภยา อาสิญฺจิตุมฺปิ น วิสหติฯ เฉโก ปน สเมน ปโยเคน ปูเรตฺวา ลาภํ ลภติฯ

เอวเมว เอโก ภิกฺขุ อุปฺปเนฺน นิมิเตฺต สีฆเมว อปฺปนํ ปาปุณิสฺสามีติ คาฬฺหํ วีริยํ กโรติ, ตสฺส จิตฺตํ อจฺจารทฺธวีริยตฺตา อุทฺธเจฺจ ปตติ, โส น สโกฺกติ อปฺปนํ ปาปุณิตุํฯ เอโก อจฺจารทฺธวีริยตาย โทสํ ทิสฺวา กึ ทานิเม อปฺปนายาติ วีริยํ หาเปติ, ตสฺส จิตฺตํ อติลีนวีริยตฺตา โกสเชฺช ปตติ, โสปิ น สโกฺกติ อปฺปนํ ปาปุณิตุํฯ โย ปน อีสกมฺปิ ลีนํ ลีนภาวโต อุทฺธตํ อุทฺธจฺจโต โมเจตฺวา สเมน ปโยเคน นิมิตฺตาภิมุขํ ปวเตฺตติ, โส อปฺปนํ ปาปุณาติ, ตาทิเสน ภวิตพฺพํฯ อิมมตฺถํ สนฺธาย เอตํ วุตฺตํ –

> เรณุมฺหิ อุปฺปลทเล, สุเตฺต นาวาย นาฬิยา;
> ยถา มธุกราทีนํ, ปวตฺติ สมฺมวณฺณิตาฯ
>
> ลีนอุทฺธตภาเวหิ , โมจยิตฺวาน สพฺพโส;
> เอวํ นิมิตฺตาภิมุขํ, มานสํ ปฏิปาทเยติฯ

ปฐมชฺฌานกถา

๖๙. อิติ เอวํ นิมิตฺตาภิมุขํ มานสํ ปฏิปาทยโต ปนสฺส อิทานิ อปฺปนา อิชฺฌิสฺสตีติ ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ปถวี ปถวีติ อนุโยควเสน อุปฏฺฐิตํ ตเทว ปถวีกสิณํ อารมฺมณํ กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนมุปฺปชฺชติฯ ตโต ตสฺมิํเยวารมฺมเณ จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ ชวนฺติฯ เตสุ อวสาเน เอกํ รูปาวจรํ, เสสานิ กามาวจรานิฯ ปกติจิเตฺตหิ พลวตรวิตกฺกวิจารปีติสุขจิเตฺตกคฺคตานิ ยานิ อปฺปนาย ปริกมฺมตฺตา **ปริกมฺมานี**ติปิ, ยถา คามาทีนํ อาสนฺนปเทโส คามูปจาโร นครูปจาโรติ วุจฺจติ, เอวํ อปฺปนาย อาสนฺนตฺตา สมีปจารตฺตา วา **อุปจารานี**ติปิ, อิโต ปุเพฺพ ปริกมฺมานํ, อุปริ อปฺปนาย จ อนุโลมโต **อนุโลมานี**ติปิ วุจฺจนฺติฯ ยเญฺจตฺถ สพฺพนฺติมํ, ตํ ปริตฺตโคตฺตาภิภวนโต, มหคฺคตโคตฺตภาวนโต จ **โคตฺรภู**ติปิ วุจฺจติฯ อคหิตคฺคหเณน ปเนตฺถ

ปฐมํ ปริกมฺมํ, ทุติยํ อุปจารํ, ตติยํ อนุโลมํ, จตุตฺถํ โคตฺรภุฯ ปฐมํ วา อุปจารํ, ทุติยํ อนุโลมํ, ตติยํ โคตฺรภุ, จตุตฺถํ ปญฺจมํ วา อปฺปนาจิตฺตํฯ จตุตฺถเมว หิ ปญฺจมํ วา อเปฺปติ, ตญฺจ โข ขิปฺปาภิญฺญทนฺธาภิญฺญวเสนฯ ตโต ปรํ ชวนํ ปตติฯ ภวงฺคสฺส วาโร โหติฯ

อาภิธมฺมิกโคทตฺตเตฺถโร ปน ‘‘ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๑๒) อิมํ สุตฺตํ วตฺวา อาเสวนปจฺจเยน ปจฺฉิโม ปจฺฉิโม ธโมฺม พลวา โหติ, ตสฺมา ฉฏฺฐมฺปิ สตฺตมมฺปิ อปฺปนา โหตีติ อาห, ตํ อฏฺฐกถาสุ ‘‘อตฺตโน มติมตฺตํ เถรเสฺสต’’นฺติ วตฺวา ปฏิกฺขิตฺตํฯ จตุตฺถปญฺจเมสฺเวว ปน อปฺปนา โหติฯ ปรโต ชวนํ ปติตํ นาม โหติ, ภวงฺคสฺส อาสนฺนตฺตาติ วุตฺตํ ฯ ตเมว วิจาเรตฺวา วุตฺตตฺตา น สกฺกา ปฏิกฺขิปิตุํฯ ยถา หิ ปุริโส ฉินฺนปปาตาภิมุโข ธาวโนฺต ฐาตุกาโมปิ ปริยเนฺต ปาทํ กตฺวา ฐาตุํ น สโกฺกติ ปปาเต เอว ปตติ, เอวํ ฉฏฺฐ วา สตฺตเม วา อเปฺปตุํ น สโกฺกติ, ภวงฺคสฺส อาสนฺนตฺตาฯ ตสฺมา จตุตฺถปญฺจเมสฺเวว อปฺปนา โหตีติ เวทิตพฺพาฯ

สา จ ปน เอกจิตฺตกฺขณิกาเยวฯ สตฺตสุ หิ ฐาเนสุ อทฺธานปริเจฺฉโท นาม นตฺถิ ปฐมปฺปนายํ, โลกิยาภิญฺญาสุ, จตูสุ มเคฺคสุ, มคฺคานนฺตรผเล, รูปารูปภเวสุ ภวงฺคชฺฌาเน, นิโรธสฺส ปจฺจเย เนวสญฺญานาสญฺญายตเน, นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส ผลสมาปตฺติยนฺติฯ เอตฺถ มคฺคานนฺตรผลํ ติณฺณํ อุปริ น โหติฯ นิโรธสฺส ปจฺจโย เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ทฺวินฺนมุปริ น โหติฯ รูปารูเปสุ ภวงฺคสฺส ปริมาณํ นตฺถิ, เสสฏฺฐาเนสุ เอกเมว จิตฺตนฺติฯ อิติ เอกจิตฺตกฺขณิกาเยว อปฺปนาฯ ตโต ภวงฺคปาโตฯ อถ ภวงฺคํ โวจฺฉินฺทิตฺวา ฌานปจฺจเวกฺขณตฺถาย อาวชฺชนํ, ตโต ฌานปจฺจเวกฺขณนฺติฯ

เอตฺตาวตา จ ปเนส วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ (ธ. ส. ๑๖๐; ที. นิ. ๑.๒๒๖)ฯ เอวมเนน ปญฺจงฺควิปฺปหีนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ ปฐมํ ฌานํ อธิคตํ โหติ ปถวีกสิณํฯ

๗๐. ตตฺถ **วิวิเจฺจว กาเมหี**ติ กาเมหิ วิวิจฺจิตฺวา วินา หุตฺวา อปกฺกมิตฺวาฯ โย ปนายเมตฺถ เอวกาโร, โส นิยมโตฺถติ เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา จ นิยมโตฺถ, ตสฺมา ตสฺมิํ ปฐมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรณสมเย อวิชฺชมานานมฺปิ กามานํ ตสฺส ปฐมชฺฌานสฺส ปฏิปกฺขภาวํ กามปริจฺจาเคเนว จสฺส อธิคมํ ทีเปติฯ

กถํ? ‘‘วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติ เอวญฺหิ นิยเม กริยมาเน อิทํ ปญฺญายติ, นูน ฌานสฺส กามา ปฏิปกฺขภูตา เยสุ สติ อิทํ นปฺปวตฺตติ, อนฺธกาเร สติ ปทีโปภาโส วิยฯ เตสํ ปริจฺจาเคเนว จสฺส อธิคโม โหติ, โอริมตีรปริจฺจาเคน ปาริมตีรเสฺสวฯ ตสฺมา นิยมํ กโรตีติฯ

ตตฺถ สิยา, กสฺมา ปเนส ปุพฺพปเทเยว วุโตฺต, น อุตฺตรปเท, กิํ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ อวิวิจฺจาปิ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺยาติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํฯ ตํนิสฺสรณโต หิ ปุพฺพปเท เอส วุโตฺตฯ กามธาตุสมติกฺกมนโต หิ กามราคปฏิปกฺขโต จ อิทํ ฌานํ กามานเมว นิสฺสรณํฯ ยถาห, ‘‘กามานเมตํ นิสฺสรณํ ยทิทํ เนกฺขมฺม’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๓๕๓)ฯ อุตฺตรปเทปิ ปน ยถา ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ, อิธ ทุติโย สมโณ’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๓๙; อ. นิ. ๔.๒๔๑) เอตฺถ เอวกาโร อาเนตฺวา วุจฺจติ, เอวํ วตฺตโพฺพฯ น หิ สกฺกา อิโต อเญฺญหิปิ นีวรณสงฺขาเตหิ อกุสลธเมฺมหิ อวิวิจฺจ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุํฯ ตสฺมา ‘‘วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิเจฺจว อกุสเลหิ ธเมฺมหี’’ติ เอวํ ปททฺวเยปิ เอส ทฏฺฐโพฺพฯ ปททฺวเยปิ จ กิญฺจาปิ วิวิจฺจาติ อิมินา สาธารณวจเนน ตทงฺควิ

เวกาทโย, กายวิเวกาทโย จ สเพฺพปิ วิเวกา สงฺคหํ คจฺฉนฺติ, ตถาปิ กายวิเวโก จิตฺตวิเวโก วิกฺขมฺภนวิเวโกติ ตโย เอว อิธ ทฏฺฐพฺพาฯ

กาเมหีติ อิมินา ปน ปเทน เย จ นิเทฺทเส ‘‘กตเม วตฺถุกามา, มนาปิยา รูปา’’ติอาทินา (มหานิ. ๑) นเยน วตฺถุกามา วุตฺตา, เย จ ตเตฺถว วิภเงฺค จ ‘‘ฉโนฺท กาโม, ราโค กาโม, ฉนฺทราโค กาโม, สงฺกโปฺป กาโม, ราโค กาโม, สงฺกปฺปราโค กาโม, อิเม วุจฺจนฺติ กามา’’ติ (มหานิ. ๑; วิภ. ๕๖๔) เอวํ กิเลสกามา วุตฺตา, เต สเพฺพปิ สงฺคหิตาอิเจฺจว ทฏฺฐพฺพาฯ เอวญฺหิ สติ วิวิเจฺจว กาเมหีติ วตฺถุกาเมหิปิ วิวิเจฺจวาติ อโตฺถ ยุชฺชติ, เตน กายวิเวโก วุโตฺต โหติฯ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหีติ กิเลสกาเมหิ สพฺพากุสเลหิ วา วิวิจฺจาติ อโตฺถ ยุชฺชติ, เตน จิตฺตวิเวโก วุโตฺต โหติฯ ปุริเมน เจตฺถ วตฺถุกาเมหิ วิเวกวจนโต เอว กามสุขปริจฺจาโค, ทุติเยน กิเลสกาเมหิ วิเวกวจนโต เนกฺขมฺมสุขปริคฺคโห วิภาวิโต โหติฯ เอวํ วตฺถุกามกิเลสกามวิเวกวจนโตเยว จ เอเตสํ ปฐเมน สํกิเลสวตฺถุปฺปหานํ, ทุติเยน สํกิเลสปฺปหานํฯ ปฐเมน โลลภาวสฺส เหตุปริจฺจาโค, ทุติเยน พาลภาวสฺสฯ ปฐเมน จ ปโยคสุทฺธิ , ทุติเยน อาสยโปสนํ วิภาวิตํ โหตีติ วิญฺญาตพฺพํฯ เอส ตาว นโย กาเมหีติ เอตฺถ วุตฺตกาเมสุ วตฺถุกามปเกฺขฯ

กิเลสกามปเกฺข ปน ฉโนฺทติ จ ราโคติ จ เอวมาทีหิ อเนกเภโท กามจฺฉโนฺทเยว กาโมติ อธิเปฺปโตฯ โส จ อกุสลปริยาปโนฺนปิ สมาโน ‘‘ตตฺถ กตโม กาโม ฉโนฺท กาโม’’ติอาทินา (วิภ. ๕๖๔) นเยน วิภเงฺค ฌานปฏิปกฺขโต วิสุํ วุโตฺตฯ กิเลสกามตฺตา วา ปุริมปเท วุโตฺต, อกุสลปริยาปนฺนตฺตา ทุติยปเทฯ อเนกเภทโต จสฺส กามโตติ อวตฺวา กาเมหีติ วุตฺตํฯ

อเญฺญสมฺปิ จ ธมฺมานํ อกุสลภาเว วิชฺชมาเน ‘‘ตตฺถ กตเม อกุสลา ธมฺมา, กามจฺฉโนฺท’’ติอาทินา นเยน วิภเงฺค อุปริ ฌานงฺคานํ ปจฺจนีกปฏิปกฺขภาวทสฺสนโต นีวรณาเนว วุตฺตานิฯ นีวรณานิ หิ ฌานงฺคปจฺจนีกานิ, เตสํ ฌานงฺคาเนว ปฏิปกฺขานิ วิทฺธํสกานิ วิฆาตกานีติ วุตฺตํ โหติฯ ตถา หิ **สมาธิ กามจฺฉนฺทสฺส ปฏิปโกฺข, ปีติ พฺยาปาทสฺส, วิตโกฺก ถินมิทฺธสฺส, สุขํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส, วิจาโร วิจิกิจฺฉายา**ติ เปฏเก วุตฺตํฯ

เอวเมตฺถ วิวิเจฺจว กาเมหีติ อิมินา กามจฺฉนฺทสฺส วิกฺขมฺภนวิเวโก วุโตฺต โหติฯ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหีติ อิมินา ปญฺจนฺนมฺปิ นีวรณานํ, อคฺคหิตคฺคหเณน ปน ปฐเมน กามจฺฉนฺทสฺส, ทุติเยน เสสนีวรณานํฯ ตถา ปฐเมน ตีสุ อกุสลมูเลสุ ปญฺจกามคุณเภทวิสยสฺส โลภสฺส, ทุติเยน อาฆาตวตฺถุเภทาทิวิสยานํ โทสโมหานํฯ โอฆาทีสุ วา ธเมฺมสุ ปฐเมน กาโมฆกามโยคกามาสวกามุปาทานอภิชฺฌากายคนฺถกามราคสํโยชนานํ, ทุติเยน อวเสสโอฆโยคาสวอุปาทานคนฺถสํโยชนานํฯ ปฐเมน จ ตณฺหาย ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ, ทุติเยน อวิชฺชาย ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจฯ อปิจ ปฐเมน โลภสมฺปยุตฺตานํ อฏฺฐนฺนํ จิตฺตุปฺปาทานํ, ทุติเยน เสสานํ จตุนฺนํ อกุสลจิตฺตุปฺปาทานํ วิกฺขมฺภนวิเวโก วุโตฺต โหตีติ เวทิตโพฺพฯ อยํ ตาว วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหีติ เอตฺถ อตฺถปฺปกาสนาฯ

๗๑. เอตฺตาวตา จ ปฐมสฺส ฌานสฺส ปหานงฺคํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สมฺปโยคงฺคํ ทเสฺสตุํ สวิตกฺกํ สวิจารนฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ วิตกฺกนํ **วิตโกฺก,** อูหนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สฺวายํ อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อภินิโรปนลกฺขโณ, อาหนนปริยาหนนรโสฯ ตถา หิ เตน โยคาวจโร อารมฺมณํ วิตกฺกาหตํ วิตกฺกปริยาหตํ กโรตีติ วุจฺจติฯ อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อานยนปจฺจุปฏฺฐาโนฯ

วิจรณํ **วิจาโร,** อนุสญฺจรณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สฺวายํ อารมฺมณานุมชฺชนลกฺขโณ, ตตฺถ สหชาตานุโยชนรโส, จิตฺตสฺส อนุปฺปพนฺธนปจฺจุปฏฺฐาโนฯ

สเนฺตปิ จ เนสํ กตฺถจิ อวิปฺปโยเค โอฬาริกเฏฺฐน ปุพฺพงฺคมเฏฺฐน จ ฆณฺฑาภิฆาโต วิย เจตโส ปฐมาภินิปาโต วิตกฺโกฯ สุขุมเฏฺฐน อนุมชฺชนสภาเวน จ ฆณฺฑานุรโว วิย อนุปฺปพนฺโธ วิจาโรฯ วิปฺผารวา เจตฺถ วิตกฺโก ปฐมุปฺปตฺติกาเล ปริปฺผนฺทนภูโต จิตฺตสฺส อากาเส อุปฺปติตุกามสฺส ปกฺขิโน ปกฺขวิเกฺขโป วิย ปทุมาภิมุขปาโต วิย จ คนฺธานุพนฺธเจตโส ภมรสฺสฯ สนฺตวุตฺติ วิจาโร นาติปริปฺผนฺทนภาโว จิตฺตสฺส อากาเส อุปฺปติตสฺส ปกฺขิโน ปกฺขปฺปสารณํ วิย, ปริพฺภมนํ วิย จ ปทุมาภิมุขปติตสฺส ภมรสฺส ปทุมสฺส อุปริภาเคฯ ทุกนิปาตฏฺฐกถายํ ปน ''อากาเส คจฺฉโต มหาสกุณสฺส อุโภหิ ปเกฺขหิ วาตํ คเหตฺวา ปเกฺข สนฺนิสีทาเปตฺวา คมนํ วิย อารมฺมเณ เจตโส อภินิโรปนภาเวน ปวตฺโต วิตกฺโกฯ วาตคฺคหณตฺถํ ปเกฺข ผนฺทาปยมานสฺส คมนํ วิย อนุมชฺชนภาเวน ปวตฺโต วิจาโร''ติ วุตฺตํ, ตํ อนุปฺปพเนฺธน ปวตฺติยํ ยุชฺชติฯ โส ปน เนสํ วิเสโส ปฐมทุติยชฺฌาเนสุ ปากโฏ โหติฯ

อปิจ มลคฺคหิตํ กํสภาชนํ เอเกน หเตฺถน ทฬฺหํ คเหตฺวา อิตเรน หเตฺถน จุณฺณเตลวาลณฺฑุปเกน ปริมชฺชนฺตสฺส ทฬฺหคหณหโตฺถ วิย วิตกฺโก, ปริมชฺชนหโตฺถ วิย วิจาโรฯ ตถา กุมฺภการสฺส ทณฺฑปฺปหาเรน จกฺกํ ภมยิตฺวา ภาชนํ กโรนฺตสฺส อุปฺปีฬนหโตฺถ วิย วิตกฺโก, อิโตจิโต จ สญฺจรณหโตฺถ วิย วิจาโรฯ ตถา มณฺฑลํ กโรนฺตสฺส มเชฺฌ สนฺนิรุมฺภิตฺวา ฐิตกณฺฏโก วิย อภินิโรปโน วิตกฺโก, พหิ ปริพฺภมนกณฺฏโก วิย อนุมชฺชโน วิจาโรฯ อิติ อิมินา จ วิตเกฺกน อิมินา จ วิจาเรน สห วตฺตติ รุกฺโข วิย ปุเปฺผน ผเลน จาติ อิทํ ฌานํ ''สวิตกฺกํ สวิจาร''นฺติ วุจฺจติฯ วิภเงฺค ปน ''อิมินา จ วิตเกฺกน อิมินา จ วิจาเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต''ติอาทินา (วิภ. ๕๖๕) นเยน ปุคฺคลาธิฏฺฐานา เทสนา กตาฯ อโตฺถ ปน ตตฺราปิ เอวเมว ทฏฺฐโพฺพฯ

วิเวกชนฺติ เอตฺถ วิวิตฺติ วิเวโก, นีวรณวิคโมติ อโตฺถฯ วิวิโตฺตติ วา วิเวโก, นีวรณวิวิโตฺต ฌานสมฺปยุตฺตธมฺมราสีติ อโตฺถฯ ตสฺมา วิเวกา, ตสฺมึ วา วิเวเก ชาตนฺติ วิเวกชํฯ

๗๒. **ปีติสุข**นฺติ เอตฺถ ปีณยตีติ ปีติฯ สา สมฺปิยายนลกฺขณา, กายจิตฺตปีนนรสา, ผรณรสา วา, โอทคฺยปจฺจุปฏฺฐานาฯ สา ปเนสา ขุทฺทิกา ปีติ, ขณิกาปีติ, โอกฺกนฺติกาปีติ, อุเพฺพคาปีติ, ผรณาปีตีติ ปญฺจวิธา โหติฯ ตตฺถ **ขุทฺทิกาปีติ** สรีเร โลมหํสมตฺตเมว กาตุํ สโกฺกติฯ **ขณิกาปีติ** ขเณ ขเณ วิชฺชุปฺปาทสทิสา โหติฯ **โอกฺกนฺติกาปีติ** สมุทฺทตีรํ วีจิ วิย กายํ โอกฺกมิตฺวา โอกฺกมิตฺวา ภิชฺชติฯ **อุเพฺพคาปีติ** พลวตี โหติ กายํ อุทฺธคฺคํ กตฺวา อากาเส ลงฺฆาปนปฺปมาณปฺปตฺตาฯ ตถา หิ ปุณฺณวลฺลิกวาสี **มหาติสฺสเตฺถโร** ปุณฺณมทิวเส สายํ เจติยงฺคณํ คนฺตฺวา จนฺทาโลกํ ทิสฺวา มหาเจติยาภิมุโข หุตฺวา ''อิมาย วต เวลาย จตโสฺส ปริสา มหาเจติยํ วนฺทนฺตี''ติ ปกติยา ทิฏฺฐารมฺมณวเสน พุทฺธารมฺมณํ อุเพฺพคาปีตึ อุปฺปาเทตฺวา สุธาตเล ปหฏจิตฺรเคณฺฑุโก วิย อากาเส อุปฺปติตฺวา มหาเจติยงฺคเณเยว ปติฏฺฐาสิฯ ตถา คิริกณฺฑกวิหารสฺส อุปนิสฺสเย วตฺตกาลกคาเม **เอกา กุลธีตา**ปิ พลวพุทฺธารมฺมณาย อุเพฺพคาปีติยา อากาเส ลเงฺฆสิฯ

ตสฺสา กิร มาตาปิตโร สายํ ธมฺมสฺสวนตฺถาย วิหารํ คจฺฉนฺตา ''อมฺม ตฺวํ ครุภารา อกาเล วิจริตุํ น สโกฺกสิ, มยํ ตุยฺหํ ปตฺตึ กตฺวา ธมฺมํ โสสฺสามา''ติ อคมํสุฯ สา คนฺตุกามาปิ เตสํ วจนํ ปฏิพาหิตุํ อสโกฺกนฺตี ฆเร โอหียิตฺวา ฆราชิเร ฐตฺวา จนฺทาโลเกน คิริกณฺฑเก อากาสเจติยงฺคณํ โอโลเกนฺตี เจติยสฺส ทีปปูชํ อทฺทส, จตโสฺส จ ปริสา มาลาคนฺธาทีหิ เจติยปูชํ กตฺวา ปทกฺขิณํ กโรนฺติโย ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ คณสชฺฌายสทฺทํ อโสฺสสิฯ อถสฺสา ''ธญฺญาวติเม, เย วิหารํ คนฺตฺวา เอวรูเป เจติยงฺคเณ อนุสญฺจริตุํ, เอวรูปญฺจ มธุรธมฺมกถํ โสตุํ ลภนฺตี''ติ มุตฺตราสิสทิสํ เจติยํ ปสฺสนฺติยา เอว อุเพฺพคาปีติ อุทปาทิฯ สา อากาเส ลงฺฆิตฺวา มาตาปิตูนํ ปุ

ริมตรํเยว อากาสโต เจติยงฺคเณ โอรุยฺห เจติยํ วนฺทิตฺวา ธมฺมํ สุณมานา อฏฺฐาสิฯ อถ นํ มาตาปิตโร อาคนฺตฺวา ‘‘อมฺม ตฺวํ กตเรน มคฺเคน อาคตาสี’’ติ ปุจฺฉึสุฯ สา ‘‘อากาเสน อาคตามฺหิ, น มคฺเคนา’’ติ วตฺวา ‘‘อมฺม อากาเสน นาม ขีณาสวา สญฺจรนฺติ, ตฺวํ กถํ อาคตา’’ติ วุตฺตา อาห – ‘‘มยฺหํ จนฺทาโลเกน เจติยํ อาโลเกนฺติยา ฐิตาย พุทฺธารมฺมณา พลวปีติ อุปฺปชฺชิฯ อถาหํ เนว อตฺตโน ฐิตภาวํ, น นิสินฺนภาวํ อญฺญาสึ, คหิตนิมิเตฺตเนว ปน อากาเส ลงฺฆิตฺวา เจติยงฺคเณ ปติฏฺฐิตามฺหี’’ติฯ

เอวํ อุเพฺพคาปีติ อากาเส ลงฺฆาปนปฺปมาณา โหติฯ ผรณาปีติยา ปน อุปฺปนฺนาย สกลสรีรํ ธมิตฺวา ปูริตวตฺถิ วิย มหตา อุทโกเฆน ปกฺขนฺทปพฺพตกุจฺฉิ วิย จ อนุปริปฺผุฏํ โหติฯ

สา ปเนสา ปญฺจวิธา ปีติ คพฺภํ คณฺหนฺตี ปริปากํ คจฺฉนฺตี ทุวิธํ ปสฺสทฺธึ ปริปูเรติ กายปสฺสทฺธิญฺจ จิตฺตปสฺสทฺธิญฺจฯ ปสฺสทฺธิ คพฺภํ คณฺหนฺตี ปริปากํ คจฺฉนฺตี ทุวิธมฺปิ สุขํ ปริปูเรติ กายิกญฺจ เจตสิกญฺจฯ สุขํ คพฺภํ คณฺหนฺตํ ปริปากํ คจฺฉนฺตํ ติวิธํ สมาธึ ปริปูเรติ ขณิกสมาธึ อุปจารสมาธึ อปฺปนา สมาธินฺติฯ ตาสุ ยา อปฺปนาสมาธิสฺส มูลํ หุตฺวา วฑฺฒมานา สมาธิสมฺปโยคํ คตา ผรณาปีติ, อยํ อิมสฺมึ อเตฺถ อธิเปฺปตา ปีตีติฯ

๗๓. อิตรํ ปน สุขนํ สุขํ, สุฏฺฐุ วา ขาทติ, ขนติ จ กายจิตฺตาพาธนฺติ สุขํ, ตํ สาตลกฺขณํ, สมฺปยุตฺตานํ อุปพฺรูหนรสํ, อนุคฺคหปจฺจุปฏฺฐานํฯ สติปิ จ เนสํ กตฺถจิ อวิปฺปโยเค อิฏฺฐารมฺมณปฏิลาภตุฏฺฐิ ปีติฯ ปฏิลทฺธรสานุภวนํ สุขํฯ ยตฺถ ปีติ, ตตฺถ สุขํฯ ยตฺถ สุขํ, ตตฺถ น นิยมโต ปีติฯ สงฺขารกฺขนฺธสงฺคหิตา ปีติฯ เวทนากฺขนฺธสงฺคหิตํ สุขํฯ กนฺตารขินฺนสฺส วนนฺตุทกทสฺสนสวเนสุ วิย ปีติฯ วนจฺฉายาปเวสนอุทกปริโภเคสุ วิย สุขํฯ ตสฺมึ ตสฺมึ สมเย ปากฏภาวโต เจตํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิติ อยญฺจ ปีติ อิทญฺจ สุขํ อสฺส ฌานสฺส, อสฺมึ วา ฌาเน อตฺถีติ อิทํ ฌานํ ปีติสุขนฺติ วุจฺจติฯ

อถ วา ปีติ จ สุขญฺจ ปีติสุขํ, ธมฺมวินยาทโย วิยฯ วิเวกชํ ปีติสุขมสฺส ฌานสฺส, อสฺมึ วา ฌาเน อตฺถีติ เอวมฺปิ **วิเวกชํปีติสุขํ**ฯ ยเถว หิ ฌานํ, เอวํ ปีติสุขเมฺปตฺถ วิเวกชเมว โหติ, ตญฺจสฺส อตฺถิ, ตสฺมา เอกปเทเนว ‘‘วิเวกชํปีติสุข’’นฺติปิ วตฺตุํ ยุชฺชติฯ วิภเงฺค ปน ‘‘อิทํ สุขํ อิมาย ปีติยา สหคต’’นฺติอาทินา (วิภ. ๕๖๗) นเยน วุตฺตํฯ อโตฺถ ปน ตตฺถาปิ เอวเมว ทฏฺฐโพฺพฯ

ปฐมํ ฌานนฺติ อิทํ ปรโต อาวิภวิสฺสติฯ **อุปสมฺปชฺชา**ติ อุปคนฺตฺวา, ปาปุณิตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ อุปสมฺปาทยิตฺวา วา, นิปฺผาเทตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ วิภเงฺค ปน ‘‘อุปสมฺปชฺชาติ ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาโภ ปฏิลาโภ ปตฺติ สมฺปตฺติ ผุสนา สจฺฉิกิริยา อุปสมฺปทา’’ติ วุตฺตํฯ ตสฺสาปิ เอวเมวโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **วิหรตี**ติ ตทนุรูเปน อิริยาปถวิหาเรน อิติวุตฺตปฺปการฌานสมงฺคี หุตฺวา อตฺตภาวสฺส อิริยํ วุตฺตึ ปาลนํ ยปนํ ยาปนํ จารํ วิหารํ อภินิปฺผาเทติ ฯ วุตฺตเญฺหตํ วิภเงฺค ‘‘วิหรตีติ อิริยติ วตฺตติ ปาเลติ ยเปติ ยาเปติ จรติ วิหรติ, เตน วุจฺจติ วิหรตี’’ติ (วิภ. ๕๔๐)ฯ

ปญฺจงฺควิปฺปหีนาทิ

๗๔. ยํ ปน วุตฺตํ **‘‘ปญฺจงฺควิปฺปหีนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคต’’**นฺติ, ตตฺถ กามจฺฉโนฺท, พฺยาปาโท, ถินมิทฺธํ, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ, วิจิกิจฺฉาติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ นีวรณานํ ปหานวเสน ปญฺจงฺควิปฺปหีนตา เวทิตพฺพาฯ น หิ เอเตสุ อปฺปหีเนสุ ฌานํ อุปฺปชฺชติฯ เตนเสฺสตานิ ปหานงฺคานีติ วุจฺจนฺติฯ กิญฺจาปิ หิ ฌานกฺขเณ อเญฺญปิ อกุสลา ธมฺมา ปหียนฺติ, ตถาปิ เอตาเนว วิ

เสเสน ฌานนฺตรายกรานิฯ กามจฺฉนฺเทน หิ นานาวิสยปฺปโลภิตํ จิตฺตํ น เอกตฺตารมฺมเณ สมาธิยติฯ กามจฺฉนฺทาภิภูตํ วา ตํ น กามธาตุปฺปหานาย ปฏิปทํ ปฏิปชฺชติฯ พฺยาปาเทน จารมฺมเณ ปฏิหญฺญมานํ น นิรนฺตรํ ปวตฺตติ ฯ ถินมิทฺธาภิภูตํ อกมฺมญฺญํ โหติฯ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจปเรตํ อวูปสนฺตเมว หุตฺวา ปริพฺภมติฯ วิจิกิจฺฉาย อุปหตํ ฌานาธิคมสาธิกํ ปฏิปทํ นาโรหติฯ อิติ วิเสเสน ฌานนฺตรายกรตฺตา เอตาเนว **ปหานงฺคานี**ติ วุตฺตานีติฯ

ยสฺมา ปน วิตกฺโก อารมฺมเณ จิตฺตํ อภินิโรเปติ, วิจาโร อนุปฺปพนฺธติ, เตหิ อวิกฺเขปาย สมฺปาทิตปฺปโยคสฺส เจตโส ปโยคสมฺปตฺติสมฺภวา ปีติ ปีณนํ, สุขญฺจ อุปพฺรูหนํ กโรติฯ อถ นํ สเสสสมฺปยุตฺตธมฺมํ เอเตหิ อภินิโรปนานุปฺปพนฺธนปีณนอุปพฺรูหเนหิ อนุคฺคหิตา เอกคฺคตา เอกตฺตารมฺมเณ สมํ สมฺมา จ อาธิยติ, ตสฺมา วิตกฺโก วิจาโร ปีติ สุขํ จิตฺตกคฺคตาติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อุปฺปตฺติวเสน ปญฺจงฺคสมนฺนาคตตา เวทิตพฺพาฯ อุปฺปนฺเนสุ หิ เอเตสุ ปญฺจสุ ฌานํ อุปฺปนฺนํ นาม โหติฯ เตนสฺส เอตานิ ปญฺจ **สมนฺนาคตงฺคานี**ติ วุจฺจนฺติฯ ตสฺมา น เอเตหิ สมนฺนาคตํ อญฺญเทว ฌานํ นาม อตฺถีติ คเหตพฺพํฯ ยถา ปน องฺคมตฺตวเสเนว จตุรงฺคินีเสนา, ปญฺจงฺคิกํ ตูริยํ, อฏฺฐงฺคิโก จ มคฺคติ วุจฺจติ, เอวมิทมฺปิ องฺคมตฺตวเสเนว ปญฺจงฺคิกนฺติ วา ปญฺจงฺคสมนฺนาคตนฺติ วา วุจฺจตีติ เวทิตพฺพํฯ

เอตานิ จ ปญฺจงฺคานิ กิญฺจาปิ อุปจารกฺขเณปิ อตฺถิ, อถ โข อุปจาเร ปกติจิตฺตโต พลวตรานิฯ อิธ ปน อุปจารโตปิ พลวตรานิ รูปาวจรลกฺขณปฺปตฺตานิฯ เอตฺถ หิ วิตกฺโก สุวิสเทน อากาเรน อารมฺมเณ จิตฺตํ อภินิโรปยมาโน อุปฺปชฺชติฯ วิจาโร อติวิย อารมฺมณํ อนุมชฺชมาโนฯ ปีติสุขํ สพฺพาวนฺตมฺปิ กายํ ผรมานํฯ เตนวาห – ‘‘นาสฺส กิญฺจิ สพฺพาวโต กายสฺส วิเวกเชน ปีติสุเขน อปฺผุฏํ โหตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๒๘)ฯ จิตฺตกคฺคตาปิ เหฏฺฐิมมฺหิ สมุคฺคปฏเล อุปริมํ สมุคฺคปฏลํ วิย อารมฺมเณสุ ผุสิตา หุตฺวา อุปฺปชฺชติ, อยเมเตสํ อิตเรหิ วิเสโสฯ ตตฺถ จิเตฺตกคฺคตา กิญฺจาปิ สวิตกฺกํ สวิจารนฺติ อิมสฺมึ ปาเฐ น นิทฺทิฏฺฐา, ตถาปิ วิภเงฺค ‘‘ฌานนฺติ วิตกฺโก วิจาโร ปีติ สุขํ จิตฺตเสฺสกคฺคตา’’ติ (วิภ. ๕๖๙) เอวํ วุตฺตตฺตา องฺคเมวฯ เยน หิ อธิปฺปาเยน ภควตา อุเทฺทโส กโต, โสเยว เตน วิภเงฺค ปกาสิโตติฯ

ติวิธกลฺยาณํ

๗๕. **ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺน**นฺติ เอตฺถ ปน อาทิมชฺฌปริโยสานวเสน ติวิธกลฺยาณตาฯ เตสํเยว จ อาทิมชฺฌปริโยสานานํ ลกฺขณวเสน ทสลกฺขณสมฺปนฺนตา เวทิตพฺพาฯ

ตตฺรายํ ปาฬิ –

> ‘‘ปฐมสฺส ฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ, อุเปกฺขานุพฺรูหนา มเชฺฌ, สมฺปหํสนา ปริโยสานํ, ปฐมสฺส ฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ, อาทิสฺส กติ ลกฺขณานิ? อาทิสฺส ตีณิ ลกฺขณานิ, โย ตสฺส ปริพโนฺธ, ตโต จิตฺตํ วิสุชฺฌติ, วิสุทฺธตฺตา จิตฺตํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ, ปฏิปนฺนตฺตา ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติฯ ยญฺจ ปริพนฺธโต จิตฺตํ วิสุชฺฌติ, ยญฺจ วิสุทฺธตฺตา จิตฺตํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ, ยญฺจ ปฏิปนฺนตฺตา ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติฯ ปฐมสฺส ฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ, อาทิสฺส อิมานิ ตีณิ ลกฺขณานิฯ เตน วุจฺจติ ปฐมํ ฌานํ อาทิกลฺยาณเญฺจว โหติ ติลกฺขณสมฺปนฺนญฺจฯ

“ปฐมสฺส ฌานสฺส อุเปกฺขานุพฺรูหนา มเชฺฌ, มชฺฌสฺส กติ ลกฺขณานิ? มชฺฌสฺส ตีณิ ลกฺขณานิ, วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ, สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ, เอกตฺตุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขติฯ ยญฺจ วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ, ยญฺจ สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ, ยญฺจ เอกตฺตุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขติฯ ปฐมสฺส ฌานสฺส อุเปกฺขานุพฺรูหนา มเชฺฌ, มชฺฌสฺส อิมานิ ตีณิ ลกฺขณานิฯ เตน วุจฺจติ ปฐมํ ฌานํ มเชฺฌกลฺยาณเญฺจว โหติ ติลกฺขณสมฺปนฺนญฺจฯ

“ปฐมสฺส ฌานสฺส สมฺปหํสนา ปริโยสานํ, ปริโยสานสฺส กติ ลกฺขณานิ? ปริโยสานสฺส จตฺตาริ ลกฺขณานิ, ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนเฏฺฐน สมฺปหํสนา, อินฺทฺริยานํ เอกรสเฏฺฐน สมฺปหํสนา, ตทุปควีริยวาหนเฏฺฐน สมฺปหํสนา, อาเสวนเฏฺฐน สมฺปหํสนาฯ ปฐมสฺส ฌานสฺส สมฺปหํสนา ปริโยสานํ, ปริโยสานสฺส อิมานิ จตฺตาริ ลกฺขณานิฯ เตน วุจฺจติ ปฐมํ ฌานํ ปริโยสานกลฺยาณเญฺจว โหติ จตุลกฺขณสมฺปนฺนญฺจา”ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๕๘)ฯ

ตตฺร ปฏิปทาวิสุทฺธิ นาม สสมฺภาริโก อุปจาโรฯ อุเปกฺขานุพฺรูหนา นาม อปฺปนาฯ สมฺปหํสนา นาม ปจฺจเวกฺขณาติ เอวเมเก วณฺณยนฺติฯ ยสฺมา ปน “เอกตฺตคตํ จิตฺตํ ปฏิปทาวิสุทฺธิปกฺขนฺทเญฺจว โหติ อุเปกฺขานุพฺรูหิตญฺจ ญาเณน จ สมฺปหํสิต”นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๕๘) ปาฬิยํ วุตฺตํ, ตสฺมา อโนฺตอปฺปนายเมว อาคมนวเสน **ปฏิปทาวิสุทฺธิ,** ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาย กิจฺจวเสน **อุเปกฺขานุพฺรูหนา,** ธมฺมานํ อนติวตฺตนาทิภาวสาธเนน ปริโยทาปกสฺส ญาณสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติวเสน สมฺปหํสนา จ เวทิตพฺพาฯ

กถํ? ยสฺมิญฺหิ วาเร อปฺปนา อุปฺปชฺชติ, ตสฺมึ โย นีวรณสงฺขาโต กิเลสคโณ ตสฺส ฌานสฺส ปริพโนฺธ, ตโต จิตฺตํ วิสุชฺฌติฯ วิสุทฺธตฺตา อาวรณวิรหิตํ หุตฺวา มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติฯ **มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ** นาม สมปฺปวโตฺต อปฺปนาสมาธิเยวฯ ตทนนฺตรํ ปน ปุริมจิตฺตํ เอกสนฺตติปริณามนเยน ตถตฺตมุปคจฺฉมานํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ นาม, เอวํ ปฏิปนฺนตฺตา ตถตฺตุปคมเนน ตตฺถ ปกฺขนฺทติ นามฯ เอวํ ตาว ปุริมจิเตฺต วิชฺชมานาการนิปฺผาทิกา ปฐมสฺส ฌานสฺส อุปฺปาทกฺขเณเยว อาคมนวเสน ปฏิปทาวิสุทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

เอวํ วิสุทฺธสฺส ปน ตสฺส ปุน วิโสเธตพฺพาภาวโต วิโสธเน พฺยาปารํ อกโรโนฺต วิสุทฺธํ จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ นามฯ สมถภาวุปคมเนน สมถปฏิปนฺนสฺส ปุน สมาธาเน พฺยาปารํ อกโรโนฺต สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ นามฯ สมถปฏิปนฺนภาวโต เอว จสฺส กิเลสสํสคฺคํ ปหาย เอกเตฺตน อุปฏฺฐิตสฺส ปุน เอกตฺตุปฏฺฐาเน พฺยาปารํ อกโรโนฺต เอกตฺตุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขติ นามฯ เอวํ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาย กิจฺจวเสน อุเปกฺขานุพฺรูหนา เวทิตพฺพาฯ

เย ปเนเต เอวํ อุเปกฺขานุพฺรูหิเต ตตฺถ ชาตา สมาธิปญฺญาสงฺขาตา ยุคนทฺธธมฺมา อญฺญมญฺญํ อนติวตฺตมานา หุตฺวา ปวตฺตา, ยานิ จ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ นานากิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตา วิมุตฺติรเสน เอกรสานิ หุตฺวา ปวตฺตานิ, ยเญฺจส ตทุปคํ เตสํ อนติวตฺตนเอกรสภาวานํ อนุจฺฉวิกํ วีริยํ วาหยติ, ยา จสฺส ตสฺมึ ขเณ ปวตฺตา อาเสวนา, สเพฺพปิ เต อาการา ยสฺมา ญาเณน สํกิเลสโวทาเนสุ ตํ ตํ อาทีนวญฺจ อานิสํสญฺจ ทิสฺวา ตถา ตถา สมฺปหํสิตตฺตา วิโสธิตตฺตา ปริโยทาปิตตฺตา นิปฺผนฺนาว, ตสฺมา “ธมฺมานํ อนติวตฺตนาทิภาวสาธเนน ปริโยทาปกสฺส ญาณสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติวเสน สมฺปหํสนา เวทิตพฺพา”ติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ ยสฺมา อุเปกฺขาวเสน ญาณํ ปากฏํ โหติฯ ยถาห – ‘‘ตถาปคฺคหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ อชฺฌุเปกฺขติ, อุเปกฺขาวเสน ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ, อุเปกฺขาวเสน นานตฺตกิเลเสหิ จิตฺตํ วิมุจฺจติ, วิโมกฺขวเสน ปญฺญาวเสน ปญฺญินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติฯ วิมุตฺตตฺตา เต ธมฺมา เอกรสา โหนฺติฯ เอกรสฏฺเฐน ภาวนา’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๒๐๑)ฯ ตสฺมา ญาณกิจฺจภูตา สมฺปหํสนา ปริโยสานนฺติ วุตฺตาฯ

อิทานิ ปฐมํ ฌานํ อธิคตํ โหติ ปถวีกสิณนฺติ เอตฺถ คณนานุปุพฺพตา **ปฐมํ,** ปฐมํ อุปฺปนฺนนฺติปิ **ปฐมํ**ฯ อารมฺมณูปนิชฺฌานโต ปจฺจนีกฌาปนโต วา **ฌานํ**ฯ ปถวีมณฺฑลํ ปน สกลฏฺเฐน **ปถวีกสิณ**นฺติ วุจฺจติ, ตํ นิสฺสาย ปฏิลทฺธนิมิตฺตมฺปิ, ปถวีกสิณนิมิตฺเต ปฏิลทฺธฌานมฺปิฯ ตตฺร อิมสฺมึ อตฺเถ ฌานํ ปถวีกสิณนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ปฐมํ ฌานํ อธิคตํ โหติ ปถวีกสิณ’’นฺติฯ

จิรฏฺฐิติสมฺปาทนํ

๗๖. เอวมธิคเต ปน เอตสฺมึ เตน โยคินา วาลเวธินา วิย, สูเทน วิย จ อาการา ปริคฺคเหตพฺพาฯ ยถา หิ สุกุสโล ธนุคฺคโห วาลเวธาย กมฺมํ กุรุมาโน ยสฺมึ วาเร วาลํ วิชฺฌติ, ตสฺมึ วาเร อกฺกนฺตปทานญฺจ ธนุทณฺฑสฺส จ ชิยาย จ สรสฺส จ อาการํ ปริคฺคเณฺหยฺยฯ ‘‘เอวํ เม ฐิเตน เอวํ ธนุทณฺฑํ เอวํ ชิยํ เอวํ สรํ คเหตฺวา วาโล วิโทฺธ’’ติฯ โส ตโต ปฏฺฐาย ตเถว เต อาการา สมฺปาเทนฺโต อวิราเธตฺวา วาลํ วิเชฺฌยฺยฯ เอวเมว โยคินาปิ ‘‘อิมํ นาม เม โภชนํ ภุญฺชิตฺวา เอวรูปํ ปุคฺคลํ เสวมาเนน เอวรูเป เสนาสเน อิมินา นาม อิริยาปเถน อิมสฺมึ กาเล อิทํ อธิคต’’นฺติ เอเต โภชนสปฺปายาทโย อาการา ปริคฺคเหตพฺพาฯ เอวญฺหิ โส นเฏฺฐ วา ตสฺมึ เต อาการา สมฺปาเทตฺวา ปุน อุปฺปาเทตุํ, อปฺปคุณํ วา ปคุณํ กโรนฺโต ปุนปฺปุนํ อเปฺปตุํ สกฺขิสฺสติฯ

ยถา จ กุสโล สูโท ภตฺตารํ ปริวิสนฺโต ตสฺส ยํ ยํ รุจิยา ภุญฺชติ, ตํ ตํ สลฺลเกฺขตฺวา ตโต ปฏฺฐาย ตาทิสเมว อุปนาเมนฺโต ลาภสฺส ภาคี โหติ, เอวมยมฺปิ อธิคตกฺขเณ โภชนาทโย อาการา คเหตฺวา เต สมฺปาเทนฺโต นเฏฺฐ นเฏฺฐ ปุนปฺปุนํ อปฺปนาย ลาภี โหติฯ ตสฺมา เตน วาลเวธินา วิย สูเทน วิย จ อาการา ปริคฺคเหตพฺพาฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา –

> ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปณฺฑิโต พฺยตฺโต กุสโล สูโท ราชานํ วา ราชมหามตฺตํ วา นานจฺจเยหิ สูเปหิ ปจฺจุปฏฺฐิโต อสฺส อมฺพิลเคฺคหิปิ ติตฺตกเคฺคหิปิ กฏุกเคฺคหิปิ มธุรเคฺคหิปิ ขาริเกหิปิ อขาริเกหิปิ โลณิเกหิปิ อโลณิเกหิปิฯ ส โข โส, ภิกฺขเว, ปณฺฑิโต พฺยตฺโต กุสโล สูโท สกสฺส ภตฺตุ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาติ ‘อิทํ วา เม อชฺช ภตฺตุ สูเปยฺยํ รุจฺจติ, อิมสฺส วา อภิหรติ, อิมสฺส วา พหุํ คณฺหาติ, อิมสฺส วา วณฺณํ ภาสติ, อมฺพิลคฺคํ วา เม อชฺช ภตฺตุ สูเปยฺยํ รุจฺจติ, อมฺพิลคฺคสฺส วา อภิหรติ, อมฺพิลคฺคสฺส วา พหุํ คณฺหาติ, อมฺพิลคฺคสฺส วา วณฺณํ ภาสติ…เป…. อโลณิกสฺส วา วณฺณํ ภาสตี’ติฯ ส โข โส, ภิกฺขเว, ปณฺฑิโต พฺยตฺโต กุสโล สูโท ลาภี เจว โหติ อจฺฉาทนสฺส, ลาภี เวตนสฺส, ลาภี อภิหารานํฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ตถา หิ โส, ภิกฺขเว, ปณฺฑิโต พฺยตฺโต กุสโล สูโท สกสฺส ภตฺตุ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาติฯ เอวเมว โข, ภิกฺขเว, อิเธกโจฺจ ปณฺฑิโต พฺยตฺโต กุสโล ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ…เป…. เวทนาสุ เวทนา… จิเตฺต จิตฺตา… ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํฯ ตสฺส ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสิโน วิหรโต จิตฺตํ สมาธิยติ, อุปกฺกิเลสา ปหียนฺติ, โส ตํ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาติฯ ส โข โส, ภิกฺขเว, ปณฺฑิโต พฺยตฺโต กุสโล ภิกฺขุ

ลาภี เจว โหติ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานํ, ลาภี สติสมฺปชญฺญสฺสฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ตถา หิ โส, ภิกฺขเว, ปณฺฑิโต พฺยตฺโต กุสโล ภิกฺขุ สกสฺส จิตฺตสฺส นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหาตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๗๔)ฯ

นิมิตฺตคฺคหเณน จสฺส ปุน เต อาการา สมฺปาทยโต อปฺปนามตฺตเมว อิชฺฌติ, น จิรฏฺฐานํฯ จิรฏฺฐานํ ปน สมาธิปริพนฺธานํ ธมฺมานํ สุวิโสธิตตฺตา โหติฯ โย หิ ภิกฺขุ กามาทีนวปจฺจเวกฺขณาทีหิ กามจฺฉนฺทํ น สุฏฺฐุ วิกฺขมฺภิตฺวา, กายปสฺสทฺธิวเสน กายทุฏฺฐุลฺลํ น สุปฺปฏิปสฺสทฺธํ กตฺวา, อารมฺภธาตุมนสิการาทิวเสน ถินมิทฺธํ น สุฏฺฐุ ปฏิวิโนเทตฺวา, สมถนิมิตฺตมนสิการาทิวเสน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ น สุสมูหตํ กตฺวา, อเญฺญปิ สมาธิปริพนฺเธ ธมฺเม น สุฏฺฐุ วิโสเธตฺวา ฌานํ สมาปชฺชติ, โส อวิโสธิตํ อาสยํ ปวิฏฺฐภมโร วิย อวิสุทฺธํ อุยฺยานํ ปวิฏฺฐราชา วิย จ ขิปฺปเมว นิกฺขมติฯ โย ปน สมาธิปริพนฺเธ ธมฺเม สุฏฺฐุ วิโสเธตฺวา ฌานํ สมาปชฺชติ, โส สุวิโสธิตํ อาสยํ ปวิฏฺฐภมโร วิย สุปริสุทฺธํ อุยฺยานํ ปวิฏฺฐราชา วิย จ สกลมฺปิ ทิวสภาคํ อโนฺตสมาปตฺติยํเยว โหติฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘กาเมสุ ฉนฺทํ ปฏิฆํ วิโนทเย,
> อุทฺธจฺจมิทฺธํ วิจิกิจฺฉปญฺจมํ;
> วิเวกปาโมชฺชกเรน เจตสา,
> ราชาว สุทฺธนฺตคโต ตหิํ รเม’’ติฯ

ตสฺมา จิรฏฺฐิติกาเมน ปริพนฺธกธมฺเม วิโสเธตฺวา ฌานํ สมาปชฺชิตพฺพํฯ จิตฺตภาวนาเวปุลฺลตฺถญฺจ ยถาลทฺธํ ปฏิภาคนิมิตฺตํ วเฑฺฒตพฺพํฯ ตสฺส เทฺว วฑฺฒนาภูมิโย อุปจารํ วา อปฺปนํ วาฯ อุปจารํ ปตฺวาปิ หิ ตํ วเฑฺฒตุํ วฏฺฏติ อปฺปนํ ปตฺวาปิฯ เอกสฺมิํ ปน ฐาเน อวสฺสํ วเฑฺฒตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ยถาลทฺธํ ปฏิภาคนิมิตฺตํ วเฑฺฒตพฺพ’’นฺติฯ

นิมิตฺตวฑฺฒนนโย

๗๗. ตตฺรายํ วฑฺฒนนโย, เตน โยคินา ตํ นิมิตฺตํ ปตฺตวฑฺฒนปูววฑฺฒนภตฺตวฑฺฒนลตาวฑฺฒนทุสฺสวฑฺฒนโยเคน อวเฑฺฒตฺวา ยถา นาม กสฺสโก กสิตพฺพฏฺฐานํ นงฺคเลน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ปริเจฺฉทพฺภนฺตเร กสติ, ยถา วา ปน ภิกฺขู สีมํ พนฺธนฺตา ปฐมํ นิมิตฺตานิ สลฺลเกฺขตฺวา ปจฺฉา พนฺธนฺติ, เอวเมว ตสฺส ยถาลทฺธสฺส นิมิตฺตสฺส อนุกฺกเมน เอกงฺคุลทฺวงฺคุลติวงฺคุลจตุรงฺคุลมตฺตํ มนสา ปริจฺฉินฺทิตฺวา ยถาปริเจฺฉทํ วเฑฺฒตพฺพํฯ อปริจฺฉินฺทิตฺวา ปน น วเฑฺฒตพฺพํฯ ตโต วิทตฺถิรตนปมุขปริเวณวิหารสีมานํ คามนิคมชนปทรชฺชสมุทฺทสีมานญฺจ ปริเจฺฉทวเสน วฑฺฒยเนฺตน จกฺกวาฬปริเจฺฉเทน วา ตโต วาปิ อุตฺตริ ปริจฺฉินฺทิตฺวา วเฑฺฒตพฺพํฯ

ยถา หิ หํสโปตกา ปกฺขานํ อุฏฺฐิตกาลโต ปฏฺฐาย ปริตฺตํ ปริตฺตํ ปเทสํ อุปฺปตนฺตา ปริจยํ กตฺวา อนุกฺกเมน จนฺทิมสูริยสนฺติกํ คจฺฉนฺติ, เอวเมว ภิกฺขุ วุตฺตนเยน นิมิตฺตํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา วเฑฺฒโนฺต ยาว จกฺกวาฬปริเจฺฉทา ตโต วา อุตฺตริ วเฑฺฒติฯ อถสฺส ตํ นิมิตฺตํ วฑฺฒิตวฑฺฒิตฏฺฐาเน ปถวิยา อุกฺกูลวิกูลนทีวิทุคฺคปพฺพตวิสเมสุ สงฺกุสตสมพฺภาหตํ อุสภจมฺมํ วิย โหติฯ

ตสฺมิํ ปน นิมิเตฺต ปตฺตปฐมชฺฌาเนน อาทิกมฺมิเกน สมาปชฺชนพหุเลน ภวิตพฺพํ, น ปจฺจเวกฺขณพหุเลนฯ ปจฺจเวกฺขณพหุลสฺส หิ ฌานงฺคานิ ถูลานิ ทุพฺพลานิ หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติฯ

อถสฺส ตานิ เอวํ อุปฏฺฐิตตฺตา อุปริ อุสฺสุกฺกนาย ปจฺจยตํ อาปชฺชนฺติฯ โส อปฺปคุเณ ฌาเน อุสฺสุกฺกมาโน ปตฺตปฐมชฺฌานา จ ปริหายติ, น จ สโกฺกติ ทุติยํ ปาปุณิตุํฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, คาวี ปพฺพเตยฺยา พาลา อพฺยตฺตา อเขตฺตญฺญู อกุสลา วิสเม ปพฺพเต จริตุํฯ ตสฺสา เอวมสฺส ‘ยํนูนาหํ อคตปุพฺพเญฺจว ทิสํ คเจฺฉยฺยํ, อขาทิตปุพฺพานิ จ ติณานิ ขาเทยฺยํ, อปีตปุพฺพานิ จ ปานียานิ ปิเวยฺย’นฺติฯ สา ปุริมํ ปาทํ น สุปติฏฺฐิตํ ปติฏฺฐาเปตฺวา ปจฺฉิมํ ปาทํ อุทฺธเรยฺย, สา น เจว อคตปุพฺพํ ทิสํ คเจฺฉยฺย, น จ อขาทิตปุพฺพานิ ติณานิ ขาเทยฺย, น จ อปีตปุพฺพานิ ปานียานิ ปิเวยฺยฯ ยสฺมิญฺจสฺสา ปเทเส ฐิตาย เอวมสฺส ‘ยํนูนาหํ อคตปุพฺพเญฺจว…เป.… ปิเวยฺย’นฺติฯ ตญฺจ ปเทสํ น โสตฺถินา ปจฺจาคเจฺฉยฺยฯ ตํ กิสฺส เหตุ ? ตถา หิ สา, ภิกฺขเว, คาวี ปพฺพเตยฺยา พาลา อพฺยตฺตา อเขตฺตญฺญู อกุสลา วิสเม ปพฺพเต จริตุํ, เอวเมว โข, ภิกฺขเว, อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ พาโล อพฺยโตฺต อเขตฺตญฺญู อกุสโล วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป.… ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุํฯ โส ตํ นิมิตฺตํ นาเสวติ, น ภาเวติ, น พหุลีกโรติ, น สฺวาธิฏฺฐิตํ อธิฏฺฐาติ, ตสฺส เอวํ โหติ ‘ยํนูนาหํ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา…เป.… ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺย’นฺติฯ โส น สโกฺกติ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา…เป.… ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุํฯ ตเสฺสวํ โหติ ‘ยํนูนาหํ วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป.… ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺย’นฺติฯ โส น สโกฺกติ วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป.… ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุํฯ อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อุภโต ภฏฺโฐ อุภโต ปริหีโน, เสยฺยถาปิ สา คาวี ปพฺพเตยฺยา พาลา อพฺยตฺตา อเขตฺตญฺญู อกุสลา วิสเม ปพฺพเต จริตุ’’นฺติ (อ. นิ. ๙.๓๕)ฯ

ตสฺมาเนน ตสฺมิํเยว ตาว ปฐมชฺฌาเน ปญฺจหากาเรหิ จิณฺณวสินา ภวิตพฺพํฯ

ปญฺจวสีกถา

๗๘. ตตฺริมา ปญฺจ วสิโย อาวชฺชนวสี, สมาปชฺชนวสี, อธิฏฺฐานวสี, วุฏฺฐานวสี, ปจฺจเวกฺขณวสีติฯ ปฐมํ ฌานํ ยตฺถิจฺฉกํ ยทิจฺฉกํ ยาวทิจฺฉกํ อาวเชฺชติ, อาวชฺชนาย ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ **อาวชฺชนวสี**ฯ ปฐมํ ฌานํ ยตฺถิจฺฉกํ…เป.… สมาปชฺชติ, สมาปชฺชนาย ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ **สมาปชฺชนวสี**ฯ เอวํ เสสาปิ วิตฺถาเรตพฺพาฯ

อยํ ปเนตฺถ อตฺถปฺปกาสนา, ปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐาย ปฐมํ วิตกฺกํ อาวชฺชยโต ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา อุปฺปนฺนาวชฺชนานนฺตรํ วิตกฺการมฺมณาเนว จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ ชวนฺติฯ ตโต เทฺว ภวงฺคานิ, ตโต ปุน วิจารารมฺมณํ อาวชฺชนํ, วุตฺตนยาเนว ชวนานีติ เอวํ ปญฺจสุ ฌานเงฺคสุ ยทา นิรนฺตรํ จิตฺตํ เปเสตุํ สโกฺกติ, อถสฺส **อาวชฺชนวสี** สิทฺธา โหติฯ อยํ ปน มตฺถกปฺปตฺตา วสี ภควโต ยมกปาฏิหาริเย ลพฺภติ , อเญฺญสํ วา เอวรูเป กาเลฯ อิโต ปรํ สีฆตรา อาวชฺชนวสี นาม นตฺถิฯ

อายสฺมโต ปน มหาโมคฺคลฺลานสฺส นโนฺทปนนฺทนาคราชทมเน วิย สีฆํ สมาปชฺชนสมตฺถตา **สมาปชฺชนวสี** นามฯ

อจฺฉรามตฺตํ วา ทสจฺฉรามตฺตํ วา ขณํ ฐเปตุํ สมตฺถตา **อธิฏฺฐานวสี** นามฯ ตเถว ลหุํ วุฏฺฐาตุํ สมตฺถตา **วุฏฺฐานวสี** นามฯ ตทุภยทสฺสนตฺถํ พุทฺธรกฺขิตเตฺถรสฺส วตฺถุํ กเถตุํ วฏฺฏติฯ

โส หายสฺมา อุปสมฺปทาย อฏฺฐวสฺสิโก หุตฺวา เถรมฺพตฺถเล มหาโรหณคุตฺตเตฺถรสฺส คิลานุปฏฺฐานํ อาคตานํ ตึสมตฺตานํ อิทฺธิมนฺตสหสฺสานํ มเชฺฌ นิสิโนฺน เถรสฺส ยาคุํ ปฏิคฺคาหยมานํ อุปฏฺฐากนาคราชานํ คเหสฺสามีติ อากาสโต ปกฺขนฺทนฺตํ สุปณฺณราชานํ ทิสฺวา ตาวเทว ปพฺพตํ นิมฺมินิตฺวา นาคราชานํ พาหายํ คเหตฺวา ตตฺถ ปาวิสิฯ สุปณฺณราชา ปพฺพเต ปหารํ ทตฺวา ปลายิฯ มหาเถโร อาห – ''สเจ, อาวุโส, พุทฺธรกฺขิโต นาภวิสฺส, สเพฺพว คารยฺหา อสฺสามา''ติฯ

ปจฺจเวกฺขณวสี ปน อาวชฺชนวสิยา เอว วุตฺตาฯ ปจฺจเวกฺขณชวนาเนว หิ ตตฺถ อาวชฺชนานนฺตรานีติฯ

ทุติยชฺฌานกถา

๗๙. อิมาสุ ปน ปญฺจสุ วสีสุ จิณฺณวสินา ปคุณปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐาย ''อยํ สมาปตฺติ อาสนฺนนีวรณปจฺจตฺถิกา, วิตกฺกวิจารานํ โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลา''ติ จ ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา ทุติยชฺฌานํ สนฺตโต มนสิกตฺวา ปฐมชฺฌาเน นิกนฺตึ ปริยาทาย ทุติยาธิคมาย โยโค กาตโพฺพฯ อถสฺส ยทา ปฐมชฺฌานา วุฏฺฐาย สตสฺส สมฺปชานสฺส ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขโต วิตกฺกวิจารา โอฬาริกโต อุปฏฺฐหนฺติ, ปีติสุขเญฺจว จิเตฺตกคฺคตา จ สนฺตโต อุปฏฺฐาติ, ตทาสฺส โอฬาริกงฺคํ ปหานาย สนฺตองฺคปฏิลาภาย จ ตเทว นิมิตฺตํ ''ปถวี ปถวี''ติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต ''อิทานิ ทุติยชฺฌานํ อุปฺปชฺชิสฺสตี''ติ ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ตเทว ปถวีกสิณํ อารมฺมณํ กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนํ อุปฺปชฺชติ ฯ ตโต ตสฺมึเยวารมฺมเณ จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ ชวนฺติ, เยสมวสาเน เอกํ รูปาวจรํ ทุติยชฺฌานิกํฯ เสสานิ วุตฺตปฺปการาเนว กามาวจรานีติฯ

เอตฺตาวตา เจส วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ เอวมเนน ทฺวงฺควิปฺปหีนํ ติวงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ ทุติยํ ฌานํ อธิคตํ โหติ ปถวีกสิณํฯ

๘๐. ตตฺถ **วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา**ติ วิตกฺกสฺส จ วิจารสฺส จาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ วูปสมา สมติกฺกมา, ทุติยชฺฌานกฺขเณ อปาตุภาวาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ทุติยชฺฌาเน สเพฺพปิ ปฐมชฺฌานธมฺมา น สนฺติฯ อเญฺญเยว หิ ปฐมชฺฌาเน ผสฺสาทโย, อเญฺญ อิธฯ โอฬาริกสฺส ปน โอฬาริกสฺส องฺคสฺส สมติกฺกมา ปฐมชฺฌานโต ปเรสํ ทุติยชฺฌานาทีนํ อธิคโม โหตีติ ทีปนตฺถํ ''วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา''ติ เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อชฺฌตฺตนฺติ อิธ นิยกชฺฌตฺตมธิเปฺปตํฯ วิภเงฺค ปน ''อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺต''นฺติ เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ ยสฺมา จ นิยกชฺฌตฺตมธิเปฺปตํ, ตสฺมา อตฺตนิ ชาตํ อตฺตโน สนฺตาเน นิพฺพตฺตนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **สมฺปสาทน**นฺติ สมฺปสาทนํ วุจฺจติ สทฺธาฯ สมฺปสาทนโยคโต ฌานมฺปิ สมฺปสาทนํฯ นีลวณฺณโยคโต นีลวตฺถํ วิยฯ ยสฺมา วา ตํ ฌานํ สมฺปสาทนสมนฺนาคตตฺตา วิตกฺกวิจารโกฺขภวูปสเมน จ เจตโส สมฺปสาทยติ, ตสฺมาปิ สมฺปสาทนนฺติ วุตฺตํฯ อิมสฺมิญฺจ อตฺถวิกเปฺป สมฺปสาทนํ เจตโสติ เอวํ ปทสมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ ปุริมสฺมึ ปน อตฺถวิกเปฺป เจตโสติ เอตํ เอโกทิภาเวน สทฺธึ โยเชตพฺพํฯ

ตตฺรายมตฺถโยชนา, เอโก อุเทตีติ เอโกทิ, วิตกฺกวิจาเรหิ อนชฺฌารูฬฺหตฺตา อโคฺคเสโฎฺฐ หุตฺวา อุเทตีติ อโตฺถฯ เสโฎฺฐปิ หิ โลเก เอโกติ วุจฺจติฯ วิตกฺกวิจารวิรหโต วา เอโก อสหาโย หุตฺวา อิติปิ วตฺตุํ วฎฺฎติฯ อถ วา สมฺปยุตฺตธเมฺม อุทายตีติ อุทิ, อุฏฺฐาเปตีติ อ

โตฺถฯ เสฏฺฐเฏฺฐน เอโก จ โส อุทิ จาติ เอโกทิ, สมาธิเสฺสตํ อธิวจนํฯ อิติ อิมํ เอโกทึ ภาเวติ วเฑฺฒตีติ อิทํ ทุติยชฺฌานํ เอโกทิภาวํฯ โส ปนายํ เอโกทิ ยสฺมา เจตโส, น สตฺตสฺส, น ชีวสฺส, ตสฺมา เอตํ เจตโส เอโกทิภาวนฺติ วุตฺตํฯ

นนุ จายํ สทฺธา ปฐมชฺฌาเนปิ อตฺถิ, อยญฺจ เอโกทินามโก สมาธิ, อถ กสฺมา อิทเมว ‘‘สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวญฺจา’’ติ วุตฺตนฺติฯ วุจฺจเต, อทุญฺหิ ปฐมชฺฌานํ วิตกฺกวิจารโกฺขเภน วีจิตรงฺคสมากุลมิว ชลํ น สุปฺปสนฺนํ โหติ, ตสฺมา สติยาปิ สทฺธาย ‘‘สมฺปสาทน’’นฺติ น วุตฺตํฯ น สุปฺปสนฺนตฺตาเยว เจตฺถ สมาธิปิ น สุฏฺฐุ ปากโฏ, ตสฺมา ‘‘เอโกทิภาว’’นฺติปิ น วุตฺตํฯ อิมสฺมึ ปน ฌาเน วิตกฺกวิจารปลิโพธาภาเวน ลทฺโธกาสา พลวตี สทฺธา, พลวสทฺธาสหายปฏิลาเภเนว จ สมาธิปิ ปากโฏ, ตสฺมา อิทเมว เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ วิภเงฺค ปน ‘‘สมฺปสาทนนฺติ ยา สทฺธา สทฺทหนา โอกปฺปนา อภิปฺปสาโทฯ เจตโส เอโกทิภาวนฺติ ยา จิตฺตสฺส ฐิติ…เป…. สมฺมาสมาธี’’ติ เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ เอวํ วุเตฺตน ปน เตน สทฺธึ อยมตฺถวณฺณนา ยถา น วิรุชฺฌติ, อญฺญทตฺถุ สํสนฺทติ เจว สเมติ จ, เอวํ เวทิตพฺพาฯ

๘๑. **อวิตกฺกํ อวิจาร**นฺติ ภาวนาย ปหีนตฺตา เอตสฺมึ, เอตสฺส วา วิตโกฺก นตฺถีติ อวิตกฺกํฯ อิมินาว นเยน อวิจารํฯ วิภเงฺคปิ วุตฺตํ ‘‘อิติ อยญฺจ วิตโกฺก อยญฺจ วิจาโร สนฺตา โหนฺติ สมิตา วูปสนฺตา อตฺถงฺคตา อพฺภตฺถงฺคตา อปฺปิตา พฺยปฺปิตา โสสิตา วิโสสิตา พฺยนฺติกตา, เตน วุจฺจติ อวิตกฺกํ อวิจาร’’นฺติ (วิภ. ๕๗๖)ฯ

เอตฺถาห ‘‘นนุ จ ‘วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา’ติ อิมินาปิ อยมโตฺถ สิโทฺธ, อถ กสฺมา ปุน วุตฺตํ ‘อวิตกฺกํ อวิจาร’นฺติ’’ฯ วุจฺจเต, เอวเมตํ สิโทฺธวายมโตฺถ, น ปเนตํ ตทตฺถทีปกํฯ นนุ อโวจุมฺห ‘‘โอฬาริกสฺส ปน โอฬาริกสฺส องฺคสฺส สมติกฺกมา ปฐมชฺฌานโต ปเรสํ ทุติยชฺฌานาทีนํ สมธิคโม โหตีติ ทสฺสนตฺถํ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมาติ เอวํ วุตฺต’’นฺติฯ

อปิจ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อิทํ สมฺปสาทนํ, น กิเลสกาลุสฺสิยสฺสฯ วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมา เอโกทิภาวํ, น อุปจารชฺฌานมิว นีวรณปฺปหานา , ปฐมชฺฌานมิว จ น องฺคปาตุภาวาติ เอวํ สมฺปสาทนเอโกทิภาวานํ เหตุปริทีปกมิทํ วจนํฯ ตถา วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อิทํ อวิตกฺกํ อวิจารํ, น ตติยจตุตฺถชฺฌานานิ วิย จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ วิย จ อภาวาติ เอวํ อวิตกฺกอวิจารภาวสฺส เหตุปริทีปกญฺจ, น วิตกฺกวิจาราภาวมตฺตปริทีปกํฯ วิตกฺกวิจาราภาวมตฺตปริทีปกเมว ปน ‘‘อวิตกฺกํ อวิจาร’’นฺติ อิทํ วจนํฯ ตสฺมา ปุริมํ วตฺวาปิ วตฺตพฺพเมวาติฯ

สมาธิชนฺติ ปฐมชฺฌานสมาธิโต สมฺปยุตฺตสมาธิโต วา ชาตนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ปฐมมฺปิ สมฺปยุตฺตสมาธิโต ชาตํ, อถ โข อยเมว สมาธิ ‘‘สมาธี’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหติ วิตกฺกวิจารโกฺขภวิรเหน อติวิย อจลตฺตา, สุปฺปสนฺนตฺตา จ, ตสฺมา อิมสฺส วณฺณภณนตฺถํ อิทเมว ‘‘สมาธิช’’นฺติ วุตฺตํฯ ปีติสุขนฺติ อิทํ วุตฺตนยเมวฯ

ทุติยนฺติ คณนานุปุพฺพตา ทุติยํฯ อิทํ ทุติยํ สมาปชฺชตีติปิ ทุติยํฯ ยํ ปน วุตฺตํ ‘‘ทฺวงฺควิปฺปหีนํ ติวงฺคสมนฺนาคต’’นฺติ, ตตฺถ วิตกฺกวิจารานํ ปหานวเสน ทฺวงฺควิปฺปหีนตา เวทิตพฺพาฯ ยถา จ ปฐมชฺฌานสฺส อุปจารกฺขเณ นีวรณานิ ปหียนฺติ, น ตถา อิมสฺส วิตกฺกวิจาราฯ อปฺปนากฺขเณเยว จ ปเนตํ วินา เตหิ อุปฺปชฺชติฯ เตนสฺส เต ‘‘ปหานงฺค’’นฺติ วุจฺจนฺติฯ ปีติ สุขํ จิเตฺตกคฺคตาติ อิเมสํ ปน ติณฺณํ อุปฺปตฺติวเสน ติวงฺคสมนฺนาคตตา เวทิตพฺพาฯ ตสฺมา ยํ วิภเงฺค ‘‘ฌานนฺติ สมฺปสาโท ปีติ สุขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา’’ติ (วิภ. ๕๘๐) วุตฺตํ, ตํ สปริกฺขารํ ฌานํ ทเสฺสตุํ ปริยาเยน วุตฺตํฯ ฐเปตฺวา ปน สมฺปสาทนํ นิปฺปริยาเยน อุปนิชฺฌาน

ลกฺขณปฺปตฺตานํ องฺคานํ วเสน ติวงฺคิกเมว เอตํ โหติฯ ยถาห – ‘‘กตมํ ตสฺมึ สมเย ติวงฺคิกํ ฌานํ โหติ, ปีติ สุขํ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา’’ติ (ธ. ส. ๑๖๑; วิภ. ๖๒๘)ฯ เสสํ ปฐมชฺฌาเน วุตฺตนยเมวฯ

ตติยชฺฌานกถา

๘๒. เอวมธิคเต ปน ตสฺมิมฺปิ วุตฺตนเยเนว ปญฺจหากาเรหิ จิณฺณวสินา หุตฺวา ปคุณทุติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย ‘‘อยํ สมาปตฺติ อาสนฺนวิตกฺกวิจารปจฺจตฺถิกา, ‘ยเทว ตตฺถ ปีติคตํ เจตโส อุปฺปิลาวิตํ, เอเตเนตํ โอฬาริกํ อกฺขายตี’ติ (ที. นิ. ๑.๙๖) วุตฺตาย ปีติยา โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลา’’ติ จ ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา ตติยชฺฌานํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา ทุติยชฺฌาเน นิกนฺตึ ปริยาทาย ตติยาธิคมาย โยโค กาตโพฺพฯ อถสฺส ยทา ทุติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย สตสฺส สมฺปชานสฺส ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขโต ปีติ โอฬาริกโต อุปฏฺฐาติ, สุขเญฺจว เอกคฺคตา จ สนฺตโต อุปฏฺฐาติฯ ตทาสฺส โอฬาริกงฺคปฺปหานาย สนฺตองฺคปฏิลาภาย จ ตเทว นิมิตฺตํ ‘‘ปถวี ปถวี’’ติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต ‘‘อิทานิ ตติยชฺฌานํ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ตเทว ปถวีกสิณํ อารมฺมณํ กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนํ อุปฺปชฺชติฯ ตโต ตสฺมึเยวารมฺมเณ จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ ชวนฺติ, เยสํ อวสาเน เอกํ รูปาวจรํ ตติยชฺฌานิกํ, เสสานิ วุตฺตนเยเนว กามาวจรานีติฯ เอตฺตาวตา จ ปเนส ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหรติ สโต จ สมฺปชาโน, สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทติ, ยํ ตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติ, ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ (ที. นิ. ๑.๒๓๐; ธ. ส. ๑๖๓)ฯ เอวมเนน เอกงฺควิปฺปหีนํ ทุวงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ ตติยํ ฌานํ อธิคตํ โหติ ปถวีกสิณํฯ

๘๓. ตตฺถ **ปีติยา จ วิราคา**ติ วิราโค นาม วุตฺตปฺปการาย ปีติยา ชิคุจฺฉนํ วา สมติกฺกโม วาฯ อุภินฺนํ ปน อนฺตรา จสทฺโท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, โส วูปสมํ วา สมฺปิเณฺฑติ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมํ วาฯ ตตฺถ ยทา วูปสมเมว สมฺปิเณฺฑติ, ตทา ‘‘ปีติยา จ วิราคา กิญฺจ ภิโยฺย วูปสมา จา’’ติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ อิมิสฺสา จ โยชนาย วิราโค ชิคุจฺฉนโตฺถ โหติ, ตสฺมา ‘‘ปีติยา ชิคุจฺฉนา จ วูปสมา จา’’ติ อยมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ยทา ปน วิตกฺกวิจารวูปสมํ สมฺปิเณฺฑติ, ตทา ‘‘ปีติยา จ วิราคา, กิญฺจ ภิโยฺย วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมา’’ติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ อิมิสฺสา จ โยชนาย วิราโค สมติกฺกมนโตฺถ โหติ, ตสฺมา ‘‘ปีติยา จ สมติกฺกมา วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมา’’ติ อยมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

กามเญฺจเต วิตกฺกวิจารา ทุติยชฺฌาเนเยว วูปสนฺตา, อิมสฺส ปน ฌานสฺส มคฺคปริทีปนตฺถํ วณฺณภณนตฺถเญฺจตํ วุตฺตํฯ วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมาติ หิ วุเตฺต อิทํ ปญฺญายติ, นูน วิตกฺกวิจารวูปสโม มโคฺค อิมสฺส ฌานสฺสาติฯ ยถา จ ตติเย อริยมเคฺค อปฺปหีนานมฺปิ สกฺกายทิฏฺฐาทีนํ ‘‘ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สํโยชนานํ ปหานา’’ติ (ที. นิ. ๑.๓๗๓; ม. นิ. ๒.๑๓๓; สํ. นิ. ๕.๑๘๔; อ. นิ. ๓.๘๘) เอวํ ปหานํ วุจฺจมานํ วณฺณภณนํ โหติ, ตทธิคมาย อุสฺสุกฺกานํ อุสฺสาหชนกํ, เอวเมว อิธ อวูปสนฺตานมฺปิ วิตกฺกวิจารานํ วูปสโม วุจฺจมาโน วณฺณภณนํ โหติฯ เตนายมโตฺถ วุโตฺต ‘‘ปีติยา จ สมติกฺกมา วิตกฺกวิจารานญฺจ วูปสมา’’ติฯ

๘๔. **อุเปกฺขโก จ วิหรตี**ติ เอตฺถ อุปปตฺติโต อิกฺขตีติ อุเปกฺขาฯ สมํ ปสฺสติ, อปกฺขปติตา หุตฺวา ปสฺสตีติ อโตฺถฯ ตาย วิสทาย วิปุลาย ถามคตาย สมนฺนาคตตฺตา ตติยชฺฌานสมงฺคี อุเปกฺขโกติ วุจฺจติฯ

อุเปกฺขา ปน ทสวิธา โหติ ฉฬงฺคุเปกฺขา, พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา, โพชฺฌงฺคุเปกฺขา, วีริยุเปกฺขา, สงฺขารุเปกฺขา, เวทนุเปกฺขา, วิปสฺสนุเปกฺขา, ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา, ฌานุเปกฺขา, ปาริสุทฺธุเปกฺขาติฯ

ตตฺถ ยา ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา เนว สุมโน โหติ, น ทุมฺมโน, อุเปกฺขโก จ วิหรติ สโต สมฺปชาโน’’ติ (อ. นิ. ๖.๑) เอวมาคตา ขีณาสวสฺส ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐานิฏฺฐฉฬารมฺมณาปาเถ ปริสุทฺธปกติภาวาวิชหนาการภูตา อุเปกฺขา, อยํ **ฉฬงฺคุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ‘‘อุเปกฺขาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๕๕๖; ม. นิ. ๑.๗๗) เอวมาคตา สเตฺตสุ มชฺฌตฺตาการภูตา อุเปกฺขา, อยํ **พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา** นามฯ

ยา ‘‘อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิต’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๗) เอวมาคตา สหชาตธมฺมานํ มชฺฌตฺตาการภูตา อุเปกฺขา, อยํ **โพชฺฌงฺคุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ‘‘กาเลนกาลํ อุเปกฺขานิมิตฺตํ มนสิกโรตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๐๓) เอวมาคตา อนจฺจารทฺธนาติสิถิลวีริยสงฺขาตา อุเปกฺขา, อยํ **วีริยุเปกฺขา** นามฯ

ยา ‘‘กติ สงฺขารุเปกฺขา สมถวเสน อุปฺปชฺชนฺติ, กติ สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ ฯ อฏฺฐ สงฺขารุเปกฺขา สมถวเสน อุปฺปชฺชนฺติฯ ทส สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๗) เอวมาคตา นีวรณาทิปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา คหเณ มชฺฌตฺตภูตา อุเปกฺขา, อยํ **สงฺขารุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ‘‘ยสฺมิํ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ อุเปกฺขาสหคต’’นฺติ (ธ. ส. ๑๕๐) เอวมาคตา อทุกฺขมสุขสญฺญิตา อุเปกฺขา, อยํ **เวทนุเปกฺขา** นามฯ

ยา ‘‘ยทตฺถิ ยํ ภูตํ, ตํ ปชหติ, อุเปกฺขํ ปฏิลภตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๗๑; อ. นิ. ๗.๕๕) เอวมาคตา วิจินเน มชฺฌตฺตภูตา อุเปกฺขา, อยํ **วิปสฺสนุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ฉนฺทาทีสุ เยวาปนเกสุ อาคตา สหชาตานํ สมวาหิตภูตา อุเปกฺขา, อยํ **ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา** นามฯ

ยา ‘‘อุเปกฺขโก จ วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๓๐; ธ. ส. ๑๖๓) เอวมาคตา อคฺคสุเขปิ ตสฺมิํ อปกฺขปาตชนนี อุเปกฺขา, อยํ **ฌานุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ‘‘อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิํ จตุตฺถํ ฌาน’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๒๓๒; ธ. ส. ๑๖๕) เอวมาคตา สพฺพปจฺจนีกปริสุทฺธา ปจฺจนีกวูปสมเนปิ อพฺยาปารภูตา อุเปกฺขา, อยํ **ปาริสุทฺธุเปกฺขา** นามฯ

ตตฺร ฉฬงฺคุเปกฺขา จ พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา จ โพชฺฌงฺคุเปกฺขา จ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา จ ฌานุเปกฺขา จ ปาริสุทฺธุเปกฺขา จ อตฺถโต เอกา, ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาว โหติฯ เตน เตน อวตฺถาเภเทน ปนสฺสา อยํ เภโทฯ เอกสฺสาปิ สโต สตฺตสฺส กุมารยุวเถรเสนาปติราชาทิวเสน เภโท วิยฯ ตสฺมา ตาสุ ยตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขา, น ตตฺถ โพชฺฌงฺคุเปกฺขาทโยฯ ยตฺถ วา ปน โพชฺฌงฺคุเปกฺขา, น ตตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขาทโย โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

ยถา เจตาสมตฺถโต เอกีภาโว, เอวํ สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนุเปกฺขานมฺปิฯ ปญฺญา เอว หิ สา กิจฺจวเสน ทฺวิธา ภินฺนาฯ ยถา หิ ปุริสสฺส สายํ เคหํ ปวิฏฺฐํ สปฺปํ อชปททณฺฑํ คเหตฺวา ปริเยสมานสฺส ตํ ถุสโกฏฺฐเก นิปนฺนํ ทิสฺวา ‘‘สโปฺป นุ โข, โน’’ติ อวโลเกนฺตสฺส โสวตฺถิกตฺตยํ ทิสฺวา นิเพฺพมติกสฺส ‘‘สโปฺป, น สโปฺป’’ติ วิจินเน มชฺฌตฺตตา โหติ, เอวเมว ยา อารทฺธวิปสฺสกสฺส วิปสฺสนาญาเณน ลกฺขณตฺตเย ทิเฏฺฐ สงฺขารานํ อนิจฺจภาวาทิวิจินเน มชฺฌตฺตตา อุปฺปชฺชติ, อยํ **วิปสฺสนุเปกฺขา** นามฯ ยถา ปน ตสฺส ปุริสสฺส อชปททเณฺฑน คาฬฺหํ สปฺปํ คเหตฺวา ‘‘กิํ ตาหํ อิมํ สปฺปํ อวิเหเฐโนฺต อตฺตานญฺจ อิมินา อฑํสาเปโนฺต มุเญฺจยฺย’’นฺติ มุญฺจนาการเมว ปริเยสโต คหเณ มชฺฌตฺตตา โหติฯ เอวเมว ยา ลกฺขณตฺตยสฺส ทิฏฺฐตฺตา อาทิเตฺต วิย ตโย ภเว ปสฺสโต สงฺขารคฺคหเณ มชฺฌตฺตตา, อยํ **สงฺขารุเปกฺขา** นามฯ อิติ วิปสฺสนุเปกฺขาย สิทฺธาย สงฺขารุเปกฺขาปิ สิทฺธาว โหติฯ อิมินา ปเนสา วิจินนคฺคหเณสุ มชฺฌตฺตสงฺขาเตน กิเจฺจน ทฺวิธา ภินฺนาติฯ วีริยุเปกฺขา ปน เวทนุเปกฺขา จ อญฺญมญฺญญฺจ อวเสสาหิ จ อตฺถโต ภินฺนา เอวาติฯ

อิติ อิมาสุ อุเปกฺขาสุ ฌานุเปกฺขา อิธาธิเปฺปตาฯ สา มชฺฌตฺตลกฺขณา, อนาโภครสา, อพฺยาปารปจฺจุปฏฺฐานา, ปีติวิราคปทฏฺฐานาติฯ เอตฺถาห, นนุ จายมตฺถโต ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาว โหติ, สา จ ปฐมทุติยชฺฌาเนสุปิ อตฺถิฯ ตสฺมา ตตฺราปิ อุเปกฺขโก จ วิหรตีติ เอวมยํ วตฺตพฺพา สิยา, สา กสฺมา น วุตฺตาติฯ อปริพฺยตฺตกิจฺจโตฯ อปริพฺยตฺตญฺหิ ตสฺสา ตตฺถ กิจฺจํ วิตกฺกาทีหิ อภิภูตตฺตาฯ อิธ ปนายํ วิตกฺกวิจารปีตีหิ อนภิภูตตฺตา อุกฺขิตฺตสิรา วิย หุตฺวา ปริพฺยตฺตกิจฺจา ชาตา, ตสฺมา วุตฺตาติฯ

นิฏฺฐิตา อุเปกฺขโก จ วิหรตีติ เอตสฺส

สพฺพโส อตฺถวณฺณนาฯ

๘๕. อิทานิ **สโต จ สมฺปชาโน**ติ เอตฺถ สรตีติ สโตฯ สมฺปชานาตีติ สมฺปชาโนฯ ปุคฺคเลน สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ วุตฺตํฯ ตตฺถ สรณลกฺขณา สติ, อสมฺมุสฺสนรสา, อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานาฯ อสโมฺมหลกฺขณํ สมฺปชญฺญํ, ตีรณรสํ, ปวิจยปจฺจุปฏฺฐานํฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ อิทํ สติสมฺปชญฺญํ ปุริมชฺฌาเนสุปิ อตฺถิฯ มุฏฺฐสติสฺส หิ อสมฺปชานสฺส อุปจารมตฺตมฺปิ น สมฺปชฺชติ, ปเคว อปฺปนาฯ โอฬาริกตฺตา ปน เตสํ ฌานานํ ภูมิยํ วิย ปุริสสฺส จิตฺตสฺส คติ สุขา โหติ, อพฺยตฺตํ ตตฺถ สติสมฺปชญฺญกิจฺจํฯ โอฬาริกงฺคปฺปหาเนน ปน สุขุมตฺตา อิมสฺส ฌานสฺส ปุริสสฺส ขุรธารายํ วิย สติสมฺปชญฺญกิจฺจปริคฺคหิตา เอว จิตฺตสฺส คติ อิจฺฉิตพฺพาติ อิเธว วุตฺตํฯ กิญฺจ ภิโยฺย, ยถา เธนุปโค วโจฺฉ เธนุโต อปนีโต อรกฺขิยมาโน ปุนเทว เธนุํ อุปคจฺฉติ, เอวมิทํ ตติยชฺฌานสุขํ ปีติโต อปนีตํ, ตํ สติสมฺปชญฺญารเกฺขน อรกฺขิยมานํ ปุนเทว ปีติํ อุปคเจฺฉยฺย, ปีติสมฺปยุตฺตเมว สิยาฯ สุเข วาปิ สตฺตา สารชฺชนฺติ, อิทญฺจ อติมธุรํ สุขํ, ตโต ปรํ สุขาภาวาฯ สติสมฺปชญฺญานุภาเวน ปเนตฺถ สุเข อสารชฺชนา โหติ, โน อญฺญถาติ อิมมฺปิ อตฺถวิเสสํ ทเสฺสตุํ อิทมิเธว วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิทานิ **สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตี**ติ เอตฺถ กิญฺจาปิ ตติยชฺฌานสมงฺคิโน สุขปฏิสํเวทนาโภโค นตฺถิฯ เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา ตสฺส นามกาเยน สมฺปยุตฺตํ สุขํฯ ยํ วา ตํ นามกายสมฺปยุตฺตํ สุขํ, ตํสมุฏฺฐาเนนสฺส ยสฺมา อติปณีเตน รูเปน รูปกาโย ผุโฏ, ยสฺส ผุฏตฺตา ฌานา วุฏฺฐิโตปิ สุขํ ปฏิสํเวเทยฺยฯ ตสฺมา เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตีติ อาหฯ

๘๖. อิทานิ **ยํ ตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารี**ติ เอตฺถ ยํฌานเหตุ ยํฌานการณา ตํ ตติยชฺฌานสมงฺคิปุคฺคลํ พุทฺธาทโย อริยา อาจิกฺขนฺติ เทเสนฺติ ปญฺญเปนฺติ ปฏฺฐเปนฺติ วิวรนฺติ วิภชนฺติ อุตฺตานีกโรนฺติ ปกาเสนฺติ, ปสํสนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ กินฺติ? อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารีติฯ ตํ ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ เอวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

กสฺมา ปน ตํ เต เอวํ ปสํสนฺตีติ? ปสํสารหโตฯ อยญฺหิ ยสฺมา อติมธุรสุเข สุขปารมิปฺปตฺเตปิ ตติยชฺฌาเน อุเปกฺขโก, น ตตฺถ สุขาภิสงฺเคน อากฑฺฒิยติฯ ยถา จ ปีติ น อุปฺปชฺชติ, เอวํ อุปฏฺฐิตสติตาย สติมาฯ ยสฺมา จ อริยกนฺตํ อริยชนเสวิตเมว จ อสํกิลิฏฺฐํ สุขํ นามกาเยน ปฏิสํเวเทติ, ตสฺมา ปสํสารโห โหติ ฯ อิติ ปสํสารหโต นํ อริยา เต เอวํ ปสํสาเหตุภูเต คุเณ ปกาเสนฺโต ''อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารี''ติ เอวํ ปสํสนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ

ตติยนฺติ คณนานุปุพฺพตา ตติยํ, อิทํ ตติยํ สมาปชฺชตีติปิ ตติยํฯ ยํ ปน วุตฺตํ ''เอกงฺควิปฺปหีนํ ทุวงฺคสมนฺนาคต''นฺติ, เอตฺถ ปีติยา ปหานวเสน เอกงฺควิปฺปหีนตา เวทิตพฺพา ฯ สา ปเนสา ทุติยชฺฌานสฺส วิตกฺกวิจารา วิย อปฺปนากฺขเณเยว ปหียติฯ เตน นสฺส สา ปหานงฺคนฺติ วุจฺจติฯ สุขํ จิเตฺตกคฺคตาติ อิเมสํ ปน ทฺวินฺนํ อุปฺปตฺติวเสน ทุวงฺคสมนฺนาคตตา เวทิตพฺพาฯ ตสฺมา ยํ วิภงฺเค ''ฌานนฺติ อุเปกฺขา สติ สมฺปชญฺญํ สุขํ จิตฺตเสฺสกคฺคตา''ติ (วิภ. ๕๙๑) วุตฺตํ, ตํ สปริกฺขารํ ฌานํ ทเสฺสตุํ ปริยาเยน วุตฺตํฯ ฐเปตฺวา ปน อุเปกฺขาสติสมฺปชญฺญานิ นิปฺปริยาเยน อุปนิชฺฌานลกฺขณปฺปตฺตานํ องฺคานํ วเสน ทุวงฺคิกเมเวตํ โหติฯ ยถาห – ''กตมํ ตสฺมิํ สมเย ทุวงฺคิกํ ฌานํ โหติ, สุขํ จิตฺตเสฺสกคฺคตา''ติ (ธ. ส. ๑๖๓; วิภ. ๖๒๔)ฯ เสสํ ปฐมชฺฌาเน วุตฺตนยเมวฯ

จตุตฺถชฺฌานกถา

๘๗. เอวมธิคเต ปน ตสฺมิํปิ วุตฺตนเยเนว ปญฺจหากาเรหิ จิณฺณวสินา หุตฺวา ปคุณตติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย ''อยํ สมาปตฺติ อาสนฺนปีติปจฺจตฺถิกา, 'ยเทว ตตฺถ สุขมิติ เจตโส อาโภโค, เอเตเนตํ โอฬาริกํ อกฺขายตี'ติ (ที. นิ. ๑.๙๖) เอวํ วุตฺตสฺส สุขสฺส โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลา''ติ จ ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา จตุตฺถํ ฌานํ สนฺตโต มนสิกตฺวา ตติยชฺฌาเน นิกนฺติํ ปริยาทาย จตุตฺถาธิคมาย โยโค กาตโพฺพฯ อถสฺส ยทา ตติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย สตสฺส สมฺปชานสฺส ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขโต เจตสิกโสมนสฺสสงฺขาตํ สุขํ โอฬาริกโต อุปฏฺฐาติ, อุเปกฺขาเวทนา เจว จิเตฺตกคฺคตา จ สนฺตโต อุปฏฺฐาติ, ตทาสฺส โอฬาริกงฺคปฺปหานาย สนฺตองฺคปฏิลาภาย จ ตเทว นิมิตฺตํ ''ปถวี ปถวี''ติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต ''อิทานิ จตุตฺถํ ฌานํ อุปฺปชฺชิสฺสตี''ติ ภวงฺคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ตเทว ปถวีกสิณํ อารมฺมณํ กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนํ อุปฺปชฺชติฯ ตโต ตสฺมิํเยวารมฺมเณ จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ อุปฺปชฺชนฺติ , เยสํ อวสาเน เอกํ รูปาวจรํ จตุตฺถชฺฌานิกํ, เสสานิ วุตฺตปฺปการาเนว กามาวจรานิฯ อยํ ปน วิเสโส, ยสฺมา สุขเวทนา อทุกฺขมสุขาย เวทนาย อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย น โหติ, จตุตฺถชฺฌาเน จ อทุกฺขมสุขาย เวทนาย อุปฺปชฺชิตพฺพํ, ตสฺมา ตานิ อุเปกฺขาเวทนาสมฺปยุตฺตานิ โหนฺติฯ อุเปกฺขาสมฺปยุตฺตตฺตาเยว เจตฺถ ปีติปิ ปริหายตีติฯ เอตฺตาวตา เจส สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุเพฺพว โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขมสุขํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิํ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ (ที. นิ. ๑.๒๓๒; ธ. ส. ๑๖๕)ฯ เอวมเนน เอกงฺควิปฺปหีนํ ทุวงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ จตุตฺถํ ฌานํ อธิคตํ โหติ ปถวีกสิณํฯ

๘๘. ตตฺถ **สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา**ติ กายิกสุขสฺส จ กายิกทุกฺขสฺส จ ปหานาฯ **ปุเพฺพวา**ติ ตญฺจ โข ปุเพฺพว, น จตุตฺถชฺฌานกฺขเณฯ **โสมนสฺสโทมนสฺสานํ**

อตฺถงฺคมาติ เจตสิกสุขสฺส จ เจตสิกทุกฺขสฺส จาติ อิเมสมฺปิ ทฺวินฺนํ ปุเพฺพว อตฺถงฺคมา, ปหานา อิเจฺจว วุตฺตํ โหติฯ

กทา ปน เนสํ ปหานํ โหตีติฯ จตุนฺนํ ฌานานํ อุปจารกฺขเณฯ โสมนสฺสญฺหิ จตุตฺถชฺฌานสฺส อุปจารกฺขเณเยว ปหียติฯ ทุกฺขโทมนสฺสสุขานิ ปฐมทุติยตติยชฺฌานานํ อุปจารกฺขเณสุฯ เอวเมเตสํ ปหานกฺกเมน อวุตฺตานมฺปิ อินฺทฺริยวิภเงฺค ปน อินฺทฺริยานํ อุเทฺทสกฺกเมเนว อิธาปิ วุตฺตานํ สุขทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺสานํ ปหานํ เวทิตพฺพํฯ

ยทิ ปเนตานิ ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส อุปจารกฺขเณเยว ปหียนฺติ, อถ กสฺมา ‘‘กตฺถ จุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ, อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหิปิ…เป.… ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ เอตฺถ จุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติฯ กตฺถ จุปฺปนฺนํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ สุขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ, อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สุขสฺส จ ปหานา…เป.… จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, เอตฺถ จุปฺปนฺนํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๕๑๐) เอวํ ฌาเนเสฺวว นิโรโธ วุโตฺตติ? อติสยนิโรธตฺตาฯ อติสยนิโรโธ หิ เนสํ ปฐมชฺฌานาทีสุ, น นิโรโธเยวฯ นิโรโธเยว ปน อุปจารกฺขเณ, นาติสยนิโรโธฯ

ตถา หิ นานาวชฺชเน ปฐมชฺฌานุปจาเร นิรุทฺธสฺสาปิ ทุกฺขินฺทฺริยสฺส ฑํสมกสาทิสมฺผเสฺสน วา วิสมาสนุปตาเปน วา สิยา อุปฺปตฺติ, น เตฺวว อโนฺตอปฺปนายํฯ อุปจาเร วา นิรุทฺธเมฺปตํ น สุฎฺฐุ นิรุทฺธํ โหติ, ปฎิปเกฺขน อวิหตตฺตาฯ อโนฺตอปฺปนายํ ปน ปีติผรเณน สโพฺพ กาโย สุโขกฺกโนฺต โหติ, สุโขกฺกนฺตกายสฺส จ สุฎฺฐุ นิรุทฺธํ โหติ ทุกฺขินฺทฺริยํ, ปฎิปเกฺขน วิหตตฺตาฯ นานาวชฺชเนเยว จ ทุติยชฺฌานุปจาเร ปหีนสฺส โทมนสฺสินฺทฺริยสฺส ยสฺมา เอตํ วิตกฺกวิจารปจฺจเยปิ กายกิลมเถ จิตฺตุปฆาเต จ สติ อุปฺปชฺชติฯ วิตกฺกวิจาราภาเว จ เนว อุปฺปชฺชติฯ ยตฺถ ปน อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ วิตกฺกวิจารภาเว, อปฺปหีนา เอว จ ทุติยชฺฌานุปจาเร วิตกฺกวิจาราติ ตตฺถสฺส สิยา อุปฺปตฺติ, น เตฺวว ทุติยชฺฌาเน, ปหีนปจฺจยตฺตาฯ ตถา ตติยชฺฌานุปจาเร ปหีนสฺสาปิ สุขินฺทฺริยสฺส ปีติสมุฎฺฐานปณีตรูปผุฎฺฐกายสฺส สิยา อุปฺปตฺติ, น เตฺวว ตติยชฺฌาเนฯ ตติยชฺฌาเน หิ สุขสฺส ปจฺจยภูตา ปีติ สพฺพโส นิรุทฺธาติฯ ตถา จตุตฺถชฺฌานุปจาเร ปหีนสฺสาปิ โสมนสฺสินฺทฺริยสฺส อาสนฺนตฺตา อปฺปนาปฺปตฺตาย อุเปกฺขาย อภาเวน สมฺมา อนติกฺกนฺตตฺตา จ สิยา อุปฺปตฺติ, น เตฺวว จตุตฺถชฺฌาเนฯ ตสฺมา เอว จ เอตฺถุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตีติ ตตฺถ ตตฺถ อปริเสสคฺคหณํ กตนฺติฯ

เอตฺถาห ‘‘อเถวํ ตสฺส ตสฺส ฌานสฺสุปจาเร ปหีนาปิ เอตา เวทนา อิธ กสฺมา สมาหฎา’’ติ? สุขคฺคหณตฺถํฯ ยา หิ อยํ อทุกฺขมสุขนฺติ เอตฺถ อทุกฺขมสุขา เวทนา วุตฺตา, สา สุขุมา ทุวิเญฺญยฺยา น สกฺกา สุเขน คเหตุํ, ตสฺมา ยถา นาม ทุฎฺฐสฺส ยถา วา ตถา วา อุปสงฺกมิตฺวา คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยสฺส โคณสฺส สุขคฺคหณตฺถํ โคโป เอกสฺมิํ วเช สพฺพา คาโว สมาหรติ, อเถเกกํ นีหรโนฺต ปฎิปาฎิยา อาคตํ ‘‘อยํ โส คณฺหถ น’’นฺติ ตมฺปิ คาหยติ, เอวเมว ภควา สุขคฺคหณตฺถํ สพฺพา เอตา สมาหริฯ เอวญฺหิ สมาหฎา เอตา ทเสฺสตฺวา ยํ เนว สุขํ น ทุกฺขํ น โสมนสฺสํ น โทมนสฺสํ, อยํ อทุกฺขมสุขา เวทนาติ สกฺกา โหติ เอสา คาหยิตุํฯ

อปิจ อทุกฺขมสุขาย เจโตวิมุตฺติยา ปจฺจยทสฺสนตฺถญฺจาปิ เอตา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ ทุกฺขปฺปหานาทโย หิ ตสฺสา ปจฺจยาฯ ยถาห – ‘‘จตฺตาโร โข, อาวุโส, ปจฺจยา อทุกฺขมสุขาย เจโตวิมุตฺติยา สมาปตฺติยาฯ อิธาวุโส, ภิกฺขุ สุขสฺส จ ปหานา…เป.… จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ อิเม ขฺวาวุโส, จตฺตาโร ปจฺจยา อทุกฺขมสุขาย เจโตวิมุตฺติยา สมาปตฺติยา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๕๘)ฯ

ยถา วา อญฺญตฺถ ปหีนาปิ สกฺกายทิฏฺฐิอาทโย ตติยมคฺคสฺส วณฺณภณนตฺถํ ตตฺถ ปหีนาติ วุตฺตา, เอวํ วณฺณภณนตฺถเมฺปตสฺส ฌานเสฺสตา อิธ วุตฺตาติปิ เวทิตพฺพาฯ

ปจฺจยฆาเตน วา เอตฺถ ราคโทสานมติทูรภาวํ ทเสฺสตุเมฺปตา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ เอตาสุ หิ สุขํ โสมนสฺสสฺส ปจฺจโย, โสมนสฺสํ ราคสฺสฯ ทุกฺขํ โทมนสฺสสฺส ปจฺจโย, โทมนสฺสํ โทสสฺสฯ สุขาทิฆาเตน จสฺส สปฺปจฺจยา ราคโทสา หตาติ อติทูเร โหนฺตีติฯ

อทุกฺขมสุขนฺติ ทุกฺขาภาเวน อทุกฺขํฯ สุขาภาเวน อสุขํฯ เอเตเนตฺถ ทุกฺขสุขปฏิปกฺขภูตํ ตติยเวทนํ ทีเปติ, น ทุกฺขสุขาภาวมตฺตํฯ ตติยเวทนา นาม อทุกฺขมสุขา , อุเปกฺขาติปิ วุจฺจติฯ สา อิฏฺฐานิฏฺฐวิปรีตานุภวนลกฺขณา, มชฺฌตฺตรสา, อวิภูตปจฺจุปฏฺฐานา, สุขทุกฺขนิโรธปทฏฺฐานาติ เวทิตพฺพาฯ

๘๙. **อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิ**นฺติ อุเปกฺขาย ชนิตสติยา ปาริสุทฺธิํฯ อิมสฺมิญฺหิ ฌาเน สุปริสุทฺธา สติ, ยา จ ตสฺสา สติยา ปาริสุทฺธิ, สา อุเปกฺขาย กตา, น อเญฺญนฯ ตสฺมา เอตํ ‘‘อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิ’’นฺติ วุจฺจติฯ วิภเงฺคปิ วุตฺตํ ‘‘อยํ สติ อิมาย อุเปกฺขาย วิสทา โหติ ปริสุทฺธา ปริโยทาตาฯ เตน วุจฺจติ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธี’’ติ (วิภ. ๕๙๗)ฯ ยาย จ อุเปกฺขาย เอตฺถ สติยา ปาริสุทฺธิ โหติ, สา อตฺถโต ตตฺรมชฺฌตฺตตาติเวทิตพฺพาฯ น เกวลเญฺจตฺถ ตาย สติเยว ปริสุทฺธา, อปิจ โข สเพฺพปิ สมฺปยุตฺตธมฺมา, สติสีเสน ปน เทสนา วุตฺตาฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ อยํ อุเปกฺขา เหฏฺฐาปิ ตีสุ ฌาเนสุ วิชฺชติฯ ยถา ปน ทิวา สูริยปฺปภาภิภวา โสมฺมภาเวน จ อตฺตโน อุปการกเตฺตน วา สภาคาย รตฺติยา อลาภา ทิวา วิชฺชมานาปิ จนฺทเลขา อปริสุทฺธา โหติ อปริโยทาตา, เอวมยมฺปิ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาจนฺทเลขา วิตกฺกาทิปจฺจนีกธมฺมเตชาภิภวา สภาคาย จ อุเปกฺขาเวทนารตฺติยา อปฺปฏิลาภา วิชฺชมานาปิ ปฐมาทิชฺฌานเภเทสุ อปริสุทฺธา โหติฯ ตสฺสา จ อปริสุทฺธาย ทิวา อปริสุทฺธจนฺทเลขาย ปภา วิย สหชาตาปิ สติอาทโย อปริสุทฺธาว โหนฺติฯ ตสฺมา เตสุ เอกมฺปิ ‘‘อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิ’’นฺติ น วุตฺตํฯ อิธ ปน วิตกฺกาทิปจฺจนีกธมฺมเตชาภิภวาภาวา สภาคาย จ อุเปกฺขาเวทนารตฺติยา ปฏิลาภา อยํ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาจนฺทเลขา อติวิย ปริสุทฺธาฯ ตสฺสา ปริสุทฺธตฺตา ปริสุทฺธจนฺทเลขาย ปภา วิย สหชาตาปิ สติอาทโย ปริสุทฺธา โหนฺติ ปริโยทาตาฯ ตสฺมา อิทเมว ‘‘อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิ’’นฺติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

จตุตฺถนฺติ คณนานุปุพฺพตา จตุตฺถํฯ อิทํ จตุตฺถํ สมาปชฺชตีติปิ จตุตฺถํฯ ยํ ปน วุตฺตํ ‘‘เอกงฺควิปฺปหีนํ ทุวงฺคสมนฺนาคต’’นฺติ, ตตฺถ โสมนสฺสสฺส ปหานวเสน เอกงฺควิปฺปหีนตา เวทิตพฺพาฯ ตญฺจ ปน โสมนสฺสํ เอกวีถิยํ ปุริมชวเนสุเยว ปหียติฯ เตนสฺส ตํ ปหานงฺคนฺติ วุจฺจติฯ อุเปกฺขาเวทนา จิตฺตเสฺสกคฺคตาติ อิเมสํ ปน ทฺวินฺนํ อุปฺปตฺติวเสน ทุวงฺคสมนฺนาคตตา เวทิตพฺพาฯ เสสํ ปฐมชฺฌาเน วุตฺตนยเมวฯ เอส ตาว จตุกฺกชฺฌาเน นโยฯ

ปญฺจกชฺฌานกถา

๙๐. ปญฺจกชฺฌานํ ปน นิพฺพเตฺตเนฺตน ปคุณปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐาย ‘‘อยํ สมาปตฺติ อาสนฺนนีวรณปจฺจตฺถิกา, วิตกฺกสฺส โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลา’’ติ จ ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา ทุติยชฺฌานํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา ปฐมชฺฌาเน นิกนฺตึ ปริยาทาย ทุติยาธิคมาย โยโค กาตโพฺพฯ อถสฺส ยทา ปฐมชฺฌานา วุฏฺฐาย สตสฺส สมฺปชานสฺส ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขโต วิตกฺกมตฺตํ โอฬาริกโต อุปฏฺฐาติ, วิจาราทโย สนฺตโตฯ ตทาสฺส โอฬาริกงฺคปฺปหานาย สนฺตงฺคปฏิลา

ภาย จ ตเทว นิมิตฺตํ ‘‘ปถวี ปถวี’’ติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต วุตฺตนเยเนว ทุติยชฺฌานํ อุปฺปชฺชติฯ ตสฺส วิตกฺกมตฺตเมว ปหานงฺคํฯ วิจาราทีนิ จตฺตาริ สมนฺนาคตงฺคานิฯ เสสํ วุตฺตปฺปการเมวฯ

เอวมธิคเต ปน ตสฺมิมฺปิ วุตฺตนเยเนว ปญฺจหากาเรหิ จิณฺณวสินา หุตฺวา ปคุณทุติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย ‘‘อยํ สมาปตฺติ อาสนฺนวิตกฺกปจฺจตฺถิกา, วิจารสฺส โอฬาริกตฺตา องฺคทุพฺพลา’’ติ จ ตตฺถ โทสํ ทิสฺวา ตติยํ ฌานํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา ทุติยชฺฌาเน นิกนฺตึ ปริยาทาย ตติยาธิคมาย โยโค กาตพฺโพฯ อถสฺส ยทา ทุติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย สตสฺส สมฺปชานสฺส ฌานงฺคานิ ปจฺจเวกฺขโต วิจารมตฺตํ โอฬาริกโต อุปฏฺฐาติ, ปีติอาทีนิ สนฺตโตฯ ตทาสฺส โอฬาริกงฺคปฺปหานาย สนฺตงฺคปฏิลาภาย จ ตเทว นิมิตฺตํ ‘‘ปถวี ปถวี’’ติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต วุตฺตนเยเนว ตติยํ ฌานํ อุปฺปชฺชติฯ ตสฺส วิจารมตฺตเมว ปหานงฺคํ จตุกฺกนยสฺส ทุติยชฺฌาเน วิย ปีติอาทีนิ ตีณิ สมนฺนาคตงฺคานิฯ เสสํ วุตฺตปฺปการเมวฯ

อิติ ยํ จตุกฺกนเย ทุติยํ, ตํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา ปญฺจกนเย ทุติยเญฺจว ตติยญฺจ โหติฯ ยานิ จ ตตฺถ ตติยจตุตฺถานิ, ตานิ จ จตุตฺถปญฺจมานิ โหนฺติฯ ปฐมํ ปฐมเมวาติฯ

อิติ สาธุชนปาโมชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมเคฺค

สมาธิภาวนาธิกาเร

ปถวีกสิณนิเทฺทโส นาม

จตุโตฺถ ปริเจฺฉโทฯ

๕. เสสกสิณนิเทฺทโส

อาโปกสิณกถา

๙๑. อิทานิ ปถวีกสิณานนฺตเร อาโปกสิเณ วิตฺถารกถา โหติฯ ยเถว หิ ปถวีกสิณํ, เอวํ อาโปกสิณมฺปิ ภาเวตุกาเมน สุขนิสินฺเนน อาปสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํ, กเต วา อกเต วาติ สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ ยถา จ อิธ, เอวํ สพฺพตฺถฯ อิโต ปรญฺหิ เอตฺตกมฺปิ อวตฺวา วิเสสมตฺตเมว วกฺขามฯ

อิธาปิ ปุพฺเพกตาธิการสฺส ปุญฺญวโต อกเต อาปสฺมึ โปกฺขรณิยา วา ตฬาเก วา โลณิยํ วา สมุทฺเท วา นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ จูฬสิวตฺเถรสฺส วิยฯ ตสฺส กิรายสฺมโต ลาภสกฺการํ ปหาย วิวิตฺตวาสํ วสิสฺสามีติ มหาติตฺเถ นาวมารูหิตฺวา ชมฺพุทีปํ คจฺฉโต อนฺตรา มหาสมุทฺทํ โอโลกยโต ตปฺปฏิภาคํ กสิณนิมิตฺตํ อุทปาทิฯ

อกตาธิกาเรน จตฺตาโร กสิณโทเส ปริหรนฺเตน นีลปีตโลหิโตทาตวณฺณานมญฺญตรวณฺณํ อาปํ อคเหตฺวา ยํ ปน ภูมึ อสมฺปตฺตเมว อากาเส สุทฺธวตฺเถน คหิตํ อุทกํ, อญฺญํ วา ตถารูปํ วิปฺปสนฺนํ อนาวิลํ, เตน ปตฺตํ วา กุณฺฑิกํ วา สมติตฺติกํ ปูเรตฺวา วิหารปจฺจนฺเต วุตฺตปฺปกาเร ปฏิจฺฉนฺเน โอกาเส ฐเปตฺวา สุขนิสินฺเนน น วณฺโณ ปจฺจเวกฺขิตโพฺพฯ น ลกฺขณํ มนสิ กาตพฺพํฯ นิสฺสยสวณฺณเมว กตฺวา อุสฺสทวเสน ปณฺณตฺติธมฺเม จิตฺตํ ฐเปตฺวา อมฺพุ, อุทกํ, วาริ, สลิลนฺติอาทีสุ อาโปนาเมสุ ปากฏนามวเสเนว ''อาโป อาโป''ติ ภาเวตพฺพํฯ

ตเสฺสวํ ภาวยโต อนุกฺกเมน วุตฺตนเยเนว นิมิตฺตทฺวยํ อุปฺปชฺชติฯ อิธ ปน อุคฺคหนิมิตฺตํ จลมานํ วิย อุปฏฺฐาติ, สเจ เผณปุปฺผุฬกมิสฺสํ อุทกํ โหติ, ตาทิสเมว อุปฏฺฐาติ, กสิณโทโส ปญฺญายติฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน นิปฺปริปฺผนฺทํ อากาเส ฐปิตมณิตาลวณฺฏํ วิย มณิมยาทาสมณฺฑลมิว จ หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ โส ตสฺส สห อุปฏฺฐาเนเนว อุปจารชฺฌานํ, วุตฺตนเยเนว จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ จ ปาปุณาตีติฯ อาโปกสิณํฯ

เตโชกสิณกถา

๙๒. เตโชกสิณํ ภาเวตุกาเมนาปิ เตชสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํฯ ตตฺถ กตาธิการสฺส ปุญฺญวโต อกเต นิมิตฺตํ คณฺหนฺตสฺส ทีปสิขาย วา อุทฺธเน วา ปตฺตปจนฏฺฐาเน วา ทวทาเห วา ยตฺถ กตฺถจิ อคฺคิชาลํ โอโลเกนฺตสฺส นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ จิตฺตคุตฺตเตฺถรสฺส วิยฯ ตสฺส หายสฺมโต ธมฺมสฺสวนทิวเส อุโปสถาคารํ ปวิฏฺฐสฺส ทีปสิขํ โอโลเกนฺตเสฺสว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชิฯ

อิตเรน ปน กาตพฺพํฯ ตตฺริทํ กรณวิธานํ, สินิทฺธานิ สารทารูนิ ผาเลตฺวา สุกฺขาเปตฺวา ฆฏิกํ ฆฏิกํ กตฺวา ปติรูปํ รุกฺขมูลํ วา มณฺฑปํ วา คนฺตฺวา ปตฺตปจนากาเรน ราสึ กตฺวา อาลิมฺเปตฺวา กฏสารเก วา จมฺเม วา ปเฏ วา วิทตฺถิจตุรงฺคุลปฺปมาณํ ฉิทฺทํ กาตพฺพํฯ ตํ ปุรโต ฐเปตฺวา วุตฺตนเยเนว นิสีทิตฺวา เหฏฺฐา ติณกฏฺฐํ วา อุปริ ธูมสิขํ วา อมนสิกริตฺวา เวมชฺเฌ ฆนชาลาย นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํ, นีลนฺติ วา ปีตนฺติ วาติอาทิวเสน วณฺโณ น ปจฺจเวกฺขิตโพฺพ, อุณฺหตฺตวเสน ลกฺขณํ น มนสิ กาตพฺพํฯ นิสฺสยสวณฺณเมว กตฺวา อุสฺสทวเสน ปณฺณตฺติธมฺเม จิตฺตํ ฐเปตฺวา ปาวโก, กณฺหวตฺตนี, ชาตเวโท, หุตาสโนติอาทีสุ อคฺคินาเมสุ ปากฏนามวเสเนว ''เตโช เตโช''ติ ภาเวตพฺพํฯ

ตเสฺสวํ ภาวยโต อนุกฺกเมน วุตฺตนเยเนว นิมิตฺตทฺวยํ อุปฺปชฺชติฯ ตตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ ชาลํ ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปตนสทิสํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ อกเต คณฺหนฺตสฺส ปน กสิณโทโส ปญฺญายติ, อลาตขณฺฑํ วา องฺคารปิโณฺฑ วา ฉาริกา วา ธูโม วา อุปฏฺฐาติฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ นิจฺจลํ อากาเส ฐปิตรตฺตกมฺพลกฺขณฺฑํ วิย สุวณฺณตาลวณฺฏํ วิย กญฺจนตฺถมฺโภ วิย จ อุปฏฺฐาติฯ โส ตสฺส สห อุปฏฺฐาเนเนว อุปจารชฺฌานํ, วุตฺตนเยเนว จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ จ ปาปุณาตีติฯ เตโชกสิณํฯ

วาโยกสิณกถา

๙๓. วาโยกสิณํ ภาเวตุกาเมนาปิ วายุสฺมิํ นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํฯ ตญฺจ โข ทิฏฺฐวเสน วา ผุฏฺฐวเสน วาฯ วุตฺตเญฺหตํ อฏฺฐกถาสุ ‘‘วาโยกสิณํ อุคฺคณฺหโนฺต วายุสฺมิํ นิมิตฺตํ คณฺหาติ, อุจฺฉคฺคํ วา เอริตํ สเมริตํ อุปลเกฺขติ, เวฬคฺคํ วา…เป.… รุกฺขคฺคํ วา เกสคฺคํ วา เอริตํ สเมริตํ อุปลเกฺขติ, กายสฺมิํ วา ผุฏฺฐํ อุปลเกฺขตี’’ติฯ ตสฺมา สมสีสฏฺฐิตํ ฆนปตฺตํ อุจฺฉุํ วา เวฬุํ วา รุกฺขํ วา จตุรงฺคุลปฺปมาณํ ฆนเกสสฺส ปุริสสฺส สีสํ วา วาเตน ปหริยมานํ ทิสฺวา ‘‘อยํ วาโต เอตสฺมิํ ฐาเน ปหรตี’’ติ สติํ ฐเปตฺวา, ยํ วา ปนสฺส วาตปานนฺตริกาย วา ภิตฺติฉิเทฺทน วา ปวิสิตฺวา วาโต กายปฺปเทสํ ปหรติ, ตตฺถ สติํ ฐเปตฺวา วาตมาลุตอนิลาทีสุ วายุนาเมสุ ปากฏนามวเสเนว ‘‘วาโต วาโต’’ติ ภาเวตพฺพํฯ อิธ อุคฺคหนิมิตฺตวฑฺฒนโต โอตาริตมตฺตสฺส ปายาสสฺส อุสุมวฏฺฏิสทิสํ จลํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ สนฺนิสินฺนํ โหติ นิจฺจลํฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ วาโยกสิณํฯ

นีลกสิณกถา

๙๔. ตทนนฺตรํ ปน นีลกสิณํ อุคฺคณฺหโนฺต นีลกสฺมิํ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ปุปฺผสฺมิํ วา วตฺถสฺมิํ วา วณฺณธาตุยา วาติ วจนโต กตาธิการสฺส ปุญฺญวโต ตาว ตถารูปํ มาลาคจฺฉํ วา ปูชาฐาเนสุ ปุปฺผสนฺถรํ วา นีลวตฺถมณีนํ วา อญฺญตรํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ อิตเรน นีลุปฺปลคิริกณฺณิกาทีนิ ปุปฺผานิ คเหตฺวา ยถา เกสรํ วา วณฺฏํ วา น ปญฺญายติ, เอวํ จงฺโคฏกํ วา กรณฺฑปฏลํ วา ปเตฺตหิเยว สมติตฺติกํ ปูเรตฺวา สนฺถริตพฺพํฯ นีลวเณฺณน วา วเตฺถน ภณฺฑิกํ พนฺธิตฺวา ปูเรตพฺพํฯ มุขวฏฺฏิยํ วา อสฺส เภริตลมิว พนฺธิตพฺพํฯ กํสนีลปลาสนีลอญฺชนนีลานํ วา อญฺญตเรน ธาตุนา ปถวีกสิเณ วุตฺตนเยน สํหาริมํ วา ภิตฺติยํเยว วา กสิณมณฺฑลํ กตฺวา วิสภาควเณฺณน ปริจฺฉินฺทิตพฺพํฯ ตโต ปถวีกสิเณ วุตฺตนเยน ‘‘นีลํ นีล’’นฺติ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ อิธาปิ อุคฺคหนิมิเตฺต กสิณโทโส ปญฺญายติ, เกสรทณฺฑกปตฺตนฺตริกาทีนิ อุปฏฺฐหนฺติฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ กสิณมณฺฑลโต มุญฺจิตฺวา อากาเส มณิตาลวณฺฏสทิสํ อุปฏฺฐาติฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ นีลกสิณํฯ

ปีตกสิณกถา

๙๕. ปีตกสิเณปิ เอเสว นโยฯ วุตฺตเญฺหตํ ปีตกสิณํ อุคฺคณฺหโนฺต ปีตกสฺมิํ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ปุปฺผสฺมิํ วา วตฺถสฺมิํ วา วณฺณธาตุยา วาติฯ ตสฺมา อิธาปิ กตาธิการสฺส ปุญฺญวโต ตถารูปํ มาลาคจฺฉํ วา ปุปฺผสนฺถรํ วา ปีตวตฺถธาตูนํ วา อญฺญตรํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ จิตฺตคุตฺตเตฺถรสฺส วิยฯ ตสฺส กิรายสฺมโต จิตฺตลปพฺพเต ปตฺตงฺคปุเปฺผหิ กตํ อาสนปูชํ ปสฺสโต สห ทสฺสเนเนว อาสนปฺปมาณํ นิมิตฺตํ อุทปาทิฯ อิตเรน กณิการปุปฺผาทินา วา ปีตวเตฺถน วา ธาตุนา วา นีลกสิเณ วุตฺตนเยเนว กสิณํ กตฺวา ‘‘ปีตกํ ปีตก’’นฺติ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ ปีตกสิณํฯ

โลหิตกสิณกถา

๙๖. โลหิตกสิเณปิ เอเสว นโยฯ วุตฺตเญฺหตํ โลหิตกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต โลหิตกสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ปุปฺผสฺมึ วา วตฺถสฺมึ วา วณฺณธาตุยา วาติฯ ตสฺมา อิธาปิ กตาธิการสฺส ปุญฺญวโต ตถารูปํ พนฺธุชีวกาทิมาลาคจฺฉํ วา ปุปฺผสนฺถรํ วา โลหิตกวตฺถมณิธาตูนํ วา อญฺญตรํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ อิตเรน ชยสุมนพนฺธุชีวกรตฺตโกรณฺฑกาทิปุเปฺผหิ วา รตฺตวเตฺถน วา ธาตุนา วา นีลกสิเณ วุตฺตนเยเนว กสิณํ กตฺวา ‘‘โลหิตกํ โลหิตก’’นฺติ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ โลหิตกสิณํฯ

โอทาตกสิณกถา

๙๗. โอทาตกสิเณปิ โอทาตกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต โอทาตสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ปุปฺผสฺมึ วา วตฺถสฺมึ วา วณฺณธาตุยา วาติ วจนโต กตาธิการสฺส ตาว ปุญฺญวโต ตถารูปํ มาลาคจฺฉํ วา วสฺสิกสุมนาทิปุปฺผสนฺถรํ วา กุมุทปทุมราสึ วา โอทาตวตฺถธาตูนํ วา อญฺญตรํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ติปุมณฺฑลรชตมณฺฑลจนฺทมณฺฑเลสุปิ อุปฺปชฺชติเยวฯ อิตเรน วุตฺตปฺปกาเรหิ โอทาตปุเปฺผหิ วา โอทาตวเตฺถน วา ธาตุนา วา นีลกสิเณ วุตฺตนเยเนว กสิณํ กตฺวา ‘‘โอทาตํ โอทาต’’นฺติ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ โอทาตกสิณํฯ

อาโลกกสิณกถา

๙๘. อาโลกกสิเณ ปน อาโลกกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต อาโลกสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ภิตฺติฉิเทฺท วา ตาฬจฺฉิเทฺท วา วาตปานนฺตริกาย วาติ วจนโต กตาธิการสฺส ตาว ปุญฺญวโต ยํ ภิตฺติฉิทฺทาทีนํ อญฺญตเรน สูริยาโลโก วา จนฺทาโลโก วา ปวิสิตฺวา ภิตฺติยํ วา ภูมิยํ วา มณฺฑลํ สมุฎฺฐาเปติ, ฆนปณฺณรุกฺขสาขนฺตเรน วา ฆนสาขามณฺฑปนฺตเรน วา นิกฺขมิตฺวา ภูมิยเมว มณฺฑลํ สมุฎฺฐาเปติ, ตํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ อิตเรนาปิ ตเทว วุตฺตปฺปการโมภาสมณฺฑลํ ‘‘โอภาโส โอภาโส’’ติ วา ‘‘อาโลโก อาโลโก’’ติ วา ภาเวตพฺพํฯ ตถา อสโกฺกเนฺตน ฆเฏ ทีปํ ชาเลตฺวา ฆฎมุขํ ปิทหิตฺวา ฆเฎ ฉิทฺทํ กตฺวา ภิตฺติมุขํ ฐเปตพฺพํฯ เตน ฉิเทฺทน ทีปาโลโก นิกฺขมิตฺวา ภิตฺติยํ มณฺฑลํ กโรติ, ตํ อาโลโก อาโลโกติ ภาเวตพฺพํฯ อิทมิตเรหิ จิรฏฺฐิติกํ โหติฯ อิธ อุคฺคหนิมิตฺตํ ภิตฺติยํ วา ภูมิยํ วา อุฎฺฐิตมณฺฑลสทิสเมว โหติฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ฆนวิปฺปสนฺนอาโลกปุญฺชสทิสํฯ เสสํ ตาทิสเมวาติฯ อาโลกกสิณํฯ

ปริจฺฉินฺนากาสกสิณกถา

๙๙. ปริจฺฉินฺนากาสกสิเณปิ อากาสกสิณํ อุคฺคณฺหนฺโต อากาสสฺมึ นิมิตฺตํ คณฺหาติ ภิตฺติฉิเทฺท วา ตาฬจฺฉิเทฺท วา วาตปานนฺตริกาย วาติ วจนโต กตาธิการสฺส ตาว ปุญฺญวโต ภิตฺติฉิทฺทาทีสุ อญฺญตรํ ทิสฺวาว นิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ อิตเรน สุจฺฉนฺนมณฺฑเป วา จมฺมกฏสารกาทีนํ วา อญฺญตรสฺมึ วิทตฺถิจตุรงฺคุลปฺปมาณํ ฉิทฺทํ กตฺวา ตเทว วา ภิตฺติฉิทฺทาทิเภทํ ฉิทฺทํ ‘‘อากาโส อากาโส’’ติ ภาเวตพฺพํฯ อิธ อุคฺคหนิมิตฺตํ สทฺธึ ภิตฺติปริยนฺตาทีหิ ฉิทฺทสทิสเมว โหติ, วฑฺฒิยมานมฺปิ น วฑฺฒติฯ ปฏิภาคนิมิตฺตมากาสมณฺฑลเมว หุตฺวา อุปฎฺฐาติ, วฑฺฒิยมานญฺจ วฑฺฒติฯ เสสํ ปถวีกสิเณ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ ปริจฺฉินฺนากาสกสิณํฯ

อิติ กสิณานิ ทสพโล,

ทส ยานิ อโวจ สพฺพธมฺมทโส;
รูปาวจรมฺหิ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานเหตูนิฯ

เอวํ ตานิ จ เตสญฺจ,
ภาวนานยมิมํ วิทิตฺวาน;
เตเสฺวว อยํ ภิโยฺย,
ปกิณฺณกกถาปิ วิเญฺญยฺยาฯ

ปกิณฺณกกถา

๑๐๐. อิเมสุ หิ **ปถวีกสิณวเสน** เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหตีติอาทิภาโว, อากาเส วา อุทเก วา ปถวิํ นิมฺมินิตฺวา ปทสา คมนํ, ฐานนิสชฺชาทิกปฺปนํ วา, ปริตฺตอปฺปมาณนเยน อภิภายตนปฏิลาโภติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติฯ

อาโปกสิณวเสน ปถวิยํ อุมฺมุชฺชนนิมฺมุชฺชนํ, อุทกวุฎฺฐิสมุปฺปาทนํ, นทีสมุทฺทาทินิมฺมานํ, ปถวีปพฺพตปาสาทาทีนํ กมฺปนนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติฯ

เตโชกสิณวเสน ธูมายนา, ปชฺชลนา, องฺคารวุฎฺฐิสมุปฺปาทนํ, เตชสา เตโชปริยาทานํ, ยเทว โส อิจฺฉติ ตสฺส ฑหนสมตฺถตา, ทิเพฺพน จกฺขุนา รูปทสฺสนตฺถาย อาโลกกรณํ, ปรินิพฺพานสมเย เตโชธาตุยา สรีรชฺฌาปนนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติฯ

วาโยกสิณวเสน วายุคติคมนํ, วาตวุฎฺฐิสมุปฺปาทนนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติฯ

นีลกสิณวเสน นีลรูปนิมฺมานํ, อนฺธการกรณํ, สุวณฺณทุพฺพณฺณนเยน อภิภายตนปฏิลาโภ, สุภวิโมกฺขาธิคโมติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติฯ

ปีตกสิณวเสน ปีตกรูปนิมฺมานํ, สุวณฺณนฺติ อธิมุจฺจนา, วุตฺตนเยเนว อภิภายตนปฏิลาโภ, สุภวิโมกฺขาธิคโม จาติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติฯ

โลหิตกสิณวเสน โลหิตกรูปนิมฺมานํ, วุตฺตนเยเนว อภิภายตนปฏิลาโภ, สุภวิโมกฺขาธิคโมติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติฯ

โอทาตกสิณวเสน โอทาตรูปนิมฺมานํ, ถินมิทฺธสฺส ทูรภาวกรณํ, อนฺธการวิธมนํ, ทิเพฺพน จกฺขุนา รูปทสฺสนตฺถาย อาโลกกรณนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติฯ

อาโลกกสิณวเสน สปฺปภารูปนิมฺมานํ, ถินมิทฺธสฺส ทูรภาวกรณํ, อนฺธการวิธมนํ, ทิเพฺพน จกฺขุนา รูปทสฺสนตฺถํ อาโลกกรณนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติฯ

อากาสกสิณวเสน ปฏิจฺฉนฺนานํ วิวฎกรณํ, อโนฺตปถวีปพฺพตาทีสุปิ อากาสํ นิมฺมินิตฺวา อิริยาปถกปฺปนํ, ติโรกุฑฺฑาทีสุ อสชฺชมานคมนนฺติ เอวมาทีนิ อิชฺฌนฺติฯ

สพฺพาเนว อุทฺธํ อโธ ติริยํ อทฺวยํ อปฺปมาณนฺติ อิมํ ปเภทํ ลภนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ปถวีกสิณเมโก สญฺชานาติฯ อุทฺธมโธติริยํ อทฺวยมปฺปมาณ’’นฺติอาทิฯ

ตตฺถ **อุทฺธ**นฺติ อุปริคคนตลาภิมุขํฯ **อโธ**ติ เหฏฺฐาภูมิตลาภิมุขํฯ **ติริย**นฺติ เขตฺตมณฺฑลมิว สมนฺตา ปริจฺฉินฺทิตํฯ เอกโจฺจ หิ อุทฺธเมว กสิณํ วเฑฺฒติ, เอกโจฺจ อโธ, เอกโจฺจ สมนฺตโตฯ เตน เตน วา การเณน เอวํ ปสาเรติฯ อาโลกมิว ทิพฺพจกฺขุนา รูปทสฺสนกาโมฯ เตน วุตฺตํ อุทฺธมโธติริยนฺติฯ **อทฺวย**นฺติ อิทํ ปน เอกสฺส อญฺญภาวานุปคมนตฺถํ วุตฺตํฯ ยถา หิ อุทกํ ปวิฏฺฐสฺส สพฺพทิสาสุ อุทกเมว โหติ, น อญฺญํ, เอวเมว ปถวีกสิณํ ปถวีกสิณเมว โหติ, นตฺถิ ตสฺส อโญฺญ กสิณสเมฺภโทติฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถฯ **อปฺปมาณ**นฺติ อิทํ ตสฺส ผรณอปฺปมาณวเสน วุตฺตํฯ ตญฺหิ เจตสา ผรโนฺต สกลเมว ผรติฯ น อยมสฺส อาทิ อิทํ มชฺฌนฺติ ปมาณํ คณฺหาตีติฯ

๑๐๑. เย จ เต สตฺตา กมฺมาวรเณน วา สมนฺนาคตา กิเลสาวรเณน วา สมนฺนาคตา วิปากาวรเณน วา สมนฺนาคตา อสทฺธา อจฺฉนฺทิกา ทุปฺปญฺญา อภพฺพา นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตนฺติ วุตฺตา, เตสเมกสฺสาเปกกสิเณปิ ภาวนา น อิชฺฌติฯ ตตฺถ **กมฺมาวรเณน สมนฺนาคตา**ติ อานนฺตริยกมฺมสมงฺคิโนฯ **กิเลสาวรเณน สมนฺนาคตา**ติ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิกา เจว อุภโตพฺยญฺชนกปณฺฑกา จฯ **วิปากาวรเณน สมนฺนาคตา**ติ อเหตุกทฺวิเหตุกปฏิสนฺธิกาฯ **อสทฺธา**ติ พุทฺธาทีสุ สทฺธาวิรหิตาฯ **อจฺฉนฺทิกา**ติ อปจฺจนีกปฏิปทายํ ฉนฺทวิรหิตาฯ **ทุปฺปญฺญา**ติ โลกิยโลกุตฺตรสมฺมาทิฏฺฐิยา วิรหิตาฯ **อภพฺพา นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺต**นฺติ กุสเลสุ ธเมฺมสุ นิยามสงฺขาตํ สมฺมตฺตสงฺขาตญฺจ อริยมคฺคํ โอกฺกมิตุํ อภพฺพาติ อโตฺถฯ น เกวลญฺจ กสิเณเยว, อเญฺญสุปิ กมฺมฏฺฐาเนสุ เอเตสเมกสฺสปิ ภาวนา น อิชฺฌติฯ ตสฺมา วิคตวิปากาวรเณนปิ กุลปุเตฺตน กมฺมาวรณญฺจ กิเลสาวรณญฺจ อารกา ปริวเชฺชตฺวา สทฺธมฺมสฺสวนสปฺปุริสูปนิสฺสยาทีหิ สทฺธญฺจ ฉนฺทญฺจ ปญฺญญฺจ วเฑฺฒตฺวา กมฺมฏฺฐานานุโยเค โยโค กรณีโยติฯ

อิติ สาธุชนปาโมชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมเคฺค

สมาธิภาวนาธิกาเร

เสสกสิณนิเทฺทโส นาม

ปญฺจโม ปริเจฺฉโทฯ

๖. อสุภกมฺมฏฺฐานนิทฺเทโส

อุทฺธุมาตกาทิปทตฺถวณฺณนา

๑๐๒. กสิณานนฺตรมุทฺทิเฏฺฐสุ ปน อุทฺธุมาตกํ, วินีลกํ, วิปุพฺพกํ, วิจฺฉิทฺทกํ, วิกฺขายิตกํ, วิกฺขิตฺตกํ, หตวิกฺขิตฺตกํ, โลหิตกํ, ปุฬวกํ, อฏฺฐิกนฺติ ทสสุ อวิญฺญาณกาสุเภสุ ภสฺตา วิย วายุนา อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานา ยถานุกฺกมํ สมุคฺคเตน สูนภาเวน อุทฺธุมาตตฺตา อุทฺธุมาตํ, อุทฺธุมาตเมว **อุทฺธุมาตกํ**ฯ ปฏิกฺกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ อุทฺธุมาตนฺติ **อุทฺธุมาตกํ**ฯ ตถารูปสฺส ฉวสรีรเสฺสตํ อธิวจนํฯ

วินีลํ วุจฺจติ วิปริภินฺนนีลวณฺณํ, วินีลเมว **วินีลกํ**ฯ ปฏิกฺกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วินีลนฺติ วินีลกํฯ มํสุสฺสทฏฺฐาเนสุ รตฺตวณฺณสฺส ปุพฺพสนฺนิจยฏฺฐาเนสุ เสตวณฺณสฺส เยภุเยฺยน จ นีลวณฺณสฺส นีลฏฺฐาเน นีลสาฏกปารุตเสฺสว ฉวสรีรเสฺสตมธิวจนํฯ

ปริภินฺนฏฺฐาเนสุ วิสฺสนฺทมานํ ปุพฺพํ วิปุพฺพํ, วิปุพฺพเมว **วิปุพฺพกํ**ฯ ปฏิกฺกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิปุพฺพนฺติ วิปุพฺพกํฯ ตถารูปสฺส ฉวสรีรเสฺสตมธิวจนํฯ

วิจฺฉิทฺทํ วุจฺจติ ทฺวิธา ฉินฺทเนน อปธาริตํ, วิจฺฉิทฺทเมว **วิจฺฉิทฺทกํ**ฯ ปฏิกฺกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิจฺฉิทฺทนฺติ วิจฺฉิทฺทกํฯ เวมเชฺฌ ฉินฺนสฺส ฉวสรีรเสฺสตมธิวจนํฯ

อิโต จ เอโตฺต จ วิวิธากาเรน โสณสิงฺคาลาทีหิ ขาทิตนฺติ วิกฺขายิตํ, วิกฺขายิตเมว **วิกฺขายิตกํ**ฯ ปฏิกฺกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิกฺขายิตนฺติ วิกฺขายิตกํฯ ตถารูปสฺส ฉวสรีรเสฺสตมธิวจนํฯ

วิวิธํ ขิตฺตํ วิกฺขิตฺตํ, วิกฺขิตฺตเมว **วิกฺขิตฺตกํ**ฯ ปฏิกฺกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ วิกฺขิตฺตนฺติ วิกฺขิตฺตกํฯ อเญฺญน หตฺถํ อเญฺญน ปาทํ อเญฺญน สีสนฺติ เอวํ ตโต ตโต ขิตฺตสฺส ฉวสรีรเสฺสตมธิวจนํฯ

หตญฺจ ตํ ปุริมนเยเนว วิกฺขิตฺตกญฺจาติ **หตวิกฺขิตฺตกํ**ฯ กากปทากาเรน องฺคปจฺจเงฺคสุ สเตฺถน หนิตฺวา วุตฺตนเยน วิกฺขิตฺตสฺส ฉวสรีรเสฺสตมธิวจนํฯ

โลหิตํ กิรติ วิกฺขิปติ อิโต จิโต จ ปคฺฆรตีติ **โลหิตกํ**ฯ ปคฺฆริตโลหิตมกฺขิตสฺส ฉวสรีรเสฺสตมธิวจนํฯ

ปุฬวา วุจฺจนฺติ กิมโย, ปุฬเว กิรตีติ **ปุฬวกํ**ฯ กิมิปริปุณฺณสฺส ฉวสรีรเสฺสตมธิวจนํฯ

อฏฺฐิเยว **อฏฺฐิกํ**ฯ ปฏิกฺกูลตฺตา วา กุจฺฉิตํ อฏฺฐีติ อฏฺฐิกํฯ อฏฺฐิสงฺขลิกายปิ เอกฏฺฐิกสฺส เปตมธิวจนํฯ อิมานิ จ ปน อุทฺธุมาตกาทีนิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนนิมิตฺตานมฺปิ นิมิเตฺตสุ ปฏิลทฺธชฺฌานานเมฺปตาเนว นามานิฯ

อุทฺธุมาตกกมฺมฏฺฐานํ

๑๐๓. ตตฺถ อุทฺธุมาตกสรีเร อุทฺธุมาตกนิมิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา อุทฺธุมาตกสงฺขาตํ ฌานํ ภาเวตุกาเมน โยคินา ปถวีกสิเณ วุตฺตนเยเนว วุตฺตปฺปการํ อาจริยํ อุปสงฺกมิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคเหตพฺพํฯ เตนสฺส กมฺมฏฺฐานํ กเถเนฺตน อสุภนิมิตฺตตฺถาย คมนวิธานํ, สมนฺตา นิมิตฺตุ

ปลกฺขณํ, เอกาทสวิเธน นิมิตฺตคฺคาโห, คตาคตมคฺคปจฺจเวกฺขณนฺติ เอวํ อปฺปนาวิธานปริโยสานํ สพฺพํ กเถตพฺพํฯ เตนาปิ สพฺพํ สาธุกํ อุคฺคเหตฺวา ปุพฺเพ วุตฺตปฺปการํ เสนาสนํ อุปคนฺตฺวา อุทฺธุมาตกนิมิตฺตํ ปริเยสเนฺตน วิหาตพฺพํฯ

๑๐๔. เอวํ วิหรเนฺตน จ อสุกสฺมิํ นาม คามทฺวาเร วา อฏวิมุเข วา ปเนฺถ วา ปพฺพตปาเท วา รุกฺขมูเล วา สุสาเน วา อุทฺธุมาตกสรีรํ นิกฺขิตฺตนฺติ กเถนฺตานํ วจนํ สุตฺวาปิ น ตาวเทว อติเตฺถน ปกฺขนฺทเนฺตน วิย คนฺตพฺพํฯ กสฺมา? อสุภํ หิ นาเมตํ วาฬมิคาธิฏฺฐิตมฺปิ อมนุสฺสาธิฏฺฐิตมฺปิ โหติฯ ตตฺรสฺส ชีวิตนฺตราโยปิ สิยาฯ คมนมคฺค วา ปเนตฺถ คามทฺวาเรน วา นหานติเตฺถน วา เกทารโกฏิยา วา โหติฯ ตตฺถ วิสภาครูปํ อาปาถมาคจฺฉติ, ตเทว วา สรีรํ วิสภาคํ โหติฯ ปุริสสฺส หิ อิตฺถิสรีรํ อิตฺถิยา จ ปุริสสรีรํ วิสภาคํ, ตเทตํ อธุนามตํ สุภโตปิ อุปฏฺฐาติ, เตนสฺส พฺรหฺมจริยนฺตราโยปิ สิยาฯ สเจ ปน ''นยิทํ มาทิสสฺส ภาริย''นฺติ อตฺตานํ ตกฺกยติ, เอวํ ตกฺกยมาเนน คนฺตพฺพํฯ

๑๐๕. คจฺฉเนฺตน จ สงฺฆเตฺถรสฺส วา อญฺญตรสฺส วา อภิญฺญาตสฺส ภิกฺขุโน กเถตฺวา คนฺตพฺพํฯ กสฺมา? สเจ หิสฺส สุสาเน อมนุสฺสสีหพฺยคฺฆาทีนํ รูปสทฺทาทิอนิฏฺฐารมฺมณาภิภูตสฺส องฺคปจฺจงฺคานิ วา ปเวเธนฺติ, ภุตฺตํ วา น ปริสณฺฐาติ, อโญฺญ วา อาพาโธ โหติฯ อถสฺส โส วิหาเร ปตฺตจีวรํ สุรกฺขิตํ กริสฺสติฯ ทหเร วา สามเณเร วา ปหิณิตฺวา ตํ ภิกฺขุํ ปฏิชคฺคิสฺสติฯ อปิจ สุสานํ นาม นิราสงฺกฏฺฐานนฺติ มญฺญมานา กตกมฺมาปิ อกตกมฺมาปิ โจรา สโมสรนฺติฯ เต มนุเสฺสหิ อนุพทฺธา ภิกฺขุสฺส สมีเป ภณฺฑกํ ฉเฑฺฑตฺวาปิ ปลายนฺติฯ มนุสฺสา ''สโหฑฺฒํ โจรํ อทฺทสามา''ติ ภิกฺขุํ คเหตฺวา วิเหเฐนฺติฯ อถสฺส โส ''มา อิมํ วิเหฐยิตฺถ, มมายํ กเถตฺวา อิมินา นาม กเมฺมน คโต''ติ เต มนุเสฺส สญฺญาเปตฺวา โสตฺถิภาวํ กริสฺสติฯ อยํ อานิสํโส กเถตฺวา คมเนฯ ตสฺมา วุตฺตปฺปการสฺส ภิกฺขุโน กเถตฺวา อสุภนิมิตฺตทสฺสเน สญฺชาตาภิลาเสน ยถานาม ขตฺติโย อภิเสกฏฺฐานํ, ยชมาโน ยญฺญสาลํ, อธโน วา ปน นิธิฏฺฐานํ ปีติโสมนสฺสชาโต คจฺฉติ, เอวํ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปาเทตฺวา อฏฺฐกถาสุ วุเตฺตน วิธินา คนฺตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''อุทฺธุมาตกํ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหโนฺต เอโก อทุติโย คจฺฉติ อุปฏฺฐิตาย สติยา อสมฺมุฏฺฐาย อโนฺตคเตหิ อินฺทฺริเยหิ อพหิคเตน มานเสน คตาคตมคฺคํ ปจฺจเวกฺขมาโนฯ ยสฺมิํ ปเทเส อุทฺธุมาตกํ อสุภนิมิตฺตํ นิกฺขิตฺตํ โหติ, ตสฺมิํ ปเทเส ปาสาณํ วา วมฺมิกํ วา รุกฺขํ วา คจฺฉํ วา ลตํ วา สนิมิตฺตํ กโรติ, สารมฺมณํ กโรติฯ สนิมิตฺตํ กตฺวา สารมฺมณํ กตฺวา อุทฺธุมาตกํ อสุภนิมิตฺตํ สภาวภาวโต อุปลเกฺขติ, วณฺณโตปิ ลิงฺคโตปิ สณฺฐานโตปิ ทิสโตปิ โอกาสโตปิ ปริเจฺฉทโตปิ สนฺธิโต วิวรโต นินฺนโต ถลโต สมนฺตโตฯ โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กโรติ , สูปธาริตํ อุปธาเรติ, สุววตฺถิตํ ววตฺถเปติฯ โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กตฺวา สูปธาริตํ อุปธาเรตฺวา สุววตฺถิตํ ววตฺถเปตฺวา เอโก อทุติโย คจฺฉติ อุปฏฺฐิตาย สติยา อสมฺมุฏฺฐาย อโนฺตคเตหิ อินฺทฺริเยหิ อพหิคเตน มานเสน คตาคตมคฺคํ ปจฺจเวกฺขมาโนฯ โส จงฺกมโนฺตปิ ตพฺภาคิยเญฺญว จงฺกมํ อธิฏฺฐาติฯ นิสีทโนฺตปิ ตพฺภาคิยเญฺญว อาสนํ ปญฺญเปติฯ
>
> ''สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณา กิมตฺถิยา กิมานิสํสาติ? สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณา อสโมฺมหตฺถา อสโมฺมหานิสํสาฯ เอกาทสวิเธน นิมิตฺตคฺคาโห กิมตฺถิโย กิมานิสํโสติ? เอกาทสวิเธน นิมิตฺตคฺคาโห อุปนิพนฺธนโตฺถ อุปนิพนฺธนานิสํโสฯ คตาค

ตมคฺคปจฺจเวกฺขณา กิมตฺถิยา กิมานิสํสาติ? คตาคตมคฺคปจฺจเวกฺขณา วีถิสมฺปฏิปาทนตฺถา วีถิสมฺปฏิปาทนานิสํสาฯ

"โส อานิสํสทสฺสาวี รตนสญฺญี หุตฺวา จิตฺตีการํ อุปฏฺฐเปตฺวา สมฺปิยายมาโน ตสฺมึ อารมฺมเณ จิตฺตํ อุปนิพนฺธติ 'อทฺธา อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณมฺหา ปริมุจฺจิสฺสามี'ติฯ โส วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป…. ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ ตสฺสาธิคตํ โหติ รูปาวจรํ ปฐมํ ฌานํ ทิโพฺพ จ วิหาโร ภาวนามยญฺจ ปุญฺญกิริยวตฺถุ"นฺติฯ

๑๐๖. ตสฺมา โย จิตฺตสญฺญตฺตตฺถาย สิวถิกทสฺสนํ คจฺฉติ, โส ฆณฺฑึ ปหริตฺวา คณํ สนฺนิปาเตตฺวาปิ คจฺฉตุฯ กมฺมฏฺฐานสีเสน ปน คจฺฉเนฺตน เอกเกน อทุติเยน มูลกมฺมฏฺฐานํ อวิสฺสเชฺชตฺวา ตํ มนสิกโรเนฺตเนว สุสาเน โสณาทิปริสฺสยวิโนทนตฺถํ กตฺตรทณฺฑํ วา ยฏฺฐึ วา คเหตฺวา, สูปฏฺฐิต ภาวสมฺปาทเนน อสมฺมุฏฺฐํ สตึ กตฺวา, มนจฺฉฏฺฐานญฺจ อินฺทฺริยานํ อโนฺตคตภาวสมฺปาทนโต อพหิคตมเนน หุตฺวา คนฺตพฺพํฯ

วิหารโต นิกฺขมเนฺตเนว อสุกทิสาย อสุกทฺวาเรน นิกฺขโนฺตมฺหีติ ทฺวารํ สลฺลเกฺขตพฺพํฯ ตโต เยน มเคฺคน คจฺฉติ, โส มโคฺค ววตฺถเปตโพฺพ, อยํ มโคฺค ปาจินทิสาภิมุโข วา คจฺฉติ, ปจฺฉิมอุตฺตรทกฺขิณทิสาภิมุโข วา วิทิสาภิมุโขวาติฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน วามโต คจฺฉติ, อิมสฺมึ ฐาเน ทกฺขิณโต, อิมสฺมึ จสฺส ฐาเน ปาสาโณ , อิมสฺมึ วมฺมิโก, อิมสฺมึ รุโกฺข, อิมสฺมึ คโจฺฉ, อิมสฺมึ ลตาติฯ เอวํ คมนมคฺคํ ววตฺถเปเนฺตน นิมิตฺตฏฺฐานํ คนฺตพฺพํฯ โน จ โข ปฏิวาตํฯ ปฏิวาตํ คจฺฉนฺตสฺส หิ กุณปคโนฺธ ฆานํ ปหริตฺวา มตฺถลุงฺคํ วา สโงฺขเภยฺย, อาหารํ วา ฉฑฺฑาเปยฺย, วิปฺปฏิสารํ วา ชเนยฺย "อีทิสํ นาม กุณปฏฺฐานํ อาคโตมฺหี"ติฯ ตสฺมา ปฏิวาตํ วเชฺชตฺวา อนุวาตํ คนฺตพฺพํฯ สเจ อนุวาตมเคฺคน น สกฺกา โหติ คนฺตุํ, อนฺตรา ปพฺพโต วา ปปาโต วา ปาสาโณ วา วติ วา กณฺฏกฏฺฐานํ วา อุทกํ วา จิกฺขลฺลํ วา โหติ, จีวรกเณฺณน นาสํ ปิทหิตฺวา คนฺตพฺพํฯ อิทมสฺส คมนวตฺตํฯ

๑๐๗. เอวํ คเตน ปน น ตาว อสุภนิมิตฺตํ โอโลเกตพฺพํฯ ทิสา ววตฺถเปตพฺพาฯ เอกสฺมึ หิ ทิสาภาเค ฐิตสฺส อารมฺมณญฺจ น วิภูตํ หุตฺวา ขายติ, จิตฺตญฺจ น กมฺมนิยํ โหติฯ ตสฺมา ตํ วเชฺชตฺวา ยตฺถ ฐิตสฺส อารมฺมณญฺจ วิภูตํ หุตฺวา ขายติ, จิตฺตญฺจ กมฺมนิยํ โหติ, ตตฺถ ฐาตพฺพํฯ ปฏิวาตานุวาตญฺจ ปหาตพฺพํฯ ปฏิวาเต ฐิตสฺส หิ กุณปคเนฺธน อุพฺพาฬฺหสฺส จิตฺตํ วิธาวติฯ อนุวาเต ฐิตสฺส สเจ ตตฺถ อธิวตฺถา อมนุสฺสา โหนฺติ, เต กุชฺฌิตฺวา อนตฺถํ กโรนฺติฯ ตสฺมา อีสกํ อุกฺกมฺม นาติอนุวาเต ฐาตพฺพํฯ เอวํ ติฏฺฐมาเนนาปิ นาติทูเร นาจฺจาสเนฺน นานุปาทํ นานุสีสํ ฐาตพฺพํฯ อติทูเร ฐิตสฺส หิ อารมฺมณํ อวิภูตํ โหติฯ อจฺจาสเนฺน ภยมุปฺปชฺชติฯ อนุปาทํ วา อนุสีสํ วา ฐิตสฺส สพฺพํ อสุภํ สมํ น ปญฺญายติฯ ตสฺมา นาติทูเร นาจฺจาสเนฺน โอโลเกนฺตสฺส ผาสุกฏฺฐาเน สรีรเวมชฺฌภาเค ฐาตพฺพํฯ

๑๐๘. เอวํ ฐิเตน "ตสฺมึ ปเทเส ปาสาณํ วา…เป…. ลตํ วา สนิมิตฺตํ กโรตี"ติ เอวํ วุตฺตานิ สมนฺตา นิมิตฺตานิ อุปลเกฺขตพฺพานิฯ ตตฺริทํ อุปลกฺขณวิธานํ, สเจ ตสฺส นิมิตฺตสฺส สมนฺตา จกฺขุปเถ ปาสาโณ โหติ, โส "อยํ ปาสาโณ อุโจฺจ วา นีโจ วา ขุทฺทโก วา มหโนฺต วา ตโมฺพ วา กาโฬ วา เสโต วา ทีโฆ วา ปริมณฺฑโล วา"ติ ววตฺถเปตโพฺพฯ ตโต "อิมสฺมึ นาม โอกาเส อยํ ปาสาโณ อิทํ อสุภนิมิตฺตํ, อิทํ อสุภนิมิตฺตํ อยํ ปาสาโณ"ติ สลฺลเกฺขตพฺพํฯ สเจ วมฺมิโก โหติ, โสปิ "อุโจฺจ วา นีโจ วา ขุทฺทโก วา มหโนฺต วา ตโมฺพ วา กาโฬ วา เสโต วา ทีโฆ วา ปริมณฺฑโล วา"ติ ววตฺถเปตโพฺพฯ ตโต "อิมสฺมึ นาม โอกาเส อยํ วมฺมิโก อิทํ อสุภนิมิตฺต"นฺติ สลฺลเกฺขตพฺพํฯ สเจ รุโกฺข โหติ, โสปิ "อสฺสโตฺถ วา นิโคฺรโธ วา

กจฺฉโก วา กปีตโน วา อุโจฺจ วา นีโจ วา ขุทฺทโก วา มหนฺโต วา ตมฺโพ วา กาโฬ วา เสโต วา’’ติ ววตฺถเปตพฺโพฯ ตโต ‘‘อิมสฺมึ นาม โอกาเส อยํ รุกฺโข อิทํ อสุภนิมิตฺต’’นฺติ สลฺลกฺเขตพฺพํฯ สเจ คโจฺฉ โหติ, โสปิ ‘‘สินฺทิวา กรมนฺท วา กณวีโร วา กุรณฺฑโก วา อุโจฺจ วา นีโจ วา ขุทฺทโก วา มหนฺโต วา’’ติ ววตฺถเปตพฺโพฯ ตโต ‘‘อิมสฺมึ นาม โอกาเส อยํ คโจฺฉ อิทํ อสุภนิมิตฺต’’นฺติ สลฺลกฺเขตพฺพํฯ สเจ ลตา โหติ, สาปิ ‘‘ลาพุ วา กุมฺภณฺฑี วา สามา วา กาฬวลฺลิ วา ปูติลตา วา’’ติ ววตฺถเปตพฺพาฯ ตโต ‘‘อิมสฺมึ นาม โอกาเส อยํ ลตา อิทํ อสุภนิมิตฺตํ, อิทํ อสุภนิมิตฺตํ อยํ ลตา’’ติ สลฺลกฺเขตพฺพํฯ

๑๐๙. ยํ ปน วุตฺตํ สนิมิตฺตํ กโรติ สารมฺมณํ กโรตีติ, ตํ อิเธว อนฺโตคธํฯ ปุนปฺปุนํ ววตฺถเปนฺโต หิ สนิมิตฺตํ กโรติ นามฯ อยํ ปาสาโณ อิทํ อสุภนิมิตฺตํ, อิทํ อสุภนิมิตฺตํ อยํ ปาสาโณติ เอวํ เทฺว เทฺว สมาเสตฺวา สมาเสตฺวา ววตฺถเปนฺโต สารมฺมณํ กโรติ นามฯ

เอวํ สนิมิตฺตํ สารมฺมณญฺจ กตฺวา ปน สภาวภาวโต ววตฺถเปตีติ วุตฺตตฺตา ยฺวาสฺส สภาวภาโว อนญฺญสาธารโณ อตฺตนิโย อุทฺธุมาตกภาโว, เตน มนสิกาตพฺพํฯ วณิตํ อุทฺธุมาตกนฺติ เอวํ สภาเวน สรเสน ววตฺถเปตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

๑๑๐. เอวํ ววตฺถเปตฺวา วณฺณโตปิ ลิงฺคโตปิ สณฺฐานโตปิ ทิสโตปิ โอกาสโตปิ ปริเจฺฉทโตปีติ ฉพฺพิเธน นิมิตฺตํ คเหตพฺพํฯ กถํ? เตน หิ โยคินา อิทํ สรีรํ กาฬสฺส วา โอทาตสฺส วา มงฺคุรจฺฉวิโน วาติ **วณฺณโต** ววตฺถเปตพฺพํฯ **ลิงฺคโต** ปน อิตฺถิลิงฺคํ วา ปุริสลิงฺคํ วาติ อววตฺถเปตฺวา ปฐมวเย วา มชฺฌิมวเย วา ปจฺฉิมวเย วา ฐิตสฺส อิทํ สรีรนฺติ ววตฺถเปตพฺพํฯ **สณฺฐานโต** อุทฺธุมาตกสฺส สณฺฐานวเสเนว อิทมสฺส สีสสณฺฐานํ, อิทํ คีวาสณฺฐานํ, อิทํ หตฺถสณฺฐานํ, อิทํ อุทรสณฺฐานํ, อิทํ นาภิสณฺฐานํ, อิทํ กฏิสณฺฐานํ, อิทํ อูรุสณฺฐานํ, อิทํ ชงฺฆาสณฺฐานํ, อิทํ ปาทสณฺฐานนฺติ ววตฺถเปตพฺพํฯ **ทิสโต** ปน อิมสฺมึ สรีเร เทฺว ทิสา นาภิยา อโธ เหฏฺฐิมทิสา อุทฺธํ อุปริมทิสาติ ววตฺถเปตพฺพํฯ อถ วา อหํ อิมิสฺสา ทิสาย ฐิโต อสุภนิมิตฺตํ อิมิสฺสาติ ววตฺถเปตพฺพํฯ **โอกาสโต** ปน อิมสฺมึ นาม โอกาเส หตฺถา, อิมสฺมึ ปาทา, อิมสฺมึ สีสํ, อิมสฺมึ มชฺฌิมกาโย ฐิโตติ ววตฺถเปตพฺพํฯ อถ วา อหํ อิมสฺมึ โอกาเส ฐิโต อสุภนิมิตฺตํ อิมสฺมินฺติ ววตฺถเปตพฺพํฯ **ปริเจฺฉทโต** อิทํ สรีรํ อโธ ปาทตเลน อุปริ เกสมตฺถเกน ติริยํ ตเจน ปริจฺฉินฺนํ, ยถาปริจฺฉิเนฺน จ ฐาเน ทฺวตฺตึสกุณปภริตเมวาติ ววตฺถเปตพฺพํฯ อถ วา อยมสฺส หตฺถปริเจฺฉโท, อยํ ปาทปริเจฺฉโท, อยํ สีสปริเจฺฉโท, อยํ มชฺฌิมกายปริเจฺฉโทติ ววตฺถเปตพฺพํฯ ยตฺตกํ วา ปน ฐานํ คณฺหติ, ตตฺตกเมว อิทํ อีทิสํ อุทฺธุมาตกนฺติ ปริจฺฉินฺทิตพฺพํฯ ปุริสสฺส ปน อิตฺถิสรีรํ อิตฺถิยา วา ปุริสสรีรํ น วฏฺฏติฯ วิสภาเค สรีเร อารมฺมณํ น อุปฏฺฐาติ, วิปฺผนฺทนเสฺสว ปจฺจโย โหติฯ ‘‘อุคฺฆาฏิตาปิ หิ อิตฺถี ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๕๕) มชฺฌิมฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ ตสฺมา สภาคสรีเรเยว เอวํ ฉพฺพิเธน นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํฯ

๑๑๑. โย ปน ปุริมพุทฺธานํ สนฺติเก อาเสวิตกมฺมฏฺฐาโน ปริหตธุตงฺโค ปริมทฺทิตมหาภูโต ปริคฺคหิตสงฺขาโร ววตฺถาปิตนามรูโป อุคฺฆาฏิตสตฺตสโญฺญ กตสมณธโมฺม วาสิตวาสโน ภาวิตภาวโน สพีโช ญาณุตฺตโร อปฺปกิเลโส กุลปุโตฺต, ตสฺส โอโลกิโตโลกิตฏฺฐาเนเยว ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฏฺฐาติฯ โน เจ เอวํ อุปฏฺฐาติ, อเถว ฉพฺพิเธน นิมิตฺตํ คณฺหโต อุปฏฺฐาติฯ ยสฺส ปน เอวมฺปิ น อุปฏฺฐาติ, เตน สนฺธิโต วิวรโต นินฺนโต ถลโต สมนฺตโตติ ปุนปิ ปญฺจวิเธน นิมิตฺตํ คเหตพฺพํฯ

๑๑๒. ตตฺถ **สนฺธิโต**ติ อสีติสตสนฺธิโตฯ อุทฺธุมาตเก ปน กถํ อสีติสตสนฺธโย ววตฺถเปสฺสติฯ ตสฺมาเนน ตโย ทกฺขิณหตฺถสนฺธี, ตโย วามหตฺถสนฺธี, ตโย ทกฺขิณปาทสนฺธี, ตโย วามปาทสนฺธี , เอโก คีวสนฺธิ, เอโก กฏิสนฺธีติ เอวํ จุทฺทสมหาสนฺธิวเสน สนฺธิโต ววตฺถเปตพฺพํฯ **วิวรโต**ติ วิวรํ นาม หตฺถนฺตรํ ปาทนฺตรํ อุทรนฺตรํ กณฺณนฺตรนฺติ เอวํ วิวรโต ววตฺถเปตพฺพํฯ อกฺขีนมฺปิ นิมฺมีลิตภาโว วา อุมฺมีลิตภาโว วา มุขสฺส จ ปิหิตภาโว วา วิวฏภาโว วา ววตฺถเปตโพฺพฯ **นินฺนโต**ติ ยํ สรีเร นินฺนฏฺฐานํ อกฺขิกูโป วา อโนฺตมุขํ วา คลวาฏโก วา, ตํ ววตฺถเปตพฺพํฯ อถ วา อหํ นิเนฺน ฐิโต สรีรํ อุนฺนเตติ ววตฺถเปตพฺพํฯ **ถลโต**ติ ยํ สรีเร อุนฺนตฏฺฐานํ ชณฺณุกํ วา อุโร วา นลาฏํ วา, ตํ ววตฺถเปตพฺพํฯ อถ วา อหํ ถเล ฐิโต สรีรํ นิเนฺนติ ววตฺถเปตพฺพํฯ **สมนฺตโต**ติ สพฺพํ สรีรํ สมนฺตโต ววตฺถเปตพฺพํฯ สกลสรีเร ญาณํ จาเรตฺวา ยํ ฐานํ วิภูตํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, ตตฺถ ‘‘อุทฺธุมาตกํ อุทฺธุมาตก’’นฺติ จิตฺตํ ฐเปตพฺพํฯ สเจ เอวมฺปิ น อุปฏฺฐาติ, อุทรปริโยสานํ อติเรกํ อุทฺธุมาตกํ โหติ, ตตฺถ ‘‘อุทฺธุมาตกํ อุทฺธุมาตก’’นฺติ จิตฺตํ ฐเปตพฺพํฯ

๑๑๓. อิทานิ ‘‘โส ตํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ กโรตี’’ติอาทีสุ อยํ **วินิจฺฉยกถา** –

เตน โยคินา ตสฺมึ สรีเร ยถาวุตฺตนิมิตฺตคฺคาหวเสน สุฏฺฐุ นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํฯ สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา อาวชฺชิตพฺพํฯ เอวํ ปุนปฺปุนํ กโรเนฺตน สาธุกํ อุปธาเรตพฺพเญฺจว ววตฺถเปตพฺพญฺจฯ สรีรโต นาติทูเร นาจฺจาสเนฺน ปเทเส ฐิเตน วา นิสิเนฺนน วา จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกตฺวา นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพํฯ ‘‘อุทฺธุมาตกปฏิกฺกูลํ อุทฺธุมาตกปฏิกฺกูล’’นฺติ สตกฺขตฺตุํ สหสฺสกฺขตฺตุํ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกตพฺพํ, นิมฺมีเลตฺวา อาวชฺชิตพฺพํฯ เอวํ ปุนปฺปุนํ กโรนฺตสฺส อุคฺคหนิมิตฺตํ สุคฺคหิตํ โหติฯ กทา สุคฺคหิตํ โหติ? ยทา อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกนฺตสฺส นิมฺมีเลตฺวา อาวเชฺชนฺตสฺส จ เอกสทิสํ หุตฺวา อาปาถมาคจฺฉติ, ตทา สุคฺคหิตํ นาม โหติฯ

โส ตํ นิมิตฺตํ เอวํ สุคฺคหิตํ กตฺวา สูปธาริตํ อุปธาเรตฺวา สุววตฺถิตํ ววตฺถเปตฺวา สเจ ตเตฺถว ภาวนาปริโยสานํ ปตฺตุํ น สโกฺกติ, อถาเนน อาคมนกาเล วุตฺตนเยเนว เอกเกน อทุติเยน ตเทว กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรเนฺตน สูปฏฺฐิตํ สตึ กตฺวา อโนฺตคเตหิ อินฺทฺริเยหิ อพหิคเตน มานเสน อตฺตโน เสนาสนเมว คนฺตพฺพํฯ

สุสานา นิกฺขมเนฺตเนว จ อาคมนมโคฺค ววตฺถเปตโพฺพ, เยน มเคฺคน นิกฺขโนฺตสฺมิ, อยํ มโคฺค ปาจีนทิสาภิมุโข วา คจฺฉติ, ปจฺฉิมอุตฺตรทกฺขิณทิสาภิมุโข วา คจฺฉติ, วิทิสาภิมุโข วา คจฺฉติฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน วามโต คจฺฉติ, อิมสฺมึ ทกฺขิณโต, อิมสฺมึ จสฺส ฐาเน ปาสาโณ, อิมสฺมึ วมฺมิโก, อิมสฺมึ รุโกฺข, อิมสฺมึ คโจฺฉ, อิมสฺมึ ลตาติ เอวํ อาคมนมคฺคํ ววตฺถเปตฺวา อาคเตน จงฺกมเนฺตนาปิ ตพฺภาคิโยว จงฺกโม อธิฏฺฐาตโพฺพ, อสุภนิมิตฺตทิสาภิมุเข ภูมิปฺปเทเส จงฺกมิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ นิสีทเนฺตน อาสนมฺปิ ตพฺภาคิยเมว ปญฺญเปตพฺพํฯ สเจ ปน ตสฺสํ ทิสายํ โสโพฺภ วา ปปาโต วา รุโกฺข วา วติ วา กลลํ วา โหติ, น สกฺกา ตํทิสาภิมุเข ภูมิปฺปเทเส จงฺกมิตุํ, อาสนมฺปิ อโนกาสตฺตา น สกฺกา ปญฺญเปตุํฯ ตํ ทิสํ อนปโลเกเนฺตนาปิ โอกาสานุรูเป ฐาเน จงฺกมิตพฺพเญฺจว นิสีทิตพฺพญฺจฯ จิตฺตํ ปน ตํทิสาภิมุขํเยว กาตพฺพํฯ

๑๑๔. อิทานิ ‘‘สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณา กิมตฺถิยา’’ติอาทิปญฺหานํ ‘‘อสโมฺมหตฺถา’’ติอาทิวิสฺสชฺชเน อยํ อธิปฺปาโยฯ ยสฺส หิ อเวลายํ อุทฺธุมาตกนิมิตฺตฏฺฐานํ คนฺตฺวา สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณํ กตฺวา นิมิตฺตคฺคหณตฺถํ จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกนฺตเสฺสว ตํ มตสรีรํ อุฏฺฐหิตฺวา ฐิตํ วิย อโชฺฌตฺถรมานํ วิย อนุพนฺธมานํ วิย จ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, โส ตํ พีภจฺฉํ เภรวารมฺมณํ ทิสฺวา วิกฺขิตฺตจิโตฺต อุมฺมตฺตโก วิย โหติ, ภยํ ฉมฺภิตตฺตํ โลมหํสํ ปาปุณาติฯ ปาฬิยํ หิ วิภตฺ

ตอฎฺฐตึสารมฺมเณสุ อญฺญํ เอวรูปํ เภรวารมฺมณํ นาม นตฺถิฯ อิมสฺมึ หิ กมฺมฎฺฐาเน ฌาน วิพฺภนฺตโก นาม โหติฯ กสฺมา? อติเภรวตฺตา กมฺมฎฺฐานสฺสฯ ตสฺมา เตน โยคินา สนฺถเมฺภตฺวา สตึ สูปฎฺฐิตํ กตฺวา มตสรีรํ อุฎฺฐหิตฺวา อนุพนฺธนกํ นาม นตฺถิฯ สเจ หิ โส ''เอตสฺส สมีเปฐิโต ปาสาโณ วา ลตา วา อาคเจฺฉยฺย, สรีรมฺปิ อาคเจฺฉยฺยฯ ยถา ปน โส ปาสาโณ วา ลตา วา นาคจฺฉติ, เอวํ สรีรมฺปิ นาคจฺฉติฯ อยํ ปน ตุยฺหํ อุปฎฺฐานาการโร สญฺญโช สญฺญาสมฺภโว, กมฺมฎฺฐานํ เต อชฺช อุปฎฺฐิตํ, มา ภายิ ภิกฺขู''ติ ตาสํ วิโนเทตฺวา หาสํ อุปฺปาเทตฺวา ตสฺมึ นิมิเตฺต จิตฺตํ สญฺจราเปตพฺพํฯ เอวํ วิเสสมธิคจฺฉติฯ อิทเมตํ สนฺธาย วุตฺตํ ''สมนฺตา นิมิตฺตุปลกฺขณา อสโมฺมหตฺถา''ติฯ

เอกาทสวิเธน ปน นิมิตฺตคฺคาหํ สมฺปาเทโนฺต กมฺมฎฺฐานํ อุปนิพนฺธติฯ ตสฺส หิ จกฺขุนิ อุมฺมีเลตฺวา โอโลกนปจฺจยา อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ตสฺมึ มานสํ จาเรนฺตสฺส ปฎิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ตตฺถ มานสํ จาเรโนฺต อปฺปนํ ปาปุณาติฯ อปฺปนายํ ฐตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒโนฺต อรหตฺตํ สจฺฉิกโรติฯ เตน วุตฺตํ ''เอกาทสวิเธน นิมิตฺตคฺคาโห อุปนิพนฺธนโตฺถ''ติฯ

๑๑๕. คตาคตมคฺคปจฺจเวกฺขณา วีถิสมฺปฎิปาทนตฺถาติ เอตฺถ ปน ยา คตมคฺคสฺส จ อาคตมคฺคสฺส จ ปจฺจเวกฺขณา วุตฺตา, สา กมฺมฎฺฐานวีถิยา สมฺปฎิปาทนตฺถาติ อโตฺถฯ สเจ หิ อิมํ ภิกฺขุํ กมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา อาคจฺฉนฺตํ อนฺตรามเคฺค เกจิ อชฺช, ภเนฺต, กติมีติ ทิวสํ วา ปุจฺฉนฺติ, ปญฺหํ วา ปุจฺฉนฺติ, ปฎิสนฺถารํ วา กโรนฺติ, อหํ กมฺมฎฺฐานิโกติ ตุณฺหีภูเตน คนฺตุํ น วฎฺฎติฯ ทิวโส กเถตโพฺพ, ปโญฺห วิสฺสเชฺชตโพฺพฯ สเจ น ชานาติ, น ชานามีติ วตฺตพฺพํฯ ธมฺมิโก ปฎิสนฺถาโร กาตโพฺพฯ ตเสฺสวํ กโรนฺตสฺส อุคฺคหิตํ ตรุณนิมิตฺตํ นสฺสติฯ ตสฺมึ นสฺสเนฺตปิ ทิวสํ ปุฎฺเฐน กเถตพฺพเมวฯ ปญฺหํ อชานเนฺตน น ชานามีติ วตฺตพฺพํฯ ชานเนฺตน เอกเทเสน กเถตุมฺปิ วฎฺฎติ, ปฎิสนฺถาโรปิ กาตโพฺพฯ อาคนฺตุกํ ปน ภิกฺขุํ ทิสฺวา อาคนฺตุกปฎิสนฺถาโร กาตโพฺพวฯ อวเสสานิปิ เจติยงฺคณวตฺตโพธิยงฺคณวตฺตอุโปสถาคารวตฺตโภชนสาลาชนฺตาฆรอาจริยุปชฺฌายอาคนฺตุกคมิกวตฺตาทีนิ สพฺพานิ ขนฺธกวตฺตานิ ปูเรตพฺพาเนวฯ ตสฺส ตานิ ปูเรนฺตสฺสาปิ ตํ ตรุณนิมิตฺตํ นสฺสติ, ปุน คนฺตฺวา นิมิตฺตํ คณฺหิสฺสามีติ คนฺตุกามสฺสาปิ อมนุเสฺสหิ วา วาฬมิเคหิ วา อธิฎฺฐิตตฺตา สุสานมฺปิ คนฺตุํ น สกฺกา โหติ, นิมิตฺตํ วา อนฺตรธายติฯ อุทฺธุมาตกํ หิ เอกเมว วา เทฺว วา ทิวเส ฐตฺวา วินีลกาทิภาวํ คจฺฉติฯ สพฺพกมฺมฎฺฐาเนสุ เอเตน สมํ ทุลฺลภํ กมฺมฎฺฐานํ นาม นตฺถิฯ ตสฺมา เอวํ นเฎฺฐ นิมิเตฺต เตน ภิกฺขุนา รตฺติฎฺฐาเน วา ทิวาฐาเน วา นิสีทิตฺวา อหํ อิมินา นาม ทฺวาเรน วิหารา นิกฺขมิตฺวา อสุกทิสาภิมุขํ มคฺคํ ปฎิปชฺชิตฺวา อสุกสฺมึ นาม ฐาเน วามํ คณฺหิ, อสุกสฺมึ ทกฺขิณํฯ ตสฺส อสุกสฺมึ ฐาเน ปาสาโณ, อสุกสฺมึ วมฺมิกรุกฺขคจฺฉลตานมญฺญตรํฯ โสหํ เตน มเคฺคน คนฺตฺวา อสุกสฺมึ นาม ฐาเน อสุภํ อทฺทสํฯ ตตฺถ อสุกทิสาภิมุโข ฐตฺวา เอวเญฺจวญฺจ สมนฺตา นิมิตฺตานิ สลฺลเกฺขตฺวา เอวํ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคเหตฺวา อสุกทิสาย สุสานโต นิกฺขมิตฺวา เอวรูเปน นาม มเคฺคน อิทญฺจิทญฺจ กโรโนฺต อาคนฺตฺวา อิธ นิสิโนฺนติ เอวํ ยาว ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสินฺนฎฺฐานํ, ตาว คตาคตมโคฺค ปจฺจเวกฺขิตโพฺพฯ ตเสฺสวํ ปจฺจเวกฺขโต ตํ นิมิตฺตํ ปากฎํ โหติ, ปุรโต นิกฺขิตฺตํ วิย อุปฎฺฐาติฯ กมฺมฎฺฐานํ ปุริมาการเรเนว วีถึ ปฎิปชฺชติฯ เตน วุตฺตํ ''คตาคตมคฺคปจฺจเวกฺขณา วีถิสมฺปฎิปาทนตฺถา''ติฯ

๑๑๖. อิทานิ **อานิสํสทสฺสาวี รตนสญฺญี หุตฺวา จิตฺตีการํ อุปฎฺฐเปตฺวา สมฺปิยายมาโน ตสฺมึ อารมฺมเณ จิตฺตํ อุปนิพนฺธตี**ติ เอตฺถ อุทฺธุมาตกปฎิกฺกูเล มานสํ จาเรตฺวา ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานปทฎฺฐานํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒโนฺต ''อทฺธา อิมาย ปฎิปทาย ชรามรณมฺหา ปริมุจฺจิสฺสามี''ติ เอวํ อานิสํสทสฺสาวินา ภวิตพฺพํฯ

ยถา ปน ทุคฺคโต ปุริโส มหคฺฆํ มณิรตนํ ลภิตฺวา ทุลฺลภํ วต เม ลทฺธนฺติ ตสฺมึ รตนสญฺญี หุตฺวา คารวํ ชเนตฺวา วิปุเลน เปเมน สมฺปิยายมาโน ตํ รเกฺขยฺย, เอวเมว ''ทุลฺลภํ เม อิทํ กมฺมฏฺฐานํ ลทฺธํ ทุคฺคตสฺส มหคฺฆมณิรตนสทิสํฯ จตุธาตุกมฺมฏฺฐานิโก หิ อตฺตโน จตฺตาโร มหาภูเต ปริคฺคณฺหาติ, อานาปานกมฺมฏฺฐานิโก อตฺตโน นาสิกวาตํ ปริคฺคณฺหาติ, กสิณกมฺมฏฺฐานิโก กสิณํ กตฺวา ยถาสุขํ ภาเวติ, เอวํ อิตรานิ กมฺมฏฺฐานานิ สุลภานิฯ 'อิทํ ปน เอกเมว วา เทฺว วา ทิวเส ติฏฺฐติ, ตโต ปรํ วินีลกาทิภาวํ ปาปุณาตี'ติ นตฺถิ อิโต ทุลฺลภตร''นฺติ ตสฺมึ รตนสญฺญินา หุตฺวา จิตฺตีการํ อุปฏฺฐเปตฺวา สมฺปิยายมาเนน ตํ นิมิตฺตํ รกฺขิตพฺพํฯ รตฺติฏฺฐาเน จ ทิวาฐาเน จ ''อุทฺธุมาตกปฏิกฺกูลํ อุทฺธุมาตกปฏิกฺกูล''นฺติ ตตฺถ ปุนปฺปุนํ จิตฺตํ อุปนิพนฺธิตพฺพํฯ ปุนปฺปุนํ ตํ นิมิตฺตํ อาวชฺชิตพฺพํ, มนสิกาตพฺพํฯ ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กาตพฺพํฯ

๑๑๗. ตเสฺสวํ กโรโต ปฏิภาคนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ตตฺริทํ นิมิตฺตทฺวยสฺส นานากรณํ, อุคฺคหนิมิตฺตํ วิรูปํ พีภจฺฉํ เภรวทสฺสนํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ ฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน ยาวทตฺถํ ภุญฺชิตฺวา นิปโนฺน ถูลงฺคปจฺจงฺคปุริโส วิยฯ ตสฺส ปฏิภาคนิมิตฺตปฏิลาภสมกาลเมว พหิทฺธา กามานํ อมนสิการา วิกฺขมฺภนวเสน กามจฺฉโนฺท ปหียติฯ อนุนยปฺปหาเนเนว จสฺส โลหิตปฺปหาเนน ปุโพฺพ วิย พฺยาปาโทปิ ปหียติฯ ตถา อารทฺธวีริยตาย ถินมิทฺธํ, อวิปฺปฏิสารกรสนฺตธมฺมานุโยควเสน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ, อธิคตวิเสสสฺส ปจฺจกฺขตาย ปฏิปตฺติเทสเก สตฺถริ ปฏิปตฺติยํ ปฏิปตฺติผเล จ วิจิกิจฺฉา ปหียตีติ ปญฺจ นีวรณานิ ปหียนฺติฯ ตสฺมิเญฺญว จ นิมิเตฺต เจตโส อภินิโรปนลกฺขโณ วิตโกฺก, นิมิตฺตานุมชฺชนกิจฺจํ สาธยมาโน วิจาโร, ปฏิลทฺธวิเสสาธิคมปจฺจยา ปีติ, ปีติมนสฺส ปสฺสทฺธิสมฺภวโต ปสฺสทฺธิ, ตนฺนิมิตฺตํ สุขํ, สุขิตสฺส จิตฺตสมาธิสมฺภวโต สุขนิมิตฺตา เอกคฺคตา จาติ ฌานงฺคานิ ปาตุภวนฺติฯ เอวมสฺส ปฐมชฺฌานปฏิพิมฺพภูตํ อุปจารชฺฌานมฺปิ ตงฺขณเญฺญว นิพฺพตฺตติฯ อิโต ปรํ ยาว ปฐมชฺฌานสฺส อปฺปนา เจว วสิปฺปตฺติ จ, ตาว สพฺพํ ปถวีกสิเณ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

วินีลกาทิกมฺมฏฺฐานานิ

๑๑๘. อิโต ปเรสุ ปน วินีลกาทีสุปิ ยํ ตํ ''อุทฺธุมาตกํ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหโนฺต เอโก อทุติโย คจฺฉติ อุปฏฺฐิตาย สติยา''ติอาทินา นเยน คมนํ อาทิํ กตฺวา ลกฺขณํ วุตฺตํ, ตํ สพฺพํ ''วินีลกํ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหโนฺต, วิปุพฺพกํ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหโนฺต''ติ เอวํ ตสฺส ตสฺส วเสน ตตฺถ ตตฺถ อุทฺธุมาตกปทมตฺตํ ปริวเตฺตตฺวา วุตฺตนเยเนว สวินิจฺฉยาธิปฺปายํ เวทิตพฺพํฯ

อยํ ปน วิเสโส – **วินีลเก** ''วินีลกปฏิกฺกูลํ วินีลกปฏิกฺกูล''นฺติ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ อุคฺคหนิมิตฺตเญฺจตฺถ กพรกพรวณฺณํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน อุสฺสทวเสน อุปฏฺฐาติฯ

วิปุพฺพเก ''วิปุพฺพกปฏิกฺกูลํ วิปุพฺพกปฏิกฺกูล''นฺติ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปเนตฺถ ปคฺฆรนฺตมิว อุปฏฺฐาติฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ นิจฺจลํ สนฺนิสินฺนํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ

วิจฺฉิทฺทกํ ยุทฺธมณฺฑเล วา โจราฏวิยํ วา สุสาเน วา ยตฺถ ราชาโน โจเร ฉินฺทาเปนฺติฯ อรเญฺญ วา ปน สีหพฺยเคฺฆหิ ฉินฺนปุริสฏฺฐาเน ลพฺภติฯ ตสฺมา ตถารูปํ ฐานํ คนฺตฺวา สเจ นานาทิสายํ ปติตมฺปิ เอกาวชฺชเนน อาปาถมาคจฺฉติ อิเจฺจตํ กุสลํฯ โน เจ อาคจฺฉติ, สยํ หเตฺถน น ปรามสิตพฺพํฯ ปรามสโนฺต หิ วิสฺสาสํ อาปชฺชติฯ ตสฺมา อารามิเกน วา สมณุเทฺทเสน วา อเญฺญน วา เกนจิ เอกฏฺฐาเน กาเรตพฺพํฯ อลภเนฺตน กตฺตรยฏฺฐิยา วา ทณฺฑเกน วา เอกงฺคุลนฺตรํ กตฺวา อุปนาเมตพฺพํฯ เอวํ อุปนาเมตฺวา ''วิจฺฉิทฺทกปฏิกฺกูลํ วิจฺฉิทฺทกปฏิกฺ

กูล’’นฺติ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ ตตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ มเชฺฌ ฉิทฺทํ วิย อุปฏฺฐาติฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน ปริปุณฺณํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ

วิกฺขายิตเก วิกฺขายิตกปฏิกฺกูลํ วิกฺขายิตกปฏิกฺกูลนฺติ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปเนตฺถ ตหิํ ตหิํ ขายิตสทิสเมว อุปฏฺฐาติฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปริปุณฺณํว หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ

วิกฺขิตฺตกมฺปิ วิจฺฉิทฺทเก วุตฺตนเยเนว องฺคุลงฺคุลนฺตรํ กาเรตฺวา วา กตฺวา วา ‘‘วิกฺขิตฺตกปฏิกฺกูลํ วิกฺขิตฺตกปฏิกฺกูล’’นฺติ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ เอตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปากฏนฺตรํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน ปริปุณฺณํว หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ

หตวิกฺขิตฺตกมฺปิ วิจฺฉิทฺทเก วุตฺตปฺปกาเรสฺเยว ฐาเนสุ ลพฺภติฯ ตสฺมา ตตฺถ คนฺตฺวา วุตฺตนเยเนว องฺคุลงฺคุลนฺตรํ กาเรตฺวา วา กตฺวา วา ‘‘หตวิกฺขิตฺตกปฏิกฺกูลํ หตวิกฺขิตฺตกปฏิกฺกูล’’นฺติ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปเนตฺถ ปญฺญายมานํ ปหารมุขํ วิย โหติฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปริปุณฺณเมว หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ

โลหิตกํ ยุทฺธมณฺฑลาทีสุ ลทฺธปฺปหารานํ หตฺถปาทาทีสุ วา ฉินฺนสุ ภินฺนคณฺฑปีฬกาทีนํ วา มุขโต ปคฺฆรมานกาเล ลพฺภติฯ ตสฺมา ตํ ทิสฺวา ‘‘โลหิตกปฏิกฺกูลํ โลหิตกปฏิกฺกูล’’นฺติ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ เอตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ วาตปฺปหตา วิย รตฺตปฏากา จลมานาการํ อุปฏฺฐาติฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน สนฺนิสินฺนํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ

ปุฬวกํ ทฺวีหตีหจฺจเยน กุณปสฺส นวหิ วณมุเขหิ กิมิราสิปคฺฆรณกาเล โหติฯ อปิจ ตํ โสณสิงฺคาลมนุสฺสโคมหิํสหตฺถิอสฺสอชคราทีนํ สรีรปฺปมาณเมว หุตฺวา สาลิภตฺตราสิ วิย ติฏฺฐติ ฯ เตสุ ยตฺถ กตฺถจิ ‘‘ปุฬวกปฏิกฺกูลํ ปุฬวกปฏิกฺกูล’’นฺติ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ จูฬปิณฺฑปาติกติสฺสเตฺถรสฺส หิ กาฬทีฆวาปิยา อโนฺต หตฺถิกุณเป นิมิตฺตํ อุปฏฺฐาสิฯ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปเนตฺถ จลมานํ วิย อุปฏฺฐาติฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ สาลิภตฺตปิโณฺฑ วิย สนฺนิสินฺนํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ

อฏฺฐิกํ ‘‘เสยฺยถาปิ ปเสฺสยฺย สรีรํ สิวถิกาย ฉฑฺฑิตํ อฏฺฐิสงฺขลิกํ สมํสโลหิตํ นหารุสมฺพนฺธ’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๓.๑๕๔) นเยน นานปฺปการโต วุตฺตํฯ ตตฺถ ยตฺถ ตํ นิกฺขิตฺตํ โหติ, ตตฺถ ปุริมนเยเนว คนฺตฺวา สมนฺตา ปาสาณาทีนํ วเสน สนิมิตฺตํ สารมฺมณํ กตฺวา อิทํ อฏฺฐิกนฺติ สภาวภาวโต อุปลเกฺขตฺวา วณฺณาทิวเสน เอกาทสหากาเรหิ นิมิตฺตํ อุคฺคเหตพฺพํฯ

๑๑๙. ตํ ปน **วณฺณโต** เสตนฺติ โอโลเกนฺตสฺส น อุปฏฺฐาติ, โอทาตกสิณสเมฺภโท โหติฯ ตสฺมา อฏฺฐิกนฺติ ปฏิกฺกูลวเสเนว โอโลเกตพฺพํฯ **ลิงฺคน**ฺติ อิธ หตฺถาทีนํ นามํฯ ตสฺมา หตฺถปาทสีสอุรพาหุกฏิอูรุชงฺฆานํ วเสน ลิงฺคโต ววตฺถเปตพฺพํฯ ทีฆรสฺสวฏฺฏจตุรสฺสขุทฺทกมหนฺตวเสน ปน **สณฺฐานโต** ววตฺถเปตพฺพํฯ **ทิโสกาสา** วุตฺตนยา เอวฯ ตสฺส ตสฺส อฏฺฐิโน ปริยนฺตวเสน **ปริเจฺฉทโต** ววตฺถเปตฺวา ยเทเวตฺถ ปากฏํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, ตํ คเหตฺวา อปฺปนา ปาปุณิตพฺพาฯ ตสฺส ตสฺส อฏฺฐิโน นินฺนฏฺฐานถลฏฺฐานวเสน ปน **นินฺนโต** จ **ถลโต** จ ววตฺถเปตพฺพํฯ ปเทสวเสนาปิ อหํ นิเนฺน ฐิโต, อฏฺฐิ ถเล, อหํ ถเล, อฏฺฐิ นิเนฺนติปิ ววตฺถเปตพฺพํฯ ทฺวินฺนํ ปน อฏฺฐิกานํ ฆฏิตฆฏิตฏฺฐานวเสน **สนฺธิโต** ววตฺถเปตพฺพํฯ อฏฺฐิกานํเยว อนฺตรวเสน **วิวรโต** ววตฺถเปตพฺพํฯ สพฺพเตฺถว ปน ญาณํ จาเรตฺวา อิมสฺมิํ ฐาเน อิทมฏฺฐีติ **สมนฺตโต** ววตฺถเปตพฺพํฯ เอวมฺปิ นิมิเตฺต อนุปฏฺฐหเนฺต นลาฏฏฺฐิมฺหิ จิตฺตํ สณฺฐเปตพฺพํฯ

๑๒๐. ยถา เจตฺถ, เอวํ อิทํ เอกาทสวิเธน นิมิตฺตคฺคหณํ อิโต ปฺริเมสุ ปุฬวกาทีสุปิ ยุชฺชมานวเสน สลฺลกฺเขตพฺพํฯ อิทญฺจ ปน กมฺมฏฺฐานํ สกลายปิ อฏฺฐิกสงฺขลิกาย เอกสฺมิมฺปิ อฏฺฐิเก สมฺปชฺชติฯ ตสฺมา เตสุ ยตฺถกตฺถจิ เอกาทสวิเธน นิมิตฺตํ อุคฺคเหตฺวา ‘‘อฏฺฐิกปฏิกฺกูลํ อฏฺฐิกปฏิกฺกูล’’นฺติ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ อิธ อุคฺคหนิมิตฺตมฺปิ ปฏิภาคนิมิตฺตมฺปิ เอกสทิสเมว โหตีติ วุตฺตํ, ตํ เอกสฺมึ อฏฺฐิเก ยุตฺตํฯ อฏฺฐิกสงฺขลิกาย ปน อุคฺคหนิมิเตฺต ปญฺญายมาเน วิวรตาฯ ปฏิภาคนิมิเตฺต ปริปุณฺณภาโว ยุชฺชติฯ เอกฏฺฐิเกปิ จ อุคฺคหนิมิเตฺตน พีภเจฺฉน ภยานเกน ภวิตพฺพํฯ ปฏิภาคนิมิเตฺตน ปีติโสมนสฺสชนเกน, อุปจาราวหตฺตาฯ

อิมสฺมึ หิ โอกาเส ยํ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ, ตํ ทฺวารํ ทตฺวาว วุตฺตํฯ ตถา หิ ตตฺถ ‘‘จตูสุ พฺรหฺมวิหาเรสุ ทสสุ จ อสุเภสุ ปฏิภาคนิมิตฺตํ นตฺถิฯ พฺรหฺมวิหาเรสุ หิ สีมสเมฺภโทเยว นิมิตฺตํฯ ทสสุ จ อสุเภสุ นิพฺพิกปฺปํ กตฺวา ปฏิกฺกูลภาเวเยว ทิเฏฺฐ นิมิตฺตํ นาม โหตี’’ติ วตฺวาปิ ปุน อนนฺตรเมว ‘‘ทุวิธํ อิธ นิมิตฺตํ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปฏิภาคนิมิตฺตํฯ อุคฺคหนิมิตฺตํ วิรูปํ พีภจฺฉํ ภยานกํ หุตฺวา อุปฏฺฐาตี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺมา ยํ วิจาเรตฺวา อโวจุมฺห, อิทเมเวตฺถ ยุตฺตํฯ

อปิจ มหาติสฺสเตฺถรสฺส ทนฺตฏฺฐิกมตฺตาวโลกเนน สกลิตฺถิสรีรสฺส อฏฺฐิสงฺฆาตภาเวน อุปฏฺฐานาทีนิ เจตฺถ นิทสฺสนานีติฯ

> อิติ อสุภานิ สุภคุโณ, ทสสตโลจเนน ถุตกิตฺติ;
> ยานิ อโวจ ทสพโล, เอเกกชฺฌานเหตุนีติฯ
>
> เอวํ ตานิ จ เตสญฺจ, ภาวนานยมิมํ วิทิตฺวาน;
> เตเสฺวว อยํ ภิโยฺย, ปกิณฺณกกถาปิ วิเญฺญยฺยาฯ

ปกิณฺณกกถา

๑๒๑. เอเตสุ หิ ยตฺถ กตฺถจิ อธิคตชฺฌาโน สุวิกฺขมฺภิตราคตฺตา วีตราโค วิย นิโลฺลลุปฺปจาโร โหติฯ เอวํ สเนฺตปิ ยฺวายํ อสุภปฺปเภโท วุโตฺต, โส สรีรสภาวปฺปตฺติวเสน จ ราคจริตเภทวเสน จาติ เวทิตโพฺพฯ ฉวสรีรํ หิ ปฏิกฺกูลภาวํ อาปชฺชมานํ อุทฺธุมาตกสภาวปฺปตฺตํ วา สิยา, วินีลกาทีนํ วา อญฺญตรสภาวปฺปตฺตํฯ อิติ ยาทิสํ ยาทิสํ สกฺกา โหติ ลทฺธุํ, ตาทิเส ตาทิเส อุทฺธุมาตกปฏิกฺกูลํ วินีลกปฏิกฺกูลนฺติ เอวํ นิมิตฺตํ คณฺหิตพฺพเมวาติ สรีรสภาวปฺปตฺติวเสน ทสธา อสุภปฺปเภโท วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

วิเสสโต เจตฺถ อุทฺธุมาตกํ สรีรสณฺฐานวิปตฺติปฺปกาสนโต สณฺฐานราคิโน สปฺปายํฯ วินีลกํ ฉวิราควิปตฺติปฺปกาสนโต สรีรวณฺณราคิโน สปฺปายํฯ วิปุพฺพกํ กายวณปฏิพทฺธสฺส ทุคฺคนฺธภาวสฺส ปกาสนโต มาลาคนฺธาทิวเสน สมุฏฺฐาปิตสรีรคนฺธราคิโน สปฺปายํฯ วิจฺฉิทฺทกํ อโนฺตสุสิรภาวปฺปกาสนโต สรีเร ฆนภาวราคิโน สปฺปายํฯ วิกฺขายิตกํ มํสุปจยสมฺปตฺติวินาสปฺปกาสนโต ถนาทีสุ สรีรปฺปเทเสสุ มํสุปจยราคิโน สปฺปายํฯ วิกฺขิตฺตกํ องฺคปจฺจงฺคานํ วิเกฺขปปฺปกาสนโต องฺคปจฺจงฺคลีลาราคิโน สปฺปายํฯ หตวิกฺขิตฺตกํ สรีรสงฺฆาตเภทวิการปฺปกาสนโต สรีรสงฺฆาตสมฺปตฺติราคิโน สปฺปายํฯ โลหิตกํ โลหิตมกฺขิตปฏิกฺกูลภาวปฺปกาสนโต อลงฺการชนิตโสภราคิโน สปฺปายํฯ ปุฬวกํ กายสฺส อเนกกิมิกุลสาธารณภาวปฺปกาสนโต กาเย มมตฺตราคิโน สปฺปายํฯ อฏฺฐิกํ สรีรฏฺฐีนํ ปฏิกฺกูลภาวปฺปกาสนโต ทนฺตสมฺปตฺติราคิโน สปฺปายนฺติ เอวํ ราคจริตเภทวเสนาปิ ทสธา อสุภปฺปเภโท วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

ยสฺมา ปน ทสวิเธปิ เอตสฺมึ อสุเภ เสยฺยถาปิ นาม อปริสณฺฐิตชลาย สีฆโสตาย นทิยา อริตฺตพเลเนว นาวา ติฏฺฐติ, วินา อริเตฺตน น สกฺกา ฐเปตุํ, เอวเมว ทุพฺพลตฺตา อารมฺมณสฺส วิตกฺกพเลเนว จิตฺตํ เอกคฺคํ หุตฺวา ติฏฺฐติ, วินา วิตเกฺกน น สกฺกา ฐเปตุํ, ตสฺมา ปฐมชฺฌานเมเวตฺถ โหติ, น ทุติยาทีนิฯ

ปฏิกฺกูเลปิ จ เอตสฺมึ อารมฺมเณ ‘‘อทฺธา อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณมฺหา ปริมุจฺจิสฺสามี’’ติ เอวมานิสํสทสฺสาวิตาย เจว นีวรณสนฺตาปปฺปหาเนน จ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, ‘‘พหุํ ทานิ เวตนํ ลภิสฺสามี’’ติ อานิสํสทสฺสาวิโน ปุปฺผฉฑฺฑกสฺส คูถราสิมฺหิ วิย, อุสฺสนฺนพฺยาธิทุกฺขสฺส โรคิโน วมนวิเรจนปฺปวตฺติยํ วิย จฯ

๑๒๒. ทสวิธมฺปิ เจตํ อสุภํ ลกฺขณโต เอกเมว โหติฯ ทสวิธสฺสาปิ เหตสฺส อสุจิทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฏิกฺกูลภาโว เอว ลกฺขณํฯ ตเทตํ อิมินา ลกฺขเณน น เกวลํ มตสรีเร, ทนฺตฏฺฐิกทสฺสาวิโน ปน เจติยปพฺพตวาสิโน มหาติสฺสเตฺถรสฺส วิย, หตฺถิกฺขนฺธคตํ ราชานํ โอโลเกนฺตสฺส สงฺฆรกฺขิตเตฺถรูปฏฺฐากสามเณรสฺส วิย จ ชีวมานกสรีเรปิ อุปฏฺฐาติฯ ยเถว หิ มตสรีรํ, เอวํ ชีวมานกมฺปิ อสุภเมวฯ อสุภลกฺขณํ ปเนตฺถ อาคนฺตุเกน อลงฺกาเรน ปฏิจฺฉนฺนตฺตา น ปญฺญายติฯ ปกติยา ปน อิทํ สรีรํ นาม อติเรกติสตอฏฺฐิกสมุสฺสยํ อสีติสตสนฺธิสงฺฆฏิตํ นวนฺหารุสตนิพนฺธนํ นวมํสเปสิสตานุลิตฺตํ อลฺลจมฺมปริโยนทฺธํ ฉวิยา ปฏิจฺฉนฺนํ ฉิทฺทาวฉิทฺทํ เมทกถาลิกา วิย นิจฺจุคฺฆริตปคฺฆริตํ กิมิสงฺฆนิเสวิตํ โรคานํ อายตนํ ทุกฺขธมฺมานํ วตฺถุ ปริภินฺนปุราณคโณฺฑ วิย นวหิ วณมุเขหิ สตตวิสฺสนฺทนํฯ ยสฺส อุโภหิ อกฺขีหิ อกฺขิคูถโก ปคฺฆรติ, กณฺณพิเลหิ กณฺณคูถโก, นาสาปุเฏหิ สิงฺฆาณิกา, มุขโต อาหารปิตฺตเสมฺหรุธิรานิ, อโธทฺวาเรหิ อุจฺจารปสฺสาวา, นวนวุติยา โลมกูปสหเสฺสหิ อสุจิเสทยูโส ปคฺฆรติฯ นีลมกฺขิกาทโย สมฺปริวาเรนฺติฯ ยํ ทนฺตกฏฺฐมุขโธวนสีสมกฺขนนหานนิวาสนปารุปนาทีหิ อปฺปฏิชคฺคิตฺวา ยถาชาโตว ผรุสวิปฺปกิณฺณเกโส หุตฺวา คาเมน คามํ วิจรโนฺต ราชาปิ ปุปฺผฉฑฺฑกจณฺฑาลาทีสุ อญฺญตโรปิ สมสรีรปฏิกฺกูลตาย นิพฺพิเสโส โหติ, เอวํ อสุจิทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฏิกฺกูลตาย รโญฺญ วา จณฺฑาลสฺส วา สรีเร เวมตฺตํ นาม นตฺถิฯ ทนฺตกฏฺฐมุขโธวนาทีหิ ปเนตฺถ ทนฺตมลาทีนิ ปมชฺชิตฺวา นานาวเตฺถหิ หิริโกปีนํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา นานาวเณฺณน สุรภิวิเลปเนน วิลิมฺปิตฺวา ปุปฺผาภรณาทีหิ อลงฺกริตฺวา ‘‘อหํ มม’’นฺติ คเหตพฺพาการปฺปตฺตํ กโรนฺติฯ ตโต อิมินา อาคนฺตุเกน อลงฺกาเรน ปฏิจฺฉนฺนตฺตา ตทสฺส ยาถาวสรสํ อสุภลกฺขณํ อสญฺชานนฺตา ปุริสา อิตฺถีสุ, อิตฺถิโย จ ปุริเสสุ รตึ กโรนฺติฯ ปรมตฺถโต ปเนตฺถ รชฺชิตพฺพกยุตฺตฏฺฐานํ นาม อณุมตฺตมฺปิ นตฺถิฯ ตถา หิ เกสโลมนขทนฺตเขฬสิงฺฆาณิกอุจฺจารปสฺสาวาทีสุ เอกโกฏฺฐาสมฺปิ สรีรโต พหิ ปติตํ สตฺตา หเตฺถน ฉุปิตุมฺปิ น อิจฺฉนฺติ, อฏฺฏียนฺติ หรายนฺติ ชิคุจฺฉนฺติฯ ยํ ยํ ปเนตฺถ อวเสสํ โหติ, ตํ ตํ เอวํ ปฏิกฺกูลมฺปิ สมานํ อวิชฺชนฺธการปริโยนทฺธา อตฺตสิเนหราครตฺตา ‘‘อิฏฺฐํ กนฺตํ นิจฺจํ สุขํ อตฺตา’’ติ คณฺหนฺติฯ เต เอวํ คณฺหนฺตา อฏวิยํ กึสุกรุกฺขํ ทิสฺวา รุกฺขโต อปติตปุปฺผํ ‘‘อยํ มํสเปสี’’ติ วิหญฺญมาเนน ชรสิงฺคาเลน สมานตํ อาปชฺชนฺติฯ ตสฺมา –

> ยถาปิ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา, สิงฺคาโล กึสุกํ วเน;
> มํสรุโกฺข มยา ลโทฺธ, อิติ คนฺตฺวาน เวคสาฯ
>
> ปติตํ ปติตํ ปุปฺผํ, ฑํสิตฺวา อติโลลุโป;
> นยิทํ มํสํ อทุํ มํสํ, ยํ รุกฺขสฺมินฺติ คณฺหติฯ
>
> โกฏฺฐาสํ ปติตํเยว, อสุภนฺติ ตถา พุโธ;

อคฺคเหตฺวาน คเณฺหยฺย, สรีรฏฺฐมฺปิ นํ ตถาฯ

อิมญฺหิ สุภโต กายํ, คเหตฺวา ตตฺถ มุจฺฉิตา;
พาลา กโรนฺตา ปาปานิ, ทุกฺขา น ปริมุจฺจเรฯ

ตสฺมา ปเสฺสยฺย เมธาวี, ชีวโต วา มตสฺส วา;
สภาวํ ปูติกายสฺส, สุภภาเวน วชฺชิตํฯ

วุตฺตเญฺหตํ –

ทุคฺคโนฺธ อสุจิ กาโย, กุณโป อุกฺกรูปโม;
นินฺทิโต จกฺขุภูเตหิ, กาโย พาลาภินนฺทิโตฯ

อลฺลจมฺมปฏิจฺฉโนฺน, นวทฺวาโร มหาวโณ;
สมนฺตโต ปคฺฆรติ, อสุจิ ปูติคนฺธิโยฯ

สเจ อิมสฺส กายสฺส, อโนฺต พาหิรโก สิยา;
ทณฺฑํ นูน คเหตฺวาน, กาเก โสเณ นิวารเยติฯ

ตสฺมา ทพฺพชาติเกน ภิกฺขุนา ชีวมานสรีรํ วา โหตุ

มตสรีรํ วา ยตฺถ ยตฺถ อสุภากาโร ปญฺญายติ, ตตฺถ ตเตฺถว นิมิตฺตํ คเหตฺวา กมฺมฏฺฐานํ อปฺปนํ ปาเปตพฺพนฺติฯ

อิติ สาธุชนปาโมชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมเคฺค

สมาธิภาวนาธิกาเร

อสุภกมฺมฏฺฐานนิเทฺทโส นาม

ฉโฏฺฐ ปริเจฺฉโทฯ

๗. ฉอนุสฺสตินิเทฺทโส

๑. พุทฺธานุสฺสติกถา

๑๒๓. อสุภานนฺตรํ อุทฺทิฏฺฐาสุ ปน ทสสุ อนุสฺสตีสุ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโต สติเยว อนุสฺสติ, ปวตฺติตพฺพฏฺฐานมฺหิเยว วา ปวตฺตตฺตา สทฺธาปพฺพชิตสฺส กุลปุตฺตสฺส อนุรูปา สตีติปิ อนุสฺสติ, พุทฺธํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ **พุทฺธานุสฺสติ,** พุทฺธคุณารมฺมณาย สติยา เอตมธิวจนํฯ ธมฺมํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ **ธมฺมานุสฺสติ,** สฺวากฺขาตตาทิธมฺมคุณารมฺมณาย สติยา เอตมธิวจนํฯ สงฺฆํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ **สงฺฆานุสฺสติ,** สุปฺปฏิปนฺนตาทิสงฺฆคุณารมฺมณาย สติยา เอตมธิวจนํฯ สีลํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ **สีลานุสฺสติ,** อขณฺฑตาทิสีลคุณารมฺมณาย สติยา เอตมธิวจนํฯ จาคํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ **จาคานุสฺสติ,** มุตฺตจาคตาทิจาคคุณารมฺมณาย สติยา เอตมธิวจนํฯ เทวตา อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ **เทวตานุสฺสติ,** เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อตฺตโน สทฺธาทิคุณารมฺมณาย สติยา เอตมธิวจนํฯ มรณํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ **มรณานุสฺสติ,** ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทารมฺมณาย สติยา เอตมธิวจนํฯ เกสาทิเภทํ รูปกายํ คตา, กาเย วา คตาติ กายคตา, กายคตา จ สา สติ จาติ กายคตสตีติ วตฺตเพฺพ รสฺสํ อกตฺวา **กายคตาสตี**ติ วุตฺตา, เกสาทิกายโกฏฺฐาสนิมิตฺตารมฺมณาย สติยา เอตมธิวจนํฯ อานาปาเน อารพฺภ อุปฺปนฺนา สติ **อานาปานสฺสติ,** อสฺสาสปสฺสาสนิมิตฺตารมฺมณาย สติยา เอตมธิวจนํฯ อุปสมํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ **อุปสมานุสฺสติ,** สพฺพทุกฺขูปสมารมฺมณาย สติยา เอตมธิวจนํฯ

๑๒๔. อิติ อิมาสุ ทสสุ อนุสฺสตีสุ พุทฺธานุสฺสตึ ตาว ภาเวตุกาเมน อเวจฺจปฺปสาทสมนฺนาคเตน โยคินา ปติรูปเสนาสเน รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน ‘‘อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุโทฺธ ภควา’’ติ (อ. นิ. ๖.๑๐) เอวํ พุทฺธสฺส ภควโต คุณา อนุสฺสริตพฺพาฯ

ตตฺรายํ อนุสฺสรณนโย – โส ภควา อิติปิ อรหํ, อิติปิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ…เป.… อิติปิ ภควาติ อนุสฺสรติฯ อิมินา จ อิมินา จ การเณนาติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๒๕. ตตฺถ อารกตฺตา อรีนํ อรานญฺจ หตตฺตา ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตา ปาปกรเณ รหาภาวาติ อิเมหิ ตาว การเณหิ โส ภควา **อรหนฺ**ติ อนุสฺสรติฯ อารกา หิ โส สพฺพกิเลเสหิ สุวิทูรวิทูเร ฐิโต มเคฺคน สวาสนานํ กิเลสานํ วิทฺธํสิตตฺตาติ **อารกตฺตา อรหํ**ฯ

> โส ตโต อารกา นาม, ยสฺส เยนาสมงฺคิตา;
> อสมงฺคี จ โทเสหิ, นาโถ เตนา**รหํ** มโตติฯ

๑๒๖. เต จาเนน กิเลสารโย มเคฺคน หตาติ **อรีนํ หตตฺตาปิ อรหํ**ฯ

> ยสฺมา ราคาทิสงฺขาตา, สเพฺพปิ อรโย หตา;
> ปญฺญาสเตฺถน นาเถน, ตสฺมาปิ **อรหํ** มโตติฯ

๑๒๗. ยเญฺจตํ อวิชฺชาภวตณฺหามยนาภิ ปุญฺญาทิอภิสงฺขารารํ ชรามรณเนมิ อาสวสมุทยมเยน อเกฺขน วิชฺฌิตฺวา ติภวรเถ สมาโยชิตํ อนาทิกาลปฺปวตฺตํ สํสารจกฺกํ, ตสฺสาเนน

โพธิมณฺฑ วีริยปาเทหิ สีลปถวิยํ ปติฏฺฐาย สทฺธาหตฺเถน กมฺมกฺขยกรํ ญาณผรสุํ คเหตฺวา สเพฺพ อรา หตาติ **อรานํ หตตฺตาปิ อรหํ**ฯ

๑๒๘. อถ วา สํสารจกฺกนฺติ อนมตคฺคํ สํสารวฏฺฏํ วุจฺจติฯ ตสฺส จ อวิชฺชา นาภิ, มูลตฺตาฯ ชรามรณํ เนมิ, ปริโยสานตฺตาฯ เสสา ทส ธมฺมา อรา, อวิชฺชามูลกตฺตา ชรามรณปริยนฺตตฺตา จ, ตตฺถ ทุกฺขาทีสุ อญฺญาณํ อวิชฺชาฯ กามภเว จ อวิชฺชา กามภเว สงฺขารานํ ปจฺจโย โหติ, รูปภเว อวิชฺชา รูปภเว สงฺขารานํ ปจฺจโย โหติ, อรูปภเว อวิชฺชา อรูปภเว สงฺขารานํ ปจฺจโย โหติฯ กามภเว สงฺขารา กามภเว ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส ปจฺจยา โหนฺติ, เอส นโย อิตเรสุฯ กามภเว ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ กามภเว นามรูปสฺส ปจฺจโย โหติ, ตถา รูปภเวฯ อรูปภเว นามเสฺสว ปจฺจโย โหติฯ กามภเว นามรูปํ กามภเว สฬายตนสฺส ปจฺจโย โหติ, รูปภเว นามรูปํ รูปภเว ติณฺณํ อายตนานํ ปจฺจโย โหติ, อรูปภเว นามํ อรูปภเว เอกสฺส อายตนสฺส ปจฺจโย โหติฯ กามภเว สฬายตนํ กามภเว ฉพฺพิธสฺส ผสฺสสฺส ปจฺจโย โหติ, รูปภเว ตีณิ อายตนานิ รูปภเว ติณฺณํ ผสฺสานํ ปจฺจยา โหนฺติ, อรูปภเว เอกํ อายตนํ อรูปภเว เอกสฺส ผสฺสสฺส ปจฺจโย โหติฯ กามภเว ฉ ผสฺสา กามภเว ฉนฺนํ เวทนานํ ปจฺจยา โหนฺติ, รูปภเว ตโย ผสฺสา ตเตฺถว ติสฺสนฺนํ, อรูปภเว เอโก ตเตฺถว เอกิสฺสา เวทนาย ปจฺจโย โหติฯ กามภเว ฉ เวทนา กามภเว ฉนฺนํ ตณฺหากายานํ ปจฺจยา โหนฺติ, รูปภเว ติโสฺส ตเตฺถว ติณฺณํ, อรูปภเว เอกา เวทนา อรูปภเว เอกสฺส ตณฺหากายสฺส ปจฺจโย โหติฯ ตตฺถ ตตฺถ สา สา ตณฺหา ตสฺส ตสฺส อุปาทานสฺส, อุปาทานาทโย ภวาทีนํฯ

กถํ? อิเธกโจฺจ กาเม ปริภุญฺชิสฺสามีติ กามุปาทานปจฺจยา กาเยน ทุจฺจริตํ จรติ, วาจาย ทุจฺจริตํ จรติ, มนสา ทุจฺจริตํ จรติ, ทุจฺจริตปาริปูริยา อปาเย อุปฺปชฺชติฯ ตตฺถสฺส อุปปตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโว, กมฺมนิพฺพตฺตา ขนฺธา อุปปตฺติภโว, ขนฺธานํ นิพฺพตฺติ ชาติ, ปริปาโก ชรา, เภโท มรณํฯ

อปโร สคฺคสมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสามีติ ตเถว สุจริตํ จรติ, สุจริตปาริปูริยา สเคฺค อุปฺปชฺชติฯ ตตฺถสฺส อุปปตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโวติ โส เอว นโยฯ

อปโร ปน พฺรหฺมโลกสมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสามีติ กามุปาทานปจฺจยาเอว เมตฺตํ ภาเวติ, กรุณํ, มุทิตํ, อุเปกฺขํ ภาเวติ, ภาวนาปาริปูริยา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตติฯ ตตฺถสฺส นิพฺพตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโวติ โส เอว นโยฯ

อปโร อรูปภเว สมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสามีติ ตเถว อากาสานญฺจายตนาทิสมาปตฺติโย ภาเวติ, ภาวนาปาริปูริยา ตตฺถ ตตฺถ นิพฺพตฺตติฯ ตตฺถสฺส นิพฺพตฺติเหตุภูตํ กมฺมํ กมฺมภโว, กมฺมนิพฺพตฺตา ขนฺธา อุปปตฺติภโว, ขนฺธานํ นิพฺพตฺติ ชาติ, ปริปาโก ชรา, เภโท มรณนฺติฯ เอส นโย เสสุปาทานมูลิกาสุปิ โยชนาสุฯ

เอวํ อยํ อวิชฺชา เหตุ, สงฺขารา เหตุสมุปฺปนฺนา, อุโภเปเต เหตุสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณํฯ อตีตมฺปิ อทฺธานํ อนาคตมฺปิ อทฺธานํ อวิชฺชา เหตุ, สงฺขารา เหตุสมุปฺปนฺนา, อุโภเปเต เหตุสมุปฺปนฺนาติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณนฺติ เอเตเนว นเยน สพฺพปทานิ วิตฺถาเรตพฺพานิฯ

ตตฺถ อวิชฺชาสงฺขารา เอโก สเงฺขโป, วิญฺญาณนามรูปสฬายตนผสฺสเวทนา เอโก, ตณฺหุปาทานภวา เอโก, ชาติชรามรณํ เอโกฯ ปุริมสเงฺขโป เจตฺถ อตีโต อทฺธา, เทฺว มชฺฌิ

มา ปจฺจุปฺปนฺนํ, ชาติชรามรณํ อนาคโตฯ อวิชฺชาสงฺขารคฺคหเณน เจตฺถ ตณฺหุปาทานภวา คหิตาว โหนฺตีติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา อตีเต กมฺมวฏฺฏํ, วิญฺญาณาทโย ปญฺจ เอตรหิ วิปากวฏฺฏํ, ตณฺหุปาทานภวคฺคหเณน อวิชฺชาสงฺขารา คหิตาว โหนฺตีติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา เอตรหิ กมฺมวฏฺฏํ, ชาติชรามรณาปเทเสน วิญฺญาณาทีนํ นิทฺทิฏฺฐตฺตา อิเม ปญฺจ ธมฺมา อายตึ วิปากวฏฺฏํฯ เต อาการโต วีสติวิธา โหนฺติฯ สงฺขารวิญฺญาณานเญฺจตฺถ อนฺตรา เอโก สนฺธิ, เวทนาตณฺหานมนฺตรา เอโก, ภวชาตีนมนฺตรา เอโกติ, อิติ ภควา เอตํ จตุสงฺเขปํ ติยทฺธํ วีสตาการํ ติสนฺธึ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ สพฺพาการโต ชานาติ ปสฺสติ อญฺญาติ ปฏิวิชฺฌติฯ ตํ ญาตเฏฺฐน ญาณํ, ปชานนเฏฺฐน ปญฺญา, เตน วุจฺจติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมฏฺฐิติญาณนฺติฯ อิมินา ธมฺมฏฺฐิติญาเณน ภควา เต ธเมฺม ยถาภูตํ ญตฺวา เตสุ นิพฺพินฺทโนฺต วิรชฺชโนฺต วิมุจฺจโนฺต วุตฺตปฺปการสฺส อิมสฺส สํสารจกฺกสฺส อเร หนิ วิหนิ วิทฺธํเสสิฯ เอวมฺปิ **อรานํ หตตฺตา อรหํ**ฯ

อรา สํสารจกฺกสฺส, หตา ญาณาสินา ยโต;
โลกนาเถน เตเนส, **อรหนฺ**ติ ปวุจฺจติฯ

๑๒๙. อคฺคทกฺขิเณยฺยตฺตา จ จีวราทิปจฺจเย อรหติ ปูชาวิเสสญฺจฯ เตเนว จ อุปฺปเนฺน ตถาคเต เยเกจิ มเหสกฺขา เทวมนุสฺสา, น เต อญฺญตฺถ ปูชํ กโรนฺติฯ ตถา หิ พฺรหฺมา สหมฺปติ สิเนรุมเตฺตน รตนทาเมน ตถาคตํ ปูเชสิฯ ยถาพลญฺจ อเญฺญ เทวา มนุสฺสา จ พิมฺพิสารโกสลราชาทโยฯ ปรินิพฺพุตมฺปิ จ ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส ฉนฺนวุติโกฏิธนํ วิสฺสเชฺชตฺวา อโสกมหาราชา สกลชมฺพุทีเป จตุราสีติวิหารสหสฺสานิ ปติฏฺฐาเปสิฯ โก ปน วาโท อเญฺญสํ ปูชาวิเสสานนฺติ **ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตาปิ อรหํ**ฯ

ปูชาวิเสสํ สห ปจฺจเยหิ,
ยสฺมา อยํ อรหติ โลกนาโถ;
อตฺถานุรูปํ **อรหนฺ**ติ โลเก,
ตสฺมา ชิโน อรหติ นามเมตํฯ

๑๓๐. ยถา จ โลเก เยเกจิ ปณฺฑิตมานิโน พาลา อสิโลกภเยน รโห ปาปํ กโรนฺติ, เอวเมส น กทาจิ กโรตีติ **ปาปกรเณ รหาภาวโตปิ อรหํ**ฯ

ยสฺมา นตฺถิ รโห นาม, ปาปกเมฺมสุ ตาทิโน;
รหาภาเวน เตเนส, **อรหํ** อิติ วิสฺสุโตฯ

เอวํ สพฺพถาปิ –

อารกตฺตา หตตฺตา จ, กิเลสารีน โส มุนิ;
หตสํสารจกฺกาโร, ปจฺจยาทีน จารโห;
น รโห กโรติ ปาปานิ, **อรหํ** เตน วุจฺจตีติฯ

๑๓๑. สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา ปน **สมฺมาสมฺพุโทฺธ**ฯ ตถาหิ เอส สพฺพธเมฺม สมฺมา สามญฺจ พุโทฺธ, อภิเญฺญยฺเย ธเมฺม อภิเญฺญยฺยโต พุโทฺธ, ปริเญฺญยฺเย ธเมฺม ปริเญฺญยฺยโต, ปหาตเพฺพ ธเมฺม ปหาตพฺพโต, สจฺฉิกาตเพฺพ ธเมฺม สจฺฉิกาตพฺพโต, ภาเวตเพฺพ ธเมฺม ภาเวตพฺพโตฯ เตเนว จาห –

อภิเญฺญยฺยํ อภิญฺญาตํ, ภาเวตพฺพญฺจ ภาวิตํ;
ปหาตพฺพํ ปหีนํ เม, ตสฺมา พุโทฺธสฺมิ พฺราหฺมณาติฯ (ม. นิ. ๒.๓๙๙; สุ. นิ. ๕๖๓);

๑๓๒. อปิจ จกฺขุํ ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺส มูลการณภาเวน สมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปชานนา ปฏิปทา มคฺคสจฺจนฺติ เอวํ เอเกกปทุทฺธาเรนาปิ สพฺพธเมฺม สมฺมา สามญฺจ พุโทฺธ, เอส นโย โสตฆานชิวฺหากายมเนสุฯ เอเตเนว นเยน รูปาทีนิ ฉ อายตนานิ, จกฺขุวิญฺญาณาทโย ฉวิญฺญาณกายา, จกฺขุสมฺผสฺสาทโย ฉ ผสฺสา, จกฺขุสมฺผสฺสชาทโย ฉ เวทนา, รูปสญฺญาทโย ฉ สญฺญา, รูปสเญฺจตนาทโย ฉ เจตนา, รูปตณฺหาทโย ฉ ตณฺหากายา, รูปวิตกฺกาทโย ฉ วิตกฺกา, รูปวิจาราทโย ฉ วิจารา, รูปกฺขนฺธาทโย ปญฺจกฺขนฺธา, ทส กสิณานิ, ทส อนุสฺสติโย, อุทฺธุมาตกสญฺญาทิวเสน ทส สญฺญา, เกสาทโย ทฺวตฺตึสาการา, ทฺวาทสายตนานิ, อฏฺฐารส ธาตุโย, กามภวาทโย นว ภวา, ปฐมาทีนิ จตฺตาริ ฌานานิ, เมตฺตาภาวนาทโย จตโสฺส อปฺปมญฺญา, จตโสฺส อรูปสมาปตฺติโย, ปฏิโลมโต ชรามรณาทีนิ, อนุโลมโต อวิชฺชาทีนิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺคานิ จ โยเชตพฺพานิฯ

ตตฺรายํ เอกปทโยชนา, ชรามรณํ ทุกฺขสจฺจํ, ชาติ สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนมฺปิ นิสฺสรณํ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปชานนา ปฏิปทา มคฺคสจฺจนฺติ เอวเมเกกปทุทฺธาเรน สพฺพธเมฺม สมฺมา สามญฺจ พุโทฺธ อนุพุโทฺธ ปฏิพุโทฺธฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา ปน สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติฯ

๑๓๓. วิชฺชาหิ ปน จรเณน จ สมฺปนฺนตฺตา **วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน**ฯ ตตฺถ **วิชฺชา**ติ ติโสฺสปิ วิชฺชา อฏฺฐปิ วิชฺชาฯ ติโสฺส วิชฺชา ภยเภรวสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๕๒ อาทโย) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพา, อฏฺฐ อมฺพฏฺฐสุเตฺต (ที. นิ. ๑.๒๗๘ อาทโย)ฯ ตตฺร หิ วิปสฺสนาญาเณน มโนมยิทฺธิยา จ สห ฉ อภิญฺญา ปริคฺคเหตฺวา อฏฺฐ วิชฺชา วุตฺตาฯ **จรณ**นฺติ สีลสํวโร, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา, โภชเน มตฺตญฺญุตา, ชาคริยานุโยโค, สตฺต สทฺธมฺมา, จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานีติ อิเม ปนฺนรส ธมฺมา เวทิตพฺพาฯ อิเมเยว หิ ปนฺนรส ธมฺมา ยสฺมา เอเตหิ จรติ อริยสาวโก คจฺฉติ อมตํ ทิสํ, ตสฺมา จรณนฺติ วุตฺตาฯ ยถาห – ‘‘อิธ, มหานาม, อริยสาวโก สีลวา โหตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๒๔) สพฺพํ มชฺฌิมปณฺณาสเก วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ภควา อิมาหิ วิชฺชาหิ อิมินา จ จรเณน สมนฺนาคโตฯ เตน วุจฺจติ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺนติฯ

ตตฺถ วิชฺชาสมฺปทา ภควโต สพฺพญฺญุตํ ปูเรตฺวา ฐิตาฯ จรณสมฺปทา มหาการุณิกตํฯ โส สพฺพญฺญุตาย สพฺพสตฺตานํ อตฺถานตฺถํ ญตฺวา มหาการุณิกตาย อนตฺถํ ปริวเชฺชตฺวา อเตฺถ นิโยเชติฯ ยถา ตํ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺนฯ เตนสฺส สาวกา สุปฺปฏิปนฺนา โหนฺติ, โน ทุปฺปฏิปนฺนา วิชฺชาจรณวิปนฺนานํ สาวกา อตฺตนฺตปาทโย วิยฯ

๑๓๔. โสภนคมนตฺตา, สุนฺทรํ ฐานํ คตตฺตา, สมฺมา คตตฺตา, สมฺมา จ คทตฺตา **สุคโต**ฯ คมนมฺปิ หิ คตนฺติ วุจฺจติฯ ตญฺจ ภควโต โสภนํ ปริสุทฺธมนวชฺชํฯ กึ ปน ตนฺติ? อริยมโคฺคฯ เตน เหส คมเนน เขมํ ทิสํ อสชฺชมาโน คโตติ **โสภนคมนตฺตา สุคโต**ฯ สุนฺทรเญฺจส ฐานํ คโต อมตํ นิพฺพานนฺติ **สุนฺทรํ ฐานํ คตตฺตาปิ สุคโต**ฯ สมฺมา จ คโต เตน เตน มเคฺคน ปหีเน กิเลเส ปุน อปจฺจาคจฺฉโนฺตฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘โสตาปตฺติมเคฺคน เย กิเลสา ปหีนา, เต กิเลเส น ปุเนติ น ปเจฺจติ น ปจฺจาคจฺฉตีติ สุคโต…เป.… อรหตฺตมเคฺคน เย กิเลสา ปหีนา, เต กิเลเส น ปุเนติ น ปเจฺจติ น ปจฺจาคจฺฉตีติ สุคโต’’ติ, สมฺมา วา คโต ทีปงฺกรปาทมูลโต ปภุติ ยาว โพธิมณฺฑา ตาว สมตึสปารมีปูริกาย สมฺมาปฏิปตฺติยา สพฺพโลกสฺส หิตสุขเมว ก

โรโนฺต สสฺสตํ, อุเจฺฉทํ, กามสุขํ, อตฺตกิลมถนฺติ อิเม จ อเนฺต อนุปคจฺฉโนฺต คโตติ **สมฺมา คตตฺตาปิ สุคโต**ฯ สมฺมา เจส คทติ ยุตฺตฎฺฐาเน ยุตฺตเมว วาจํ ภาสตีติ **สมฺมา คทตฺตาปิ สุคโต**ฯ ตตฺริทํ สาธกสุตฺตํ ‘‘ยํ ตถาคโต วาจํ ชานาติ อภูตํ อตจฺฉํ อนตฺถสญฺหิตํ, สา จ ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปา, น ตํ ตถาคโต วาจํ ภาสติฯ ยมฺปิ ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อนตฺถสญฺหิตํ, สา จ ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปา, ตมฺปิ ตถาคโต วาจํ น ภาสติฯ ยญฺจ โข ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสญฺหิตํ, สา จ ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปา, ตตฺร กาลญฺญู ตถาคโต โหติ ตสฺสา วาจาย เวยฺยากรณายฯ ยํ ตถาคโต วาจํ ชานาติ อภูตํ อตจฺฉํ อนตฺถสญฺหิตํ, สา จ ปเรสํ ปิยา มนาปา, น ตํ ตถาคโต วาจํ ภาสติฯ ยมฺปิ ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อนตฺถสญฺหิตํ, สา จ ปเรสํ ปิยา มนาปา, ตมฺปิ ตถาคโต วาจํ น ภาสติฯ ยญฺจ โข ตถาคโต วาจํ ชานาติ ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสญฺหิตํ, สา จ ปเรสํ ปิยา มนาปา, ตตฺร กาลญฺญู ตถาคโต โหติ ตสฺสา วาจาย เวยฺยากรณายา’’ติ (ม. นิ. ๒.๘๖)ฯ เอวํ **สมฺมา คทตฺตาปิ สุคโต**ติ เวทิตโพฺพฯ

๑๓๕. สพฺพถาปิ วิทิตโลกตฺตา ปน **โลกวิทู**ฯ โส หิ ภควา สภาวโต สมุทยโต นิโรธโต นิโรธูปายโตติ สพฺพถา โลกํ อเวทิ อญฺญาสิ ปฎิวิชฺฌิฯ ยถาห – ‘‘ยตฺถ โข, อาวุโส, น ชายติ น ชียติ น มียติ น จวติ น อุปปชฺชติ, นาหํ ตํ คมเนน โลกสฺส อนฺตํ ญาเตยฺยํ ทเฎฺฐยฺยํ ปเตฺตยฺยนฺติ วทามิ, น จาหํ, อาวุโส, อปตฺวาว โลกสฺส อนฺตํ ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยํ วทามิฯ อปิ จาหํ, อาวุโส, อิมสฺมิเญฺญว พฺยามมเตฺต กเฬวเร สสญฺญิมฺหิ สมนเก โลกญฺจ ปญฺญเปมิ โลกสมุทยญฺจ โลกนิโรธญฺจ โลกนิโรธคามินิญฺจ ปฎิปทํฯ

> คมเนน น ปตฺตโพฺพ, โลกสฺสโนฺต กุทาจนํ;
> น จ อปตฺวา โลกนฺตํ, ทุกฺขา อตฺถิ ปโมจนํฯ
>
> ตสฺมา หเว โลกวิทู สุเมโธ,
> โลกนฺตคู วูสิตพฺรหฺมจริโย;
> โลกสฺส อนฺตํ สมิตาวิ ญตฺวา,
> นาสีสติ โลกมิมํ ปรญฺจาติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๐๗; อ. นิ. ๔.๔๕);

๑๓๖. อปิจ ตโย โลกา สงฺขารโลโก สตฺตโลโก โอกาสโลโกติฯ ตตฺถ เอโก โลโก สเพฺพ สตฺตา อาหารฎฺฐิติกาติ (ปฎิ. ม. ๑.๑๑๒) อาคตฎฺฐาเน สงฺขารโลโก เวทิตโพฺพฯ สสฺสโต โลโกติ วา อสสฺสโต โลโกติ วาติ (ที. นิ. ๑.๔๒๑) อาคตฎฺฐาเน สตฺตโลโกฯ

> ยาวตา จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺติ, ทิสา ภนฺติ วิโรจมานา;
> ตาว สหสฺสธา โลโก, เอตฺถ เต วตฺตตี วโสติฯ (ม. นิ. ๑.๕๐๓) –

อาคตฎฺฐาเน โอกาสโลโกฯ ตมฺปิ ภควา สพฺพถา อเวทิฯ ตถา หิสฺส ‘‘เอโก โลโก สเพฺพ สตฺตา อาหารฎฺฐิติกาฯ เทฺว โลกา นามญฺจ รูปญฺจฯ ตโย โลกา ติโสฺส เวทนาฯ จตฺตาโร โลกา จตฺตาโร อาหาราฯ ปญฺจ โลกา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ ฉ โลกา ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิฯ สตฺต โลกา สตฺต วิญฺญาณฎฺฐิติโยฯ อฎฺฐ โลกา อฎฺฐ โลกธมฺมาฯ นว โลกา นว สตฺตาวาสาฯ ทส โลกา ทสายตนานิฯ ทฺวาทส โลกา ทฺวาทสายตนานิฯ อฎฺฐารส โลกา อฎฺฐารส ธาตุโย’’ติ (ปฎิ. ม. ๑.๑๑๒) อยํ สงฺขารโลโกปิ สพฺพถา วิทิโตฯ

ยสฺมา ปเนส สเพฺพสมฺปิ สตฺตานํ อาสยํ ชานาติ, อนุสยํ ชานาติ, จริตํ ชานาติ, อธิมุตฺตึ ชานาติ, อปฺปรชเกฺข มหารชเกฺข, ติกฺขินฺทฺริเย มุทินฺทฺริเย, สฺวากาเร ทฺวากาเร, สุวิญฺญาปเย ทุวิญฺญาปเย, ภเพฺพ อภเพฺพ สเตฺต ชานาติฯ ตสฺมาสฺส สตฺตโลโกปิ สพฺพถา วิทิโตฯ

๑๓๗. ยถา จ สตฺตโลโก, เอวํ โอกาสโลโกปิฯ ตถา เหส เอกํ จกฺกวาฬํ อายามโต จ วิตฺถารโต จ โยชนานํ ทฺวาทสสตสหสฺสานิ จตุตึสสตานิ จ ปญฺญาสญฺจ โยชนานิฯ ปริเกฺขปโต ปน –

สพฺพํ สตสหสฺสานิ, ฉตฺตึสปริมณฺฑลํ;
ทส เจว สหสฺสานิ, อฑฺฒุฑฺฒานิ สตานิ จฯ

ตตฺถ –

ทุเว สตสหสฺสานิ, จตฺตาริ นหุตานิ จ;
เอตฺตกํ พหลเตฺตน, สงฺขาตายํ วสุนฺธราฯ

ตสฺสาเยว สนฺธารกํ –

จตฺตาริ สตสหสฺสานิ, อเฏฺฐว นหุตานิ จ;
เอตฺตกํ พหลเตฺตน, ชลํ วาเต ปติฎฺฐิตํฯ

ตสฺสาปิ สนฺธารโก –

นว สตสหสฺสานิ, มาลุโต นภมุคฺคโต;
สฎฺฐิเญฺจว สหสฺสานิ, เอสา โลกสฺส สณฺฐิติฯ

เอวํ สณฺฐิเต เจตฺถ โยชนานํ –

จตุราสีติ สหสฺสานิ, อโชฺฌคาโฬฺห มหณฺณเว;
อจฺจุคฺคโต ตาวเทว, สิเนรุ ปพฺพตุตฺตโมฯ

ตโต อุปฑฺฒุปเฑฺฒน, ปมาเณน ยถากฺกมํ;
อโชฺฌคาฬฺหุคฺคตา ทิพฺพา, นานารตนจิตฺติตาฯ

ยุคนฺธโร อีสธโร, กรวีโก สุทสฺสโน;
เนมินฺธโร วินตโก, อสฺสกโณฺณ คิริ พฺรหาฯ

เอเต สตฺต มหาเสลา, สิเนรุสฺส สมนฺตโต;
มหาราชานมาวาสา, เทวยกฺขนิเสวิตาฯ

โยชนานํ สตานุโจฺจ, หิมวา ปญฺจ ปพฺพโต;
โยชนานํ สหสฺสานิ, ตีณิ อายตวิตฺถโตฯ

จตุราสีติสหเสฺสหิ, กูเฎหิ ปฎิมณฺฑิโต;
ติปญฺจโยชนกฺขนฺธ-ปริเกฺขปา นควฺหยาฯ

ปญฺญาสโยชนกฺขนฺธ-สาขายามา สมนฺตโต;
สตโยชนวิตฺถิณฺณา, ตาวเทว จ อุคฺคตา;
ชมฺพู ยสฺสานุภาเวน, ชมฺพุทีโป ปกาสิโตฯ

ยเญฺจตํ ชมฺพุยา ปมาณํ, เอตเทว อสุรานํ จิตฺรปาฏลิยา, ครุฬานํ สิมฺพลิรุกฺขสฺส, อปรโคยาเน กทมฺพสฺส, อุตฺตรกุรูสุ กปฺปรุกฺขสฺส, ปุพฺพวิเทเห สิรีสสฺส, ตาวตึเสสุ ปาริจฺฉตฺตกสฺสาติฯ เตนาหุ โปราณา –

‘‘ปาฏลี สิมฺพลี ชมฺพู, เทวานํ ปาริจฺฉตฺตโก;
กทโมฺพ กปฺปรุโกฺข จ, สิรีเสน ภวติ สตฺตมนฺติฯ

‘‘เทฺวอสีติ สหสฺสานิ, อโชฺฌคาโฬฺห มหณฺณเว;
อจฺจุคฺคโต ตาวเทว, จกฺกวาฬสิลุจฺจโย;
ปริกฺขิปิตฺวา ตํ สพฺพํ, โลกธาตุมยํ ฐิโต’’ติฯ

ตตฺถ จนฺทมณฺฑลํ เอกูนปญฺญาสโยชนํฯ สูริยมณฺฑลํ ปญฺญาสโยชนํฯ ตาวตึสภวนํ ทสสหสฺสโยชนํฯ ตถา อสุรภวนํ อวีจิมหานิรโย ชมฺพุทีโป จฯ อปรโคยานํ สตฺตสหสฺสโยชนํฯ ตถา ปุพฺพวิเทหํฯ อุตฺตรกุรุ อฏฺฐสหสฺสโยชนํฯ เอกเมโก เจตฺถ มหาทีโป ปญฺจสตปญฺจสตปริตฺตทีปปริวาโรฯ ตํ สพฺพมฺปิ เอกํ จกฺกวาฬํ เอกา โลกธาตุฯ ตทนฺตเรสุ โลกนฺตริกนิรยาฯ

เอวํ อนนฺตานิ จกฺกวาฬานิ อนนฺตา โลกธาตุโย ภควา อนเนฺตน พุทฺธญาเณน อเวทิ อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิฯ เอวมสฺส โอกาสโลโกปิ สพฺพถา วิทิโตฯ เอวมฺปิ **สพฺพถา วิทิตโลกตฺตา โลกวิทู**ฯ

๑๓๘. อตฺตนา ปน คุเณหิ วิสิฏฺฐตรสฺส กสฺสจิ อภาวโต นตฺถิ เอตสฺส อุตฺตโรติ **อนุตฺตโร**ฯ ตถา เหส สีลคุเณนาปิ สพฺพํ โลกมภิภวติ, สมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนคุเณนาปิฯ สีลคุเณนาปิ อสโม อสมสโม อปฺปฏิโม อปฺปฏิภาโค อปฺปฏิปุคฺคโล…เป.… วิมุตฺติญาณทสฺสนคุเณนาปิฯ ยถาห – ‘‘น โข ปนาหํ สมนุปสฺสามิ สเทวเก โลเก สมารเก…เป.… สเทวมนุสฺสาย ปชาย อตฺตนา สีลสมฺปนฺนตร’’นฺติ วิตฺถาโรฯ เอวํ อคฺคปฺปสาทสุตฺตาทีนิ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐) ‘‘น เม อาจริโย อตฺถี’’ติอาทิกา (ม. นิ. ๑.๒๘๕; มหาว. ๑๑) คาถาโย จ วิตฺถาเรตพฺพาฯ

๑๓๙. ปุริสทเมฺม สาเรตีติ **ปุริสทมฺมสารถิ**ฯ ทเมติ วิเนตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ **ปุริสทมฺมา**ติ อทนฺตา ทเมตุํ ยุตฺตา ติรจฺฉานปุริสาปิ มนุสฺสปุริสาปิ อมนุสฺสปุริสาปิฯ ตถา หิ ภควตา ติรจฺฉานปุริสาปิ อปลาโล นาคราชา, จูโฬทโร, มโหทโร, อคฺคิสิโข, ธูมสิโข, อรวาโฬ นาคราชา, ธนปาลโก หตฺถีติ เอวมาทโย ทมิตา นิพฺพิสา กตา สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาปิตา, มนุสฺสปุริสาปิ สจฺจกนิคณฺฐปุตฺตอมฺพฏฺฐมาณวโปกฺขรสาติ โสณทนฺตกูฏทนฺตาทโย, อมนุสฺสปุริสาปิ อาฬวกสูจิโลมขรโลมยกฺขสกฺกเทวราชาทโย ทมิตา วินีตา วิจิเตฺรหิ วินยนูปาเยหิฯ ‘‘อหํ โข, เกสิ, ปุริสทเมฺม สเณฺหนปิ วิเนมิ, ผรุเสนปิ วิเนมิ, สณฺหผรุเสนปิ วิเนมี’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๑) อิทเญฺจตฺถ สุตฺตํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

อปิจ ภควา วิสุทฺธสีลาทีนํ ปฐมชฺฌานาทีนิ โสตาปนฺนาทีนญฺจ อุตฺตริ มคฺคปฏิปทํ อาจิกฺขโนฺต ทเนฺตปิ ทเมติเยวฯ

อถ วา อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถีติ เอกเมวิทํ อตฺถปทํฯ ภควา หิ ตถา ปุริสทมฺเม สาเรติ, ยถา เอกปลฺลงฺเกเนว นิสินฺนา อฏฺฐ ทิสา อสชฺชมานา ธาวนฺติฯ ตสฺมา **อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถี**ติ วุจฺจติฯ ''หตฺถิทมเกน, ภิกฺขเว, หตฺถิทมฺโม สาริโต เอกํเยว ทิสํ ธาวตี''ติ อิทเญฺจตฺถ สุตฺตํ (ม. นิ. ๓.๓๑๒) วิตฺถาเรตพฺพํฯ

๑๔๐. ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺเถหิ ยถารหํ อนุสาสตีติ **สตฺถา**ฯ อปิจ สตฺถา วิยาติ **สตฺถา,** ภควา สตฺถวาโหฯ ยถา สตฺถวาโห สตฺเต กนฺตารํ ตาเรติ โจรกนฺตารํ ตาเรติ วาฬกนฺตารํ ตาเรติ ทุพฺภิกฺขกนฺตารํ ตาเรติ นิรุทกกนฺตารํ ตาเรติ อุตฺตาเรติ นิตฺตาเรติ ปตาเรติ เขมนฺตภูมิํ สมฺปาเปติ, เอวเมว ภควา สตฺถา สตฺถวาโห สตฺเต กนฺตารํ ตาเรติ, ชาติกนฺตารํ ตาเรตีติอาทินา นิเทฺทสนเยนเปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เทวมนุสฺสาน**นฺติ เทวานญฺจ มนุสฺสานญฺจฯ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน, ภพฺพปุคฺคลปริเจฺฉทวเสน เจตํ วุตฺตํฯ ภควา ปน ติรจฺฉานคตานมฺปิ อนุสาสนิปฺปทาเนน สตฺถาเยวฯ เตปิ หิ ภควโต ธมฺมสฺสวเนน อุปนิสฺสยสมฺปตฺติํ ปตฺวา ตาย เอว อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา ทุติเย วา ตติเย วา อตฺตภาเว มคฺคผลภาคิโน โหนฺติฯ มณฺฑูกเทวปุตฺตาทโย เจตฺถ นิทสฺสนํฯ

ภควติ กิร คคฺคราย โปกฺขรณิยา ตีเร จมฺปานครวาสีนํ ธมฺมํ เทสิยมาเน เอโก มณฺฑูโก ภควโต สเร นิมิตฺตํ อคฺคเหสิ, ตํ เอโก วจฺฉปาลโก ทณฺฑํ โอลุพฺภ ติฏฺฐโนฺต สีเส สนฺนิรุมฺภิตฺวา อฏฺฐาสิฯ โส ตาวเทว กาลงฺกตฺวา ตาวติํสภวเน ทฺวาทสโยชนิเก กนกวิมาเน นิพฺพตฺติฯ สุตฺตปฺปพุโทฺธ วิย จ ตตฺถ อจฺฉราสงฺฆปริวุตํ อตฺตานํ ทิสฺวา ''อเร อหมฺปิ นาม อิธ นิพฺพโตฺต, กิํ นุ โข กมฺมมกาสิ''นฺติ อาวเชฺชโนฺต น อญฺญํ กิญฺจิ อทฺทส อญฺญตฺร ภควโต สเร นิมิตฺตคฺคาหาฯ โส ตาวเทว สห วิมาเนน อาคนฺตฺวา ภควโต ปาเท สิรสา วนฺทิฯ ภควา ชานโนฺตว ปุจฺฉิ –

> ''โก เม วนฺทติ ปาทานิ, อิทฺธิยา ยสสา ชลํ;
> อภิกฺกเนฺตน วเณฺณน, สพฺพา โอภาสยํ ทิสา''ติฯ
>
> มณฺฑูโกหํ ปุเร อาสิํ, อุทเก วาริโคจโร;
> ตว ธมฺมํ สุณนฺตสฺส, อวธิ วจฺฉปาลโกติฯ

ภควา ตสฺส ธมฺมํ เทเสสิฯ จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ เทวปุโตฺตปิ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย สิตํ กตฺวา ปกฺกมีติฯ

๑๔๑. ยํ ปน กิญฺจิ อตฺถิ เญยฺยํ นาม, สพฺพเสฺสว พุทฺธตฺตา วิโมกฺขนฺติกญฺญาณวเสน **พุโทฺธ**ฯ ยสฺมา วา จตฺตาริ สจฺจานิ อตฺตนาปิ พุชฺฌิ, อเญฺญปิ สเตฺต โพเธสิ, ตสฺมา เอวมาทีหิปิ การเณหิ **พุโทฺธ**ฯ อิมสฺส จ ปนตฺถสฺส วิญฺญาปนตฺถํ ''พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุโทฺธฯ โพเธตา ปชายาติ พุโทฺธ''ติ เอวํ ปวโตฺต สโพฺพปิ นิเทฺทสนโย (มหานิ. ๑๙๒) ปฏิสมฺภิทานโย (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๒) วา วิตฺถาเรตโพฺพฯ

๑๔๒. ***ภควา***ติ อิทํ ปนสฺส คุณวิสิฏฺฐสพฺพสตฺตุตฺตมครุคารวาธิวจนํฯ เตนาหุ โปราณา –

> ''ภควาติ วจนํ เสฏฺฐํ, ภควาติ วจนมุตฺตมํ;
> ครุคารวยุโตฺต โส, ***ภควา*** เตน วุจฺจตี''ติฯ

จตุพฺพิธํ วา นามํ อาวตฺถิกํ ลิงฺคิกํ เนมิตฺติกํ อธิจฺจสมุปฺปนฺนนฺติฯ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ นาม โลกิยโวหาเรน ยทิจฺฉกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ วโจฉ ทโมฺม พลีพโทฺทติ เอวมาทิ **อาวตฺถิกํ**ฯ ทณฺฑี ฉตฺตี สิขี กรีติ เอวมาทิ **ลิงฺคิกํ**ฯ เตวิโชฺช ฉฬภิโญฺญติ เอวมาทิ **เนมิตฺติกํ**ฯ สิริวฑฺฒโก ธนวฑฺฒโกติ เอวมาทิ วจนตฺถํ อนเปกฺขิตฺวา ปวตฺตํ **อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ**ฯ อิทํ ปน **ภควา**ติ นามํ เนมิตฺติกํ, น มหามายาย, น สุโทฺธทนมหาราเชน, น อสีติยา ญาติสหเสฺสหิ กตํ, น สกฺกสนฺตุสิตาทีหิ เทวตาวิเสเสหิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ธมฺมเสนาปตินา ''ภควาติ เนตํ นามํ มาตรา กตํ…เป…. วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปฏิลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ ภควา''ติ (มหานิ. ๘๔)ฯ

๑๔๓. ยํคุณเนมิตฺติกเญฺจตํ นามํ, เตสํ คุณานํ ปกาสนตฺถํ อิมํ คาถํ วทนฺติ –

''ภคี ภชี ภาคิ วิภตฺตวา อิติ,
อกาสิ ภคฺคนฺติ ครูติ ภาคฺยวา;
พหูหิ ญาเยหิ สุภาวิตตฺตโน,
ภวนฺตโค โส **ภควา**ติ วุจฺจตี''ติฯ –

นิเทฺทเส (มหานิ. ๘๔) วุตฺตนเยเนว เจตฺถ เตสํ เตสํ ปทานํ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

๑๔๔. อยํ ปน อปโร นโยฯ

ภาคฺยวา ภคฺควา ยุโตฺต, ภเคหิ จ วิภตฺตวา;
ภตฺตวา วนฺตคมโน, ภเวสุ **ภควา** ตโตติฯ

ตตฺถ วณฺณาคโม วณฺณวิปริยโยติอาทิกํ นิรุตฺติลกฺขณํ คเหตฺวา สทฺทนเยน วา ปิโสทราทิปเกฺขปลกฺขณํ คเหตฺวา ยสฺมา โลกิยโลกุตฺตรสุขาภินิพฺพตฺตกํ ทานสีลาทิปารปฺปตฺตํ ภาคฺยมสฺส อตฺถิ, ตสฺมา ภาคฺยวาติ วตฺตเพฺพ **ภควา**ติ วุจฺจตีติ ญาตพฺพํฯ

ยสฺมา ปน อหิริกาโนตฺตปฺปโกธูปนาหมกฺขปฬาสอิสฺสามจฺฉริยมายาสาเฐยฺยถมฺภสารมฺภมานาติมานมทปมาทตณฺหาอวิชฺชา- ติวิธากุสลมูลทุจฺจริตสํกิเลสมลวิสมสญฺญาวิตกฺกปปญฺจจตุพฺพิธวิปริเยส- อาสวคนฺถโอฆโยคอคติตณฺหุปฺปาทุปาทานปญฺจเจโตขีลวินิพนฺธนีวรณาภินนฺทนา- ฉวิวาทมูลตณฺหากายสตฺตานุสยอฏฺฐมิจฺฉตฺตนวตณฺหามูลกทสากุสลกมฺมปถทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคต- อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตปฺปเภทสพฺพทรถปริฬาหกิเลสสตสหสฺสานิ , สงฺเขปโต วา ปญฺจ กิเลสขนฺธอภิสงฺขารเทวปุตฺตมจฺจุมาเร อภญฺชิฯ ตสฺมา ภคฺคตฺตา เอเตสํ ปริสฺสยานํ ภคฺควาติ วตฺตเพฺพ **ภควา**ติ วุจฺจติฯ อาห เจตฺถ –

''ภคฺคราโค ภคฺคโทโส, ภคฺคโมโห อนาสโว;
ภคฺคาสฺส ปาปกา ธมฺมา, **ภควา** เตน วุจฺจตี''ติฯ

ภาคฺยวตาย จสฺส สตปุญฺญลกฺขณธรสฺส รูปกายสมฺปตฺติ ทีปิตา โหติฯ ภคฺคโทสตาย ธมฺมกายสมฺปตฺติฯ ตถา โลกิยสริกฺขกานํ พหุมตภาโว, คหฏฺฐปพฺพชิเตหิ อภิคมนียตา, อภิคตานญฺจ เนสํ กายจิตฺตทุกฺขาปนยเน ปฏิพลภาโว, อามิสทานธมฺมทาเนหิ อุปการิตา, โลกิยโลกุตฺตรสุเขหิ จ สํโยชนสมตฺถตา ทีปิตา โหติฯ

ยสฺมา จ โลเก อิสฺสริยธมฺมยสสิริกามปยเตฺตสุ ฉสุ ธเมฺมสุ ภคสโทฺท ปวตฺตติ, ปรม ญฺจสฺส สกจิเตฺต อิสฺสริยํ, อณิมาลงฺฆิมาทิกํ วา โลกิยสมฺมตํ สพฺพาการปริปูรํ อตฺถิฯ ตถา โลกุตฺตโร ธโมฺมฯ โลกตฺตยพฺยาปโก ยถาภุจฺจคุณาธิคโต อติวิย ปริสุโทฺธ ยโสฯ รูปกายทสฺสนพฺยาวฏชนนยนปฺปสาทชนนสมตฺถา สพฺพาการปริปูรา สพฺพงฺคปจฺจงฺคสิรีฯ ยํ ยํ เอเตน อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ อตฺตหิตํ ปรหิตํ วา, ตสฺส ตสฺส ตเถว อภินิปฺผนฺนตฺตา อิจฺฉิตตฺถนิพฺพตฺติสญฺญิโต กาโมฯ สพฺพโลกครุภาวปฺปตฺติเหตุภูโต สมฺมาวายามสงฺขาโต ปยโตฺต จ อตฺถิฯ ตสฺมา อิเมหิ ภเคหิ ยุตฺตตฺตาปิ ภคา อสฺส สนฺตีติ อิมินา อเตฺถน **ภควา**ติ วุจฺจติฯ

ยสฺมา ปน กุสลาทีหิ เภเทหิ สพฺพธเมฺม, ขนฺธายตนธาตุสจฺจอินฺทฺริยปฏิจฺจสมุปฺปาทาทีหิ วา กุสลาทิธเมฺม, ปีฬนสงฺขตสนฺตาปวิปริณามเฏฺฐน วา ทุกฺขํ อริยสจฺจํ, อายูหนนิทานสํโยคปลิโพธเฏฺฐน สมุทยํ, นิสฺสรณวิเวกาสงฺขตอมตเฏฺฐน นิโรธํ, นิยฺยานิกเหตุทสฺสนาธิปเตยฺยเฏฺฐน มคฺคํ วิภตฺตวา, วิภชิตฺวา วิวริตฺวา เทสิตวาติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺมา วิภตฺตวาติ วตฺตเพฺพ **ภควา**ติ วุจฺจติฯ

ยสฺมา จ เอส ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเร กายจิตฺตอุปธิวิเวเก สุญฺญตปฺปณิหิตานิมิตฺตวิโมเกฺข อเญฺญ จ โลกิยโลกุตฺตเร อุตฺตริมนุสฺสธเมฺม ภชิ เสวิ พหุลํ อกาสิ, ตสฺมา ภตฺตวาติ วตฺตเพฺพ **ภควา**ติ วุจฺจติฯ

ยสฺมา ปน ตีสุ ภเวสุ ตณฺหาสงฺขาตํ คมนํ อเนน วนฺตํ, ตสฺมา ภเวสุ วนฺตคมโนติ วตฺตเพฺพ ภวสทฺทโต ภการํ คมนสทฺทโต คการํ วนฺตสทฺทโต วการญฺจ ทีฆํ กตฺวา อาทาย **ภควา**ติ วุจฺจติ ยถา โลเก เมหนสฺส ขสฺส มาลาติ วตฺตเพฺพ เมขลาติฯ

๑๔๕. ตเสฺสวํ อิมินา จ อิมินา จ การเณน โส ภควา อรหํ…เป…. อิมินา จ อิมินา จ การเณน ภควาติ พุทฺธคุเณ อนุสฺสรโต เนว ตสฺมิํ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทสปริยุฏฺฐิตํ, น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติฯ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ โหติ ตถาคตมารพฺภ (อ. นิ. ๖.๑๐)ฯ อิจฺจสฺส เอวํ ราคาทิปริยุฏฺฐานาภาเวน วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส กมฺมฏฺฐานาภิมุขตาย อุชุคตจิตฺตสฺส พุทฺธคุณโปณา วิตกฺกวิจารา ปวตฺตนฺติฯ พุทฺธคุเณ อนุวิตกฺกยโต อนุวิจารยโต ปีติ อุปฺปชฺชติฯ ปีติมนสฺส ปีติปทฏฺฐานาย ปสฺสทฺธิยา กายจิตฺตทรถา ปฏิปฺปสฺสมฺภนฺติฯ ปสฺสทฺธทรถสฺส กายิกมฺปิ เจตสิกมฺปิ สุขํ อุปฺปชฺชติฯ สุขิโน พุทฺธคุณารมฺมณํ หุตฺวา จิตฺตํ สมาธิยตีติ อนุกฺกเมน เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ พุทฺธคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการคุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติฯ ตเทตํ พุทฺธคุณานุสฺสรณวเสน อุปฺปนฺนตฺตา พุทฺธานุสฺสติเจฺจว สงฺขํ คจฺฉติฯ

อิมญฺจ ปน พุทฺธานุสฺสติํ อนุยุโตฺต ภิกฺขุ สตฺถริ สคารโว โหติ สปฺปติโสฺส, สทฺธาเวปุลฺลํ สติเวปุลฺลํ ปญฺญาเวปุลฺลํ ปุญฺญเวปุลฺลญฺจ อธิคจฺฉติ, ปีติปาโมชฺชพหุโล โหติ, ภยเภรวสโห ทุกฺขาธิวาสนสมโตฺถ, สตฺถารา สํวาสสญฺญํ ปฏิลภติฯ พุทฺธคุณานุสฺสติยา อชฺฌาวุตฺถญฺจสฺส สรีรมฺปิ เจติยฆรมิว ปูชารหํ โหติฯ พุทฺธภูมิยํ จิตฺตํ นมติฯ วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุสมาโยเค จสฺส สมฺมุขา สตฺถารํ ปสฺสโต วิย หิโรตฺตปฺปํ ปจฺจุปฏฺฐาติฯ อุตฺตริ อปฺปฏิวิชฺฌโนฺต ปน สุคติปรายโน โหติฯ

> ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ, กยิราถ สุเมธโส;
> เอวํ มหานุภาวาย, พุทฺธานุสฺสติยา สทาติฯ

อิทํ ตาว พุทฺธานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํฯ

๒. ธมฺมานุสฺสติกถา

๑๔๖. ธมฺมานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมนาปิ รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน ‘‘สฺวากฺขาโต ภควตา ธ โมฺม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปเนยฺยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตโพฺพ วิญฺญูหี’’ติ (อ. นิ. ๖.๑๐) เอวํ ปริยตฺติธมฺมสฺส เจว นววิธสฺส จ โลกุตฺตรธมฺมสฺส คุณา อนุสฺสริตพฺพาฯ

๑๔๗. **สฺวากฺขาโต**ติ อิมสฺมึ หิ ปเท ปริยตฺติธโมฺมปิ สงฺคหํ คจฺฉติ, อิตเรสุ โลกุตฺตรธ โมฺมวฯ ตตฺถ ปริยตฺติธโมฺม ตาว สฺวากฺขาโต อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณตฺตา สาตฺถสพฺยญฺชนเกวลปริปุณฺณปริสุทฺธพฺรหฺมจริยปฺปกาสนตฺตา จฯ ยญฺหิ ภควา เอกคาถมฺปิ เทเสติ, สา สมนฺตภทฺทกตฺตา ธมฺมสฺส ปฐมปาเทน อาทิกลฺยาณา, ทุติยตติยปาเทหิ มเชฺฌกลฺยาณา, ปจฺฉิมปาเทน ปริโยสานกลฺยาณาฯ เอกานุสนฺธิกํ สุตฺตํ นิทาเนน อาทิกลฺยาณํ, นิคมเนน ปริโยสานกลฺยาณํ, เสเสน มเชฺฌกลฺยาณํฯ นานานุสนฺธิกํ สุตฺตํ ปฐมานุสนฺธินา อาทิกลฺยาณํ, ปจฺฉิเมน ปริโยสานกลฺยาณํ, เสเสหิ มเชฺฌกลฺยาณํฯ อปิจ สนิทานสอุปฺปตฺติกตฺตา อาทิกลฺยาณํ, เวเนยฺยานํ อนุรูปโต อตฺถสฺส อวิปรีตตาย จ เหตุทาหรณยุตฺตโต จ มเชฺฌกลฺยาณํ, โสตูนํ สทฺธาปฏิลาภชนเนน นิคมเนน จ ปริโยสานกลฺยาณํฯ

สกโลปิ สาสนธโมฺม อตฺตโน อตฺถภูเตน สีเลน อาทิกลฺยาโณ, สมถวิปสฺสนามคฺคผเลหิ มเชฺฌกลฺยาโณ, นิพฺพาเนน ปริโยสานกลฺยาโณฯ สีลสมาธีหิ วา อาทิกลฺยาโณ, วิปสฺสนามเคฺคหิ มเชฺฌกลฺยาโณ, ผลนิพฺพาเนหิ ปริโยสานกลฺยาโณฯ พุทฺธสุโพธิตาย วา อาทิกลฺยาโณ, ธมฺมสุธมฺมตาย มเชฺฌกลฺยาโณ, สงฺฆสุปฺปฏิปฺปตฺติยา ปริโยสานกลฺยาโณฯ ตํ สุตฺวา ตถตฺถาย ปฏิปเนฺนน อธิคนฺตพฺพาย อภิสโมฺพธิยา วา อาทิกลฺยาโณ, ปเจฺจกโพธิยา มเชฺฌกลฺยาโณ, สาวกโพธิยา ปริโยสานกลฺยาโณฯ

สุยฺยมาโน เจส นีวรณวิกฺขมฺภนโต สวเนนปิ กลฺยาณเมว อาวหตีติ อาทิกลฺยาโณ, ปฏิปชฺชิยมาโน สมถวิปสฺสนาสุขาวหนโต ปฏิปตฺติยาปิ กลฺยาณํ อาวหตีติ มเชฺฌกลฺยาโณ, ตถาปฏิปโนฺน จ ปฏิปตฺติผเล นิฏฺฐิเต ตาทิภาวาวหนโต ปฏิปตฺติผเลนปิ กลฺยาณํ อาวหตีติ ปริโยสานกลฺยาโณติ เอวํ อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณตฺตา สฺวากฺขาโตฯ

ยํ ปเนส ภควา ธมฺมํ เทเสโนฺต สาสนพฺรหฺมจริยํ มคฺคพฺรหฺมจริยญฺจ ปกาเสติ นานานเยหิ ทีเปติ, ตํ ยถานุรูปํ อตฺถสมฺปตฺติยา สาตฺถํ, พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา สพฺยญฺชนํฯ สงฺกาสนปกาสนวิวรณวิภชนอุตฺตานีกรณปญฺญตฺติอตฺถปทสมาโยคโต สาตฺถํ, อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิเทฺทสสมฺปตฺติยา สพฺยญฺชนํฯ อตฺถคมฺภีรตาปฏิเวธคมฺภีรตาหิ สาตฺถํ, ธมฺมคมฺภีรตาเทสนาคมฺภีรตาหิ สพฺยญฺชนํฯ อตฺถปฏิภานปฏิสมฺภิทาวิสยโต สาตฺถํ, ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาวิสยโต สพฺยญฺชนํฯ ปณฺฑิตเวทนียโต ปริกฺขกชนปฺปสาทกนฺติ สาตฺถํ, สเทฺธยฺยโต โลกิยชนปฺปสาทกนฺติ สพฺยญฺชนํฯ คมฺภีราธิปฺปายโต สาตฺถํ, อุตฺตานปทโต สพฺยญฺชนํฯ อุปเนตพฺพสฺส อภาวโต สกลปริปุณฺณภาเวน เกวลปริปุณฺณํฯ อปเนตพฺพสฺส อภาวโต นิโทฺทสภาเวน ปริสุทฺธํฯ

อปิจ ปฏิปตฺติยา อธิคมพฺยตฺติโต สาตฺถํ, ปริยตฺติยา อาคมพฺยตฺติโต สพฺยญฺชนํ, สีลาทิปญฺจธมฺมกฺขนฺธยุตฺตโต เกวลปริปุณฺณํ, นิรุปกฺกิเลสโต นิตฺตรณตฺถาย ปวตฺติโต โลกามิ

สนิรเปกฺขโต จ ปริสุทฺธนฺติ เอวํ สาตฺถสพฺยญฺชนเกวลปริปุณฺณปริสุทฺธพฺรหฺมจริยปฺปกาสน โต สฺวากฺขาโตฯ

อตฺถวิปลฺลาสาภาวโต วา สุฏฺฐุ อกฺขาโตติ สฺวากฺขาโตฯ ยถา หิ อญฺญติตฺถิยานํ ธมฺมสฺส อโตฺถ วิปลฺลาสมาปชฺชติ, อนฺตรายิกาติ วุตฺตธมฺมานํ อนฺตรายิกตฺตาภาวโต, นิยฺยานิกาติ วุตฺตธมฺมานํ นิยฺยานิกตฺตาภาวโตฯ เตน เต ทุรกฺขาตธมฺมาเยว โหนฺติ, น ตถา ภควโต ธมฺมสฺส อโตฺถ วิปลฺลาสมาปชฺชติฯ อิเม ธมฺมา อนฺตรายิกา, อิเม ธมฺมา นิยฺยานิกาติ เอวํ วุตฺตธมฺมานํ ตถาภาวานติกฺกมนโตติฯ เอวํ ตาว ปริยตฺติธโมฺม สฺวากฺขาโตฯ

โลกุตฺตรธโมฺม ปน นิพฺพานานุรูปาย ปฏิปตฺติยา ปฏิปทานุรูปสฺส จ นิพฺพานสฺส อกฺขาตตฺตา สฺวากฺขาโตฯ ยถาห – ‘‘สุปญฺญตฺตา โข ปน เตน ภควตา สาวกานํ นิพฺพานคามินี ปฏิปทา สํสนฺทติ นิพฺพานญฺจ ปฏิปทา จฯ เสยฺยถาปิ นาม คโงฺคทกํ ยมุโนทเกน สํสนฺทติ สเมติ, เอวเมว สุปญฺญตฺตา (ที. นิ. ๒.๒๙๖) เตน ภควตา สาวกานํ นิพฺพานคามินี ปฏิปทา สํสนฺทติ นิพฺพานญฺจ ปฏิปทา จา’’ติฯ อริยมโคฺค เจตฺถ อนฺตทฺวยํ อนุปคมฺม มชฺฌิมา ปฏิปทาภูโตว ‘‘มชฺฌิมา ปฏิปทา’’ติ อกฺขาตตฺตา สฺวากฺขาโตฯ สามญฺญผลานิ ปฏิปสฺสทฺธกิเลสาเนว ‘‘ปฏิปสฺสทฺธกิเลสานี’’ติ อกฺขาตตฺตา สฺวากฺขาตานิฯ นิพฺพานํ สสฺสตามตตาณเลณาทิสภาวเมว สสฺสตาทิสภาววเสน อกฺขาตตฺตา สฺวากฺขาตนฺติ เอวํ โลกุตฺตรธโมฺมปิ สฺวากฺขาโตฯ

๑๔๘. **สนฺทิฏฺฐิโก**ติ เอตฺถ ปน อริยมโคฺค ตาว อตฺตโน สนฺตาเน ราคาทีนํ อภาวํ กโรเนฺตน อริยปุคฺคเลน สามํ ทฏฺฐโพฺพติ สนฺทิฏฺฐิโกฯ ยถาห –‘‘รโตฺต โข, พฺราหฺมณ, ราเคน อภิภูโต ปริยาทิณฺณจิโตฺต อตฺตพฺยาพาธายปิ เจเตติ, ปรพฺยาพาธายปิ เจเตติ, อุภยพฺยาพาธายปิ เจเตติฯ เจตสิกํ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทติฯ ราเค ปหีเน เนว อตฺตพฺยาพาธาย เจเตติ, น ปรพฺยาพาธาย เจเตติ, น อุภยพฺยาพาธาย เจเตติ, น เจตสิกํ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทติฯ เอวมฺปิ โข, พฺราหฺมณ, สนฺทิฏฺฐิโก ธโมฺม โหตี’’ติ(อ. นิ. ๓.๕๔)ฯ อปิจ นววิโธปิ โลกุตฺตรธโมฺม เยน เยน อธิคโต โหติ, เตน เตน ปรสทฺธาย คนฺตพฺพตํ หิตฺวา ปจฺจเวกฺขณญาเณน สยํ ทฏฺฐโพฺพติ สนฺทิฏฺฐิโกฯ อถ วา ปสตฺถา ทิฏฺฐิ สนฺทิฏฺฐิ, สนฺทิฏฺฐิยา ชยตีติ สนฺทิฏฺฐิโกฯ ตถา เหตฺถ อริยมโคฺค สมฺปยุตฺตาย, อริยผลํ การณภูตาย, นิพฺพานํ วิสยิภูตาย สนฺทิฏฺฐิยา กิเลเส ชยติฯ ตสฺมา ยถา รเถน ชยตีติ รถิโก, เอวํ นววิโธปิ โลกุตฺตรธโมฺม สนฺทิฏฺฐิยา ชยตีติ สนฺทิฏฺฐิโกฯ

อถ วา ทิฏฺฐนฺติ ทสฺสนํ วุจฺจติฯ ทิฏฺฐเมว สนฺทิฏฺฐํ, ทสฺสนนฺติ อโตฺถฯ สนฺทิฏฺฐํ อรหตีติ สนฺทิฏฺฐิโกฯ โลกุตฺตรธโมฺม หิ ภาวนาภิสมยวเสน สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน จ ทิสฺสมาโนเยว วฏฺฏภยํ นิวเตฺตติฯ ตสฺมา ยถา วตฺถํ อรหตีติ วตฺถิโก, เอวํ สนฺทิฏฺฐํ อรหตีติ สนฺทิฏฺฐิโกฯ

๑๔๙. อตฺตโน ผลทานํ สนฺธาย นาสฺส กาโลติ อกาโลฯ อกาโลเยว **อกาลิโก**ฯ น ปญฺจาหสตฺตาหาทิเภทํ กาลํ เขเปตฺวา ผลํ เทติ, อตฺตโน ปน ปวตฺติสมนนฺตรเมว ผลโทติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา อตฺตโน ผลทาเน ปกโฏฺฐ กาโล ปโตฺต อสฺสาติ กาลิโกฯ โก โส? โลกิโย กุสลธโมฺมฯ อยํ ปน สมนนฺตรผลตฺตา น กาลิโกติ อกาลิโกฯ อิทํ มคฺคเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ

๑๕๐. ‘‘เอหิ ปสฺส อิมํ ธมฺม’’นฺติ เอวํ ปวตฺตํ เอหิปสฺสวิธึ อรหตีติ **เอหิปสฺสิโก**ฯ กสฺมา ปเนส ตํ วิธึ อรหตีติ? วิชฺชมานตฺตา ปริสุทฺธตฺตา จ ฯ ริตฺตมุฏฺฐิยํ หิ หิรญฺญํ วา สุวณฺณํ วา อตฺถีติ วตฺวาปิ ‘‘เอหิ ปสฺส อิม’’นฺติ น สกฺกา วตฺตุํฯ กสฺมา? อวิชฺชมานตฺตาฯ วิชฺชมานมฺปิ จ

คูถํ วา มุตฺตํ วา มนุญฺญภาวปฺปกาสเนน จิตฺตสมฺปหํสนตฺถํ ‘‘เอหิ ปสฺส อิม’’นฺติ น สกฺกา วตฺตุํฯ อปิจ โข ปน ติเณหิ วา ปเณฺณหิ วา ปฏิจฺฉาเทตพฺพเมว โหติฯ กสฺมา? อปริสุทฺธตฺตาฯ อยํ ปน นววิโธปิ โลกุตฺตรธมฺโม สภาวโตว วิชฺชมาโน วิคตวลาหเก อากาเส สมฺปุณฺณจนฺทมณฺฑลํ วิย ปณฺฑุกมฺพเล นิกฺขิตฺตชาติมณิ วิย จ ปริสุทฺโธฯ ตสฺมา วิชฺชมานตฺตา ปริสุทฺธตฺตา จ เอหิปสฺสวิธึ อรหตีติ เอหิปสฺสิโกฯ

๑๕๑. อุปเนตพฺพนฺติ **โอปเนยฺยิโก**ฯ อยํ ปเนตฺถ วินิจฺฉโย, อุปนยนํ อุปนโย, อาทิตฺตํ เจลํ วา สีสํ วา อชฺฌุเปกฺขิตฺวาปิ ภาวนาวเสน อตฺตโน จิตฺเต อุปนยนํ อรหตีติ โอปนยิโกฯ โอปนยิโกว โอปเนยฺยิโกฯ อิทํ สงฺขเต โลกุตฺตรธมฺเม ยุชฺชติฯ อสงฺขเต ปน อตฺตโน จิตฺเตน อุปนยนํ อรหตีติ โอปเนยฺยิโกฯ สจฺฉิกิริยาวเสน อลฺลียนํ อรหตีติ อโตฺถฯ

อถ วา นิพฺพานํ อุปเนตีติ อริยมโคฺค อุปเนโยฺยฯ สจฺฉิกาตพฺพตํ อุปเนตพฺพโตฺติ ผลนิพฺพานธโมฺม อุปเนโยฺยฯ อุปเนโยฺย เอว โอปเนยฺยิโกฯ

๑๕๒. **ปจฺจตฺตํ เวทิตโพฺพ วิญฺญูหี**ติ สเพฺพหิปิ อุคฺฆฏิตญฺญูอาทีหิ วิญฺญูหิ อตฺตนิ อตฺตนิ เวทิตโพฺพ ‘‘ภาวิโต เม มโคฺค, อธิคตํ ผลํ, สจฺฉิกโต นิโรโธ’’ติฯ น หิ อุปชฺฌาเยน ภาวิเตน มเคฺคน สทฺธิวิหาริกสฺส กิเลสา ปหียนฺติ, น โส ตสฺส ผลสมาปตฺติยา ผาสุวิหรติ, น เตน สจฺฉิกตํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติฯ ตสฺมา น เอส ปรสฺส สีเส อาภรณํ วิย ทฏฺฐโพฺพ, อตฺตโน ปน จิเตฺตเยว ทฏฺฐโพฺพ, อนุภวิตโพฺพ วิญฺญูหีติ วุตฺตํ โหติฯ พาลานํ ปน อวิสโย เจสฯ

อปิจ สฺวากฺขาโต อยํ ธโมฺมฯ กสฺมา? สนฺทิฏฺฐิกตฺตาฯ สนฺทิฏฺฐิโก, อกาลิกตฺตาฯ อกาลิโก, เอหิปสฺสิกตฺตาฯ โย จ เอหิปสฺสิโก, โส นาม โอปเนยฺยิโก โหตีติฯ

๑๕๓. ตเสฺสวํ สฺวากฺขาตตาทิเภเท ธมฺมคุเณ อนุสฺสรโต เนว ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติฯ น โทส…เป.… น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติฯ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ ธมฺมํ อารพฺภาติ (อ. นิ. ๖.๑๐) ปุริมนเยเนว วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ ธมฺมคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการคุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติฯ ตเทตํ ธมฺมคุณานุสฺสรณวเสน อุปฺปนฺนตฺตา ธมฺมานุสฺสติเจฺจว สงฺขํ คจฺฉติฯ

อิมญฺจ ปน ธมฺมานุสฺสตึ อนุยุโตฺต ภิกฺขุ เอวํ โอปเนยฺยิกสฺส ธมฺมสฺส เทเสตารํ อิมินาปเงฺคน สมนฺนาคตํ สตฺถารํ เนว อตีตํเส สมนุปสฺสามิ, น ปเนตรหิ อญฺญตฺร เตน ภควตาติ เอวํ ธมฺมคุณทสฺสเนเนว สตฺถริ สคารโว โหติ สปฺปติโสฺสฯ ธเมฺม ครุจิตฺตีกาโร สทฺธาทิเวปุลฺลํ อธิคจฺฉติ, ปีติปาโมชฺชพหุโล โหติ, ภยเภรวสโห, ทุกฺขาธิวาสนสมโตฺถ, ธเมฺมน สํวาสสญฺญํ ปฏิลภติ, ธมฺมคุณานุสฺสติยา อชฺฌาวุตฺถญฺจสฺส สรีรมฺปิ เจติยฆรมิว ปูชารหํ โหติ, อนุตฺตรธมฺมาธิคมาย จิตฺตํ นมติ, วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุสมาโยเค จสฺส ธมฺมสุธมฺมตํ สมนุสฺสรโตหิโรตฺตปฺปํ ปจฺจุปฏฺฐาติฯ อุตฺตริ อปฺปฏิวิชฺฌโนฺต ปน สุคติปรายโน โหติฯ

> ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ, กยิราถ สุเมธโส;
> เอวํ มหานุภาวาย, ธมฺมานุสฺสติยา สทาติฯ

อิทํ ธมฺมานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํฯ

๓. สงฺฆานุสฺสติกถา

๑๕๔. สงฺฆานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมนาปิ รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน ‘‘สุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, อุชุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, ญายปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, สามีจิปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ, ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา , เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย, ปาหุเนยฺโย, ทกฺขิเณยฺโย, อญฺชลิกรณีโย, อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสา’’ติ (อ. นิ. ๖.๑๐) เอวํ อริยสงฺฆคุณา อนุสฺสริตพฺพาฯ

๑๕๕. ตตฺถ **สุปฺปฏิปนฺโน**ติ สุฏฺฐุ ปฏิปนฺโน, สมฺมาปฏิปทํ อนิวตฺติปฏิปทํ อนุโลมปฏิปทํ อปจฺจนีกปฏิปทํ ธมฺมานุธมฺมปฏิปทํ ปฏิปนฺโนติ วุตฺตํ โหติฯ ภควโต โอวาทานุสาสนิํ สกฺกจฺจํ สุณนฺตีติ สาวกาฯ สาวกานํ สโงฺฆ **สาวกสโงฺฆ,** สีลทิฏฺฐิสามญฺญตาย สงฺฆาตภาวมาปนฺโน สาวกสมูโหติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปน สา สมฺมาปฏิปทา อุชุ อวงฺกา อกุฏิลา อชิมฺหา, อริโย จ ญาโยติปิ วุจฺจติ, อนุจฺฉวิกตฺตา จ สามีจีติปิ สงฺขํ คตาฯ ตสฺมา ตมฺปฏิปนฺโน อริยสโงฺฆ **อุชุปฺปฏิปนฺโน ญายปฺปฏิปนฺโน สามีจิปฺปฏิปนฺโน**ติปิ วุโตฺตฯ

เอตฺถ จ เย มคฺคฏฺฐา, เต สมฺมาปฏิปตฺติสมงฺคิตาย สุปฺปฏิปนฺนาฯ เย ผลฏฺฐา, เต สมฺมาปฏิปทาย อธิคนฺตพฺพสฺส อธิคตตฺตา อตีตํ ปฏิปทํ สนฺธาย สุปฺปฏิปนฺนาติ เวทิตพฺพาฯ

อปิจ สฺวากฺขาเต ธมฺมวินเย ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปนฺนตฺตาปิ อปณฺณกปฏิปทํ ปฏิปนฺนตฺตาปิ **สุปฺปฏิปนฺโน**ฯ

มชฺฌิมาย ปฏิปทาย อนฺตทฺวยมนุปคมฺม ปฏิปนฺนตฺตา กายวจีมโนวงฺกกุฏิลชิมฺหโทสปฺปหานาย ปฏิปนฺนตฺตา จ อุชุปฺปฏิปนฺนตฺตา จ **อุชุปฺปฏิปนฺโน**ฯ

ญาโย วุจฺจติ นิพฺพานํฯ ตทตฺถาย ปฏิปนฺนตฺตา **ญายปฺปฏิปนฺโน**ฯ

ยถา ปฏิปนฺนา สามีจิปฺปฏิปนฺนารหา โหนฺติ, ตถา ปฏิปนฺนตฺตา **สามีจิปฺปฏิปนฺโน**ฯ

๑๕๖. **ยทิท**นฺติ ยานิ อิมานิฯ **จตฺตาริ ปุริสยุคานี**ติ ยุคฬวเสน ปฐมมคฺคโฏฺฐ ผลโฏฺฐติ อิทเมกํ ยุคฬนฺติ เอวํ จตฺตาริ ปุริสยุคฬานิ โหนฺติฯ **อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา**ติ ปุริสปุคฺคลวเสน เอโก ปฐมมคฺคโฏฺฐ เอโก ผลโฏฺฐติ อิมินา นเยน อเฏฺฐว ปุริสปุคฺคลา โหนฺติ ฯ เอตฺถ จ ปุริโสติ วา ปุคฺคโลติ วา เอกตฺถานิ เอตานิ ปทานิฯ เวเนยฺยวเสน ปเนตํ วุตฺตํฯ **เอส ภควโต สาวกสโงฺฆ**ติ ยานิมานิ ยุควเสน จตฺตาริ ปุริสยุคานิ, ปาฏิเอกฺกโต อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา, เอส ภควโต สาวกสโงฺฆ, อาหุเนยฺยติอาทีสุ อาเนตฺวา หุนิตพฺพนฺติ อาหุนํ, ทูรโตปิ อาเนตฺวา สีลวนฺเตสุ ทาตพฺพนฺติ อโตฺถฯ จตุนฺนํ ปจฺจยานเมตมธิวจนํฯ ตํ อาหุนํ ปฏิคฺคเหตุํ ยุโตฺต ตสฺส มหปฺผลกรณโตติ **อาหุเนยฺโย**ฯ อถ วา ทูรโตปิ อาคนฺตฺวา สพฺพสาปเตยฺยมฺปิ เอตฺถ หุนิตพฺพนฺติ อาหวนีโยฯ สกฺกาทีนมฺปิ วา อาหวนํ อรหตีติ อาหวนีโยฯ โย จายํ พฺราหฺมณานํ อาหวนีโย นาม อคฺคิ, ยตฺถ หุตํ มหปฺผลนฺติ เตสํ ลทฺธิฯ สเจ หุตสฺส มหปฺผลตาย อาหวนีโย, สโงฺฆว อาหวนีโยฯ สเงฺฆ หุตญฺหิ มหปฺผลํ โหติฯ ยถาห –

> ‘‘โย จ วสฺสสตํ ชนฺตุ, อคฺคิํ ปริจเร วเน;
> เอกญฺจ ภาวิตตฺตานํ, มุหุตฺตมปิ ปูชเย;
> สาเยว ปูชนา เสโยฺย, ยเญฺจ วสฺสสตํ หุต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๑๐๗);

ตเทตํ นิกายนฺตเร อาหวนีโยติ ปทํ อิธ อาหุเนยฺยติ อิมินา ปเทน อตฺถโต เอกํฯ พฺยญฺชนโต ปเนตฺถ กิญฺจิมตฺตเมว นานํฯ อิติ **อาหุเนยฺโย**ฯ

ปาหุเนยฺยติ เอตฺถ ปน ปาหุนํ วุจฺจติ ทิสาวิทิสโต อาคตานํ ปิยมนาปานํ ญาติมิตฺตานมตฺถาย สกฺกาเรน ปฏิยตฺตํ อาคนฺตุกทานํฯ ตมฺปิ ฐเปตฺวา เต ตถารูเป ปาหุนเก สงฺฆสฺเสว ทาตุํ ยุตฺตํ, สงฺโฆว ตํ ปฏิคฺคเหตุํ ยุตฺโตฯ สงฺฆสทิโส หิ ปาหุนโก นตฺถิฯ ตถา เหส เอกพุทฺธนฺตเร จ ทิสฺสติ, อโพฺพกิณฺณญฺจ ปิยมนาปตฺตกเรหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโตติฯ เอวํ ปาหุนมสฺส ทาตุํ ยุตฺตํ ปาหุนญฺจ ปฏิคฺคเหตุํ ยุตฺโตติ ปาหุเนยฺโยฯ เยสํ ปน ปาหวนีโยติ ปาฬิ, เตสํ ยสฺมา สงฺโฆ ปุพฺพการมรหติ, ตสฺมา สพฺพปฐมํ อาเนตฺวา เอตฺถ หุนิตพฺพนฺติ ปาหวนีโยฯ สพฺพปฺปกาเรน วา อาหวนมรหตีติ ปาหวนีโยฯ สฺวายมิธ เตเนว อตฺเถน ปาหุเนยฺยติ วุจฺจติฯ

ทกฺขิณาติ ปน ปรโลกํ สทฺทหิตฺวา ทาตพฺพทานํ วุจฺจติฯ ตํ ทกฺขิณํ อรหติ, ทกฺขิณาย วา หิโต ยสฺมา นํ มหปฺผลกรณตาย วิโสเธตีติ **ทกฺขิเณยฺโย**ฯ

อุโภ หตฺเถ สิรสฺมึ ปติฏฺฐเปตฺวา สพฺพโลเกน กยิรมานํ อญฺชลิกมฺมํ อรหตีติ **อญฺชลิกรณีโย**ฯ

อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ สพฺพโลกสฺส อสทิสํ ปุญฺญวิรูหนฏฺฐานํฯ ยถา หิ รโญฺญ วา อมจฺจสฺส วา สาลีนํ วา ยวานํ วา วิรูหนฏฺฐานํ รโญฺญ สาลิกฺเขตฺตํ รโญฺญ ยวกฺเขตฺตนฺติ วุจฺจติ, เอวํ สงฺโฆ สพฺพโลกสฺส ปุญฺญานํ วิรูหนฏฺฐานํฯ สงฺฆํ นิสฺสาย หิ โลกสฺส นานปฺปการหิตสุขสํวตฺตนิกานิ ปุญฺญานิ วิรูหนฺติฯ ตสฺมา สงฺโฆ อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติฯ

๑๕๗. เอวํ สุปฺปฏิปนฺนตาทิเภเท สงฺฆคุเณ อนุสฺสรโต เนว ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติฯ น โทส…เป.… น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติฯ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ สงฺฆํ อารพฺภาติ (อ. นิ. ๖.๑๐) ปุริมนเยเนว วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ สงฺฆคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการคุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติฯ ตเทตํ สงฺฆคุณานุสฺสรณวเสน อุปฺปนฺนตฺตา สงฺฆานุสฺสติเจฺจว สงฺขํ คจฺฉติฯ

อิมญฺจ ปน สงฺฆานุสฺสตึ อนุยุโตฺต ภิกฺขุ สเงฺฆ สคารโว โหติ สปฺปติโสฺสฯ สทฺธาทิเวปุลฺลํ อธิคจฺฉติ, ปีติปาโมชฺชพหุโล โหติ, ภยเภรวสโห, ทุกฺขาธิวาสนสมโตฺถ, สเงฺฆน สํวาสสญฺญํ ปฏิลภติฯ สงฺฆคุณานุสฺสติยา อชฺฌาวุตฺถญฺจสฺส สรีรํ สนฺนิปติตสงฺฆมิว อุโปสถาคารํ ปูชารหํ โหติ, สงฺฆคุณาธิคมาย จิตฺตํ นมติ, วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุสมาโยเค จสฺส สมฺมุขา สงฺฆํ ปสฺสโต วิย หิโรตฺตปฺปํ ปจฺจุปฏฺฐาติ, อุตฺตริ อปฺปฏิวิชฺฌโนฺต ปน สุคติปรายโน โหติฯ

> ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ, กยิราถ สุเมธโส;
> เอวํ มหานุภาวาย, สงฺฆานุสฺสติยา สทาติฯ

อิทํ สงฺฆานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํฯ

๔. สีลานุสฺสติกถา

๑๕๘. สีลานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมน ปน รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน ''อโห วต เม สีลานิ อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ ภุชิสฺสานิ วิญฺญุปฺปสตฺถานิ อปรามฏฺฐานิ สมาธิสํวตฺตนิกานี''ติ (อ. นิ. ๖.๑๐) เอวํ อขณฺฑตาทิคุณวเสน อตฺตโน สีลานิ อนุสฺสริตพฺพานิฯ ตานิ จ คหเฏฺฐน คหฏฺฐสีลานิ, ปพฺพชิเตน ปพฺพชิตสีลานิฯ

คหฏฺฐสีลานิ วา โหนฺตุ ปพฺพชิตสีลานิ วา, เยสํ อาทิมฺหิ วา อเนฺต วา เอกมฺปิ น ภินฺนํ, ตานิ ปริยเนฺต ฉินฺนสาฏโก วิย น ขณฺฑานีติ **อขณฺฑานิ**ฯ เยสํ เวมเชฺฌ เอกมฺปิ น ภินฺนํ, ตานิ มเชฺฌ วินิวิทฺธสาฏโก วิย น ฉิทฺทานีติ **อจฺฉิทฺทานิ**ฯ เยสํ ปฏิปาฏิยา เทฺว วา ตีณิ วา น ภินฺนานิ, ตานิ ปิฏฺฐิยา วา กุจฺฉิยา วา อุฏฺฐิเตน ทีฆวฏฺฏาทิสณฺฐาเนน วิสภาควเณฺณน กาฬรตฺตาทีนํ อญฺญตรสรีรวณฺณา คาวี วิย น สพลานีติ **อสพลานิ**ฯ ยานิ อนฺตรนฺตรา น ภินฺนานิ, ตานิ วิสภาคพินฺทุวิจิตฺรา คาวี วิย น กมฺมาสานีติ **อกมฺมาสานิ**ฯ อวิเสเสน วา สพฺพานิปิ สตฺตวิเธน เมถุนสํโยเคน โกธุปนาหาทีหิ จ ปาปธเมฺมหิ อนุปหตตฺตา อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิฯ ตานิเยว ตณฺหาทาสพฺยโต โมเจตฺวา ภุชิสฺสภาวกรเณน **ภุชิสฺสานิ**ฯ พุทฺธาทีหิ วิญฺญูหิ ปสตฺถตฺตา **วิญฺญุปฺปสตฺถานิ**ฯ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อปรามฏฺฐตาย เกนจิ วา อยํ เต สีเลสุ โทโสติ เอวํ ปรามฏฺฐุํ อสกฺกุเณยฺยตาย **อปรามฏฺฐานิ**ฯ อุปจารสมาธึ อปฺปนาสมาธึ วา, อถ วา ปน มคฺคสมาธึ ผลสมาธิญฺจาปิ สํวเตฺตนฺตีติ **สมาธิสํวตฺตนิกานิ**ฯ

๑๕๙. เอวํ อขณฺฑตาทิคุณวเสน อตฺตโน สีลานิ อนุสฺสรโต เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติฯ น โทส…เป.… น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติฯ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ, สีลํ อารพฺภาติ ปุริมนเยเนว วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ สีลคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการคุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติฯ ตเทตํ สีลคุณานุสฺสรณวเสน อุปฺปนฺนตฺตา สีลานุสฺสติเจฺจว สงฺขํ คจฺฉติฯ

อิมญฺจ ปน สีลานุสฺสตึ อนุยุโตฺต ภิกฺขุ สิกฺขาย สคารโว โหติ สภาควุตฺติ, ปฏิสนฺถาเร อปฺปมโตฺต, อตฺตานุวาทาทิภยวิรหิโต, อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวี, สทฺธาทิเวปุลฺลํ อธิคจฺฉติ, ปีติปาโมชฺชพหุโล โหติฯ อุตฺตริ อปฺปฏิวิชฺฌโนฺต ปน สุคติปรายโน โหติฯ

> ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ, กยิราถ สุเมธโส;
> เอวํ มหานุภาวาย, สีลานุสฺสติยา สทาติฯ

อิทํ สีลานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํฯ

๕. จาคานุสฺสติกถา

๑๖๐. จาคานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมน ปน ปกติยา จาคาธิมุเตฺตน นิจฺจปฺปวตฺตทานสํวิภาเคน ภวิตพฺพํฯ อถ วา ปน ภาวนํ อารภเนฺตน อิโต ทานิ ปภุติ สติ ปฏิคฺคาหเก อนฺตมโส เอกาโลปมตฺตมฺปิ ทานํ อทตฺวา น ภุญฺชิสฺสามีติ สมาทานํ กตฺวา ตํทิวสํ คุณวิสิเฎฺฐสุ ปฏิคฺคาหเกสุ ยถาสตฺติ ยถาพลํ ทานํ ทตฺวา ตตฺถ นิมิตฺตํ คณฺหิตฺวา รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน ‘‘ลาภา วต เม สุลทฺธํ วต เม, โยหํ มเจฺฉรมลปริยุฏฺฐิตาย ปชาย วิคตมลมเจฺฉเรน เจตสา วิหรามิ มุตฺตจาโค ปยตปาณิ โวสฺสคฺครโต ยาจโยโค ทานสํวิภาครโต’’ติ เอวํ วิคตมลมเจฺฉรตาทิคุณวเสน อตฺตโน จาโค อนุสฺสริตโพฺพฯ

ตตฺถ **ลาภา วต เม**ติ มยฺหํ วต ลาภา, เย อิเม ‘‘อายุํ โข ปน ทตฺวา อายุสฺส ภาคี โหติ ทิพฺพสฺส วา มานุสสฺส วา’’ อิติ (อ. นิ. ๕.๓๗) จ, ‘‘ททํ ปิโย โหติ ภชนฺติ นํ พหู’’ อิติ (อ. นิ. ๕.๓๔) จ, ‘‘ททมาโน ปิโย โหติ, สตํ ธมฺมํ อนุกฺกมํ’’ อิติ (อ. นิ. ๕.๓๕) จ เอวมาทีหิ นเยหิ ภควตา ทายกสฺส ลาภา สํวณฺณิตา, เต มยฺหํ อวสฺสํ ภาคิโนติ อธิปฺปาโยฯ **สุลทฺธํ วต เม**ติ ยํ

มยา อิทํ สาสนํ มนุสฺสตฺตํ วา ลทฺธํ, ตํ สุลทฺธํ วต เมฯ กสฺมา ? โยหํ มเจฺฉรมลปริยุฏฺฐิตาย ปชาย…เป…. ทานสํวิภาครโตติฯ

ตตฺถ **มเจฺฉรมลปริยุฏฺฐิตายา**ติ มเจฺฉรมเลน อภิภูตายฯ **ปชายา**ติ ปชายนวเสน สตฺตา วุจฺจนฺติฯ ตสฺมา อตฺตโน สมฺปตฺตีนํ ปรสาธารณภาวมสหนลกฺขเณน จิตฺตสฺส ปภสฺสรภาวทูสกานํ กณฺหธมฺมานํ อญฺญตเรน มเจฺฉรมเลน อภิภูเตสุ สเตฺตสูติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **วิคตมลมเจฺฉเรนา**ติ อเญฺญสมฺปิ ราคโทสาทิมลานเญฺจว มเจฺฉรสฺส จ วิคตตฺตา วิคตมลมเจฺฉเรนฯ **เจตสา วิหรามี**ติ ยถาวุตฺตปฺปการจิโตฺต หุตฺวา วสามีติ อโตฺถฯ สุเตฺตสุ ปน มหานามสกฺกสฺส โสตาปนฺนสฺส สโต นิสฺสยวิหารํ ปุจฺฉโต นิสฺสยวิหารวเสน เทสิตตฺตา อคารํ อชฺฌาวสามีติ วุตฺตํฯ ตตฺถ อภิภวิตฺวา วสามีติ อโตฺถฯ

มุตฺตจาโคติ วิสฺสฏฺฐจาโคฯ **ปยตปาณี**ติ ปริสุทฺธหโตฺถฯ สกฺกจฺจํ สหตฺถา เทยฺยธมฺมํ ทาตุํ สทา โธตหโตฺถเยวาติ วุตฺตํ โหติฯ **โวสฺสคฺครโต**ติ โวสฺสชฺชนํ โวสฺสโคฺค, ปริจฺจาโคติ อโตฺถฯ ตสฺมิํ โวสฺสเคฺค สตตาภิโยควเสน รโตติ โวสฺสคฺครโตฯ **ยาจโยโค**ติ ยํ ยํ ปเร ยาจนฺติ, ตสฺส ตสฺส ทานโต ยาจนโยโคติ อโตฺถฯ ยาชโยโคติปิ ปาโฐฯ ยชนสงฺขาเตน ยาเชน ยุโตฺตติ อโตฺถฯ **ทานสํวิภาครโต**ติ ทาเน จ สํวิภาเค จ รโตฯ อหญฺหิ ทานญฺจ เทมิ, อตฺตนา ปริภุญฺชิตพฺพโตปิ จ สํวิภาคํ กโรมิ, เอเตฺถว จสฺมิ อุภเย รโตติ เอวํ อนุสฺสรตีติ อโตฺถฯ

๑๖๑. ตเสฺสวํ วิคตมลมเจฺฉรตาทิคุณวเสน อตฺตโน จาคํ อนุสฺสรโต เนว ตสฺมิํ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติฯ น โทส…เป…. น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติฯ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ โหติ จาคํ อารพฺภาติ (อ. นิ. ๕.๑๐) ปุริมนเยเนว วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ จาคคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการจาคคุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติฯ ตเทตํ จาคคุณานุสฺสรณวเสน อุปฺปนฺนตฺตา จาคานุสฺสติเจฺจว สงฺขํ คจฺฉติฯ

อิมญฺจ ปน จาคานุสฺสติํ อนุยุโตฺต ภิกฺขุ ภิโยฺยโส มตฺตาย จาคาธิมุโตฺต โหติ, อโลภชฺฌาสโย, เมตฺตาย อนุโลมการี, วิสารโท, ปีติปาโมชฺชพหุโล, อุตฺตริ อปฺปฏิวิชฺฌโนฺต ปน สุคติปรายโน โหติฯ

> ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ, กยิราถ สุเมธโส;
> เอวํ มหานุภาวาย, จาคานุสฺสติยา สทาติฯ

อิทํ จาคานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํฯ

๖. เทวตานุสฺสติกถา

๑๖๒. เทวตานุสฺสติํ ภาเวตุกาเมน ปน อริยมคฺควเสน สมุทาคเตหิ สทฺธาทีหิ คุเณหิ สมนฺนาคเตน ภวิตพฺพํฯ ตโต รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน ''สนฺติ เทวา จาตุมหาราชิกา, สนฺติ เทวา ตาวติํสา, ยามา, ตุสิตา, นิมฺมานรติโน, ปรนิมฺมิตวสวตฺติโน, สนฺติ เทวา พฺรหฺมกายิกา, สนฺติ เทวา ตตุตฺตริ, ยถารูปาย สทฺธาย สมนฺนาคตา ตา เทวตา อิโต จุตา ตตฺถ อุปปนฺนา, มยฺหมฺปิ ตถารูปา สทฺธา สํวิชฺชติฯ ยถารูเปน สีเลนฯ ยถารูเปน สุเตนฯ ยถารูเปน จาเคนฯ ยถารูปาย ปญฺญาย สมนฺนาคตา ตา เทวตา อิโต จุตา ตตฺถ อุปปนฺนา, มยฺหมฺปิ ตถารูปา

ปญฺญา สํวิชฺชตี’’ติ (อ. นิ. ๖.๑๐) เอวํ เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อตฺตโน สทฺธาทิคุณา อนุสฺสริตพฺพาฯ

สุเตฺต ปน ยสฺมิํ มหานาม สมเย อริยสาวโก อตฺตโน จ ตาสญฺจ เทวตานํ สทฺธญฺจ สีลญฺจ สุตญฺจ จาคญฺจ ปญฺญญฺจ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมิํ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหตีติ วุตฺตํฯ กิญฺจาปิ วุตฺตํ, อถ โข ตํ สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตพฺพเทวตานํ อตฺตโน สทฺธาทีหิ สมานคุณทีปนตฺถํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อฏฺฐกถายญฺหิ เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อตฺตโน คุเณ อนุสฺสรตีติ ทฬฺหํ กตฺวา วุตฺตํฯ

๑๖๓. ตสฺมา ปุพฺพภาเค เทวตานํ คุเณ อนุสฺสริตฺวา อปรภาเค อตฺตโน สํวิชฺชมาเน สทฺธาทิคุเณ อนุสฺสรโต จสฺส เนว ตสฺมิํ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติฯ น โทส…เป.… น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, อุชุคตเมวสฺส ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ โหติ เทวตา อารพฺภาติ (อ. นิ. ๖.๑๐) ปุริมนเยเนว วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ สทฺธาทิคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการคุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติฯ ตเทตํ เทวตานํ คุณสทิสสทฺธาทิคุณานุสฺสรณวเสน เทวตานุสฺสติเจฺจว สงฺขํ คจฺฉติฯ

อิมญฺจ ปน เทวตานุสฺสติํ อนุยุโตฺต ภิกฺขุ เทวตานํ ปิโย โหติ มนาโป, ภิโยฺยโส มตฺตาย สทฺธาทิเวปุลฺลํ อธิคจฺฉติ, ปีติปาโมชฺชพหุโล วิหรติฯ อุตฺตริ อปฺปฏิวิชฺฌโนฺต ปน สุคติปรายโน โหติฯ

> ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ, กยิราถ สุเมธโส;
> เอวํ มหานุภาวาย, เทวตานุสฺสติยา สทาติฯ

อิทํ เทวตานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํฯ

ปกิณฺณกกถา

๑๖๔. ยํ ปน เอตาสํ วิตฺถารเทสนายํ ‘‘อุชุคตเมวสฺส ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ โหติ ตถาคตํ อารพฺภา’’ติอาทีนิ วตฺวา ‘‘อุชุคตจิโตฺต โข ปน, มหานาม, อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ, ลภติ ธมฺมเวทํ, ลภติ ธมฺมูปสํหิตํ ปาโมชฺชํ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายตี’’ติ (อ. นิ. ๖.๑๐) วุตฺตํ, ตตฺถ อิติปิ โส ภควาติอาทีนํ อตฺถํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนํ ตุฏฺฐิํ สนฺธาย **ลภติ อตฺถเวท**นฺติ วุตฺตํฯ ปาฬิํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนํ ตุฏฺฐิํ สนฺธาย **ลภติ ธมฺมเวทํ**ฯ อุภยวเสน **ลภติ ธมฺมูปสํหิตํ ปาโมชฺช**นฺติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ยญฺจ เทวตานุสฺสติยํ เทวตา อารพฺภาติ วุตฺตํ, ตํ ปุพฺพภาเค เทวตา อารพฺภ ปวตฺตจิตฺตวเสน เทวตาคุณสทิเส วา เทวตาภาวนิปฺผาทเก คุเณ อารพฺภ ปวตฺตจิตฺตวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๑๖๕. อิมา ปน ฉ อนุสฺสติโย อริยสาวกานเญฺญว อิชฺฌนฺติฯ เตสํ หิ พุทฺธธมฺมสงฺฆคุณา ปากฏา โหนฺติฯ เต จ อขณฺฑตาทิคุเณหิ สีเลหิ, วิคตมลมเจฺฉเรน จาเคน, มหานุภาวานํ เทวตานํ คุณสทิเสหิ สทฺธาทิคุเณหิ สมนฺนาคตาฯ มหานามสุเตฺต (อ. นิ. ๖.๑๐) จ โสตาปนฺนสฺส นิสฺสยวิหารํ ปุเฏฺฐน ภควตา โสตาปนฺนสฺส นิสฺสยวิหารทสฺสนตฺถเมว เอตา วิตฺถารโต กถิตาฯ

เคธสุเตฺตปิ ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, อิติปิ โส ภควา…เป…. อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ นิกฺขนฺตํ มุตฺตํ วุฏฺฐิตํ เคธมฺหาฯ เคโธติ โข, ภิกฺขเว, ปญฺจเนฺนตํ กามคุณานมธิวจนํฯ อิทมฺปิ โข, ภิกฺขเว, อารมฺมณํ กริตฺวา เอวมิเธกเจฺจ สตฺตา วิสุชฺฌนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๖.๒๕) เอวํ อริยสาวกสฺส อนุสฺสติวเสน จิตฺตํ วิโสเธตฺวา อุตฺตริ ปรมตฺถวิสุทฺธิอธิคมตฺถาย กถิตาฯ

อายสฺมตา มหากจฺจาเนน เทสิเต สมฺพาโธกาสสุเตฺตปิ ‘‘อจฺฉริยํ, อาวุโส, อพฺภุตํ, อาวุโส, ยาวญฺจิทํ เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุเทฺธน สมฺพาเธ โอกาสาธิคโม อนุพุโทฺธ สตฺตานํ วิสุทฺธิยา…เป…. นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย ยทิทํ ฉ อนุสฺสติฏฺฐานานิฯ กตมานิ ฉ? อิธาวุโส, อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ…เป…. เอวมิเธกเจฺจ สตฺตา วิสุทฺธิธมฺมา ภวนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๖.๒๖) เอวํ อริยสาวกเสฺสว ปรมตฺถวิสุทฺธิธมฺมตาย โอกาสาธิคมวเสน กถิตาฯ

อุโปสถสุเตฺตปิ ‘‘กถญฺจ, วิสาเข, อริยูโปสโถ โหติ? อุปกฺกิลิฏฺฐสฺส, วิสาเข, จิตฺตสฺส อุปกฺกเมน ปริโยทปนา โหติฯ กถญฺจ, วิสาเข, อุปกฺกิลิฏฺฐสฺส จิตฺตสฺส อุปกฺกเมน ปริโยทปนา โหติ? อิธ, วิสาเข, อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๗๑) เอวํ อริยสาวกเสฺสว อุโปสถํ อุปวสโต จิตฺตวิโสธนกมฺมฏฺฐานวเสน อุโปสถสฺส มหปฺผลภาวทสฺสนตฺถํ กถิตาฯ

เอกาทสนิปาเตปิ ‘‘สโทฺธ โข, มหานาม, อาราธโก โหติ, โน อสฺสโทฺธฯ อารทฺธวีริโย, อุปฏฺฐิตสติ, สมาหิโต, ปญฺญวา, มหานาม , อาราธโก โหติ, โน ทุปฺปโญฺญฯ อิเมสุ โข ตฺวํ, มหานาม, ปญฺจสุ ธเมฺมสุ ปติฏฺฐาย ฉ ธเมฺม อุตฺตริ ภาเวยฺยาสิฯ อิธ ตฺวํ, มหานาม, ตถาคตํ อนุสฺสเรยฺยาสิ อิติปิ โส ภควา’’ติ (อ. นิ. ๑๑.๑๑) เอวํ อริยสาวกเสฺสว ‘‘เตสํ โน, ภเนฺต, นานาวิหาเรน วิหรตํ เกนสฺส วิหาเรน วิหริตพฺพ’’นฺติ ปุจฺฉโต วิหารทสฺสนตฺถํ กถิตาฯ

๑๖๖. เอวํ สเนฺตปิ ปริสุทฺธสีลาทิคุณสมนฺนาคเตน ปุถุชฺชเนนาปิ มนสิ กาตพฺพาฯ อนุสฺสววเสนาปิ หิ พุทฺธาทีนํ คุเณ อนุสฺสรโต จิตฺตํ ปสีทติเยวฯ ยสฺสานุภาเวน นีวรณานิ วิกฺขเมฺภตฺวา อุฬารปาโมชฺช วิปสฺสนํ อารภิตฺวา อรหตฺตํเยว สจฺฉิกเรยฺย กฏอนฺธการวาสี **ผุสฺสเทวเตฺถโร** วิยฯ

โส กิรายสฺมา มาเรน นิมฺมิตํ พุทฺธรูปํ ทิสฺวา ‘‘อยํ ตาว สราคโทสโมโห เอวํ โสภติ, กถํ นุ โข ภควา น โสภติ, โส หิ สพฺพโส วีตราคโทสโมโห’’ติ พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ ปฏิลภิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณีติฯ

อิติ สาธุชนปาโมชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมเคฺค

สมาธิภาวนาธิกาเร

ฉอนุสฺสตินิเทฺทโส นาม

สตฺตโม ปริเจฺฉโทฯ

๘. อนุสฺสติกมฺมฏฺฐานนิเทฺทโส

มรณสฺสติกถา

๑๖๗. อิทานิ อิโต อนนฺตราย มรณสฺสติยา ภาวนานิเทฺทโส อนุปฺปตฺโตฯ ตตฺถ **มรณนฺ**ติ เอกภวปริยาปนฺนสฺส ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉโทฯ ยํ ปเนตํ อรหนฺตานํ วฏฺฏทุกฺขสมุเจฺฉทสงฺขาตํ **สมุเจฺฉทมรณํ,** สงฺขารานํ ขณภงฺคสงฺขาตํ **ขณิกมรณํ,** รุโกฺข มโต โลหํ มตนฺติอาทีสุ **สมฺมุติมรณญฺจ,** น ตํ อิธ อธิเปฺปตํฯ

ยมฺปิ เจตํ อธิเปฺปตํ, ตํ กาลมรณํ อกาลมรณนฺติ ทุวิธํ โหติฯ ตตฺถ กาลมรณํ ปุญฺญกฺขเยน วา อายุกฺขเยน วา อุภยกฺขเยน วา โหติฯ อกาลมรณํ กมฺมุปเจฺฉทกกมฺมวเสนฯ

ตตฺถ ยํ วิชฺชมานายปิ อายุสนฺตานชนกปจฺจยสมฺปตฺติยา เกวลํ ปฏิสนฺธิชนกสฺส กมฺมสฺส วิปกฺกวิปากตฺตา มรณํ โหติ, อิทํ **ปุญฺญกฺขเยน มรณํ** นามฯ ยํ คติกาลาหาราทิสมฺปตฺติยา อภาเวน อชฺชตนกาลปุริสานํ วิย วสฺสสตมตฺตปริมาณสฺส อายุโน ขยวเสน มรณํ โหติ, อิทํ **อายุกฺขเยน มรณํ** นามฯ ยํ ปน ทูสีมารกลาพุราชาทีนํ วิย ตงฺขณเญฺญว ฐานาจาวนสมเตฺถน กมฺมุนา อุปจฺฉินฺนสนฺตานานํ, ปุริมกมฺมวเสน วา สตฺถหรณาทีหิ อุปกฺกเมหิ อุปจฺฉิชฺชมานสนฺตานานํ มรณํ โหติ, อิทํ **อกาลมรณํ** นามฯ ตํ สพฺพมฺปิ วุตฺตปฺปกาเรน ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉเทน สงฺคหิตํฯ อิติ ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทสงฺขาตสฺส มรณสฺส สรณํ มรณสฺสติฯ

๑๖๘. ตํ ภาเวตุกาเมน รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน ‘‘มรณํ ภวิสฺสติ, ชีวิตินฺทฺริยํ อุปจฺฉิชฺชิสฺสตี’’ติ วา, ‘‘มรณํ มรณ’’นฺติ วา โยนิโส มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ อโยนิโส ปวตฺตยโต หิ อิฏฺฐชนมรณานุสฺสรเณ โสโก อุปฺปชฺชติ วิชาตมาตุยา ปิยปุตฺตมรณานุสฺสรเณ วิยฯ อนิฏฺฐชนมรณานุสฺสรเณ ปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชติ เวรีนํ เวริมรณานุสฺสรเณ วิยฯ มชฺฌตฺตชนมรณานุสฺสรเณ สํเวโค น อุปฺปชฺชติ มตกเฬวรทสฺสเน ฉวฑาหกสฺส วิยฯ อตฺตโน มรณานุสฺสรเณ สนฺตาโส อุปฺปชฺชติ อุกฺขิตฺตาสิกํ วธกํ ทิสฺวา ภีรุกชาติกสฺส วิยฯ ตเทตํ สพฺพมฺปิ สติสํเวคญาณวิรหโต โหติฯ ตสฺมา ตตฺถ ตตฺถ หตมตสเตฺต โอโลเกตฺวา ทิฏฺฐปุพฺพสมฺปตฺตีนํ สตฺตานํ มตานํ มรณํ อาวเชฺชตฺวา สติญฺจ สํเวคญฺจ ญาณญฺจ โยเชตฺวา ‘‘มรณํ ภวิสฺสตี’’ติอาทินา นเยน มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ เอวํ ปวเตฺตโนฺต หิ โยนิโส ปวเตฺตติ, อุปาเยน ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ เอวํ ปวตฺตยโตเยว หิ เอกจฺจสฺส นีวรณานิ วิกฺขมฺภนฺติ, มรณารมฺมณา สติ สณฺฐาติ, อุปจารปฺปตฺตเมว กมฺมฏฺฐานํ โหติฯ

๑๖๙. ยสฺส ปน เอตฺตาวตา น โหติ, เตน วธกปจฺจุปฏฺฐานโต, สมฺปตฺติวิปตฺติโต, อุปสํหรณโต, กายพหุสาธารณโต, อายุทุพฺพลโต, อนิมิตฺตโต, อทฺธานปริเจฺฉทโต, ขณปริตฺตโตติ อิเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ มรณํ อนุสฺสริตพฺพํฯ

ตตฺถ **วธกปจฺจุปฏฺฐานโต**ติ วธกสฺส วิย ปจฺจุปฏฺฐานโตฯ ยถา หิ อิมสฺส สีสํ ฉินฺทิสฺสามีติ อสิํ คเหตฺวา คีวาย จารยมาโน วธโก ปจฺจุปฏฺฐิโตว โหติ, เอวํ มรณมฺปิ ปจฺจุปฏฺฐิตเมวาติ อนุสฺสริตพฺพํฯ กสฺมา? สห ชาติยา อาคตโต, ชีวิตหรณโต จฯ ยถา หิ อหิจฺฉตฺตกมกุฬํ มตฺถเกน ปํสุํ คเหตฺวาว อุคฺคจฺฉติ, เอวํ สตฺตา ชรามรณํ คเหตฺวาว นิพฺพตฺตนฺติฯ ตถา หิ เนสํ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ อุปฺปาทานนฺตรเมว ชรํ ปตฺวา ปพฺพตสิขรโต ปติตสิลา วิย ภิชฺชติ สทฺธิํ สมฺปยุตฺตขเนฺธหิฯ เอวํ ขณิกมรณํ ตาว สห ชาติยา อาคตํฯ ชาตสฺส ปน อวสฺสํ มรณโต อิธาธิเปฺปตม

รณมฺปิ สห ชาติยา อาคตํฯ ตสฺมา เอส สโตฺต ชาตกาลโต ปฏฺฐาย ยถา นาม อุฏฺฐิโต สูริโย อตฺถาภิมุโข คจฺฉเตว, คตคตฏฺฐานโต อีสกมฺปิ น นิวตฺตติฯ ยถา วา นที ปพฺพเตยฺยา สีฆโสตา หารหารินี สนฺทเตว วตฺตเตว อีสกมฺปิ น นิวตฺตติ, เอวํ อีสกมฺปิ อนิวตฺตมาโน มรณาภิมุโขว ยาติฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘ยเมกรตฺตึ ปฐมํ, คเพฺภ วสติ มาณโว;
> อพฺภุฏฺฐิโตว โส ยาติ, ส คจฺฉํ น นิวตฺตตี’’ติฯ (ชา. ๑.๑๕.๓๖๓);

เอวํ คจฺฉโต จสฺส คิมฺหาภิตตฺตานํ กุนฺนทีนํ ขโย วิย, ปาโต อาโปรสานุคตพนฺธนานํ ทุมปฺผลานํ ปตนํ วิย, มุคฺคราภิตาฬิตานํ มตฺติกภาชนานํ เภโท วิย, สูริยรสฺมิสมฺผุฏฺฐานํ อุสฺสาวพินฺทูนํ วิทฺธํสนํ วิย จ มรณเมว อาสนฺนํ โหติฯ เตนาห –

> ‘‘อจฺจยนฺติ อโหรตฺตา, ชีวิตมุปรุชฺฌติ;
> อายุ ขียติ มจฺจานํ, กุนฺนทีนํว โอทกํฯ (สํ. นิ. ๑.๑๔๖);

> ‘‘ผลานมิว ปกฺกานํ, ปาโต ปปตโต ภยํ;
> เอวํ ชาตาน มจฺจานํ, นิจฺจํ มรณโต ภยํฯ

> ‘‘ยถาปิ กุมฺภการสฺส, กตํ มตฺติกภาชนํ;
> ขุทฺทกญฺจ มหนฺตญฺจ, ยํ ปกฺกํ ยญฺจ อามกํ;
> สพฺพํ เภทนปริยนฺตํ, เอวํ มจฺจาน ชีวิตํ’ฯ (สุ. นิ. ๕๘๑-๕๘๒);

> ‘‘อุสฺสาโวว ติณคฺคมฺหิ, สูริยุคฺคมนํ ปติ;
> เอวมายุ มนุสฺสานํ, มา มํ อมฺม นิวารยา’’ติฯ (ชา. ๑.๑๑.๗๙);

เอวํ อุกฺขิตฺตาสิโก วธโก วิย สห ชาติยา อาคตํ ปเนตํ มรณํ คีวาย อสึ จารยมาโน โส วธโก วิย ชีวิตํ หรติเยว, น อหริตฺวา นิวตฺตติฯ ตสฺมา สห ชาติยา อาคตโต, ชีวิตหรณโต จ อุกฺขิตฺตาสิโก วธโก วิย มรณมฺปิ ปจฺจุปฏฺฐิตเมวาติ เอวํ วธกปจฺจุปฏฺฐานโต มรณํ อนุสฺสริตพฺพํฯ

๑๗๐. สมฺปตฺติวิปตฺติโตติ อิธ สมฺปตฺติ นาม ตาวเทว โสภติ, ยาว นํ วิปตฺติ นาภิภวติ, น จ สา สมฺปตฺติ นาม อตฺถิ, ยา วิปตฺตึ อติกฺกมฺม ติเฏฺฐยฺยฯ ตถา หิ –

> ‘‘สกลํ เมทินึ ภุตฺวา, ทตฺวา โกฏิสตํ สุขี;
> อฑฺฒามลกมตฺตสฺส, อเนฺต อิสฺสรตํ คโตฯ

> ‘‘เตเนว เทหพเนฺธน, ปุญฺญมฺหิ ขยมาคเต;
> มรณาภิมุโข โสปิ, อโสโก โสกมาคโต’’ติฯ

อปิจ สพฺพํ อาโรคฺยํ พฺยาธิปริโยสานํ, สพฺพํ โยพฺพนํ ชราปริโยสานํ, สพฺพํ ชีวิตํ มรณปริโยสานํ, สโพฺพเยว โลกสนฺนิวาโส ชาติยา อนุคโต, ชราย อนุสโฏ, พฺยาธินา อภิภูโต, มรเณน อพฺภาหโตฯ เตนาห –

> ‘‘ยถาปิ เสลา วิปุลา, นภํ อาหจฺจ ปพฺพตา;

สมนฺตา อนุปริเยยฺยุํ, นิโปฺปเถนฺตา จตุทฺทิสาฯ

‘‘เอวํ ชรา จ มจฺจุ จ, อธิวตฺตนฺติ ปาณิเน;
ขตฺติเย พฺราหฺมเณ เวเสฺส, สุเทฺท จณฺฑาลปุกฺกุเส;
น กิญฺจิ ปริวเชฺชติ, สพฺพเมวาภิมทฺทติฯ

‘‘น ตตฺถ หตฺถีนํ ภูมิ, น รถานํ น ปตฺติยา;
น จาปิ มนฺตยุเทฺธน, สกฺกา เชตุํ ธเนน วา’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๓๖);

เอวํ ชีวิตสมฺปตฺติยา มรณวิปตฺติปริโยสานตํ ววตฺถเปเนฺตน สมฺปตฺติวิปตฺติโต มรณํ อนุสฺสริตพฺพํฯ

๑๗๑. **อุปสํหรณโต**ติ ปเรหิ สทฺธิํ อตฺตโน อุปสํหรณโตฯ ตตฺถ สตฺตหากาเรหิ อุปสํหรณโต มรณํ อนุสฺสริตพฺพํ, ยสมหตฺตโต, ปุญฺญมหตฺตโต, ถามมหตฺตโต, อิทฺธิมหตฺตโต, ปญฺญามหตฺตโต, ปเจฺจกพุทฺธโต, สมฺมาสมฺพุทฺธโตติฯ กถํ? อิทํ มรณํ นาม มหายสานํ มหาปริวารานํ สมฺปนฺนธนวาหนานํ มหาสมฺมตมนฺธาตุมหาสุทสฺสน ทฬฺหเนมิ นิมิปฺปภุตีนมฺปิ อุปริ นิราสงฺกเมว ปติตํ, กิมงฺคํ ปน มยฺหํ อุปริ น ปติสฺสติ?

มหายสา ราชวรา, มหาสมฺมตอาทโย;
เตปิ มจฺจุวสํ ปตฺตา, มาทิเสสุ กถาว กาติฯ

เอวํ ตาว **ยสมหตฺตโต** อนุสฺสริตพฺพํฯ

กถํ ปุญฺญมหตฺตโต?

โชติโก ชฎิโล อุโคฺค, เมณฺฑโก อถ ปุณฺณโก;
เอเต จเญฺญ จ เย โลเก, มหาปุญฺญาติ วิสฺสุตา;
สเพฺพ มรณมาปนฺนา, มาทิเสสุ กถาว กาติฯ

เอวํ **ปุญฺญมหตฺตโต** อนุสฺสริตพฺพํฯ

กถํ ถามมหตฺตโต?

วาสุเทโว พลเทโว, ภีมเสโน ยุธิฎฺฐิโล;
จานุโร โย มหามโลฺล, อนฺตกสฺส วสํ คตาฯ

เอวํ ถามพลูเปตา, อิติ โลกมฺหิ วิสฺสุตา;
เอเตปิ มรณํ ยาตา, มาทิเสสุ กถาว กาติฯ

เอวํ **ถามมหตฺตโต** อนุสฺสริตพฺพํฯ

กถํ อิทฺธิมหตฺตโต?

ปาทงฺคุฎฺฐกมเตฺตน , เวชยนฺตมกมฺปยิ;
โย นามิทฺธิมตํ เสโฎฺฐ, ทุติโย อคฺคสาวโกฯ

โสปิ มจฺจุมุขํ โฆรํ, มิโค สีหมุขํ วิย;
ปวิโฏฺฐ สห อิทฺธีหิ, มาทิเสสุ กถาว กาติฯ

เอวํ **อิทฺธิมหตฺตโต** อนุสฺสริตพฺพํฯ

กถํ ปญฺญามหตฺตโต?

โลกนาถํ ฐเปตฺวาน, เย จเญฺญ อตฺถิ ปาณิโน;
ปญฺญาย สาริปุตฺตสฺส, กลํ นาคฺฆนฺติ โสฬสึฯ

เอวํ นาม มหาปโญฺญ, ปฐโม อคฺคสาวโก;
มรณสฺส วสํ ปโตฺต, มาทิเสสุ กถาว กาติฯ

เอวํ **ปญฺญามหตฺตโต** อนุสฺสริตพฺพํฯ

กถํ ปเจฺจกพุทฺธโต? เยปิ เต อตฺตโน ญาณวีริยพเลน สพฺพกิเลสสตฺตุนิมฺมถนํ กตฺวา ปเจฺจกโพธึ ปตฺตา ขคฺควิสาณกปฺปา สยมฺภุโน, เตปิ มรณโต น มุตฺตา, กุโต ปนาหํ มุจฺจิสฺสามีติฯ

ตํ ตํ นิมิตฺตมาคมฺม, วีมํสนฺตา มเหสโย;
สยมฺภุญฺญาณเตเชน, เย ปตฺตา อาสวกฺขยํฯ

เอกจริยนิวาเสน, ขคฺคสิงฺคสมูปมา;
เตปิ นาติคตา มจฺจุํ, มาทิเสสุ กถาว กาติฯ

เอวํ **ปเจฺจกพุทฺธโต** อนุสฺสริตพฺพํฯ

กถํ สมฺมาสมฺพุทฺธโต? โยปิ โส ภควา อสีติอนุพฺยญฺชนปฏิมณฺฑิตทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณวิจิตฺรรูปกาโย สพฺพาการปริสุทฺธสีลกฺขนฺธาทิคุณรตนสมิทฺธธมฺมกาโย ยสมหตฺตปุญฺญมหตฺตถามมหตฺตอิทฺธิมหตฺตปญฺญามหตฺตานํ ปารํ คโต อสโม อสมสโม อปฺปฏิปุคฺคโล อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ, โสปิ สลิลวุฏฺฐินิปาเตน มหาอคฺคิกฺขโนฺธ วิย มรณวุฏฺฐินิปาเตน ฐานโส วูปสโนฺตฯ

เอวํ มหานุภาวสฺส, ยํ นาเมตํ มเหสิโน;
น ภเยน น ลชฺชาย, มรณํ วสมาคตํฯ

นิลฺลชฺชํ วีตสารชฺชํ, สพฺพสตฺตาภิมทฺทนํ;
ตยิทํ มาทิสํ สตฺตํ, กถํ นาภิภวิสฺสตีติฯ

เอวํ **สมฺมาสมฺพุทฺธโต** อนุสฺสริตพฺพํฯ

ตเสฺสวํ ยสมหตฺตตาทิสมฺปเนฺนหิ ปเรหิ สทฺธึ มรณสามญฺญตาย อตฺตานํ อุปสํหริตฺวา เตสํ วิย สตฺตวิเสสานํ มยฺหมฺปิ มรณํ ภวิสฺสตีติ อนุสฺสรโต อุปจารปฺปตฺตํ กมฺมฏฺฐานํ โหตีติฯ เอวํ อุปสํหรณโต มรณํ อนุสฺสริตพฺพํฯ

๑๗๒. **กายพหุสาธารณโต**ติ อยํ กาโย พหุสาธารโณฯ อสีติยา ตาว กิมิกุลานํ สาธารโณ, ตตฺถ ฉวินิสฺสิตา ปาณา ฉวึ ขาทนฺติ, จมฺมนิสฺสิตา จมฺมํ ขาทนฺติ, มํสนิสฺสิตา มํสํ ขาทนฺติ, นฺหารุนิสฺสิตา นฺหารุํ ขาทนฺติ, อฏฺฐินิสฺสิตา อฏฺฐึ ขาทนฺติ, มิญฺชนิสฺสิตา มิญฺชํ ขาทนฺติฯ ตตฺเถว ชายนฺติ ชียนฺติ มียนฺติ, อุจฺจารปสฺสาวํ กโรนฺติฯ กาโยว เนสํ สูติฆรเญฺจว คิลานสาลา จ สุสานญฺจ วจฺจกุฏิ จ ปสฺสาวโทณิกา จฯ สฺวายํ เตสมฺปิ กิมิกุลานํ ปโกเปน มรณํ นิคจฺฉติเยวฯ ยถา จ อสีติยา กิมิกุลานํ, เอวํ อชฺฌตฺติกานํเยว อเนกสตานํ โรคานํ พาหิรานญฺจ อหิวิจฺฉิกาทีนํ มรณสฺส ปจฺจยานํ สาธารโณฯ

ยถา หิ จตุมหาปเถ ฐปิเต ลกฺขมฺหิ สพฺพทิสาหิ อาคตา สรสตฺติโตมรปาสาณาทโย นิปตนฺติ, เอวํ กาเยปิ สพฺพุปทฺทวา นิปตนฺติ ฯ สฺวายํ เตสมฺปิ อุปทฺทวานํ นิปาเตน มรณํ นิคจฺฉติเยวฯ เตนาห ภควา – ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ทิวเส นิกฺขเนฺต รตฺติยา ปฏิหิตาย อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ, พหุกา โข เม ปจฺจยา มรณสฺส, อหิ วา มํ ฑํเสยฺย, วิจฺฉิโก วา มํ ฑํเสยฺย, สตปที วา มํ ฑํเสยฺย, เตน เม อสฺส กาลงฺกิริยา, โส มมสฺส อนฺตราโย, อุปกฺขลิตฺวา วา ปปเตยฺยํ, ภตฺตํ วา เม ภุตฺตํ พฺยาปเชฺชยฺย, ปิตฺตํ วา เม กุเปฺปยฺย, เสมฺหํ วา เม กุเปฺปยฺย, สตฺถกา วา เม วาตา กุเปฺปยฺยุํ, เตน เม อสฺส กาลงฺกิริยา, โส มมสฺส อนฺตราโย’’ติฯ เอวํ (อ. นิ. ๖.๒๐) กายพหุสาธารณโต มรณํ อนุสฺสริตพฺพํฯ

๑๗๓. **อายุทุพฺพลโต**ติ อายุ นาเมตํ อพลํ ทุพฺพลํฯ ตถา หิ สตฺตานํ ชีวิตํ อสฺสาสปสฺสาสูปนิพทฺธเญฺจว อิริยาปถูปนิพทฺธญฺจ สีตุณฺหูปนิพทฺธญฺจ มหาภูตูปนิพทฺธญฺจ อาหารูปนิพทฺธญฺจฯ ตเทตํ อสฺสาสปสฺสาสานํ สมวุตฺติตํ ลภมานเมว ปวตฺตติฯ พหิ นิกฺขนฺตนาสิกวาเต ปน อโนฺต อปวิสเนฺต, ปวิเฏฺฐ วา อนิกฺขมเนฺต มโต นาม โหติฯ จตุนฺนํ อิริยาปถานมฺปิ สมวุตฺติตํ ลภมานเมว ปวตฺตติฯ อญฺญตรญฺญตรสฺส ปน อธิมตฺตตาย อายุสงฺขารา อุปจฺฉิชฺชนฺติฯ สีตุณฺหานมฺปิ สมวุตฺติตํ ลภมานเมว ปวตฺตติฯ อติสีเตน ปน อติอุเณฺหน วา อภิภูตสฺส วิปชฺชติฯ มหาภูตานมฺปิ สมวุตฺติตํ ลภมานเมว ปวตฺตติฯ ปถวีธาตุยา ปน อาโปธาตุอาทีนํ วา อญฺญตรญฺญตรสฺส ปโกเปน พลสมฺปนฺนปิ ปุคฺคโล ปตฺถทฺธกาโย วา อติสาราทิวเสน กิลินฺนปูติกาโย วา มหาฑาหปเรโต วา สมฺภิชฺชมานสนฺธิพนฺธโน วา หุตฺวา ชีวิตกฺขยํ ปาปุณาติฯ กพฬีการาหารมฺปิ ยุตฺตกาเล ลภนฺตเสฺสว ชีวิตํ ปวตฺตติ, อาหารํ อลภมานสฺส ปน ปริกฺขยํ คจฺฉตีติฯ เอวํ อายุทุพฺพลโต มรณํ อนุสฺสริตพฺพํฯ

๑๗๔. **อนิมิตฺตโต**ติ อววตฺถานโต, ปริเจฺฉทาภาวโตติ อโตฺถฯ สตฺตานํ หิ –

ชีวิตํ พฺยาธิ กาโล จ, เทหนิเกฺขปนํ คติ;
ปเญฺจเต ชีวโลกสฺมึ, อนิมิตฺตา น นายเรฯ

ตตฺถ **ชีวิตํ** ตาว ‘‘เอตฺตกเมว ชีวิตพฺพํ, น อิโต ปร’’นฺติ ววตฺถานาภาวโต อนิมิตฺตํ ฯ กลลกาเลปิ หิ สตฺตา มรนฺติ, อพฺพุทเปสิฆนมาสิกเทฺวมาสเตมาสจตุมาสปญฺจมาสทสมาสกาเลปิฯ กุจฺฉิโต นิกฺขนฺตสมเยปิฯ ตโต ปรํ วสฺสสตสฺส อโนฺตปิ พหิปิ มรนฺติเยวฯ **พฺยาธิ**ปิ ‘‘อิมินาว พฺยาธินา สตฺตา มรนฺติ, นาเญฺญนา’’ติ ววตฺถานาภาวโต อนิมิโตฺตฯ จกฺขุโรเคนาปิ หิ สตฺตา มรนฺติ, โสตโรคาทีนํ อญฺญตเรนาปิฯ **กาโล**ปิ ‘‘อิมสฺมึเยว กาเล มริตพฺพํ, นาญฺญสฺมิ’’นฺติ เอวํ ววตฺถานาภาวโต อนิมิโตฺตฯ ปุพฺพเณฺหปิ หิ สตฺตา มรนฺติ, มชฺฌนฺหิกาทีนํ อญฺญตรสฺมิมฺปิฯ **เทหนิเกฺขปน**มฺปิ ‘‘อิเธว มียมานานํ เทเหน ปติตพฺพํ, นาญฺญตฺรา’’ติ เอวํ ววตฺถานาภาวโต อนิมิตฺตํฯ อนฺโตคาเม ชาตานํ หิ พหิคาเมปิ อตฺตภาโว ปตติฯ พหิคาเม ชาตานมฺปิ อโนฺตคาเมฯ ตถา ถลชานํ วา ชเล, ชลชานํ วา ถเลติ อเนกปฺปการโต วิตฺถา

เรตพฺพํฯ **คติ**ปิ ‘‘อิโต จุเตน อิธ นิพฺพตฺติตพฺพ’’นฺติ เอวํ ววตฺถานาภาวโต อนิมิตฺตาฯ เทวโลกโต หิ จุตา มนุเสฺสสุปิ นิพฺพตฺตนฺติ, มนุสฺสโลกโต จุตา เทวโลกาทีนมฺปิ ยตฺถ กตฺถจิ นิพฺพตฺตนฺตีติ เอวํ ยนฺตยุตฺตโคโณ วิย คติปญฺจเก โลโก สมฺปริวตฺตตีติ เอวํ อนิมิตฺตโต มรณํ อนุสฺสริตพฺพํฯ

๑๗๕. **อทฺธานปริเจฺฉทโต**ติ มนุสฺสานํ ชีวิตสฺส นาม เอตรหิ ปริโตฺต อทฺธาฯ โย จิรํ ชีวติ, โส วสฺสสตํ, อปฺปํ วา ภิโยฺยฯ เตนาห ภควา – ‘‘อปฺปมิทํ, ภิกฺขเว, มนุสฺสานํ อายุ, คมนีโย สมฺปราโย, กตฺตพฺพํ กุสลํ, จริตพฺพํ พฺรหฺมจริยํ, นตฺถิ ชาตสฺส อมรณํฯ โย, ภิกฺขเว, จิรํ ชีวติ, โส วสฺสสตํ, อปฺปํ วา ภิโยฺยติฯ

อปฺปมายุมนุสฺสานํ, หีเฬยฺย นํ สุโปริโส;
จเรยฺยาทิตฺตสีโสว, นตฺถิ มจฺจุสฺส นาคโมติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๔๕);

อปรมฺปิ อาห – ‘‘ภูตปุพฺพํ, ภิกฺขเว, อรโก นาม สตฺถา อโหสี’’ติ สพฺพมฺปิ สตฺตหิ อุปมาหิ อลงฺกตํ สุตฺตํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

อปรมฺปิ อาห – ‘‘โยจายํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ มรณสฺสตึ ภาเวติ, อโห วตาหํ รตฺตินฺทิวํ ชีเวยฺยํ, ภควโต สาสนํ มนสิกเรยฺยํ, พหุํ วต เม กตํ อสฺสาติฯ โยจายํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ มรณสฺสตึ ภาเวติ , อโห วตาหํ ทิวสํ ชีเวยฺยํ, ภควโต สาสนํ มนสิกเรยฺยํ, พหุํ วต เม กตํ อสฺสาติฯ โย จายํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ มรณสฺสตึ ภาเวติ, อโห วตาหํ ตทนฺตรํ ชีเวยฺยํ, ยทนฺตรํ เอกํ ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชามิ, ภควโต สาสนํ มนสิกเรยฺยํ, พหุํ วต เม กตํ อสฺสาติฯ โย จายํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ มรณสฺสตึ ภาเวติ, อโห วตาหํ ตทนฺตรํ ชีเวยฺยํ, ยทนฺตรํ จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป สงฺขาทิตฺวา อโชฺฌหรามิ, ภควโต สาสนํ มนสิกเรยฺยํ, พหุํ วต เม กตํ อสฺสาติฯ อิเม วุจฺจนฺติ, ภิกฺขเว, ภิกฺขู ปมตฺตา วิหรนฺติ, ทนฺธํ มรณสฺสตึ ภาเวนฺติ อาสวานํ ขยายฯ โย จ ขฺวายํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ มรณสฺสตึ ภาเวติ, อโห วตาหํ ตทนฺตรํ ชีเวยฺยํ, ยทนฺตรํ เอกํ อาโลปํ สงฺขาทิตฺวา อโชฺฌหรามิ, ภควโต สาสนํ มนสิกเรยฺยํ, พหุํ วต เม กตํ อสฺสาติฯ โย จายํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เอวํ มรณสฺสตึ ภาเวติ, อโห วตาหํ ตทนฺตรํ ชีเวยฺยํ, ยทนฺตรํ อสฺสสิตฺวา วา ปสฺสสามิ, ปสฺสสิตฺวา วา อสฺสสามิ, ภควโต สาสนํ มนสิกเรยฺยํ, พหุํ วต เม กตํ อสฺสาติฯ อิเม วุจฺจนฺติ, ภิกฺขเว, ภิกฺขู อปฺปมตฺตา วิหรนฺติ, ติกฺขํ มรณสฺสตึ ภาเวนฺติ อาสวานํ ขยายา’’ติ (อ. นิ. ๖.๑๙)ฯ เอวํ จตุปญฺจาโลปสงฺขาทนมตฺตํ อวิสฺสาสิโย ปริโตฺต ชีวิตสฺส อทฺธาติ เอวํ อทฺธานปริเจฺฉทโต มรณํ อนุสฺสริตพฺพํฯ

๑๗๖. **ขณปริตฺตโต**ติ ปรมตฺถโต หิ อติปริโตฺต สตฺตานํ ชีวิตกฺขโณ เอกจิตฺตปฺปวตฺติมโตฺตเยวฯ ยถา นาม รถจกฺกํ ปวตฺตมานมฺปิ เอเกเนว เนมิปฺปเทเสน ปวตฺตติ, ติฎฺฐมานมฺปิ เอเกเนว ติฎฺฐติ, เอวเมว เอกจิตฺตกฺขณิกํ สตฺตานํ ชีวิตํฯ ตสฺมึ จิเตฺต นิรุทฺธมเตฺต สโตฺต นิรุโทฺธติ วุจฺจติฯ ยถาห – ‘‘อตีเต จิตฺตกฺขเณ ชีวิตฺถ, น ชีวติ, น ชีวิสฺสติฯ อนาคเต จิตฺตกฺขเณ น ชีวิตฺถ, น ชีวติ, ชีวิสฺสติฯ ปจฺจุปฺปเนฺน จิตฺตกฺขเณ น ชีวิตฺถ, ชีวติ, น ชีวิสฺสติฯ

‘‘ชีวิตํ อตฺตภาโว จ, สุขทุกฺขา จ เกวลา;
เอกจิตฺตสมายุตฺตา, ลหุ โส วตฺตเต ขโณฯ

‘‘เย นิรุทฺธา มรนฺตสฺส, ติฎฺฐมานสฺส วา อิธ;
สเพฺพปิ สทิสา ขนฺธา, คตา อปฺปฎิสนฺธิกาฯ

‘‘อนิพฺพเตฺตน น ชาโต, ปจฺจุปฺปเนฺนน ชีวติ;
จิตฺตภงฺคา มโต โลโก, ปญฺญตฺติ ปรมตฺถิยา’’ติฯ (มหานิ. ๓๙);

เอวํ ขณปริตฺตโต มรณํ อนุสฺสริตพฺพํฯ

๑๗๗. อิติ อิเมสํ อฎฺฐนฺนํ อาการานํ อญฺญตรญฺญตเรน อนุสฺสรโตปิ ปุนปฺปุนํ มนสิการวเสน จิตฺตํ อาเสวนํ ลภติ, มรณารมฺมณา สติ สนฺติฎฺฐติ, นีวรณานิ วิกฺขมฺภนฺติ, ฌานงฺคานิ ปาตุภวนฺติฯ สภาวธมฺมตฺตา ปน สํเวชนียตฺตา จ อารมฺมณสฺส อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติฯ โลกุตฺตรชฺฌานํ ปน ทุติยจตุตฺถานิ จ อารุปฺปชฺฌานานิ สภาวธเมฺมปิ ภาวนาวิเสเสน อปฺปนํ ปาปุณนฺติฯ วิสุทฺธิภาวนานุกฺกมวเสน หิ โลกุตฺตรํ อปฺปนํ ปาปุณาติฯ อารมฺมณาติกฺกมภาวนาวเสน อารุปฺปํฯ อปฺปนาปตฺตเสฺสว หิ ฌานสฺส อารมฺมณสมติกฺกมนมตฺตํ ตตฺถ โหติฯ อิธ ปน ตทุภยมฺปิ นตฺถิฯ ตสฺมา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติฯ ตเทตํ มรณสฺสติพเลน อุปฺปนฺนตฺตา มรณสฺสติเจฺจว สงฺขํ คจฺฉติฯ

อิมญฺจ ปน มรณสฺสตึ อนุยุโตฺต ภิกฺขุ สตตํ อปฺปมโตฺต โหติ, สพฺพภเวสุ อนภิรติสญฺญํ ปฎิลภติ, ชีวิตนิกนฺตึ ชหาติ, ปาปครหี โหติ, อสนฺนิธิพหุโล ปริกฺขาเรสุ วิคตมลมเจฺฉโร, อนิจฺจสญฺญา จสฺส ปริจยํ คจฺฉติ, ตทนุสาเรเนว ทุกฺขสญฺญา อนตฺตสญฺญา จ อุปฎฺฐาติฯ ยถา อภาวิตมรณา สตฺตา สหสา วาฬมิคยกฺขสปฺปโจรวธกาภิภูตา วิย มรณสมเย ภยํ สนฺตาสํ สโมฺมหํ อาปชฺชนฺติ, เอวํ อนาปชฺชิตฺวา อภโย อสมฺมูโฬฺห กาลํ กโรติฯ สเจ ทิเฎฺฐว ธเมฺม อมตํ นาราเธติ, กายสฺส เภทา สุคติปรายโน โหติฯ

ตสฺมา หเว อปฺปมาทํ, กยิราถ สุเมธโส;
เอวํ มหานุภาวาย, มรณสฺสติยา สทาติฯ

อิทํ มรณสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํฯ

กายคตาสติกถา

๑๗๘. อิทานิ ยํ ตํ อญฺญตฺร พุทฺธุปฺปาทา อปฺปวตฺตปุพฺพํ สพฺพติตฺถิยานํ อวิสยภูตํ เตสุ เตสุ สุตฺตเนฺตสุ ‘‘เอกธโมฺม, ภิกฺขเว, ภาวิโต พหุลีกโต มหโต สํเวคาย สํวตฺตติฯ มหโต อตฺถาย สํวตฺตติฯ มหโต โยคเกฺขมาย สํวตฺตติฯ มหโต สติสมฺปชญฺญาย สํวตฺตติฯ ญาณทสฺสนปฎิลาภาย สํวตฺตติฯ ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหาราย สํวตฺตติฯ วิชฺชาวิมุตฺติผลสจฺฉิกิริยาย สํวตฺตติฯ กตโม เอกธโมฺม? กายคตา สติ… (อ. นิ. ๑.๕๖๓ อาทโย)ฯ อมตํ เต, ภิกฺขเว, ปริภุญฺชนฺติ, เย กายคตาสตึ ปริภุญฺชนฺติฯ อมตํ เต, ภิกฺขเว, น ปริภุญฺชนฺติ, เย กายคตาสตึ น ปริภุญฺชนฺติฯ อมตํ เตสํ, ภิกฺขเว, ปริภุตฺตํ… อปริภุตฺตํ… ปริหีนํ… อปริหีนํ… วิรทฺธํ… อวิรทฺธํ, เยสํ กายคตาสติ อารทฺธาติ (อ. นิ. ๑.๖๐๓) เอวํ ภควตา อเนเกหิ อากาเรหิ ปสํสิตฺวา ‘‘กถํ ภาวิตา, ภิกฺขเว, กายคตาสติ กถํ พหุลีกตา มหปฺผลา โหติ มหานิสํสา? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อรญฺญคโต วา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๑๕๔) นเยน อานาปานปพฺพํ, อิริยาปถปพฺพํ, จตุสมฺปชญฺญปพฺพํ, ปฎิกฺกูลมนสิการปพฺพํ, ธาตุมนสิการปพฺพํ, นวสิวถิกปพฺพานีติ อิเมสํ จุทฺทสนฺนํ ปพฺพานํ วเสน กายคตาสติกมฺมฎฺฐานํ นิทฺทิฎฺฐํ, ตสฺส ภาวนานิเทฺทโส อนุปฺปโตฺตฯ

ตตฺถ ยสฺมา อิริยาปถปพฺพํ จตุสมฺปชญฺญปพฺพํ ธาตุมนสิการปพฺพนฺติ อิมานิ ตีณิ วิปสฺสนาวเสน วุตฺตานิฯ นว สิวถิกปพฺพานิ วิปสฺสนาญาเณสฺเวว อาทีนวานุปสฺสนาวเสน วุตฺตา

นิฯ ยาปิ เจตฺถ อุทฺธุมาตกาทีสุ สมาธิภาวนา อิเชฺฌยฺย, สา อสุภนิเทฺทเส ปกาสิตาเยวฯ อานาปานปพฺพํ ปน ปฏิกฺกูลมนสิการปพฺพญฺจ อิมาเนเวตฺถ เทฺว สมาธิวเสน วุตฺตานิฯ เตสุ อานาปานปพฺพํ อานาปานสฺสติวเสน วิสุํ กมฺมฏฺฐานํเยวฯ ยํ ปเนตํ ‘‘ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อิมเมว กายํ อุทฺธํ ปาทตลา อโธ เกสมตฺถกา ตจปริยนฺตํ ปูรํ นานปฺปการสฺส อสุจิโน ปจฺจเวกฺขติฯ อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา โลมา…เป.… มุตฺต’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๑๕๔) เอวํ **มตฺถลุงฺคํ อฏฺฐิมิเญฺชน สงฺคเหตฺวา** ปฏิกฺกูลมนสิการวเสน เทสิตํ ทฺวตฺติํสาการกมฺมฏฺฐานํ, อิทมิธ กายคตาสตีติ อธิเปฺปตํฯ

๑๗๙. ตตฺถายํ ปาฬิวณฺณนาปุพฺพงฺคโม ภาวนานิเทฺทโสฯ **อิมเมว กาย**นฺติ อิมํ จตุมหาภูติกํ ปูติกายํฯ **อุทฺธํ ปาทตลา**ติ ปาทตลโต อุปริฯ **อโธ เกสมตฺถกา**ติ เกสคฺคโต เหฏฺฐาฯ **ตจปริยนฺต**นฺติ ติริยํ ตจปริจฺฉินฺนํฯ **ปูรํ นานปฺปการสฺส อสุจิโน ปจฺจเวกฺขตี**ติ นานปฺปการเกสาทิอสุจิภริโต อยํ กาโยติ ปสฺสติฯ กถํ? อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา…เป.… มุตฺตนฺติฯ

ตตฺถ **อตฺถี**ติ สํวิชฺชนฺติฯ **อิมสฺมิ**นฺติ ยฺวายํ อุทฺธํ ปาทตลา อโธ เกสมตฺถกา ตจปริยโนฺต ปูโร นานปฺปการสฺส อสุจิโนติ วุจฺจติ, ตสฺมิํฯ **กาเย**ติ สรีเรฯ สรีรํ หิ อสุจิสญฺจยโต กุจฺฉิตานํ เกสาทีนเญฺจว จกฺขุโรคาทีนญฺจ โรคสตานํ อายภูตโต กาโยติ วุจฺจติฯ **เกสา โลมา**ติ เอเต เกสาทโย ทฺวตฺติํสาการาฯ ตตฺถ อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา, อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย โลมาติ เอวํ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ

อิมสฺมิํ หิ ปาทตลา ปฏฺฐาย อุปริ, เกสมตฺถกา ปฏฺฐาย เหฏฺฐา, ตจโต ปฏฺฐาย ปริโตติ เอตฺตเก พฺยามมเตฺต กเฬวเร สพฺพากาเรนปิ วิจินโนฺต น โกจิ กิญฺจิ มุตฺตํ วา มณิํ วา เวฬุริยํ วา อครุํ วา กุงฺกุมํ วา กปฺปูรํ วา วาสจุณฺณาทิํ วา อณุมตฺตมฺปิ สุจิภาวํ ปสฺสติ, อถ โข ปรมทุคฺคนฺธเชคุจฺฉํ อสิริกทสฺสนํ นานปฺปการํ เกสโลมาทิเภทํ อสุจิํเยว ปสฺสติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา โลมา…เป.… มุตฺต’’นฺติฯ อยเมตฺถ ปทสมฺพนฺธโต วณฺณนาฯ

๑๘๐. อิมํ ปน กมฺมฏฺฐานํ ภาเวตุกาเมน อาทิกมฺมิเกน กุลปุเตฺตน วุตฺตปฺปการํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อิทํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตพฺพํฯ เตนาปิสฺส กมฺมฏฺฐานํ กเถเนฺตน สตฺตธา อุคฺคหโกสลฺลํ ทสธา จ มนสิการโกสลฺลํ อาจิกฺขิตพฺพํฯ ตตฺถ วจสา มนสา วณฺณโต สณฺฐานโต ทิสโต โอกาสโต ปริเจฺฉทโตติ เอวํ สตฺตธา อุคฺคหโกสลฺลํ อาจิกฺขิตพฺพํฯ

อิมสฺมิํ หิ ปฏิกฺกูลมนสิการกมฺมฏฺฐาเน โยปิ ติปิฏโก โหติ, เตนาปิ มนสิการกาเล ปฐมํ วาจาย สชฺฌาโย กาตโพฺพฯ เอกจฺจสฺส หิ สชฺฌายํ กโรนฺตเสฺสว กมฺมฏฺฐานํ ปากฏํ โหติ มลยวาสี มหาเทวเตฺถรสฺส สนฺติเก อุคฺคหิตกมฺมฏฺฐานานํ ทฺวินฺนํ เถรานํ วิยฯ เถโร กิร เตหิ กมฺมฏฺฐานํ ยาจิโต จตฺตาโร มาเส อิมํเยว สชฺฌายํ กโรถาติ ทฺวตฺติํสาการปาฬิํ อทาสิฯ เต กิญฺจาปิ เนสํ เทฺว ตโย นิกายา ปคุณา, ปทกฺขิณคฺคาหิตาย ปน จตฺตาโร มาเส ทฺวตฺติํสาการํ สชฺฌายนฺตาว โสตาปนฺนา อเหสุํฯ ตสฺมา กมฺมฏฺฐานํ กเถเนฺตน อาจริเยน อเนฺตวาสิโก วตฺตโพฺพ ‘‘ปฐมํ ตาว วาจาย สชฺฌายํ กโรหี’’ติฯ

กโรเนฺตน จ **ตจปญฺจกาที**นิ ปริจฺฉินฺทิตฺวา อนุโลมปฏิโลมวเสน สชฺฌาโย กาตโพฺพฯ เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจติ หิ วตฺวา ปุน ปฏิโลมโต ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสาติ วตฺตพฺพํฯ

ตทนนฺตรํ **วกฺกปญฺจเก** มํสํ นฺหารุ อฏฺฐิ อฏฺฐิมิญฺชํ วกฺกนฺติ วตฺวา ปุน ปฏิโลมโต วกฺกํ อฏฺฐิมิญฺชํ อฏฺฐิ นฺหารุ มํสํ, ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสาติ วตฺตพฺพํฯ

ตโต **ปปฺผาสปญฺจเก** หทยํ ยกนํ กิโลมกํ ปิหกํ ปปฺผาสนฺติ วตฺวา ปุน ปฏิโลมโต ปปฺผาสํ ปิหกํ กิโลมกํ ยกนํ หทยํ, วกฺกํ อฏฺฐิมิญฺชํ อฏฺฐิ นฺหารุ มํสํ, ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสาติ วตฺตพฺพํฯ

ตโต **มตฺถลุงฺคปญฺจเก** อนฺตํ อนฺตคุณํ อุทริยํ กรีสํ มตฺถลุงฺคนฺติ วตฺวา ปุน ปฏิโลมโต มตฺถลุงฺคํ กรีสํ อุทริยํ อนฺตคุณํ อนฺตํ, ปปฺผาสํ ปิหกํ กิโลมกํ ยกนํ หทยํ, วกฺกํ อฏฺฐิมิญฺชํ อฏฺฐิ นฺหารุ มํสํ, ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสาติ วตฺตพฺพํฯ

ตโต **เมทฉกฺก** ปิตฺตํ เสมฺหํ ปุโพฺพ โลหิตํ เสโท เมโทติ วตฺวา ปุน ปฏิโลมโต เมโท เสโท โลหิตํ ปุโพฺพ เสมฺหํ ปิตฺตํ, มตฺถลุงฺคํ กรีสํ อุทริยํ อนฺตคุณํ อนฺตํ, ปปฺผาสํ ปิหกํ กิโลมกํ ยกนํ หทยํ, วกฺกํ อฏฺฐิมิญฺชํ อฏฺฐิ นฺหารุ มํสํ, ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสาติ วตฺตพฺพํฯ

ตโต **มุตฺตฉกฺก** อสฺสุ วสา เขโฬ สิงฺฆาณิกา ลสิกา มุตฺตนฺติ วตฺวา ปุน ปฏิโลมโต มุตฺตํ ลสิกา สิงฺฆาณิกา เขโฬ วสา อสฺสุ, เมโท เสโท โลหิตํ ปุโพฺพ เสมฺหํ ปิตฺตํ, มตฺถลุงฺคํ กรีสํ อุทริยํ อนฺตคุณํ อนฺตํ, ปปฺผาสํ ปิหกํ กิโลมกํ ยกนํ หทยํ, วกฺกํ อฏฺฐิมิญฺชํ อฏฺฐิ นฺหารุ มํสํ, ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสาติ วตฺตพฺพํฯ

เอวํ กาลสตํ กาลสหสฺสํ กาลสตสหสฺสมฺปิ วาจาย สชฺฌาโย กาตโพฺพฯ วจสา สชฺฌาเยน หิ กมฺมฏฺฐานตนฺติ ปคุณา โหติ, น อิโต จิโต จ จิตฺตํ วิธาวติฯ โกฏฺฐาสา ปากฏา โหนฺติ, หตฺถสงฺขลิกา วิย วติปาทปนฺติ วิย จ ขายนฺติฯ

ยถา ปน วจสา, ตเถว มนสาปิ สชฺฌาโย กาตโพฺพฯ วจสา สชฺฌาโย หิ มนสา สชฺฌายสฺส ปจฺจโย โหติฯ มนสา สชฺฌาโย ลกฺขณปฏิเวธสฺส ปจฺจโย โหติฯ

วณฺณโตติ เกสาทีนํ วโณฺณ ววตฺถเปตโพฺพฯ

สณฺฐานโตติ เตสเญฺญว สณฺฐานํ ววตฺถเปตพฺพํฯ

ทิสโตติ อิมสฺมิํ หิ สรีเร นาภิโต อุทฺธํ อุปริมทิสา, อโธ เหฏฺฐิมทิสา, ตสฺมา อยํ โกฏฺฐาโส อิมิสฺสา นาม ทิสายาติ ทิสา ววตฺถเปตพฺพาฯ

โอกาสโตติ อยํ โกฏฺฐาโส อิมสฺมิํ นาม โอกาเส ปติฏฺฐิโตติ เอวํ ตสฺส ตสฺส โอกาโส ววตฺถเปตโพฺพฯ

ปริเจฺฉทโตติ สภาคปริเจฺฉโท วิสภาคปริเจฺฉโทติ เทฺว ปริเจฺฉทาฯ ตตฺถ อยํ โกฏฺฐาโส เหฏฺฐา จ อุปริ จ ติริยญฺจ อิมินา นาม ปริจฺฉิโนฺนติ เอวํ สภาคปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ เกสา น โลมา, โลมาปิ น เกสาติ เอวํ อมิสฺสกตาวเสน วิสภาคปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ

เอวํ สตฺตธา อุคฺคหโกสลฺลํ อาจิกฺขเนฺตน ปน อิทํ กมฺมฏฺฐานํ อสุกสฺมิํ สุเตฺต ปฏิกฺกูลวเสน กถิตํ, อสุกสฺมิํ ธาตุวเสนาติ ญตฺวา อาจิกฺขิตพฺพํฯ อิทญฺหิ มหาสติปฏฺฐาเน (ที. นิ. ๒.๓๗๗) ปฏิกฺกูลวเสเนว กถิตํฯ มหาหตฺถิปโทปม(ม. นิ. ๑.๓๐๐ อาทโย) มหาราหุล

วาท(ม. นิ. ๒.๑๑๓ อาทโย) ธาตุวิภงฺคสุ(ม. นิ. ๓.๓๔๒ อาทโย) ธาตุวเสน กถิตํฯ กายคตาสติสุตฺต (ม. นิ. ๓.๑๕๓) ปน ยสฺส วณฺณโต อุปฏฺฐาติ, ตํ สนฺธาย จตฺตาริ ฌานานิ วิภตฺตานิฯ ตตฺถ ธาตุวเสน กถิตํ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ โหติฯ ปฏิกฺกูลวเสน กถิตํ สมถกมฺมฏฺฐานํฯ ตเทตํ อิธ สมถกมฺมฏฺฐานเมวาติฯ

๑๘๑. เอวํ สตฺตธา อุคฺคหโกสลฺลํ อาจิกฺขิตฺวา อนุปุพฺพโต, นาติสีฆโต, นาติสณิกโต, วิเกฺขปปฏิพาหนโต, ปณฺณตฺติสมติกฺกมนโต, อนุปุพฺพมุญฺจนโต, อปฺปนาโต, ตโย จ สุตฺตนฺตาติ เอวํ ทสธา มนสิการโกสลฺลํ อาจิกฺขิตพฺพํฯ ตตฺถ **อนุปุพฺพโต**ติ อิทญฺหิ สชฺฌายกรณโต ปฏฺฐาย อนุปฏิปาฏิยา มนสิกาตพฺพํ, น เอกนฺตริกายฯ เอกนฺตริกาย หิ มนสิกโรโนฺต ยถา นาม อกุสโล ปุริโส ทฺวตฺตึสปทํ นิเสฺสณึ เอกนฺตริกาย อาโรหโนฺต กิลนฺตกาโย ปตติ, น อาโรหนํ สมฺปาเทติ, เอวเมว ภาวนาสมฺปตฺติวเสน อธิคนฺตพฺพสฺส อสฺสาทสฺส อนธิคมา กิลนฺตจิโตฺต ปตติ, น ภาวนํ สมฺปาเทติฯ

อนุปุพฺพโต มนสิกโรเนฺตนาปิ จ **นาติสีฆโต** มนสิกาตพฺพํฯ อติสีฆโต มนสิกโรโต หิ ยถา นาม ติโยชนมคฺคํ ปฏิปชฺชิตฺวา โอกฺกมนวิสฺสชฺชนํ อสลฺลเกฺขตฺวา สีเฆน ชเวน สตกฺขตฺตุมฺปิ คมนาคมนํ กโรโต ปุริสสฺส กิญฺจาปิ อทฺธานํ ปริกฺขยํ คจฺฉติ, อถ โข ปุจฺฉิตฺวาว คนฺตพฺพํ โหติ, เอวเมว เกวลํ กมฺมฏฺฐานํ ปริโยสานํ ปาปุณาติ, อวิภูตํ ปน โหติ, น วิเสสํ อาวหติ, ตสฺมา นาติสีฆโต มนสิกาตพฺพํฯ

ยถา จ นาติสีฆโต, เอวํ **นาติสณิกโต**ปิฯ อติสณิกโต มนสิกโรโต หิ ยถา นาม ตทเหว ติโยชนมคฺคํ คนฺตุกามสฺส ปุริสสฺส อนฺตรามเคฺค รุกฺขปพฺพตตฬากาทีสุ วิลมฺพมานสฺส มโคฺค ปริกฺขยํ น คจฺฉติ, ทฺวีหตีเหน ปริโยสาเปตโพฺพ โหติ, เอวเมว กมฺมฏฺฐานํ ปริโยสานํ น คจฺฉติ, วิเสสาธิคมสฺส ปจฺจโย น โหติฯ

วิเกฺขปปฏิพาหนโตติ กมฺมฏฺฐานํ วิสฺสเชฺชตฺวา พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมเณ เจตโส วิเกฺขโป ปฏิพาหิตโพฺพฯ อปฺปฏิพาหโต หิ ยถา นาม เอกปทิกํ ปปาตมคฺคํ ปฏิปนฺนสฺส ปุริสสฺส อกฺกมนปทํ อสลฺลเกฺขตฺวา อิโต จิโต จ วิโลกยโต ปทวาโร วิรชฺฌติ, ตโต สตโปริเส ปปาเต ปติตพฺพํ โหติ, เอวเมว พหิทฺธา วิเกฺขเป สติ กมฺมฏฺฐานํ ปริหายติ ปริธํสติฯ ตสฺมา วิเกฺขปปฏิพาหนโต มนสิกาตพฺพํฯ

ปณฺณตฺติสมติกฺกมนโตติ ยายํ เกสา โลมาติอาทิกา ปณฺณตฺติ, ตํ อติกฺกมิตฺวา ปฏิกฺกูลนฺติ จิตฺตํ ฐเปตพฺพํฯ ยถา หิ อุทกทุลฺลภกาเล มนุสฺสา อรเญฺญ อุทปานํ ทิสฺวา ตตฺถ ตาลปณฺณาทิกํ กิญฺจิเทว สญฺญาณํ พนฺธิตฺวา เตน สญฺญาเณน อาคนฺตฺวา นฺหายนฺติ เจว ปิวนฺติ จฯ ยทา ปน เนสํ อภิณฺหสญฺจาเรน อาคตาคตปทํ ปากฏํ โหติ, ตทา สญฺญาเณน กิจฺจํ น โหติ, อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ คนฺตฺวา นฺหายนฺติ เจว ปิวนฺติ จ, เอวเมว ปุพฺพภาเค เกสา โลมาติปณฺณตฺติวเสน มนสิกโรโต ปฏิกฺกูลภาโว ปากโฏ โหติฯ อถ เกสา โลมาติปณฺณตฺตึ สมติกฺกมิตฺวา ปฏิกฺกูลภาเวเยว จิตฺตํ ฐเปตพฺพํฯ

อนุปุพฺพมุญฺจนโตติ โย โย โกฏฺฐาโส น อุปฏฺฐาติ, ตํ ตํ มุญฺจเนฺตน อนุปุพฺพมุญฺจนโต มนสิกาตพฺพํฯ อาทิกมฺมิกสฺส หิ เกสาติ มนสิกโรโต มนสิกาโร คนฺตฺวา มุตฺตนฺติ อิมํ ปริโยสานโกฏฺฐาสเมว อาหจฺจ ติฏฺฐติฯ มุตฺตนฺติ จ มนสิกโรโต มนสิกาโร คนฺตฺวา เกสาติ อิมํ อาทิโกฏฺฐาสเมว อาหจฺจ ติฏฺฐติฯ อถสฺส มนสิกโรโต มนสิกโรโต เกจิ โกฏฺฐาสา อุปฏฺฐหนฺติ, เกจิ น อุปฏฺฐหนฺติฯ เตน เย เย อุปฏฺฐหนฺติ, เตสุ เตสุ ตาว กมฺมํ กาตพฺพํฯ ยาว ทฺวีสุ อุป

ฎฺฐิเตสุ เตสมฺปิ เอโก สุฏฺฐุตรํ อุปฏฺฐหติ, เอวํ อุปฏฺฐิตํ ปน ตเมว ปุนปฺปุนํ มนสิกโรเนฺตน อปฺปนา อุปฺปาเทตพฺพาฯ

ตตฺรายํ อุปมา – ยถา หิ ทฺวตฺตึสตาลเก ตาลวเน วสนฺตํ มกฺกฏํ คเหตุกาโม ลุทฺโท อาทิมฺหิ ฐิตตาลสฺส ปณฺณํ สเรน วิชฺฌิตฺวา อุกฺกุฏฺฐึ กเรยฺย, อถ โข โส มกฺกโฏ ปฏิปาฏิยา ตสฺมึ ตสฺมึ ตาเล ปติตฺวา ปริยนฺตตาลเมว คจฺเฉยฺย, ตตฺถปิ คนฺตฺวา ลุทฺเทน ตเถว กเต ปุน เตเนว นเยน อาทิตาลํ อาคจฺเฉยฺย, โส เอวํ ปุนปฺปุนํ ปริปาติยมาโน อุกฺกุฏฺฐุกฺกุฏฺฐิฏฺฐาเนเยว อุฏฺฐหิตฺวา อนุกฺกเมน เอกสฺมึ ตาเล นิปติตฺวา ตสฺส เวมเชฺฌ มกุฬตาลปณฺณสูจึ ทฬฺหํ คเหตฺวา วิชฺฌิยมาโนปิ น อุฏฺฐเหยฺย, เอวํสมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตตฺริทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – ยถา หิ ตาลวเน ทฺวตฺตึสตาลา, เอวํ อิมสฺมึ กาเย ทฺวตฺตึส โกฏฺฐาสาฯ มกฺกโฏ วิย จิตฺตํฯ ลุทฺโท วิย โยคาวจโรฯ มกฺกฏสฺส ทฺวตฺตึสตาลเก ตาลวเน นิวาโส วิย โยคิโน จิตฺตสฺส ทฺวตฺตึสโกฏฺฐาสเก กาเย อารมฺมณวเสน อนุสญฺจรณํฯ ลุทฺเทน อาทิมฺหิ ฐิตตาลสฺส ปณฺณํ สเรน วิชฺฌิตฺวา อุกฺกุฏฺฐิยา กตาย มกฺกฏสฺส ตสฺมึ ตสฺมึ ตาเล ปติตฺวา ปริยนฺตตาลคมนํ วิย โยคิโน เกสาติ มนสิกาเร อารทฺเธ ปฏิปาฏิยา คนฺตฺวา ปริโยสานโกฏฺฐาเสเยว จิตฺตสฺส สณฺฐานํฯ ปุน ปจฺจาคมเนปิ เอเสว นโยฯ ปุนปฺปุนํ ปริปาติยมานสฺส มกฺกฏสฺส อุกฺกุฏฺฐุกฺกุฏฺฐิฏฺฐาเน อุฏฺฐานํ วิย ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต เกสุจิ เกสุจิ อุปฏฺฐิเตสุ อนุปฏฺฐหเนฺต วิสฺสเชฺชตฺวา อุปฏฺฐิเตสุ ปริกมฺมกรณํฯ อนุกฺกเมน เอกสฺมึ ตาเล นิปติตฺวา ตสฺส มเชฺฌ มกุฬตาลปณฺณสูจึ ทฬฺหํ คเหตฺวา วิชฺฌิยมานสฺสปิ อนุฏฺฐานํ วิย อวสาเน ทฺวีสุ อุปฏฺฐิเตสุ โย สุฏฺฐุตรํ อุปฏฺฐาติ, ตเมว ปุนปฺปุนํ มนสิกริตฺวา อปฺปนาย อุปฺปาทนํฯ

อปราปิ อุปมา – ยถา นาม ปิณฺฑปาติโก ภิกฺขุ ทฺวตฺตึสกุลํ คามํ อุปนิสฺสาย วสโนฺต ปฐมเคเหเยว เทฺว ภิกฺขา ลภิตฺวา ปรโต เอกํ วิสฺสเชฺชยฺยฯ ปุนทิวเส ติโสฺส ลภิตฺวา ปรโต เทฺว วิสฺสเชฺชยฺยฯ ตติยทิวเส อาทิมฺหิเยว ปตฺตปูรํ ลภิตฺวา อาสนสาลํ คนฺตฺวา ปริภุเญฺชยฺยฯ เอวํสมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ ทฺวตฺตึสกุลคาโม วิย หิ ทฺวตฺตึสาการโรฯ ปิณฺฑปาติโก วิย โยคาวจโรฯ ตสฺส ตํ คามํ อุปนิสฺสาย วาโส วิย โยคิโน ทฺวตฺตึสาการเร ปริกมฺมกรณํฯ ปฐมเคเห เทฺว ภิกฺขา ลภิตฺวา ปรโต เอกิสฺสา วิสฺสชฺชนํ วิย ทุติยทิวเส ติโสฺส ลภิตฺวา ปรโต ทฺวินฺนํ วิสฺสชฺชนํ วิย จ มนสิกโรโต มนสิกโรโต อนุปฏฺฐหเนฺต วิสฺสเชฺชตฺวา อุปฏฺฐิเตสุ ยาว โกฏฺฐาสทฺวเย ปริกมฺมกรณํฯ ตติยทิวเส อาทิมฺหิเยว ปตฺตปูรํ ลภิตฺวา อาสนสาลายํ นิสีทิตฺวา ปริโภโค วิย ทฺวีสุ โย สุฏฺฐุตรํ อุปฏฺฐาติ, ตเมว ปุนปฺปุนํ มนสิกริตฺวา อปฺปนาย อุปฺปาทนํฯ

อปฺปนาโตติ อปฺปนาโกฏฺฐาสโต เกสาทีสุ เอเกกสฺมึ โกฏฺฐาเส อปฺปนา โหตีติ เวทิตพฺพาติ อยเมเวตฺถ อธิปฺปาโยฯ

ตโย จ สุตฺตนฺตาติ อธิจิตฺตํ, สีติภาโว, โพชฺฌงฺคโกสลฺลนฺติ อิเม ตโย สุตฺตนฺตา วีริยสมาธิโยชนตฺถํ เวทิตพฺพาติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ ตตฺถ –

> “อธิจิตฺตมนุยุเตฺตน , ภิกฺขเว, ภิกฺขุนา ตีณิ นิมิตฺตานิ กาเลนกาลํ มนสิกาตพฺพานิฯ กาเลนกาลํ สมาธินิมิตฺตํ มนสิกาตพฺพํฯ กาเลนกาลํ ปคฺคหนิมิตฺตํ มนสิกาตพฺพํฯ กาเลนกาลํ อุเปกฺขานิมิตฺตํ มนสิกาตพฺพํฯ สเจ, ภิกฺขเว, อธิจิตฺตมนุยุโตฺต ภิกฺขุ เอกนฺตํ สมาธินิมิตฺตเญฺญว มนสิกเรยฺย, ฐานํ ตํ จิตฺตํ โกสชฺชาย สํวเตฺตยฺยฯ สเจ, ภิกฺขเว, อธิจิตฺตมนุยุโตฺต ภิกฺขุ เอกนฺตํ ปคฺคหนิมิตฺตเญฺญว มนสิกเรยฺย, ฐานํ ตํ จิตฺตํ อุทฺธจฺจาย สํวเตฺตยฺยฯ สเจ, ภิกฺขเว, อธิจิตฺตมนุยุโตฺต ภิกฺขุ เอกนฺตํ อุเปกฺขานิ

มิตฺตเญฺญว มนสิกเรยฺย, ฐานํ ตํ จิตฺตํ น สมฺมา สมาธิเยยฺย อาสวานํ ขยายฯ ยโต จ โข, ภิกฺขเว, อธิจิตฺตมนุยุตฺโต ภิกฺขุ กาเลนกาลํ สมาธินิมิตฺตํ ปคฺคหนิมิตฺตํ อุเปกฺขานิมิตฺตํ มนสิกโรติ, ตํ โหติ จิตฺตํ มุทุญฺจ กมฺมญฺญญฺจ ปภสฺสรญฺจ, น จ ปภงฺคุ, สมฺมา สมาธิยติ อาสวานํ ขยายฯ

‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, สุวณฺณกาโร วา สุวณฺณการเนฺตวาสี วา อุกฺกํ พนฺธติ, อุกฺกํ พนฺธิตฺวา อุกฺกามุขํ อาลิเมฺปติ, อุกฺกามุขํ อาลิเมฺปตฺวา สณฺฑาเสน ชาตรูปํ คเหตฺวา อุกฺกามุเข ปกฺขิปิตฺวา กาเลนกาลํ อภิธมติ, กาเลนกาลํ อุทเกน ปริโปฺผเสติ, กาเลนกาลํ อชฺฌุเปกฺขติฯ สเจ, ภิกฺขเว, สุวณฺณกาโร วา สุวณฺณการเนฺตวาสี วา ตํ ชาตรูปํ เอกนฺตํ อภิธเมยฺย, ฐานํ ตํ ชาตรูปํ ฑเหยฺยฯ สเจ, ภิกฺขเว, สุวณฺณกาโร วา สุวณฺณการเนฺตวาสี วา ตํ ชาตรูปํ เอกนฺตํ อุทเกน ปริโปฺผเสยฺย, ฐานํ ตํ ชาตรูปํ นิพฺพาเยยฺยฯ สเจ, ภิกฺขเว, สุวณฺณกาโร วา สุวณฺณการเนฺตวาสี วา ตํ ชาตรูปํ เอกนฺตํ อชฺฌุเปเกฺขยฺย, ฐานํ ตํ ชาตรูปํ น สมฺมา ปริปากํ คเจฺฉยฺยฯ ยโต จ โข, ภิกฺขเว, สุวณฺณกาโร วา สุวณฺณการเนฺตวาสี วา ตํ ชาตรูปํ กาเลนกาลํ อภิธมติ, กาเลนกาลํ อุทเกน ปริโปฺผเสติ, กาเลนกาลํ อชฺฌุเปกฺขติ, ตํ โหติ ชาตรูปํ มุทุญฺจ กมฺมญฺญญฺจ ปภสฺสรญฺจ, น จ ปภงฺคุ, สมฺมา อุเปติ กมฺมายฯ ยสฺสา ยสฺสา จ ปิฬนฺธนวิกติยา อากงฺขติ ยทิ ปฎฺฎิกาย ยทิ กุณฺฑลาย ยทิ คีเวยฺยาย ยทิ สุวณฺณมาลาย, ตญฺจสฺส อตฺถํ อนุโภติฯ

‘‘เอวเมว โข, ภิกฺขเว, อธิจิตฺตมนุยุเตฺตน…เป…. สมาธิยติ อาสวานํ ขยายฯ ยสฺส ยสฺส จ อภิญฺญา สจฺฉิ กรณียสฺส ธมฺมสฺส จิตฺตํ อภินินฺนาเมติ อภิญฺญา สจฺฉิกิริยาย, ตตฺร ตเตฺรว สกฺขิภพฺพตํ ปาปุณาติ สติ สติ อายตเน’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๐๓)ฯ

อิทํ สุตฺตํ **อธิจิตฺตนฺ**ติ เวทิตพฺพํฯ

‘‘ฉหิ, ภิกฺขเว, ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ ภโพฺพ อนุตฺตรํ สีติภาวํ สจฺฉิกาตุํฯ กตเมหิ ฉหิ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ นิคฺคเหตพฺพํ, ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ นิคฺคณฺหาติฯ ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ ปคฺคเหตพฺพํ, ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติฯ ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํสิตพฺพํ, ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ สมฺปหํเสติฯ ยสฺมิํ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพํ, ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติฯ ปณีตาธิมุตฺติโก จ โหติ นิพฺพานาภิรโตฯ อิเมหิ โข, ภิกฺขเว, ฉหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ ภโพฺพ อนุตฺตรํ สีติภาวํ สจฺฉิกาตุ’’นฺติ (อ. นิ. ๖.๘๕)ฯ

อิทํ สุตฺตํ **อนุตฺตรํ สีติภาโว**ติ เวทิตพฺพํฯ

โพชฺฌงฺคโกสลฺลํ ‘‘ยสฺมิํ สมเย ลีนํ จิตฺตํ โหติ, อกาโล ตสฺมิํ สมเย ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔) อปฺปนาโกสลฺลกถายํ ทสฺสิตเมวฯ

อิติ อิทํ สตฺตวิธํ อุคฺคหโกสลฺลํ สุคฺคหิตํ กตฺวา อิทญฺจ ทสวิธํ มนสิการโกสลฺลํ สุฎฺฐุ ววตฺถเปตฺวา เตน โยคินา อุภยโกสลฺลวเสน กมฺมฎฺฐานํ สาธุกํ อุคฺคเหตพฺพํฯ สเจ ปนสฺส อาจริเยน สทฺธิํ เอกวิหาเรเยว ผาสุ โหติ, เอวํ วิตฺถาเรน อกถาเปตฺวา กมฺมฎฺฐานํ สุฎฺฐุ ววตฺถเปตฺวา กมฺมฎฺฐานํ อนุยุญฺชเนฺตน วิเสสํ ลภิตฺวา อุปรูปริ กถาเปตพฺพํฯ อญฺญตฺถ วสิตุกาเมน

ยถาวุเตฺตน วิธินา วิตฺถารโต กถาเปตฺวา ปุนปฺปุนํ ปริวเตฺตตฺวา สพฺพํ คณฺฐิฏฺฐานํ ฉินฺทิตฺวา ปถวีกสิณนิเทฺทเส วุตฺตนเยเนว อนนุรูปํ เสนาสนํ ปหาย อนุรูเป วิหาเร วสเนฺตน ขุทฺทก ปลิโพธุปเจฺฉทํ กตฺวา ปฏิกฺกูลมนสิกาเร ปริกมฺมํ กาตพฺพํฯ

กโรเนฺตน ปน เกเสสุ ตาว นิมิตฺตํ คเหตพฺพํฯ กถํ? เอกํ วา เทฺว วา เกเส ลุญฺจิตฺวา หตฺถตเล ฐเปตฺวา วโณฺณ ตาว ววตฺถเปตโพฺพฯ ฉินฺนฏฺฐาเนปิ เกเส โอโลเกตุํ วฏฺฏติฯ อุทก ปเตฺต วา ยาคุปเตฺต วา โอโลเกตุมฺปิ วฏฺฏติเยวฯ กาฬกกาเล ทิสฺวา กาฬกาติ มนสิกาตพฺ พา ฯ เสตกาเล เสตาติฯ มิสฺสกกาเล ปน อุสฺสทวเสน มนสิกาตพฺพา โหนฺติฯ ยถา จ เกเสสุ, เอวํ สกเลปิ ตจปญฺจเก ทิสฺวาว นิมิตฺตํ คเหตพฺพํฯ

โกฏฺฐาสววตฺถาปนกถา

๑๘๒. เอวํ นิมิตฺตํ คเหตฺวา สพฺพโกฏฺฐาเส วณฺณสณฺฐานทิโสกาสปริเจฺฉทวเสน ววตฺถเปตฺวา วณฺณสณฺฐานคนฺธอาสโยกาสวเสน ปญฺจธา ปฏิกฺกูลโต ววตฺถเปตพฺพาฯ

ตตฺรายํ สพฺพโกฏฺฐาเสสุ อนุปุพฺพกถาฯ **เกสา** ตาว ปกติวเณฺณน กาฬกา อทฺทา ริฏฺฐกวณฺณาฯ สณฺฐานโต ทีฆวฏฺฏลิกา ตุลาทณฺฑสณฺฐานาฯ ทิสโต อุปริมทิสาย ชาตาฯ โอกาสโต อุโภสุ ปเสฺสสุ กณฺณจูฬิกาหิ, ปุรโต นลาฏเนฺตน, ปจฺฉโต คลวาฏเกน ปริจฺฉินฺ นาฯ สีสกฏาหเวฐนํ อลฺลจมฺมํ เกสานํ โอกาโสฯ ปริเจฺฉทโต เกสา สีสเวฐนจเมฺม วีหคฺ คมตฺตํ ปวิสิตฺวา ปติฏฺฐิเตน เหฏฺฐา อตฺตโน มูลตเลน, อุปริ อากาเสน, ติริยํ อญฺญมเญฺญน ปริจฺฉินฺนา, เทฺว เกสา เอกโต นตฺถีติ อยํ สภาคปริเจฺฉโทฯ เกสา น โลมา, โลมา น เกสาติ เอวํ อวเสสเอกตึสโกฏฺฐาเสหิ อมิสฺสีกตา เกสา นาม ปาฏิเยโกฺก เอกโกฏฺฐาโสติ อยํ วิ สภาคปริเจฺฉโทฯ อิทํ เกสานํ วณฺณาทิโต ววตฺถาปนํฯ

๑๘๓. อิทํ ปน เนสํ วณฺณาทิวเสน ปญฺจธา ปฏิกฺกูลโต ววตฺถาปนํฯ เกสา นาเมเต วณฺณโตปิ ปฏิกฺกูลาฯ สณฺฐานโตปิ คนฺธโตปิ อาสยโตปิ โอกาสโตปิ ปฏิกฺกูลาฯ

มนุเญฺญปิ หิ ยาคุปเตฺต วา ภตฺตปเตฺต วา เกสวณฺณํ กิญฺจิ ทิสฺวา เกสมิสฺสกมิทํ หรถ นนฺติ ชิคุจฺฉนฺติฯ เอวํ เกสา **วณฺณโต** ปฏิกฺกูลาฯ รตฺติํ ภุญฺชนฺตาปิ เกสสณฺฐานํ อกฺกวากํ วา มกจิวากํ วา ฉุปิตฺวาปิ ตเถว ชิคุจฺฉนฺติฯ เอวํ **สณฺฐานโต** ปฏิกฺกูลาฯ

เตลมกฺขนปุปฺผธูปาทิ สงฺขารวิรหิตานญฺจ เกสานํ คโนฺธ ปรมเชคุโจฺฉ โหติฯ ตโต เช คุจฺฉตโร อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺตานํฯ เกสา หิ วณฺณสณฺฐานโต อปฺปฏิกฺกูลาปิ สิยุํ, **คเนฺธน** ปน ปฏิกฺกูลาเยวฯ ยถา หิ ทหรสฺส กุมารสฺส วจฺจํ วณฺณโต หลิทฺทิวณฺณํ, สณฺฐานโตปิ หลิทฺทิปิ ณฺฑสณฺฐานํฯ สงฺการฏฺฐาเน ฉฑฺฑิตญฺจ อุทฺธุมาตกกาฬสุนขสรีรํ วณฺณโต ตาลปกฺกวณฺณํ ฯ สณฺฐานโต วเฏฺฏตฺวา วิสฺสฏฺฐมุทิงฺคสณฺฐานํฯ ทาฐาปิสฺส สุมนมกุฬสทิสาติ อุภยมฺปิ วณฺณสณฺฐานโต สิยา อปฺปฏิกฺกูลํ คเนฺธน ปน ปฏิกฺกูลเมวฯ เอวํ เกสาปิ สิยุํ วณฺณสณฺฐาน โต อปฺปฏิกฺกูลา **คเนฺธน** ปน ปฏิกฺกูลาเยวาติฯ

ยถา ปน อสุจิฏฺฐาเน คามนิสฺสเนฺทน ชาตานิ สูเปยฺยปณฺณานิ นาคริกมนุสฺสานํ เชคุจฺ ฉานิ โหนฺติ อปริโภคานิ, เอวํ เกสาปิ ปุพฺพโลหิตมุตฺตกรีสปิตฺตเสมฺหาทินิสฺสเนฺทน ชาตตฺ ตา เชคุจฺฉาติ อิทํ เนสํ **อาสยโต** ปาฏิกฺกุลฺยํฯ

อิเม จ เกสา นาม คูถราสิมฺหิ อุฏฺฐิตกณฺณิกํ วิย เอกตึสโกฏฺฐาสราสิมฺหิ ชาตาฯ เต สุสานสงฺการฏฺฐานาทีสุ ชาตสากํ วิย ปริกฺขาทีสุ ชาตกมลกุวลยาทิปุปฺผํ วิย จ อสุจิฏฺฐาเน ชาตตฺตา ปรมเชคุจฺฉาติ อิทํ เนสํ **โอกาสโต** ปาฏิกุกุลฺยํฯ

ยถา จ เกสานํ, เอวํ สพฺพโกฏฺฐาสานํ วณฺณสณฺฐานคนฺธาสโยกาสวเสน ปญฺจธา ปฏิกูลตา เวทิตพฺพาฯ วณฺณสณฺฐานทิโสกาสปริเจฺฉทวเสน ปน สเพฺพปิ วิสุํ วิสุํ ววตฺถเปตพฺพาฯ

๑๘๔. ตตฺถ **โลมา** ตาว ปกติวณฺณโต น เกสา วิย อสมฺภินฺนกาฬกา, กาฬปิงฺคลา ปน โหนฺติฯ สณฺฐานโต โอนตคฺคา ตาลมูลสณฺฐานาฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตาฯ โอกาสโต ฐเปตฺวา เกสานํ ปติฏฺฐิโตกาสญฺจ หตฺถปาทตลานิ จ เยภุเยฺยน อวเสสสรีรเวฐนจเมฺม ชาตาฯ ปริเจฺฉทโต สรีรเวฐนจเมฺม ลิขามตฺตํ ปวิสิตฺวา ปติฏฺฐิเตน เหฏฺฐา อตฺตโน มูลตเลน, อุปริ อากาเสน, ติริยํ อญฺญมญฺญูน ปริจฺฉินฺนา, เทฺว โลมา เอกโต นตฺถิ, อยํ เนสํ สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๑๘๕. **นขา**ติ วีสติยา นขปตฺตานํ นามํฯ เต สเพฺพปิ วณฺณโต เสตาฯ สณฺฐานโต มจฺฉสกลิกสณฺฐานาฯ ทิสโต ปาทนขา เหฏฺฐิมทิสาย, หตฺถนขา อุปริมทิสายาติ ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตาฯ โอกาสโต องฺคุลีนํ อคฺคปิเฏฺฐสุ ปติฏฺฐิตาฯ ปริเจฺฉทโต ทฺวีสุ ทิสาสุ องฺคุลิโกฏิมํเสหิ, อโนฺต องฺคุลิปิฏฺฐิมํเสน, พหิ เจว อเคฺค จ อากาเสน, ติริยํ อญฺญมญฺญูน ปริจฺฉินฺนา, เทฺว นขา เอกโต นตฺถิ, อยํ เนสํ สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๑๘๖. **ทนฺตา**ติ ปริปุณฺณทนฺตสฺส ทฺวตฺตึส ทนฺตฏฺฐิกานิฯ เตปิ วณฺณโต เสตาฯ สณฺฐานโต อเนกสณฺฐานาฯ เตสํ หิ เหฏฺฐิมาย ตาว ทนฺตปาฬิยา มเชฺฌ จตฺตาโร ทนฺตา มตฺติกาปิเณฺฑ ปฏิปาฏิยา ฐปิตอลาพุพีชสณฺฐานาฯ เตสํ อุโภสุ ปเสฺสสุ เอเกโก เอกมูลโก เอกโกฏิโก มลฺลิกมกุฬสณฺฐาโนฯ ตโต เอเกโก ทฺวิมูลโก ทฺวิโกฏิโก ยานกอุปตฺถมฺภินิสณฺฐาโนฯ ตโต เทฺว เทฺว ติมูลา ติโกฏิกาฯ ตโต เทฺว เทฺว จตุมูลา จตุโกฏิกาติฯ อุปริมปาฬิยาปิ เอเสว นโยฯ ทิสโต อุปริมทิสาย ชาตาฯ โอกาสโต ทฺวีสุ หนุกฏฺฐิเกสุ ปติฏฺฐิตาฯ ปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา หนุกฏฺฐิเก ปติฏฺฐิเตน อตฺตโน มูลตเลน, อุปริ อากาเสน, ติริยํ อญฺญมญฺญูน ปริจฺฉินฺนา, เทฺว ทนฺตา เอกโต นตฺถิ, อยํ เนสํ สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๑๘๗. **ตโจ**ติ สกลสรีรํ เวเฐตฺวา ฐิตจมฺมํฯ ตสฺส อุปริ กาฬสามปีตาทิวณฺณา ฉวิ นามยา สกลสรีรโตปิ สงฺกฑฺฒิยมานา พทรฏฺฐิมตฺตา โหติฯ ตโจ ปน วณฺณโต เสโตเยวฯ โส จสฺส เสตภาโว อคฺคิชาลาภิฆาตปหรณปฺปหาราทีหิ วิทฺธํสิตาย ฉวิยา ปากโฏ โหติฯ สณฺฐานโต สรีรสณฺฐาโนว โหติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ

วิตฺถารโต ปน ปาทงฺคุลิตฺตโจ โกสการกโกสสณฺฐาโนฯ ปิฏฺฐิปาทตฺตโจ ปุฏพนฺธอุปาหนสณฺฐาโนฯ ชงฺฆตฺตโจ ภตฺตปุฏกตาลปณฺณสณฺฐาโนฯ อูรุตฺตโจ ตณฺฑุลภริตทีฆตฺถวิกสณฺฐาโนฯ อานิสทตฺตโจ อุทกปูริตปฏปริสฺสาวนสณฺฐาโนฯ ปิฏฺฐิตฺตโจ ผลโกนทฺธจมฺมสณฺฐาโนฯ กุจฺฉิตฺตโจ วีณาโทณิโกนทฺธจมฺมสณฺฐาโนฯ อุรตฺตโจ เยภุเยฺยน จตุรสฺสสณฺฐาโนฯ อุภยพาหุตฺตโจ ตูณิโรนทฺธจมฺมสณฺฐาโนฯ ปิฏฺฐิหตฺถตฺตโจ ขุรโกสสณฺฐาโน, ผณกตฺถวิกสณฺฐาโน วาฯ หตฺถงฺคุลิตฺตโจ กุญฺจิกาโกสกสณฺฐาโนฯ คีวตฺตโจ คลกญฺจุกสณฺฐาโนฯ มุขตฺตโจ ฉิทฺทาวฉิโทฺท กีฏกุลาวกสณฺฐาโนฯ สีสตฺตโจ ปตฺตตฺถวิกสณฺฐาโนติฯ

ตจปริคฺคณฺหเกน จ โยคาวจเรน อุตฺตโรฏฺฐโต ปฏฺฐาย อุปริมุขํ ญาณํ เปเสตฺวา ปฐมํ ตาว มุขํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิตจมฺมํ ววตฺถเปตพฺพํฯ ตโต นลาฏฏฺฐิจมฺมํฯ ตโต ถวิกาย ปกฺขิตฺตปตฺตสฺส จ ถวิกาย จ อนฺตเรน หตฺถมิว สีสฏฺฐิกสฺส จ สีสจมฺมสฺส จ อนฺตเรน ญาณํ เปเสตฺวา อฏฺฐิเกน สทฺธิํ จมฺมสฺส เอกาพทฺธภาวํ วิโยเชเนฺตน สีสจมฺมํ ววตฺถเปตพฺพํฯ ตโต ขนฺธจมฺมํฯ ตโต อนุโลเมน ปฏิโลเมน จ ทกฺขิณหตฺถจมฺมํฯ อถ เตเนว นเยน วามหตฺถจมฺมํฯ ตโต ปิฏฺฐิจมฺมํ ตํ ววตฺถเปตฺวา อนุโลเมน ปฏิโลเมน จ ทกฺขิณปาทจมฺมํฯ อถ เตเนว นเยน วามปาทจมฺมํฯ ตโต อนุกฺกเมเนว วตฺถิอุทรหทยคีวจมฺมานิ ววตฺถเปตพฺพานิฯ อถ คีวจมฺมานนฺตรํ เหฏฺฐิมหนุจมฺมํ ววตฺถเปตฺวา อธโรฏฺฐปริโยสานํ ปาเปตฺวา นิฏฺฐเปตพฺพํฯ เอวํ โอฬาริโกฬาริกํ ปริคฺคณฺหนฺตสฺส สุขุมมฺปิ ปากฏํ โหติฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาโตฯ โอกาสโต สกลสรีรํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิโตฯ ปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา ปติฏฺฐิตตเลน, อุปริ อากาเสน ปริจฺฉิโนฺน, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๑๘๘. **มํส**นฺติ นว มํสเปสิสตานิฯ ตํ สพฺพมฺปิ วณฺณโต รตฺตํ กิํสุกปุปฺผสทิสํฯ สณฺฐานโต ชงฺฆปิณฺฑิกมํสํ ตาลปณฺณปุฏภตฺตสณฺฐานํฯ อูรุมํสํ นิสทโปตสณฺฐานํฯ อานิสทมํสํ อุทฺธนโกฏิสณฺฐานํฯ ปิฏฺฐิมํสํ ตาลคุฬปฏลสณฺฐานํฯ ผาสุกทฺวยมํสํ โกฏฺฐลิกาย กุจฺฉิยํ ตนุมตฺติกาเลปสณฺฐานํฯ ถนมํสํ วเฏฺฏตฺวา อวกฺขิตฺตมตฺติกาปิณฺฑสณฺฐานํฯ พาหุทฺวยมํสํ ทฺวิคุณํ กตฺวา ฐปิตนิจฺจมฺมมหามูสิกสณฺฐานํฯ เอวํ โอฬาริโกฬาริกํ ปริคฺคณฺหนฺตสฺส สุขุมมฺปิ ปากฏํ โหติฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต วีสาธิกานิ ตีณิ อฏฺฐิสตานิ อนุลิมฺปิตฺวา ฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา อฏฺฐิสงฺฆาเต ปติฏฺฐิตตเลน, อุปริ ตเจน, ติริยํ อญฺญมเญฺญน ปริจฺฉินฺนํ, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๑๘๙. **นฺหารู**ติ นว นฺหารุสตานิฯ วณฺณโต สเพฺพปิ นฺหารู เสตาฯ สณฺฐานโต นานาสณฺฐานาฯ เอเตสุ หิ คีวาย อุปริมภาคโต ปฏฺฐาย ปญฺจ มหานฺหารู สรีรํ วินนฺธมานา ปุริมปเสฺสน โอติณฺณาฯ ปญฺจ ปจฺฉิมปเสฺสนฯ ปญฺจ ทกฺขิณปเสฺสนฯ ปญฺจ วามปเสฺสนฯ ทกฺขิณหตฺถํ วินนฺธมานาปิ หตฺถสฺส ปุริมปเสฺสน ปญฺจฯ ปจฺฉิมปเสฺสน ปญฺจฯ ตถา วามหตฺถํ วินนฺธมานาฯ ทกฺขิณปาทํ วินนฺธมานาปิ ปาทสฺส ปุริมปเสฺสน ปญฺจฯ ปจฺฉิมปเสฺสน ปญฺจฯ ตถา วามปาทํ วินนฺธมานาปีติ เอวํ สรีรธารกา นาม สฏฺฐิมหานฺหารู กายํ วินนฺธมานา โอติณฺณา ฯ เย **กณฺฑรา**ติปิ วุจฺจนฺติฯ เต สเพฺพปิ กนฺทลมกุฬสณฺฐานาฯ อเญฺญ ปน ตํ ตํ ปเทสํ อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิตาฯ ตโต สุขุมตรา สุตฺตรชฺชุกสณฺฐานาฯ อเญฺญ ตโต สุขุมตรา ปูติลตาสณฺฐานา, อเญฺญ ตโต สุขุมตรา มหาวีณาตนฺติสณฺฐานาฯ อเญฺญ ถูลสุตฺตกสณฺฐานาฯ หตฺถปาทปิฏฺฐีสุ นฺหารู สกุณปาทสณฺฐานาฯ สีเส นฺหารู ทารกานํ สีสชาลกสณฺฐานาฯ ปิฏฺฐิยํ นฺหารู อาตเป ปสาริตอลฺลชาลสณฺฐานาฯ อวเสสา ตํตํองฺคปจฺจงฺคานุคตา นฺหารู สรีเร ปฏิมุกฺกชาลกญฺจุกสณฺฐานาฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตาฯ โอกาสโต สกลสรีเร อฏฺฐีนิ อาพนฺธิตฺวา ฐิตาฯ ปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา ติณฺณํ อฏฺฐิสตานํ อุปริ ปติฏฺฐิตตเลหิ, อุปริ มํสจมฺมานิ อาหจฺจ ฐิตปฺปเทเสหิ, ติริยํ อญฺญมเญฺญน ปริจฺฉินฺนา, อยํ เนสํ สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๑๙๐. **อฏฺฐี**ติ ฐเปตฺวา ทฺวตฺติํส ทนฺตฏฺฐีนิ อวเสสานิ จตุสฏฺฐิ หตฺถฏฺฐีนิ, จตุสฏฺฐิ ปาทฏฺฐีนิ, จตุสฏฺฐิ มํสนิสฺสิตานิ มุทุอฏฺฐีนิ, เทฺว ปณฺหิกฏฺฐีนิ, เอเกกสฺมิํ ปาเท เทฺว เทฺว โคปฺผกฏฺฐีนิ, เทฺว ชงฺฆฏฺฐีนิ, เอกํ ชณฺณุกฏฺฐิ, เอกํ อูรุฏฺฐิ, เทฺว กฏิฏฺฐีนิ, อฏฺฐารส ปิฏฺฐิกณฺฏกฏฺฐีนิ, จตุวีสติ ผาสุกฏฺฐีนิ, จุทฺทส อุรฏฺฐีนิ , เอกํ หทยฏฺฐิ, เทฺว อกฺขกฏฺฐีนิ, เทฺว โกฏฺฐฏฺฐีนิ, เทฺว พาหุฏฺฐีนิ, เทฺว เทฺว อคฺคพาหุฏฺฐีนิ, สตฺต คีวฏฺฐีนิ, เทฺว หนุกฏฺฐีนิ, เอกํ นาสิกฏฺฐิ, เทฺว

อกฺขิกูฏฐีนิ, เทฺว กณฺณฏฺฐีนิ, เอกํ นลาฏฏฺฐิฯ เอกํ มุทฺธฏฺฐิ, นว สีสกปาลฏฺฐีนีติ เอวํ ติมตฺตานิ อฏฺฐิสตานิ, ตานิ สพฺพานิปิ วณฺณโต เสตานิฯ สณฺฐานโต นานาสณฺฐานานิฯ

ตตฺถ หิ อคฺคปาทงฺคุลิอฏฺฐีนิ กตกพีชสณฺฐานานิฯ ตทนนฺตรานิ มชฺฌปพฺพฏฺฐีนิ ปนสฏฺฐิสณฺฐานานิฯ มูลปพฺพฏฺฐีนิ ปณวสณฺฐานานิฯ ปิฏฺฐิปาทฏฺฐีนิ โกฏฺฏิตกนฺทลกนฺทราสิสณฺฐานานิฯ ปณฺหิกฏฺฐิ เอกฏฺฐิตาลผลพีชสณฺฐานํฯ โคปฺผกฏฺฐีนิ พทฺธกีฬาโคฬกสณฺฐานานิฯ ชงฺฆฏฺฐีนํ โคปฺผกฏฺฐีสุ ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ อปนีตตจสินฺทิกฬีรสณฺฐานํฯ ขุทฺทกชงฺฆฏฺฐิกํ ธนุกทณฺฑสณฺฐานํฯ มหนฺตํ มิลาตสปฺปปิฏฺฐิสณฺฐานํฯ ชณฺณุกฏฺฐิ เอกโต ปริกฺขีณเผณกสณฺฐานํฯ ตตฺถ ชงฺฆฏฺฐิกสฺส ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ อติขิณคฺคโคสิงฺคสณฺฐานํฯ อูรุฏฺฐิ ทุตฺตจฺฉิตวาสิปรสุทณฺฑสณฺฐานํฯ ตสฺส กฏิฏฺฐิมฺหิ ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ กีฬาโคฬกสณฺฐานํฯ เตน กฏิฏฺฐิโน ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ อคฺคจฺฉินฺนมหาปุนฺนาคผลสณฺฐานํฯ

กฏิฏฺฐีนิ เทฺวปิ เอกาพทฺธานิ หุตฺวา กุมฺภการิกอุทฺธนสณฺฐานานิฯ ปาฏิเยกฺกํ กมฺมารกูฏโยตฺตกสณฺฐานานิฯ โกฏิยํ ฐิตํ อานิสทฏฺฐิ อโธมุขํ กตฺวา คหิตสปฺปผณสณฺฐานํ, สตฺตฏฺฐฏฺฐาเนสุ ฉิทฺทาวฉิทฺทํฯ ปิฏฺฐิกณฺฏกฏฺฐีนิ อพฺภนฺตรโต อุปรูปริ ฐปิตสีสปฏฺฏเวฐกสณฺฐานานิฯ พาหิรโต วฏฺฏนาวฬิสณฺฐานานิฯ เตสํ อนฺตรนฺตรา กกจทนฺตสทิสา เทฺว ตโย กณฺฏกา โหนฺติฯ จตุวีสติยา ผาสุกฏฺฐีสุ อปริปุณฺณานิ อปริปุณฺณอสิสณฺฐานานิฯ ปริปุณฺณานิ ปริปุณฺณอสิสณฺฐานานิฯ สพฺพานิปิ โอทาตกุกฺกุฏสฺส ปสาริตปกฺขสณฺฐานานิฯ จุทฺทส อุรฏฺฐีนิ ชิณฺณสนฺทมานิกปญฺชรสณฺฐานานิฯ หทยฏฺฐิ ทพฺพิผณสณฺฐานํฯ

อกฺขกฏฺฐีนิ ขุทฺทกโลหวาสิทณฺฑสณฺฐานานิฯ โกฏฺฏฏฺฐีนิ เอกโต ปริกฺขีณสีหฬกุทฺทาลสณฺฐานานิฯ พาหุฏฺฐีนิ อาทาสทณฺฑกสณฺฐานานิฯ อคฺคพาหุฏฺฐีนิ ยมกตาลกนฺทสณฺฐานานิฯ มณิพนฺธฏฺฐีนิ เอกโต อลฺลิยาเปตฺวา ฐปิตสีสกปฏฺฏเวฐกสณฺฐานานิฯ ปิฏฺฐิหตฺถฏฺฐีนิ โกฏฺฏิตกนฺทลกนฺทราสิสณฺฐานานิ ฯ หตฺถงฺคุลีสุ มูลปพฺพฏฺฐีนิ ปณวสณฺฐานานิฯ มชฺฌปพฺพฏฺฐีนิ อปริปุณฺณปนสฏฺฐิสณฺฐานานิฯ อคฺคปพฺพฏฺฐีนิ กตกพีชสณฺฐานานิฯ

สตฺต คีวฏฺฐีนิ ทเณฺฑน วิชฺฌิตฺวา ปฏิปาฏิยา ฐปิตวํสกฬีรจกฺกลกสณฺฐานานิฯ เหฏฺฐิมหนุกฏฺฐิ กมฺมารานํ อโยกูฏโยตฺตกสณฺฐานํฯ อุปริมํ อวเลขนสตฺถกสณฺฐานํฯ อกฺขิกูปนาสกูปฏฺฐีนิ อปนีตมิญฺชตรุณตาลฏฺฐิสณฺฐานานิฯ นลาฏฏฺฐิ อโธมุขฐฺฐปิตสงฺขถาลกกปาลสณฺฐานํฯ กณฺณจูฬิกฏฺฐีนิ นฺหาปิตขุรโกสสณฺฐานานิฯ นลาฏกณฺณจูฬิกานํ อุปริ ปฏฺฏพนฺธโนกาเส อฏฺฐิสงฺกุฏิตฆฏปุณฺณปฏลขณฺฑสณฺฐานํฯ มุทฺธฏฺฐิ มุขจฺฉินฺนวงฺกนาฬิเกรสณฺฐานํฯ สีสฏฺฐีนิ สิเพฺพตฺวา ฐปิตชชฺชรลาพุกฏาหสณฺฐานานิฯ

ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตานิฯ โอกาสโต อวิเสเสน สกลสรีเร ฐิตานิฯ วิเสเสน ปเนตฺถ สีสฏฺฐีนิ คีวฏฺฐีสุ ปติฏฺฐิตานิฯ คีวฏฺฐีนิ ปิฏฺฐิกณฺฏกฏฺฐีสุฯ ปิฏฺฐิกณฺฏกฏฺฐีนิ กฏิฏฺฐีสุฯ กฏิฏฺฐีนิ อูรุฏฺฐีสุฯ อูรุฏฺฐีนิ ชณฺณุกฏฺฐีสุฯ ชณฺณุกฏฺฐีนิ ชงฺฆฏฺฐีสุฯ ชงฺฆฏฺฐีนิ โคปฺผกฏฺฐีสุฯ โคปฺผกฏฺฐีนิ ปิฏฺฐิปาทฏฺฐีสุ ปติฏฺฐิตานิฯ ปริเจฺฉทโต อโนฺต อฏฺฐิมิเญฺชน, อุปริโต มํเสน, อเคฺค มูเล จ อญฺญมเญฺญน ปริจฺฉินฺนานิ, อยํ เนสํ สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๑๙๑. อฏฺฐิมิญฺชนฺติ เตสํ เตสํ อฏฺฐีนํ อพฺภนฺตรคตํ มิญฺชํฯ ตํ วณฺณโต เสตํฯ สณฺฐานโต มหนฺตมหนฺตานํ อฏฺฐีนํ อพฺภนฺตรคตํ เวฬุนาฬิยํ ปกฺขิตฺตเสทิตมหาเวตฺตคฺคสณฺฐานํฯ ขุทฺทานุขุทฺทกานํ อพฺภนฺตรคตํ เวฬุยฏฺฐิปเพฺพสุ ปกฺขิตฺตเสทิตตนุเวตฺตคฺคสณฺฐานํฯ ทิสโต

ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต อฏฺฐีนํ อพฺภนฺตเร ปติฏฺฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต อฏฺฐีนํ อพฺภนฺตรตเลหิ ปริจฺฉินฺนํ, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๑๙๒. วกฺกนฺติ เอกพนฺธนา เทฺว มํสปิณฺฑิกาฯ ตํ วณฺณโต มนฺทรตฺตํ ปาฬิภทฺทกฏฺฐิวณฺณํฯ สณฺฐานโต ทารกานํ ยมกกีฬาโคฬกสณฺฐานํ, เอกวณฺฏปฏิพทฺธอมฺพผลทฺวยสณฺฐานํ วาฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต คลวาฏกา นิกฺขเนฺตน เอกมูเลน โถกํ คนฺตฺวา ทฺวิธา ภิเนฺนน ถูลนฺหารุนา วินิพทฺธํ หุตฺวา หทยมํสํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต วกฺกํ วกฺกภาเคน ปริจฺฉินฺนํ, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๑๙๓. หทยนฺติ หทยมํสํฯ ตํ วณฺณโต รตฺตปทุมปตฺตปิฏฺฐิวณฺณํฯ สณฺฐานโต พาหิรปตฺตานิ อปเนตฺวา อโธมุขํ ฐปิตปทุมมกุฬสณฺฐานํฯ พหิ มฏฺฐํ, อโนฺต โกสาตกีผลสฺส อพฺภนฺตรสทิสํฯ ปญฺญวนฺตานํ โถกํ วิกสิตํ, มนฺทปญฺญานํ มกุฬิตเมวฯ อโนฺต จสฺส ปุนฺนาคฏฺฐิปติฏฺฐานมโตฺต อาวาฏโก โหติ, ยตฺถ อฑฺฒปสตมตฺตํ โลหิตํ สณฺฐาติ, ยํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ วตฺตนฺติฯ ตํ ปเนตํ ราคจริตสฺส รตฺตํ โหติ, โทสจริตสฺส กาฬกํ, โมหจริตสฺส มํสโธวนอุทกสทิสํ, วิตกฺกจริตสฺส กุลตฺถยูสวณฺณํ, สทฺธาจริตสฺส กณิการปุปฺผวณฺณํ, ปญฺญาจริตสฺส อจฺฉํ วิปฺปสนฺนํ อนาวิลํ ปณฺฑรํ ปริสุทฺธํ นิโทฺธตชาติมณิ วิย ชุติมนฺตํ ขายติฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต สรีรพฺภนฺตเร ทฺวินฺนํ ถนานํ มเชฺฌ ปติฏฺฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต หทยํ หทยภาเคน ปริจฺฉินฺนํ, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๑๙๔. ยกนนฺติ ยมกมํสปฏลํฯ ตํ วณฺณโต รตฺตํ ปณฺฑุกธาตุกํ นาติรตฺตกุมุทสฺส ปตฺตปิฏฺฐิวณฺณํฯ สณฺฐานโต มูเล เอกํ อเคฺค ยมกํ โกวิฬารปตฺตสณฺฐานํฯ ตญฺจ ทนฺธานํ เอกเมว โหติ มหนฺตํ, ปญฺญวนฺตานํ เทฺว วา ตีณิ วา ขุทฺทกานิฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํ, โอกาสโต ทฺวินฺนํ ถนานํ อพฺภนฺตเร ทกฺขิณปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต ยกนํ ยกนภาเคน ปริจฺฉินฺนํ, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๑๙๕. กิโลมกนฺติ ปฏิจฺฉนฺนาปฏิจฺฉนฺนเภทโต ทุวิธํ ปริโยนหนมํสํฯ ตํ ทุวิธมฺปิ วณฺณโต เสตํ ทุกูลปิโลติกวณฺณํฯ สณฺฐานโต อตฺตโน โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต ปฏิจฺฉนฺนกิโลมกํ อุปริมาย ทิสายฯ อิตรํ ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต ปฏิจฺฉนฺนกิโลมกํ หทยญฺจ วกฺกญฺจ ปฏิจฺฉาเทตฺวา, อปฺปฏิจฺฉนฺนกิโลมกํ สกลสรีเร จมฺมสฺส เหฏฺฐโต มํสํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา มํเสน, อุปริ จมฺเมน, ติริยํ กิโลมกภาเคน ปริจฺฉินฺนํ, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๑๙๖. ปิหกนฺติ อุทรชิวฺหามํสํฯ ตํ วณฺณโต นีลํ นิคฺคุณฺฑิปุปฺผวณฺณํฯ สณฺฐานโต สตฺตงฺคุลปฺปมาณํ อพนฺธนํ กาฬวจฺฉกชิวฺหาสณฺฐานํฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต หทยสฺส วามปเสฺส อุทรปฏลสฺส มตฺถกปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตํ, ยสฺมิํ ปหรณปฺปหาเรน พหินิกฺขเนฺต สตฺตานํ ชีวิตกฺขโย โหติฯ ปริเจฺฉทโต ปิหกภาเคน ปริจฺฉินฺนํ, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๑๙๗. ปปฺผาสนฺติ ทฺวตฺติํสมํสขณฺฑปฺปเภทํ ปปฺผาสมํสํฯ ตํ วณฺณโต รตฺตํ นาติปกฺกอุทุมฺพรผลวณฺณํฯ สณฺฐานโต วิสมจฺฉินฺนพหลปูวขณฺฑสณฺฐานํฯ อพฺภนฺตเร อสิตปีตานํ อภาเว อุคฺคเตน กมฺมชเตชุสฺมานา อพฺภาหตตฺตา สํขาทิตปลาลปิณฺฑมิว นิรสํ นิโรชํฯ ทิสโต

อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต สรีรพฺภนฺตเร ทฺวินฺนํ ถนานํ อนฺตเร หทยญฺจ ยกนญฺจ อุปริ ฉาเทตฺวา โอลมฺพนฺตํ ฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต ปปฺผาสภาเคน ปริจฺฉินฺนํ, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๑๙๘. **อนฺต**นฺติ ปุริสสฺส ทฺวตฺตึสหตฺถา อิตฺถิยา อฏฺฐวีสติหตฺถา เอกวีสติยา ฐาเนสุ โอภคฺคา อนฺตวฏฺฏิฯ ตเทตํ วณฺณโต เสตํ สกฺขรสุธาวณฺณํฯ สณฺฐานโต โลหิตโทณิยํ อาภุชิตฺวา ฐปิตสีสจฺฉินฺนสปฺปสณฺฐานํฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต อุปริ คลวาฏเก เหฏฺฐา จ กรีสมเคฺค วินิพนฺธตฺตา คลวาฏกกรีสมคฺคปริยเนฺต สรีรพฺภนฺตเร ฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต อนฺตภาเคน ปริจฺฉินฺนํ, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๑๙๙. **อนฺตคุณ**นฺติ อนฺตโภคฏฺฐาเนสุ พนฺธนํฯ ตํ วณฺณโต เสตํ ทกสีตลิกมูลวณฺณํฯ สณฺฐานโต ทกสีตลิกมูลสณฺฐานเมวฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต กุทฺทาลผรสุกมฺมาทีนิ กโรนฺตานํ ยนฺตากฑฺฒนกาเล ยนฺตสุตฺตกมิว ยนฺตผลกานิ อนฺตโภเค เอกโต อคฬเนฺต อาพนฺธิตฺวา ปาทปุญฺฉนรชฺชุมณฺฑลกสฺส อนฺตรา สํสิพฺพิตฺวา ฐิตรชฺชุกา วิย เอกวีสติยา อนฺตโภคานํ อนฺตรา ฐิตํฯ ปริเจฺฉทโต อนฺตคุณภาเคน ปริจฺฉินฺนํ, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๒๐๐. **อุทริย**นฺติ อุทเร ภวํ อสิตปีตขายิตสายิตํฯ ตํ วณฺณโต อโชฺฌหฏาหารวณฺณํฯ สณฺฐานโต ปริสฺสาวเน สิถิลพทฺธตณฺฑุลสณฺฐานํฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต อุทเร ฐิตํฯ

อุทรํ นาม อุภโต นิปฺปีฬิยมานสฺส อลฺลสาฏกสฺส มเชฺฌ สญฺชาตโผฏกสทิสํ อนฺตปฏลํ, พหิ มฏฺฐํ, อโนฺต มํสกสมฺพุปลิเวฐนกิลิฏฺฐปาวารกปุปฺผกสทิสํ, กุถิตปนสตจสฺส อพฺภนฺตรสทิสนฺติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติ, ยตฺถ ตโกฺกฏกา คณฺฑุปฺปาทกา ตาลหีรกา สูจิมุขกา ปฏตนฺตสุตฺตกา อิเจฺจวมาทิทฺวตฺตึสกุลปฺปเภทา กิมโย อากุลพฺยากุลา สณฺฑสณฺฑจาริโน หุตฺวา นิวสนฺติ, เย ปานโภชนาทิมฺหิ อวิชฺชมาเน อุลฺลงฺฆิตฺวา วิรวนฺตา หทยมํสํ อภิหนนฺติ, ปานโภชนาทิอโชฺฌหรณเวลายญฺจ อุทฺธํมุขา หุตฺวา ปฐมโชฺฌหเฏ เทฺว ตโย อาโลเป ตุริตตุริตา วิลุปฺปนฺติ, ยํ เตสํ กิมีนํ สูติฆรํ วจฺจกุฏิ คิลานสาลา สุสานญฺจ โหติฯ ยตฺถ เสยฺยถาปิ นาม จณฺฑาลคามทฺวาเร จนฺทนิกาย นิทาฆสมเย ถูลผุสิตเก เทเว วสฺสเนฺต อุทเกน วุยฺหมานํ มุตฺตกรีสจมฺมอฏฺฐินฺหารุขณฺฑเขฬสิงฺฆาณิกาโลหิตปฺปภุตินานากุณปชาตํ นิปติตฺวา กทฺทโมทกาลุฬิตํ ทฺวีหตีหจฺจเยน สญฺชาตกิมิกุลํ สูริยาตปสนฺตาปเวคกุถิตํ อุปริ เผณปุปฺผุฬเก มุญฺจนฺตํ อภินีลวณฺณํ ปรมทุคฺคนฺธเชคุจฺฉํ เนว อุปคนฺตุํ, น ทฏฺฐุํ อรหรูปตํ อาปชฺชิตฺวา ติฏฺฐติ, ปเคว ฆายิตุํ วา สายิตุํ วา, เอวเมว นานปฺปการํ ปานโภชนาทิทนฺตมุสลสญฺจุณฺณิตํ ชิวฺหาหตฺถปริวตฺติตเขฬลาลาปลิพุทฺธํ ตงฺขณวิคตวณฺณคนฺธรสาทิสมฺปทํ ตนฺตวายขลิสุวานวมถุสทิสํ นิปติตฺวา ปิตฺตเสมฺหวาตปลิเวฐิตํ หุตฺวา อุทรคฺคิสนฺตาปเวคกุถิตํ กิมิกุลากุลํ อุปรูปริเผณปุปฺผุฬกานิ มุญฺจนฺตํ ปรมกสมฺพุทุคฺคนฺธเชคุจฺฉภาวํ อาปชฺชิตฺวา ติฏฺฐติฯ ยํ สุตฺวาปิ ปานโภชนาทีสุ อมนุญฺญตา สณฺฐาติ, ปเคว ปญฺญาจกฺขุนา อวโลเกตฺวาฯ ยตฺถ จ ปติตํ ปานโภชนาทิ ปญฺจธา วิเวกํ คจฺฉติ, เอกํ ภาคํ ปาณกา ขาทนฺติ, เอกํ ภาคํ อุทรคฺคิ ฌาเปติ, เอโก ภาโค มุตฺตํ โหติ, เอโก ภาโค กรีสํ, เอโก ภาโค รสภาวํ อาปชฺชิตฺวา โสณิตมํสาทีนิ อุปพฺรูหยติฯ

ปริเจฺฉทโต อุทรปฏเลน เจว อุทริยภาเคน จ ปริจฺฉินฺนํฯ อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๒๐๑. **กรีส**นฺติ วจฺจํฯ ตํ วณฺณโต เยภุเยฺยน อโชฺฌหฏาหารวณฺณเมว โหติฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต เหฏฺฐิมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต ปกฺกาสเย ฐิตํฯ **ปกฺกาสโย** นาม เหฏฺฐานาภิ-ปิฏฺฐิกณฺฏกมูลานํ อนฺตเร อนฺตาวสาเน อุเพฺพเธน อฏฺฐงฺคุลมโตฺต เวฬุนาฬิกสทิโส, ยตฺถ เสยฺยถาปิ นาม อุปริ ภูมิภาเค ปติตํ วโสฺสทกํ โอคฬิตฺวา เหฏฺฐา ภูมิภาคํ ปูเรตฺวา ติฏฺฐติ, เอวเมว ยํกิญฺจิ อามาสเย ปติตํ ปานโภชนาทิกํ อุทรคฺคินา เผณุเทฺทหกํ ปกฺกํ ปกฺกํ นิสทาย ปิสิตมิว สณฺหภาวํ อาปชฺชิตฺวา อนฺตพิเลน โอคฬิตฺวา โอคฬิตฺวา โอมทฺทิตฺวา เวฬุปเพฺพ ปกฺขิปมานปณฺฑุมตฺติกา วิย สนฺนิจิตํ หุตฺวา ติฏฺฐติฯ ปริเจฺฉทโต ปกฺกาสยปฏเลน เจว กรีสภาเคน จ ปริจฺฉินฺนํ, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๒๐๒. **มตฺถลุงฺค**นฺติ สีสกฏาหพฺภนฺตเร ฐิตมิญฺชราสิฯ ตํ วณฺณโต เสตํ อหิจฺฉตฺตกปิณฺฑวณฺณํฯ ทธิภาวํ อสมฺปตฺตํ ทุฏฺฐขีรวณฺณนฺติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต สีสกฏาหพฺภนฺตเร จตฺตาโร สิพฺพินิมเคฺค นิสฺสาย สโมธาเนตฺวา ฐปิตา จตฺตาโร ปิฏฺฐปิณฺฑา วิย สโมหิตํ ติฏฺฐติฯ ปริเจฺฉทโต สีสกฏาหสฺส อพฺภนฺตรตเลหิ เจว มตฺถลุงฺคภาเคน จ ปริจฺฉินฺนํ , อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๒๐๓. **ปิตฺต**นฺติ เทฺว ปิตฺตานิ พทฺธปิตฺตญฺจ อพทฺธปิตฺตญฺจฯ ตตฺถ พทฺธปิตฺตํ วณฺณโต พหลมธุกเตลวณฺณํฯ อพทฺธปิตฺตํ มิลาตอากุลิปุปฺผวณฺณํฯ สณฺฐานโต อุภยมฺปิ โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต พทฺธปิตฺตํ อุปริมาย ทิสาย ชาตํ, อิตรํ ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต อพทฺธปิตฺตํ ฐเปตฺวา เกสโลมทนฺตนขานํ มํสวินิมุตฺตฏฺฐานเญฺจว ถทฺธสุกฺขจมฺมญฺจ อุทกมิว เตลพินฺทุ อวเสสสรีรํ พฺยาเปตฺวา ฐิตํ, ยมฺหิ กุปิเต อกฺขีนิ ปีตกานิ โหนฺติ, ภมนฺติ, คตฺตํ กมฺปติ, กณฺฑูยติฯ พทฺธปิตฺตํ หทยปปฺผาสานํ อนฺตเร ยกนมํสํ นิสฺสาย ปติฏฺฐิเต มหาโกสาตกีโกสกสทิเส ปิตฺตโกสเก ฐิตํ, ยมฺหิ กุปิเต สตฺตา อุมฺมตฺตกา โหนฺติ, วิปลฺลตฺถจิตฺตา หิโรตฺตปฺปํ ฉเฑฺฑตฺวา อกาตพฺพํ กโรนฺติ, อภาสิตพฺพํ ภาสนฺติ, อจินฺติตพฺพํ จิเนฺตนฺติฯ ปริเจฺฉทโต ปิตฺตภาเคน ปริจฺฉินฺนํ, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๒๐๔. **เสมฺห**นฺติ สรีรพฺภนฺตเร เอกปตฺถปูรปฺปมาณํ เสมฺหํฯ ตํ วณฺณโต เสตํ นาคพลาปณฺณรสวณฺณํฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต อุทรปฏเล ฐิตํฯ ยํ ปานโภชนาทิอโชฺฌหรณกาเล เสยฺยถาปิ นาม อุทเก เสวาลปณกํ กเฏฺฐ วา กถเล วา ปตเนฺต ฉิชฺชิตฺวา ทฺวิธา หุตฺวา ปุน อโชฺฌตฺถริตฺวา ติฏฺฐติ, เอวเมว ปานโภชนาทิมฺหิ นิปตเนฺต ฉิชฺชิตฺวา ทฺวิธา หุตฺวา ปุน อโชฺฌตฺถริตฺวา ติฏฺฐติ, ยมฺหิ จ มนฺทีภูเต ปกฺกคโณฺฑ วิย ปูติกุกฺกุฏณฺฑมิว จ อุทรํ ปรมเชคุจฺฉํ กุณปคนฺธํ โหติ, ตโต อุคฺคเตน จ คเนฺธน อุเทฺทโกปิ มุขมฺปิ ทุคฺคนฺธํ ปูติกุณปสทิสํ โหติฯ โส จ ปุริโส อเปหิ ทุคฺคนฺธํ วายสีติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ, ยญฺจ วฑฺฒิตฺวา พหลตฺตมาปนฺนํ ปิธานผลกมิว วจฺจกุฏิยํ อุทรปฏลสฺส อพฺภนฺตเรเยว กุณปคนฺธํ สนฺนิรุมฺภิตฺวา ติฏฺฐติฯ ปริเจฺฉทโต เสมฺหภาเคน ปริจฺฉินฺนํ, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๒๐๕. **ปุโพฺพ**ติ ปูติโลหิตวเสน ปวตฺตปุพฺพํฯ ตํ วณฺณโต ปณฺฑุปลาสวโณฺณฯ มตสรีเร ปน ปูติพหลาจามวโณฺณ โหติฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐาโนฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ โหติฯ โอกาสโต ปน ปุพฺพสฺส โอกาโส นาม นิพโทฺธ นตฺถิ, ยตฺถ โส สนฺนิจิโต ติเฏฺฐยฺย, ยตฺร ยตฺร

ขาณุกณฺฏกปหรณคฺคิชาลาทีหิ อภิหเต สรีรปฺปเทเส โลหิตํ สณฺฐหิตฺวา ปจฺจติ, คณฺฑปีฬกาทโย วา อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺร ตตฺร ติฏฺฐติฯ ปริเจฺฉทโต ปุพฺพภาเคน ปริจฺฉิโนฺน, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๒๐๖. **โลหิต**นฺติ เทฺว โลหิตานิ สนฺนิจิตโลหิตญฺจ สํสรณโลหิตญฺจฯ ตตฺถ สนฺนิจิตโลหิตํ วณฺณโต นิปกฺกพหลลาขารสวณฺณํฯ สํสรณโลหิตํ อจฺฉลาขารสวณฺณํฯ สณฺฐานโต อุภยมฺปิ โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต สนฺนิจิตโลหิตํ อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ อิตรํ ทฺวิสุ ทิสาสุ ชาตํฯ โอกาสโต สํสรณโลหิตํ ฐเปตฺวา เกสโลมทนฺตนขานํ มํสวินิมุตฺตฏฺฐานเญฺจว ถทฺธสุกฺขจมฺมญฺจ ธมนิชาลานุสาเรน สพฺพํ อุปาทิณฺณสรีรํ ผริตฺวา ฐิตํฯ สนฺนิจิตโลหิตํ ยกนฏฺฐานสฺส เหฏฺฐาภาคํ ปูเรตฺวา เอกปตฺตปูรมตฺตํ หทยวกฺกปปฺผาสานํ อุปริ โถกํ โถกํ ปคฺฆรนฺตํ วกฺกหทยยกนปปฺผาเส เตมยมานํ ฐิตํฯ ตสฺมึ หิ วกฺกหทยาทีนิ อเตเมเนฺต สตฺตา ปิปาสิตา โหนฺติฯ ปริเจฺฉทโต โลหิตภาเคน ปริจฺฉินฺนํ, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๒๐๗. **เสโท**ติ โลมกูปาทีหิ ปคฺฆรณกอาโปธาตุฯ โส วณฺณโต วิปฺปสนฺนติลเตลวโณฺณฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐาโนฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาโตฯ โอกาสโต เสทโสฺสกาโส นาม นิพโทฺธ นตฺถิ, ยตฺถ โส โลหิตํ วิย สทา ติเฏฺฐยฺยฯ ยทา ปน อคฺคิสนฺตาปสูริยสนฺตาปอุตุวิการาทีหิ สรีรํ สนฺตปติ, ตทา อุทกโต อพฺพูฬฺหมตฺตวิสมจฺฉินฺนภิสมุฬาลกุมุทนาฬกลาโป วิย สพฺพเกสโลมกูปวิวเรหิ ปคฺฆรติ, ตสฺมา ตสฺส สณฺฐานมฺปิ เกสโลมกูปวิวรานเญฺญววเสน เวทิตพฺพํฯ เสทปริคฺคณฺหเกน จ โยคินา เกสโลมกูปวิวเร ปูเรตฺวา ฐิตวเสเนว เสโท มนสิ กาตโพฺพฯ ปริเจฺฉทโต เสทภาเคน ปริจฺฉิโนฺน, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

เมโทติ ถินสิเนโหฯ โส วณฺณโต ผาลิตหลิทฺทิวโณฺณฯ สณฺฐานโต ถูลสรีรสฺส ตาว จมฺมมํสนฺตเร ฐปิตหลิทฺทิวณฺณทุกูลปิโลติกสณฺฐาโน โหติฯ กิสสรีรสฺส ชงฺฆมํสํ อูรุมํสํ ปิฏฺฐิกณฺฏกนิสฺสิตํ ปิฏฺฐิมํสํ อุทรวฏฺฏิมํสนฺติ เอตานิ นิสฺสาย ทิคุณติคุณํ กตฺวา ฐปิตหลิทฺทิวณฺณทุกูลปิโลติกสณฺฐาโนฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาโตฯ โอกาสโต ถูลสฺส สกลสรีรํ ผริตฺวา กิสสฺส ชงฺฆมํสาทีนิ นิสฺสาย ฐิโต, ยํ สิเนหสงฺขํ คตมฺปิ ปรมเชคุจฺฉตฺตา เนว มุทฺธนิ เตลตฺถาย, น นาสเตลาทีนมตฺถาย คณฺหนฺติฯ ปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา มํเสน, อุปริ จเมฺมน, ติริยํ เมทภาเคน ปริจฺฉิโนฺน, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๒๐๘. **อสฺสู**ติ อกฺขีหิ ปคฺฆรณกอาโปธาตุฯ ตํ วณฺณโต วิปฺปสนฺนติลเตลวณฺณํฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานํฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต อกฺขิกูปเกสุ ฐิตํฯ น เจตํ ปิตฺตโกสเก ปิตฺตมิว อกฺขิกูปเกสุ สทา สนฺนิจิตํ ติฏฺฐติฯ ยทา ปน สตฺตา โสมนสฺสชาตา มหาหสิตํ หสนฺติ, โทมนสฺสชาตา โรทนฺติ ปริเทวนฺติ, ตถารูปํ วา วิสมาหารํ อาหาเรนฺติ, ยทา จ เนสํ อกฺขีนิ ธูมรชปํสุกาทีหิ อภิหญฺญนฺติฯ ตทา เอเตหิ โสมนสฺสโทมนสฺสวิสภาคาหารอุตูหิ สมุฏฺฐหิตฺวา อกฺขิกูปเก ปูเรตฺวา ติฏฺฐติ วา ปคฺฆรติ วาฯ อสฺสุปริคฺคณฺหเกน จ โยคินา อกฺขิกูปเก ปูเรตฺวา ฐิตวเสเนว ปริคฺคณฺหิตพฺพํฯ ปริเจฺฉทโต อสฺสุภาเคน ปริจฺฉินฺนํ, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสเยวฯ

๒๐๙. **วสา**ติ วิลีนสิเนโหฯ สา วณฺณโต นาฬิเกรเตลวณฺณาฯ อาจาเม อาสิตฺตเตลวณฺณาติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ สณฺฐานโต นฺหานกาเล ปสนฺนอุทกสฺส อุปริ ปริพฺภมนฺตสิเนหพินฺทุวิสฏสณฺฐานาฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตาฯ โอกาสโต เยภุเยฺยน หตฺถตลหตฺถปิฏฺฐิปาท

ตลปาทปิฏฺฐินาสปุฏฺฐนลาฏฺอํสกูเฏสุ ฐิตาฯ น เจสา เอเตสุ โอกาเสสุ สทา วิลีนาว หุตฺวา ติฏฺฐติฯ ยทา ปน อคฺคิสนฺตาปสูริยสนฺตาปอุตุวิสภาคธาตุวิสภาเคหิ เต ปเทสา อุสฺมาชาตา โหนฺติ, ตทา ตตฺถ นฺหานกาเล ปสนฺนอุทกูปริ สิเนหพินฺทุวิสโฏ วิย อิโต จิโต จ สญฺจรติฯ ปริเจฺฉทโต วสาภาเคน ปริจฺฉินฺนา, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกส สทิโสเยวฯ

๒๑๐. **เขโฬ**ติ อโนฺตมุเข เผณมิสฺสา อาโปธาตุฯ โส วณฺณโต เสโต เผณวโณฺณฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐาโนฯ เผณสณฺฐาโนติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาโตฯ โอกาสโต อุโภหิ กโปลปเสฺสหิ โอรุยฺห ชิวฺหาย ฐิโตฯ น เจส เอตฺถ สทา สนฺนิจิโต หุตฺวา ติฏฺฐติฯ ยทา ปน สตฺตา ตถารูปมาหารํ ปสฺสนฺติ วา สรนฺติ วา, อุณฺหติตฺตกฏุกโลณมฺพิลานํ วา กิญฺจิ มุเข ฐเปนฺติ, ยทา วา เนสํ หทยํ อาคิลายติ, กิสฺมิญฺจิ เทว วา ชิคุจฺฉา อุปฺปชฺชติ, ตทา เขโฬ อุปฺปชฺชิตฺวา อุโภหิ กโปลปเสฺสหิ โอรุยฺห ชิวฺหาย สณฺฐาติฯ อคฺคชิวฺหาย เจส ตนุโก โหติ, มูลชิวฺหาย พหโล, มุเข ปกฺขิตฺตญฺจ ปุถุกํ วา ตณฺฑุลํ วา อญฺญํ วา กิญฺจิ ขาทนียํ นทีปุลิเน ขตกูปกสลิลํ วิย ปริกฺขยํ อคจฺฉโนฺตว เตเมตุํ สมโตฺถ โหติฯ ปริเจฺฉทโต เขฬภาเคน ปริจฺฉิโนฺน, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

๒๑๑. **สิงฺฆาณิกา**ติ มตฺถลุงฺคโต ปคฺฆรณกอสุจิฯ สา วณฺณโต ตรุณตาลฏฺฐิมิญฺชวณฺณาฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานาฯ ทิสโต อุปริมาย ทิสาย ชาตาฯ โอกาสโต นาสาปุเฏ ปูเรตฺวา ฐิตาฯ น เจสา เอตฺถ สทา สนฺนิจิตา หุตฺวา ติฏฺฐติ, อถ โข ยถา นาม ปุริโส ปทุมินิปเตฺต ทธึ พนฺธิตฺวา เหฏฺฐา กณฺฏเกน วิเชฺฌยฺย, อถาเนน ฉิเทฺทน ทธิมุตฺตํ คฬิตฺวา พหิ ปเตยฺย, เอวเมว ยทา สตฺตา โรทนฺติ, วิสภาคาหารอุตุวเสน วา สญฺชาตธาตุโขภา โหนฺติ, ตทา อโนฺต สีสโต ปูติเสมฺหภาวมาปนฺนํ มตฺถลุงฺคํ คฬิตฺวา ตาลุมตฺถกวิวเรน โอตริตฺวา นาสาปุเฏ ปูเรตฺวา ติฏฺฐติ วา ปคฺฆรติ วาฯ สิงฺฆาณิกา ปริคฺคณฺหเกน จ โยคินา นาสาปุเฏ ปูเรตฺวา ฐิตวเสเนว ปริคฺคณฺหิตพฺพาฯ ปริเจฺฉทโต สิงฺฆาณิกาภาเคน ปริจฺฉินฺนา, อยมสฺสา สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

๒๑๒. **ลสิกา**ติ สรีรสนฺธีนํ อพฺภนฺตเร ปิจฺฉิลกุณปํฯ สา วณฺณโต กณิการนิยฺยาสวณฺณาฯ สณฺฐานโต โอกาสสณฺฐานาฯ ทิสโต ทฺวีสุ ทิสาสุ ชาตาฯ โอกาสโต อฏฺฐิสนฺธีนํ อพฺภญฺชนกิจฺจํ สาธยมานา อสีติสตสนฺธีนํ อพฺภนฺตเร ฐิตาฯ ยสฺส เจสา มนฺทา โหติ, ตสฺส อุฏฺฐหนฺตสฺส นิสีทนฺตสฺส อภิกฺกมนฺตสฺส ปฏิกฺกมนฺตสฺส สมิญฺชนฺตสฺส ปสาเรนฺตสฺส อฏฺฐิกานิ กฏกฏายนฺติ, อจฺฉราสทฺทํ กโรโนฺต วิย สญฺจรติฯ เอกโยชนทฺวิโยชนมตฺตํ อทฺธานํ คตสฺส วาโยธาตุ กุปฺปติ, คตฺตานิ ทุกฺขนฺติฯ ยสฺส ปน พหุกา โหนฺติ, ตสฺส อุฏฺฐานนิสชฺชาทีสุ น อฏฺฐีนิ กฏกฏายนฺติ, ทีฆมฺปิ อทฺธานํ คตสฺส น วาโยธาตุ กุปฺปติ, น คตฺตานิ ทุกฺขนฺติฯ ปริเจฺฉทโต ลสิกาภาเคน ปริจฺฉินฺนา, อยมสฺสา สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

๒๑๓. **มุตฺต**นฺติ มุตฺตรสํฯ ตํ วณฺณโต มาสขาโรทกวณฺณํฯ สณฺฐานโต อโธมุขฐปิตอุทกกุมฺภอพฺภนฺตรคตอุทกสณฺฐานํฯ ทิสโต เหฏฺฐิมาย ทิสาย ชาตํฯ โอกาสโต วตฺถิสฺส อพฺภนฺตเร ฐิตํฯ **วตฺถิ** นาม วตฺถิ ปุโฏ วุจฺจติฯ ยตฺถ เสยฺยถาปิ จนฺทนิกาย ปกฺขิเตฺต อมุเขรวณฆเฏ จนฺทนิการโส ปวิสติ, น จสฺส ปวิสนมโคฺค ปญฺญายติ , เอวเมว สรีรโต มุตฺตํ ปวิสติ, น จสฺส ปวิสนมโคฺค ปญฺญายติ, นิกฺขมนมโคฺค ปน ปากโฏ โหติฯ ยมฺหิ จ มุตฺตสฺส ภริเต ปสฺ

สาวํ กโรมาติ สตฺตานํ อายูหนํ โหติฯ ปริเจฺฉทโต วตฺถิอพฺภนฺตเรน เจว มุตฺตภาเคน จ ปริจฺฉินฺนํ, อยมสฺส สภาคปริเจฺฉโทฯ วิสภาคปริเจฺฉโท ปน เกสสทิโสวฯ

๒๑๔. เอวญฺหิ เกสาทิเก โกฏฺฐาเส วณฺณสณฺฐานทิโสกาสปริเจฺฉทวเสน ววตฺถเปตฺวา อนุปุพฺพโต นาติสีฆโตติอาทินา นเยน วณฺณสณฺฐานคนฺธาสโยกาสวเสน ปญฺจธา ปฏิกฺกูลา ปฏิกฺกูลาติ มนสิกโรโต ปณฺณตฺติสมติกฺกมาวสาเน เสยฺยถาปิ จกฺขุมโต ปุริสสฺส ทฺวตฺตึสวณฺณานํ กุสุมานํ เอกสุตฺตกคนฺถิตํ มาลํ โอโลเกนฺตสฺส สพฺพปุปฺผานิ อปุพฺพาปริยมิว ปากฏานิ โหนฺติ, เอวเมว อตฺถิ อิมสฺมึ กาเย เกสาติ อิมํ กายํ โอโลเกนฺตสฺส สเพฺพ เต ธมฺมา อปุพฺพาปริยาว ปากฏา โหนฺติฯ เตน วุตฺตํ มนสิการโกสลฺลกถายํ ‘‘อาทิกมฺมิกสฺส หิ เกสาติ มนสิกโรโต มนสิกาโร คนฺตฺวา มุตฺตนฺติ อิมํ ปริโยสานโกฏฺฐาสเมว อาหจฺจ ติฏฺฐตี’’ติฯ

สเจ ปน พหิทฺธาปิ มนสิการํ อุปสํหรติ, อถสฺส เอวํ สพฺพโกฏฺฐาเสสุ ปากฏีภูเตสุ อาหิณฺฑนฺตา มนุสฺสติรจฺฉานาทโย สตฺตาการํ วิชหิตฺวา โกฏฺฐาสราสิวเสเนว อุปฏฺฐหนฺติ, เตหิ จ อโชฺฌหริยมานํ ปานโภชนาทิ โกฏฺฐาสราสิมฺหิ ปกฺขิปมานมิว อุปฏฺฐาติฯ

อถสฺส อนุปุพฺพมุญฺจนาทิวเสน ปฏิกฺกูลา ปฏิกฺกูลาติ ปุนปฺปุนํ มนสิกโรโต อนุกฺกเมน อปฺปนา อุปฺปชฺชติฯ ตตฺถ เกสาทีนํ วณฺณสณฺฐานทิโสกาสปริเจฺฉทวเสน อุปฏฺฐานํ อุคฺคหนิมิตฺตํฯ สพฺพาการโต ปฏิกฺกูลวเสน อุปฏฺฐานํ ปฏิภาคนิมิตฺตํฯ ตํ อาเสวโต ภาวยโต วุตฺตนเยน อสุภกมฺมฏฺฐาเนสุ วิย ปฐมชฺฌานวเสเนว อปฺปนา อุปฺปชฺชติฯ

สา ยสฺส เอโกว โกฏฺฐาโส ปากโฏ โหติ, เอกสฺมึ วา โกฏฺฐาเส อปฺปนํ ปตฺวา ปุน อญฺญสฺมึ โยคํ น กโรติ, ตสฺส เอกาว อุปฺปชฺชติฯ ยสฺส ปน อเนเก โกฏฺฐาสา ปากฏา โหนฺติ, เอกสฺมึ วา ฌานํ ปตฺวา ปุน อญฺญสฺมิมฺปิ โยคํ กโรติ, ตสฺส มลฺลกเตฺถรสฺส วิย โกฏฺฐาสคณนาย ปฐมชฺฌานานิ นิพฺพตฺตนฺติฯ

โส กิรายสฺมา ทีฆภาณกอภยเตฺถรํ หเตฺถ คเหตฺวา ‘‘อาวุโส อภย, อิมํ ตาว ปญฺหํ อุคฺคณฺหาหี’’ติ วตฺวา อาห – ‘‘มลฺลกเตฺถโร ทฺวตฺตึสโกฏฺฐาเสสุ ทฺวตฺตึสาย ปฐมชฺฌานานํ ลาภีฯ สเจ รตฺตึ เอกํ, ทิวา เอกํ สมาปชฺชติ, อติเรกทฺธมาเสน ปุน สมฺปชฺชติ, สเจ ปน เทวสิกํ เอกํ สมาปชฺชติ, อติเรกมาเสน ปุน สมฺปชฺชตี’’ติฯ

เอวํ ปฐมชฺฌานวเสน อิชฺฌมานมฺปิ เจตํ กมฺมฏฺฐานํ วณฺณสณฺฐานาทีสุ สติพเลน อิชฺฌนโต กายคตาสตีติ วุจฺจติฯ

อิมญฺจ กายคตาสติมนุยุโตฺต ภิกฺขุ อรติรติสโห โหติ, น จ นํ อรติ สหติ, อุปฺปนฺนํ อรตึ อภิภุยฺย อภิภุยฺย วิหรติฯ ภยเภรวสโห โหติ, น จ นํ ภยเภรวํ สหติ, อุปฺปนฺนํ ภยเภรวํ อภิภุยฺย อภิภุยฺย วิหรติฯ ขโม โหติ สีตสฺส อุณฺหสฺส …เป.… ปาณหรานํ อธิวาสกชาติโก โหติ (ม. นิ. ๓.๑๕๙)ฯ เกสาทีนํ วณฺณเภทํ นิสฺสาย จตุนฺนํ ฌานานํ ลาภี โหติฯ ฉ อภิญฺญา ปฏิวิชฺฌติ (ม. นิ. ๓.๑๕๙)ฯ

> ตสฺมา หเว อปฺปมโตฺต, อนุยุเญฺชถ ปณฺฑิโต;
> เอวํ อเนกานิสํสํ, อิมํ กายคตาสตินฺติฯ

อิทํ กายคตาสติยํ วิตฺถารกถามุขํฯ

อานาปานสฺสติกถา

๒๑๕. อิทานิ ยํ ตํ ภควตา ‘‘อยมฺปิ โข, ภิกฺขเว, อานาปานสฺสติสมาธิ ภาวิโต พหุลีกโต สนฺโต เจว ปณีโต จ อเสจนโก จ สุโข จ วิหาโร, อุปฺปนฺนุปฺปนฺเน จ ปาปเก อกุสเล ธมฺเม ฐานโส อนฺตรธาเปติ วูปสเมตี’’ติ เอวํ ปสํสิตฺวา –

> ‘‘กถํ ภาวิโต จ, ภิกฺขเว, อานาปานสฺสติสมาธิ กถํ พหุลีกโต สนฺโต เจว ปณีโต จ อเสจนโก จ สุโข จ วิหาโร, อุปฺปนฺนุปฺปนฺเน จ ปาปเก อกุสเล ธมฺเม ฐานโส อนฺตรธาเปติ วูปสเมติ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อรญฺญคโต วา รุกฺขมูลคโต วา สุญฺญาคารคโต วา นิสีทติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อุชุํ กายํ ปณิธาย ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา, โส สโตว อสฺสสติ สโต ปสฺสสติฯ ทีฆํ วา อสฺสสนฺโต ทีฆํ อสฺสสามีติ ปชานาติฯ ทีฆํ วา ปสฺสสนฺโต…เป…. รสฺสํ วา อสฺสสนฺโต…เป…. รสฺสํ วา ปสฺสสนฺโต รสฺสํ ปสฺสสามีติ ปชานาติฯ สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติฯ สพฺพกายปฏิสํเวที ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติฯ ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติฯ ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติฯ ปีติปฏิสํเวที… สุขปฏิสํเวที… จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที… ปสฺสมฺภยํ จิตฺตสงฺขารํ… จิตฺตปฏิสํเวที… อภิปฺปโมทยํ จิตฺตํ… สมาทหํ จิตฺตํ… วิโมจยํ จิตฺตํ … อนิจฺจานุปสฺสี… วิราคานุปสฺสี… นิโรธานุปสฺสีฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขตี’’ติ –

เอวํ โสฬสวตฺถุกํ อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานํ นิทฺทิฏฺฐํฯ ตสฺส ภาวนานโย อนุปฺปตฺโตฯ โส ปน ยสฺมา ปาฬิวณฺณนานุสาเรเนว วุจฺจมาโน สพฺพาการปริปูโร โหติฯ ตสฺมา อยเมตฺถ ปาฬิวณฺณนาปุพฺพงฺคโม นิเทฺทโสฯ

๒๑๖. กถํ ภาวิโต จ, ภิกฺขเว, อานาปานสฺสติ สมาธีติ เอตฺถ ตาว **กถนฺ**ติ อานาปานสฺสติสมาธิภาวนํ นานปฺปการโต วิตฺถาเรตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ **ภาวิโต จ ภิกฺขเว อานาปานสฺสติสมาธี**ติ นานปฺปการโต วิตฺถาเรตุกมฺยตาย ปุฏฺฐธมฺมนิทสฺสนํฯ กถํ พหุลีกโต…เป…. วูปสเมตีติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ **ภาวิโต**ติ อุปฺปาทิโต วฑฺฒิโต วาฯ **อานาปานสฺสติสมาธี**ติ อานาปานปริคฺคาหิกาย สติยา สทฺธึ สมฺปยุตฺโต สมาธิฯ อานาปานสฺสติยํ วา สมาธิ อานาปานสฺสติสมาธิฯ **พหุลีกโต**ติ ปุนปฺปุนํ กโตฯ **สนฺโตเจว ปณีโต จา**ติ สนฺโต เจว ปณีโต เจวฯ อุภยตฺถ เอว สเทฺทน นิยโม เวทิตโพฺพฯ กึ วุตฺตํ โหติ? อยญฺหิ ยถา อสุภกมฺมฏฺฐานํ เกวลํ ปฏิเวธวเสน สนฺตญฺจ ปณีตญฺจ, โอฬาริการมฺมณตฺตา ปน ปฏิกฺกูลารมฺมณตฺตา จ อารมฺมณวเสน เนว สนฺตํ น ปณีตํ, น เอวํ เกนจิ ปริยาเยน อสนฺโต วา อปณีโต วา, อถ โข อารมฺมณสนฺตตายปิ สนฺโต วูปสนฺโต นิพฺพุโต, ปฏิเวธสงฺขาตองฺคสนฺตตายปิฯ อารมฺมณปณีตตายปิ ปณีโต อติตฺติกโร, องฺคปณีตตายปีติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สนฺโต เจว ปณีโต จา’’ติฯ

อเสจนโก จ สุโข จ วิหาโรติ เอตฺถ ปน นาสฺส เสจนนฺติ **อเสจนโก,** อนาสิตฺตโก อโพฺพกิโณฺณ ปาฏิเยโกฺก อาเวณิโกฯ นตฺถิ เอตฺถ ปริกเมฺมน วา อุปจาเรน วา สนฺตตาฯ อาทิสมนฺนาหารโต ปภุติ อตฺตโน สภาเวเนว สโนฺต จ ปณีโต จาติ อโตฺถฯ เกจิ ปน อเสจนโกติ อนาสิตฺตโก โอชวนฺโต สภาเวเนว มธุโรติ วทนฺติฯ เอวํ อยํ **อเสจนโก จ,** อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ กายิกเจตสิกสุขปฏิลาภาย สํวตฺตนโต **สุโข จ วิหาโร**ติ เวทิตโพฺพฯ **อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน**ติ อวิกฺขมฺภิเต อวิกฺขมฺภิเตฯ **ปาปเก**ติ ลามเกฯ **อกุสเล ธเมฺม**ติ อโกสลฺลสมฺภูเต ธเมฺมฯ **ฐานโส อนฺตรธาเปตี**ติ ขเณเนว อนฺตรธาเปติ วิกฺขเมฺภติฯ **วูปสเมตี**ติ สุฏฺฐุ อุปสเมติฯ นิเพฺพธภาคิยตฺตา วา อนุปุเพฺพน อริยมคฺควุฑฺฒิปฺปโตฺต สมุจฺฉินฺทติ, ปฏิปฺปสฺสเมฺภตีติ วุตฺตํ โหติฯ

อยํ ปเนตฺถ สงฺเขปโตฺฯ ภิกฺขเว, เกน ปกาเรน เกนากาเรน เกน วิธินา ภาวิโต อานาปานสฺสติสมาธิ เกน ปกาเรน พหุลีกโต สนฺโต เจว…เป.… วูปสเมตีติฯ

๒๑๗. อิทานิ ตมตฺถํ วิตฺถาเรนฺโต ''อิธ, ภิกฺขเว''ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขู**ติ ภิกฺขเว, อิมสฺมึ สาสเน ภิกฺขุฯ อยญฺหิ เอตฺถ **อิธ**สทฺโท สพฺพปฺปการอานาปานสฺสติสมาธินิพฺพตฺตกสฺส ปุคฺคลสฺส สนฺนิสฺสยภูตสาสนปริทีปโน อญฺญสาสนสฺส ตถาภาวปฏิเสธโน จฯ วุตฺตเญฺหตํ – อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ…เป.… สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณภิ อเญฺญหี''ติ (ม. นิ. ๑.๑๓๙)ฯ เตน วุตฺตํ ''อิมสฺมึ สาสเน ภิกฺขู''ติฯ

อรญฺญคโต วา…เป.… สุญฺญาคารคโต วาติ อิทมสฺส อานาปานสฺสติสมาธิภาวนานุรูปเสนาสนปริคฺคหปริทีปนํฯ อิมสฺส หิ ภิกฺขุโน ทีฆรตฺตํ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ อนุวิสฏํ จิตฺตํ อานาปานสฺสติสมาธิอารมฺมณํ อภิรุหิตุํ น อิจฺฉติ, กูฏโคณยุตฺตรโถ วิย อุปฺปถเมว ธาวติฯ ตสฺมา เสยฺยถาปิ นาม โคโป กูฏเธนุยา สพฺพํ ขีรํ ปิวิตฺวา วฑฺฒิตํ กูฏวจฺฉํ ทเมตุกาโม เธนุโต อปเนตฺวา เอกมเนฺต มหนฺตํ ถมฺภํ นิขณิตฺวา ตตฺถ โยเตฺตน พเนฺธยฺย, อถสฺส โส วจฺโฉ อิโต จิโต จ วิปฺผนฺทิตฺวา ปลายิตุํ อสโกฺกเนฺต ตเมว ถมฺภํ อุปนิสีเทยฺย วา อุปนิปเชฺชยฺย วา, เอวเมว อิมินาปิ ภิกฺขุนา ทีฆรตฺตํ รูปารมฺมณาทิรสปานวฑฺฒิตํ ทุฏฺฐจิตฺตํ ทเมตุกาเมน รูปาทิอารมฺมณโต อปเนตฺวา อรญฺญํ วา…เป.… สุญฺญาคารํ วา ปเวเสตฺวา ตตฺถ อสฺสาสปสฺสาสถเมฺภ สติโยเตฺตน พนฺธิตพฺพํฯ เอวมสฺส ตํ จิตฺตํ อิโต จิโต จ วิปฺผนฺทิตฺวาปิ ปุเพฺพ อาจิณฺณารมฺมณํ อลภมานํ สติโยตฺตํ ฉินฺทิตฺวา ปลายิตุํ อสโกฺกนฺตํ ตเมวารมฺมณํ อุปจารปฺปนาวเสน อุปนิสีทติ เจว อุปนิปชฺชติ จฯ เตนาหุ โปราณา –

> ''ยถา ถเมฺภ นิพเนฺธยฺย, วจฺฉํ ทมํ นโร อิธ;
> พเนฺธเยฺยวํ สกํ จิตฺตํ, สติยารมฺมเณ ทฬฺห''นฺติฯ (ปารา. อฏฺฐ. ๒.๑๖๕; ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๗๔; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๗);

เอวมเสฺสตํ เสนาสนํ ภาวนานุรูปํ โหติฯ เตน วุตฺตํ ''อิทมสฺส อานาปานสฺสติสมาธิภาวนานุรูปเสนาสนปริคฺคหปริทีปน''นฺติฯ

อถ วา ยสฺมา อิทํ กมฺมฏฺฐานปฺปเภเท มุทฺธภูตํ สพฺพญฺญุพุทฺธปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกานํ วิเสสาธิคมทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารปทฏฺฐานํ อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานํ อิตฺถิปุริสหตฺถิอสฺสาทิสทฺทสมากุลํ คามนฺตํ อปริจฺจชิตฺวา น สุกรํ ภาเวตุํ, สทฺทกณฺฏกตฺตา ฌานสฺสฯ อคามเก ปน อรเญฺญ สุกรํ โยคาวจเรน อิทํ กมฺมฏฺฐานํ ปริคฺคเหตฺวา อานาปานจตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตเทว ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อคฺคผลํ อรหตฺตํ สมฺปาปุณิตุํฯ ตสฺมาสฺส อนุรูปเสนาสนํ ทเสฺสนฺโต ภควา ''อรญฺญคโต วา''ติอาทิมาหฯ

วตฺถุวิชฺชาจริโย วิย หิ ภควา, โส ยถา วตฺถุวิชฺชาจริโย นครภูมึ ปสฺสิตฺวา สุฏฺฐุ อุปปริกฺขิตฺวา ''เอตฺถ นครํ มาเปถา''ติ อุปทิสติ, โสตฺถินา จ นคเร นิฏฺฐิเต ราชกุลโต มหาสกฺการํ ลภติ, เอวเมว โยคาวจรสฺส อนุรูปเสนาสนํ อุปปริกฺขิตฺวา ''เอตฺถ กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชิตพฺพ''นฺติ อุปทิสติ, ตโต ตตฺถ กมฺมฏฺฐานํ อนุยุเตฺตน โยคินา กเมน อรหเตฺต ปเตฺต ''สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต โส ภควา''ติ มหนฺตํ สกฺการํ ลภติฯ

อยํ ปน ภิกฺขุ ทีปิสทิโสติ วุจฺจติฯ ยถา หิ มหาทีปิราชา อรเญฺญ ติณคหนํ วา วนคหนํ วา ปพฺพตคหนํ วา นิสฺสาย นิลียิตฺวา วนมหึสโคกณฺณสูกราทโย มิเค คณฺหาติ, เอวเมว อยํ

อรญฺญาทีสุ กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชนฺต ภิกฺขุ ยถากฺกเมน โสตาปตฺติสกทาคามิอนาคามิอรหตฺตมเคฺค เจว อริยผลญฺจ คณฺหตีติ เวทิตพฺพํฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘ยถาปิ ทีปิโก นาม, นิลียิตฺวา คณฺหตี มิเค;
> ตเถวายํ พุทฺธปุตฺโต, ยุตฺตโยโค วิปสฺสโก;
> อรญฺญํ ปวิสิตฺวาน, คณฺหาติ ผลมุตฺตม’’นฺติฯ (ปารา. อฏฺฐ. ๒.๑๖๕; ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๔; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๗);

เตนสฺส ปรกฺกมชวโยคฺคภูมิํ อรญฺญเสนาสนํ ทเสฺสนฺโต ภควา ‘‘อรญฺญคโต วา’’ติอาทิมาหฯ

๒๑๘. ตตฺถ **อรญฺญคโต**ติ ‘‘อรญฺญนฺติ นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา สพฺพเมตํ อรญฺญ’’นฺติ (วิภ. ๕๒๙) จ, ‘‘อารญฺญกํ นาม เสนาสนํ ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิม’’นฺติ (ปารา. ๖๕๔) จ เอวํ วุตฺตลกฺขเณสุ อรเญฺญสุ ยํกิญฺจิ ปวิเวกสุขํ อรญฺญํ คโตฯ **รุกฺขมูลคโต**ติ รุกฺขสมีปํ คโตฯ **สุญฺญาคารคโต**ติ สุญฺญํ วิวิตฺโตกาสํ คโตฯ เอตฺถ จ ฐเปตฺวา อรญฺญญฺจ รุกฺขมูลญฺจ อวเสสสตฺตวิธเสนาสนคโตปิ สุญฺญาคารคโตติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

เอวมสฺส อุตฺตุตฺตยานุกูลํ ธาตุจริยานุกูลญฺจ อานาปานสฺสติภาวนานุรูปํ เสนาสนํ อุปทิสิตฺวา อลีนานุทฺธจฺจปกฺขิกํ สนฺตํ อิริยาปถํ อุปทิสนฺโต **นิสีทตี**ติ อาหฯ อถสฺส นิสชฺชาย ทฬฺหภาวํ อสฺสาสปสฺสาสานํ ปวตฺตนสุขตํ อารมฺมณปริคฺคหูปายญฺจ ทเสฺสนฺโต ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวาติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปลฺลงฺก**นฺติ สมนฺตโต อูรุพทฺธาสนํฯ **อาภุชิตฺวา**ติ พนฺธิตฺวาฯ **อุชุํ กายํ ปณิธายา**ติ อุปริมสรีรํ อุชุกํ ฐเปตฺวาฯ อฏฺฐารสปิฏฺฐิกณฺฏเก โกฏิยา โกฏิํ ปฏิปาเทตฺวาฯ เอวญฺหิ นิสีทนฺตสฺส จมฺมมํสนฺหารูนิ น ปณมนฺติฯ อถสฺส ยา เตสํ ปณมนปฺปจฺจยา ขเณ ขเณ เวทนา อุปฺปเชฺชยฺยุํ, ตา น อุปฺปชฺชนฺติฯ ตาสุ อนุปฺปชฺชมานาสุ จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, กมฺมฏฺฐานํ น ปริปตติ, วุทฺธิํ ผาติํ อุปคจฺฉติฯ **ปริมุขํ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา**ติ กมฺมฏฺฐานาภิมุขํ สติํ ฐปยิตฺวาฯ อถ วา **ปรี**ติ ปริคฺคหโฏฺฐฯ **มุข**นฺติ นิยฺยานโฏฺฐฯ **สตี**ติ อุปฏฺฐานโฏฺฐฯ เตน วุจฺจติ ‘‘ปริมุขํ สติ’’นฺติ เอวํ **ปฏิสมฺภิทายํ** (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๔) วุตฺตนเยนเปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐพฺโพฯ ตตฺรายํ สเงฺขโป, ปริคฺคหิตนิยฺยานํ สติํ กตฺวาติฯ

๒๑๙. **โส สโตว อสฺสสติ สโต ปสฺสสตี**ติ โส ภิกฺขุ เอวํ นิสีทิตฺวา เอวญฺจ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา ตํ สติํ อวิชหนฺโต สโต เอว อสฺสสติ สโต ปสฺสสติ, สโตการี โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ อิทานิ เยหากาเรหิ สโตการี โหติ, เต ทเสฺสตุํ ทีฆํ วา อสฺสสนฺโตติอาทิมาหฯ วุตฺตเญฺหตํ **ปฏิสมฺภิทายํ** ‘‘โส สโตว อสฺสสติ สโต ปสฺสสตี’’ติ เอตเสฺสว **วิภเงฺค** –

> ‘‘พาตฺติํสาย อากาเรหิ สโต การี โหติฯ ทีฆํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิเกฺขปํ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติฯ ตาย สติยา เตน ญาเณน สโต การี โหติฯ ทีฆํ ปสฺสาสวเสน…เป.… ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสาสวเสนฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิเกฺขปํ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติฯ ตาย สติยา เตน ญาเณน สโต การี โหตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๕)ฯ

ตตฺถ **ทีฆํ วา อสฺสสนฺต**ติ ทีฆํ วา อสฺสาสํ ปวตฺตยนฺตฯ **อสฺสาโส**ติ พหิ นิกฺขมนวาโตฯ **ปสฺสาโส**ติ อนฺโต ปวิสนวาโตติ **วินยฏฺฐกถายํ** วุตฺตํฯ **สุตฺตนฺตฏฺฐกถาสุ** ปน อุปฺปฏิปาฏิยา อาคตํฯ ตตฺถ สเพฺพสมฺปิ คพฺภเสยฺยกานํ มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมนกาเล ปฐมํ อพฺภนฺตร

วาโต พหิ นิกฺขมติฯ ปจฺฉา พาหิรวาโต สุขุมรชํ คเหตฺวา อพฺภนฺตรํ ปวิสนฺโต ตาลุํ อาหจฺจ นิพฺพายติฯ เอวํ ตาว อสฺสาสปสฺสาสา เวทิตพฺพาฯ

ยา ปน เตสํ ทีฆรสฺสตา, สา อทฺธานวเสน เวทิตพฺพาฯ ยถา หิ โอกาสทฺธานํ ผริตฺวา ฐิตํ อุทกํ วา วาลิกา วา ''ทีฆมุทกํ ทีฆา วาลิกา, รสฺสมุทกํ รสฺสา วาลิกา''ติ วุจฺจติ, เอวํ จุณฺณวิจุณฺณาปิ อสฺสาสปสฺสาสา หตฺถิสรีเร จ อหิสรีเร จ เตสํ อตฺตภาวสงฺขาตํ ทีฆํ อทฺธานํ สณิกํ ปูเรตฺวา สณิกเมว นิกฺขมนฺติฯ ตสฺมา ทีฆาติ วุจฺจนฺติฯ สุนขสสาทีนํ อตฺตภาวสงฺขาตํ รสฺสํ อทฺธานํ สีฆํ ปูเรตฺวา สีฆเมว นิกฺขมนฺติ, ตสฺมา รสฺสาติ วุจฺจนฺติฯ มนุสฺเสสุ ปน เกจิ หตฺถิอหิอาทโย วิย กาลทฺธานวเสน ทีฆํ อสฺสสนฺติ จ ปสฺสสนฺติ จฯ เกจิ สุนขสสาทโย วิย รสฺสํ, ตสฺมา เตสํ กาลวเสน ทีฆมทฺธานํ นิกฺขมนฺตา จ ปวิสนฺตา จ เต ''ทีฆา'' อิตฺตรมทฺธานํ นิกฺขมนฺตา จ ปวิสนฺตา จ ''รสฺสา''ติ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺรายํ ภิกฺขุ นวหากาเรหิ ทีฆํ อสฺสสนฺโต ปสฺสสนฺโต จ ''ทีฆํ อสฺสสามิ, ปสฺสสามี''ติ ปชานาติฯ เอวํ ปชานโต จสฺส เอเกนาการเรน กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานภาวนา สมฺปชฺชตีติ เวทิตพฺพาฯ ยถาห **ปฏิสมฺภิทายํ** (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๖) –

> ''กถํ ทีฆํ อสฺสสนฺโต ทีฆํ อสฺสสามีติ ปชานาติฯ ทีฆํ ปสฺสสนฺโต ทีฆํ ปสฺสสามีติ ปชานาติฯ ทีฆํ อสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสติฯ ทีฆํ ปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต ปสฺสสติฯ ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสติปิ ปสฺสสติปิฯ ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสโตปิ ปสฺสสโตปิ ฉนฺโท อุปฺปชฺชติฯ ฉนฺทวเสน ตโต สุขุมตรํ ทีฆํ อสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสติฯ ฉนฺทวเสน ตโต สุขุมตรํ ทีฆํ ปสฺสาสํ…เป…. ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสติปิ ปสฺสสติปิฯ ฉนฺทวเสน ตโต สุขุมตรํ ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสโตปิ ปสฺสสโตปิ ปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชติฯ ปาโมชฺชวเสน ตโต สุขุมตรํ ทีฆํ อสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสติฯ ปาโมชฺชวเสน ตโต สุขุมตรํ ทีฆํ ปสฺสาสํ…เป…. ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสติปิ ปสฺสสติปิฯ ปาโมชฺชวเสน ตโต สุขุมตรํ ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสโตปิ ปสฺสสโตปิ ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสา จิตฺตํ วิวตฺตติ, อุเปกฺขา สณฺฐาติฯ อิเมหิ นวหิ อากาเรหิ ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสา กาโยฯ อุปฏฺฐานํ สติฯ อนุปสฺสนา ญาณํฯ กาโย อุปฏฺฐานํ, โน สติฯ สติ อุปฏฺฐานญฺจว สติ จฯ ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ กายํ อนุปสฺสติฯ เตน วุจฺจติ กาเย กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานภาวนา''ติฯ

เอส นโย รสฺสปเทปิฯ อยํ ปน วิเสโส, ยถา เอตฺถ ''ทีฆํ อสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต''ติ วุตฺตํ, เอวมิธ ''รสฺสํ อสฺสาสํ อิตฺตรสงฺขาเต อสฺสสตี''ติ อาคตํฯ ตสฺมา รสฺสวเสน ยาว ''เตน วุจฺจติ กาเย กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานภาวนา''ติ, ตาว โยเชตพฺพํฯ

เอวํ อยํ อทฺธานวเสน อิตฺตรวเสน จ อิเมหากาเรหิ อสฺสาสปสฺสาเส ปชานนฺโต ทีฆํ วา อสฺสสนฺโต ทีฆํ อสฺสสามีติ ปชานาติ…เป…. รสฺสํ วา ปสฺสสนฺโต รสฺสํ ปสฺสสามีติ ปชานาตีติ เวทิตโพฺพฯ เอวํ ปชานโต จสฺส –

> ทีโฆ รโสฺส จ อสฺสาโส,
> ปสฺสาโสปิ จ ตาทิโส;
> จตฺตาโร วณฺณา วตฺตนฺติ,
> นาสิกเคฺคว ภิกฺขุโนติฯ (ปารา. อฏฺฐ. ๒.๑๖๕);

๒๒๐. สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามิ…เป…. ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขตีติ สกลสฺส อสฺสาสกายสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานํ วิทิตํ กโรนฺโต ปากฏํ กโรนฺโต อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติฯ สกลสฺส ปสฺสาสกายสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานํ วิทิตํ กโรนฺโต ปากฏํ กโรนฺโต ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติฯ เอวํ วิทิตํ กโรนฺโต ปากฏํ กโรนฺโต ญาณสมฺปยุตฺตจิตฺเตน อสฺสสติ เจว ปสฺสสติ จฯ ตสฺมา ‘‘อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามี’’ติ สิกฺขตีติ วุจฺจติฯ เอกสฺส หิ ภิกฺขุโน จุณฺณวิจุณฺณวิสเฏ อสฺสาสกาเย ปสฺสาสกาเย วา อาทิ ปากโฏ โหติ, น มชฺฌปริโยสานํฯ โส อาทิเมว ปริคฺคเหตุํ สกฺโกติ, มชฺฌปริโยสาเน กิลมติฯ เอกสฺส มชฺฌํ ปากฏํ โหติ, น อาทิปริโยสานํฯ เอกสฺส ปริโยสานํ ปากฏํ โหติ, น อาทิมชฺฌํฯ โส ปริโยสานํเยว ปริคฺคเหตุํ สกฺโกติ, อาทิมชฺเฌ กิลมติฯ เอกสฺส สพฺพมฺปิ ปากฏํ โหติ, โส สพฺพมฺปิ ปริคฺคเหตุํ สกฺโกติ, น กตฺถจิ กิลมติ, ตาทิเสน ภวิตพฺพนฺติ ทเสฺสนฺโต อาห – ‘‘สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติ…เป…. ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขตี’’ติฯ

ตตฺถ **สิกฺขตี**ติ เอวํ ฆฏติ วายมติฯ โย วา ตถาภูตสฺส สํวโร, อยเมตฺถ อธิสีลสิกฺขาฯ โย ตถาภูตสฺส สมาธิ, อยํ อธิจิตฺตสิกฺขาฯ ยา ตถาภูตสฺส ปญฺญา, อยํ อธิปญฺญาสิกฺขาติ อิมา ติโสฺส สิกฺขาโย ตสฺมึ อารมฺมเณ ตาย สติยา เตน มนสิกาเรน สิกฺขติ อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

ตตฺถ ยสฺมา ปุริมนเย เกวลํ อสฺสสิตพฺพํ ปสฺสสิตพฺพเมว, น จ อญฺญํ กิญฺจิ กาตพฺพํฯ อิโต ปฏฺฐาย ปน ญาณุปฺปาทนาทีสุ โยโค กรณีโยฯ ตสฺมา ตตฺถ อสฺสสามีติ ปชานาติ ปสฺสสามีติ ปชานาติเจฺจว วตฺตมานกาลวเสน ปาฬึ วตฺวา อิโต ปฏฺฐาย กตฺตพฺพสฺส ญาณุปฺปาทนาทิโน อาการสฺส ทสฺสนตฺถํ สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติอาทินา นเยน อนาคตวจนวเสน ปาฬิ อาโรปิตาติ เวทิตพฺพาฯ

ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ…เป…. ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขตีติ โอฬาริกํ กายสงฺขารํ ปสฺสเมฺภนฺโต ปฏิปฺปสฺสเมฺภนฺโต นิโรเธนฺโต วูปสเมนฺโต อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติฯ ตตฺร เอวํ โอฬาริกสุขุมตา จ ปสฺสทฺธิ จ เวทิตพฺพาฯ อิมสฺส หิ ภิกฺขุโน ปุเพฺพ อปริคฺคหิตกาเล กาโย จ จิตฺตญฺจ สทรถา โหนฺติ โอฬาริกาฯ กายจิตฺตานํ โอฬาริกเตฺต อวูปสเนฺต อสฺสาสปสฺสาสาปิ โอฬาริกา โหนฺติ, พลวตรา หุตฺวา ปวตฺตนฺติ, นาสิกา นปฺปโหติ, มุเขน อสฺสสโนฺตปิ ปสฺสสโนฺตปิ ติฎฺฐติฯ ยทา ปนสฺส กาโยปิ จิตฺตมฺปิ ปริคฺคหิตา โหนฺติ, ตทา เต สนฺตา โหนฺติ วูปสนฺตาฯ เตสุ วูปสเนฺตสุ อสฺสาสปสฺสาสา สุขุมา หุตฺวา ปวตฺตนฺติ, ‘‘อตฺถิ นุ โข นตฺถี’’ติ วิเจตพฺพตาการปฺปตฺตา โหนฺติฯ

เสยฺยถาปิ ปุริสสฺส ธาวิตฺวา, ปพฺพตา วา โอโรหิตฺวา, มหาภารํ วา สีสโต โอโรเปตฺวา ฐิตสฺส โอฬาริกา อสฺสาสปสฺสาสา โหนฺติ, นาสิกา นปฺปโหติ, มุเขน อสฺสสโนฺตปิ ปสฺสสโนฺตปิ ติฎฺฐติฯ ยทา ปเนส ตํ ปริสฺสมํ วิโนเทตฺวา นฺหตฺวา จ ปิวิตฺวา จ อลฺลสาฎกํ หทเย กตฺวา สีตาย ฉายาย นิปโนฺน โหติ, อถสฺส เต อสฺสาสปสฺสาสา สุขุมา โหนฺติ ‘‘อตฺถิ นุ โข นตฺถี’’ติ วิเจตพฺพตาการปฺปตฺตา, เอวเมว อิมสฺส ภิกฺขุโน ปุเพฺพ อปริคฺคหิตกาเล กาโย จ… เป…. วิเจตพฺพตาการปฺปตฺตา โหนฺติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ตถา หิสฺส ปุเพฺพ อปริคฺคหิตกาเล ‘‘โอฬาริโกฬาริเก กายสงฺขาเร ปสฺสเมฺภมี’’ติ อาโภคสมนฺนาหารมนสิการปจฺจเวกฺขณา นตฺถิ, ปริคฺคหิตกาเล ปน อตฺถิฯ เตนสฺส อปริคฺคหิตกาลโต ปริคฺคหิตกาเล กายสงฺขาโร สุขุโม โหติฯ เตนาหุ โปราณา –

‘‘สารเทฺธ กาเย จิเตฺต จ, อธิมตฺตํ ปวตฺตติ;

อสารทฺธมฺหิ กายมฺหิ, สุขุมํ สมฺปวตฺตตี’’ติฯ (ปารา. อฏฺฐ. ๒.๑๖๕);

๒๒๑. ปริคฺคเหปิ โอฬาริโก, ปฐมชฺฌานุปจาเร สุขุโมฯ ตสฺมิมฺปิ โอฬาริโก, ปฐมชฺฌาเน สุขุโมฯ ปฐมชฺฌาเน จ ทุติยชฺฌานุปจาเร จ โอฬาริโก, ทุติยชฺฌาเน สุขุโมฯ ทุติยชฺฌาเน จ ตติยชฺฌานุปจาเร จ โอฬาริโก, ตติยชฺฌาเน สุขุโมฯ ตติยชฺฌาเน จ จตุตฺถชฺฌานุปจาเร จ โอฬาริโก, จตุตฺถชฺฌาเน อติสุขุโม อปฺปวตฺติเมว ปาปุณาตีติฯ อิทํ ตาว **ทีฆภาณกสํยุตฺตภาณกานํ** มตํฯ

มชฺฌิมภาณกา ปน ปฐมชฺฌาเน โอฬาริโก, ทุติยชฺฌานุปจาเร สุขุโมติ เอวํ เหฏฺฐิมเหฏฺฐิมชฺฌานโต อุปรูปริชฺฌานุปจาเรปิ สุขุมตรมิจฺฉนฺติฯ สเพฺพสเญฺญว ปน มเตน อปริคฺคหิตกาเล ปวตฺตกายสงฺขาโร ปริคฺคหิตกาเล ปฏิปฺปสฺสมฺภติฯ ปริคฺคหิตกาเล ปวตฺตกายสงฺขาโร ปฐมชฺฌานุปจาเร…เป.… จตุตฺถชฺฌานุปจาเร ปวตฺตกายสงฺขาโร จตุตฺถชฺฌาเน ปฏิปฺปสฺสมฺภติฯ อยํ ตาว **สมเถ** นโยฯ

วิปสฺสนายํ ปน อปริคฺคเห ปวโตฺต กายสงฺขาโร โอฬาริโก, มหาภูตปริคฺคเห สุขุโมฯ โสปิ โอฬาริโก, อุปาทารูปปริคฺคเห สุขุโมฯ โสปิ โอฬาริโก, สกลรูปปริคฺคเห สุขุโมฯ โสปิ โอฬาริโก, อรูปปริคฺคเห สุขุโมฯ โสปิ โอฬาริโก, รูปารูปปริคฺคเห สุขุโมฯ โสปิ โอฬาริโก, ปจฺจยปริคฺคเห สุขุโมฯ โสปิ โอฬาริโก, สปฺปจฺจยนามรูปปริคฺคเห สุขุโมฯ โสปิ โอฬาริโก, ลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนาย สุขุโมฯ โสปิ ทุพฺพลวิปสฺสนาย โอฬาริโก, พลววิปสฺสนาย สุขุโมฯ ตตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว ปุริมสฺส ปุริมสฺส ปจฺฉิเมน ปจฺฉิเมน ปฏิปฺปสฺสทฺธิ เวทิตพฺพาฯ เอวเมตฺถ โอฬาริกสุขุมตา จ ปสฺสทฺธิ จ เวทิตพฺพาฯ

ปฏิสมฺภิทายํ (ปฏิ. ม. ๑.๑๗๑) ปนสฺส สทฺธิํ โจทนาโสธนาหิ เอวมโตฺถ วุโตฺต –

> ‘‘กถํ ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามิ…เป.… ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ? กตเม กายสงฺขารา? ทีฆํ อสฺสาสปสฺสาสา กายิกา เอเต ธมฺมา กายปฏิพทฺธา กายสงฺขาราฯ เต กายสงฺขาเร ปสฺสเมฺภโนฺต นิโรเธโนฺต วูปสเมโนฺต สิกฺขติ…เป.… ยถารูเปหิ กายสงฺขาเรหิ กายสฺส อานมนา, วินมนา, สนฺนมนา, ปณมนา, อิญฺชนา, ผนฺทนา, จลนา, กมฺปนา ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติ, ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติฯ ยถารูเปหิ กายสงฺขาเรหิ กายสฺส น อานมนา, น วินมนา, น สนฺนมนา, น ปณมนา, อนิญฺชนา, อผนฺทนา, อจลนา, อกมฺปนา สนฺตํ สุขุมํ ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติฯ
>
> ‘‘อิติ กิร ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติฯ ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติฯ เอวํ สเนฺต วาตูปลทฺธิยา จ ปภาวนา น โหติฯ อสฺสาสปสฺสาสานญฺจ ปภาวนา น โหติฯ อานาปานสฺสติยา จ ปภาวนา น โหติ, อานาปานสฺสติสมาธิสฺส จ ปภาวนา น โหติ, น จ นํ ตํ สมาปตฺติํ ปณฺฑิตา สมาปชฺชนฺติปิ วุฏฺฐหนฺติปิฯ
>
> ‘‘อิติ กิร ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติฯ เอวํ สเนฺต วาตูปลทฺธิยา จ ปภาวนา โหติ, อสฺสาสปสฺสาสานญฺจ ปภาวนา โหติ, อานาปานสฺสติยา จ ปภาวนา โหติ, อานาปานสฺสติสมาธิสฺส จ ปภาวนา โหติ, ตญฺจ นํ สมาปตฺติํ ปณฺฑิตา สมาปชฺชนฺติปิ วุฏฺฐหนฺติปิฯ ยถา กถํ วิย?

‘‘เสยฺยถาปิ กํเส อาโกฏิเต ปฐมํ โอฬาริกา สทฺทา ปวตฺตนฺติฯ โอฬาริกานํ สทฺทานํ นิมิตฺตํ สุคหิตตฺตา สุมนสิกตตฺตา สูปธาริตตฺตา นิรุทฺเธปิ โอฬาริเก สทฺเท อถ ปจฺฉา สุขุมกา สทฺทา ปวตฺตนฺติฯ สุขุมกานํ สทฺทานํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตตฺตา สุมนสิกตตฺตา สูปธาริตตฺตา นิรุทฺเธปิ สุขุมเก สทฺเท อถ ปจฺฉา สุขุมสทฺทนิมิตฺตารมฺมณตาปิ จิตฺตํ ปวตฺตติ, เอวเมว ปฐมํ โอฬาริกา อสฺสาสปสฺสาสา ปวตฺตนฺติฯ โอฬาริกานํ อสฺสาสปสฺสาสานํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตตฺตา สุมนสิกตตฺตา สูปธาริตตฺตา นิรุทฺเธปิ โอฬาริเก อสฺสาสปสฺสาเส อถ ปจฺฉา สุขุมกา อสฺสาสปสฺสาสา ปวตฺตนฺติฯ สุขุมกานํ อสฺสาสปสฺสาสานํ นิมิตฺตํ สุคฺคหิตตฺตา สุมนสิกตตฺตา สูปธาริตตฺตา นิรุทฺเธปิ สุขุมเก อสฺสาสปสฺสาเส อถ ปจฺฉา สุขุมอสฺสาสปสฺสาสนิมิตฺตารมฺมณตาปิ จิตฺตํ น วิเกฺขปํ คจฺฉติฯ

‘‘เอวํ สเนฺต วาตูปลทฺธิยา จ ปภาวนา โหติ, อสฺสาสปสฺสาสานญฺจ ปภาวนา โหติ, อานาปานสฺสติยา จ ปภาวนา โหติ, อานาปานสฺสติสมาธิสฺส จ ปภาวนา โหติ, ตญฺจ นํ สมาปตฺตึ ปณฺฑิตา สมาปชฺชนฺติปิ วุฏฺฐหนฺติปิฯ ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสาสปสฺสาสา กาโย, อุปฏฺฐานํ สติ, อนุปสฺสนา ญาณํ, กาโย อุปฏฺฐานํ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานเญฺจว สติ จ, ตาย สติยา เตน ญาเณน ตํ กายํ อนุปสฺสติฯ เตน วุจฺจติ กาเย กายานุปสฺสนา สติปฏฺฐานภาวนา’’ติฯ

อยํ ตาเวตฺถ กายานุปสฺสนาวเสน วุตฺตสฺส ปฐมจตุกฺกสฺส อนุปุพฺพปทวณฺณนาฯ

๒๒๒. ยสฺมา ปเนตฺถ อิทเมว จตุกฺกํ อาทิกมฺมิกสฺส กมฺมฏฺฐานวเสน วุตฺตํฯ อิตรานิ ปน ตีณิ จตุกฺกานิ เอตฺถ ปตฺตชฺฌานสฺส เวทนาจิตฺตธมฺมานุปสฺสนาวเสน วุตฺตานิฯ ตสฺมา อิทํ กมฺมฏฺฐานํ ภาเวตฺวา อานาปานจตุตฺถชฺฌานปทฏฺฐานาย วิปสฺสนาย สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิตุกาเมน อาทิกมฺมิเกน กุลปุเตฺตน ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว สีลปริโสธนาทีนิ สพฺพกิจฺจานิ กตฺวา วุตฺตปฺปการสฺส อาจริยสฺส สนฺติเก ปญฺจสนฺธิกํ กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคเหตพฺพํฯ

ตตฺริเม ปญฺจ สนฺธโย อุคฺคโห, ปริปุจฺฉา, อุปฏฺฐานํ, อปฺปนา, ลกฺขณนฺติฯ ตตฺถ **อุคฺคโห** นาม กมฺมฏฺฐานสฺส อุคฺคณฺหนํฯ **ปริปุจฺฉา** นาม กมฺมฏฺฐานสฺส ปริปุจฺฉนาฯ **อุปฏฺฐานํ** นาม กมฺมฏฺฐานสฺส อุปฏฺฐานํฯ **อปฺปนา** นาม กมฺมฏฺฐานสฺส อปฺปนาฯ **ลกฺขณํ** นาม กมฺมฏฺฐานสฺส ลกฺขณํฯ ‘‘เอวํลกฺขณมิทํ กมฺมฏฺฐาน’’นฺติ กมฺมฏฺฐานสภาวูปธารณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

เอวํ ปญฺจสนฺธิกํ กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคณฺหโนฺต อตฺตนาปิ น กิลมติ, อาจริยมฺปิ น วิเหเสติฯ ตสฺมา โถกํ อุทฺทิสาเปตฺวา พหุกาลํ สชฺฌายิตฺวา เอวํ ปญฺจสนฺธิกํ กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคเหตฺวา อาจริยสฺส สนฺติเก วา อญฺญตฺร วา ปุเพฺพ วุตฺตปฺปกาเร เสนาสเน วสเนฺตน อุปจฺฉินฺนขุทฺทกปลิโพเธน กตภตฺตกิจฺเจน ภตฺตสมฺมทํ ปฏิวิโนเทตฺวา สุขนิสิเนฺนน รตนตฺตยคุณานุสฺสรเณน จิตฺตํ สมฺปหํเสตฺวา อาจริยุคฺคหโต เอกปทมฺปิ อสมฺมุยฺหเนฺตน อิทํ อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานํ มนสิ กาตพฺพํฯ ตตฺรายํ มนสิการวิธิ –

๒๒๓. คณนา อนุพนฺธนา, ผุสนา ฐปนา สลฺลกฺขณา;
วิวฏฺฏนา ปาริสุทฺธิ, เตสญฺจ ปฏิปสฺสนาติฯ

ตตฺถ **คณนา**ติ คณนาเยวฯ **อนุพนฺธนา**ติ อนุวหนาฯ **ผุสนา**ติ ผุฏฺฐฏฺฐานํฯ **ฐปนา**ติ อปฺปนาฯ **สลฺลกฺขณา**ติ วิปสฺสนาฯ **วิวฏฺฏนา**ติ มโคฺคฯ **ปาริสุทฺธี**ติ ผลํฯ **เตสญฺจ ปฏิปสฺ**

สนาติ ปจฺจเวกฺขณาฯ

ตตฺถ อิมินา อาทิกมฺมิเกน กุลปุตฺเตน ปฐมํ คณนาย อิทํ กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กาตพฺพํ ฯ คเณนฺเตน จ ปญฺจนฺนํ เหฏฺฐา น ฐเปตพฺพํฯ ทสนฺนํ อุปริ น เนตพฺพํฯ อนฺตรา ขณฺฑํ น ทเสฺสตพฺพํฯ ปญฺจนฺนํ เหฏฺฐา ฐเปนฺตสฺส หิ สมฺพาเธ โอกาเส จิตฺตุปฺปาโท วิปฺผนฺทติ สมฺพาเธ วเช สนฺนิรุทฺธโคคโณ วิยฯ ทสนฺนมฺปิ อุปริ เนนฺตสฺส คณนนิสฺสิตโก จิตฺตุปฺปาโท โหติฯ อนฺตรา ขณฺฑํ ทเสฺสนฺตสฺส ''สิขาปฺปตฺตํ นุ โข เม กมฺมฏฺฐานํ, โน''ติ จิตฺตํ วิกมฺปติฯ ตสฺมา เอเต โทเส วเชฺชตฺวา คเณตพฺพํฯ

คเณนฺเตน จ ปฐมํ ทนฺธคณนาย **ธญฺญมาปกคณนาย** คเณตพฺพํฯ ธญฺญมาปโก หิ นาฬึ ปูเรตฺวา ''เอก''นฺติ วตฺวา โอกิรติฯ ปุน ปูเรนฺโต กิญฺจิ กจวรํ ทิสฺวา ตํ ฉเฑฺฑนฺโต ''เอกํ เอก''นฺติ วทติฯ เอส นโย เทฺว เทฺวติอาทีสุฯ เอวเมว อิมินาปิ อสฺสาสปสฺสาเสสุ โย อุปฏฺฐาติ, ตํ คเหตฺวา ''เอกํ เอก''นฺติ อาทึ กตฺวา ยาว ''ทส ทสา''ติ ปวตฺตมานํ ปวตฺตมานํ อุปลกฺเขตฺวาว คเณตพฺพํฯ ตสฺส เอวํ คณยโต นิกฺขมนฺตา จ ปวิสนฺตา จ อสฺสาสปสฺสาสา ปากฏา โหนฺติฯ

อถาเนน ตํ ทนฺธคณนํ ธญฺญมาปกคณนํ ปหาย สีฆคณนาย **โคปาลกคณนาย** คเณตพฺพํฯ เฉโก หิ โคปาลโก สกฺขราทโย อุจฺฉงฺเคน คเหตฺวา รชฺชุทณฺฑหตฺโถ ปาโตว วชํ คนฺตฺวา คาโว ปิฏฺฐิยํ ปหริตฺวา ปลิฆตฺถมฺภมตฺถเก นิสิโนฺน ทฺวารปฺปตฺตํ ทฺวารปฺปตฺตํเยว คาวึ เอกา เทฺวติ สกฺขรํ ขิปิตฺวา คเณติฯ ติยามรตฺตึ สมฺพาเธ โอกาเส ทุกฺขํ วุตฺถโคคโณ นิกฺขมโนฺต นิกฺขมโนฺต อญฺญมญฺญํ อุปนิฆํสโนฺต เวเคน เวเคน ปุญฺชปุโญฺช หุตฺวา นิกฺขมติฯ โส เวเคน เวเคน ''ตีณิ จตฺตาริ ปญฺจ ทสา''ติ คเณติเยว, เอวมิมสฺสาปิ ปุริมนเยน คณยโต อสฺสาสปสฺสาสา ปากฏา หุตฺวา สีฆํ สีฆํ ปุนปฺปุนํ สญฺจรนฺติฯ ตโตเนน ''ปุนปฺปุนํ สญฺจรนฺตี''ติ ญตฺวา อโนฺต จ พหิ จ อคเหตฺวา ทฺวารปฺปตฺตํ ทฺวารปฺปตฺตํเยว คเหตฺวา ''เอโก เทฺว ตีณิ จตฺตาริ ปญฺจ ฉฯ เอโก เทฺว ตีณิ จตฺตาริ ปญฺจ ฉ สตฺต…เป…. อฏฺฐ, นว, ทสา''ติ สีฆํ สีฆํ คเณตพฺพเมวฯ คณนปฏิพเทฺธ หิ กมฺมฏฺฐาเน คณนพเลเนว จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, อริตฺตุปตฺถมฺภนวเสน จณฺฑโสเต นาวาฏฺฐปนมิวฯ

ตเสฺสวํ สีฆํ สีฆํ คณยโต กมฺมฏฺฐานํ นิรนฺตรํ ปวตฺตํ วิย หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ อถ นิรนฺตรํ ปวตฺตตีติ ญตฺวา อโนฺต จ พหิ จ วาตํ อปริคฺคเหตฺวา ปุริมนเยเนว เวเคน เวเคน คเณตพฺพํฯ อโนฺต ปวิสนวาเตน หิ สทฺธึ จิตฺตํ ปเวสยโต อพฺภนฺตรํ วาตพฺภาหตํ เมทปูริตํ วิย โหติฯ พหิ นิกฺขมนวาเตน สทฺธึ จิตฺตํ นีหรโต พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมเณ จิตฺตํ วิกฺขิปติฯ ผุฏฺฐผุฏฺฐกาเส ปน สตึ ฐเปตฺวา ภาเวนฺตเสฺสว ภาวนา สมฺปชฺชติฯ เตน วุตฺตํ ''อโนฺต จ พหิ จ วาตํ อปริคฺคเหตฺวา ปุริมนเยเนว เวเคน เวเคน คเณตพฺพ''นฺติฯ

กีวจิรํ ปเนตํ คเณตพฺพนฺติ? ยาว วินา คณนาย อสฺสาสปสฺสาสารมฺมเณ สติ สนฺติฏฺฐติฯ พหิวิสฏวิตกฺกวิเจฺฉทํ กตฺวา อสฺสาสปสฺสาสารมฺมเณ สติสณฺฐาปนตฺถํเยว หิ คณนาติฯ

๒๒๔. เอวํ คณนาย มนสิ กตฺวา **อนุพนฺธนาย** มนสิ กาตพฺพํฯ **อนุพนฺธนา** นาม คณนํ ปฏิสํหริตฺวา สติยา นิรนฺตรํ อสฺสาสปสฺสาสานํ อนุคมนํฯ ตญฺจ โข น อาทิมชฺฌปริโยสานานุคมนวเสนฯ พหินิกฺขมนวาตสฺส หิ นาภิ อาทิ, หทยํ มชฺฌํ, นาสิกคฺคํ ปริโยสานํฯ อพฺภนฺตรํ ปวิสนวาตสฺส นาสิกคฺคํ อาทิ, หทยํ มชฺฌํ นาภิ ปริโยสานํฯ ตญฺจสฺส อนุคจฺฉโต วิเกฺขปคตํ จิตฺตํ สารทฺธาย เจว โหติ อิญฺชนาย จฯ ยถาห –

‘‘อสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต อชฺฌตฺตํ วิกฺเขปคเตน จิตฺเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จฯ ปสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต พหิทฺธา วิกฺเขปคเตน จิตฺเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา จา’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๕๗)ฯ

ตสฺมา อนุพนฺธนาย มนสิกโรเนฺตน อาทิมชฺฌปริโยสานวเสน น มนสิ กาตพฺพํฯ อปิจ โข **ผุสนาวเสน** จ **ฐปนาวเสน** จ มนสิ กาตพฺพํฯ คณนานุพนฺธนาวเสน วิย หิ ผุสนาฐปนาวเสน วิสุํ มนสิกาโร นตฺถิฯ ผุฏฺฐผุฏฺฐฏฺฐาเนเยว ปน คเณโนฺต คณนาย จ ผุสนาย จ มนสิ กโรติฯ ตเตฺถว คณนํ ปฏิสํหริตฺวา เต สติยา อนุพนฺธโนฺต, อปฺปนาวเสน จ จิตฺตํ ฐเปโนฺต อนุพนฺธนาย จ ผุสนาย จ ฐปนาย จ มนสิ กโรตีติ วุจฺจติฯ สฺวายมโตฺถ **อฏฺฐกถาสุ** วุตฺตปงฺคุฬโทวาริกูปมาหิ **ปฏิสมฺภิทายํ** วุตฺตกกจูปมาย จ เวทิตโพฺพฯ

๒๒๕. ตตฺรายํ **ปงฺคุโฬปมา** – เสยฺยถาปิ ปงฺคุโฬ โทลาย กีฬตํ มาตาปุตฺตานํ โทลํ ขิปิตฺวา ตเตฺถว โทลาถมฺภมูเล นิสิโนฺน กเมน อาคจฺฉนฺตสฺส จ คจฺฉนฺตสฺส จ โทลาผลกสฺส อุโภ โกฏิโย มชฺฌญฺจ ปสฺสติ, น จ อุโภโกฏิมชฺฌานํ ทสฺสนตฺถํ พฺยาวโฏ โหติ, เอวเมวายํ ภิกฺขุ สติวเสน อุปนิพนฺธนถมฺภมูเล ฐตฺวา อสฺสาสปสฺสาสโทลํ ขิปิตฺวา ตเตฺถว นิมิเตฺต สติยา นิสีทโนฺต กเมน อาคจฺฉนฺตานญฺจ คจฺฉนฺตานญฺจ ผุฏฺฐฏฺฐาเน อสฺสาสปสฺสาสานํ อาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโนฺต ตตฺถ จ จิตฺตํ ฐเปโนฺต ปสฺสติ, น จ เตสํ ทสฺสนตฺถํ พฺยาวโฏ โหติ, อยํ ปงฺคุโฬปมาฯ

๒๒๖. อยํ ปน **โทวาริกูปมา** – เสยฺยถาปิ โทวาริโก นครสฺส อโนฺต จ พหิ จ ปุริเส ‘‘โก ตฺวํ, กุโต วา อาคโต, กุหึ วา คจฺฉสิ, กึ วา เต หเตฺถ’’ติ น วีมํสติฯ น หิ ตสฺส เต ภารา, ทฺวารปฺปตฺตํ ทฺวารปฺปตฺตํเยว ปน วีมํสติ, เอวเมว อิมสฺส ภิกฺขุโน อโนฺตปวิฏฺฐวาตา จ พหินิกฺขนฺตวาตา จ น ภารา โหนฺติ, ทฺวารปฺปตฺตา ทฺวารปฺปตฺตาเยว ภาราติ อยํ โทวาริกูปมาฯ

๒๒๗. **กกจูปมา** ปน อาทิโต ปฏฺฐาย เอวํ เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘นิมิตฺตํ อสฺสาสปสฺสาสา, อนารมฺมณเมกจิตฺตสฺส;
อชานโต จ ตโย ธเมฺม, ภาวนา นุปลพฺภติฯ

‘‘นิมิตฺตํ อสฺสาสปสฺสาสา, อนารมฺมณเมกจิตฺตสฺส;
ชานโต จ ตโย ธเมฺม, ภาวนา อุปลพฺภตี’’ติฯ (ปฏิ. ม. ๑.๑๕๙);

‘‘กถํ อิเม ตโย ธมฺมา เอกจิตฺตสฺส อารมฺมณา น โหนฺติ, น จิเม ตโย ธมฺมา อวิทิตา โหนฺติ, น จ จิตฺตํ วิกฺเขปํ คจฺฉติ, ปธานญฺจ ปญฺญายติ, ปโยคญฺจ สาเธติ, วิเสสมธิ คจฺฉติ? เสยฺยถาปิ รุโกฺข สเม ภูมิภาเค นิกฺขิโตฺต, ตเมนํ ปุริโส กกเจน ฉิเนฺทยฺยฯ รุกฺเข ผุฏฺฐกกจทนฺตานํ วเสน ปุริสสฺส สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, น อาคเต วา คเต วา กกจทเนฺต มนสิ กโรติ, น อาคตา วา คตา วา กกจทนฺตา อวิทิตา โหนฺติ, ปธานญฺจ ปญฺญายติ, ปโยคญฺจ สาเธติ, วิเสสมธิคจฺฉติฯ

‘‘ยถา รุโกฺข สเม ภูมิภาเค นิกฺขิโตฺต, เอวํ อุปนิพนฺธนานิมิตฺตํฯ ยถา กกจทนฺตา, เอวํ อสฺสาสปสฺสาสาฯ ยถา รุกฺเข ผุฏฺฐกกจทนฺตานํ วเสน ปุริสสฺส สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, น อาคเต วา คเต วา กกจทเนฺต มนสิ กโรติ, น อาคตา วา คตา วา กกจทนฺตา

อวิทิตา โหนฺติ, ปธานญฺจ ปญฺญายติ, ปโยคญฺจ สาเธติ, วิเสสมธิคจฺฉติ, เอวเมว ภิกฺขุ นาสิกเคฺค วา มุขนิมิตฺเต วา สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา นิสิโนฺน โหติ, น อาคเต วา คเต วา อสฺสาสปสฺสาเส มนสิ กโรติ, น จ อาคตา วา คตา วา อสฺสาสปสฺสาสา อวิทิตา โหนฺติ, ปธานญฺจ ปญฺญายติ, ปโยคญฺจ สาเธติ, วิเสสมธิคจฺฉติฯ

‘‘ปธานนฺติ กตมํ **ปธานํ**? อารทฺธวีริยสฺส กาโยปิ จิตฺตมฺปิ กมฺมนิยํ โหติ, อิทํ ปธานํฯ กตโม **ปโยโค**? อารทฺธวีริยสฺส อุปกฺกิเลสา ปหียนฺติ, วิตกฺกา วูปสมนฺติ, อยํ ปโยโคฯ กตโม **วิเสโส**? อารทฺธวีริยสฺส สํโยชนา ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตี โหนฺติ, อยํ วิเสโสฯ เอวํ อิเม ตโย ธมฺมา เอกจิตฺตสฺส อารมฺมณา น โหนฺติ, น จิเม ตโย ธมฺมา อวิทิตา โหนฺติ, น จ จิตฺตํ วิเกฺขปํ คจฺฉติ, ปธานญฺจ ปญฺญายติ, ปโยคญฺจ สาเธติ, วิเสสมธิคจฺฉติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๕๙)ฯ

‘‘อานาปานสฺสติ ยสฺส, ปริปุณฺณา สุภาวิตา;
อนุปุพฺพํ ปริจิตา, ยถา พุเทฺธน เทสิตา;
โส อิมํ โลกํ ปภาเสติ, อพฺภา มุตฺตฺตว จนฺทิมา’’ติฯ (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๐);

อยํ กกจูปมาฯ อิธ ปนสฺส อาคตาคตวเสน อมนสิการมตฺตเมว ปโยชนนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๒๒๘. อิทํ กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโต กสฺสจิ น จิเรเนว นิมิตฺตญฺจ อุปฺปชฺชติ, อวเสสฌานงฺคปฏิมณฺฑิตา อปฺปนาสงฺขาตา ฐปนา จ สมฺปชฺชติฯ กสฺสจิ ปน คณนาวเสเนว มนสิการกาลโต ปภุติ อนุกฺกมโต โอฬาริกอสฺสาสปสฺสาสนิโรธวเสน กายทรเถ วูปสเนฺต กาโยปิ จิตฺตมฺปิ ลหุกํ โหติ, สรีรํ อากาเส ลงฺฆนาการปฺปตฺตํ วิย โหติฯ ยถา สารทฺธกายสฺส มเญฺจ วา ปีเฐ วา นิสีทโต มญฺจปีฐํ โอนมติ, วิกูชติ, ปจฺจตฺถรณํ วลึ คณฺหาติฯ อสารทฺธกายสฺส ปน นิสีทโต เนว มญฺจปีฐํ โอนมติ, น วิกูชติ, น ปจฺจตฺถรณํ วลึ คณฺหาติ, ตูลปิจุปูริตํ วิย มญฺจปีฐํ โหติฯ กสฺมา? ยสฺมา อสารโทฺธ กาโย ลหุโก โหติฯ เอวเมว คณนาวเสน มนสิการกาลโต ปภุติ อนุกฺกมโต โอฬาริกอสฺสาสปสฺสาสนิโรธวเสน กายทรเถ วูปสเนฺต กาโยปิ จิตฺตมฺปิ ลหุกํ โหติ, สรีรํ อากาเส ลงฺฆนาการปฺปตฺตํ วิย โหติฯ

ตสฺส โอฬาริเก อสฺสาสปสฺสาเส นิรุเทฺธ สุขุมสฺสาสปสฺสาสนิมิตฺตารมฺมณํ จิตฺตํ ปวตฺตติฯ ตสฺมิมฺปิ นิรุเทฺธ อปราปรํ ตโต สุขุมตรํ สุขุมตรํ นิมิตฺตารมฺมณํ ปวตฺตติเยวฯ กถํ? ยถา ปุริโส มหติยา โลหสลากาย กํสถาลํ อาโกเฏยฺย, เอกปฺปหาเรน มหาสโทฺท อุปฺปเชฺชยฺย, ตสฺส โอฬาริกสทฺทารมฺมณํ จิตฺตํ ปวเตฺตยฺยฯ นิรุเทฺธ โอฬาริเก สเทฺท อถ ปจฺฉา สุขุมสทฺทนิมิตฺตารมฺมณํ, ตสฺมิมฺปิ นิรุเทฺธ อปราปรํ ตโต สุขุมตรํ สุขุมตรํ สทฺทนิมิตฺตารมฺมณํ ปวตฺตเตว, เอวนฺติ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตมฺปิเจตํ – ‘‘เสยฺยถาปิ กํเส อาโกฏิเต’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๗๑) วิตฺถาโรฯ

๒๒๙. ยถา หิ อญฺญานิ กมฺมฏฺฐานานิ อุปรูปริ วิภูตานิ โหนฺติ, น ตถา อิทํฯ อิทํ ปน อุปรูปริ ภาเวนฺตสฺส สุขุมตฺตํ คจฺฉติ, อุปฏฺฐานมฺปิ น อุปคจฺฉติ, เอวํ อนุปฏฺฐหเนฺต ปน ตสฺมึ เตน ภิกฺขุนา อุฏฺฐายาสนา จมฺมขณฺฑํ ปโปฺผเฏตฺวา น คนฺตพฺพํฯ กึ กาตพฺพํ? ‘‘อาจริยํ ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ วา, ‘‘นฏฺฐํ ทานิ เม กมฺมฏฺฐาน’’นฺติ วา น วุฏฺฐาตพฺพํฯ อิริยาปถํ วิโกเปตฺวา คจฺฉโต หิ กมฺมฏฺฐานํ นวนวเมว โหติฯ ตสฺมา ยถานิสิเนฺนเนว เทสโต อาหริตพฺพํฯ

ตตฺรายํ อาหรณูปาโย, เตน หิ ภิกฺขุนา กมฺมฏฺฐานสฺส อนุปฏฺฐานภาวํ ญตฺวา อิติ ปฏิสญฺจิกฺขิตพฺพํ, อิเม อสฺสาสปสฺสาสา นาม กตฺถ อตฺถิ, กตฺถ นตฺถิฯ กสฺส วา อตฺถิ, กสฺส วา นตฺถีติฯ อเถวํ ปฏิสญฺจิกฺขตา อิเม อโนฺตมาตุกุจฺฉิยํ นตฺถิ, อุทเก นิมุคฺคานํ นตฺถิ, ตถา อสญฺญีภูตานํ, มตานํ, จตุตฺถชฺฌานสมาปนฺนานํ, รูปารูปภวสมงฺคีนํ, นิโรธสมาปนฺนานนฺติ ญตฺวา เอวํ อตฺตนาว อตฺตา ปฏิโจเทตพฺโพ ''นนุ ตฺวํ, ปณฺฑิต, เนว มาตุกุจฺฉิคโต, น อุทเก นิมุโคฺค, น อสญฺญีภูโต, น มโต, น จตุตฺถชฺฌานสมาปโนฺน, น รูปารูปภวสมงฺคี, น นิโรธสมาปโนฺนฯ อตฺถิเยว เต อสฺสาสปสฺสาสา, มนฺทปญฺญตาย ปน ปริคฺคเหตุํ น สโกฺกสี''ติฯ อถาเนน ปกติผุฏฺฐวเสน จิตฺตํ ฐเปตฺวา มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ อิเม หิ ทีฆนาสิกสฺส นาสาปุฏํ ฆเฏฺฏนฺตา ปวตฺตนฺติฯ รสฺสนาสิกสฺส อุตฺตโรฏฺฐํฯ ตสฺมาเนน อิมํ นาม ฐานํ ฆเฏฺฏนฺตีติ นิมิตฺตํ ฐเปตพฺพํฯ อิมเมว หิ อตฺถวสํ ปฏิจฺจ วุตฺตํ ภควตา – ''นาหํ, ภิกฺขเว, มุฏฺฐสฺสติสฺส อสมฺปชานสฺส อานาปานสฺสติภาวนํ วทามี''ติ (ม. นิ. ๓.๑๔๙; สํ. นิ. ๕.๙๙๒)ฯ

๒๓๐. กิญฺจาปิ หิ ยํกิญฺจิ กมฺมฏฺฐานํ สตสฺส สมฺปชานเสฺสว สมฺปชฺชติฯ อิโต อญฺญํ ปน มนสิกโรนฺตสฺส ปากฏํ โหติฯ อิทํ ปน อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานํ ครุกํ ครุกภาวนํ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธพุทฺธปุตฺตานํ มหาปุริสานํเยว มนสิการภูมิภูตํ, น เจว อิตฺตรํ, น จ อิตฺตรสตฺตสมาเสวิตํฯ ยถา ยถา มนสิ กรียติ, ตถา ตถา สนฺตเญฺจว โหติ สุขุมญฺจฯ ตสฺมา เอตฺถ พลวตี สติ จ ปญฺญา จ อิจฺฉิตพฺพาฯ

ยถา หิ มฏฺฐสาฏกสฺส ตุนฺนกรณกาเล สูจิปิ สุขุมา อิจฺฉิตพฺพาฯ สูจิปาสเวธนมฺปิ ตโต สุขุมตรํ, เอวเมว มฏฺฐสาฏกสทิสสฺส อิมสฺส กมฺมฏฺฐานสฺส ภาวนากาเล สูจิปฏิภาคา สติปิ, สูจิปาสเวธนปฏิภาคา ตํสมฺปยุตฺตา ปญฺญาปิ พลวตี อิจฺฉิตพฺพาฯ ตาหิ จ ปน สติปญฺญาหิ สมนฺนาคเตน ภิกฺขุนา น เต อสฺสาสปสฺสาสา อญฺญตฺร ปกติผุโฏฺฐกาสา ปริเยสิตพฺพาฯ

ยถา ปน กสฺสโก กสึ กสิตฺวา พลีพเทฺท มุญฺจิตฺวา โคจรมุเข กตฺวา ฉายาย นิสิโนฺน วิสฺสเมยฺย, อถสฺส เต พลีพทฺทา เวเคน อฏวึ ปวิเสยฺยุํฯ โย โหติ เฉโก กสฺสโก, โส ปุน เต คเหตฺวา โยเชตุกาโม น เตสํ อนุปทํ คนฺตฺวา อฏวึ อาหิณฺฑติ, อถ โข รสฺมิญฺจ ปโตทญฺจ คเหตฺวา อุชุกเมว เตสํ นิปาตนติตฺถํ คนฺตฺวา นิสีทติ วา นิปชฺชติ วา, อถ เต โคเณ ทิวสภาคํ จริตฺวา นิปาตนติตฺถํ โอตริตฺวา นฺหตฺวา จ ปิวิตฺวา จ ปจฺจุตฺตริตฺวา ฐิเต ทิสฺวา รสฺมิยา พนฺธิตฺวา ปโตเทน วิชฺฌโนฺต อาเนตฺวา โยเชตฺวา ปุน กมฺมํ กโรติ, เอวเมว เตน ภิกฺขุนา น เต อสฺสาสปสฺสาสา อญฺญตฺร ปกติผุโฏฺฐกาสา ปริเยสิตพฺพาฯ สติรสฺมึ ปน ปญฺญาปโตทญฺจ คเหตฺวา ปกติผุโฏฺฐกาเส จิตฺตํ ฐเปตฺวา มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ เอวญฺหิสฺส มนสิกโรโต น จิรเสฺสว เต อุปฏฺฐหนฺติ นิปาตนติเตฺถ วิย โคณาฯ ตโตเนน สติรสฺมิยา พนฺธิตฺวา ตสฺมึเยว ฐาเน โยเชตฺวา ปญฺญาปโตเทน วิชฺฌเนฺตน ปุนปฺปุนํ กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชิตพฺพํฯ

๒๓๑. ตเสฺสวมนุยุญฺชโต น จิรเสฺสว นิมิตฺตํ อุปฏฺฐาติฯ ตํ ปเนตํ น สเพฺพสํ เอกสทิสํ โหติฯ อปิจ โข กสฺสจิ สุขสมฺผสฺสํ อุปฺปาทยมาโน ตูลปิจุ วิย กปฺปาสปิจุ วิย วาตธารา วิย จ อุปฏฺฐาตีติ เอกเจฺจ อาหุฯ

อยํ ปน **อฏฺฐกถาสุ วินิจฺฉโย,** อิทญฺหิ กสฺสจิ ตารกรูปํ วิย มณิคุฬิกา วิย มุตฺตาคุฬิกา วิย จ, กสฺสจิ ขรสมฺผสฺสํ หุตฺวา กปฺปาสฏฺฐิ วิย ทารุสารสูจิ วิย จ, กสฺสจิ ทีฆปามงฺคสุตฺตํ วิย กุสุมทามํ วิย ธูมสิขา วิย จ, กสฺสจิ วิตฺถตํ มกฺกฏกสุตฺตํ วิย วลาหกปฏลํ วิย ปทุมปุปฺผํ วิย รถจกฺกํ วิย จนฺทมณฺฑลํ วิย สูริยมณฺฑลํ วิย จ อุปฏฺฐาติฯ ตญฺจ ปเนตํ ยถา สมฺพหุเลสุ ภิกฺขูสุ สุตฺตนฺตํ สชฺฌายิตฺวา นิสิเนฺนสุ เอเกน ภิกฺขุนา ''ตุมฺหากํ กีทิสํ หุตฺวา อิทํ สุตฺตํ อุปฏฺฐาตี''ติ

วุตฺต เอโก ‘‘มยฺหํ มหตี ปพฺพเตยฺยา นที วิย หุตฺวา อุปฏฺฐาตี’’ติ อาหฯ อปโร ‘‘มยฺหํ เอกา วนราชิ วิย’’ฯ อโญฺญ ‘‘มยฺหํ เอโก สีตจฺฉาโย สาขาสมฺปโนฺน ผลภารภริตรุโกฺข วิยา’’ติฯ เตสํ หิ ตํ เอกเมว สุตฺตํ สญฺญานานตาย นานโต อุปฏฺฐาติฯ เอวํ เอกเมว กมฺมฏฺฐานํ สญฺญานานตาย นานโต อุปฏฺฐาติฯ สญฺญชญฺหิ เอตํ สญฺญานิทานํ สญฺญาปภวํฯ ตสฺมา สญฺญานานตาย นานโต อุปฏฺฐาตีติ เวทิตพฺพํฯ

เอตฺถ จ อญฺญเมว อสฺสาสารมฺมณํ จิตฺตํ, อญฺญํ ปสฺสาสารมฺมณํ, อญฺญํ นิมิตฺตารมฺมณํฯ ยสฺส หิ อิเม ตโย ธมฺมา นตฺถิ, ตสฺส กมฺมฏฺฐานํ เนว อปฺปนํ, น อุปจารํ ปาปุณาติฯ ยสฺส ปน อิเม ตโย ธมฺมา อตฺถิ, ตเสฺสว กมฺมฏฺฐานํ อุปจารญฺจ อปฺปนญฺจ ปาปุณาติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘นิมิตฺตํ อสฺสาสปสฺสาสา, อนารมฺมณเมกจิตฺตสฺส;
อชานโต ตโย ธเมฺม, ภาวนา นุปลพฺภติฯ

‘‘นิมิตฺตํ อสฺสาสปสฺสาสา, อนารมฺมณเมกจิตฺตสฺส;
ชานโตว ตโย ธเมฺม, ภาวนา อุปลพฺภตี’’ติฯ (ปารา. อฏฺฐ. ๒.๑๖๕);

๒๓๒. เอวํ อุปฏฺฐิเต ปน นิมิเตฺต เตน ภิกฺขุนา อาจริยสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา อาโรเจตพฺพํ ‘‘มยฺหํ, ภเนฺต, เอวรูปํ นาม อุปฏฺฐาตี’’ติฯ อาจริเยน ปน เอตํ นิมิตฺตนฺติ วา น วา นิมิตฺตนฺติ น วตฺตพฺพํฯ ‘‘เอวํ โหติ, อาวุโส’’ติ วตฺวา ปุนปฺปุนํ มนสิ กโรหีติ วตฺตโพฺพฯ นิมิตฺตนฺติ หิ วุเตฺต โวสานํ อาปเชฺชยฺยฯ น นิมิตฺตนฺติ วุเตฺต นิราโส วิสีเทยฺยฯ ตสฺมา ตทุภยมฺปิ อวตฺวา มนสิการเยว นิโยเชตโพฺพติฯ เอวํ ตาว **ทีฆภาณกา**ฯ

มชฺฌิมภาณกา ปนาหุ ‘‘นิมิตฺตมิทํ, อาวุโส, กมฺมฏฺฐานํ ปุนปฺปุนํ มนสิ กโรหิ สปฺปุริสาติ วตฺตโพฺพ’’ติฯ อถาเนน นิมิเตฺตเยว จิตฺตํ ฐเปตพฺพํ ฯ เอวมสฺสายํ อิโต ปภุติ ฐปนาวเสน ภาวนา โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ โปราเณหิ –

‘‘นิมิเตฺต ฐปยํ จิตฺตํ, นานาการํ วิภาวยํ;
ธีโร อสฺสาสปสฺสาเส, สกํ จิตฺตํ นิพนฺธตี’’ติฯ (ปารา. อฏฺฐ. ๒.๑๖๕);

ตเสฺสวํ นิมิตฺตุปฏฺฐานโต ปภุติ นีวรณานิ วิกฺขมฺภิตาเนว โหนฺติ, กิเลสา สนฺนิสิโนฺนาวฯ สติ อุปฏฺฐิตาเยวฯ จิตฺตํ อุปจารสมาธินา สมาหิตเมวฯ อถาเนน ตํ นิมิตฺตํ เนว วณฺณโต มนสิกาตพฺพํ, น ลกฺขณโต ปจฺจเวกฺขิตพฺพํฯ อปิจ โข ขตฺติยมเหสิยา จกฺกวตฺติคโพฺภ วิย กสฺสเกน สาลิยวคโพฺภ วิย จ อาวาสาทีนิ สตฺต อสปฺปายานิ วเชฺชตฺวา ตาเนว สตฺต สปฺปายานิ เสวเนฺตน สาธุกํ รกฺขิตพฺพํฯ อถ นํ เอวํ รกฺขิตฺวา ปุนปฺปุนํ มนสิการวเสน วุทฺธิํ วิรูฬฺหิํ คมยิตฺวา ทสวิธํ อปฺปนาโกสลฺลํ สมฺปาเทตพฺพํ, วีริยสมตา โยเชตพฺพาฯ ตเสฺสวํ ฆเฏนฺตสฺส ปถวีกสิเณ วุตฺตานุกฺกเมเนว ตสฺมิํ นิมิเตฺต จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ นิพฺพตฺตนฺติฯ

๒๓๓. เอวํ นิพฺพตฺตจตุกฺกปญฺจกชฺฌาโน ปเนตฺถ ภิกฺขุ **สลฺลกฺขณาวิวฏฺฏนา**วเสน กมฺมฏฺฐานํ วเฑฺฒตฺวา **ปาริสุทฺธิํ** ปตฺตุกาโม ตเทว ฌานํ ปญฺจหากาเรหิ วสิปฺปตฺตํ ปคุณํ กตฺวา นามรูปํ ววตฺถเปตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปติฯ กถํ? โส หิ สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย อสฺสาสปสฺสาสานํ สมุทโย กรชกาโย จ จิตฺตญฺจาติ ปสฺสติฯ ยถา หิ กมฺมารคคฺคริยา ธมมานาย ภสฺตญฺจ ปุริสสฺส จ ตชฺชํ วายามํ ปฏิจฺจ วาโต สญฺจรติ, เอวเมว กายญฺจ จิตฺตญฺจ ปฏิจฺจ อสฺสาสปสฺ

สาสาติฯ ตโต อสฺสาสปสฺสาเส จ กายญฺจ รูปนฺติ จิตฺตญฺจ ตํสมฺปยุตฺตธมฺเม จ อรูปนฺติ ววตฺถเปติฯ อยเมตฺถ สงฺเขโปฯ วิตฺถารโต ปน นามรูปววตฺถานํ ปรโต อาวิภวิสฺสติฯ

เอวํ นามรูปํ ววตฺถเปตฺวา ตสฺส ปจฺจยํ ปริเยสติฯ ปริเยสนฺโต จ นํ ทิสฺวา ตีสุปิ อทฺธาสุ นามรูปสฺส ปวตฺตึ อารพฺภ กงฺขํ วิตรติฯ วิติณฺณกงฺโข กลาปสมฺมสนวเสน ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา อุทยพฺพยานุปสฺสนาย ปุพฺพภาเค อุปฺปนฺเน โอภาสาทโย ทส วิปสฺสนุปกฺกิเลเส ปหาย อุปกฺกิเลสวิมุตฺตํ ปฏิปทาญาณํ มคฺโคติ ววตฺถเปตฺวา อุทยํ ปหาย ภงฺคานุปสฺสนํ ปตฺวา นิรนฺตรํ ภงฺคานุปสฺสเนน วยโต อุปฏฺฐิเตสุ สพฺพสงฺขาเรสุ นิพฺพินฺทนฺโต วิรชฺชนฺโต วิมุจฺจนฺโต ยถากฺกเมน จตฺตาโร อริยมคฺเค ปาปุณิตฺวา อรหตฺตผเล ปติฏฺฐาย เอกูนวีสติเภทสฺส ปจฺจเวกฺขณาญาณสฺส ปริยนฺตํ ปตฺโต สเทวกสฺส โลกสฺส อคฺคทกฺขิเณยฺโย โหติฯ

เอตฺตาวตา จสฺส คณนํ อาทึ กตฺวา วิปสฺสนาปริโยสานา อานาปานสฺสติสมาธิภาวนา สมตฺตา โหตีติ อยํ สพฺพาการโต ปฐมจตุกฺกวณฺณนาฯ

๒๓๔. อิตเรสุ ปน ตีสุ จตุกฺเกสุ ยสฺมา วิสุํ กมฺมฏฺฐานภาวนานโย นาม นตฺถิฯ ตสฺมา อนุปทวณฺณนานเยเนว เตสํ เอวํ อตฺโถ เวทิตพฺโพฯ

ปีติปฏิสํเวทีติ ปีตึ ปฏิสํวิทิตํ กโรนฺโต ปากฏํ กโรนฺโต อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติฯ ตตฺถ ทฺวีหากาเรหิ ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ อารมฺมณโต จ อสโมฺมหโต จฯ

กถํ **อารมฺมณโต** ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ? สปฺปีติเก เทฺว ฌาเน สมาปชฺชติฯ ตสฺส สมาปตฺติกฺขเณ ฌานปฏิลาเภน อารมฺมณโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ, อารมฺมณสฺส ปฏิสํวิทิตตฺตาฯ กถํ **อสโมฺมหโต**? สปฺปีติเก เทฺว ฌาเน สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ฌานสมฺปยุตฺตํ ปีตึ ขยโต วยโต สมฺมสติฯ ตสฺส วิปสฺสนากฺขเณ ลกฺขณปฏิเวเธน อสโมฺมหโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ ปฏิสมฺภิทายํ (ปฏิ. ม. ๑.๑๗๒) –

> ‘‘ทีฆํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติฯ ตาย สติยา เตน ญาเณน สา ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติฯ ทีฆํ ปสฺสาสวเสน… รสฺสํ อสฺสาสวเสน… รสฺสํ ปสฺสาสวเสน… สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสวเสน… ปสฺสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติฯ ตาย สติยา เตน ญาเณน สา ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติฯ อาวชฺชโต สา ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติฯ ชานโต ปสฺสโต ปจฺจเวกฺขโต จิตฺตํ อธิฏฺฐหโต สทฺธาย อธิมุจฺจโต วีริยํ ปคฺคณฺหโต สตึ อุปฏฺฐาปยโต จิตฺตํ สมาทหโต ปญฺญาย ปชานโต อภิเญฺญยฺยํ ปริเญฺญยฺยํ ปหาตพฺพํ ภาเวตพฺพํ สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโรโต สา ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติฯ เอวํ สา ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหตี’’ติฯ

เอเตเนว นเยน อวเสสปทานิปิ อตฺถโต เวทิตพฺพานิฯ อิทมฺปเนตฺถ วิเสสมตฺตํ, ติณฺณํ ฌานานํ วเสน **สุขปฏิสํเวทิตา,** จตุนฺนมฺปิ วเสน **จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวทิตา** เวทิตพฺพาฯ **จิตฺตสงฺขาโร**ติ เวทนาทโย เทฺว ขนฺธาฯ สุขปฏิสํเวทีปเท เจตฺถ วิปสฺสนาภูมิทสฺสนตฺถํ ‘‘สุขนฺติ เทฺว สุขานิ กายิกญฺจ สุขํ เจตสิกญฺจา’’ติ ปฏิสมฺภิทายํ (ปฏิ. ม. ๑.๑๗๓) วุตฺตํฯ **ปสฺสมฺภยํ จิตฺตสงฺขาร**นฺติ โอฬาริกํ โอฬาริกํ จิตฺตสงฺขารํ ปสฺสเมฺภนฺโต, นิโรเธนฺโตติ อตฺโถฯ โส วิตฺถารโต กายสงฺขาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

อปิเจตฺถ ปีติปเท ปีติสีเสน เวทนา วุตฺตาฯ สุขปเท สรูเปเนว เวทนาฯ ทฺวีสุ จิตฺตสงฺขารปเทสุ ‘‘สญฺญา จ เวทนา จ เจตสิกา เอเต ธมฺมา จิตฺตปฏิพทฺธา จิตฺตสงฺขารา’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๗๔; ม. นิ. ๑.๔๖๓) วจนโต สญฺญาสมฺปยุตฺตา เวทนาติ เอวํ **เวทนานุปสฺสนานเยน** อิทํ จตุกฺกํ ภาสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๒๓๕. ตติยจตุกฺเกปิ จตุนฺนํ ฌานานํ วเสน **จิตฺตปฏิสํเวทิตา** เวทิตพฺพาฯ **อภิปฺปโมทยํ จิตฺต**นฺติ จิตฺตํ โมเทนฺโต ปโมเทนฺโต หาเสนฺโต ปหาเสนฺโต อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขติฯ ตตฺถ ทฺวีหากาเรหิ อภิปฺปโมโท โหติ สมาธิวเสน จ วิปสฺสนาวเสน จฯ

กถํ **สมาธิวเสน**? สปฺปีติเก เทฺว ฌาเน สมาปชฺชติฯ โส สมาปตฺติกฺขเณ สมฺปยุตฺตปีติยา จิตฺตํ อาโมเทติ ปโมเทติฯ กถํ **วิปสฺสนาวเสน**? สปฺปีติเก เทฺว ฌาเน สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ฌานสมฺปยุตฺตปีตึ ขยโต วยโต สมฺมสติฯ เอวํ วิปสฺสนากฺขเณ ฌานสมฺปยุตฺตํ ปีตึ อารมฺมณํ กตฺวา จิตฺตํ อาโมเทติ ปโมเทติฯ เอวํ ปฏิปนฺโน ‘‘อภิปฺปโมทยํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขตี’’ติ วุจฺจติฯ

สมาทหํ จิตฺตนฺติ ปฐมชฺฌานาทิวเสน อารมฺมเณ จิตฺตํ สมํ อาทหนฺโต สมํ ฐเปนฺโตฯ ตานิ วา ปน ฌานานิ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ฌานสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ ขยโต วยโต สมฺปสฺสโต วิปสฺสนากฺขเณ ลกฺขณปฏิเวเธน อุปฺปชฺชติ ขณิกจิตฺเตกคฺคตาฯ เอวํ อุปฺปนฺนาย ขณิกจิตฺเตกคฺคตาย วเสนปิ อารมฺมเณ จิตฺตํ สมํ อาทหนฺโต สมํ ฐเปนฺโต ‘‘สมาทหํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขตี’’ติ วุจฺจติฯ

วิโมจยํ จิตฺตนฺติ ปฐมชฺฌาเนน นีวรเณหิ จิตฺตํ โมเจนฺโต วิโมเจนฺโต, ทุติเยน วิตกฺกวิจาเรหิ, ตติเยน ปีติยา, จตุตฺเถน สุขทุกฺเขหิ จิตฺตํ โมเจนฺโต วิโมเจนฺโตฯ ตานิ วา ปน ฌานานิ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ฌานสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ ขยโต วยโต สมฺมสติฯ โส วิปสฺสนากฺขเณ อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญาโต จิตฺตํ โมเจนฺโต, ทุกฺขานุปสฺสนาย สุขสญฺญาโต, อนตฺตานุปสฺสนาย อตฺตสญฺญาโต, นิพฺพิทานุปสฺสนาย นนฺทิโต, วิราคานุปสฺสนาย ราคโต, นิโรธานุปสฺสนาย สมุทยโต, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย อาทานโต จิตฺตํ โมเจนฺโต อสฺสสติ เจว ปสฺสสติ จฯ เตน วุจฺจติ ‘‘วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขตี’’ติฯ เอวํ **จิตฺตานุปสฺสนาวเสน** อิทํ จตุกฺกํ ภาสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๒๓๖. จตุตฺถจตุกฺเก ปน **อนิจฺจานุปสฺสี**ติ เอตฺถ ตาว อนิจฺจํ เวทิตพฺพํฯ อนิจฺจตา เวทิตพฺพาฯ อนิจฺจานุปสฺสนา เวทิตพฺพาฯ อนิจฺจานุปสฺสี เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ **อนิจฺจ**นฺติ ปญฺจกฺขนฺธาฯ กสฺมา? อุปฺปาทวยญฺญถตฺตภาวาฯ **อนิจฺจตา**ติ เตสํเยว อุปฺปาทวยญฺญถตฺตํ, หุตฺวา อภาโว วา, นิพฺพตฺตานํ เตเนวากาเรน อฏฺฐตฺวา ขณภงฺเคน เภโทติ อโตฺถฯ **อนิจฺจานุปสฺสนา**ติ ตสฺสา อนิจฺจตาย วเสน รูปาทีสุ อนิจฺจนฺติ อนุปสฺสนาฯ **อนิจฺจานุปสฺสี**ติ ตาย อนุปสฺสนาย สมนฺนาคโตฯ ตสฺมา เอวํภูโต อสฺสสนฺโต ปสฺสสนฺโต จ อิธ ‘‘อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขตี’’ติ เวทิตโพฺพฯ

วิราคานุปสฺสีติ เอตฺถ ปน เทฺว วิราคา ขยวิราโค จ อจฺจนฺตวิราโค จฯ ตตฺถ **ขยวิราโค**ติ สงฺขารานํ ขณภงฺโคฯ **อจฺจนฺตวิราโค**ติ นิพฺพานํฯ **วิราคานุปสฺสนา**ติ ตทุภยทสฺสนวเสน ปวตฺตา วิปสฺสนา จ มคฺโค จฯ ตาย ทุวิธายปิ อนุปสฺสนาย สมนฺนาคโต หุตฺวา อสฺสส

โนฺต ปสฺสสโนฺต จ ‘‘วิราคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขตี’’ติ เวทิตโพฺพฯ **นิโรธานุปสฺสี**ปเทปิ เอเสว นโยฯ

ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสีติ เอตฺถาปิ เทฺว ปฏินิสฺสคฺคา ปริจฺจาคปฏินิสฺสโคฺค จ ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสโคฺค จฯ ปฏินิสฺสโคฺคเยว อนุปสฺสนา ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาฯ วิปสฺสนามคฺคานํ เอตมธิวจนํฯ

วิปสฺสนา หิ ตทงฺควเสน สทฺธิํ ขนฺธาภิสงฺขาเรหิ กิเลเส ปริจฺจชติ, สงฺขตโทสทสฺสเนน จ ตพฺพิปรีเต นิพฺพาเน ตนฺนินฺนตาย ปกฺขนฺทตีติ **ปริจฺจาคปฏินิสฺสโคฺค** เจว **ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสโคฺค**ติ จ วุจฺจติฯ **มโคฺค** สมุเจฺฉทวเสน สทฺธิํ ขนฺธาภิสงฺขาเรหิ กิเลเส ปริจฺจชติ, อารมฺมณกรเณน จ นิพฺพาเน ปกฺขนฺทตีติ **ปริจฺจาคปฏินิสฺสโคฺค** เจว **ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสโคฺค**ติ จ วุจฺจติฯ อุภยมฺปิ ปน ปุริมปุริมญฺญาณานํ อนุอนุปสฺสนโต **อนุปสฺสนา**ติ วุจฺจติฯ ตาย ทุวิธายปิ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาย สมนฺนาคโต หุตฺวา อสฺสสโนฺต ปสฺสสโนฺต จ ‘‘ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขตี’’ติ เวทิตโพฺพฯ

อิทํ จตุตฺถจตุกฺกํ สุทฺธวิปสฺสนาวเสเนว วุตฺตํฯ ปุริมานิ ปน ตีณิ สมถวิปสฺสนาวเสนฯ เอวํ จตุนฺนํ จตุกฺกานํ วเสน โสฬสวตฺถุกาย อานาปานสฺสติยา ภาวนา เวทิตพฺพาฯ เอวํ โสฬสวตฺถุวเสน จ ปน อยํ อานาปานสฺสติ มหปฺผลา โหติ มหานิสํสาฯ

๒๓๗. ตตฺรสฺส ‘‘อยมฺปิ โข, ภิกฺขเว, อานาปานสฺสติสมาธิ ภาวิโต พหุลีกโต สโนฺต เจว ปณีโต จา’’ติอาทิวจนโต สนฺตภาวาทิวเสนาปิ มหานิสํสตา เวทิตพฺพา, วิตกฺกุปเจฺฉทสมตฺถตายปิฯ อยญฺหิ สนฺตปณีตอเสจนกสุขวิหารตฺตา สมาธิอนฺตรายกรานํ วิตกฺกานํ วเสน อิโต จิโต จ จิตฺตสฺส วิธาวนํ วิจฺฉินฺทิตฺวา อานาปานารมฺมณาภิมุขเมว จิตฺตํ กโรติฯ เตเนว วุตฺตํ ‘‘อานาปานสฺสติ ภาเวตพฺพา วิตกฺกุปเจฺฉทายา’’ติ (อ. นิ. ๙.๑)ฯ

วิชฺชาวิมุตฺติปาริปูริยา มูลภาเวนาปิ จสฺสา มหานิสํสตา เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘อานาปานสฺสติ, ภิกฺขเว, ภาวิตา พหุลีกตา จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ปริปูเรติ, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวิตา พหุลีกตา สตฺต โพชฺฌเงฺค ปริปูเรนฺติ, สตฺต โพชฺฌงฺคา ภาวิตา พหุลีกตา วิชฺชาวิมุตฺติํ ปริปูเรนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๔๗)ฯ

อปิจ จริมกานํ อสฺสาสปสฺสาสานํ วิทิตภาวกรณโตปิสฺสา มหานิสํสตา เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘เอวํ ภาวิตาย โข, ราหุล, อานาปานสฺสติยา เอวํ พหุลีกตาย เยปิ เต จริมกา อสฺสาสปสฺสาสา, เตปิ วิทิตาว นิรุชฺฌนฺติ, โน อวิทิตา’’ติ (ม. นิ. ๒.๑๒๑)ฯ

๒๓๘. ตตฺถ นิโรธวเสน ตโย จริมกา ภวจริมกา, ฌานจริมกา, จุติจริมกาติฯ ภเวสุ หิ กามภเว อสฺสาสปสฺสาสา ปวตฺตนฺติ, รูปารูปภเวสุ นปฺปวตฺตนฺติ, ตสฺมา เต **ภวจริมกา**ฯ ฌาเนสุ ปุริเม ฌานตฺตเย ปวตฺตนฺติ, จตุเตฺถ นปฺปวตฺตนฺติ, ตสฺมา เต **ฌานจริมกา**ฯ เย ปน จุติจิตฺตสฺส ปุรโต โสฬสเมน จิเตฺตน สทฺธิํ อุปฺปชฺชิตฺวา จุติจิเตฺตน สห นิรุชฺฌนฺติ, อิเม **จุติจริมกา** นามฯ อิเม อิธ ‘‘จริมกา’’ติ อธิเปฺปตาฯ

อิมํ กิร กมฺมฏฺฐานํ อนุยุตฺตสฺส ภิกฺขุโน อานาปานารมฺมณสฺส สุฏฺฐุ ปริคฺคหิตตฺตา จุติจิตฺตสฺส ปุรโต โสฬสมสฺส จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปาทํ อาวชฺชยโต อุปฺปาโทปิ เนสํ ปากโฏ

โหติฯ ฐิตึ อาวชฺชยโต ฐิติปิ เนสํ ปากฏา โหติฯ ภงฺคํ อาวชฺชยโต จ ภโงฺค เนสํ ปากโฏ โหติฯ

อิโต อญฺญํ กมฺมฏฺฐานํ ภาเวตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตสฺส ภิกฺขุโน หิ อายุอนฺตรํ ปริจฺฉินฺนํ วา โหติ อปริจฺฉินฺนํ วาฯ อิทํ ปน โสฬสวตฺถุกํ อานาปานสฺสตึ ภาเวตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตสฺส อายุอนฺตรํ ปริจฺฉินฺนเมว โหติฯ โส ''เอตฺตกํ ทานิ เม อายุสงฺขารา ปวตฺติสฺสนฺติ, น อิโต ปร''นฺติ ญตฺวา อตฺตโน ธมฺมตาย เอว สรีรปฏิชคฺคนนิวาสนปารุปนาทีนิ สพฺพกิจฺจานิ กตฺวา อกฺขีนิ นิมีเลติ โกฏปพฺพตวิหารวาสีติสฺสตฺเถโร วิย มหากรญฺชิยวิหารวาสีมหาติสฺสตฺเถโร วิย เทวปุตฺตมหารเฏฺฐ ปิณฺฑปาติกติสฺสตฺเถโร วิย จิตฺตลปพฺพตวิหารวาสิโน เทฺว ภาติยตฺเถรา วิย จฯ

ตตฺริทํ เอกวตฺถุปริทีปนํฯ เทฺวภาติยตฺเถรานํ กิเรโก ปุณฺณมุโปสถทิวเส ปาติโมกฺขํ โอสาเรตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อตฺตโน วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา จงฺกเม ฐิโต จนฺทาโลกํ โอโลเกตฺวา อตฺตโน อายุสงฺขาเร อุปธาเรตฺวา ภิกฺขุสงฺฆมาห – ''ตุเมฺหหิ กถํ ปรินิพฺพายนฺตา ภิกฺขู ทิฏฺฐปุพฺพา''ติฯ ตตฺร เกจิ อาหํสุ ''อเมฺหหิ อาสเน นิสินฺนกาว ปรินิพฺพายนฺตา ทิฏฺฐปุพฺพา''ติฯ เกจิ ''อเมฺหหิ อากาเส ปลฺลงฺกมาภุชิตฺวา นิสินฺนกา''ติฯ เถโร อาห – ''อหํ ทานิ โว จงฺกมนฺตเมว ปรินิพฺพายมานํ ทเสฺสสฺสามี''ติ ตโต จงฺกเม เลขํ กตฺวา ''อหํ อิโต จงฺกมโกฏิโต ปรโกฏึ คนฺตฺวา นิวตฺตมาโน อิมํ เลขํ ปตฺวาว ปรินิพฺพายิสฺสามี''ติ วตฺวา จงฺกมํ โอรุยฺห ปรภาคํ คนฺตฺวา นิวตฺตมาโน เอเกน ปาเทน เลขํ อกฺกนฺตกฺขเณเยว ปรินิพฺพายิฯ

ตสฺมา หเว อปฺปมตฺโต, อนุยุเญฺชถ ปณฺฑิโต;
เอวํ อเนกานิสํสํ, อานาปานสฺสตึ สทาติฯ

อิทํ อานาปานสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํฯ

อุปสมานุสฺสติกถา

๒๓๙. อานาปานสฺสติยา อนนฺตรํ อุทฺทิฏฺฐํ ปน อุปสมานุสฺสตึ ภาเวตุกาเมน รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน – ''ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา วิราโค เตสํ ธมฺมานํ อคฺคมกฺขายติ, ยทิทํ มทนิมฺมทโน ปิปาสวินโย อาลยสมุคฺฆาโต วฏฺฏุปเจฺฉโท ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพาน''นฺติ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐) เอวํ สพฺพทุกฺขูปสมสงฺขาตสฺส นิพฺพานสฺส คุณา อนุสฺสริตพฺพาฯ

ตตฺถ **ยาวตา**ติ ยตฺตกาฯ **ธมฺมา**ติ สภาวาฯ **สงฺขตา วา อสงฺขตา วา**ติ สงฺคมฺม สมาคมฺม ปจฺจเยหิ กตา วา อกตา วาฯ **วิราโค เตสํ ธมฺมานํ อคฺคมกฺขายตี**ติ เตสํ สงฺขตาสงฺขตธมฺมานํ วิราโค อคฺคมกฺขายติ เสโฏฺฐ อุตฺตโมติ วุจฺจติฯ ตตฺถ **วิราโค**ติ น ราคาภาวมตฺตเมว, อถ โข **ยทิทํ มทนิมฺมทโน...เป.... นิพฺพาน**นฺติ โย โส มทนิมฺมทโนติอาทีนิ นามานิ อสงฺขตธโมฺม ลภติ, โส วิราโคติ ปเจฺจตโพฺพฯ โส หิ ยสฺมา ตมาคมฺม สเพฺพปิ มานมทปุริสมทาทโย มทา นิมฺมทา อมทา โหนฺติ วินสฺสนฺติ, ตสฺมา **มทนิมฺมทโน**ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา จ ตมาคมฺม สพฺพาปิ กามปิปาสา วินยํ อพฺภตฺถํ ยาติ, ตสฺมา **ปิปาสวินโย**ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา ปน ตมาคมฺม ปญฺจกามคุณาลยา สมุคฺฆาตํ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา **อาลยสมุคฺฆาโต**ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา จ ตมาคมฺม เตภูมกํ วฏฺฏํ อุปจฺฉิชฺชติ, ตสฺมา **วฏฺฏุปเจฺฉโท**ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา ปน ตมาคมฺม สพฺพโส ตณฺหา ขยํ คจฺฉติ วิรชฺชติ นิรุชฺฌติ จ, ตสฺมา **ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ**ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา ปเนส จตโสฺส โยนิโย ปญฺจ คติโย สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย นว จ สตฺตาวาเส อปราปร

ภาวาย วินนโต อาพนฺธนโต สํสิพฺพนโต **วาน**นฺติ ลทฺธโวหาราย ตณฺหาย นิกฺขนฺโต นิสฺสโฏ วิสํยุตฺโต, ตสฺมา **นิพฺพาน**นฺติ วุจฺจตีติฯ

เอวเมเตสํ มทนิมฺมทนตาทีนํ คุณานํ วเสน นิพฺพานสงฺขาโต อุปสโม อนุสฺสริตพฺโพฯ เย วา ปนเญฺญปิ ภควตา – ‘‘อสงฺขตญฺจ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ… สจฺจญฺจ… ปารญฺจ… สุทุทฺทสญฺจ… อชรญฺจ… ธุวญฺจ… นิปฺปปญฺจญฺจ… อมตญฺจ… สิวญฺจ… เขมญฺจ… อพฺภุตญฺจ… อนีติกญฺจ… อพฺยาพชฺฌญฺจ… วิสุทฺธิญฺจ… ทีปญฺจ… ตาณญฺจ … เลณญฺจ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๓๖๖) สุตฺเตสุ อุปสมคุณา วุตฺตา, เตสมฺปิ วเสน อนุสฺสริตพฺโพเยวฯ

ตเสฺสวํ มทนิมฺมทนตาทิคุณวเสน อุปสมํ อนุสฺสรโต เนว ตสฺมิํ สมเย ราคปริยุฎฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทส… น โมหปริยุฎฺฐิตํ จิตฺตํ โหติฯ อุชุคตเมวสฺส ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ โหติ **อุปสมํ** อารพฺภาติ พุทฺธานุสฺสติอาทีสุ วุตฺตนเยเนว วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส เอกกฺขเณ ฌานงฺคานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ อุปสมคุณานํ ปน คมฺภีรตาย นานปฺปการคุณานุสฺสรณาธิมุตฺตตาย วา อปฺปนํ อปฺปตฺวา อุปจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติ ฯ ตเทตมุปสมคุณานุสฺสรณวเสน อุปสมานุสฺสติเจฺจว สงฺขยํ คจฺฉติฯ

ฉ อนุสฺสติโย วิย จ อยมฺปิ อริยสาวกเสฺสว อิชฺฌติ, เอวํ สเนฺตปิ อุปสมครุเกน ปุถุชฺชเนนาปิ มนสิ กาตพฺพาฯ สุตวเสนาปิ หิ อุปสเม จิตฺตํ ปสีทติฯ อิมญฺจ ปน อุปสมานุสฺสติํ อนุยุโตฺต ภิกฺขุ สุขํ สุปติ, สุขํ ปฏิพุชฺฌติ, สนฺตินฺทฺริโย โหติ สนฺตมานโส หิโรตฺตปฺปสมนฺนาคโต ปาสาทิโก ปณีตาธิมุตฺติโก สพฺรหฺมจารีนํ ครุ จ ภาวนีโย จฯ อุตฺตริ อปฺปฏิวิชฺฌโนฺต ปน สุคติปรายโน โหติฯ

ตสฺมา หเว อปฺปมโตฺต, ภาวเยถ วิจกฺขโณ;
เอวํ อเนกานิสํสํ, อริเย อุปสเม สตินฺติฯ

อิทํ อุปสมานุสฺสติยํ วิตฺถารกถามุขํฯ

อิติ สาธุชนปาโมชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมเคฺค

สมาธิภาวนาธิกาเร

อนุสฺสติกมฺมฎฺฐานนิเทฺทโส นาม

อฎฺฐโม ปริเจฺฉโทฯ

๙. พฺรหฺมวิหารนิเทฺทโส

เมตฺตาภาวนากถา

๒๔๐. อนุสฺสติกมฺมฏฺฐานานนฺตรํ อุทฺทิฏฺเฐสุ ปน เมตฺตา, กรุณา, มุทิตา, อุเปกฺขาติ อิเมสุ จตูสุ พฺรหฺมวิหาเรสุ เมตฺตํ ภาเวตุกาเมน ตาว อาทิกมฺมิเกน โยคาวจเรน อุปจฺฉินฺนปลิโพเธน คหิตกมฺมฏฺฐาเนน ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา ภตฺตสมฺมทํ ปฏิวิโนเทตฺวา วิวิตฺเต ปเทเส สุปญฺญตฺเต อาสเน สุขนิสินฺเนน อาทิโต ตาว โทเส อาทีนโว, ขนฺติยญฺจ อานิสํโส ปจฺจเวกฺขิตพฺโพฯ

กสฺมา? อิมาย หิ ภาวนาย โทโส ปหาตพฺโพ, ขนฺติ อธิคนฺตพฺพาฯ น จ สกฺกา กิญฺจิ อทิฏฺฐาทีนวํ ปหาตุํ, อวิทิตานิสํสํ วา อธิคนฺตุํฯ ตสฺมา ‘‘ทุฏฺโฐ โข, อาวุโส, โทเสน อภิภูโต ปริยาทิณฺณจิตฺโต ปาณมฺปิ หนตี’’ติอาทีนํ (อ. นิ. ๓.๗๒) วเสน โทเส อาทีนโว ทฏฺฐพฺโพฯ

> ‘‘ขนฺตี ปรมํ ตโป ติติกฺขา, นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา’’; (ที. นิ. ๒.๙๐; ธ. ป. ๑๘๔);
> ‘‘ขนฺติพลํ พลานีกํ, ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํ’’ฯ (ธ. ป. ๓๙๙; สุ. นิ. ๖๒๘);

‘‘ขนฺตา ภิโยฺย น วิชฺชตี’’ติอาทีนํ (สํ. นิ. ๑.๒๕๐) วเสน ขนฺติยํ อานิสํโส เวทิตพฺโพฯ

อเถวํ ทิฏฺฐาทีนวโต โทสโต จิตฺตํ วิเวจนตฺถาย, วิทิตานิสํสาย จ ขนฺติยา สํโยชนตฺถาย เมตฺตาภาวนา อารภิตพฺพาฯ อารภนฺเตน จ อาทิโตว ปุคฺคลเภโท ชานิตพฺโพ ‘‘อิเมสุ ปุคฺคเลสุ เมตฺตา ปฐมํ น ภาเวตพฺพา, อิเมสุ เนว ภาเวตพฺพา’’ติฯ

อยญฺหิ เมตฺตา อปฺปิยปุคฺคเล, อติปฺปิยสหายเก, มชฺฌตฺเต, เวรีปุคฺคเลติ อิเมสุ จตูสุ ปฐมํ น ภาเวตพฺพาฯ ลิงฺควิสภาเค โอธิโส น ภาเวตพฺพาฯ กาลกเต น ภาเวตพฺพาวฯ กึการณา อปฺปิยาทีสุ ปฐมํ น ภาเวตพฺพา? อปฺปิยํ หิ ปิยฏฺฐาเน ฐเปนฺโต กิลมติฯ อติปฺปิยสหายกํ มชฺฌตฺตฏฺฐาเน ฐเปนฺโต กิลมติ, อปฺปมตฺตเกปิ จสฺส ทุกฺเข อุปฺปนฺเน อาโรทนาการปฺปตฺโต วิย โหติฯ มชฺฌตฺตํ ครุฏฺฐาเน จ ปิยฏฺฐาเน จ ฐเปนฺโต กิลมติฯ เวริมนุสฺสรโต โกโธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา อปฺปิยาทีสุ ปฐมํ น ภาเวตพฺพาฯ

ลิงฺควิสภาเค ปน ตเมว อารพฺภ โอธิโส ภาเวนฺตสฺส ราโค อุปฺปชฺชติฯ อญฺญตโร กิร อมจฺจปุตฺโต กุลูปกเตฺถรํ ปุจฺฉิ ‘‘ภนฺเต, กสฺส เมตฺตา ภาเวตพฺพา’’ติ? เถโร ‘‘ปิยปุคฺคเล’’ติ อาหฯ ตสฺส อตฺตโน ภริยา ปิยา โหติฯ โส ตสฺสา เมตฺตํ ภาเวนฺโต สพฺพรตฺตึ ภิตฺติยุทฺธมกาสิฯ ตสฺมา ลิงฺควิสภาเค โอธิโส น ภาเวตพฺพาฯ

กาลกเต ปน ภาเวนฺโต เนว อปฺปนํ, น อุปจารํ ปาปุณาติฯ อญฺญตโร กิร ทหรภิกฺขุ อาจริยํ อารพฺภ เมตฺตํ อารภิฯ ตสฺส เมตฺตา นปฺปวตฺตติฯ โส มหาเถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘ภนฺเต, ปคุณาว เม เมตฺตาฌานสมาปตฺติ, น จ นํ สมาปชฺชิตุํ สโกฺกมิ, กึ นุ โข การณ’’นฺติ อาหฯ เถโร ‘‘นิมิตฺตํ, อาวุโส, คเวสาหี’’ติ อาหฯ โส คเวสนฺโต อาจริยสฺส มตภาวํ ญตฺวา อญฺญํ อารพฺภ เมตฺตายนฺโต สมาปตฺตึ อปฺเปสิฯ ตสฺมา กาลกเต น ภาเวตพฺพาวฯ

๒๔๑. สพฺพปฐมํ ปน ‘‘อหํ สุขิโต โหมิ นิทฺทุโกฺข’’ติ วา, ‘‘อเวโร อพฺยาปโชฺช อนีโฆ สุขี อตฺตานํ ปริหรามี’’ติ วา เอวํ ปุนปฺปุนํ อตฺตนิเยว ภาเวตพฺพาฯ

เอวํ สเนฺต ยํ วิภเงฺค (วิภ. ๖๔๓) วุตฺตํ –

‘‘กถญฺจ ภิกฺขุ เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ? เสยฺยถาปิ นาม เอกํ ปุคฺคลํ ปิยํ มนาปํ ทิสฺวา เมตฺตาเยยฺย, เอวเมว สเพฺพ สเตฺต เมตฺตาย ผรตี’’ติฯ

‘‘ยญฺจ ปฏิสมฺภิทายํ (ปฏิ. ม. ๒.๒๒) –

‘‘กตเมหิ ปญฺจหากาเรหิ อโนธิโสผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ ภาเวตพฺพา, สเพฺพ สตฺตา อเวรา โหนฺตุ’’ อพฺยาปชฺชา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุฯ สเพฺพ ปาณา… สเพฺพ ภูตา… สเพฺพ ปุคฺคลา… สเพฺพ อตฺตภาวปริยาปนฺนา อเวรา อพฺยาปชฺชา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตู’’ติอาทิ –

วุตฺตํฯ ยญฺจ เมตฺตสุเตฺต (ขุ. ปา. ๙.๓; สุ. นิ. ๑๔๕) –

‘‘สุขิโนว เขมิโน โหนฺตุ,
สพฺพสตฺตา ภวนฺตุ สุขิตตฺตา’’ติอาทิฯ –

วุตฺตํ, ตํ วิรุชฺฌติฯ น หิ ตตฺถ อตฺตนิ ภาวนา วุตฺตาติ เจฯ ตญฺจ น วิรุชฺฌติฯ กสฺมา? ตญฺหิ อปฺปนาวเสน วุตฺตํฯ อิทํ สกฺขิภาววเสนฯ

สเจปิ หิ วสฺสสตํ วสฺสสหสฺสํ วา ‘‘อหํ สุขิโต โหมี’’ติอาทินา นเยน อตฺตนิ เมตฺตํ ภาเวติ, เนวสฺส อปฺปนา อุปฺปชฺชติฯ ‘‘อหํ สุขิโต โหมี’’ติ ภาวยโต ปน ยถา อหํ สุขกาโม ทุกฺขปฏิกฺกูโล ชีวิตุกาโม อมริตุกาโม จ, เอวํ อเญฺญปิ สตฺตาติ อตฺตานํ สกฺขิํ กตฺวา อญฺญสเตฺตสุ หิตสุขกามตา อุปฺปชฺชติฯ ภควตาปิ –

‘‘สพฺพา ทิสา อนุปริคมฺม เจตสา,
เนวชฺฌคา ปิยตรมตฺตนา กฺวจิ;
เอวํ ปิโย ปุถุ อตฺตา ปเรสํ,
ตสฺมา น หิํเส ปรมตฺตกาโม’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๑๙; อุทา. ๔๑); –

วทตา อยํ นโย ทสฺสิโตฯ

๒๔๒. ตสฺมา สกฺขิภาวตฺถํ ปฐมํ อตฺตานํ เมตฺตาย ผริตฺวา ตทนนฺตรํ สุขปฺปวตฺตนตฺถํ ยฺวายํ ปิโย มนาโป ครุ ภาวนีโย อาจริโย วา อาจริยมโตฺต วา อุปชฺฌาโย วา อุปชฺฌายมโตฺต วา ตสฺส ทานปิยวจนาทีนิ ปิยมนาปตฺตการณานิ สีลสุตาทีนิ ครุภาวนียตฺตการณานิ จ อนุสฺสริตฺวา ‘‘เอส สปฺปุริโส สุขี โหตุ นิทฺทุโกฺข’’ติอาทินา นเยน เมตฺตา ภาเวตพฺพาฯ

เอวรูเป จ ปุคฺคเล กามํ อปฺปนา สมฺปชฺชติ, อิมินา ปน ภิกฺขุนา ตาวตเกเนว ตุฏฺฐิํ อนาปชฺชิตฺวา สีมาสเมฺภทํ กตฺตุกาเมน ตทนนฺตรํ อติปฺปิยสหายเก, อติปฺปิยสหายกโต มชฺฌเตฺต, มชฺฌตฺตโต เวรีปุคฺคเล เมตฺตา ภาเวตพฺพาฯ ภาเวเนฺตน จ เอเกกสฺมิํ โกฏฺฐาเส มุทุํ กมฺมนิยํ จิตฺตํ กตฺวา ตทนนฺตเร ตทนนฺตเร อุปสํหริตพฺพํฯ

ยสฺส ปน เวรีปุคฺคโล วา นตฺถิ, มหาปุริสชาติกตฺตา วา อนตฺถํ กโรเนฺตปิ ปเร เวรีสญฺญาว นุปฺปชฺชติ, เตน ‘‘มชฺฌตฺเต เม เมตฺตจิตฺตํ กมฺมนิยํ ชาตํ, อิทานิ นํ เวริมฺหิ อุปสํหรามี’’ติ พฺยาปาโรว น กาตโพฺพฯ ยสฺส ปน อตฺถิ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘มชฺฌตฺตโต เวรีปุคฺคเล เมตฺตา ภาเวตพฺพา’’ติฯ

๒๔๓. สเจ ปนสฺส เวริมฺหิ จิตฺตมุปสํหรโต เตน กตาปราธานุสฺสรเณน ปฏิฆมุปฺปชฺชติ, อถาเนน ปุริมปุคฺคเลสุ ยตฺถ กตฺถจิ ปุนปฺปุนํ เมตฺตํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐหิตฺวา ปุนปฺปุนํ ตํ ปุคฺคลํ **เมตฺตายเนฺตน** ปฏิฆํ วิโนเทตพฺพํฯ สเจ เอวมฺปิ วายมโต น นิพฺพาติ, อถ –

กกจูปมโอวาท-อาทีนํ อนุสฺสารโต;
ปฏิฆสฺส ปหานาย, ฆฏิตพฺพํ ปุนปฺปุนํฯ

ตญฺจ โข อิมินา อากาเรน อตฺตานํ โอวทเนฺตเนว ‘‘อเร กุชฺฌนปุริส, นนุ วุตฺตํ ภควตา –

‘อุภโตทณฺฑเกน เจปิ, ภิกฺขเว, กกเจน โจรา โอจรกา องฺคมงฺคานิ โอกเนฺตยฺยุํ, ตตฺราปิ โย มโน ปโทเสยฺยฯ น เม โส เตน สาสนกโร’ติ (ม. นิ. ๑.๒๓๒) จ,

‘ตเสฺสว เตน ปาปิโย, โย กุทฺธํ ปฏิกุชฺฌติ;
กุทฺธมปฺปฏิกุชฺฌโนฺต, สงฺคามํ เชติ ทุชฺชยํฯ

‘‘‘อุภินฺนมตฺถํ จรติ, อตฺตโน จ ปรสฺส จ;
ปรํ สงฺกุปิตํ ญตฺวา, โย สโต อุปสมฺมตี’ติ จฯ (สํ. นิ. ๑.๑๘๘); –

‘‘‘สตฺติเม, ภิกฺขเว, ธมฺมา สปตฺตกนฺตา สปตฺตกรณา โกธนํ อาคจฺฉนฺติ อิตฺถิํ วา ปุริสํ วาฯ กตเม สตฺต? อิธ, ภิกฺขเว, สปโตฺต สปตฺตสฺส เอวํ อิจฺฉติ อโห วตายํ ทุพฺพโณฺณ อสฺสาติฯ ตํ กิสฺสเหตุ? น, ภิกฺขเว, สปโตฺต สปตฺตสฺส วณฺณวตาย นนฺทติฯ โกธนายํ, ภิกฺขเว, ปุริสปุคฺคโล โกธาภิภูโต โกธปเรโต กิญฺจาปิ โส โหติ สุนฺหาโต สุวิลิโตฺต กปฺปิตเกสมสฺสุ โอทาตวตฺถวสโน, อถ โข โส ทุพฺพโณฺณว โหติ โกธาภิภูโตฯ อยํ, ภิกฺขเว, ปฐโม ธโมฺม สปตฺตกโนฺต สปตฺตกรโณ โกธนํ อาคจฺฉติ อิตฺถิํ วา ปุริสํ วาฯ ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, สปโตฺต สปตฺตสฺส เอวํ อิจฺฉติ อโหวตายํ ทุกฺขํ สเยยฺยาติ…เป.… น ปจุรโตฺถ อสฺสาติ…เป.… น โภควา อสฺสาติ…เป.… น ยสวา อสฺสาติ…เป.… น มิตฺตวา อสฺสาติ…เป.… น กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคติํ สคฺคํ โลกํ อุปปเชฺชยฺยาติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? น, ภิกฺขเว, สปโตฺต สปตฺตสฺส สุคติคมเนน นนฺทติฯ โกธนายํ, ภิกฺขเว, ปุริสปุคฺคโล โกธาภิภูโต โกธปเรโต กาเยน ทุจฺจริตํ จรติ, วาจาย มนสา ทุจฺจริตํ จรติฯ โส กาเยน วาจาย มนสา ทุจฺจริตํ จริตฺวา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคติํ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ โกธาภิภูโต’ติ (อ. นิ. ๗.๖๔) จ,

‘‘‘เสยฺยถาปิ , ภิกฺขเว, ฉวาลาตํ อุภโตปทิตฺตํ มเชฺฌ คูถคตํ เนว คาเม กฏฺฐตฺถํ ผรติ, น อรเญฺญ กฏฺฐตฺถํ ผรติฯ ตถูปมาหํ, ภิกฺขเว, อิมํ ปุคฺคลํ วทามี’ติ จ,

‘‘โส ทานิ ตฺวํ เอวํ กุชฺฌโนฺต น เจว ภควโต สาสนกโร ภวิสฺสสิ, ปฏิกุชฺฌโนฺต จ กุทฺธปุริสโตปิ ปาปิโย หุตฺวา น ทุชฺชยํ สงฺคามํ เชสฺสสิ, สปตฺตกรเณ จ ธเมฺม อตฺตาว อตฺตโน กริสฺสสิ, ฉวาลาตูปโม จ ภวิสฺสสี’’ติฯ

๒๔๔. ตเสฺสวํ ฆฏยโต วายมโต สเจ ตํ ปฏิฆํ วูปสมฺมติ, อิเจฺจตํ กุสลํฯ โน เจ วูปสมฺมติ, อถ **โย โย ธโมฺม ตสฺส ปุคฺคลสฺส วูปสโนฺต โหติ ปริสุโทฺธ, อนุสฺสริยมาโน ปสาทํ อาวหติ, ตํ ตํ อนุสฺสริตฺวา** อาฆาโต ปฏิวิเนตโพฺพฯ

เอกจฺจสฺส หิ กายสมาจาโรว อุปสโนฺต โหติฯ อุปสนฺตภาโว จสฺส พหุํ วตฺตปฏิปตฺติํ กโรนฺตสฺส สพฺพชเนน ญายติฯ วจีสมาจารมโนสมาจารา ปน อวูปสนฺตา โหนฺติฯ ตสฺส เต อจิเนฺตตฺวา กายสมาจารวูปสโมเยว อนุสฺสริตโพฺพฯ

เอกจฺจสฺส วจีสมาจาโรว อุปสโนฺต โหติฯ อุปสนฺตภาโว จสฺส สพฺพชเนน ญายติฯ โส หิ ปกติยา จ ปฏิสนฺถารกุสโล โหติ สขิโล สุขสมฺภาโส สโมฺมทโก อุตฺตานมุโข ปุพฺพภาสี มธุเรน สเรน ธมฺมํ โอสาเรติ, ปริมณฺฑเลหิ ปทพฺยญฺชเนหิ ธมฺมกถํ กเถติฯ กายสมาจารมโนสมาจารา ปน อวูปสนฺตา โหนฺติ, ตสฺส เต อจิเนฺตตฺวา วจีสมาจารวูปสโมเยว อนุสฺสริตโพฺพฯ

เอกจฺจสฺส มโนสมาจาโรว อุปสโนฺต โหติ, อุปสนฺตภาโว จสฺส เจติยวนฺทนาทีสุ สพฺพชนสฺส ปากโฏ โหติฯ โย หิ อวูปสนฺตจิโตฺต โหติ, โส เจติยํ วา โพธิํ วา เถเร วา วนฺทมาโน น สกฺกจฺจํ วนฺทติ, ธมฺมสฺสวนมณฺฑเป วิกฺขิตฺตจิโตฺต วา ปจลายโนฺต วา นิสีทติฯ อุปสนฺตจิโตฺต ปน โอกเปฺปตฺวา วนฺทติ, โอหิตโสโต อฏฺฐิํกตฺวา กาเยน วา วาจาย วา จิตฺตปฺปสาทํ กโรโนฺต ธมฺมํ สุณาติฯ อิติ เอกจฺจสฺส มโนสมาจาโรว อุปสโนฺต โหติ, กายวจีสมาจารา อวูปสนฺตา โหนฺติ, ตสฺส เต อจิเนฺตตฺวา มโนสมาจารวูปสโมเยว อนุสฺสริตโพฺพฯ

เอกจฺจสฺส ปน อิเมสุ ตีสุ ธเมฺมสุ เอโกปิ อวูปสโนฺต โหติ, ตสฺมิํ ปุคฺคเล ‘‘กิญฺจาปิ เอส อิทานิ มนุสฺสโลเก จรติ, อถ โข กติปาหสฺส อจฺจเยน อฏฺฐมหานิรยโสฬสอุสฺสทนิรยปริปูรโก ภวิสฺสตี’’ติ การุญฺญํ อุปฏฺฐเปตพฺพํฯ การุญฺญมฺปิ หิ ปฏิจฺจ อาฆาโต วูปสมฺมติฯ

เอกจฺจสฺส ตโยปิเม ธมฺมา วูปสนฺตา โหนฺติ, ตสฺส ยํ ยํ อิจฺฉติ, ตํ ตํ อนุสฺสริตพฺพํฯ ตาทิเส หิ ปุคฺคเล น ทุกฺกรา โหติ เมตฺตาภาวนาติฯ

อิมสฺส จ อตฺถสฺส อาวิภาวตฺถํ – ‘‘ปญฺจิเม, อาวุโส, อาฆาตปฏิวินยาฯ ยตฺถ ภิกฺขุโน อุปฺปโนฺน อาฆาโต สพฺพโส ปฏิวิโนเทตโพฺพ’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๖๒) อิทํ ปญฺจกนิปาเต อาฆาตปฏิวินยสุตฺตํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

๒๔๕. สเจ ปนสฺส เอวมฺปิ วายมโต อาฆาโต อุปฺปชฺชติเยว, อถาเนน เอวํ อตฺตา **โอวทิตโพฺพ** –

> ‘‘อตฺตโน วิสเย ทุกฺขํ, กตํ เต ยทิ เวรินา;
> กิํ ตสฺสาวิสเย ทุกฺขํ, สจิเตฺต กตฺตุมิจฺฉสิฯ
>
> ‘‘พหูปการํ หิตฺวาน, ญาติวคฺคํ รุทมฺมุขํ;
> มหานตฺถกรํ โกธํ, สปตฺตํ น ชหาสิ กิํฯ
>
> ‘‘ยานิ รกฺขสิ สีลานิ, เตสํ มูลนิกนฺตนํ;
> โกธํ นามุปฬาเลสิ, โก ตยา สทิโส ชโฬฯ
>
> ‘‘กตํ อนริยํ กมฺมํ, ปเรน อิติ กุชฺฌสิ;

กึ นุ ตฺวํ ตาทิสํเยว, โย สยํ กตฺตุมิจฺฉสิฯ

‘‘โทเสตุกาโม ยทิ ตํ, อมนาปํ ปโร กริ;
โทสุปฺปาเทน ตเสฺสว, กึ ปูเรสิ มโนรถํฯ

‘‘ทุกฺขํ ตสฺส จ นาม ตฺวํ, กุโทฺธ กาหสิ วา นวา;
อตฺตานํ ปนิทาเนว, โกธทุเกฺขน พาธสิฯ

‘‘โกธํ วา อหิตํ มคฺคํ, อารูฬฺหา ยทิ เวริโน;
กสฺมา ตุวมฺปิ กุชฺฌโนฺต, เตสํเยวานุสิกฺขสิฯ

‘‘ยํ โทสํ ตว นิสฺสาย, สตฺตุนา อปฺปิยํ กตํ;
ตเมว โทสํ ฉินฺทสฺสุ, กิมฎฺฐาเน วิหญฺญสิฯ

‘‘ขณิกตฺตา จ ธมฺมานํ, เยหิ ขเนฺธหิ เต กตํ;
อมนาปํ นิรุทฺธา เต, กสฺส ทานีธ กุชฺฌสิฯ

‘‘ทุกฺขํ กโรติ โย ยสฺส, ตํ วินา กสฺส โส กเร;
สยมฺปิ ทุกฺขเหตุตฺต, มิติ กึ ตสฺส กุชฺฌสี’’ติฯ

๒๔๖. สเจ ปนสฺส เอวํ อตฺตานํ โอวทโตปิ ปฏิฆํ เนว วูปสมฺมติ, อถาเนน **อตฺตโน จ ปรสฺส จ กมฺมสฺสกตา** ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ ตตฺถ อตฺตโน ตาว เอวํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพา ‘‘อโมฺภ ตฺวํ ตสฺส กุโทฺธ กึ กริสฺสสิ? นนุ ตเวว เจตํ โทสนิทานํ กมฺมํ อนตฺถาย สํวตฺติสฺสติ? กมฺมสฺสโก หิ ตฺวํ กมฺมทายาโท กมฺมโยนิ กมฺมพนฺธุ กมฺมปฏิสรโณ, ยํ กมฺมํ กริสฺสสิ, ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสสิ, อิทญฺจ เต กมฺมํ เนว สมฺมาสโมฺพธึ , น ปเจฺจกโพธึ, น สาวกภูมึ, น พฺรหฺมตฺตสกฺกตฺตจกฺกวตฺติปเทสราชาทิสมฺปตฺตีนํ อญฺญตรํ สมฺปตฺตึ สาเธตุํ สมตฺถํ, อถ โข สาสนโต จาเวตฺวา วิฆาสาทาทิภาวสฺส เจว เนรยิกาทิทุกฺขวิเสสานญฺจ เต สํวตฺตนิกมิทํ กมฺมํฯ โส ตฺวํ อิทํ กโรโนฺต อุโภหิ หเตฺถหิ วีตจฺจิเต วา องฺคาเร, คูถํ วา คเหตฺวา ปรํ ปหริตุกาโม ปุริโส วิย อตฺตานเมว ปฐมํ ทหสิ เจว ทุคฺคนฺธญฺจ กโรสี’’ติฯ

เอวํ **อตฺตโน กมฺมสฺสกตํ** ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปรสฺสปิ เอวํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพา ‘‘เอโสปิ ตว กุชฺฌิตฺวา กึ กริสฺสติ? นนุ เอตเสฺสเวตํ อนตฺถาย สํวตฺติสฺสติ? กมฺมสฺสโก หิ อยมายสฺมา กมฺมทายาโท…เป.… ยํ กมฺมํ กริสฺสติ, ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสติฯ อิทญฺจสฺส กมฺมํ เนว สมฺมาสโมฺพธึ, น ปเจฺจกโพธึ, น สาวกภูมึ, น พฺรหฺมตฺตสกฺกตฺตจกฺกวตฺติปเทสราชาทิสมฺปตฺตีนํ อญฺญตรํ สมฺปตฺตึ สาเธตุํ สมตฺถํ, อถ โข สาสนโต จาเวตฺวา วิฆาสาทาทิภาวสฺส เจว เนรยิกาทิทุกฺขวิเสสานญฺจสฺส สํวตฺตนิกมิทํ กมฺมํฯ สฺวายํ อิทํ กโรโนฺต ปฏิวาเต ฐตฺวา ปรํ รเชน โอกิริตุกาโม ปุริโส วิย อตฺตานํเยว โอกิรติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘‘‘โย อปฺปทุฎฺฐสฺส นรสฺส ทุสฺสติ,
สุทฺธสฺส โปสสฺส อนงฺคณสฺส;
ตเมว พาลํ ปเจฺจติ ปาปํ,
สุขุโม รโช ปฏิวาตํว ขิโตฺต’’’ติฯ (ธ. ป. ๑๒๕; สุ. นิ. ๖๖๗);

๒๔๗. สเจ ปนสฺส เอวํ กมฺมสฺสกตมฺปิ ปจฺจเวกฺขโต เนว วูปสมฺมติ, อถาเนน **สตฺถุ ปุพฺพจริยคุณา** อนุสฺสริตพฺพาฯ

ตตฺรายํ ปจฺจเวกฺขณานโย – อโมฺภ ปพฺพชิต, นนุ เต สตฺถา ปุเพฺพว สโมฺพธา อนภิสมฺพุโทฺธ โพธิสโตฺตปิ สมาโน จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูรยมาโน ตตฺถ ตตฺถ วธเกสุปิ ปจฺจตฺถิเกสุ จิตฺตํ นปฺปทูเสสิฯ เสยฺยถิทํ, **สีลวชาตเก** ตาว อตฺตโน เทวิยา ปทุเฏฺฐน ปาปอมเจฺจน อานีตสฺส ปฏิรโญฺญ ติโยชนสตํ รชฺชํ คณฺหนฺตสฺส นิเสธนตฺถาย อุฎฺฐิตานํ อมจฺจานํ อาวุธมฺปิ ฉุปิตุํ น อทาสิฯ ปุน สทฺธึ อมจฺจสหเสฺสน อามกสุสาเน คลปฺปมาณํ ภูมึ ขณิตฺวา นิขญฺญมาโน จิตฺตปฺปโทสมตฺตมฺปิ อกตฺวา กุณปขาทนตฺถํ อาคตานํ สิงฺคาลานํ ปํสุวิยูหนํ นิสฺสาย ปุริสการํ กตฺวา ปฏิลทฺธชีวิโต ยกฺขานุภาเวน อตฺตโน สิริคพฺภํ โอรุยฺห สิริสยเน สยิตํ ปจฺจตฺถิกํ ทิสฺวา โกปํ อกตฺวาว อญฺญมญฺญํ สปถํ กตฺวา ตํ มิตฺตฎฺฐาเน ฐเปยิตฺวา อาห –

‘‘อาสีเสเถว ปุริโส, น นิพฺพิเนฺทยฺย ปณฺฑิโต;
ปสฺสามิ โวหมตฺตานํ, ยถา อิจฺฉึ ตถา อหู’’ติฯ (ชา. ๑.๑.๕๑);

ขนฺติวาทีชาตเก ทุเมฺมเธน กาสิรญฺญา ‘‘กึวาที ตฺวํ สมณา’’ติ ปุโฎฺฐ ‘‘ขนฺติวาที นามาห’’นฺติ วุเตฺต สกณฺฏกาหิ กสาหิ ตาเฬตฺวา หตฺถปาเทสุ ฉิชฺชมาเนสุ โกปมตฺตมฺปิ นากาสิฯ

อนจฺฉริยเญฺจตํ, ยํ มหลฺลโก ปพฺพชฺชูปคโต เอวํ กเรยฺยฯ **จูฬธมฺมปาลชาตเก** ปน อุตฺตานเสยฺยโกปิ สมาโน –

‘‘จนฺทนรสานุลิตฺตา, พาหา ฉิชฺชนฺติ ธมฺมปาลสฺส;
ทายาทสฺส ปถพฺยา, ปาณา เม เทว รุชฺฌนฺตี’’ติฯ (ชา. ๑.๕.๔๙);

เอวํ วิปฺปลปมานาย มาตุยา ปิตรา มหาปตาเปน นาม รญฺญา วํสกฬีเรสุ วิย จตูสุ หตฺถปาเทสุ เฉทาปิเตสุ ตาวตาปิ สนฺตุฎฺฐึ อนาปชฺชิตฺวา สีสมสฺส ฉินฺทถาติ อาณเตฺต ‘‘อยํ ทานิ เต จิตฺตปริคฺคณฺหนกาโล, อิทานิ อโมฺภ ธมฺมปาล, สีสเจฺฉทาณาปเก ปิตริ, สีสเจฺฉทเก ปุริเส, ปริเทวมานาย มาตริ, อตฺตนิ จาติ อิเมสุ จตูสุ สมจิโตฺต โหหี’’ติ ทฬฺหํ สมาทานมธิฎฺฐาย ปทุฎฺฐาการมตฺตมฺปิ นากาสิฯ

อิทญฺจาปิ อนจฺฉริยเมว, ยํ มนุสฺสภูโต เอวมกาสิฯ ติรจฺฉานภูโตปิ ปน **ฉทฺทโนฺต** นาม วารโณ หุตฺวา วิสปฺปิเตน สเลฺลน นาภิยํ วิโทฺธปิ ตาว อนตฺถการิมฺหิ ลุทฺทเก จิตฺตํ นปฺปทูเสสิฯ ยถาห –

‘‘สมปฺปิโต ปุถุสเลฺลน นาโค,
อทุฎฺฐจิโตฺต ลุทฺทกํ อชฺฌภาสิ;
กิมตฺถยํ กิสฺส วา สมฺม เหตุ,
มมํ วธี กสฺส วายํ ปโยโค’’ติฯ (ชา. ๑.๑๖.๑๒๔);

เอวํ วตฺวา จ กาสิรโญฺญ มเหสิยา ตว ทนฺตานมตฺถาย เปสิโตมฺหิ ภทเนฺตติ วุเตฺต ตสฺสา มโนรถํ ปูเรโนฺต ฉพฺพณฺณรสฺมินิจฺฉรณสมุชฺชลิตจารุโสเภ อตฺตโน ทเนฺต เฉตฺวา อทาสิฯ

มหากปิ หุตฺวา อตฺตนาเยว ปพฺพตปปาตโต อุทฺธริเตน ปุริเสน –

“ภกฺข อยํ มนุสฺสานํ, ยเถวเญฺญ วเน มิคา;
ยํนูนิมํ วธิตฺวาน, ฉาโต ขาเทยฺย วานรํฯ

“อาหิโตว คมิสฺสามิ, มํสมาทาย สมฺพลํ;
กนฺตารํ นิตฺถริสฺสามิ, ปาเถยฺยํ เม ภวิสฺสตี’’ติฯ (ชา. ๑.๑๖.๒๐๕-๒๐๖); –

เอวํ จิเนฺตตฺวา สิลํ อุกฺขิปิตฺวา มตฺถเก สมฺปทาลิเต อสฺสุปุเณฺณหิ เนเตฺตหิ ตํ ปุริสํ อุทิกฺขมาโน –

“มา อโยฺยสิ เม ภทเนฺต, ตฺวํ นาเมตาทิสํ กริ;
ตฺวํ โขสิ นาม ทีฆาวุ, อญฺญํ วาเรตุมรหสี’’ติฯ (ชา. ๑.๑๖.๒๐๙); –

วตฺวา ตสฺมิํ ปุริเส จิตฺตํ อปฺปทูเสตฺวา อตฺตโน จ ทุกฺขํ อจิเนฺตตฺวา ตเมว ปุริสํ เขมนฺตภูมิํ สมฺปาเปสิฯ

ภูริทโตฺต นาม นาคราชา หุตฺวา อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย วมฺมิกมุทฺธนิ สยมาโน กปฺปุฏฺฐานคฺคิสทิเสน โอสเธน สกลสรีเร สิญฺจิยมาโนปิ เปฬาย ปกฺขิปิตฺวา สกลชมฺพุทีเป กีฬาปิยมาโนปิ ตสฺมิํ พฺราหฺมเณ มโนปโทสมตฺตมฺปิ น อกาสิฯ ยถาห –

“เปฬาย ปกฺขิปเนฺตปิ, มทฺทเนฺตปิ จ ปาณินา;
อลมฺปาเน น กุปฺปามิ, สีลขณฺฑภยา มมา’’ติฯ (จริยา. ๒.๑๖);

จเมฺปโยฺยปิ นาคราชา หุตฺวา อหิตุณฺฑิเกน วิเหฐิยมาโน มโนปโทสมตฺตมฺปิ นุปฺปาเทสิฯ ยถาห –

“ตทาปิ มํ ธมฺมจาริํ, อุปวุตฺถอุโปสถํ;
อหิตุณฺฑิโก คเหตฺวาน, ราชทฺวารมฺหิ กีฬติฯ

“ยํ โส วณฺณํ จินฺตยติ, นีลํ ปีตํ ว โลหิตํ;
ตสฺส จิตฺตานุวตฺตเนฺต, โหมิ จินฺติตสนฺนิโภฯ

“ถลํ กเรยฺยํ อุทกํ, อุทกมฺปิ ถลํ กเร;
ยทิหํ ตสฺส กุเปฺปยฺยํ, ขเณน ฉาริกํ กเรฯ

“ยทิ จิตฺตวสี เหสฺสํ, ปริหายิสฺสามิ สีลโต;
สีเลน ปริหีนสฺส, อุตฺตมโตฺถ น สิชฺฌตี’’ติฯ (จริยา. ๒.๒๑-๒๔);

สงฺขปาลนาคราชา หุตฺวา ติขิณาหิ สตฺตีหิ อฏฺฐสุ ฐาเนสุ โอวิชฺฌิตฺวา ปหารมุเขหิ สกณฺฏกา ลตาโย ปเวเสตฺวา นาสาย ทฬฺหํ รชฺชุํ ปกฺขิปิตฺวา โสฬสหิ โภชปุเตฺตหิ กาเชนาทาย วยฺหมาโน ธรณีตเล ฆํสิยมานสรีโร มหนฺตํ ทุกฺขํ ปจฺจนุโภโนฺต กุชฺฌิตฺวา โอโลกิตมเตฺตเนว สเพฺพ โภชปุเตฺต ภสฺมํ กาตุํ สมโตฺถปิ สมาโน จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวา ปทุฏฺฐาการมตฺตมฺปิ น อกาสิฯ

ยถาห –

“จาตุทฺทสึ ปญฺจทสิญฺจฬาร,
อุโปสถํ นิจฺจมุปาวสามิ;
อถาคมุํ โสฬส โภชปุตฺตา,
รชฺชุํ คเหตฺวาน ทฬฺหญฺจ ปาสํฯ

“เภตฺวาน นาสํ อติกสฺส รชฺชุํ,
นยึสุ มํ สมฺปริคยฺห ลุทฺทา;
เอตาทิสํ ทุกฺขมหํ ติติกฺขํ,
อุโปสถํ อปฺปฏิโกปยนฺโต”ติฯ (ชา. ๒.๑๗.๑๘๐-๑๘๑);

น เกวลญฺจ เอตาเนว, อญฺญานิปิ **มาตุโปสกชาตกา**ทีสุ อเนกานิ อจฺฉริยานิ อกาสิฯ ตสฺส เต อิทานิ สพฺพญฺญุตํ ปตฺตํ สเทวโลเก เกนจิ อปฺปฏิสมขนฺติคุณํ ตํ ภควนฺตํ สตฺถารํ อปทิสโต ปฏิฆจิตฺตํ นาม อุปฺปาเทตุํ อติวิย อยุตฺตํ อปฺปติรูปนฺติฯ

๒๔๘. สเจ ปนสฺส เอวํ สตฺถุ ปุพฺพจริตคุณํ ปจฺจเวกฺขโตปิ ทีฆรตฺตํ กิเลสานํ ทาสพฺยํ อุปคตสฺส เนว ตํ ปฏิฆํ วูปสมฺมติ, อถาเนน **อนมตคฺคิยานิ** ปจฺจเวกฺขิตพฺพานิฯ ตตฺร หิ วุตฺตํ –

“น โส, ภิกฺขเว, สโตฺต สุลภรูโป, โย น มาตาภูตปุโพฺพ, โย น ปิตาภูตปุโพฺพ, โย น ภาตา, โย น ภคินี, โย น ปุโตฺต, โย น ธีตาภูตปุพฺพา”ติ (สํ. นิ. ๒.๑๓๗-๑๔๒)ฯ

ตสฺมา ตสฺมึ ปุคฺคเล เอวํ จิตฺตํ อุปฺปาเทตพฺพํ, “อยํ กิร เม อตีเต มาตา หุตฺวา ทสมาเส กุจฺฉิยา ปริหริตฺวา มุตฺตกรีสเขฬสิงฺฆาณิกาทีนิ หริจนฺทนํ วิย อชิคุจฺฉมานา อปเนตฺวา อุเร นจฺจาเปนฺตี องฺเคน ปริหรมานา โปเสสิ, ปิตา หุตฺวา อชปถสงฺกุปถาทีนิ คนฺตฺวา วาณิชฺชํ ปโยชยมาโน มยฺหมตฺถาย ชีวิตมฺปิ ปริจฺจชิตฺวา อุภโตพฺยูเฬฺห สงฺคาเม ปวิสิตฺวา นาวาย มหาสมุทฺทํ ปกฺขนฺทิตฺวา อญฺญานิ จ ทุกฺกรานิ กริตฺวา ‘ปุตฺตเก โปเสสฺสามี’ติ เตหิ เตหิ อุปาเยหิ ธนํ สํหริตฺวา มํ โปเสสิฯ ภาตา, ภคินี, ปุโตฺต, ธีตา จ หุตฺวาปิ อิทญฺจิทญฺจุปการํ อกาสีติ ตตฺร เม นปฺปติรูปํ มนํ ปทูเสตุ”นฺติฯ

๒๔๙. สเจ ปน เอวมฺปิ จิตฺตํ นิพฺพาเปตุํ น สโกฺกติเยว, อถาเนน เอวํ **เมตฺตานิสํสา** ปจฺจเวกฺขิตพฺพา – “อโมฺภ ปพฺพชิต, นนุ วุตฺตํ ภควตา –

‘เมตฺตาย โข, ภิกฺขเว, เจโตวิมุตฺติยา อาเสวิตาย ภาวิตาย พหุลีกตาย ยานีกตาย วตฺถุกตาย อนุฏฺฐิตาย ปริจิตาย สุสมารทฺธาย เอกาทสานิสํสา ปาฏิกงฺขา ฯ กตเม เอกาทส? สุขํ สุปติ, สุขํ ปฏิพุชฺฌติ, น ปาปกํ สุปินํ ปสฺสติ, มนุสฺสานํ ปิโย โหติ, อมนุสฺสานํ ปิโย โหติ, เทวตา รกฺขนฺติ, นาสฺส อคฺคิ วา วิสํ วา สตฺถํ วา กมติ, ตุวฏํ จิตฺตํ สมาธิยติ, มุขวโณฺณ ปสีทติ, อสมฺมูโฬฺห กาลงฺกโรติ, อุตฺตริมฺปฏิวิชฺฌโนฺต พฺรหฺมโลกูปโค โหตี’ติ (อ. นิ. ๑๑.๑๕)ฯ

“สเจ ตฺวํ อิทํ จิตฺตํ น นิพฺพาเปสฺสสิ, อิเมหิ อานิสํเสหิ ปริพาหิโร ภวิสฺสสี”ติฯ

๒๕๐. เอวมฺปิ นิพฺพาเปตุํ อสโกฺกเนฺตน ปน **ธาตุวินิโพฺภโค** กาตโพฺพฯ กถํ? ‘‘อโมฺภ ปพฺพชิต, ตฺวํ เอตสฺส กุชฺฌมาโน กสฺส กุชฺฌสิ? กึ เกสานํ กุชฺฌสิ, อุทาหุ โลมานํ, นขานํ…เป.… มุตฺตสฺส กุชฺฌสิ? อถ วา ปน เกสาทีสุ ปถวีธาตุยา กุชฺฌสิ, อาโปธาตุยา, เตโชธาตุยา, วาโยธาตุยา กุชฺฌสิ? เย วา ปญฺจกฺขเนฺธ ทฺวาทสายตนานิ อฎฺฐารส ธาตุโย อุปาทาย อยมายสฺมา อิตฺถนฺนาโมติ วุจฺจติ, เตสุ กึ รูปกฺขนฺธสฺส กุชฺฌสิ, อุทาหุ เวทนา สญฺญา สงฺขารวิญฺญาณกฺขนฺธสฺส กุชฺฌสิ? กึ วา จกฺขายตนสฺส กุชฺฌสิ, กึ รูปายตนสฺส กุชฺฌสิ…เป.… กึ มนายตนสฺส กุชฺฌสิ, กึ ธมฺมายตนสฺส กุชฺฌสิ? กึ วา จกฺขุธาตุยา กุชฺฌสิ, กึ รูปธาตุยา, กึ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา…เป.… กึ มโนธาตุยา, กึ ธมฺมธาตุยา, กึ มโนวิญฺญาณธาตุยา’’ติ? เอวญฺหิ ธาตุวินิโพฺภคํ กโรโต อารเคฺค สาสปสฺส วิย อากาเส จิตฺตกมฺมสฺส วิย จ โกธสฺส ปติฎฺฐานฎฺฐานํ น โหติฯ

๒๕๑. ธาตุวินิโพฺภคํ ปน กาตุํ อสโกฺกเนฺตน **ทานสํวิภาโค** กาตโพฺพฯ อตฺตโน สนฺตกํ ปรสฺส ทาตพฺพํ, ปรสฺส สนฺตกํ อตฺตนา คเหตพฺพํฯ สเจ ปน ปโร ภินฺนาชีโว โหติ อปริโภคารหปริกฺขาโร, อตฺตโน สนฺตกเมว ทาตพฺพํฯ ตเสฺสวํ กโรโต เอกเนฺตเนว ตสฺมึ ปุคฺคเล อาฆาโต วูปสมฺมติฯ อิตรสฺส จ อตีตชาติโต ปฎฺฐาย อนุพโนฺธปิ โกโธ ตงฺขณเญฺญว วูปสมฺมติ, จิตฺตลปพฺพตวิหาเร ติกฺขตฺตุํ วุฎฺฐาปิตเสนาสเนน ปิณฺฑปาติกเตฺถเรน ‘‘อยํ , ภเนฺต, อฎฺฐกหาปณคฺฆนโก ปโตฺต มม มาตรา อุปาสิกาย ทิโนฺน ธมฺมิยลาโภ, มหาอุปาสิกาย ปุญฺญลาภํ กโรถา’’ติ วตฺวา ทินฺนํ ปตฺตํ ลทฺธมหาเถรสฺส วิยฯ เอวํ มหานุภาวเมตํ ทานํ นามฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘อทนฺตทมนํ ทานํ, ทานํ สพฺพตฺถสาธกํ;
ทาเนน ปิยวาจาย, อุนฺนมนฺติ นมนฺติ จา’’ติฯ

๒๕๒. ตเสฺสวํ เวรีปุคฺคเล วูปสนฺตปฎิฆสฺส ยถา ปิยาติปฺปิยสหายกมชฺฌเตฺตสุ, เอวํ ตสฺมิมฺปิ เมตฺตาวเสน จิตฺตํ ปวตฺตติฯ อถาเนน ปุนปฺปุนํ เมตฺตายเนฺตน อตฺตนิ ปิยปุคฺคเล มชฺฌเตฺต เวรีปุคฺคเลติ จตูสุ ชเนสุ สมจิตฺตตํ สมฺปาเทเนฺตน **สีมาสเมฺภโท** กาตโพฺพฯ ตสฺสิทํ ลกฺขณํ, สเจ อิมสฺมึ ปุคฺคเล ปิยมชฺฌตฺตเวรีหิ สทฺธึ อตฺตจตุเตฺถ เอกสฺมึ ปเทเส นิสิเนฺน โจรา อาคนฺตฺวา ‘‘ภเนฺต, เอกํ ภิกฺขุํ อมฺหากํ เทถา’’ติ วตฺวา ‘‘กึ การณา’’ติ วุเตฺต ‘‘ตํ มาเรตฺวา คลโลหิตํ คเหตฺวา พลิกรณตฺถายา’’ติ วเทยฺยุํ, ตตฺร เจโส ภิกฺขุ ‘‘อสุกํ วา อสุกํ วา คณฺหนฺตู’’ติ จิเนฺตยฺย, อกโตว โหติ สีมาสเมฺภโทฯ สเจปิ ‘‘มํ คณฺหนฺตุ, มา อิเม ตโย’’ติปิ จิเนฺตยฺย, อกโตว โหติ สีมาสเมฺภโทฯ กสฺมา? ยสฺส ยสฺส หิ คหณมิจฺฉติ, ตสฺส ตสฺส อหิเตสี โหติ, อิตเรสํเยว หิเตสี โหติฯ

ยทา ปน จตุนฺนํ ชนานมนฺตเร เอกมฺปิ โจรานํ ทาตพฺพํ น ปสฺสติ, อตฺตนิ จ เตสุ จ ตีสุ ชเนสุ สมเมว จิตฺตํ ปวเตฺตติ, กโต โหติ สีมาสเมฺภโทฯ เตนาหุ โปราณา –

‘‘อตฺตนิ หิตมชฺฌเตฺต, อหิเต จ จตุพฺพิเธ;
ยทา ปสฺสติ นานตฺตํ, หิตจิโตฺตว ปาณินํฯ

‘‘น นิกามลาภี เมตฺตาย, กุสลีติ ปวุจฺจติ;
ยทา จตโสฺส สีมาโย, สมฺภินฺนา โหนฺติ ภิกฺขุโนฯ

‘‘สมํ ผรติ เมตฺตาย, สพฺพโลกํ สเทวกํ;

มหาวิเสโส ปุริเมน, ยสฺส สีมา น ญายตี’’ติฯ

๒๕๓. เอวํ สีมาสเมฺภทสมกาลเมว จ อิมินา ภิกฺขุนา นิมิตฺตญฺจ อุปจารญฺจ ลทฺธํ โหติฯ สีมาสเมฺภเท ปน กเต ตเมว นิมิตฺตํ อาเสวโนฺต ภาเวโนฺต พหุลีกโรโนฺต อปฺปกสิเรเนว ปถวีกสิเณ วุตฺตนเยเนว อปฺปนํ ปาปุณาติฯ

เอตฺตาวตาเนน อธิคตํ โหติ ปญฺจงฺควิปฺปหีนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ ปฐมชฺฌานํ เมตฺตาสหคตํฯ อธิคเต จ ตสฺมิํ ตเทว นิมิตฺตํ อาเสวโนฺต ภาเวโนฺต พหุลีกโรโนฺต อนุปุเพฺพน **จตุกฺกนเย** ทุติยตติยชฺฌานานิ, **ปญฺจกนเย** ทุติยตติยจตุตฺถชฺฌานานิ จ ปาปุณาติฯ

โส หิ ปฐมชฺฌานาทีนํ อญฺญตรวเสน เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติฯ ตถา ทุติยํ, ตถา ตติยํ, ตถา จตุตฺถํฯ อิติ อุทฺธมโธ ติริยํ สพฺพธิ สพฺพตฺตตาย สพฺพาวนฺตํ โลกํ เมตฺตาสหคเตน เจตสา วิปุเลน มหคฺคเตน อปฺปมาเณน อเวเรน อพฺยาปเชฺชน ผริตฺวา วิหรติ (วิภ. ๖๔๒; ที. นิ. ๑.๕๕๖)ฯ ปฐมชฺฌานาทิวเสน อปฺปนาปฺปตฺตจิตฺตเสฺสว หิ อยํ วิกุพฺพนา สมฺปชฺชติฯ

๒๕๔. เอตฺถ จ **เมตฺตาสหคเตนา**ติ เมตฺตาย สมนฺนาคเตนฯ **เจตสา**ติ จิเตฺตนฯ **เอกํ ทิส**นฺติ เอกเมกิสฺสา ทิสาย ปฐมปริคฺคหิตํ สตฺตํ อุปาทาย เอกทิสาปริยาปนฺนสตฺตผรณวเสน วุตฺตํฯ **ผริตฺวา**ติ ผุสิตฺวา อารมฺมณํ กตฺวาฯ **วิหรตี**ติ พฺรหฺมวิหาราธิฎฺฐิตํ อิริยาปถวิหารํ ปวเตฺตติฯ **ตถา ทุติย**นฺติ ยถา ปุรตฺถิมาทีสุ ทิสาสุ ยํกิญฺจิ เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ, ตเถว ตทนนฺตรํ ทุติยํ ตติยํ จตุตฺถญฺจาติ อโตฺถฯ **อิติ อุทฺธ**นฺติ เอเตเนว นเยน อุปริมํ ทิสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อโธ ติริย**นฺติ อโธทิสมฺปิ ติริยํทิสมฺปิ เอวเมวฯ ตตฺถ จ **อโธ**ติ เหฎฺฐาฯ **ติริย**นฺติ อนุทิสาสุฯ เอวํ สพฺพทิสาสุ อสฺสมณฺฑเล อสฺสมิว เมตฺตาสหคตํ จิตฺตํ สาเรติปิ ปจฺจาสาเรติปีติฯ เอตฺตาวตา เอกํ ทิสํ ปริคฺคเหตฺวา โอธิโส เมตฺตาผรณํ ทสฺสิตํฯ

สพฺพธีติอาทิ ปน อโนธิโส ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สพฺพธี**ติ สพฺพตฺถฯ **สพฺพตฺตตายา**ติ สเพฺพสุ หีนมชฺฌิมุกฺกฎฺฐมิตฺตสปตฺตมชฺฌตฺตาทิปฺปเภเทสุ อตฺตตาย ฯ ‘‘อยํ ปรสโตฺต’’ติ วิภาคํ อกตฺวา อตฺตสมตายาติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา สพฺพตฺตตายาติ สเพฺพน จิตฺตภาเคน อีสกมฺปิ พหิ อวิกฺขิปมาโนติ วุตฺตํ โหติฯ **สพฺพาวนฺต**นฺติ สพฺพสตฺตวนฺตํ, สพฺพสตฺตยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **โลก**นฺติ สตฺตโลกํฯ **วิปุเลนา**ติเอวมาทิปริยายทสฺสนโต ปเนตฺถ ปุน เมตฺตาสหคเตนาติ วุตฺตํฯ ยสฺมา วา เอตฺถ โอธิโส ผรเณ วิย ปุน ตถาสโทฺท อิติสโทฺท วา น วุโตฺต, ตสฺมา ปุน เมตฺตาสหคเตน เจตสาติ วุตฺตํฯ นิคมวเสน วา เอตํ วุตฺตํฯ **วิปุเลนา**ติ เอตฺถ จ ผรณวเสน วิปุลตา ทฎฺฐพฺพาฯ ภูมิวเสน ปน เอตํ **มหคฺคตํ** ปคุณวเสน จ อปฺปมาณสตฺตารมฺมณวเสน จ **อปฺปมาณํ**, พฺยาปาทปจฺจตฺถิกปฺปหาเนน **อเวรํ**, โทมนสฺสปฺปหานโต **อพฺยาปชฺชํ,** นิทฺทุกฺขนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อยํ เมตฺตาสหคเตน เจตสาติอาทินา นเยน วุตฺตาย วิกุพฺพนาย อโตฺถฯ

๒๕๕. ยถา จายํ อปฺปนาปฺปตฺตจิตฺตเสฺสว วิกุพฺพนา สมฺปชฺชติ, ตถา ยมฺปิ **ปฎิสมฺภิทายํ** (ปฎิ. ม. ๒.๒๒) ‘‘ปญฺจหากาเรหิ อโนธิโสผรณา เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ, สตฺตหากาเรหิ โอธิโสผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ, ทสหากาเรหิ ทิสาผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺตี’’ติ วุตฺตํ, ตมฺปิ อปฺปนาปฺปตฺตจิตฺตเสฺสว สมฺปชฺชตีติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ จ สเพฺพ สตฺตา อเวรา อพฺยาปชฺชา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตุ, สเพฺพ ปาณา, สเพฺพ ภูตา, สเพฺพ ปุคฺคลา, สเพฺพ อตฺตภาวปริยาปนฺนา อเวรา…เป…. ปริหรนฺตูติ อิเมหิ ปญฺจหากาเรหิ **อโนธิโสผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ** เวทิตพฺพาฯ

สพฺพา อิตฺถิโย อเวรา…เป…. อตฺตานํ ปริหรนฺตุ, สเพฺพ ปุริสา, สเพฺพ อริยา, สเพฺพ อนริยา, สเพฺพ เทวา, สเพฺพ มนุสฺสา, สเพฺพ วินิปาติกา อเวรา…เป…. ปริหรนฺตูติ อิเมหิ สตฺตหากาเรหิ **โอธิโสผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ** เวทิตพฺพาฯ

สเพฺพ ปุรตฺถิมาย ทิสาย สตฺตา อเวรา…เป…. อตฺตานํ ปริหรนฺตุฯ สเพฺพ ปจฺฉิมาย ทิสาย, สเพฺพ อุตฺตราย ทิสาย, สเพฺพ ทกฺขิณาย ทิสาย, สเพฺพ ปุรตฺถิมาย อนุทิสาย, สเพฺพ ปจฺฉิมาย อนุทิสาย, สเพฺพ อุตฺตราย อนุทิสาย, สเพฺพ ทกฺขิณาย อนุทิสาย, สเพฺพ เหฎฺฐิมาย ทิสาย, สเพฺพ อุปริมาย ทิสาย สตฺตา อเวรา…เป…. ปริหรนฺตุฯ สเพฺพ ปุรตฺถิมาย ทิสาย ปาณา, ภูตา, ปุคฺคลา, อตฺตภาวปริยาปนฺนา, อเวรา…เป…. ปริหรนฺตุฯ สพฺพา ปุรตฺถิมาย ทิสาย อิตฺถิโย, สเพฺพ ปุริสา, อริยา, อนริยา, เทวา, มนุสฺสา, วินิปาติกา อเวรา…เป…. ปริหรนฺตุฯ สพฺพา ปจฺฉิมาย ทิสาย, อุตฺตราย, ทกฺขิณาย, ปุรตฺถิมาย อนุทิสาย, ปจฺฉิมาย, อุตฺตราย, ทกฺขิณาย อนุทิสาย, เหฎฺฐิมาย ทิสาย, อุปริมาย ทิสาย อิตฺถิโย…เป…. วินิปาติกา อเวรา อพฺยาปชฺชา อนีฆา สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตูติ อิเมหิ ทสหากาเรหิ **ทิสาผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ** เวทิตพฺพาฯ

๒๕๖. ตตฺถ **สเพฺพ**ติ อนวเสสปริยาทานเมตํฯ **สตฺตา**ติ รูปาทีสุ ขเนฺธสุ ฉนฺทราเคน สตฺตา วิสตฺตาติ สตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘รูเป โข, ราธ, โย ฉโนฺท โย ราโค ยา นนฺที ยา ตณฺหา, ตตฺร สโตฺต, ตตฺร วิสโตฺต, ตสฺมา สโตฺตติ วุจฺจติ… เวทนาย… สญฺญาย… สงฺขาเรสุ… วิญฺญาเณ โย ฉโนฺท โย ราโค ยา นนฺที ยา ตณฺหา, ตตฺร สโตฺต, ตตฺร วิสโตฺต, ตสฺมา สโตฺตติ วุจฺจตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๖๑)ฯ

รุฬฺหีสเทฺทน ปน วีตราเคสุปิ อยํ โวหาโร วตฺตติเยว, วิลีวมเยปิ พีชนิวิเสเส ตาลวณฺฎโวหาโร วิยฯ อกฺขรจินฺตกา ปน อตฺถํ อวิจาเรตฺวา นามมตฺตเมตนฺติ อิจฺฉนฺติฯ เยปิ อตฺถํ วิจาเรนฺติ, เต สตฺวโยเคน สตฺตาติ อิจฺฉนฺติฯ

ปาณนตาย **ปาณา,** อสฺสาสปสฺสาสายตฺตวุตฺติตายาติ อโตฺถฯ ภูตตฺตา **ภูตา,** สํภูตตฺตา อภินิพฺพตฺตตฺตาติ อโตฺถฯ **ปุนฺ**ติ วุจฺจติ นิรโยฯ ตสฺมึ คลนฺตีติ **ปุคฺคลา,** คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ **อตฺตภาโว** วุจฺจติ สรีรํฯ ขนฺธปญฺจกเมว วา, ตมุปาทาย ปญฺญตฺติมตฺตสมฺภวโตฯ ตสฺมึ อตฺตภาเว ปริยาปนฺนาติ **อตฺตภาวปริยาปนฺนาฯ ปริยาปนฺนา**ติ ปริจฺฉินฺนา, อโนฺตคธาติ อโตฺถฯ

ยถา จ สตฺตาติ วจนํ, เอวํ เสสานิปิ รุฬฺหีวเสน อาโรเปตฺวา สพฺพาเนตานิ สพฺพสตฺตเววจนานีติ เวทิตพฺพานิฯ กามญฺจ อญฺญานิปิ สเพฺพ ชนฺตู สเพฺพ ชีวาติอาทีนิ สพฺพสตฺตเววจนานิ อตฺถิ, ปากฎวเสน ปน อิมาเนว ปญฺจ คเหตฺวา ‘‘ปญฺจหากาเรหิ อโนธิโสผรณา เมตฺตา เจโตวิมุตฺตี’’ติ วุตฺตํฯ

เย ปน สตฺตา ปาณาติอาทีนํ น เกวลํ วจนมตฺตโตว, อถ โข อตฺถโตปิ นานตฺตเมว อิจฺฉยุํ, เตสํ อโนธิโสผรณา วิรุชฺฌติ, ตสฺมา ตถา อตฺถํ อคเหตฺวา อิเมสุ ปญฺจสุ อากาเรสุ

อณฺณตรวเสน อโนธิโส เมตฺตา ผริตพฺพาฯ

๒๕๗. เอตฺถ จ สเพฺพ สตฺตา อเวรา โหนฺตูติ อยเมกา อปฺปนาฯ อพฺยาปชฺชา โหนฺตูติ อยเมกา อปฺปนาฯ **อพฺยาปชฺชา**ติ พฺยาปาทรหิตาฯ อนีฆา โหนฺตูติ อยเมกา อปฺปนาฯ **อนีฆา**ติ นิทฺทุกฺขาฯ สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตูติ อยเมกา อปฺปนาฯ ตสฺมา อิเมสุปิ ปเทสุ ยํ ยํ ปากฏํ โหติ, ตสฺส ตสฺส วเสน เมตฺตา ผริตพฺพาฯ อิติ ปญฺจสุ อากาเรสุ จตุนฺนํ อปฺปนานํ วเสน **อโนธิโสผรเณ** วีสติ อปฺปนา โหนฺติฯ

โอธิโสผรเณ ปน สตฺตสุ อากาเรสุ จตุนฺนํ วเสน อฏฺฐวีสติฯ เอตฺถ จ อิตฺถิโย ปุริสาติ ลิงฺควเสน วุตฺตํฯ อริยา อนริยาติ อริยปุถุชฺชนวเสนฯ เทวา มนุสฺสา วินิปาติกาติ อุปปตฺติวเสนฯ

ทิสาผรเณ ปน สเพฺพ ปุรตฺถิมาย ทิสาย สตฺตาติอาทินา นเยน เอกเมกิสฺสา ทิสาย วีสติ วีสติ กตฺวา เทฺวสตานิ, สพฺพา ปุรตฺถิมาย ทิสาย อิตฺถิโยติอาทินา นเยน เอกเมกิสฺสา ทิสาย อฏฺฐวีสติ อฏฺฐวีสติ กตฺวา อสีติ เทฺวสตานีติ จตฺตาริ สตานิ อสีติ จ อปฺปนาฯ อิติ สพฺพานิปิ ปฏิสมฺภิทายํ วุตฺตานิ อฏฺฐวีสาธิกานิ ปญฺจ อปฺปนาสตานีติฯ

อิติ เอตาสุ อปฺปนาสุ ยสฺส กสฺสจิ วเสน เมตฺตํ เจโตวิมุตฺตึ ภาเวตฺวา อยํ โยคาวจโร ‘‘สุขํ สุปตี’’ติอาทินา นเยน วุตฺเต เอกาทสานิสํเส ปฏิลภติฯ

๒๕๘. ตตฺถ **สุขํ สุปตี**ติ ยถา เสสา ชนา สมฺปริวตฺตมานา กากจฺฉมานา ทุกฺขํ สุปนฺติ, เอวํ อสุปิตฺวา สุขํ สุปติฯ นิทฺทํ โอกฺกโนฺตปิ สมาปตฺตึ สมาปโนฺน วิย โหติฯ

สุขํ ปฏิพุชฺฌตีติ ยถา อเญฺญ นิตฺถุนนฺตา วิชมฺภนฺตา สมฺปริวตฺตนฺตา ทุกฺขํ ปฏิพุชฺฌนฺติ, เอวํ อปฺปฏิพุชฺฌิตฺวา วิกสมานมิว ปทุมํ สุขํ นิพฺพิการํ ปฏิพุชฺฌติฯ

น ปาปกํ สุปินํ ปสฺสตีติ สุปินํ ปสฺสโนฺตปิ ภทฺทกเมว สุปินํ ปสฺสติ, เจติยํ วนฺทโนฺต วิย ปูชํ กโรโนฺต วิย ธมฺมํ สุณโนฺต วิย จ โหติฯ ยถา ปน อเญฺญ อตฺตานํ โจเรหิ สมฺปริวาริตํ วิย วาเฬหิ อุปทฺทุตํ วิย ปปาเต ปตนฺตํ วิย จ ปสฺสนฺติ, เอวํ ปาปกํ สุปินํ น ปสฺสติฯ

มนุสฺสานํ ปิโย โหตีติ อุเร อามุตฺตมุตฺตาหาโร วิย สีเส ปิฬนฺธมาลา วิย จ มนุสฺสานํ ปิโย โหติ มนาโปฯ

อมนุสฺสานํ ปิโย โหตีติ ยเถว มนุสฺสานํ, เอวํ อมนุสฺสานมฺปิ ปิโย โหติ วิสาขเตฺถโร วิยฯ

โส กิร ปาฏลิปุเตฺต กุฏุมฺพิโย อโหสิฯ โส ตเตฺถว วสมาโน อโสฺสสิ ‘‘ตมฺพปณฺณิทีโป กิร เจติยมาลาลงฺกโต กาสาวปโชฺชโต อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐาเนเยว เอตฺถ สกฺกา นิสีทิตุํ วา นิปชฺชิตุํ วา อุตุสปฺปายํ เสนาสนสปฺปายํ ปุคฺคลสปฺปายํ ธมฺมสฺสวนสปฺปายนฺติ สพฺพเมตฺถ สุลภ’’นฺติฯ

โส อตฺตโน โภคกฺขนฺธํ ปุตฺตทารสฺส นิยฺยาเทตฺวา ทุสฺสเนฺต พเทฺธน เอกกหาปเณเนว ฆรา นิกฺขมิตฺวา สมุทฺทตีเร นาวํ อุทิกฺขมาโน เอกมาสํ วสิฯ โส โวหารกุสลตาย อิมสฺมึ ฐาเน

ภณฺฑํ กิณิตฺวา อสุกสฺมึ วิกฺกิณนฺโต ธมฺมิกาย วณิชฺชาย เตเนวนฺตรมาเสน สหสฺสํ อภิสํหริฯ อนุปุพฺเพน มหาวิหารํ อาคนฺตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ

โส ปพฺพาชนตฺถาย สีมํ นีโต ตํ สหสฺสตฺถวิกํ โอวฏฺฏิกนฺตเรน ภูมิยํ ปาเตสิฯ ‘‘กิเมต’’นฺติ จ วุตฺเต ‘‘กหาปณสหสฺสํ, ภนฺเต’’ติ วตฺวา ‘‘อุปาสก, ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐาย น สกฺกา วิจาเรตุํ, อิทาเนเวตํ วิจาเรหี’’ติ วุตฺเต ‘‘วิสาขสฺส ปพฺพชฺชฏฺฐานมาคตา มา ริตฺตหตฺถา คมึสู’’ติ มุญฺจิตฺวา สีมามาฬเก วิปฺปกิริตฺวา ปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปนฺโนฯ

โส ปญฺจวสฺโส หุตฺวา เทฺวมาติกา ปคุณา กตฺวา ปวาเรตฺวา อตฺตโน สปฺปายํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา เอเกกสฺมึ วิหาเร จตฺตาโร มาเส กตฺวา สมปฺปวตฺตวาสํ วสมาโน จริฯ เอวํ จรมาโน –

วนนฺตเร ฐิโต เถโร, วิสาโข คชฺชมานโก;
อตฺตโน คุณเมสโนฺต, อิมมตฺถํ อภาสถฯ

‘‘ยาวตา อุปสมฺปโนฺน, ยาวตา อิธ อาคโต;
เอตฺถนฺตเร ขลิตํ นตฺถิ, อโห ลาภา เต มาริสา’’ติฯ

โส จิตฺตลปพฺพตวิหารํ คจฺฉโนฺต เทฺวธา ปถํ ปตฺวา ‘‘อยํ นุ โข มโคฺค อุทาหุ อย’’นฺติ จินฺตยโนฺต อฏฺฐาสิฯ อถสฺส ปพฺพเต อธิวตฺถา เทวตา หตฺถํ ปสาเรตฺวา ‘‘เอส มโคฺค’’ติ วตฺวา ทเสฺสติฯ โส จิตฺตลปพฺพตวิหารํ คนฺตฺวา ตตฺถ จตฺตาโร มาเส วสิตฺวา ปจฺจูเส คมิสฺสามีติ จินฺเตตฺวา นิปชฺชิฯ จงฺกมสีเส มณิลรุกฺเข อธิวตฺถา เทวตา โสปานผลเก นิสีทิตฺวา ปโรทิฯ

เถโร ‘‘โก เอโส’’ติ อาหฯ อหํ, ภนฺเต, มณิลิยาติฯ กิสฺส โรทสีติ? ตุมฺหากํ คมนํ ปฏิจฺจาติฯ มยิ อิธ วสเนฺต ตุมฺหากํ โก คุโณติ? ตุเมฺหสุ, ภนฺเต, อิธ วสเนฺตสุ อมนุสฺสา อญฺญมญฺญํ เมตฺตํ ปฏิลภนฺติ, เต ทานิ ตุเมฺหสุ คเตสุ กลหํ กริสฺสนฺติ, ทุฏฺฐุลฺลมฺปิ กถยิสฺสนฺตีติฯ เถโร ‘‘สเจ มยิ อิธ วสเนฺต ตุมฺหากํ ผาสุวิหาโร โหติ, สุนฺทร’’นฺติ วตฺวา อเญฺญปิ จตฺตาโร มาเส ตเตฺถว วสิตฺวา ปุน ตเถว คมนจิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ เทวตาปิ ปุน ตเถว ปโรทิฯ เอเตเนวุปาเยน เถโร ตเตฺถว วสิตฺวา ตเตฺถว ปรินิพฺพายีติ เอวํ เมตฺตาวิหารี ภิกฺขุ อมนุสฺสานํ ปิโย โหติฯ

เทวตา รกฺขนฺตีติ ปุตฺตมิว มาตาปิตโร เทวตา รกฺขนฺติฯ

นาสฺส อคฺคิ วา วิสํ วา สตฺถํ วา กมตีติ เมตฺตาวิหาริสฺส กาเย อุตฺตราย อุปาสิกาย วิย อคฺคิ วา, สํยุตฺตภาณกจูฬสิวเตฺถรเสฺสว วิสํ วา, สํกิจฺจสามเณรเสฺสว สตฺถํ วา น กมติ, น ปวิสติฯ นาสฺส กายํ วิโกเปตีติ วุตฺตํ โหติฯ เธนุวตฺถุมฺปิ เจตฺถ กถยนฺติ ฯ เอกา กิร เธนุ วจฺฉกสฺส ขีรธารํ มุญฺจมานา อฏฺฐาสิฯ เอโก ลุทฺทโก ตํ วิชฺฌิสฺสามีติ หเตฺถน สมฺปริวเตฺตตฺวา ทีฆทณฺฑสตฺตึ มุญฺจิฯ สา ตสฺสา สรีรํ อาหจฺจ ตาลปณฺณํ วิย ปวฏฺฏมานา คตา, เนว อุปจารพเลน, น อปฺปนาพเลน, เกวลํ วจฺฉเก พลวปิยจิตฺตตายฯ เอวํ มหานุภาวา เมตฺตาติฯ

ตุวฏํ จิตฺตํ สมาธิยตีติ เมตฺตาวิหาริโน ขิปฺปเมว จิตฺตํ สมาธิยติ, นตฺถิ ตสฺส ทนฺธายิตตฺตํฯ

มุขวโณฺณ วิปฺปสีทตีติ พนฺธนา ปวุตฺตํ ตาลปกฺกํ วิย จสฺส วิปฺปสนฺนวณฺณํ มุขํ โหติฯ

อสมฺมูโฬฺห กาลงฺกโรตีติ เมตฺตาวิหาริโน สโมฺมหมรณํ นาม นตฺถิ, อสมฺมูโฬฺหว นิทฺทํ โอกฺกมโนฺต วิย กาลํ กโรติฯ

อุตฺตริมปฺปฏิวิชฺฌโนฺตติ เมตฺตาสมาปตฺติโต อุตฺตรึ อรหตฺตํ อธิคนฺตุํ อสโกฺกโนฺต อิโต จวิตฺวา สุตฺตปฺปพุโทฺธ วิย พฺรหฺมโลกมุปปชฺชตีติฯ

อยํ เมตฺตาภาวนายํ วิตฺถารกถาฯ

กรุณาภาวนากถา

๒๕๙. กรุณํ ภาเวตุกาเมน ปน นิกฺกรุณตาย อาทีนวํ กรุณาย จ อานิสํสํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา กรุณาภาวนา อารภิตพฺพาฯ ตญฺจ ปน อารภเนฺตน ปฐมํ ปิยปุคฺคลาทีสุ น อารภิตพฺพาฯ ปิโย หิ ปิยฏฺฐาเนเยว ติฏฺฐติฯ อติปฺปิยสหายโก อติปฺปิยสหายกฏฺฐาเนเยวฯ มชฺฌโตฺต มชฺฌตฺตฏฺฐาเนเยวฯ อปฺปิโย อปฺปิยฏฺฐาเนเยวฯ เวรี เวริฏฺฐาเนเยว ติฏฺฐติฯ ลิงฺควิสภาคกาลกตา อเขตฺตเมวฯ

''กถญฺจ ภิกฺขุ กรุณาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ? เสยฺยถาปิ นาม เอกํ ปุคฺคลํ ทุคฺคตํ ทุรูเปตํ ทิสฺวา กรุณาเยยฺย, เอวเมว สพฺพสเตฺต กรุณาย ผรตี''ติ วิภเงฺค (วิภ. ๖๕๓) ปน วุตฺตตฺตา สพฺพปฐมํ ตาว กิญฺจิเทว กรุณายิตพฺพรูปํ ปรมกิจฺฉปฺปตฺตํ ทุคฺคตํ ทุรูเปตํ กปณปุริสํ ฉินฺนาหารํ กปาลํ ปุรโต ฐเปตฺวา อนาถสาลาย นิสินฺนํ หตฺถปาเทหิ ปคฺฆรนฺตกิมิคณํ อฏฺฏสฺสรํ กโรนฺตํ ทิสฺวา ''กิจฺฉํ วตายํ สโตฺต อาปโนฺน, อเปฺปว นาม อิมมฺหา ทุกฺขา มุเจฺจยฺยา''ติ กรุณา ปวเตฺตตพฺพาฯ ตํ อลภเนฺตน สุขิโตปิ ปาปการี ปุคฺคโล วเชฺฌน อุปเมตฺวา กรุณายิตโพฺพฯ

กถํ? เสยฺยถาปิ สห ภเณฺฑน คหิตโจรํ ''วเธถ น''นฺติ รโญฺญ อาณาย ราชปุริสา พนฺธิตฺวา จตุเกฺก จตุเกฺก ปหารสตานิ เทนฺตา อาฆาตนํ เนนฺติฯ ตสฺส มนุสฺสา ขาทนียมฺปิ โภชนียมฺปิ มาลาคนฺธวิเลปนตมฺพุลานิปิ เทนฺติฯ กิญฺจาปิ โส ตานิ ขาทโนฺต เจว ปริภุญฺชโนฺต จ สุขิโต โภคสมปฺปิโต วิย คจฺฉติ, อถ โข ตํ เนว โกจิ ''สุขิโต อยํ มหาโภโค''ติ มญฺญติ, อญฺญทตฺถุ ''อยํ วราโก อิทานิ มริสฺสติ, ยํ ยเทว หิ อยํ ปทํ นิกฺขิปติ, เตน เตน สนฺติเก มรณสฺส โหตี''ติ ตํ ชโน กรุณายติฯ เอวเมว กรุณากมฺมฏฺฐานิเกน ภิกฺขุนา สุขิโตปิ ปุคฺคโล เอวํ กรุณายิตโพฺพ ''อยํ วราโก กิญฺจาปิ อิทานิ สุขิโต สุสชฺชิโต โภเค ปริภุญฺชติ, อถ โข ตีสุ ทฺวาเรสุ เอเกนาปิ กตสฺส กลฺยาณกมฺมสฺส อภาวา อิทานิ อปาเยสุ อนปฺปกํ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวทิสฺสตี''ติฯ

เอวํ ตํ ปุคฺคลํ กรุณายิตฺวา ตโต ปรํ เอเตเนว อุปาเยน ปิยปุคฺคเล, ตโต มชฺฌเตฺต, ตโต เวริมฺหีติ อนุกฺกเมน กรุณา ปวเตฺตตพฺพาฯ สเจ ปนสฺส ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวริมฺหิ ปฏิฆํ อุปฺปชฺชติ, ตํ เมตฺตาย วุตฺตนเยเนว วูปสเมตพฺพํฯ โยปิ เจตฺถ กตกุสโล โหติ, ตมฺปิ ญาติโรคโภคพฺยสนาทีนํ อญฺญตเรน พฺยสเนน สมนฺนาคตํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา เตสํ อภาเวปิ วฏฺฏทุกฺขํ อนติกฺกนฺตตฺตา ''ทุกฺขิโตว อย''นฺติ เอวํ สพฺพถาปิ กรุณายิตฺวา วุตฺตนเยเนว อตฺตนิ ปิยปุคฺคเล มชฺฌเตฺต เวริมฺหีติ จตูสุ ชเนสุ สีมาสเมฺภทํ กตฺวา ตํ นิมิตฺตํ อาเสวเนฺตน ภาเวเนฺตน พหุลีกโรเนฺตน เมตฺตาย วุตฺตนเยเนว ติกจตุกฺกชฺฌานวเสน อปฺปนา วเฑฺฒตพฺพาฯ

องฺคุตฺตรฏฺฐกถายํ ปน ปฐมํ เวริปุคฺคโล กรุณายิตพฺโพ, ตสฺมึ จิตฺตํ มุทุํ กตฺวา ทุคฺคโต, ตโต ปิยปุคฺคโล, ตโต อตฺตาติ อยํ กโม วุตฺโต, โส ''ทุคฺคตํ ทุรูเปต''นฺติ ปาฬิยา น สเมติ, ตสฺมา วุตฺตนเยเนเวตฺถ ภาวนมารภิตฺวา สีมาสเมฺภทํ กตฺวา อปฺปนา วเฑฺฒตพฺพาฯ ตโต ปรํ ''ปญฺจหากาเรหิ อโนธิโสผรณา สตฺตหากาเรหิ โอธิโสผรณา ทสหากาเรหิ ทิสาผรณา''ติ อยํ วิกุพฺพนา, ''สุขํ สุปตี''ติอาทโย อานิสํสา จ เมตฺตายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาติฯ

อยํ กรุณาภาวนาย วิตฺถารกถาฯ

มุทิตาภาวนากถา

๒๖๐. มุทิตาภาวนํ อารภนฺเตนาปิ น ปฐมํ ปิยปุคฺคลาทีสุ อารภิตพฺพาฯ น หิ ปิโย ปิยภาวมตฺเตเนว มุทิตาย ปทฏฺฐานํ โหติ, ปเคว มชฺฌตฺตเวริโนฯ ลิงฺควิสภาคกาลกตา อเขตฺตเมวฯ

อติปฺปิยสหายโก ปน สิยา ปทฏฺฐานํ, โย อฏฺฐกถายํ โสณฺฑสหาโยติ วุตฺโตฯ โส หิ มุทิตมุทิโตว โหติ, ปฐมํ หสิตฺวา ปจฺฉา กเถติ, ตสฺมา โส วา ปฐมํ มุทิตาย ผริตพฺโพฯ ปิยปุคฺคลํ วา สุขิตํ สชฺชิตํ โมทมานํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา ''โมทติ วตายํ สตฺโต, อโห สาธุ อโห สุฏฺฐู''ติ มุทิตา อุปฺปาเทตพฺพาฯ อิมเมว หิ อตฺถวสํ ปฏิจฺจ วิภงฺเค (วิภ. ๖๖๓) วุตฺตํ ''กถญฺจ ภิกฺขุ มุทิตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ? เสยฺยถาปิ นาม เอกํ ปุคฺคลํ ปิยํ มนาปํ ทิสฺวา มุทิโต อสฺส, เอวเมว สพฺพสตฺเต มุทิตาย ผรตี''ติฯ

สเจปิสฺส โส โสณฺฑสหาโย วา ปิยปุคฺคโล วา อตีเต สุขิโต อโหสิ, สมฺปติ ปน ทุคฺคโต ทุรูเปโต, อตีตเมว จสฺส สุขิตภาวํ อนุสฺสริตฺวา ''เอส อตีเต เอวํ มหาโภโค มหาปริวาโร นิจฺจปฺปมุทิโต อโหสี''ติ ตเมวสฺส มุทิตาการํ คเหตฺวา มุทิตา อุปฺปาเทตพฺพา ''อนาคเต วา ปน ปุน ตํ สมฺปตฺตึ ลภิตฺวา หตฺถิกฺขนฺธอสฺสปิฏฺฐิสุวณฺณสิวิกาทีหิ วิจริสฺสตี''ติ อนาคตมฺปิสฺส มุทิตาการํ คเหตฺวา มุทิตา อุปฺปาเทตพฺพาฯ

เอวํ ปิยปุคฺคเล มุทิตํ อุปฺปาเทตฺวา อถ มชฺฌตฺเต ตโต เวริมฺหีติ อนุกฺกเมน มุทิตา ปวตฺเตตพฺพาฯ อปฺปนา วเฑฺฒตพฺพาฯ สเจ ปนสฺส ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว เวริมฺหิ ปฏิฆํ อุปฺปชฺชติ, ตํ เมตฺตายํ วุตฺตนเยเนว วูปสเมตฺวา ''อิเมสุ จ ตีสุ อตฺตนิ จา''ติ จตูสุ ชเนสุ สมจิตฺตตาย สีมาสเมฺภทํ กตฺวา ตํ นิมิตฺตํ อาเสวนฺเตน ภาเวนฺเตน พหุลีกโรนฺเตน เมตฺตายํ วุตฺตนเยเนว ติกจตุกฺกชฺฌานวเสเนว อปฺปนา วเฑฺฒตพฺพาฯ ตโต ปรํ ''ปญฺจหากาเรหิ อโนธิโสผรณา สตฺตหากาเรหิ โอธิโสผรณา ทสหากาเรหิ ทิสาผรณา''ติ อยํ วิกุพฺพนา, ''สุขํ สุปตี''ติอาทโย อานิสํสา จ เมตฺตายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาติฯ

อยํ มุทิตาภาวนาย วิตฺถารกถาฯ

อุเปกฺขาภาวนากถา

๒๖๑. อุเปกฺขาภาวนํ ภาเวตุกาเมน ปน เมตฺตาทีสุ ปฏิลทฺธติกจตุกฺกชฺฌาเนน ปคุณตติยชฺฌานา วุฏฺฐาย ''สุขิตา โหนฺตู''ติอาทิวเสน สตฺตเกลายนมนสิการยุตฺตตฺตา, ปฏิฆานุนยสมีปจาริตฺตา, โสมนสฺสโยเคน โอฬาริกตฺตา จ ปุริมาสุ อาทีนวํ, สนฺตสภาวตฺตา อุเปกฺขาย อานิสํสญฺจ ทิสฺวา ยฺวาสฺส ปกติมชฺฌตฺโต ปุคฺคโล, ตํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา อุเปกฺขา อุปฺปาเทตพฺพาฯ ตโต ปิยปุคฺคลาทีสุฯ วุตฺตเญฺหตํ ''กถญฺจ ภิกฺขุ อุเปกฺขาสหคเตน เจตสา เอกํ

ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ? เสยฺยถาปิ นาม เอกํ ปุคฺคลํ เนว มนาปํ น อมนาปํ ทิสฺวา อุเปกฺขโก อสฺส, เอวเมว สเพฺพ สเตฺต อุเปกฺขาย ผรตี’’ติ (วิภ. ๖๗๓)ฯ

ตสฺมา วุตฺตนเยน มชฺฌตฺตปุคฺคเล อุเปกฺขํ อุปฺปาเทตฺวา อถ ปิยปุคฺคเล, ตโต โสณฺฑสหายเก, ตโต เวริมฺหีติ เอวํ ‘‘อิเมสุ จ ตีสุ อตฺตนิ จา’’ติ สพฺพตฺถ มชฺฌตฺตวเสน สีมาสเมฺภทํ กตฺวา ตํ นิมิตฺตํ อาเสวิตพฺพํ ภาเวตพฺพํ พหุลีกาตพฺพํฯ ตเสฺสวํ กโรโต ปถวีกสิเณ วุตฺตนเยเนว จตุตฺถชฺฌานํ อุปฺปชฺชติฯ

กิํ ปเนตํ ปถวีกสิณาทีสุ อุปฺปนฺนตติยชฺฌานสฺสาปิ อุปฺปชฺชตีติ? นุปฺปชฺชติฯ กสฺมา? อารมฺมณวิสภาคตายฯ เมตฺตาทีสุ อุปฺปนฺนตติยชฺฌานเสฺสว ปน อุปฺปชฺชติ, อารมฺมณสภาคตายาติฯ ตโต ปรํ ปน วิกุพฺพนา จ อานิสํสปฏิลาโภ จ เมตฺตายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพติฯ

อยํ อุเปกฺขาภาวนาย วิตฺถารกถาฯ

ปกิณฺณกกถา

๒๖๒. พฺรหฺมุตฺตเมน กถิเต, พฺรหฺมวิหาเร อิเม อิติ วิทิตฺวา;
ภิโยฺย เอเตสุ อยํ, ปกิณฺณกกถาปิ วิเญฺญยฺยาฯ

เอตาสุ หิ เมตฺตากรุณามุทิตาอุเปกฺขาสุ **อตฺถโต** ตาว เมชฺชตีติ **เมตฺตา,** สินิยฺหตีติ อโตฺถฯ มิเตฺต วา ภวา, มิตฺตสฺส วา เอสา ปวตฺตีติปิ **เมตฺตา**ฯ ปรทุเกฺข สติ สาธูนํ หทยกมฺปนํ กโรตีติ **กรุณา**ฯ กิณาติ วา ปรทุกฺขํ หิํสติ วินาเสตีติ **กรุณา**ฯ กิริยติ วา ทุกฺขิเตสุ ผรณวเสน ปสาริยตีติ **กรุณา**ฯ โมทนฺติ ตาย ตํสมงฺคิโน, สยํ วา โมทติ, โมทนมตฺตเมว วา ตนฺติ **มุทิตา**ฯ ‘‘อเวรา โหนฺตู’’ติอาทิพฺยาปารปฺปหาเนน มชฺฌตฺตภาวูปคมเนน จ อุเปกฺขตีติ **อุเปกฺขา**ฯ

๒๖๓. **ลกฺขณาทิโต** ปเนตฺถ หิตาการปฺปวตฺติลกฺขณา **เมตฺตา,** หิตูปสํหารรสา, อาฆาตวินยปจฺจุปฏฺฐานา, สตฺตานํ มนาปภาวทสฺสนปทฏฺฐานาฯ พฺยาปาทูปสโม เอติสฺสา สมฺปตฺติ, สิเนหสมฺภโว วิปตฺติฯ ทุกฺขาปนยนาการปฺปวตฺติลกฺขณา **กรุณา,** ปรทุกฺขาสหนรสา, อวิหิํสาปจฺจุปฏฺฐานา, ทุกฺขาภิภูตานํ อนาถภาวทสฺสนปทฏฺฐานาฯ วิหิํสูปสโม ตสฺสา สมฺปตฺติ, โสกสมฺภโว วิปตฺติฯ ปโมทนลกฺขณา **มุทิตา,** อนิสฺสายนรสา, อรติวิฆาตปจฺจุปฏฺฐานา, สตฺตานํ สมฺปตฺติทสฺสนปทฏฺฐานาฯ อรติวูปสโม ตสฺสา สมฺปตฺติ, ปหาสสมฺภโว วิปตฺติฯ สเตฺตสุ มชฺฌตฺตาการปฺปวตฺติลกฺขณา **อุเปกฺขา,** สเตฺตสุ สมภาวทสฺสนรสา, ปฏิฆานุนยวูปสมปจฺจุปฏฺฐานา, ‘‘กมฺมสฺสกา สตฺตา, เต กสฺส รุจิยา สุขิตา วา ภวิสฺสนฺติ, ทุกฺขโต วา มุจฺจิสฺสนฺติ, ปตฺตสมฺปตฺติโต วา น ปริหายิสฺสนฺตี’’ติ เอวํ ปวตฺตกมฺมสฺสกตาทสฺสนปทฏฺฐานาฯ ปฏิฆานุนยวูปสโม ตสฺสา สมฺปตฺติ, เคหสิตาย อญฺญาณุเปกฺขาย สมฺภโว วิปตฺติฯ

๒๖๔. จตุนฺนมฺปิ ปเนเตสํ พฺรหฺมวิหารานํ วิปสฺสนาสุขเญฺจว ภวสมฺปตฺติ จ **สาธารณปฺปโยชนํ** ฯ พฺยาปาทาทิปฏิฆาโต **อาเวณิกํ**ฯ พฺยาปาทปฏิฆาตปฺปโยชนา เหเตฺถ เมตฺตาฯ วิหิํสาอรติราคปฏิฆาตปฺปโยชนา อิตราฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘นิสฺสรณเญฺหตํ, อาวุโส, พฺยาปาทสฺส ยทิทํ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติฯ นิสฺสรณเญฺหตํ, อาวุโส, วิเหสาย ยทิทํ กรุณา เจโตวิมุตฺติฯ นิสฺสรณเญฺหตํ, อาวุโส, อรติยา ยทิทํ มุทิตา เจ

โตวิมุตฺติฯ นิสฺสรณเญฺหตํ, อาวุโส, ราคสฺส ยทิทํ อุเปกฺขา เจโตวิมุตฺตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๖; อ. นิ. ๖.๑๓)ฯ

๒๖๕. เอเกกสฺส เจตฺถ อาสนฺนทูรวเสน **เทฺว เทฺว ปจฺจตฺถิกาฯ เมตฺตาพฺรหฺมวิหารสฺส** หิ สมีปจาโร วิย ปุริสสฺส สปโตฺต คุณทสฺสนสภาคตาย ราโค อาสนฺนปจฺจตฺถิโก, โส ลหุํ โอตารํ ลภติ, ตสฺมา ตโต สุฏฺฐุ เมตฺตา รกฺขิตพฺพาฯ ปพฺพตาทิคหนนิสฺสิโต วิย ปุริสสฺส สปโตฺต สภาควิสภาคตาย พฺยาปาโท ทูรปจฺจตฺถิโก, ตสฺมา ตโต นิพฺภเยน เมตฺตายิตพฺพํฯ เมตฺตายิสฺสติ จ นาม, โกปญฺจ กริสฺสตีติ อฏฺฐานเมตํฯ

กรุณาพฺรหฺมวิหารสฺส ‘‘จกฺขุวิเญฺญยฺยานํ รูปานํ อิฏฺฐานํ กนฺตานํ มนาปานํ มโนรมานํ โลกามิสปฏิสํยุตฺตานํ อปฺปฏิลาภํ วา อปฺปฏิลาภโต สมนุปสฺสโต ปุเพฺพ วา ปฏิลทฺธปุพฺพํ อตีตํ นิรุทฺธํ วิปริณตํ สมนุสฺสรโต อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ, ยํ เอวรูปํ โทมนสฺสํ, อิทํ วุจฺจติ เคหสิตํ โทมนสฺส’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๓.๓๐๗) นเยน อาคตํ เคหสิตํ โทมนสฺสํ วิปตฺติทสฺสนสภาคตาย อาสนฺนปจฺจตฺถิกํฯ สภาควิสภาคตาย วิหิํสา ทูรปจฺจตฺถิกา ฯ ตสฺมา ตโต นิพฺภเยน กรุณายิตพฺพํฯ กรุณญฺจ นาม กริสฺสติ, ปาณิอาทีหิ จ วิเหฐิสฺสตีติ อฏฺฐานเมตํฯ

มุทิตาพฺรหฺมวิหารสฺส ‘‘จกฺขุวิเญฺญยฺยานํ รูปานํ อิฏฺฐานํ…เป.… โลกามิสปฏิสํยุตฺตานํ ปฏิลาภํ วา ปฏิลาภโต สมนุปสฺสโต ปุเพฺพ วา ปฏิลทฺธปุพฺพํ อตีตํ นิรุทฺธํ วิปริณตํ สมนุสฺสรโต อุปฺปชฺชติ โสมนสฺสํ, ยํ เอวรูปํ โสมนสฺสํ, อิทํ วุจฺจติ เคหสิตํ โสมนสฺส’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๓.๓๐๖) นเยน อาคตํ เคหสิตํ โสมนสฺสํ สมฺปตฺติทสฺสนสภาคตาย อาสนฺนปจฺจตฺถิกํ, สภาควิสภาคตาย อรติ ทูรปจฺจตฺถิกาฯ ตสฺมา ตโต นิพฺภเยน มุทิตา ภาเวตพฺพาฯ มุทิโต จ นาม ภวิสฺสติ, ปนฺตเสนาสเนสุ จ อธิกุสเลสุ ธเมฺมสุ วา อุกฺกณฺฐิสฺสตีติ อฏฺฐานเมตํฯ

อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหารสฺส ปน ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขา พาลสฺส มูฬฺหสฺส ปุถุชฺชนสฺส อโนธิชินสฺส อวิปากชินสฺส อนาทีนวทสฺสาวิโน อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺส ยา เอวรูปา อุเปกฺขา, รูปํ สา นาติวตฺตติฯ ตสฺมา สา อุเปกฺขา เคหสิตาติ วุจฺจตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๓๐๘) นเยน อาคตา เคหสิตา อญฺญาณุเปกฺขา โทสคุณาวิจารณวเสน สภาคตฺตา อาสนฺนปจฺจตฺถิกาฯ สภาควิสภาคตาย ราคปฏิฆา ทูรปจฺจตฺถิกาฯ ตสฺมา ตโต นิพฺภเยน อุเปกฺขิตพฺพํฯ อุเปกฺขิสฺสติ จ นาม, รชฺชิสฺสติ จ ปฏิหญฺญิสฺสติ จาติ อฏฺฐานเมตํฯ

๒๖๖. สเพฺพสมฺปิ จ เอเตสํ กตฺตุกามตา ฉโนฺท **อาทิ,** นีวรณาทิวิกฺขมฺภนํ **มชฺฌํ,** อปฺปนา **ปริโยสานํ**ฯ ปญฺญตฺติธมฺมวเสน เอโก วา สโตฺต อเนเก วา สตฺตา **อารมฺมณํ**ฯ อุปจาเร วา อปฺปนาย วา ปตฺตาย อารมฺมณวฑฺฒนํฯ

ตตฺรายํ วฑฺฒนกฺกโม, ยถา หิ กุสโล กสฺสโก กสิตพฺพฏฺฐานํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา กสติ, เอวํ ปฐมเมว เอกมาวาสํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ตตฺถ สเตฺตสุ อิมสฺมิํ อาวาเส สตฺตา อเวรา โหนฺตูติอาทินา นเยน เมตฺตา ภาเวตพฺพาฯ ตตฺถ จิตฺตํ มุทุํ กมฺมนิยํ กตฺวา เทฺว อาวาสา ปริจฺฉินฺทิตพฺพาฯ ตโต อนุกฺกเมน ตโย, จตฺตาโร, ปญฺจ, ฉ, สตฺต, อฏฺฐ, นว, ทส, เอกา รจฺฉา, อุปฑฺฒคาโม, คาโม, ชนปโท, รชฺชํ, เอกา ทิสาติ เอวํ ยาว เอกํ จกฺกวาฬํ, ตโต วา ปน ภิโยฺย ตตฺถ ตตฺถ สเตฺตสุ เมตฺตา ภาเวตพฺพาฯ ตถา กรุณาทโยติ อยเมตฺถ อารมฺมณวฑฺฒนกฺกโมฯ

๒๖๗. ยถา ปน กสิณานํ นิสฺสโนฺท อารุปฺปา, สมาธินิสฺสโนฺท เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ, วิปสฺสนานิสฺสโนฺท ผลสมาปตฺติ, สมถวิปสฺสนานิสฺสโนฺท นิโรธสมาปตฺติ, เอวํ ปุริม

พฺรหฺมวิหารตฺตยนิสฺสโนฺท เอตฺถ อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหาโรฯ ยถา หิ ถเมฺภ อนุสฺสาเปตฺวา ตุลาสงฺฆาฏํ อนาโรเปตฺวา น สกฺกา อากาเส กูฏโคปานสิโย ฐเปตุํ, เอวํ ปุริเมสุ ตติยชฺฌานํ วินา น สกฺกา จตุตฺถํ ภาเวตุนฺติฯ

๒๖๘. เอตฺถ สิยา, กสฺมา ปเนตา เมตฺตากรุณามุทิตาอุเปกฺขา พฺรหฺมวิหาราติ วุจฺจนฺติ? กสฺมา จ จตโสฺสว? โก จ เอตาสํ กโม, อภิธมฺเม จ กสฺมา อปฺปมญฺญาติ วุตฺตาติ? วุจฺจเต, เสฏฺฐเฏฺฐน ตาว นิโทฺทสภาเวน เจตฺถ พฺรหฺมวิหารตา เวทิตพฺพาฯ สเตฺตสุ สมฺมาปฏิปตฺติภาเวน หิ เสฏฺฐา เอเต วิหาราฯ ยถา จ พฺรหฺมาโน นิโทฺทสจิตฺตา วิหรนฺติ, เอวํ เอเตหิ สมฺปยุตฺตา โยคิโน พฺรหฺมสมา หุตฺวา วิหรนฺตีติ เสฏฺฐเฏฺฐน นิโทฺทสภาเวน จ พฺรหฺมวิหาราติ วุจฺจนฺติฯ

๒๖๙. กสฺมา จ จตโสฺสวาติอาทิ ปญฺหสฺส ปน อิทํ วิสฺสชฺชนํฯ

> วิสุทฺธิมคฺคาทิวสา จตโสฺส,
> หิตาทิอาการวสา ปนาสํ;
> กโม ปวตฺตนฺติ จ อปฺปมาเณ,
> ตา โคจเร เยน ตทปฺปมญฺญาฯ

เอตาสุ หิ ยสฺมา เมตฺตา พฺยาปาทพหุลสฺส, กรุณา วิเหสาพหุลสฺส, มุทิตา อรติพหุลสฺส, อุเปกฺขา ราคพหุลสฺส วิสุทฺธิมโคฺคฯ ยสฺมา จ หิตูปสํหารอหิตาปนยนสมฺปตฺติโมทนอนาโภควเสน จตุพฺพิโธเยว สเตฺตสุ มนสิกาโรฯ ยสฺมา จ ยถา มาตา ทหรคิลานโยพฺพนปฺปตฺตสกิจฺจปสุเตสุ จตูสุ ปุเตฺตสุ ทหรสฺส อภิวุฑฺฒิกามา โหติ, คิลานสฺส เคลญฺญาปนยนกามา, โยพฺพนปฺปตฺตสฺส โยพฺพนสมฺปตฺติยา จิรฏฺฐิติกามา, สกกิจฺจปสุตสฺส กิสฺมิญฺจิ ปริยาเย อพฺยาวฏา โหติ, ตถา อปฺปมญฺญาวิหาริเกนาปิ สพฺพสเตฺตสุ เมตฺตาทิวเสน ภวิตพฺพํฯ ตสฺมา อิโต วิสุทฺธิมคฺคาทิวสา จตโสฺสว อปฺปมญฺญาฯ

ยสฺมา จตโสฺสเปตา ภาเวตุกาเมน ปฐมํ หิตาการปฺปวตฺติวเสน สเตฺตสุ ปฏิปชฺชิตพฺพํ, หิตาการปฺปวตฺติลกฺขณา จ เมตฺตาฯ ตโต เอวํ ปตฺถิตหิตานํ สตฺตานํ ทุกฺขาภิภวํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา สมฺภาเวตฺวา วา ทุกฺขาปนยนาการปฺปวตฺติวเสน, ทุกฺขาปนยนาการปฺปวตฺติลกฺขณา จ กรุณาฯ อเถวํ ปตฺถิตหิตานํ ปตฺถิตทุกฺขาปคมานญฺจ เนสํ สมฺปตฺตึ ทิสฺวา สมฺปตฺติปโมทนวเสน, ปโมทนลกฺขณา จ มุทิตาฯ ตโต ปรํ ปน กตฺตพฺพาภาวโต อชฺฌุเปกฺขกตฺตสงฺขาเตน มชฺฌตฺตากาเรน ปฏิปชฺชิตพฺพํ, มชฺฌตฺตาการปฺปวตฺติลกฺขณา จ อุเปกฺขา ฯ ตสฺมา อิโต หิตาทิอาการวสา ปนาสํ ปฐมํ เมตฺตา วุตฺตา, อถ กรุณา มุทิตา อุเปกฺขาติ อยํ กโม เวทิตโพฺพฯ

ยสฺมา ปน สพฺพาเปตา อปฺปมาเณ โคจเร ปวตฺตนฺติฯ อปฺปมาณา หิ สตฺตา เอตาสํ โคจรภูตาฯ เอกสตฺตสฺสาปิ จ เอตฺตเก ปเทเส เมตฺตาทโย ภาเวตพฺพาติ เอวํ ปมาณํ อคเหตฺวา สกลผรณวเสเนว ปวตฺตาติฯ เตน วุตฺตํ –

> วิสุทฺธิมคฺคาทิวสา จตโสฺส,
> หิตาทิอาการวสา ปนาสํ;
> กโม ปวตฺตนฺติ จ อปฺปมาเณ,
> ตา โคจเร เยน ตทปฺปมญฺญาติฯ

๒๗๐. เอวํ อปฺปมาณโคจรตาย เอกลกฺขณาสุ จาปิ เอตาสุ ปุริมา ติโสฺส ติกจตุกฺกชฺฌานิกาว โหนฺติฯ กสฺมา? โสมนสฺสาวิปฺปโยคโตฯ กสฺมา ปนายํ โสมนเสฺสน อวิปฺปโยโคติ? โทมนสฺสสมุฏฺฐิตานํ พฺยาปาทาทีนํ นิสฺสรณตฺตาฯ ปจฺฉิมา ปน อวเสสเอกชฺฌานิกาวฯ กสฺมา? อุเปกฺขาเวทนาสมฺปโยคโตฯ น หิ สเตฺตสุ มชฺฌตฺตาการปฺปวตฺตา พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา อุเปกฺขาเวทนํ วินา วตฺตตีติฯ

๒๗๑. โย ปเนวํ วเทยฺย ‘‘ยสฺมา ภควตา อฏฺฐกนิปาเต จตูสุปิ อปฺปมญฺญาสุ อวิเสเสน วุตฺตํ ‘ตโต ตฺวํ ภิกฺขุ อิมํ สมาธิํ สวิตกฺกมฺปิ สวิจารํ ภาเวยฺยาสิ, อวิตกฺกมฺปิ วิจารมตฺตํ ภาเวยฺยาสิ, อวิตกฺกมฺปิ อวิจารํ ภาเวยฺยาสิ, สปฺปีติกมฺปิ ภาเวยฺยาสิ, นิปฺปีติกมฺปิ ภาเวยฺยาสิ, สาตสหคตมฺปิ ภาเวยฺยาสิ, อุเปกฺขาสหคตมฺปิ ภาเวยฺยาสี’ติ (อ. นิ. ๘.๖๓), ตสฺมา จตโสฺส อปฺปมญฺญา จตุกฺกปญฺจกชฺฌานิกา’’ติฯ โส มาเหวนฺติสฺส วจนีโยฯ เอวญฺหิ สติ กายานุปสฺสนาทโยปิ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานิกา สิยุํ, เวทนาทีสุ จ ปฐมชฺฌานมฺปิ นตฺถิ, ปเคว ทุติยาทีนิฯ ตสฺมา พฺยญฺชนจฺฉายามตฺตํ คเหตฺวา มา ภควนฺตํ อพฺภาจิกฺขิ, คมฺภีรํ หิ พุทฺธวจนํ, ตํ อาจริเย ปยิรุปาสิตฺวา อธิปฺปายโต คเหตพฺพํฯ

๒๗๒. อยญฺหิ ตตฺราธิปฺปาโย – ‘‘สาธุ เม, ภเนฺต, ภควา สํขิเตฺตน ธมฺมํ เทเสตุ, ยมหํ ภควโต ธมฺมํ สุตฺวา เอโก วูปกโฏฺฐ อปฺปมโตฺต อาตาปี ปหิตโตฺต วิหเรยฺย’’นฺติ เอวํ อายาจิตธมฺมเทสนํ กิร ตํ ภิกฺขุํ ยสฺมา โส ปุเพฺพปิ ธมฺมํ สุตฺวา ตเตฺถว วสติ, น สมณธมฺมํ กาตุํ คจฺฉติ, ตสฺมา นํ ภควา ‘‘เอวเมว ปนิเธกเจฺจ โมฆปุริสา มมเญฺญว อเชฺฌสนฺติ, ธเมฺม จ ภาสิเต มมเญฺญว อนุพนฺธิตพฺพํ มญฺญนฺตี’’ติ อปสาเทตฺวา ปุน ยสฺมา โส อรหตฺตสฺส อุปนิสฺสยสมฺปโนฺน, ตสฺมา นํ โอวทโนฺต อาห – ‘‘ตสฺมาติห เต ภิกฺขุ เอวํ สิกฺขิตพฺพํ, อชฺฌตฺตํ เม จิตฺตํ ฐิตํ ภวิสฺสติ สุสณฺฐิตํ, น จุปฺปนฺนา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา จิตฺตํ ปริยาทาย ฐสฺสนฺตีติฯ เอวญฺหิ เต ภิกฺขุ สิกฺขิตพฺพ’’นฺติฯ

อิมินา ปนสฺส โอวาเทน นิยกชฺฌตฺตวเสน จิเตฺตกคฺคตามโตฺต มูลสมาธิ วุโตฺตฯ ตโต ‘‘เอตฺตเกเนว สนฺตุฏฺฐิํ อนาปชฺชิตฺวา เอวํ โส เอว สมาธิ วเฑฺฒตโพฺพ’’ติ ทเสฺสตุํ ‘‘ยโต โข เต ภิกฺขุ อชฺฌตฺตํ จิตฺตํ ฐิตํ โหติ สุสณฺฐิตํ, น จุปฺปนฺนา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐนฺติฯ ตโต เต ภิกฺขุ เอวํ สิกฺขิตพฺพํ เมตฺตา เม เจโตวิมุตฺติ ภาวิตา ภวิสฺสติ พหุลีกตา ยานิกตา วตฺถุกตา อนุฏฺฐิตา ปริจิตา สุสมารทฺธาติฯ เอวญฺหิ เต ภิกฺขุ สิกฺขิตพฺพ’’นฺติ เอวมสฺส เมตฺตาวเสน ภาวนํ วตฺวา ปุน ‘‘ยโต โข เต ภิกฺขุ อยํ สมาธิ เอวํ ภาวิโต โหติ พหุลีกโต, ตโต ตฺวํ ภิกฺขุ อิมํ มูลสมาธิํ สวิตกฺกมฺปิ สวิจารํ ภาเวยฺยาสิ…เป.… อุเปกฺขาสหคตมฺปิ ภาเวยฺยาสี’’ติ วุตฺตํฯ

ตสฺสโตฺถ – ยทา เต ภิกฺขุ อยํ มูลสมาธิ เอวํ เมตฺตาวเสน ภาวิโต โหติ, ตทา ตฺวํ ตาวตเกนาปิ ตุฏฺฐิํ อนาปชฺชิตฺวาว อิมํ มูลสมาธิํ อเญฺญสุปิ อารมฺมเณสุ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ ปาปยมาโน สวิตกฺกมฺปิ สวิจารนฺติอาทินา นเยน ภาเวยฺยาสีติฯ

เอวํ วตฺวา จ ปุน กรุณาทิอวเสสพฺรหฺมวิหารปุพฺพงฺคมมฺปิสฺส อเญฺญสุ อารมฺมเณสุ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานวเสน ภาวนํ กเรยฺยาสีติ ทเสฺสโนฺต ‘‘ยโต โข เต ภิกฺขุ อยํ สมาธิ เอวํ ภาวิโต โหติ พหุลีกโตฯ ตโต เต ภิกฺขุ เอวํ สิกฺขิตพฺพํ กรุณา เม เจโตวิมุตฺตี’’ติอาทิมาหฯ

เอวํ เมตฺตาทิปุพฺพงฺคมํ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานวเสน ภาวนํ ทเสฺสตฺวา ปุน กายานุปสฺสนาทิปุพฺพงฺคมํ ทเสฺสตุํ ‘‘ยโต โข เต ภิกฺขุ อยํ สมาธิ เอวํ ภาวิโต โหติ พหุลีกโต, ตโต เต ภิกฺขุ

เอวํ สิกฺขิตพฺพํ กาเย กายานุปสฺสี วิหริสฺสามี’’ติ อาทึ วตฺวา ‘‘ยโต โข เต ภิกฺขุ อยํ สมาธิ เอวํ ภาวิโต ภวิสฺสติ สุภาวิโต, ตโต ตฺวํ ภิกฺขุ เยน เยเนว คคฺฉสิ, ผาสุเญฺญว คคฺฉสิ, ยตฺถ ยเตฺถว ฐสฺสสิ, ผาสุเญฺญว ฐสฺสสิ, ยตฺถ ยเตฺถว นิสีทิสฺสสิ, ผาสุเญฺญว นิสีทิสฺสสิ, ยตฺถ ยเตฺถว เสยฺยํ กปฺเปสฺสสิ, ผาสุเญฺญว เสยฺยํ กปฺเปสฺสสี’’ติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ สมาเปสิฯ ตสฺมา ติกจตุกฺกชฺฌานิกาว เมตฺตาทโย, อุเปกฺขา ปน อวเสสเอกชฺฌานิกาวาติ เวทิตพฺพาฯ ตเถว จ อภิธมฺเม (ธ. ส. ๒๕๑ อาทโย; วิภ. ๖๗๓ อาทโย) วิภตฺตาติฯ

๒๗๓. เอวํ ติกจตุกฺกชฺฌานวเสน เจว อวเสสเอกชฺฌานวเสน จ ทฺวิธา ฐิตานมฺปิ เอตาสํ สุภปรมาทิวเสน อญฺญมญฺญํ อสทิโส อานุภาววิเสโส เวทิตโพฺพฯ **หลิทฺทวสนสุตฺตสฺมิํ** หิ เอตา สุภปรมาทิภาเวน วิเสเสตฺวา วุตฺตาฯ ยถาห – ‘‘สุภปรมาหํ, ภิกฺขเว, เมตฺตํ เจโตวิมุตฺติํ วทามิฯ อากาสานญฺจายตนปรมาหํ, ภิกฺขเว, กรุณํ เจโตวิมุตฺติํ วทามิฯ วิญฺญาณญฺจายตนปรมาหํ, ภิกฺขเว, มุทิตํ เจโตวิมุตฺติํ วทามิฯ อากิญฺจญฺญายตนปรมาหํ, ภิกฺขเว, อุเปกฺขํ เจโตวิมุตฺติํ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๕)ฯ

กสฺมา ปเนตา เอวํ วุตฺตาติ? ตสฺส ตสฺส อุปนิสฺสยตฺตาฯ เมตฺตาวิหาริสฺส หิ สตฺตา อปฺปฏิกฺกูลา โหนฺติฯ อถสฺส อปฺปฏิกฺกูลปริจยา อปฺปฏิกฺกูเลสุ ปริสุทฺธวเณฺณสุ นีลาทีสุ จิตฺตํ อุปสํหรโต อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติฯ อิติ เมตฺตา สุภวิโมกฺขสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, น ตโต ปรํ, ตสฺมา **สุภปรมา**ติ วุตฺตาฯ

กรุณาวิหาริสฺส ปน ทณฺฑาภิฆาตาทิรูปนิมิตฺตํ ปตฺตทุกฺขํ สมนุปสฺสนฺตสฺส กรุณาย ปวตฺติสมฺภวโต รูเป อาทีนโว ปริวิทิโต โหติฯ อถสฺส ปริวิทิตรูปาทีนวตฺตา ปถวีกสิณาทีสุ อญฺญตรํ อุคฺฆาเฏตฺวา รูปนิสฺสรเณ อากาเส จิตฺตํ อุปสํหรโต อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติฯ อิติ กรุณา อากาสานญฺจายตนสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, น ตโต ปรํ, ตสฺมา **อากาสานญฺจายตนปรมา**ติ วุตฺตาฯ

มุทิตาวิหาริสฺส ปน เตน เตน ปาโมชฺชการเณน อุปฺปนฺนปาโมชฺชสตฺตานํ วิญฺญาณํ สมนุปสฺสนฺตสฺส มุทิตาย ปวตฺติสมฺภวโต วิญฺญาณคฺคหณปริจิตํ จิตฺตํ โหติฯ อถสฺส อนุกฺกมาธิคตํ อากาสานญฺจายตนํ อติกฺกมฺม อากาสนิมิตฺตโคจเร วิญฺญาเณ จิตฺตํ อุปสํหรโต อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ มุทิตา วิญฺญาณญฺจายตนสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, น ตโต ปรํ, ตสฺมา **วิญฺญาณญฺจายตนปรมา**ติ วุตฺตาฯ

อุเปกฺขาวิหาริสฺส ปน ‘‘สตฺตา สุขิตา วา โหนฺตุ ทุกฺขโต วา วิมุจฺจนฺตุ, สมฺปตฺตสุขโต วา มา วิมุจฺจนฺตู’’ติ อาโภคาภาวโต สุขทุกฺขาทิปรมตฺถคาหวิมุขภาวโต อวิชฺชมานคฺคหณทุกฺขํ จิตฺตํ โหติฯ อถสฺส ปรมตฺถคาหโต วิมุขภาวปริจิตจิตฺตสฺส ปรมตฺถโต อวิชฺชมานคฺคหณทุกฺขจิตฺตสฺส จ อนุกฺกมาธิคตํ วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม สภาวโต อวิชฺชมาเน ปรมตฺถภูตสฺส วิญฺญาณสฺส อภาเว จิตฺตํ อุปสํหรโต อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติฯ อิติ อุเปกฺขา อากิญฺจญฺญายตนสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, น ตโต ปรํ, ตสฺมา **อากิญฺจญฺญายตนปรมา**ติ วุตฺตาติฯ

๒๗๔. เอวํ สุภปรมาทิวเสน เอตาสํ อานุภาวํ วิทิตฺวา ปุน สพฺพาเปตา **ทานาทีนํ สพฺพกลฺยาณธมฺมานํ ปริปูริกา**ติ เวทิตพฺพาฯ สเตฺตสุ หิ หิตชฺฌาสยตาย สตฺตานํ ทุกฺขาสหนตาย, ปตฺตสมฺปตฺติวิเสสานํ จิรฏฺฐิติกามตาย, สพฺพสเตฺตสุ จ ปกฺขปาตาภาเวน สมปฺปวตฺตจิตฺตา มหาสตฺตา ‘‘อิมสฺส ทาตพฺพํ, อิมสฺส น ทาตพฺพ’’นฺติ วิภาคํ อกตฺวา สพฺพสตฺตานํ สุข

นิทานํ ทานํ เทนฺติฯ เตสํ อุปฆาตํ ปริวชฺชยนฺตา สีลํ สมาทิยนฺติฯ สีลปริปูรณตฺถํ เนกฺขมฺมํ ภชนฺติฯ สตฺตานํ หิตาหิเตสุ อสโมฺมหตฺถาย ปญฺญํ ปริโยทเปนฺติฯ สตฺตานํ หิตสุขตฺถาย นิจฺจํ วีริยมารภนฺติฯ อุตฺตมวีริยวเสน วีรภาวํ ปตฺตาปิ จ สตฺตานํ นานปฺปการกํ อปราธํ ขมนฺติฯ ‘‘อิทํ โว ทสฺสาม กริสฺสามา’’ติ กตํ ปฏิญฺญํ น วิสํวาเทนฺติฯ เตสํ หิตสุขาย อวิจลาธิฏฺฐานา โหนฺติฯ เตสุ อวิจลาย เมตฺตาย ปุพฺพการิโน โหนฺติฯ อุเปกฺขาย ปจฺจุปการํ นาสีสนฺตีติ เอวํ ปารมิโย ปูเรตฺวา ยาว ทสพลจตุเวสารชฺชฉอสาธารณญาณอฏฺฐารสพุทฺธธมฺมปฺปเภเท สเพฺพปิ กลฺยาณธเมฺม ปริปูเรนฺตีติ เอวํ ทานาทิสพฺพกลฺยาณธมฺมปริปูริกา เอตาว โหนฺตีติฯ

อิติ สาธุชนปาโมชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมเคฺค

สมาธิภาวนาธิกาเร

พฺรหฺมวิหารนิเทฺทโส นาม

นวโม ปริเจฺฉโทฯ

๑๐. อารุปฺปนิเทฺทโส

ปฐมารุปฺปวณฺณนา

๒๗๕. พฺรหฺมวิหารานนฺตรํ อุทฺทิฏฺฐสฺ ปน จตูสุ อารุเปฺปสุ อากาสานญฺจายตนํ ตาว ภาเวตุกาโม ''ทิสฺสเนฺต โข ปน รูปาธิกรณํ ทณฺฑาทานสตฺถาทานกลหวิคฺคหวิวาทา, นตฺถิ โข ปเนตํ สพฺพโส อารุเปฺปติฯ โส อิติ ปฏิสงฺขาย รูปานํเยว นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย ปฏิปโนฺน โหตี''ติ (ม. นิ. ๒.๑๐๓) วจนโต เอเตสํ ทณฺฑาทานาทีนเญฺจว จกฺขุโสตโรคาทีนญฺจ อาพาธสหสฺสานํ วเสน กรชรูเป อาทีนวํ ทิสฺวา ตสฺส สมติกฺกมาย ฐเปตฺวา ปริจฺฉินฺนากาสกสิณํ นวสุ ปถวีกสิณาทีสุ อญฺญตรสฺมิํ จตุตฺถชฺฌานํ อุปฺปาเทติฯ

ตสฺส กิญฺจาปิ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานวเสน กรชรูปํ อติกฺกนฺตํ โหติ, อถ โข กสิณรูปมฺปิ ยสฺมา ตปฺปฏิภาคเมว, ตสฺมา ตมฺปิ สมติกฺกมิตุกาโม โหติฯ กถํ? ยถา อหิภีรุโก ปุริโส อรเญฺญ สเปฺปน อนุพโทฺธ เวเคน ปลายิตฺวา ปลาตฏฺฐาเน เลขาจิตฺตํ ตาลปณฺณํ วา วลฺลิํ วา รชฺชุํ วา ผลิตาย วา ปน ปถวิยา ผลิตนฺตรํ ทิสฺวา ภายเตว อุตฺตสเตว, เนว นํ ทกฺขิตุกาโม โหติฯ ยถา จ อนตฺถการินา เวริปุริเสน สทฺธิํ เอกคาเม วสมาโน ปุริโส เตน วธพนฺธเคหฌาปนาทีหิ อุปทฺทุโต อญฺญํ คามํ วสนตฺถาย คนฺตฺวา ตตฺราปิ เวรินา สมานรูปสทฺทสมุทาจารํ ปุริสํ ทิสฺวา ภายเตว อุตฺตสเตว, เนว นํ ทกฺขิตุกาโม โหติฯ

ตตฺริทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – เตสํ หิ ปุริสานํ อหินา เวรินา วา อุปทฺทุตกาโล วิย ภิกฺขุโน อารมฺมณวเสน กรชรูปสมงฺคิกาโลฯ เตสํ เวเคน ปลายนอญฺญคามคมนานิ วิย ภิกฺขุโน รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานวเสน กรชรูปสมติกฺกมนกาโลฯ เตสํ ปลาตฏฺฐาเน จ อญฺญคาเม จ เลขาจิตฺตตาลปณฺณาทีนิ เจว เวริสทิสํ ปุริสญฺจ ทิสฺวา ภยสนฺตาสอทสฺสนกามตา วิย ภิกฺขุโน กสิณรูปมฺปิ ตปฺปฏิภาคเมว อิทนฺติ สลฺลกฺเขตฺวา ตมฺปิ สมติกฺกมิตุกามตาฯ สูกราภิหตสุนขปิสาจภีรุกาทิกาปิ เจตฺถ อุปมา เวทิตพฺพาฯ

๒๗๖. เอวํ โส ตสฺมา จตุตฺถชฺฌานสฺส อารมฺมณภูตา กสิณรูปา นิพฺพิชฺช ปกฺกมิตุกาโม ปญฺจหากาเรหิ จิณฺณวสี หุตฺวา ปคุณรูปาวจรจตุตฺถชฺฌานโต วุฏฺฐาย ตสฺมิํ ฌาเน ''อิมํ มยา นิพฺพิณฺณํ รูปํ อารมฺมณํ กโรตี''ติ จ, ''อาสนฺนโสมนสฺสปจฺจตฺถิก''นฺติ จ, ''สนฺตวิโมกฺขโต โอฬาริก''นฺติ จ อาทีนวํ ปสฺสติฯ อโงฺคฬาริกตา ปเนตฺถ นตฺถิฯ ยเถว เหตํ รูปํ ทุวงฺคิกํ, เอวํ อารุปฺปานิปีติฯ

โส ตตฺถ เอวํ อาทีนวํ ทิสฺวา นิกนฺติํ ปริยาทาย อากาสานญฺจายตนํ สนฺตโต อนนฺตโต มนสิกริตฺวา จกฺกวาฬปริยนฺตํ วา ยตฺตกํ อิจฺฉติ ตตฺตกํ วา กสิณํ ปตฺถริตฺวา เตน ผุฏฺฐกาสํ ''อากาโส อากาโส''ติ วา, ''อนโนฺต อากาโส''ติ วา มนสิกโรโนฺต อุคฺฆาเฏติ กสิณํฯ อุคฺฆาเฏโนฺต หิ เนว กิลญฺชํ วิย สํเวเล฿ติ, น กปาลโต ปูวํ วิย อุทฺธรติ, เกวลํ ปน ตํ เนว อาวเชฺชติ, น มนสิ กโรติ, น ปจฺจเวกฺขติ, อนาวเชฺชโนฺต อมนสิกโรโนฺต อปจฺจเวกฺขโนฺต จ อญฺญทตฺถุ เตน ผุฏฺฐกาสํ ''อากาโส อากาโส''ติ มนสิกโรโนฺต กสิณํ อุคฺฆาเฏติ นามฯ กสิณมฺปิ อุคฺฆาฏิยมานํ เนว อุพฺพฏฺฏติ น วิวฏฺฏติ, เกวลํ อิมสฺส อมนสิการญฺจ ''อากาโส อากาโส''ติ มนสิการญฺจ ปฏิจฺจ อุคฺฆาฏิตํ นาม โหติ, กสิณุคฺฆาฏิมากาสมตฺตํ ปญฺญายติฯ กสิณุคฺฆาฏิมากาสนฺติ วา กสิณผุฏฺฐกาโสติ วา กสิณวิวิตฺตากาสนฺติ วา สพฺพเมตํ เอกเมวฯ

โส ตํ กสิณุคฺฆาฏิมากาสนิมิตฺตํ ‘‘อากาโส อากาโส’’ติ ปุนปฺปุนํ อาวชฺชติ, ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กโรติฯ ตเสฺสวํ ปุนปฺปุนํ อาวชฺชยโต ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กโรโต นีวรณานิ วิกฺขมฺภนฺติ, สติ สนฺติฏฺฐติ, อุปจาเรน จิตฺตํ สมาธิยติฯ โส ตํ นิมิตฺตํ ปุนปฺปุนํ อาเสวติ, ภาเวติ, พหุลีกโรติฯ ตเสฺสวํ ปุนปฺปุนํ อาวชฺชยโต มนสิกโรโต ปถวีกสิณาทีสุ รูปาวจรจิตฺตํ วิย อากาเส อากาสานญฺจายตนจิตฺตํ อเปฺปติฯ อิธาปิ หิ ปุริมภาเค ตีณิ จตฺตาริ วา ชวนานิ กามาวจรานิ อุเปกฺขาเวทนาสมฺปยุตฺตาเนว โหนฺติฯ จตุตฺถํ ปญฺจมํ วา อรูปาวจรํฯ เสสํ ปถวีกสิเณ วุตฺตนยเมวฯ

อยํ ปน วิเสโส, เอวํ อุปฺปเนฺน อรูปาวจรจิเตฺต โส ภิกฺขุ ยถา นาม ยานปฺปุโตฬิ กุมฺภิมุขาทีนํ อญฺญตรํ นีลปิโลติกาย วา ปีตโลหิโตทาตาทีนํ วา อญฺญตราย ปิโลติกาย พนฺธิตฺวา เปกฺขมาโน ปุริโส วาตเวเคน วา อเญฺญน วา เกนจิ อปนีตาย ปิโลติกาย อากาสํเยว เปกฺขมาโน ติเฎฺฐยฺย, เอวเมว ปุเพฺพ กสิณมณฺฑลํ ฌานจกฺขุนา เปกฺขมาโน วิหริตฺวา ‘‘อากาโส อากาโส’’ติ อิมินา ปริกมฺมมนสิกาเรน สหสา อปนีเต ตสฺมิํ นิมิเตฺต อากาสเญฺญว เปกฺขมาโน วิหรติฯ เอตฺตาวตา เจส ‘‘สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา ‘อนโนฺต อากาโส’ติ อากาสานญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติ วุจฺจติ (วิภ. ๕๐๘; ที. นิ. ๒.๑๒๙)ฯ

๒๗๗. ตตฺถ **สพฺพโส**ติ สพฺพากาเรน, สพฺพาสํ วา อนวเสสานนฺติ อโตฺถฯ **รูปสญฺญาน**นฺติ สญฺญาสีเสน วุตฺตรูปาวจรชฺฌานานเญฺจว ตทารมฺมณานญฺจฯ รูปาวจรชฺฌานมฺปิ หิ **รูป**นฺติ วุจฺจติ ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๒๙), ตสฺส อารมฺมณมฺปิ ‘‘พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๗๓), ตสฺมา อิธ รูเป สญฺญา รูปสญฺญาติ เอวํ สญฺญาสีเสน วุตฺตรูปาวจรชฺฌานเสฺสตํ อธิวจนํฯ รูปํ สญฺญา อสฺสาติ รูปสญฺญํฯ รูปํ อสฺส นามนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ปถวีกสิณาทิเภทสฺส ตทารมฺมณสฺส เจตํ อธิวจนนฺติ เวทิตพฺพํฯ **สมติกฺกมา**ติ วิราคา นิโรธา จฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? เอตาสํ กุสลวิปากกิริยวเสน ปญฺจทสนฺนํ ฌานสงฺขาตานํ รูปสญฺญานํ, เอเตสญฺจ ปถวีกสิณาทิวเสน นวนฺนํ อารมฺมณสงฺขาตานํ รูปสญฺญานํ สพฺพากาเรน อนวเสสานํ วา วิราคา จ นิโรธา จ วิราคเหตุเญฺจว นิโรธเหตุญฺจ อากาสานญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ น หิ สกฺกา สพฺพโส อนติกฺกนฺตรูปสเญฺญน เอตํ อุปสมฺปชฺช วิหริตุนฺติฯ

ตตฺถ ยสฺมา อารมฺมเณ อวิรตฺตสฺส สญฺญาสมติกฺกโม น โหติ, สมติกฺกนฺตาสุ จ สญฺญาสุ อารมฺมณํ สมติกฺกนฺตเมว โหติฯ ตสฺมา อารมฺมณสมติกฺกมํ อวตฺวา ‘‘ตตฺถ กตมา รูปสญฺญา ? รูปาวจรสมาปตฺติํ สมาปนฺนสฺส วา อุปปนฺนสฺส วา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาริสฺส วา สญฺญา สญฺชานนา สญฺชานิตตฺตํ , อิมา วุจฺจนฺติ รูปสญฺญาโยฯ อิมา รูปสญฺญาโย อติกฺกโนฺต โหติ วีติกฺกโนฺต สมติกฺกโนฺตฯ เตน วุจฺจติ สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา’’ติ (วิภ. ๖๐๒) เอวํ วิภเงฺค สญฺญานํเยว สมติกฺกโม วุโตฺตฯ ยสฺมา ปน อารมฺมณสมติกฺกเมน ปตฺตพฺพา เอตา สมาปตฺติโย, น เอกสฺมิเญฺญว อารมฺมเณ ปฐมชฺฌานาทีนิ วิยฯ ตสฺมา อยํ อารมฺมณสมติกฺกมวเสนาปิ อตฺถวณฺณนา กตาติ เวทิตพฺพาฯ

๒๗๘. **ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา**ติ จกฺขาทีนํ วตฺถูนํ รูปาทีนํ อารมฺมณานญฺจ ปฏิฆาเตน สมุปฺปนฺนา สญฺญา ปฏิฆสญฺญาฯ รูปสญฺญาทีนํ เอตมธิวจนํฯ ยถาห – ‘‘ตตฺถ กตมา ปฏิฆสญฺญา? รูปสญฺญา สทฺทสญฺญา คนฺธสญฺญา รสสญฺญา โผฏฺฐพฺพสญฺญา, อิมา วุจฺจนฺติ ปฏิฆสญฺญาโย’’ติ (วิภ. ๖๐๓)ฯ ตาสํ กุสลวิปากานํ ปญฺจนฺนํ, อกุสลวิปากานํ ปญฺจนฺนนฺติ

สพฺพโส ทสนฺนมฺปิ ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา ปหานา อสมุปฺปาทา อปฺปวตฺตึ กตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ

กามเญฺจตา ปฐมชฺฌานาทีนิ สมาปนฺนสฺสาปิ น สนฺติฯ น หิ ตสฺมึ สมเย ปญฺจทฺวารวเสน จิตฺตํ ปวตฺตติฯ เอวํ สเนฺตปิ อญฺญตฺถ ปหีนานํ สุขทุกฺขานํ จตุตฺถชฺฌาเน วิย, สกฺกายทิฏฺฐาทีนํ ตติยมเคฺค วิย จ อิมสฺมึ ฌาเน อุสฺสาหชนนตฺถํ อิมสฺส ฌานสฺส ปสํสาวเสน เอตาสเมตฺถ วจนํ เวทิตพฺพํฯ

อถ วา กิญฺจาปิ ตา รูปาวจรํ สมาปนฺนสฺสาปิ น สนฺติ, อถ โข น ปหีนตฺตา น สนฺติฯ น หิ รูปวิราคาย รูปาวจรภาวนา สํวตฺตติ, รูปายตฺตา จ เอตาสํ ปวตฺติฯ อยํ ปน ภาวนา รูปวิราคาย สํวตฺตติฯ ตสฺมา ตา เอตฺถ ปหีนาติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ น เกวลญฺจ วตฺตุํ, เอกํเสเนว เอวํ ธาเรตุมฺปิ วฏฺฏติฯ ตาสญฺหิ อิโต ปุเพฺพ อปฺปหีนตฺตาเยว ปฐมํ ฌานํ สมาปนฺนสฺส สโทฺท ‘‘กณฺฏโก’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๗๒) วุโตฺต ภควตาฯ อิธ จ ปหีนตฺตาเยว อรูปสมาปตฺตีนํ อาเนญฺชตา (วิภ. ๒๒๖) สนฺตวิโมกฺขตา (ม. นิ. ๑.๖๖) จ วุตฺตาฯ อาฬาโร จ กาลาโม อรูปสมาปโนฺน ปญฺจมตฺตานิ สกฏสตานิ นิสฺสาย นิสฺสาย อติกฺกมนฺตานิ เนว อทฺทส, น ปน สทฺทํ อโสฺสสีติ (ที. นิ. ๒.๑๙๒)ฯ

๒๗๙. **นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา**ติ นานเตฺต วา โคจเร ปวตฺตานํ สญฺญานํ, นานตฺตานํ วา สญฺญานํฯ ยสฺมา หิ เอตา ‘‘ตตฺถ กตมา นานตฺตสญฺญา? อสมาปนฺนสฺส มโนธาตุสมงฺคิสฺส วา มโนวิญฺญาณธาตุสมงฺคิสฺส วา สญฺญา สญฺชานนา สญฺชานิตตฺตํ, อิมา วุจฺจนฺติ นานตฺตสญฺญาโย’’ติ เอวํ วิภเงฺค (วิภ. ๖๐๔) วิภชิตฺวา วุตฺตา อิธ อธิเปฺปตา อสมาปนฺนสฺส มโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตุสงฺคหิตา สญฺญา รูปสทฺทาทิเภเท นานเตฺต นานาสภาเว โคจเร ปวตฺตนฺติ, ยสฺมา เจตา อฏฺฐ กามาวจรกุสลสญฺญา, ทฺวาทสากุสลสญฺญา, เอกาทส กามาวจรกุสลวิปากสญฺญา, เทฺว อกุสลวิปากสญฺญา, เอกาทส กามาวจรกิริยสญฺญาติ เอวํ จตุจตฺตาลีสมฺปิ สญฺญา นานตฺตา นานาสภาวา อญฺญมญฺญํ อสทิสา, ตสฺมา นานตฺตสญฺญาติ วุตฺตาฯ ตาสํ สพฺพโส นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา อนาวชฺชนา อสมนฺนาหารา อปจฺจเวกฺขณาฯ ยสฺมา ตา นาวเชฺชติ, น มนสิ กโรติ, น ปจฺจเวกฺขติ, ตสฺมาติ วุตฺตํ โหติฯ

ยสฺมา เจตฺถ ปุริมา รูปสญฺญา ปฏิฆสญฺญา จ อิมินา ฌาเนน นิพฺพเตฺต ภเวปิ น วิชฺชนฺติฯ ปเคว ตสฺมึ ภเว อิมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรณกาเล, ตสฺมา ตาสํ **สมติกฺกมา อตฺถงฺคมา**ติ เทฺวธาปิ อภาโวเยว วุโตฺตฯ นานตฺตสญฺญาสุ ปน ยสฺมา อฏฺฐ กามาวจรกุสลสญฺญา, นว กิริยสญฺญา, ทสากุสลสญฺญาติ อิมา สตฺตวีสติสญฺญา อิมินา ฌาเนน นิพฺพเตฺต ภเว วิชฺชนฺติ, ตสฺมา ตาสํ **อมนสิการา**ติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺราปิ หิ อิมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรโนฺต ตาสํ อมนสิการาเยว อุปสมฺปชฺช วิหรติ, ตา ปน มนสิกโรโนฺต อสมาปโนฺน โหตีติฯ

สเงฺขปโต เจตฺถ **รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา**ติ อิมินา สพฺพรูปาวจรธมฺมานํ ปหานํ วุตฺตํฯ **ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา**ติ อิมินา สเพฺพสํ กามาวจรจิตฺตเจตสิกานํ ปหานญฺจ อมนสิกาโร จ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

๒๘๐. **อนโนฺต อากาโส**ติ เอตฺถ นาสฺส อุปฺปาทโนฺต วา วยโนฺต วา ปญฺญายตีติ อนโนฺตฯ อากาโสติ กสิณุคฺฆาฏิมากาโส วุจฺจติฯ มนสิการวเสนาปิ เจตฺถ อนนฺตตา เวทิตพฺพาฯ เตเนว วิภเงฺค วุตฺตํ ‘‘ตสฺมึ อากาเส จิตฺตํ ฐเปติ, สณฺฐเปติ, อนนฺตํ ผรติ, เตน วุจฺจติ อนโนฺต อากาโส’’ติ (วิภ. ๖๐๕)ฯ

อากาสานญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ เอตฺถ ปน นาสฺส อโนฺตติ อนนฺตํ, อากาสํ อนนฺตํ อากาสานนฺตํ, อากาสานนฺตเมว อากาสานญฺจํ, ตํ อากาสานญฺจํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน อายตนมสฺส สสมฺปยุตฺตธมฺมสฺส ฌานสฺส เทวานํ เทวายตนมิวาติ **อากาสานญฺจายตนํ**ฯ

อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ ตมากาสานญฺจายตนํ ปตฺวา นิปฺผาเทตฺวา ตทนุรูเปน อิริยาปถวิหาเรน วิหรตีติฯ

อยํ อากาสานญฺจายตนกมฺมฏฺฐาเน วิตฺถารกถาฯ

วิญฺญาณญฺจายตนกถา

๒๘๑. วิญฺญาณญฺจายตนํ ภาเวตุกาเมน ปน ปญฺจหากาเรหิ อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติยํ จิณฺณวสีภาเวน ‘‘อาสนฺนรูปาวจรชฺฌานปจฺจตฺถิกา อยํ สมาปตฺติ, โน จ วิญฺญาณญฺจายตนมิว สนฺตา’’ติ อากาสานญฺจายตเน อาทีนวํ ทิสฺวา ตตฺถ นิกนฺตึ ปริยาทาย วิญฺญาณญฺจายตนํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา ตํ อากาสํ ผริตฺวา ปวตฺตวิญฺญาณํ ‘‘วิญฺญาณํ วิญฺญาณ’’นฺติ ปุนปฺปุนํ อาวชฺชิตพฺพํ, มนสิกาตพฺพํ, ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ, ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กาตพฺพํฯ ‘‘อนนฺตํ อนนฺต’’นฺติ ปน น มนสิกาตพฺพํฯ

ตเสฺสวํ ตสฺมึ นิมิเตฺต ปุนปฺปุนํ จิตฺตํ จาเรนฺตสฺส นีวรณานิ วิกฺขมฺภนฺติ, สติ สนฺติฏฺฐติ, อุปจาเรน จิตฺตํ สมาธิยติฯ โส ตํ นิมิตฺตํ ปุนปฺปุนํ อาเสวติ, ภาเวติ, พหุลีกโรติฯ ตเสฺสวํ กโรโต อากาเส อากาสานญฺจายตนํ วิย อากาสผุเฏ วิญฺญาเณ วิญฺญาณญฺจายตนจิตฺตํ อเปฺปติฯ อปฺปนานโย ปเนตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ เอตฺตาวตา เจส ‘‘สพฺพโส อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ วิญฺญาณญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติ (วิภ. ๕๐๘; ที. นิ. ๒.๑๒๙) วุจฺจติฯ

๒๘๒. ตตฺถ **สพฺพโส**ติ อิทํ วุตฺตนยเมวฯ **อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺมา**ติ เอตฺถ ปน ปุเพฺพ วุตฺตนเยน ฌานมฺปิ อากาสานญฺจายตนํ, อารมฺมณมฺปิ ฯ **อารมฺมณมฺปิ** หิ ปุริมนเยเนว อากาสานญฺจญฺจ ตํ ปฐมสฺส อารุปฺปชฺฌานสฺส อารมฺมณตฺตา เทวานํ เทวายตนํ วิย อธิฏฺฐานเฏฺฐน อายตนญฺจาติ **อากาสานญฺจายตนํ**ฯ ตถา อากาสานญฺจญฺจ ตํ ตสฺส ฌานสฺส สญฺชาติเหตุตฺตา ‘‘กโมฺพชา อสฺสานํ อายตน’’นฺติอาทีนิ วิย สญฺชาติเทสเฏฺฐน อายตนญฺจาติปิ **อากาสานญฺจายตนํ**ฯ เอวเมตํ ฌานญฺจ อารมฺมณญฺจาติ อุภยมฺปิ อปฺปวตฺติกรเณน จ อมนสิกรเณน จ สมติกฺกมิตฺวาว ยสฺมา อิทํ วิญฺญาณญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหาตพฺพํ, ตสฺมา อุภยเมฺปตํ เอกชฺฌํ กตฺวา ‘‘อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺมา’’ติ อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ ตํเยว อนโนฺต อากาโสติ เอวํ ผริตฺวา ปวตฺตวิญฺญาณํ ‘‘อนนฺตํ วิญฺญาณ’’นฺติ เอวํ มนสิกโรโนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ มนสิการวเสน วา อนนฺตํฯ โส หิ ตมากาสารมฺมณํ วิญฺญาณํ อนวเสสโต มนสิกโรโนฺต ‘‘อนนฺต’’นฺติ มนสิ กโรติฯ ยํ ปน วิภเงฺค วุตฺตํ ‘‘อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ, ตํเยว อากาสํ วิญฺญาเณน ผุฏํ มนสิ กโรติ, อนนฺตํ ผรติ, เตน วุจฺจติ อนนฺตํ วิญฺญาณ’’นฺติ (วิภ. ๖๑๐)ฯ

ตตฺถ **วิญฺญาเณนา**ติ อุปโยคเตฺถ กรณวจนํ เวทิตพฺพํฯ เอวญฺหิ อฏฺฐกถาจริยา ตสฺส อตฺถํ วณฺณยนฺติ, อนนฺตํ ผรติ ตเญฺญว อากาสํ ผุฏํ วิญฺญาณํ มนสิ กโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ

วิญฺญาณญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ เอตฺถ ปน นาสฺส อโนฺตติ **อนนฺตํ**ฯ อนนฺต เมว **อานญฺจํ**ฯ วิญฺญาณํ อานญฺจํ วิญฺญาณานญฺจนฺติ อวตฺวา **วิญฺญาณญฺจ**นฺติ วุตฺตํฯ อยเญฺหตฺถ รูฬฺหีสโทฺทฯ ตํ วิญฺญาณญฺจํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน อายตนมสฺส สสมฺปยุตฺตธมฺมสฺส ฌานสฺส เทวานํ เทวายตนมิวาติ วิญฺญาณญฺจายตนํฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวาติฯ

อยํ วิญฺญาณญฺจายตนกมฺมฏฺฐาเน วิตฺถารกถาฯ

อากิญฺจญฺญายตนกถา

๒๘๓. อากิญฺจญฺญายตนํ ภาเวตุกาเมน ปน ปญฺจหากาเรหิ วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติยํ จิณฺณวสีภาเวน ‘‘อาสนฺนอากาสานญฺจายตนปจฺจตฺถิกา อยํ สมาปตฺติ, โน จ อากิญฺจญฺญายตนมิว สนฺตา’’ติ วิญฺญาณญฺจายตเน อาทีนวํ ทิสฺวา ตตฺถ นิกนฺตึ ปริยาทาย อากิญฺจญฺญายตนํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา ตเสฺสว วิญฺญาณญฺจายตนารมฺมณภูตสฺส อากาสานญฺจายตนวิญฺญาณสฺส อภาโว สุญฺญตา วิวิตฺตากาโร มนสิกาตโพฺพฯ กถํ? ตํ วิญฺญาณํ อมนสิกริตฺวา ‘‘นตฺถิ นตฺถี’’ติ วา, ‘‘สุญฺญํ สุญฺญ’’นฺติ วา, ‘‘วิวิตฺตํ วิวิตฺต’’นฺติ วา ปุนปฺปุนํ อาวชฺชิตพฺพํ, มนสิกาตพฺพํ, ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ, ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กาตพฺพํฯ

ตเสฺสวํ ตสฺมึ นิมิเตฺต จิตฺตํ จาเรนฺตสฺส นีวรณานิ วิกฺขมฺภนฺติ, สติ สนฺติฏฺฐติ, อุปจาเรน จิตฺตํ สมาธิยติฯ โส ตํ นิมิตฺตํ ปุนปฺปุนํ อาเสวติ, ภาเวติ, พหุลีกโรติฯ ตเสฺสวํ กโรโต อากาเส ผุเฏ มหคฺคตวิญฺญาเณ วิญฺญาณญฺจายตนํ วิย ตเสฺสว อากาสํ ผริตฺวา ปวตฺตสฺส มหคฺคตวิญฺญาณสฺส สุญฺญวิวิตฺตนตฺถิภาเว อากิญฺจญฺญายตนจิตฺตํ อเปฺปติฯ เอตฺถาปิ จ อปฺปนานโย วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

อยํ ปน วิเสโส, ตสฺมึ หิ อปฺปนาจิเตฺต อุปฺปเนฺน โส ภิกฺขุ ยถา นาม ปุริโส มณฺฑลมาฬาทีสุ เกนจิเทว กรณีเยน สนฺนิปติตํ ภิกฺขุสงฺฆํ ทิสฺวา กตฺถจิ คนฺตฺวา สนฺนิปาตกิจฺจาวสาเนว อุฏฺฐาย ปกฺกเนฺตสุ ภิกฺขูสุ อาคนฺตฺวา ทฺวาเร ฐตฺวา ปุน ตํ ฐานํ โอโลเกโนฺต สุญฺญเมว ปสฺสติ, วิวิตฺตเมว ปสฺสติฯ นาสฺส เอวํ โหติ ‘‘เอตฺตกา นาม ภิกฺขู กาลงฺกตา วา ทิสาปกฺกนฺตา วา’’ติ, อถ โข สุญฺญมิทํ วิวิตฺตนฺติ นตฺถิภาวเมว ปสฺสติ, เอวเมว ปุเพฺพ อากาเส ปวตฺติตวิญฺญาณํ วิญฺญาณญฺจายตนชฺฌานจกฺขุนา ปสฺสโนฺต วิหริตฺวา ‘‘นตฺถิ นตฺถี’’ติอาทินา ปริกมฺมมนสิกาเรน อนฺตรหิเต ตสฺมึ วิญฺญาเณ ตสฺส อปคมสงฺขาตํ อภาวเมว ปสฺสโนฺต วิหรติฯ เอตฺตาวตา เจส ‘‘สพฺพโส วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม นตฺถิ กิญฺจีติ อากิญฺจญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติ (วิภ. ๕๐๘; ที. นิ. ๒.๑๒๙) วุจฺจติฯ

๒๘๔. อิธาปิ **สพฺพโส**ติ อิทํ วุตฺตนยเมวฯ **วิญฺญาณญฺจายตน**นฺติ เอตฺถาปิ จ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว ฌานมฺปิ วิญฺญาณญฺจายตนํ อารมฺมณมฺปิฯ **อารมฺมณมฺปิ** หิ ปุริมนเยเนว วิญฺญาณญฺจญฺจ ตํ ทุติยสฺส อารุปฺปชฺฌานสฺส อารมฺมณตฺตา เทวานํ เทวายตนํ วิย อธิฏฺฐานเฏฺฐน อายตนญฺจาติ **วิญฺญาณญฺจายตนํ** ฯ ตถา วิญฺญาณญฺจญฺจ ตํ ตเสฺสว ฌานสฺส สญฺชาติเหตุตฺตา ‘‘กโมฺพชา อสฺสานํ อายตน’’นฺติอาทีนิ วิย สญฺชาติเทสเฏฺฐน อายตนญฺจาติปิ **วิญฺญาณญฺจายตนํ**ฯ เอวเมตํ ฌานญฺจ อารมฺมณญฺจาติ อุภยมฺปิ อปฺปวตฺติกรเณน จ อมนสิกรเณน จ สมติกฺกมิตฺวาว ยสฺมา อิทํ อากิญฺจญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหาตพฺพํ, ตสฺมา อุภยเมฺปตํ เอกชฺฌํ กตฺวา วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺมาติ อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

นตฺถิ กิญฺจีติ นตฺถิ นตฺถิ, สุญฺญํ สุญฺญํ, วิวิตฺตํ วิวิตฺตนฺติ เอวํ มนสิกโรนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ ยมฺปิ วิภงฺค วุตฺตํ ''นตฺถิ กิญฺจีติ ตเญฺญว วิญฺญาณํ อภาเวติ วิภาเวติ อนฺตรธาเปติ นตฺถิ กิญฺจีติ ปสฺสติ, เตน วุจฺจติ นตฺถิ กิญฺจี''ติ, ตํ กิญฺจาปิ ขยโต สมฺมสนํ วิย วุตฺตํ, อถ ขฺวสฺส เอวเมว อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ตญฺหิ วิญฺญาณํ อนาวเชฺชโนฺต อมนสิกโรโนฺต อปจฺจเวกฺขโนฺต เกวลมสฺส นตฺถิภาวํ สุญฺญภาวํ วิวิตฺตภาวเมว มนสิกโรโนฺต อภาเวติ วิภาเวติ อนฺตรธาเปตีติ วุจฺจติ, น อญฺญถาติฯ

อากิญฺจญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ เอตฺถ ปน นาสฺส กิญฺจนนฺติ **อกิญฺจนํ,** อนฺตมโส ภงฺคมตฺตมฺปิ อสฺส อวสิฎฺฐํ นตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ อกิญฺจนสฺส ภาโว **อากิญฺจญฺญํ,** อากาสานญฺจายตนวิญฺญาณาปคมเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตํ อากิญฺจญฺญํ อธิฎฺฐานเฎฺฐน อายตนมสฺส ฌานสฺส เทวานํ เทวายตนมิวาติ **อากิญฺจญฺญายตนํ**ฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวาติฯ

อยํ อากิญฺจญฺญายตนกมฺมฎฺฐาเน วิตฺถารกถาฯ

เนวสญฺญานาสญฺญายตนกถา

๒๘๕. เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ภาเวตุกาเมน ปน ปญฺจหากาเรหิ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติยํ จิณฺณวสีภาเวน ''อาสนฺนวิญฺญาณญฺจายตนปจฺจตฺถิกา อยํ สมาปตฺติ, โน จ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ วิย สนฺตา''ติ วา ''สญฺญา โรโค, สญฺญา คโณฺฑ, สญฺญา สลฺลํ, เอตํ สนฺตํ, เอตํ ปณีตํ ยทิทํ เนวสญฺญานาสญฺญา''ติ วา เอวํ อากิญฺจญฺญายตเน อาทีนวํ, อุปริ อานิสํสญฺจ ทิสฺวา อากิญฺจญฺญายตเน นิกนฺตึ ปริยาทาย เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สนฺตโต มนสิกริตฺวา ''สาว อภาวํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺติตา อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติ สนฺตา สนฺตา''ติ ปุนปฺปุนํ อาวชฺชิตพฺพา, มนสิกาตพฺพา, ปจฺจเวกฺขิตพฺพา, ตกฺกาหตา วิตกฺกาหตา กาตพฺพาฯ

ตเสฺสวํ ตสฺมึ นิมิเตฺต ปุนปฺปุนํ มานสํ จาเรนฺตสฺส นีวรณานิ วิกฺขมฺภนฺติ, สติ สนฺติฎฺฐติ, อุปจาเรน จิตฺตํ สมาธิยติฯ โส ตํ นิมิตฺตํ ปุนปฺปุนํ อาเสวติ, ภาเวติ, พหุลีกโรติฯ ตเสฺสวํ กโรโต วิญฺญาณาปคเม อากิญฺจญฺญายตนํ วิย อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติสงฺขาเตสุ จตูสุ ขเนฺธสุ เนวสญฺญานาสญฺญายตนจิตฺตํ อเปฺปติฯ อปฺปนานโย ปเนตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ เอตฺตาวตา เจส ''สพฺพโส อากิญฺจญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี''ติ (วิภ. ๕๐๘; ที. นิ. ๒.๑๒๙) วุจฺจติฯ

๒๘๖. อิธาปิ **สพฺพโส**ติ อิทํ วุตฺตนยเมวฯ **อากิญฺจญฺญายตนํ สมติกฺกมฺมา**ติ เอตฺถาปิ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว ฌานมฺปิ อากิญฺจญฺญายตนํ อารมฺมณมฺปิฯ **อารมฺมณมฺปิ** หิ ปุริมนเยเนว อากิญฺจญฺญญฺจ ตํ ตติยสฺส อารุปฺปชฺฌานสฺส อารมฺมณตฺตา เทวานํ เทวายตนํ วิย อธิฎฺฐานเฎฺฐน อายตนญฺจาติ **อากิญฺจญฺญายตนํ**ฯ ตถา อากิญฺจญฺญญฺจ ตํ ตเสฺสว ฌานสฺส สญฺชาติเหตุตฺตา กโมฺพชา อสฺสานํ อายตนนฺติอาทีนิ วิย สญฺชาติเทสเฎฺฐน อายตนญฺจาติปิ **อากิญฺจญฺญายตนํ**ฯ เอวเมตํ ฌานญฺจ อารมฺมณญฺจาติ อุภยมฺปิ อปฺปวตฺติกรเณน จ อมนสิกรเณน จ สมติกฺกมิตฺวาว ยสฺมา อิทํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหาตพฺพํ, ตสฺมา อุภยเมฺปตํ เอกชฺฌํ กตฺวา อากิญฺจญฺญายตนํ สมติกฺกมฺมาติ อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

เนวสญฺญานาสญฺญายตนนฺติ เอตฺถ ปน ยาย สญฺญาย ภาวโต ตํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนนฺติ วุจฺจติฯ ยถา ปฎิปนฺนสฺส สา สญฺญา โหติ, ตํ ตาว ทเสฺสตุํ วิภงฺค

‘‘เนวสญฺญีนาสญฺญี’’ติ อุทฺธริตฺวา ‘‘ตเญฺญว อากิญฺจญฺญายตนํ สนฺตโต มนสิ กโรติ, สงฺขาราวเสสสมาปตฺตึ ภาเวติ, เตน วุจฺจติ เนวสญฺญีนาสญฺญี’’ติ (วิภ. ๖๑๙) วุตฺตํฯ ตตฺถ **สนฺตโต มนสิ กโรตี**ติ ‘‘สนฺตา วตายํ สมาปตฺติ, ยตฺร หิ นาม นตฺถิภาวมฺปิ อารมฺมณํ กริตฺวา ฐสฺสตี’’ติ เอวํ สนฺตารมฺมณตาย ตํ สนฺตาติ มนสิ กโรติฯ

สนฺตโต เจ มนสิ กโรติ, กถํ สมติกฺกโม โหตีติ? อสมาปชฺชิตุกามตายฯ โส หิ กิญฺจาปิ ตํ สนฺตโต มนสิ กโรติ, อถ ขฺวสฺส ‘‘อหเมตํ อาวชฺชิสฺสามิ, สมาปชฺชิสฺสามิ, อธิฏฺฐหิสฺสามิ, วุฏฺฐหิสฺสามิ, ปจฺจเวกฺขิสฺสามี’’ติ เอส อาโภโค สมนฺนาหาโร มนสิกาโร น โหติฯ กสฺมา? อากิญฺจญฺญายตนโต เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺส สนฺตตรปณีตตรตายฯ

ยถา หิ ราชา มหจฺจ ราชานุภาเวน หตฺถิกฺขนฺธวรคโต นครวีถิยํ วิจรโนฺต ทนฺตการาทโย สิปฺปิเก เอกํ วตฺถํ ทฬฺหํ นิวาเสตฺวา เอเกน สีสํ เวเฐตฺวา ทนฺตจุณฺณาทีหิ สโมกิณฺณคเตฺต อเนกานิ ทนฺตวิกติอาทีนิ สิปฺปานิ กโรเนฺต ทิสฺวา ‘‘อโห วต เร เฉกา อาจริยา อีทิสานิปิ นาม สิปฺปานิ กริสฺสนฺตี’’ติ เอวํ เตสํ เฉกตาย ตุสฺสติ, น จสฺส เอวํ โหติ ‘‘อโห วตาหํ รชฺชํ ปหาย เอวรูโป สิปฺปิโก ภเวยฺย’’นฺติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? รชฺชสิริยา มหานิสํสตายฯ โส สิปฺปิโน สมติกฺกมิตฺวาว คจฺฉติฯ เอวเมว เอส กิญฺจาปิ ตํ สมาปตฺตึ สนฺตโต มนสิ กโรติ, อถ ขฺวสฺส ‘‘อหเมตํ สมาปตฺตึ อาวชฺชิสฺสามิ, สมาปชฺชิสฺสามิ, อธิฏฺฐหิสฺสามิ, วุฏฺฐหิสฺสามิ, ปจฺจเวกฺขิสฺสามี’’ติ เนว เอส อาโภโค สมนฺนาหาโร มนสิกาโร โหติฯ

โส ตํ สนฺตโต มนสิกโรโนฺต ปุเพฺพ วุตฺตนเยน ตํ ปรมสุขุมํ อปฺปนาปฺปตฺตํ สญฺญํ ปาปุณาติ, ยาย เนวสญฺญีนาสญฺญี นาม โหติ, สงฺขาราวเสสสมาปตฺตึ ภาเวตีติ วุจฺจติฯ **สงฺขาราวเสสสมาปตฺติ**นฺติ อจฺจนฺตสุขุมภาวปฺปตฺตสงฺขารํ จตุตฺถารุปฺปสมาปตฺติํฯ

๒๘๗. อิทานิ ยํ ตํ เอวมธิคตาย สญฺญาย วเสน เนวสญฺญานาสญฺญายตนนฺติ วุจฺจติ, ตํ อตฺถโต ทเสฺสตุํ ‘‘เนวสญฺญานาสญฺญายตนนฺติ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมาปนฺนสฺส วา อุปปนฺนสฺส วา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาริสฺส วา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา’’ติ (วิภ. ๖๒๐) วุตฺตํฯ เตสุ อิธ สมาปนฺนสฺส จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อธิเปฺปตาฯ วจนโตฺถ ปเนตฺถ โอฬาริกาย สญฺญาย อภาวโต สุขุมาย จ ภาวโต เนวสฺส สสมฺปยุตฺตธมฺมสฺส ฌานสฺส สญฺญา นาสญฺญนฺติ **เนวสญฺญานาสญฺญํ**ฯ เนวสญฺญานาสญฺญญฺจ ตํ มนายตนธมฺมายตนปริยาปนฺนตฺตา อายตนญฺจาติ **เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ**ฯ อถ วา ยายเมตฺถ สญฺญา, สา ปฏุสญฺญากิจฺจํ กาตุํ อสมตฺถตาย เนวสญฺญา, สงฺขาราวเสสสุขุมภาเวน วิชฺชมานตฺตา นาสญฺญาติ **เนวสญฺญานาสญฺญา** ฯ เนวสญฺญานาสญฺญา จ สา เสสธมฺมานํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน อายตนญฺจาติ **เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ**ฯ

น เกวลเญฺจตฺถ สญฺญาว เอทิสี, อถ โข เวทนาปิ เนวเวทนานาเวทนา, จิตฺตมฺปิ เนวจิตฺตํนาจิตฺตํ, ผโสฺสปิ เนวผโสฺสนาผโสฺสฯ เอส นโย เสสสมฺปยุตฺตธเมฺมสุฯ สญฺญาสีเสน ปนายํ เทสนา กตาติ เวทิตพฺพาฯ ปตฺตมกฺขนเตลปฺปภุตีหิ จ อุปมาหิ เอส อโตฺถ วิภาเวตโพฺพฯ

สามเณโร กิร เตเลน ปตฺตํ มเกฺขตฺวา ฐเปสิ, ตํ ยาคุปานกาเล เถโร ปตฺตมาหราติ อาหฯ โส ‘‘ปเตฺต เตลมตฺถิ, ภเนฺต’’ติ อาหฯ ตโต ‘‘อาหร, สามเณร, เตลํ, นาฬิํ ปูเรสฺสามี’’ติ วุเตฺต ‘‘นตฺถิ, ภเนฺต, เตล’’นฺติ อาหฯ ตตฺถ ยถา อโนฺตวุตฺถตฺตา ยาคุยา สทฺธิํ อกปฺปิยเฏฺฐน ‘‘เตลมตฺถี’’ติ โหติฯ นาฬิปูรณาทีนํ วเสน ‘‘นตฺถี’’ติ โหติฯ เอวํ สาปิ สญฺญา ปฏุสญฺญากิจฺจํ กาตุํ อสมตฺถตาย เนวสญฺญา, สงฺขาราวเสสสุขุมภาเวน วิชฺชมานตฺตา นาสญฺญา โหติฯ

กึ ปเนตฺถ สญฺญากิจฺจนฺติ? อารมฺมณสญฺชานนเญฺจว วิปสฺสนาย จ วิสยภาวํ อุปคนฺตฺวา นิพฺพิทาชนนํฯ ทหนกิจฺจมิว หิ สุโขทเก เตโชธาตุ สญฺชานนกิจฺจํ เปสา ปฏุํ กาตุํ น สโกฺก ติฯ เสสสมาปตฺตีสุ สญฺญา วิย วิปสฺสนาย วิสยภาวํ อุปคนฺตฺวา นิพฺพิทาชนนมฺปิ กาตุํ น ส โกฺกติฯ อเญฺญสุ หิ ขเนฺธสุ อกตาภินิเวโส ภิกฺขุ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกฺขเนฺธ สมฺมสิตฺวา นิพฺพิทํ ปตฺตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิ อปิจ อายสฺมา สาริปุโตฺตฯ ปกติวิปสฺสโก ปน มหาปโญฺญ สาริปุตฺตสทิโสว สกฺกุเณยฺยฯ โสปิ ‘‘เอวํ กิริเม ธมฺมา อหุตฺวา สโมฺภนฺติ, หุตฺวา ปฏิเวนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๙๕) เอวํ กลาปสมฺมสนวเสเนว, โน อนุปทธมฺมวิปสฺสนาวเสนฯ เอวํ สุขุมตฺตํ คตา เอสา สมาปตฺติฯ

ยถา จ ปตฺตมกฺขนเตลูปมาย, เอวํ มคฺคุทกูปมายปิ อยมโตฺถ วิภาเวตโพฺพฯ มคฺคปฺปฏิปนฺนสฺส กิร เถรสฺส ปุรโต คจฺฉโนฺต สามเณโร โถกํ อุทกํ ทิสฺวา ‘‘อุทกํ, ภเนฺต, อุปาหนา โอมุญฺจถา’’ติ อาหฯ ตโต เถเรน ‘‘สเจ อุทกมตฺถิ, อาหร นฺหานสาฏิกํ, นฺหายิสฺสามา’’ติ วุเตฺต ‘‘นตฺถิ, ภเนฺต’’ติ อาหฯ ตตฺถ ยถา อุปาหนเตมนมตฺตเฏฺฐน ‘‘อุทกมตฺถี’’ติ โหติ, นฺหายนเฏฺฐน ‘‘นตฺถี’’ติ โหติฯ เอวมฺปิ สา ปฏุสญฺญากิจฺจํ กาตุํ อสมตฺถตาย เนวสญฺญา, สงฺขาราวเสสสุขุมภาเวน วิชฺชมานตฺตา นาสญฺญา โหติฯ

น เกวลญฺจ เอตาเหว, อญฺญาหิปิ อนุรูปาหิ อุปมาหิ เอส อโตฺถ วิภาเวตโพฺพฯ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติ อิทํ วุตฺตนยเมวาติฯ

อยํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกมฺมฏฺฐาเน วิตฺถารกถาฯ

ปกิณฺณกกถา

๒๘๘. อสทิสรูโป นาโถ, อารุปฺปํ ยํ จตุพฺพิธํ อาหฯ

ตํ อิติ ญตฺวา ตสฺมิํ, ปกิณฺณกกถาปิ วิเญฺญยฺยาฯ

๒๘๙. อารุปฺปสมาปตฺติโย หิ –

อารมฺมณาติกฺกมโต, จตโสฺสปิ ภวนฺติมา;
องฺคาติกฺกมเมตาสํ, น อิจฺฉนฺติ วิภาวิโนฯ

เอตาสุ หิ รูปนิมิตฺตาติกฺกมโต ปฐมา, อากาสาติกฺกมโต ทุติยา, อากาเส ปวตฺติตวิญฺญาณาติกฺกมโต ตติยาฯ อากาเส ปวตฺติตวิญฺญาณสฺส อปคมาติกฺกมโต จตุตฺถีติ สพฺพถา อารมฺมณาติกฺกมโต จตโสฺสปิ ภวนฺติมา อารุปฺปสมาปตฺติโยติ เวทิตพฺพาฯ องฺคาติกฺกมํ ปน เอตาสํ น อิจฺฉนฺติ ปณฺฑิตาฯ น หิ รูปาวจรสมาปตฺตีสุ วิย เอตาสุ องฺคาติกฺกโม อตฺถิฯ สพฺพาสุปิ หิ เอตาสุ อุเปกฺขา, จิเตฺตกคฺคตาติ เทฺว เอว ฌานงฺคานิ โหนฺติฯ

๒๙๐. เอวํ สเนฺตปิ –

สุปฺปณีตตรา โหนฺติ, ปจฺฉิมา ปจฺฉิมา อิธ;
อุปมา ตตฺถ วิเญฺญยฺยา, ปาสาทตลสาฏิกาฯ

ยถา หิ จตุภูมิกสฺส ปาสาทสฺส เหฏฺฐิมตเล ทิพฺพนจฺจคีตวาทิตสุรภิคนฺธมาลาโภชน สยนจฺฉาทนาทิวเสน ปณีตา ปญฺจกามคุณา ปจฺจุปฏฺฐิตา อสฺสุฯ ทุติเย ตโต ปณีตตราฯ ต ติเย ตโต ปณีตตราฯ จตุเตฺถ สพฺพปณีตตราฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ตานิ จตฺตาริปิ ปาสาทตลาเนว, นตฺถิ เนสํ ปาสาทตลภาเวน วิเสโสฯ ปญฺจกามคุณสมิทฺธิวิเสเสน ปน เหฏฺฐิมโต เหฏฺฐิมโต อุปริมํ อุปริมํ ปณีตตรํ โหติฯ

ยถา จ เอกาย อิตฺถิยา กนฺติตถูลสณฺหสณฺหตรสณฺหตมสุตฺตานํ จตุปลติปลทฺวิปลเอกปลสาฏิกา อสฺสุ อายาเมน จ วิตฺถาเรน จ สมปฺปมาณาฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ตา สาฏิกา จตโสฺสปิ อายามโต จ วิตฺถารโต จ สมปฺปมาณา, นตฺถิ ตาสํ ปมาณโต วิเสโสฯ สุขสมฺผสฺสสุขุมภาวมหคฺฆภาเวหิ ปน ปุริมาย ปุริมาย ปจฺฉิมา ปจฺฉิมา ปณีตตรา โหนฺติ, เอวเมว กิญฺจาปิ จตูสุ เอตาสุ อุเปกฺขา, จิเตฺตกคฺคตาติ เอตานิ เทฺวเยว องฺคานิ โหนฺติ, อถ โข ภาวนาวิเสเสน เตสํ องฺคานิ ปณีตปณีตตรภาเวน สุปฺปณีตตรา โหนฺติ ปจฺฉิมา ปจฺฉิมา อิธาติ เวทิตพฺพาฯ

๒๙๑. เอวํ อนุปุเพฺพน ปณีตปณีตา เจตา –

> อสุจิมฺหิ มณฺฑเป ลโคฺค, เอโก ตนฺนิสฺสิโต ปโร;
> อโญฺญ พหิ อนิสฺสาย, ตํ ตํ นิสฺสาย จาปโรฯ
>
> ฐิโต จตูหิ เอเตหิ, ปุริเสหิ ยถากฺกมํ;
> สมานตาย ญาตพฺพา, จตโสฺสปิ วิภาวินาฯ

ตตฺรายมตฺถโยชนา – อสุจิมฺหิ กิร เทเส เอโก มณฺฑโป, อเถโก ปุริโส อาคนฺตฺวา ตํ อสุจึ ชิคุจฺฉมาโน ตํ มณฺฑปํ หเตฺถหิ อาลมฺพิตฺวา ตตฺถ ลโคฺค ลคฺคิโต วิย อฏฺฐาสิฯ อถาปโร อาคนฺตฺวา ตํ มณฺฑเป ลคฺคํ ปุริสํ นิสฺสิโตฯ อโถญฺญ อาคนฺตฺวา จิเนฺตสิ ‘‘โย เอส มณฺฑปลโคฺค, โย จ ตนฺนิสฺสิโต, อุโภเปเต ทุฏฺฐิตาฯ ธุโว จ เนสํ มณฺฑปปปาเต ปาโต, หนฺทาหํ พหิเยว ติฏฺฐามี’’ติฯ โส ตนฺนิสฺสิตํ อนิสฺสาย พหิเยว อฏฺฐาสิฯ อถาปโร อาคนฺตฺวา มณฺฑปลคฺคสฺส จ ตนฺนิสฺสิตสฺส จ อเขมภาวํ จิเนฺตตฺวา พหิฏฺฐิตญฺจ สุฏฺฐิโตติ มนฺตฺวา ตํ นิสฺสาย อฏฺฐาสิฯ ตตฺถ อสุจิมฺหิ เทเส มณฺฑโป วิย กสิณุคฺฆาฏิมากาสํ ทฏฺฐพฺพํ, อสุจิชิคุจฺฉาย มณฺฑปลโคฺค ปุริโส วิย รูปนิมิตฺตชิคุจฺฉาย อากาสารมฺมณํ อากาสานญฺจายตนํ, มณฺฑปลคฺคํ ปุริสํ นิสฺสิโต วิย อากาสารมฺมณํ อากาสานญฺจายตนํ อารพฺภ ปวตฺตํ วิญฺญาณญฺจายตนํ, เตสํ ทฺวินฺนมฺปิ อเขมภาวํ จิเนฺตตฺวา อนิสฺสาย ตํ มณฺฑปลคฺคํ พหิฏฺฐิโต วิย อากาสานญฺจายตนํ อารมฺมณํ อกตฺวา ตทภาวารมฺมณํ อากิญฺจญฺญายตนํ, มณฺฑปลคฺคสฺส ตนฺนิสฺสิตสฺส จ อเขมตํ จิเนฺตตฺวา พหิฏฺฐิตญฺจ สุฏฺฐิโตติ มนฺตฺวา ตํ นิสฺสาย ฐิโต วิย วิญฺญาณาภาวสงฺขาเต พหิปเทเส ฐิตํ อากิญฺจญฺญายตนํ อารพฺภ ปวตฺตํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ทฏฺฐพฺพํฯ

๒๙๒. เอวํ ปวตฺตมานญฺจ –

> อารมฺมณํ กโรเตว, อญฺญาภาเวน ตํ อิทํ;
> ทิฏฺฐโทสมฺปิ ราชานํ, วุตฺติเหตุ ชโน ยถาฯ

อิทญฺหิ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ‘‘อาสนฺนวิญฺญาณญฺจายตนปจฺจตฺถิกา อยํ สมาปตฺตี’’ติ เอวํ ทิฏฺฐโทสมฺปิ ตํ อากิญฺจญฺญายตนํ อญฺญสฺส อารมฺมณสฺส อภาวา อารมฺมณํ กโรเตวฯ ยถา กึ? ทิฏฺฐโทสมฺปิ ราชานํ วุตฺติเหตุ ยถา ชโนฯ ยถา หิ อสํยตํ ผรุสกายวจีมโนสมา

จารํ กญฺจิ สพฺพทิสมฺปตฺติํ ราชานํ ‘‘ผรุสสมาจาโร อย’’นฺติ เอวํ ทิฏฺฐโทสมฺปิ อญฺญตฺถ วุตฺติํ อลภมาโน ชโน วุตฺติเหตุ นิสฺสาย วตฺตติ, เอวํ ทิฏฺฐโทสมฺปิ ตํ อากิญฺจญฺญายตนํ อญฺญํ อารมฺมณํ อลภมานมิทํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อารมฺมณํ กโรเตวฯ

๒๙๓. เอวํ กุรุมานญฺจ –

อารุโฬฺห ทีฆนิสฺเสณิํ, ยถา นิสฺเสณิพาหุกํ;
ปพฺพตคฺคญฺจ อารุโฬฺห, ยถา ปพฺพตมตฺถกํฯ

ยถา วา คิริมารูโฬฺห, อตฺตโนเยว ชณฺณุกํ;
โอลุพฺภติ ตเถเวตํ, ฌานโมลุพฺภ วตฺตตีติฯ

อิติ สาธุชนปาโมชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมคฺเค

สมาธิภาวนาธิกาเร

อารุปฺปนิทฺเทโส นาม

ทสโม ปริจฺเฉโทฯ

๑๑. สมาธินิเทฺทโส

อาหาเรปฏิกฺกูลภาวนา

๒๙๔. อิทานิ อารุปฺปานนฺตรํ เอกา สญฺญาติ เอวํ อุทฺทิฏฺฐาย อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญาย ภาวนานิเทฺทโส อนุปฺปตฺโตฯ ตตฺถ **อาหรตี**ติ อาหาโรฯ โส จตุพฺพิโธ กพฬีการาหาโร, ผสฺสาหาโร, มโนสเญฺจตนาหาโร, วิญฺญาณาหาโรติฯ

โก ปเนตฺถ กิมาหรตีติ? กพฬีการาหาโร โอชฏฺฐมกํ รูปํ อาหรติฯ ผสฺสาหาโร ติโสฺส เวทนา อาหรติฯ มโนสเญฺจตนาหาโร ตีสุ ภเวสุ ปฏิสนฺธึ อาหรติฯ วิญฺญาณาหาโร ปฏิสนฺธิกฺขเณ นามรูปํ อาหรติฯ

เตสุ กพฬีการาหาเร นิกนฺติภยํฯ ผสฺสาหาเร อุปคมนภยํฯ มโนสเญฺจตนาหาเร อุปปตฺติภยํฯ วิญฺญาณาหาเร ปฏิสนฺธิภยํฯ เอวํ สปฺปฏิภเยสุ จ เตสุ กพฬีการาหาโร **ปุตฺตมํสูปเมน** (สํ. นิ. ๒.๖๓) ทีเปตโพฺพฯ ผสฺสาหาโร **นิจฺจมฺมคาวูปเมน** (สํ. นิ. ๒.๖๓)ฯ มโนสเญฺจตนาหาโร **องฺคารกาสูปเมน** (สํ. นิ. ๒.๖๓)ฯ วิญฺญาณาหาโร **สตฺติสตูปเมนา**ติ (สํ. นิ. ๒.๖๓)ฯ อิเมสุ ปน จตูสุ อาหาเรสุ อสิตปีตขายิตสายิตปฺปเภโท **กพฬีกาโร อาหาโรว** อิมสฺมิํ อเตฺถ **อาหาโร**ติ อธิเปฺปโตฯ ตสฺมิํ อาหาเร ปฏิกฺกูลาการคฺคหณวเสน อุปฺปนฺนา สญฺญา อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญาฯ

ตํ อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญํ ภาเวตุกาเมน กมฺมฏฺฐานํ อุคฺคเหตฺวา อุคฺคหโต เอกปทมฺปิ อวิรชฺฌเนฺตน รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน อสิตปีตขายิตสายิตปฺปเภเท กพฬีการาหาเร ทสหากาเรหิ ปฏิกฺกูลตา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ เสยฺยถิทํ, คมนโต, ปริเยสนโต, ปริโภคโต, อาสยโต, นิธานโต, อปริปกฺกโต, ปริปกฺกโต, ผลโต, นิสฺสนฺทโต, สมฺมกฺขนโตติฯ

๒๙๕. ตตฺถ **คมนโต**ติ เอวํ มหานุภาเว นาม สาสเน ปพฺพชิเตน สกลรตฺติํ พุทฺธวจนสชฺฌายํ วา สมณธมฺมํ วา กตฺวา กาลเสฺสว วุฏฺฐาย เจติยงฺคณโพธิยงฺคณวตฺตํ กตฺวา ปานียํ ปริโภชนียํ อุปฏฺฐเปตฺวา ปริเวณํ สมฺมชฺชิตฺวา สรีรํ ปฏิชคฺคิตฺวา อาสนมารุยฺห วีสติํส วาเร กมฺมฏฺฐานํ มนสิกริตฺวา อุฏฺฐาย ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา นิชนสมฺพาธานิ ปวิเวกสุขานิ ฉายูทกสมฺปนฺนานิ สุจีนิ สีตลานิ รมณียภูมิภาคานิ ตโปวนานิ ปหาย อริยํ วิเวกรติํ อนเปกฺขิตฺวา สุสานาภิมุเขน สิงฺคาเลน วิย อาหารตฺถาย คามาภิมุเขน คนฺตพฺพํฯ

เอวํ คจฺฉตา จ มญฺจมฺหา วา ปีฐมฺหา วา โอตรณโต ปฏฺฐาย ปาทรชฆรโคลิกวจฺจาทิสมฺปริกิณฺณํ ปจฺจตฺถรณํ อกฺกมิตพฺพํ โหติฯ ตโต อเปฺปกทา มูสิกชตุกวจฺจาทีหิ อุปหตตฺตา อโนฺตคพฺภโต ปฏิกฺกูลตรํ ปมุขํ ทฏฺฐพฺพํ โหติฯ ตโต อุลูกปาราวตาทิวจฺจสมฺมกฺขิตตฺตา อุปริมตลโต ปฏิกฺกูลตรํ เหฏฺฐิมตลํฯ ตโต กทาจิ กทาจิ วาเตริเตหิ ปุราณติณปเณฺณหิ คิลานสามเณรานํ มุตฺตกรีสเขฬสิงฺฆาณิกาหิ วสฺสกาเล อุทกจิกฺขลฺลาทีหิ จ สํกิลิฏฺฐตฺตา เหฏฺฐิมตลโต ปฏิกฺกูลตรํ ปริเวณํฯ ปริเวณโต ปฏิกฺกูลตรา วิหารรจฺฉา ทฏฺฐพฺพา โหติฯ

อนุปุเพฺพน ปน โพธิญฺจ เจติยญฺจ วนฺทิตฺวา วิตกฺกมาฬเก ฐิเตน มุตฺตราสิสทิสํ เจติยํ โมรปิญฺฉกลาปมโนหรํ โพธิํ เทววิมานสมฺปตฺติสสฺสิรีกํ เสนาสนญฺจ อนปโลเกตฺวา เอวรูปํ นาม รมณียํ ปเทสํ ปิฏฺฐิโต กตฺวา อาหารเหตุ คนฺตพฺพํ ภวิสฺสตีติ ปกฺกมิตฺวา คามมคฺคํ ปฏิปเนฺนน ขาณุกณฺฏกมโคฺคปิ อุทกเวคภินฺนวิสมมโคฺคปิ ทฏฺฐโพฺพ โหติฯ

ตโต คณฺฑํ ปฏิจฺฉาเทนฺตน วิย นิวาสนํ นิวาเสตฺวา วณโจฬกํ พนฺธเนฺตน วิย กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา อฏฺฐิสงฺฆาตํ ปฏิจฺฉาเทนฺตน วิย จีวรํ ปารุปิตฺวา เภสชฺชกปาลํ นีหรนฺเตน วิย ปตฺตํ นีหริตฺวา คามทฺวารสมีปํ ปาปุณนฺเตน หตฺถิกุณปอสฺสกุณปโคกุณปมหึสกุณปมนุสฺสกุณปอหิกุณปกุกฺกุรกุณปานิปิ ทฏฺฐพฺพานิ ภวนฺติฯ น เกวลญฺจ ทฏฺฐพฺพานิ, คนฺโธปิ เนสํ ฆานํ ปฏิหนมาโน อธิวาเสตโพฺพ โหติฯ ตโต คามทฺวาเร ฐตฺวา จณฺฑหตฺถิอสฺสาทิปริสฺสยปริวชฺชนตฺถํ คามรจฺฉา โอโลเกตพฺพา โหนฺติฯ

อิเจฺจตํ ปจฺจตฺถรณาทิอเนกกุณปปริโยสานํ ปฏิกฺกูลํ อาหารเหตุ อกฺกมิตพฺพญฺจ ทฏฺฐพฺพญฺจ ฆายิตพฺพญฺจ โหติฯ อโห วต โภ ปฏิกฺกูโล อาหาโรติ เอวํ คมนโต ปฏิกฺกูลตา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

๒๙๖. กถํ **ปริเยสนโต**? เอวํ คมนปฏิกฺกูลํ อธิวาเสตฺวาปิ คามํ ปวิเฏฺฐน สงฺฆาฏิปารุเตน กปณมนุเสฺสน วิย กปาลหเตฺถน ฆรปฏิปาฏิยา คามวีถีสุ จริตพฺพํ โหติฯ ยตฺถ วสฺสกาเล อกฺกนฺตอกฺกนฺตฏฺฐาเน ยาว ปิณฺฑิกมํสาปิ อุทกจิกฺขเลฺล ปาทา ปวิสนฺติ, เอเกน หเตฺถน ปตฺตํ คเหตพฺพํ โหติ, เอเกน จีวรํ อุกฺขิปิตพฺพํฯ คิมฺหกาเล วาตเวเคน สมุฏฺฐิเตหิ ปํสุติณรเชหิ โอกิณฺณสรีเรน จริตพฺพํฯ ตํ ตํ เคหทฺวารํ ปตฺวา มจฺฉโธวนมํสโธวนตณฺฑุลโธวนเขฬสิงฺฆาณิกสุนขสูกรวจฺจาทีหิ สมฺมิสฺสานิ กิมิกุลากุลานิ นีลมกฺขิกปริกิณฺณานิ โอฬิคลฺลานิ เจว จนฺทนิกฏฺฐานานิ จ ทฏฺฐพฺพานิ โหนฺติ อกฺกมิตพฺพานิปิฯ ยโต ตา มกฺขิกา อุฏฺฐหิตฺวา สงฺฆาฏิยมฺปิ ปเตฺตปิ สีเสปิ นิลียนฺติฯ

ฆรํ ปวิฏฺฐสฺสาปิ เกจิ เทนฺติ, เกจิ น เทนฺติฯ ททมานาปิ เอกเจฺจ หิโยฺย ปกฺกภตฺตมฺปิ ปุราณขชฺชกมฺปิ ปูติกุมฺมาสปูปาทีนิปิ ททนฺติฯ อททมานาปิ เกจิเทว ‘‘อติจฺฉถ, ภเนฺต’’ติ วทนฺติ, เกจิ ปน อปสฺสมานา วิย ตุณฺหี โหนฺติ, เกจิ อเญฺญน มุขํ กโรนฺติ, เกจิ ‘‘คจฺฉ, เร มุณฺฑกา’’ติอาทีหิ ผรุสวาจาหิ สมุทาจรนฺติฯ เอวํ กปณมนุเสฺสน วิย คาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา นิกฺขมิตพฺพนฺติฯ

อิเจฺจตํ คามปฺปเวสนโต ปฏฺฐาย ยาว นิกฺขมนา อุทกจิกฺขลฺลาทิปฏิกฺกูลํ อาหารเหตุ อกฺกมิตพฺพเญฺจว ทฏฺฐพฺพญฺจ อธิวาเสตพฺพญฺจ โหติฯ อโห วต โภ ปฏิกฺกูโล อาหาโรติ เอวํ ปริเยสนโต ปฏิกฺกูลตา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

๒๙๗. กถํ **ปริโภคโต**? เอวํ ปริยิฏฺฐาหาเรน ปน พหิคาเม ผาสุกฏฺฐาเน สุขนิสิเนฺนน ยาว ตตฺถ หตฺถํ น โอตาเรติ, ตาว ตถารูปํ ครุฏฺฐานิยํ ภิกฺขุํ วา ลชฺชิมนุสฺสํ วา ทิสฺวา นิมเนฺตตุมฺปิ สกฺกา โหติฯ ภุญฺชิตุกามตาย ปเนตฺถ หเตฺถ โอตาริตมเตฺต ‘‘คณฺหถา’’ติ วทเนฺตน ลชฺชิตพฺพํ โหติฯ หตฺถํ ปน โอตาเรตฺวา มทฺทนฺตสฺส ปญฺจงฺคุลิอนุสาเรน เสโท ปคฺฆรมาโน สุกฺขถทฺธภตฺตมฺปิ เตเมโนฺต มุทุํ กโรติฯ

อถ ตสฺมึ ปริมทฺทนมเตฺตนาปิ สมฺภินฺนโสเภ อาโลปํ กตฺวา มุเข ฐปิเต เหฏฺฐิมทนฺตา อุทุกฺขลกิจฺจํ สาเธนฺติ, อุปริมา มุสลกิจฺจํ, ชิวฺหา หตฺถกิจฺจํฯ ตํ ตตฺถ สุวานโทณิยํ สุวานปิณฺฑมิว ทนฺตมุสเลหิ โกเฏฺฏตฺวา ชิวฺหาย สมฺปริวตฺติยมานํ ชิวฺหาเคค ตนุปสนฺนเขโฬ มเกฺขติ, เวมชฺฌโต ปฏฺฐาย พหลเขโฬ มเกฺขติ, ทนฺตกเฏฺฐน อสมฺปตฺตฏฺฐาเน ทนฺตคูถโก มเกฺขติฯ โส เอวํ วิจุณฺณิตมกฺขิโต ตงฺขณเญฺญว อนฺตรหิตวณฺณคนฺธสงฺขารวิเสโส สุวานโทณิยํ ฐิตสุวานวมถุ วิย ปรมเชคุจฺฉภาวํ อุปคจฺฉติฯ เอวรูโปปิ สมาโน จกฺขุสฺส อาปาถํ อตีตตฺตา อโชฺฌหริตโพฺพ โหตีติ เอวํ ปริโภคโต ปฏิกฺกูลตา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

๒๙๘. กถํ **อาสยโต**? เอวํ ปริโภคํ อุปคโต จ ปเนส อโนฺต ปวิสมาโน ยสฺมา พุทฺธปเจฺจกพุทฺธานมฺปิ รโญฺญปิ จกฺกวตฺติสฺส ปิตฺตเสมฺหปุพฺพโลหิตาสเยสุ จตูสุ อญฺญตโร อาสโย โหติเยวฯ มนฺทปุญฺญานํ ปน จตฺตาโร อาสยา โหนฺติฯ ตสฺมา ยสฺส ปิตฺตาสโย อธิโก โหติ, ตสฺส พหลมธุกเตลมกฺขิโต วิย ปรมเชคุจฺโฉ โหติฯ ยสฺส เสมฺหาสโย อธิโก โหติ, ตสฺส นาคพลปณฺณรสมกฺขิโต วิยฯ ยสฺส ปุพฺพาสโย อธิโก โหติ, ตสฺส ปูติตกฺกมกฺขิโต วิยฯ ยสฺส โลหิตาสโย อธิโก โหติ, ตสฺส รชนมกฺขิโต วิย ปรมเชคุจฺโฉ โหตีติ เอวํ อาสยโต ปฏิกฺกูลตา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

๒๙๙. กถํ **นิธานโต**? โส อิเมสุ จตูสุ อาสเยสุ อญฺญตเรน อาสเยน มกฺขิโต อโนฺตอุทรํ ปวิสิตฺวา เนว สุวณฺณภาชเน น มณิรชตาทิภาชเนสุ นิธานํ คจฺฉติฯ สเจ ปน ทสวสฺสิเกน อโชฺฌหริยติ ทส วสฺสานิ อโธตวจฺจกูปสทิเส โอกาเส ปติฏฺฐหติฯ สเจ วีส, ตึส, จตฺตาลีส, ปญฺญาส, สฏฺฐิ, สตฺตติ, อสีติ, นวุติวสฺสิเกน, สเจ วสฺสสตเกน อโชฺฌหริยติฯ วสฺสสตํ อโธตวจฺจกูปสทิเส โอกาเส ปติฏฺฐหตีติ เอวํ นิธานโต ปฏิกฺกูลตา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

๓๐๐. กถํ **อปริปกฺกโต**? โส ปนายมาหาโร เอวรูเป โอกาเส นิธานมุปคโต ยาว อปริปโกฺก โหติ, ตาว ตสฺมิเญฺญว ยถาวุตฺตปฺปกาเร ปรมนฺธการติมิเส นานากุณปคนฺธวาสิตปวนวิจริเต อติทุคฺคนฺธเชคุเจฺฉ ปเทเส ยถา นาม นิทาเฆ อกาลเมเฆน อภิวุฏฺฐมฺหิ จณฺฑาลคามทฺวารอาวาเฏ ปติตานิ ติณปณฺณกิลญฺชขณฺฑอหิกุกฺกุรมนุสฺสกุณปาทีนิ สูริยาตเปน สนฺตตฺตานิ เผณปุปฺผุฬกาจิตานิ ติฏฺฐนฺติ, เอวเมว ตํทิวสมฺปิ หิโยฺยปิ ตโต ปุริเม ทิวเสปิ อโชฺฌหโต สโพฺพ เอกโต หุตฺวา เสมฺหปฏลปริโยนทฺโธ กายคฺคิสนฺตาปกุถิตกุถนสญฺชาตเผณปุปฺผุฬกาจิโต ปรมเชคุจฺฉภาวํ อุปคนฺตฺวา ติฏฺฐตีติ เอวํ อปริปกฺกโต ปฏิกฺกูลตา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

๓๐๑. กถํ **ปริปกฺกโต**? โส ตตฺถกายคฺคินา ปริปโกฺก สมาโน น สุวณฺณรชตาทิธาตุโย วิย สุวณฺณรชตาทิภาวํ อุปคจฺฉติฯ เผณปุปฺผุฬเก ปน มุญฺจโนฺต สณฺหกรณิยํ ปิสิตฺวา นาฬิเก ปกฺขิตฺตปณฺฑุมตฺติกา วิย กรีสภาวํ อุปคนฺตฺวา ปกฺกาสยํ, มุตฺตภาวํ อุปคนฺตฺวา มุตฺตวตฺถิญฺจ ปูเรตีติ เอวํ ปริปกฺกโต ปฏิกฺกูลตา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

๓๐๒. กถํ **ผลโต**? สมฺมา ปริปจฺจมาโน จ ปนายํ เกสโลมนขทนฺตาทีนิ นานากุณปานิ นิปฺผาเทติ อสมฺมาปริปจฺจมาโน ททฺทุกณฺฑุกจฺฉุกุฏฺฐกิลาสโสสกาสาติสารปฺปภุตีนิ โรคสตานิ, อิทมสฺส ผลนฺติ เอวํ ผลโต ปฏิกฺกูลตา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

๓๐๓. กถํ **นิสฺสนฺทโต**? อโชฺฌหริยมาโน เจส เอเกน ทฺวาเรน ปวิสิตฺวา นิสฺสนฺทมาโน อกฺขิมฺหา อกฺขิคูถโก กณฺณมฺหา กณฺณคูถโกติอาทินา ปกาเรน อเนเกหิ ทฺวาเรหิ นิสฺสนฺทติฯ อโชฺฌหรณสมเย เจส มหาปริวาเรนาปิ อโชฺฌหริยติฯ นิสฺสนฺทนสมเย ปน อุจฺจารปสฺสาวาทิภาวํ อุปคโต เอกเกเนว นีหริยติฯ ปฐมทิวเส จ นํ ปริภุญฺชโนฺต หฏฺฐปหโฏฺฐปิ โหติ อุทคฺคุทโคฺค ปีติโสมนสฺสชาโตฯ ทุติยทิวเส นิสฺสเนฺทโนฺต ปิหิตนาสิโก โหติ วิกุณิตมุโข เชคุจฺฉี มงฺกุภูโตฯ ปฐมทิวเส จ นํ รโตฺต คิโทฺธ คธิโต มุจฺฉิโตปิ อโชฺฌหริตฺวา ทุติยทิวเส เอกรตฺติวาเสน วิรโตฺต อฏฺฏียมาโน หรายมาโน ชิคุจฺฉมาโน นีหรติฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘อนฺนํ ปานํ ขาทนียํ, โภชนญฺจ มหารหํ;
> เอกทฺวาเรน ปวิสิตฺวา, นวทฺวาเรหิ สนฺทติฯ
>
> ‘‘อนฺนํ ปานํ ขาทนียํ, โภชนญฺจ มหารหํ;

ภุญฺชติ สปริวาโร, นิกฺขาเมนฺต นิลียติฯ

‘‘อนฺนํ ปานํ ขาทนียํ, โภชนญฺจ มหารหํ;
ภุญฺชติ อภินนฺทโนฺต, นิกฺขาเมนฺต ชิคุจฺฉติฯ

‘‘อนฺนํ ปานํ ขาทนียํ, โภชนญฺจ มหารหํ;
เอกรตฺติปริวาสา, สพฺพํ ภวติ ปูติก’’นฺติฯ

เอวํ นิสฺสนฺทโต ปฏิกฺกูลตา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

๓๐๔. กถํ **สมฺมกฺขนโต**? ปริโภคกาเลปิ เจส หตฺถโอฏฺฐชิวฺหาตาลูนิ สมฺมเกฺขติฯ ตานิ เตน สมฺมกฺขิตตฺตา ปฏิกฺกูลานิ โหนฺติ, ยานิ โธตานิปิ คนฺธหรณตฺถํ ปุนปฺปุนํ โธวิตพฺพานิ โหนฺติฯ ปริภุโตฺต สมาโน ยถา นาม โอทเน ปจฺจมาเน ถุสกณกุณฺฑกาทีนิ อุตฺตริตฺวา อุกฺขลิมุขวฏฺฏิปิธานิโย มกฺขนฺติ, เอวเมว สกลสรีรานุคเตน กายคฺคินา เผณุเทฺทหกํ ปจฺจิตฺวา อุตฺตรมาโน ทเนฺต ทนฺตมลภาเวน สมฺมเกฺขติฯ ชิวฺหาตาลุปฺปภุตีนิ เขฬเสมฺหาทิภาเวน, อกฺขิกณฺณนาสอโธมคฺคาทิเก อกฺขิคูถกกณฺณคูถกสิงฺฆาณิกามุตฺตกรีสาทิภาเวน สมฺมเกฺขติฯ เยน สมฺมกฺขิตานิ อิมานิ ทฺวารานิ ทิวเส ทิวเส โธวิยมานานิปิ เนว สุจีนิ, น มโนรมานิ โหนฺติฯ เยสุ เอกจฺจํ โธวิตฺวา หโตฺถ ปุน อุทเกน โธวิตโพฺพ โหติฯ เอกจฺจํ โธวิตฺวา ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ โคมเยนปิ มตฺติกายปิ คนฺธจุเณฺณนปิ โธวโต ปาฏิกุลฺยตา วิคจฺฉตีติ เอวํ สมฺมกฺขนโต ปฏิกฺกูลตา ปจฺจเวกฺขิตพฺพาฯ

๓๐๕. ตเสฺสวํ ทสหากาเรหิ ปฏิกฺกูลตํ ปจฺจเวกฺขโต ตกฺกาหตํ วิตกฺกาหตํ กโรนฺตสฺส ปฏิกฺกูลาการวเสน กพฬีการาหาโร ปากโฏ โหติฯ โส ตํ นิมิตฺตํ ปุนปฺปุนํ อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรติฯ ตเสฺสวํ กโรโต นีวรณานิ วิกฺขมฺภนฺติฯ กพฬีการาหารสฺส สภาวธมฺมตาย คมฺภีรตฺตา อปฺปนํ อปฺปเตฺตน อุปจารสมาธินา จิตฺตํ สมาธิยติฯ ปฏิกฺกูลาการคฺคหณวเสน ปเนตฺถ สญฺญา ปากฏา โหติฯ ตสฺมา อิมํ กมฺมฏฺฐานํ อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญา อิเจฺจว สงฺขํ คจฺฉติฯ

อิมญฺจ ปน อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญํ อนุยุตฺตสฺส ภิกฺขุโน รสตณฺหาย จิตฺตํ ปติลียติ ปติกุฏติ ปติวฏฺฏติฯ โส กนฺตารนิตฺถรณตฺถิโก วิย ปุตฺตมํสํ วิคตมโท อาหารํ อาหาเรติ ยาวเทว ทุกฺขสฺส นิตฺถรณตฺถายฯ อถสฺส อปฺปกสิเรเนว กพฬีการาหารปริญฺญามุเขน ปญฺจกามคุณิโก ราโค ปริญฺญํ คจฺฉติฯ โส ปญฺจกามคุณปริญฺญามุเขน รูปกฺขนฺธํ ปริชานาติฯ อปริปกฺกาทิปฏิกฺกูลภาววเสน จสฺส กายคตาสติภาวนาปิ ปาริปูรึ คจฺฉติ, อสุภสญฺญาย อนุโลมปฏิปทํ ปฏิปโนฺน โหติฯ อิมํ ปน ปฏิปตฺตึ นิสฺสาย ทิเฏฺฐว ธเมฺม อมตปริโยสานตํ อนภิสมฺภุณโนฺต สุคติปรายโน โหตีติฯ

อยํ อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญาภาวนาย วิตฺถารกถาฯ

จตุธาตุววตฺถานภาวนา

๓๐๖. อิทานิ อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญานนฺตรํ **เอกํ ววตฺถาน**นฺติ เอวํ อุทฺทิฏฺฐสฺส จตุธาตุววตฺถานสฺส ภาวนานิเทฺทโส อนุปฺปโตฺตฯ ตตฺถ **ววตฺถาน**นฺติ สภาวูปลกฺขณวเสน สนฺนิฏฺฐานํ, จตุนฺนํ ธาตูนํ ววตฺถานํ **จตุธาตุววตฺถานํ**ฯ ธาตุมนสิกาโร, ธาตุกมฺมฏฺฐานํ, จตุธาตุววตฺ

ถานนฺติ อตฺถโต เอกํฯ ตยิทํ ทฺวิธา อาคตํ สเงฺขปโต จ วิตฺถารโต จฯ สเงฺขปโต มหาสติปฏฺฐาเน อาคตํฯ วิตฺถารโต มหาหตฺถิปทูปเม ราหุโลวาเท ธาตุวิภเงฺค จฯ ตญฺหิ –

‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ทโกฺข โคฆาตโก วา โคฆาตกเนฺตวาสี วา คาวึ วธิตฺวา จตุมหาปเถ พิลโส วิภชิตฺวา นิสิโนฺน อสฺส, เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อิมเมว กายํ ยถาฐิตํ ยถาปณิหิตํ ธาตุโส ปจฺจเวกฺขติ, อตฺถิ อิมสฺมึ กาเย ปถวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตู’’ติ –

เอวํ ติกฺขปญฺญสฺส ธาตุกมฺมฏฺฐานิกสฺส วเสน **มหาสติปฏฺฐาเน** (ที. นิ. ๒.๓๗๘) สเงฺขปโต อาคตํฯ

ตสฺสโตฺถ – ยถา เฉโก โคฆาตโก วา ตเสฺสว วา ภตฺตเวตนภโต อเนฺตวาสิโก คาวึ วธิตฺวา วินิวิชฺฌิตฺวา จตโสฺส ทิสา คตานํ มหาปถานํ เวมชฺฌฏฺฐานสงฺขาเต จตุมหาปเถ โกฏฺฐาสํ กตฺวา นิสิโนฺน อสฺส, เอวเมว ภิกฺขุ จตุนฺนํ อิริยาปถานํ เยน เกนจิ อากาเรน ฐิตตฺตา ยถาฐิตํฯ ยถาฐิตตฺตาว ยถาปณิหิตํ กายํ อตฺถิ อิมสฺมึ กาเย ปถวีธาตุ…เป.… วาโยธาตูติ เอวํ ธาตุโส ปจฺจเวกฺขติฯ

กึ วุตฺตํ โหติ? ยถา โคฆาตกสฺส คาวึ โปเสนฺตสฺสปิ อาฆาตนํ อาหรนฺตสฺสปิ อาหริตฺวา ตตฺถ พนฺธิตฺวา ฐเปนฺตสฺสปิ วธนฺตสฺสปิ วธิตํ มตํ ปสฺสนฺตสฺสปิ ตาวเทว คาวีติสญฺญา น อนฺตรธายติ, ยาว นํ ปทาเลตฺวา พิลโส น วิภชติฯ วิภชิตฺวา นิสินฺนสฺส ปน คาวีสญฺญา อนฺตรธายติ, มํสสญฺญา ปวตฺตติฯ นาสฺส เอวํ โหติ ‘‘อหํ คาวึ วิกฺกิณามิ, อิเม คาวึ หรนฺตี’’ติฯ อถ ขฺวสฺส ‘‘อหํ มํสํ วิกฺกิณามิ, อิเมปิ มํสํ หรนฺติ’’เจฺจว โหติ, เอวเมว อิมสฺสาปิ ภิกฺขุโน ปุเพฺพ พาลปุถุชฺชนกาเล คิหิภูตสฺสปิ ปพฺพชิตสฺสปิ ตาวเทว สโตฺตติ วา โปโสติ วา ปุคฺคโลติ วา สญฺญา น อนฺตรธายติ, ยาว อิมเมว กายํ ยถาฐิตํ ยถาปณิหิตํ ฆนวินิโพฺภคํ กตฺวา ธาตุโส น ปจฺจเวกฺขติฯ ธาตุโส ปจฺจเวกฺขโต ปน สตฺตสญฺญา อนฺตรธายติ, ธาตุวเสเนว จิตฺตํ สนฺติฏฺฐติฯ เตนาห ภควา ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ทโกฺข โคฆาตโก วา…เป.… นิสิโนฺน อสฺส, เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ…เป.… วาโยธาตู’’ติฯ

๓๐๗. มหาหตฺถิปทูปเม (ม. นิ. ๑.๓๐๐ อาทโย) ปน – ‘‘กตมา จาวุโส, อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ? ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ กกฺขฬํ ขริคตํ อุปาทินฺนํฯ เสยฺยถิทํ , เกสา โลมา…เป.… อุทริยํ กรีสํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจิ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ กกฺขฬํ ขริคตํ อุปาทินฺนํ, อยํ วุจฺจติ, อาวุโส, อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตู’’ติ จ,

‘‘กตมา จาวุโส, อชฺฌตฺติกา อาโปธาตุ? ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ อาโป อาโปคตํ อุปาทินฺนํฯ เสยฺยถิทํ, ปิตฺตํ…เป.… มุตฺตํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจิ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ อาโป อาโปคตํ อุปาทินฺนํ, อยํ วุจฺจตาวุโส, อชฺฌตฺติกา อาโปธาตู’’ติ จ,

‘‘กตมา จาวุโส, อชฺฌตฺติกา เตโชธาตุ? ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ เตโช เตโชคตํ อุปาทินฺนํฯ เสยฺยถิทํ, เยน จ สนฺตปฺปติ, เยน จ ชีรียติ, เยน จ ปริฑยฺหติ, เยน จ อสิตปีตขายิตสายิตํ สมฺมา ปริณามํ คจฺฉติ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจิ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ เตโช เตโชคตํ อุปาทินฺนํ, อยํ วุจฺจตาวุโส, อชฺฌตฺติกา เตโชธาตู’’ติ จ,

‘‘กตมา จาวุโส, อชฺฌตฺติกา วาโยธาตุ? ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ วาโย วาโยคตํ อุปาทินฺนํฯ เสยฺยถิทํ, อุทฺธงฺคมา วาตา, อโธคมา วาตา, กุจฺฉิสยา วาตา, โกฏฺฐาสยา วาตา, องฺคมงฺคานุ

สาริโน วาตา, อสฺสาโส ปสฺสาโส อิติ วา, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจิ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ วาโย วาโยคตํ อุปาทินฺนํ, อยํ วุจฺจตาวุโส, อชฺฌตฺติกา วาโยธาตู''ติ จ –

เอวํ นาติติกฺขปญฺญสฺส ธาตุกมฺมฏฺฐานิกสฺส วเสน วิตฺถารโต อาคตํฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ ราหุโลวาทธาตุวิภงฺเคสุปิฯ

ตตฺรายํ อนุตฺตานปทวณฺณนา, **อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตน**ฺติ อิทํ ตาว อุภยมฺปิ นิยกสฺส อธิวจนํฯ **นิยกํ** นาม อตฺตนิ ชาตํ สสนฺตานปริยาปนฺนนฺติ อโตฺถฯ ตยิทํ ยถา โลเก อิตฺถีสุ กถา อธิตฺถีติ วุจฺจติ, เอวํ อตฺตนิ ปวตฺตตฺตา **อชฺฌตฺตํ,** อตฺตานํ ปฏิจฺจ ปฏิจฺจ ปวตฺตตฺตา **ปจฺจตฺตน**ฺติปิ วุจฺจติฯ **กกฺขฬน**ฺติ ถทฺธํฯ **ขริคต**นฺติ ผรุสํฯ ตตฺถ ปฐมํ ลกฺขณวจนํ, ทุติยํ อาการวจนํ, กกฺขฬลกฺขณา หิ ปถวีธาตุ, สา ผรุสาการา โหติ, ตสฺมา ขริคตนฺติ วุตฺตาฯ **อุปาทินฺน**นฺติ ทฬฺหํ อาทินฺนํ, อหํ มมนฺติ เอวํ ทฬฺหํ อาทินฺนํ, คหิตํ ปรามฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ **เสยฺยถิท**นฺติ นิปาโตฯ ตสฺส ตํ กตมนฺติ เจติ อโตฺถฯ ตโต ตํ ทเสฺสโนฺต ''เกสา โลมา''ติอาทิมาหฯ เอตฺถ จ **มตฺถลุงฺคํ ปกฺขิปิตฺวา** วีสติยา อากาเรหิ ปถวีธาตุ นิทฺทิฏฺฐาติ เวทิตพฺพาฯ ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจีติ อวเสเสสุ ตีสุ โกฏฺฐาเสสุ ปถวีธาตุ สงฺคหิตาฯ

วิสฺสนฺทนภาเวน ตํ ตํ ฐานํ อโปฺปตีติ **อาโป**ฯ กมฺมสมุฏฺฐานาทิวเสน นานาวิเธสุ อาเปสุ คตนฺติ **อาโปคตํ**ฯ กึ ตํ? อาโปธาตุยา อาพนฺธนลกฺขณํฯ

เตชนวเสน **เตโช,** วุตฺตนเยเนว เตเชสุ คตนฺติ **เตโชคตํ**ฯ กึ ตํ? อุณฺหตฺตลกฺขณํฯ **เยน จาต**ิ เยน เตโชธาตุคเตน กุปิเตน อยํ กาโย สนฺตปฺปติ, เอกาหิกชราทิภาเวน อุสฺมชาโต โหติฯ **เยน จ ชีรียตี**ติ เยน อยํ กาโย ชีรติ, อินฺทฺริยเวกลฺลตํ พลปริกฺขยํ วลิปลิตาทิภาวญฺจ ปาปุณาติฯ **เยน จ ปริฑยฺหตี**ติ เยน กุปิเตน อยํ กาโย ฑยฺหติฯ โส จ ปุคฺคโล ''ฑยฺหามิ ฑยฺหามี''ติ กนฺทโนฺต สตโธตสปฺปิโคสีสจนฺทนาทิเลปเญฺจว ตาลวณฺฏวาตญฺจ ปจฺจาสีสติฯ **เยน จ อสิตปีตขายิตสายิตํ สมฺมา ปริณามํ คจฺฉตี**ติ เยเนตํ อสิตํ วา โอทนาทิ ปีตํ วา ปานกาทิ ขายิตํ วา ปิฏฺฐขชฺชกาทิ สายิตํ วา อมฺพปกฺกมธุผาณิตาทิ สมฺมา ปริปากํ คจฺฉติ, รสาทิภาเวน วิเวกํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ปุริมา ตโย เตโชธาตุสมุฏฺฐานาฯ ปจฺฉิโม กมฺมสมุฏฺฐาโนวฯ

วายนวเสน **วาโย,** วุตฺตนเยเนว วาเยสุ คตนฺติ **วาโยคตํ**ฯ กึ ตํ? วิตฺถมฺภนลกฺขณํฯ **อุทฺธงฺคมา วาตา**ติ อุคฺคารหิกฺกาทิปวตฺตกา อุทฺธํ อาโรหณวาตาฯ **อโธคมา วาตา**ติ อุจฺจารปสฺสาวาทินีหรณกา อโธ โอโรหณวาตาฯ **กุจฺฉิสยา วาตา**ติ อนฺตานํ พหิวาตาฯ **โกฏฺฐาสยา วาตา**ติ อนฺตานํ อโนฺตวาตาฯ **องฺคมงฺคานุสาริโน วาตา**ติ ธมนิชาลานุสาเรน สกลสรีเร องฺคมงฺคานิ อนุสฏา สมิญฺชนปสารณาทินิพฺพตฺตกา วาตาฯ **อสฺสาโส**ติ อโนฺตปวิสนนาสิกวาโตฯ **ปสฺสาโส**ติ พหินิกฺขมนนาสิกวาโตฯ เอตฺถ จ ปุริมา ปญฺจ จตุสมุฏฺฐานาฯ อสฺสาสปสฺสาสา จิตฺตสมุฏฺฐานาวฯ สพฺพตฺถ **ยํ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจี**ติ อิมินา ปเทน อวเสสโกฏฺฐาเสสุ อาโปธาตุอาทโย สงฺคหิตาฯ

อิติ วีสติยา อากาเรหิ ปถวีธาตุ, ทฺวาทสหิ อาโปธาตุ, จตูหิ เตโชธาตุ, ฉหิ วาโยธาตูติ ทฺวาจตฺตาลีสาย อากาเรหิ จตโสฺส ธาตุโย วิตฺถาริตา โหนฺตีติ อยํ ตาเวตฺถ ปาฬิวณฺณนาฯ

๓๐๘. ภาวนานเย ปเนตฺถ ติกฺขปญฺญสฺส ภิกฺขุโน เกสา ปถวีธาตุ, โลมา ปถวีธาตูติ เอวํ วิตฺถารโต ธาตุปริคฺคโห ปปญฺจโต อุปฏฺฐาติฯ ยํ ถทฺธลกฺขณํ, อยํ ปถวีธาตุฯ ยํ อาพนฺธน

ลกฺขณํ, อยํ อาโปธาตุฯ ยํ ปริปาจนลกฺขณํ, อยํ เตโชธาตุฯ ยํ วิตฺถมฺภนลกฺขณํ, อยํ วาโยธาตูติ เอวํ มนสิกโรโต ปนสฺส กมฺมฏฺฐานํ ปากฏํ โหติฯ นาติติกฺขปญฺญสฺส ปน เอวํ มนสิกโรโต อนฺธการํ อวิภูตํ โหติฯ ปุริมนเยน วิตฺถารโต มนสิกโรนฺตสฺส ปากฏํ โหติฯ

กถํ ? ยถา ทฺวีสุ ภิกฺขูสุ พหุเปยฺยาลํ ตนฺตึ สชฺฌายนฺเตสุ ติกฺขปญฺโญ ภิกฺขุ สกึ วา ทฺวิกฺขตฺตุํ วา เปยฺยาลมุขํ วิตฺถาเรตฺวา ตโต ปรํ อุภโตโกฏิวเสเนว สชฺฌายํ กโรนฺโต คจฺฉติฯ ตตฺร นาติติกฺขปญฺโญ เอวํ วตฺตา โหติ ‘‘กึ สชฺฌาโย นาเมส โอฏฺฐปริยาหตมตฺตํ กาตุํ น เทติ, เอวํ สชฺฌาเย กริยมาเน กทา ตนฺติ ปคุณา ภวิสฺสตี’’ติฯ โส อาคตาคตํ เปยฺยาลมุขํ วิตฺถาเรตฺวาว สชฺฌายํ กโรติฯ ตเมนํ อิตโร เอวมาห – ‘‘กึ สชฺฌาโย นาเมส ปริโยสานํ คนฺตุํ น เทติ, เอวํ สชฺฌาเย กริยมาเน กทา ตนฺติ ปริโยสานํ คมิสฺสตี’’ติฯ เอวเมว ติกฺขปญฺญสฺส เกสาทิวเสน วิตฺถารโต ธาตุปริคฺคโห ปปญฺจโต อุปฏฺฐาติฯ ยํ ถทฺธลกฺขณํ, อยํ ปถวีธาตูติอาทินา นเยน สงฺเขปโต มนสิกโรโต กมฺมฏฺฐานํ ปากฏํ โหติฯ อิตรสฺส ตถา มนสิกโรโต อนฺธการํ อวิภูตํ โหติฯ เกสาทิวเสน วิตฺถารโต มนสิกโรนฺตสฺส ปากฏํ โหติฯ

ตสฺมา อิมํ กมฺมฏฺฐานํ ภาเวตุกาเมน ติกฺขปญฺญน ตาว รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน สกลมฺปิ อตฺตโน รูปกายํ อาวชฺชิตฺวา โย อิมสฺมึ กาเย ถทฺธภาโว วา ขรภาโว วา, อยํ ปถวีธาตุฯ โย อาพนฺธนภาโว วา ทฺรวภาโว วา, อยํ อาโปธาตุฯ โย ปริปาจนภาโว วา อุณฺหภาโว วา, อยํ เตโชธาตุฯ โย วิตฺถมฺภนภาโว วา สมุทีรณภาโว วา, อยํ วาโยธาตูติ เอวํ สํขิเตฺตน ธาตุโย ปริคฺคเหตฺวา ปุนปฺปุนํ ปถวีธาตุ อาโปธาตูติ ธาตุมตฺตโต นิสฺสตฺตโต นิชฺชีวโต อาวชฺชิตพฺพํ มนสิกาตพฺพํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํฯ ตเสฺสวํ วายมมานสฺส นจิเรเนว ธาตุปฺปเภทาวภาสนปญฺญา ปริคฺคหิโต สภาวธมฺมารมฺมณตฺตา อปฺปนํ อปฺปโตฺต อุปจารมโตฺต สมาธิ อุปฺปชฺชติฯ

อถ วา ปน เย อิเม จตุนฺนํ มหาภูตานํ นิสฺสตฺตภาวทสฺสนตฺถํ ธมฺมเสนาปตินา ‘‘อฏฺฐิญฺจ ปฏิจฺจ นฺหารุญฺจ ปฏิจฺจ มํสญฺจ ปฏิจฺจ จมฺมญฺจ ปฏิจฺจ อากาโส ปริวาริโต รูปเนฺตฺวว สงฺขํ คจฺฉตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๐๖) จตฺตาโร โกฏฺฐาสา วุตฺตาฯ เตสุ ตํ ตํ อนฺตรานุสารินา ญาณหเตฺถน วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวา โย เอเตสุ ถทฺธภาโว วา ขรภาโว วา, อยํ ปถวีธาตูติ ปุริมนเยเนว ธาตุโย ปริคฺคเหตฺวา ปุนปฺปุนํ ปถวีธาตุ อาโปธาตูติ ธาตุมตฺตโต นิสฺสตฺตโต นิชฺชีวโต อาวชฺชิตพฺพํ มนสิกาตพฺพํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํฯ ตเสฺสวํ วายมมานสฺส นจิเรเนว ธาตุปฺปเภทาวภาสนปญฺญาปริคฺคหิโต สภาวธมฺมารมฺมณตฺตา อปฺปนํ อปฺปโตฺต อุปจารมโตฺต สมาธิ อุปฺปชฺชติฯ อยํ สงฺเขปโต อาคเต จตุธาตุววตฺถาเน ภาวนานโยฯ

๓๐๙. วิตฺถารโต อาคเต ปน เอวํ เวทิตโพฺพฯ อิทํ กมฺมฏฺฐานํ ภาเวตุกาเมน หิ นาติติกฺขปญฺญน โยคินา อาจริยสนฺติเก ทฺวาจตฺตาลีสาย อาการเรหิ วิตฺถารโต ธาตุโย อุคฺคณฺหิตฺวา วุตฺตปฺปกาเร เสนาสเน วิหรเนฺตน กตสพฺพกิเจฺจน รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน สสมฺภารสงฺเขปโต, สสมฺภารวิภตฺติโต, สลกฺขณสงฺเขปโต, สลกฺขณวิภตฺติโตติ เอวํ จตูหาการเรหิ กมฺมฏฺฐานํ ภาเวตพฺพํฯ

ตตฺถ กถํ ***สสมฺภารสงฺเขปโต ภาเวติ***? อิธ ภิกฺขุ วีสติยา โกฏฺฐาเสสุ ถทฺธาการํ ปถวีธาตูติ ววตฺถเปติฯ ทฺวาทสสุ โกฏฺฐาเสสุ ยูสคตํ อุทกสงฺขาตํ อาพนฺธนาการํ อาโปธาตูติ ววตฺถเปติฯ จตูสุ โกฏฺฐาเสสุ ปริปาจนกํ เตชํ เตโชธาตูติ ววตฺถเปติ ฯ ฉสุ โกฏฺฐาเสสุ วิตฺถมฺภนาการํ วาโยธาตูติ ววตฺถเปติฯ ตเสฺสวํ ววตฺถาปยโตเยว ธาตุโย ปากฏา โหนฺติฯ ตา ปุนปฺปุนํ อาวชฺชโต มนสิกโรโต วุตฺตนเยเนว อุปจารสมาธิ อุปฺปชฺชติฯ

๓๑๐. ยสฺส ปน เอวํ ภาวยโต กมฺมฏฺฐานํ น อิชฺฌติ, เตน **สสมฺภารวิภตฺติโต** ภาเวตพฺพํฯ กถํ? เตน หิ ภิกฺขุนา ยํ ตํ กายคตาสติกมฺมฏฺฐานนิเทฺทเส สตฺตธา อุคฺคหโกสลฺลํ ทสธา มนสิการโกสลฺลญฺจ วุตฺตํฯ ทฺวตฺตึสากาเร ตาว ตํ สพฺพํ อปริหาเปตฺวา ตจปญฺจกาทีนํ อนุโลมปฏิโลมโต วจสา สชฺฌายํ อาทึ กตฺวา สพฺพํ ตตฺถ วุตฺตวิธานํ กาตพฺพํฯ อยเมว หิ วิเสโส, ตตฺถ วณฺณสณฺฐานทิโสกาสปริเจฺฉทวเสน เกสาทโย มนสิกริตฺวาปิ ปฏิกฺกูลวเสน จิตฺตํ ฐเปตพฺพํ, อิธ ธาตุวเสนฯ ตสฺมา วณฺณาทิวเสน ปญฺจธา ปญฺจธา เกสาทโย มนสิกริตฺวา อวสาเน เอวํ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ

๓๑๑. อิเม **เกสา** นาม สีสกฏาหปลิเวฐนจเมฺม ชาตาฯ ตตฺถ ยถา วมฺมิกมตฺถเก ชาเตสุ กุณฺฐติเณสุ น วมฺมิกมตฺถโก ชานาติ มยิ กุณฺฐติณานิ ชาตานีติ, นปิ กุณฺฐติณานิ ชานนฺติ มยํ วมฺมิกมตฺถเก ชาตานีติ, เอวเมว น สีสกฏาหปลิเวฐนจมฺมํ ชานาติ มยิ เกสา ชาตาติ, นปิ เกสา ชานนฺติ มยํ สีสกฏาหเวฐนจเมฺม ชาตาติ, อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ เกสา นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๑๒. **โลมา** สรีรเวฐนจเมฺม ชาตาฯ ตตฺถ ยถา สุญฺญคามฏฺฐาเน ชาเตสุ ทพฺพติณเกสุ น สุญฺญคามฏฺฐานํ ชานาติ มยิ ทพฺพติณกานิ ชาตานีติ, นปิ ทพฺพติณกานิ ชานนฺติ มยํ สุญฺญคามฏฺฐาเน ชาตานีติ, เอวเมว น สรีรเวฐนจมฺมํ ชานาติ มยิ โลมา ชาตาติฯ นปิ โลมา ชานนฺติ มยํ สรีรเวฐนจเมฺม ชาตาติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ โลมา นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๑๓. **นขา** องฺคุลีนํ อเคฺคสุ ชาตาฯ ตตฺถ ยถา กุมารเกสุ ทณฺฑเกหิ มธุกฏฺฐิเก วิชฺฌิตฺวา กีฬเนฺตสุ น ทณฺฑกา ชานนฺติ อเมฺหสุ มธุกฏฺฐิกา ฐปิตาติ, นปิ มธุกฏฺฐิกา ชานนฺติ มยํ ทณฺฑเกสุ ฐปิตาติ, เอวเมว น องฺคุลิโย ชานนฺติ อมฺหากํ อเคฺคสุ นขา ชาตาติฯ นปิ นขา ชานนฺติ มยํ องฺคุลีนํ อเคฺคสุ ชาตาติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ นขา นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๑๔. **ทนฺตา** หนุกฏฺฐิเกสุ ชาตาฯ ตตฺถ ยถา วฑฺฒกีหิ ปาสาณอุทุกฺขลเกสุ เกนจิเทว สิเลสชาเตน พนฺธิตฺวา ฐปิตถเมฺภสุ น อุทุกฺขลา ชานนฺติ อเมฺหสุ ถมฺภา ฐิตาติฯ นปิ ถมฺภา ชานนฺติ มยํ อุทุกฺขเลสุ ฐิตาติ, เอวเมว น หนุกฏฺฐีนิ ชานนฺติ อเมฺหสุ ทนฺตา ชาตาติฯ นปิ ทนฺตา ชานนฺติ มยํ หนุกฏฺฐีสุ ชาตาติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ ทนฺตา นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๑๕. **ตโจ** สกลสรีรํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิโตฯ ตตฺถ ยถา อลฺลโคจมฺมปริโยนทฺธาย มหาวีณาย น มหาวีณา ชานาติ อหํ อลฺลโคจเมฺมน ปริโยนทฺธาติฯ นปิ อลฺลโคจมฺมํ ชานาติ มยา มหาวีณา ปริโยนทฺธาติ, เอวเมว น สรีรํ ชานาติ อหํ ตเจน ปริโยนทฺธนฺติฯ นปิ ตโจ ชานาติ มยา สรีรํ ปริโยนทฺธนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ ตโจ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๑๖. มํสํ อฏฺฐิสงฺฆาฏํ อนุลิมฺปิตฺวา ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา มหามตฺติกลิตฺตาย ภิตฺติยา น ภิตฺติ ชานาติ อหํ มหามตฺติกาย ลิตฺตาติฯ นปิ มหามตฺติกา ชานาติ มยา ภิตฺติ ลิตฺตาติ, เอวเมว น อฏฺฐิสงฺฆาโฏ ชานาติ อหํ นวเปสิสตปฺปเภเทน มํเสน ลิโตฺตติฯ นปิ มํสํ ชานาติ มยา อฏฺฐิสงฺฆาโฏ ลิโตฺตติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ มํสํ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๑๗. นฺหารุ สรีรพฺภนฺตเร อฏฺฐีนิ อาพนฺธมานา ฐิตาฯ ตตฺถ ยถา วลฺลีหิ วินเทฺธสุ กุฎฺฏทารูสุ น กุฎฺฏทารูนิ ชานนฺติ มยํ วลฺลีหิ วินทฺธานีติฯ นปิ วลฺลิโย ชานนฺติ อเมฺหหิ กุฎฺฏทารูนิ วินทฺธานีติ, เอวเมว น อฏฺฐีนิ ชานนฺติ มยํ นฺหารูหิ อาพทฺธานีติฯ นปิ นฺหารู ชานนฺติ อเมฺหหิ อฏฺฐีนิ อาพทฺธานีติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ นฺหารุ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๑๘. อฏฺฐีสุ ปณฺหิกฏฺฐิ โคปฺผกฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตํฯ โคปฺผกฏฺฐิ ชงฺฆฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตํฯ ชงฺฆฏฺฐิ อูรุฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตํฯ อูรุฏฺฐิ กฏิฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตํฯ กฏิฏฺฐิ ปิฏฺฐิกณฺฏกํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตํ, ปิฏฺฐิกณฺฏโก คีวฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิโตฯ คีวฏฺฐิ สีสฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตํฯ สีสฏฺฐิ คีวฏฺฐิเก ปติฏฺฐิตํฯ คีวฏฺฐิ ปิฏฺฐิกณฺฏเก ปติฏฺฐิตํฯ ปิฏฺฐิกณฺฏโก กฏิฏฺฐิมฺหิ ปติฏฺฐิโตฯ กฏิฏฺฐิ อูรุฏฺฐิเก ปติฏฺฐิตํฯ อูรุฏฺฐิ ชงฺฆฏฺฐิเก ปติฏฺฐิตํฯ ชงฺฆฏฺฐิ โคปฺผกฏฺฐิเก ปติฏฺฐิตํฯ โคปฺผกฏฺฐิ ปณฺหิกฏฺฐิเก ปติฏฺฐิตํฯ

ตตฺถ ยถา อิฏฺฐกทารุโคมยาทิสญฺจเยสุ น เหฏฺฐิมา เหฏฺฐิมา ชานนฺติ มยํ อุปริเม อุปริเม อุกฺขิปิตฺวา ฐิตาติฯ นปิ อุปริมา อุปริมา ชานนฺติ มยํ เหฏฺฐิเมสุ เหฏฺฐิเมสุ ปติฏฺฐิตาติ, เอวเมว น ปณฺหิกฏฺฐิ ชานาติ อหํ โคปฺผกฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตนฺติฯ น โคปฺผกฏฺฐิ ชานาติ อหํ ชงฺฆฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตนฺติฯ น ชงฺฆฏฺฐิ ชานาติ อหํ อูรุฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตนฺติฯ น อูรุฏฺฐิ ชานาติ อหํ กฏิฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตนฺติฯ น กฏิฏฺฐิ ชานาติ อหํ ปิฏฺฐิกณฺฏกํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตนฺติฯ น ปิฏฺฐิกณฺฏโก ชานาติ อหํ คีวฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตนฺติฯ น คีวฏฺฐิ ชานาติ อหํ สีสฏฺฐิํ อุกฺขิปิตฺวา ฐิตนฺติฯ น สีสฏฺฐิ ชานาติ อหํ คีวฏฺฐิมฺหิ ปติฏฺฐิตนฺติฯ น คีวฏฺฐิ ชานาติ อหํ ปิฏฺฐิกณฺฏเก ปติฏฺฐิตนฺติฯ น ปิฏฺฐิกณฺฏโก ชานาติ อหํ กฏิฏฺฐิมฺหิ ปติฏฺฐิโตติฯ น กฏิฏฺฐิ ชานาติ อหํ อูรุฏฺฐิมฺหิ ปติฏฺฐิตนฺติฯ น อูรุฏฺฐิ ชานาติ อหํ ชงฺฆฏฺฐิมฺหิ ปติฏฺฐิตนฺติฯ น ชงฺฆฏฺฐิ ชานาติ อหํ โคปฺผกฏฺฐิมฺหิ ปติฏฺฐิตนฺติฯ น โคปฺผกฏฺฐิ ชานาติ อหํ ปณฺหิกฏฺฐิมฺหิ ปติฏฺฐิตนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ อฏฺฐิ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๑๙. อฏฺฐิมิญฺชํ เตสํ เตสํ อฏฺฐีนํ อพฺภนฺตเร ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา เวฬุปพฺพาทีนํ อโนฺต ปกฺขิตฺตเสฺสทิตฺตเวตฺตคฺคาทีสุ น เวฬุปพฺพาทีนิ ชานนฺติ อเมฺหสุ เวตฺตคฺคาทีนิ ปกฺขิตฺตานีติฯ นปิ เวตฺตคฺคาทีนิ ชานนฺติ มยํ เวฬุปพฺพาทีสุ ฐิตานีติ, เอวเมว น อฏฺฐีนิ ชานนฺติ อมฺหากํ อโนฺต มิญฺชํ ฐิตนฺติฯ นาปิ มิญฺชํ ชานาติ อหํ อฏฺฐีนํ อโนฺต ฐิตนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ อฏฺฐิมิญฺชํ นาม อิมสฺมิํ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๒๐. วกฺกํ คลวาฏกโต นิกฺขเนฺตน เอกมูเลน โถกํ คนฺตฺวา ทฺวิธา ภิเนฺนน ถูลนฺหารุนา วินิพทฺธํ หุตฺวา หทยมํสํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา วณฺฏุปนิพเทฺธ อมฺพผลทฺวเย น วณฺฏํ ชานาติ มยา อมฺพผลทฺวยํ อุปนิพทฺธนฺติฯ นปิ อมฺพผลทฺวยํ ชานาติ อหํ วเณฺฏน อุปนิพทฺธนฺติ, เอวเมว น ถูลนฺหารุ ชานาติ มยา วกฺกํ อุปนิพทฺธนฺติฯ นปิ วกฺกํ ชานาติ อหํ ถูลนฺหารุนา อุ

ปนิพทฺธนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ วกฺกํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๒๑. หทยํ สรีรพฺภนฺตเร อุรฏฺฐิปญฺชรมชฺฌํ นิสฺสาย ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา ชิณฺณสนฺทมานิกปญฺชรํ นิสฺสาย ฐปิตาย มํสเปสิยา น สนฺทมานิกปญฺชรพฺภนฺตรํ ชานาติ มํ นิสฺสาย มํสเปสิ ฐิตาติฯ นปิ มํสเปสิ ชานาติ อหํ ชิณฺณสนฺทมานิกปญฺชรํ นิสฺสาย ฐิตาติ, เอวเมว น อุรฏฺฐิปญฺชรพฺภนฺตรํ ชานาติ มํ นิสฺสาย หทยํ ฐิตนฺติฯ นปิ หทยํ ชานาติ อหํ อุรฏฺฐิปญฺชรํ นิสฺสาย ฐิตนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ หทยํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๒๒. ยกนํ อโนฺตสรีเร ทฺวินฺนํ ถนานมพฺภนฺตเร ทกฺขิณปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา อุกฺขลิกปาลปสฺสมฺหิ ลเคฺค ยมกมํสปิเณฺฑ น อุกฺขลิกปาลปสฺสํ ชานาติ มยิ ยมกมํสปิโณฺฑ ลโคฺคติฯ นปิ ยมกมํสปิโณฺฑ ชานาติ อหํ อุกฺขลิกปาลปเสฺส ลโคฺคติ, เอวเมว น ถนานมพฺภนฺตเร ทกฺขิณปสฺสํ ชานาติ มํ นิสฺสาย ยกนํ ฐิตนฺติฯ นปิ ยกนํ ชานาติ อหํ ถนานมพฺภนฺตเร ทกฺขิณปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ ยกนํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๒๓. กิโลมเกสุ ปฏิจฺฉนฺนกิโลมกํ หทยญฺจ วกฺกญฺจ ปริวาเรตฺวา ฐิตํฯ อปฺปฏิจฺฉนฺนกิโลมกํ สกลสรีเร จมฺมสฺส เหฏฺฐโต มํสํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา ปิโลติกปลิเวฐิเต มํเส น มํสํ ชานาติ อหํ ปิโลติกาย ปลิเวฐิตนฺติฯ นปิ ปิโลติกา ชานาติ มยา มํสํ ปลิเวฐิตนฺติ, เอวเมว น วกฺกหทยานิ สกลสรีเร จ มํสํ ชานาติ อหํ กิโลมเกน ปฏิจฺฉนฺนนฺติฯ นปิ กิโลมกํ ชานาติ มยา วกฺกหทยานิ สกลสรีเร จ มํสํ ปฏิจฺฉนฺนนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ กิโลมกํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๒๔. ปิหกํ หทยสฺส วามปเสฺส อุทรปฏลสฺส มตฺถกปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา โกฏฺฐมตฺถกปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตาย โคมยปิณฺฑิยา น โกฏฺฐมตฺถกปสฺสํ ชานาติ โคมยปิณฺฑิ มํ นิสฺสาย ฐิตาติฯ นปิ โคมยปิณฺฑิ ชานาติ อหํ โกฏฺฐมตฺถกปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตาติ, เอวเมว น อุทรปฏลสฺส มตฺถกปสฺสํ ชานาติ ปิหกํ มํ นิสฺสาย ฐิตนฺติฯ นปิ ปิหกํ ชานาติ อหํ อุทรปฏลสฺส มตฺถกปสฺสํ นิสฺสาย ฐิตนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ ปิหกํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๒๕. ปปฺผาสํ สรีรพฺภนฺตเร ทฺวินฺนํ ถนานมนฺตเร หทยญฺจ ยกนญฺจ อุปริ ฉาเทตฺวา โอลมฺพนฺตํ ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา ชิณฺณโกฏฺฐพฺภนฺตเร ลมฺพมาเน สกุณกุลาวเก น ชิณฺณโกฏฺฐพฺภนฺตรํ ชานาติ มยิ สกุณกุลาวโก ลมฺพมาโน ฐิโตติฯ นปิ สกุณกุลาวโก ชานาติ อหํ ชิณฺณโกฏฺฐพฺภนฺตเร ลมฺพมาโน ฐิโตติ, เอวเมว น ตํ สรีรพฺภนฺตรํ ชานาติ มยิ ปปฺผาสํ ลมฺพมานํ ฐิตนฺติฯ นปิ ปปฺผาสํ ชานาติ อหํ เอวรูเป สรีรพฺภนฺตเร ลมฺพมานํ ฐิตนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ ปปฺผาสํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยโกฺก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุโญฺญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๒๖. อนฺตํ คลวาฏกกรีสมคฺคปริยเนฺต สรีรพฺภนฺตเร ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา โลหิตโทณิกาย โอภุชิตฺวา ฐปิเต ฉินฺนสีสธมฺมนิกเฬวเร น โลหิตโทณิ ชานาติ มยิ ธมฺมนิกเฬวรํ ฐิตนฺติฯ นปิ ธมฺมนิกเฬวรํ ชานาติ อหํ โลหิตโทณิยา ฐิตนฺติ, เอวเมว น สรีรพฺภนฺตรํ ชานาติ มยิ อนฺตํ ฐิตนฺติฯ นปิ อนฺตํ ชานาติ อหํ สรีรพฺภนฺตเร ฐิตนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ อนฺตํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๒๗. อนฺตคุณํ อนฺตนฺตเร เอกวีสติอนฺตโภเค พนฺธิตฺวา ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา ปาทปุญฺฉนรชฺชุมณฺฑลกํ สิเพฺพตฺวา ฐิเตสุ รชฺชุเกสุ น ปาทปุญฺฉนรชฺชุมณฺฑลกํ ชานาติ รชฺชุกา มํ สิพฺพิตฺวา ฐิตาติฯ นปิ รชฺชุกา ชานนฺติ มยํ ปาทปุญฺฉนรชฺชุมณฺฑลกํ สิพฺพิตฺวา ฐิตาติ, เอวเมว น อนฺตํ ชานาติ อนฺตคุณํ มํ อาพนฺธิตฺวา ฐิตนฺติฯ นปิ อนฺตคุณํ ชานาติ อหํ อนฺตํ อาพนฺธิตฺวา ฐิตนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ อนฺตคุณํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๒๘. อุทริยํ อุทเร ฐิตํ อสิตปีตขายิตสายิตํฯ ตตฺถ ยถา สุวานโทณิยํ ฐิเต สุวานวมถุมฺหิ น สุวานโทณิ ชานาติ มยิ สุวานวมถุ ฐิโตติฯ นปิ สุวานวมถุ ชานาติ อหํ สุวานโทณิยํ ฐิโตติ, เอวเมว น อุทรํ ชานาติ มยิ อุทริยํ ฐิตนฺติ ฯ นปิ อุทริยํ ชานาติ อหํ อุทเร ฐิตนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ อุทริยํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๒๙. กรีสํ ปกฺกาสยสงฺขาเต อฏฺฐงฺคุลเวฬุปพฺพสทิเส อนฺตปริโยสาเน ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา เวฬุปเพฺพ โอมทฺทิตฺวา ปกฺขิตฺตาย สณฺหปณฺฑุมตฺติกาย น เวฬุปพฺพํ ชานาติ มยิ ปณฺฑุมตฺติกา ฐิตาติฯ นปิ ปณฺฑุมตฺติกา ชานาติ อหํ เวฬุปเพฺพ ฐิตาติ, เอวเมว น ปกฺกาสโย ชานาติ มยิ กรีสํ ฐิตนฺติฯ นปิ กรีสํ ชานาติ อหํ ปกฺกาสเย ฐิตนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ กรีสํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๓๐. มตฺถลุงฺคํ สีสกฏาหพฺภนฺตเร ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา ปุราณลาพุกฏาเห ปกฺขิตฺตาย ปิฏฺฐปิณฺฑิยา น ลาพุกฏาหํ ชานาติ มยิ ปิฏฺฐปิณฺฑิ ฐิตาติฯ นปิ ปิฏฺฐปิณฺฑิ ชานาติ อหํ ลาพุกฏาเห ฐิตาติ, เอวเมว น สีสกฏาหพฺภนฺตรํ ชานาติ มยิ มตฺถลุงฺคํ ฐิตนฺติฯ นปิ มตฺถลุงฺคํ ชานาติ อหํ สีสกฏาหพฺภนฺตเร ฐิตนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ มตฺถลุงฺคํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสโตฺต ถโทฺธ ปถวีธาตูติฯ

๓๓๑. ปิเตฺตสุ อพทฺธปิตฺตํ ชีวิตินฺทฺริยปฏิพทฺธํ สกลสรีรํ พฺยาเปตฺวา ฐิตํฯ พทฺธปิตฺตํ ปิตฺตโกสเก ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา ปูวํ พฺยาเปตฺวา ฐิเต เตเล น ปูวํ ชานาติ เตลํ มํ พฺยาเปตฺวา ฐิตนฺติฯ นปิ เตลํ ชานาติ อหํ ปูวํ พฺยาเปตฺวา ฐิตนฺติ, เอวเมว น สรีรํ ชานาติ อพทฺธปิตฺตํ มํ พฺยาเปตฺวา ฐิตนฺติฯ นปิ อพทฺธปิตฺตํ ชานาติ อหํ สรีรํ พฺยาเปตฺวา ฐิตนฺติฯ ยถา วโสฺสทเกน ปุเณฺณ โกสาตกิโกสเก น โกสาตกิโกสโก ชานาติ มยิ วโสฺสทกํ ฐิตนฺติฯ นปิ วโสฺสทกํ ชานาติ อหํ โกสาตกิโกสเก ฐิตนฺติ, เอวเมว น ปิตฺตโกสโก ชานาติ มยิ พทฺธปิตฺตํ ฐิตนฺติฯ นปิ พทฺธปิตฺตํ ชานาติ อหํ ปิตฺตโกสเก ฐิตนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมา ฯ อิติ ปิตฺตํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสโตฺต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

๓๓๒. เสมฺหํ เอกปตฺถปูรปฺปมาณํ อุทรปฏเล ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา อุปริ สญฺชาตเผณปฏล าย จนฺทนิกาย น จนฺทนิกา ชานาติ มยิ เผณปฏลํ ฐิตนฺติฯ นปิ เผณปฏลํ ชานาติ อหํ จนฺทนิ กาย ฐิตนฺติ, เอวเมว น อุทรปฏลํ ชานาติ มยิ เสมฺหํ ฐิตนฺติฯ นปิ เสมฺหํ ชานาติ อหํ อุทร ปฏเล ฐิตนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ เสมฺหํ นาม อิมสฺมึ ส รีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสโตฺต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

๓๓๓. ปุโพฺพ อนิพโทฺธกาโส ยตฺถ ยเตฺถว ขาณุกณฺฏกปฺปหรณอคฺคิชาลาทีหิ อภิหเต สรีรปฺปเทเส โลหิตํ สณฺฐหิตฺวา ปจฺจติ, คณฺฑปีฬกาทโย วา อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ ตตฺถ ติฏฺฐติฯ ตตฺถ ยถา ผรสุปฺปหาราทิวเสน ปคฺฆริตนิยฺยาเส รุเกฺข น รุกฺขสฺส ปหาราทิปฺปเทสา ชานนฺติ อเมฺหสุ นิยฺยาโส ฐิโตติ, นปิ นิยฺยาโส ชานาติ อหํ รุกฺขสฺส ปหาราทิปฺปเทเสสุ ฐิโตติ, เอว เมว น สรีรสฺส ขาณุกณฺฏกาทีหิ อภิหตปฺปเทสา ชานนฺติ อเมฺหสุ ปุโพฺพ ฐิโตติฯ นปิ ปุโพฺพ ชานาติ อหํ เตสุ ปเทเสสุ ฐิโตติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ ปุ โพฺพ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสโตฺต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

๓๓๔. โลหิเตสุ สํสรณโลหิตํ ปิตฺตํ วิย สกลสรีรํ พฺยาเปตฺวา ฐิตํฯ สนฺนิจิตโลหิตํ ยกน ฏฺฐานสฺส เหฏฺฐาภาคํ ปูเรตฺวา เอกปตฺถปูรมตฺตํ วกฺกหทยยกนปปฺผาสานิ เตเมนฺตํ ฐิตํฯ ตตฺถ สํสรณโลหิเต อพทฺธปิตฺตสทิโสว วินิจฺฉโยฯ อิตรํ ปน ยถา ชชฺชรกปาเล โอวเฏฺฐ อุทเก เหฏฺฐา เลฑฺฑุขณฺฑาทีนิ เตมยมาเน น เลฑฺฑุขณฺฑาทีนิ ชานนฺติ มยํ อุทเกน เตมิยมานา ติฯ นปิ อุทกํ ชานาติ อหํ เลฑฺฑุขณฺฑาทีนิ เตเมมีติ, เอวเมว น ยกนสฺส เหฏฺฐาภาคฏฺฐานํ วกฺกาทีนิ วา ชานนฺติ มยิ โลหิตํ ฐิตํ อเมฺห วา เตมยมานํ ฐิตนฺติฯ นปิ โลหิตํ ชานาติ อหํ ยกนสฺส เหฏฺฐาภาคํ ปูเรตฺวา วกฺกาทีนิ เตมยมานํ ฐิตนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณ รหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ โลหิตํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสโตฺต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

๓๓๕. เสโท อคฺคิสนฺตาปาทิกาเลสุ เกสโลมกูปวิวรานิ ปูเรตฺวา ติฏฺฐติ เจว ปคฺฆรติ จฯ ตตฺถ ยถา อุทกา อพฺพูฬฺหมเตฺตสุ ภิสมุฬาลกุมุทนาฬกลาเปสุ น ภิสาทิกลาปวิวรานิ ชานนฺ ติ อเมฺหหิ อุทกํ ปคฺฆรตีติฯ นปิ ภิสาทิกลาปวิวเรหิ ปคฺฆรนฺตํ อุทกํ ชานาติ อหํ ภิสาทิกลาป วิวเรหิ ปคฺฆรามีติ, เอวเมว น เกสโลมกูปวิวรานิ ชานนฺติ อเมฺหหิ เสโท ปคฺฆรตีติฯ นปิ เสโท ชานาติ อหํ เกสโลมกูปวิวเรหิ ปคฺฆรามีติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ เสโท นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสโตฺต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

๓๓๖. เมโท ถูลสฺส สกลสรีรํ ผริตฺวา กิสสฺส ชงฺฆมํสาทีนิ นิสฺสาย ฐิโต ปตฺถินฺนสิ เนโหฯ ตตฺถ ยถา หลิทฺทิปิโลติกปฏิจฺฉเนฺน มํสปุเญฺช น มํสปุโญฺช ชานาติ มํ นิสฺสาย หลิทฺ ทิปิโลติกา ฐิตาติฯ นปิ หลิทฺทิปิโลติกา ชานาติ อหํ มํสปุญฺชํ นิสฺสาย ฐิตาติ, เอวเมว น สกลสรีเร ชงฺฆาทีสุ วา มํสํ ชานาติ มํ นิสฺสาย เมโท ฐิโตติฯ นปิ เมโท ชานาติ อหํ สกลสรีเร ชงฺฆาทีสุ วา มํสํ นิสฺสาย ฐิโตติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ เมโท นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสโตฺต ปตฺถินฺนยูโส อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

๓๓๗. อสฺสุ ยทา สญฺชายติ ตทา อกฺขิกูปเก ปูเรตฺวา ติฏฺฐติ วา ปคฺฆรติ วาฯ ตตฺถ ยถา อุทกปฺเณณสุ ตรุณตาลฏฺฐิกูปเกสุ น ตรุณตาลฏฺฐิกูปกา ชานนฺติ อเมฺหสุ อุทกํ ฐิตนฺติฯ นปิ ตรุณตาลฏฺฐิกูปเกสุ อุทกํ ชานาติ อหํ ตรุณตาลฏฺฐิกูปเกสุ ฐิตนฺติ, เอวเมว น อกฺขิกูปกา ชานนฺติ อเมฺหสุ อสฺสุ ฐิตนฺติฯ นปิ อสฺสุ ชานาติ อหํ อกฺขิกูปเกสุ ฐิตนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ อสฺสุ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

๓๓๘. วสา อคฺคิสนฺตาปาทิกาเล หตฺถตลหตฺถปิฏฺฐิปาทตลปาทปิฏฺฐิ นาสาปุฏนลาฏอํสกูเฏสุ ฐิตวิลีนเสฺนโหฯ ตตฺถ ยถา ปกฺขิตฺตเตเล อาจาเม น อาจาโม ชานาติ มํ เตลํ อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิตนฺติฯ นปิ เตลํ ชานาติ อหํ อาจามํ อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิตนฺติ, เอวเมว น หตฺถตลาทิปฺปเทโส ชานาติ มํ วสา อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิตาติฯ นปิ วสา ชานาติ อหํ หตฺถตลาทิปฺปเทสํ อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิตาติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ วสา นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

๓๓๙. เขโฬ ตถารูเป เขฬุปฺปตฺติปจฺจเย สติ อุโภหิ กโปลปเสฺสหิ โอโรหิตฺวา ชิวฺหาตเล ติฏฺฐติฯ ตตฺถ ยถา อโพฺพจฺฉินฺนอุทกนิสฺสเนฺท นทีตีรกูปเก น กูปตลํ ชานาติ มยิ อุทกํ สนฺติฏฺฐตีติฯ นปิ อุทกํ ชานาติ อหํ กูปตเล สนฺติฏฺฐามีติ, เอวเมว น ชิวฺหาตลํ ชานาติ มยิ อุโภหิ กโปลปเสฺสหิ โอโรหิตฺวา เขโฬ ฐิโตติฯ นปิ เขโฬ ชานาติ อหํ อุโภหิ กโปลปเสฺสหิ โอโรหิตฺวา ชิวฺหาตเล ฐิโตติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ เขโฬ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

๓๔๐. สิงฺฆาณิกา ยทา สญฺชายติ, ตทา นาสาปุเฏ ปูเรตฺวา ติฏฺฐติ วา ปคฺฆรติ วาฯ ตตฺถ ยถา ปูติทธิภริตาย สิปฺปิกาย น สิปฺปิกา ชานาติ มยิ ปูติทธิ ฐิตนฺติฯ นปิ ปูติทธิ ชานาติ อหํ สิปฺปิกาย ฐิตนฺติ, เอวเมว น นาสาปุฏา ชานนฺติ อเมฺหสุ สิงฺฆาณิกา ฐิตาติฯ นปิ สิงฺฆาณิกา ชานาติ อหํ นาสาปุเฏสุ ฐิตาติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ สิงฺฆาณิกา นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

๓๔๑. ลสิกา อฏฺฐิกสนฺธีนํ อพฺภญฺชนกิจฺจํ สาธยมานา อสีติสตสนฺธีสุ ฐิตาฯ ตตฺถ ยถา เตลพฺภญฺชิเต อเกฺข น อโกฺข ชานาติ มํ เตลํ อพฺภญฺชิตฺวา ฐิตนฺติฯ นปิ เตลํ ชานาติ อหํ อกฺขํ อพฺภญฺชิตฺวา ฐิตนฺติ, เอวเมว น อสีติสตสนฺธโย ชานนฺติ ลสิกา อเมฺห อพฺภญฺชิตฺวา ฐิตาติฯ นปิ ลสิกา ชานาติ อหํ อสีติสตสนฺธโย อพฺภญฺชิตฺวา ฐิตาติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ ลสิกา นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

๓๔๒. มุตฺตํ วตฺถิสฺส อพฺภนฺตเร ฐิตํฯ ตตฺถ ยถา จนฺทนิกาย ปกฺขิเตฺต อมุเข รวณฆเฏ น รวณฆโฏ ชานาติ มยิ จนฺทนิการโส ฐิโตติฯ นปิ จนฺทนิการโส ชานาติ อหํ รวณฆเฏ ฐิโตติ, เอวเมว น วตฺถิ ชานาติ มยิ มุตฺตํ ฐิตนฺติฯ นปิ มุตฺตํ ชานาติ อหํ วตฺถิมฺหิ ฐิตนฺติฯ อญฺญมญฺญํ อาโภคปจฺจเวกฺขณรหิตา เอเต ธมฺมาฯ อิติ มุตฺตํ นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ยูสภูโต อาพนฺธนากาโร อาโปธาตูติฯ

๓๔๓. เอวํ เกสาทีสุ มนสิการํ ปวเตฺตตฺวา เยน สนฺตปฺปติ, อยํ อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ปริปาจนากาโร เตโชธาตูติ, เยน ชีรียติ, เยน ปริฑยฺหติ, เยน อสิตปีตขายิตสายิตํ สมฺมา ปริณามํ คจฺฉติ, อยํ อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต ปริปาจนากาโร เตโชธาตูติ เอวํ เตโชโกฏฺฐาเสสุ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ

๓๔๔. ตโต อุทฺธงฺคเม วาเต อุทฺธงฺคมวเสน ปริคฺคเหตฺวา อโธคเม อโธคมวเสน, กุจฺฉิสเย กุจฺฉิสยวเสน, โกฏฺฐาสเย โกฏฺฐาสยวเสน, องฺคมงฺคานุสาริมฺหิ องฺคมงฺคานุสาริวเสน, อสฺสาสปสฺสาเส อสฺสาสปสฺสาสวเสน ปริคฺคเหตฺวา อุทฺธงฺคมา วาตา นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต วิตฺถมฺภนากาโร วาโยธาตูติ, อโธคมา วาตา นาม, กุจฺฉิสยา วาตา นาม, โกฏฺฐาสยา วาตา นาม, องฺคมงฺคานุสาริโน วาตา นาม, อสฺสาสปสฺสาสา วาตา นาม อิมสฺมึ สรีเร ปาฏิเยกฺโก โกฏฺฐาโส อเจตโน อพฺยากโต สุญฺโญ นิสฺสตฺโต วิตฺถมฺภนากาโร วาโยธาตูติ เอวํ วาโยโกฏฺฐาเสสุ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพฯ ตเสฺสวํ ปวตฺตมนสิการสฺส ธาตุโย ปากฏา โหนฺติฯ ตา ปุนปฺปุนํ อาวชฺชโต มนสิกโรโต วุตฺตนเยเนว อุปจารสมาธิ อุปฺปชฺชติฯ

๓๔๕. ยสฺส ปน เอวํ ภาวยโต กมฺมฏฺฐานํ น อิชฺฌติ, เตน สลกฺขณสเงฺขปโต ภาเวตพฺพํฯ กถํ? วีสติยา โกฏฺฐาเสสุ ถทฺธลกฺขณํ ปถวีธาตูติ ววตฺถเปตพฺพํฯ ตเตฺถว อาพนฺธนลกฺขณํ อาโปธาตูติฯ ปริปาจนลกฺขณํ เตโชธาตูติฯ วิตฺถมฺภนลกฺขณํ วาโยธาตูติฯ

ทฺวาทสสุ โกฏฺฐาเสสุ อาพนฺธนลกฺขณํ อาโปธาตูติ ววตฺถเปตพฺพํฯ ตเตฺถว ปริปาจนลกฺขณํ เตโชธาตูติฯ วิตฺถมฺภนลกฺขณํ วาโยธาตูติฯ ถทฺธลกฺขณํ ปถวีธาตูติฯ

จตูสุ โกฏฺฐาเสสุ ปริปาจนลกฺขณํ เตโชธาตูติ ววตฺถเปตพฺพํฯ เตน อวินิภุตฺตํ วิตฺถมฺภนลกฺขณํ วาโยธาตูติฯ ถทฺธลกฺขณํ ปถวีธาตูติฯ อาพนฺธนลกฺขณํ อาโปธาตูติฯ

ฉสุ โกฏฺฐาเสสุ วิตฺถมฺภนลกฺขณํ วาโยธาตูติ ววตฺถเปตพฺพํฯ ตเตฺถว ถทฺธลกฺขณํ ปถวีธาตูติฯ อาพนฺธนลกฺขณํ อาโปธาตูติฯ ปริปาจนลกฺขณํ เตโชธาตูติฯ ตเสฺสวํ ววตฺถาปยโต ธาตุโย ปากฏา โหนฺติฯ ตา ปุนปฺปุนํ อาวชฺชโต มนสิกโรโต วุตฺตนเยเนว อุปจารสมาธิ อุปฺปชฺชติฯ

๓๔๖. ยสฺส ปน เอวมฺปิ ภาวยโต กมฺมฏฺฐานํ น อิชฺฌติ, เตน สลกฺขณวิภตฺติโต ภาเวตพฺพํฯ กถํ? ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เกสาทโย ปริคฺคเหตฺวา เกสมฺหิ ถทฺธลกฺขณํ ปถวีธาตูติ ววตฺถเปตพฺพํฯ ตเตฺถว อาพนฺธนลกฺขณํ อาโปธาตูติฯ ปริปาจนลกฺขณํ เตโชธาตูติฯ วิตฺถมฺภนลกฺขณํ วาโยธาตูติฯ เอวํ สพฺพโกฏฺฐาเสสุ เอเกกสฺมึ โกฏฺฐาเส จตโสฺส จตโสฺส ธาตุโย ววตฺถเปตพฺพาฯ ตเสฺสวํ ววตฺถาปยโต ธาตุโย ปากฏา โหนฺติฯ ตา ปุนปฺปุนํ อาวชฺชโต มนสิกโรโต วุตฺตนเยเนว อุปจารสมาธิ อุปฺปชฺชติฯ

อปิจ โข ปน วจนตฺถโต, กลาปโต, จุณฺณโต, ลกฺขณาทิโต, สมุฏฺฐานโต, นานเตฺตกตฺตโต, วินิโพฺภคาวินิโพฺภคโต, สภาควิสภาคโต, อชฺฌตฺติกพาหิรวิเสสโต, สงฺคหโต, ปจฺจยโต, อสมนฺนาหารโต, ปจฺจยวิภาคโตติ อิเมหิปิ อากาเรหิ ธาตุโย มนสิกาตพฺพาฯ

๓๔๗. ตตฺถ **วจนตฺถโต** มนสิกโรเนฺตน ปตฺถฏตฺตา ปถวีฯ อโปฺปติ อาปิยติ อปฺปายตีติ วา อาโปฯ เตชตีติ เตโชฯ วายตีติ วาโยฯ อวิเสเสน ปน สลกฺขณธารณโต ทุกฺขาทานโต ทุกฺขาธานโต จ ธาตูติฯ เอวํ วิเสสสามญฺญวเสน วจนตฺถโต มนสิกาตพฺพาฯ

๓๔๘. **กลาปโต**ติ ยา อยํ เกสา โลมาติอาทินา นเยน วีสติยา อากาเรหิ ปถวีธาตุ, ปิตฺตํ เสมฺหนฺติ จ อาทินา นเยน ทฺวาทสหากาเรหิ อาโปธาตุ นิทฺทิฏฺฐา, ตตฺถ ยสฺมา –

> วโณฺณ คโนฺธ รโส โอชา, จตโสฺส จาปิ ธาตุโย;
> อฏฺฐธมฺมสโมธานา, โหติ เกสาติ สมฺมุติ;
> เตสํเยว วินิโพฺภคา, นตฺถิ เกสาติ สมฺมุติฯ

ตสฺมา เกสาปิ อฏฺฐธมฺมกลาปมตฺตเมวฯ ตถา โลมาทโยติฯ โย ปเนตฺถ กมฺมสมุฏฺฐาโน โกฏฺฐาโส, โส ชีวิตินฺทฺริเยน จ ภาเวน จ สทฺธึ ทสธมฺมกลาโปปิ โหติฯ อุสฺสทวเสน ปน ปถวีธาตุ อาโปธาตูติ สงฺขํ คโตฯ เอวํ กลาปโต มนสิกาตพฺพาฯ

๓๔๙. **จุณฺณโต**ติ อิมสฺมึ หิ สรีเร มชฺฌิเมน ปมาเณน ปริคฺคยฺหมานานา ปรมาณุเภทสญฺจุณฺณา สุขุมรชภูตา **ปถวีธาตุ** โทณมตฺตา สิยาฯ สา ตโต อุปฑฺฒปฺปมาณาย อาโปธาตุยา สงฺคหิตา, เตโชธาตุยา อนุปาลิตา วาโยธาตุยา วิตฺถมฺภิตา น วิกิรียติ น วิทฺธํสียติ, อวิกิริยมานา อวิทฺธํสียมานา อเนกวิธํ อิตฺถิปุริสลิงฺคาทิภาววิกปฺปํ อุปคจฺฉติ, อณุถูลทีฆรสฺสถิรกถินาทิภาวญฺจ ปกาเสติฯ

ยูสคตา อาพนฺธนาการภูตา ปเนตฺถ **อาโปธาตุ** ปถวีปติฏฺฐิตา เตชานุปาลิตา วาโยวิตฺถมฺภิตา น ปคฺฆรติ น ปริสฺสวติ, อปคฺฆรมานา อปริสฺสวมานา ปีณิตปีณิตภาวํ ทเสฺสติฯ

อสิตปีตาทิปาจกา เจตฺถ อุสฺมาการภูตา อุณฺหตฺตลกฺขณา **เตโชธาตุ** ปถวีปติฏฺฐิตา อาโปสงฺคหิตา วาโยวิตฺถมฺภิตา อิมํ กายํ ปริปาเจติ, วณฺณสมฺปตฺติญฺจสฺส อาวหติฯ ตาย จ ปน ปริปาจิโต อยํ กาโย น ปูติภาวํ ทเสฺสติฯ

องฺคมงฺคานุสฏา เจตฺถ สมุทีรณวิตฺถมฺภนลกฺขณา **วาโยธาตุ** ปถวีปติฏฺฐิตา อาโปสงฺคหิตา เตชานุปาลิตา อิมํ กายํ วิตฺถเมฺภติฯ ตาย จ ปน วิตฺถมฺภิโต อยํ กาโย น ปริปตติ, อุชุกํ สณฺฐาติฯ อปราย วาโยธาตุยา สมพฺภาหโต คมนฏฺฐานนิสชฺชาสยนอิริยาปเถสุ วิญฺญตฺตึ ทเสฺสติ, สมิเญฺชติ, สมฺปสาเรติ, หตฺถปาทํ ลาเฬติฯ เอวเมตํ อิตฺถิปุริสาทิภาเวน พาลชนวญฺจนํ มายารูปสทิสํ ธาตุยนฺตํ ปวตฺตตีติ เอวํ จุณฺณโต มนสิกาตพฺพาฯ

๓๕๐. **ลกฺขณาทิโต**ติ ปถวีธาตุ กึ ลกฺขณา, กึ รสา, กึ ปจฺจุปฏฺฐานาติ เอวํ จตโสฺสปิ ธาตุโย อาวเชฺชตฺวา **ปถวีธาตุ** กกฺขฬตฺตลกฺขณา, ปติฏฺฐานรสา, สมฺปฏิจฺฉนปจฺจุปฏฺฐานาฯ **อาโปธาตุ** ปคฺฆรณลกฺขณา, พฺรูหนรสา, สงฺคหปจฺจุปฏฺฐานาฯ **เตโชธาตุ** อุณฺหตฺตลกฺขณา, ปริปาจนรสา, มทฺทวานุปฺปทานปจฺจุปฏฺฐานาฯ **วาโยธาตุ** วิตฺถมฺภนลกฺขณา, สมุทีรณรสาฯ อภินีหารปจฺจุปฏฺฐานาติ เอวํ ลกฺขณาทิโต มนสิกาตพฺพาฯ

๓๕๑. **สมุฏฺฐานโต**ติ เย อิเม ปถวีธาตุอาทีนํ วิตฺถารโต ทสฺสนวเสน เกสาทโย ทฺวาจตฺตาลีส โกฏฺฐาสา ทสฺสิตาฯ เตสุ อุทริยํ กรีสํ ปุโพฺพ มุตฺตนฺติ อิเม จตฺตาโร โกฏฺฐาสา **อุตุสมุฏฺฐานาว**ฯ อสฺสุ เสโท เขโฬ สิงฺฆาณิกาติ อิเม จตฺตาโร **อุตุจิตฺตสมุฏฺฐานา**ฯ อสิตาทิป

ริปาจโก เตโช **กมฺมสมุฏฺฐาโนว**ฯ อสฺสาสปสฺสาสา จิตฺตสมุฏฺฐานาวฯ อวเสสา สเพฺพปิ **จตุสมุฏฺฐานา**ติ เอวํ สมุฏฺฐานโต มนสิกาตพฺพาฯ

๓๕๒. **นานเตฺตกตฺตโต**ติ สพฺพาสมฺปิ ธาตูนํ สลกฺขณาทิโต นานตฺตํฯ อญฺญาเนว หิ ปถวีธาตุยา ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานานิฯ อญฺญานิ อาโปธาตุอาทีนํฯ เอวํ ลกฺขณาทิวเสน ปน กมฺมสมุฏฺฐานาทิวเสน จ นานตฺตภูตานมฺปิ เอตาสํ รูปมหาภูตธาตุธมฺมอนิจฺจาทิวเสน เอกตฺตํ โหติฯ สพฺพาปิ หิ ธาตุโย รุปฺปนลกฺขณํ อนตีตตฺตา **รูปานิ**ฯ มหนฺตปาตุภาวาทีหิ การเณหิ **มหาภูตานิ**ฯ

มหนฺตปาตุภาวาทีหีติ เอตา หิ ธาตุโย มหนฺตปาตุภาวโต, มหาภูตสามญฺญโต, มหาปริหารโต, มหาวิการโต, มหตฺตา ภูตตฺตา จาติ อิเมหิ การเณหิ มหาภูตานีติ วุจฺจนฺติฯ

ตตฺถ **มหนฺตปาตุภาวโต**ติ เอตานิ หิ อนุปาทินฺนสนฺตาเนปิ อุปาทินฺนสนฺตาเนปิ มหนฺตานิ ปาตุภูตานิฯ เตสํ อนุปาทินฺนสนฺตาเน –

ทฺเว สตสหสฺสานิ, จตฺตาริ นหุตานิ จ;
เอตฺตกํ พหลตฺเตน, สงฺขาตายํ วสุนฺธราติฯ –

อาทินา นเยน มหนฺตปาตุภาวตา พุทฺธานุสฺสตินิเทฺทเส วุตฺตาวฯ

อุปาทินฺนสนฺตาเนปิ มจฺฉกจฺฉปเทวทานวาทิสรีรวเสน มหนฺตาเนว ปาตุภูตานิฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘สนฺติ, ภิกฺขเว, มหาสมุเทฺท โยชนสติกาปิ อตฺตภาวา’’ติอาทิฯ

มหาภูตสามญฺญโตติ เอตานิ หิ ยถา มายากาโร อมณึเยว อุทกํ มณึ กตฺวา ทเสฺสติ, อสุวณฺณํเยว เลฑฺฑุํ สุวณฺณํ กตฺวา ทเสฺสติฯ

ยถา จ สยํ เนว ยโกฺข น ยกฺขี สมาโน ยกฺขภาวมฺปิ ยกฺขิภาวมฺปิ ทเสฺสติ, เอวเมว สยํ อนีลาเนว หุตฺวา นีลํ อุปาทารูปํ ทเสฺสนฺติ, อปีตานิ อโลหิตานิ อโนทาตาเนว หุตฺวา โอทาตํ อุปาทารูปํ ทเสฺสนฺตีติ มายาการมหาภูตสามญฺญโต มหาภูตานิฯ

ยถา จ ยกฺขาทีนิ มหาภูตานิ ยํ คณฺหนฺติ, เนว เนสํ ตสฺส อโนฺต น พหิ ฐานํ อุปลพฺภติ, น จ ตํ นิสฺสาย น ติฏฺฐนฺติ, เอวเมว ตานิปิ เนว อญฺญมญฺญสฺส อโนฺต น พหิ ฐิตานิ หุตฺวา อุปลพฺภนฺติ, น จ อญฺญมญฺญํ นิสฺสาย น ติฏฺฐนฺตีติ อจิเนฺตยฺยฏฺฐานตาย ยกฺขาทิมหาภูตสามญฺญโตปิ มหาภูตานิฯ ยถา จ ยกฺขินีสงฺขาตานิ มหาภูตานิ มนาเปหิ วณฺณสณฺฐานวิเกฺขเปหิ อตฺตโน ภยานกภาวํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา สเตฺต วเญฺจนฺติ, เอวเมว เอตานิปิ อิตฺถิปุริสสรีราทีสุ มนาเปน ฉวิวเณฺณน มนาเปน อตฺตโน องฺคปจฺจงฺคสณฺฐาเนน มนาเปน จ หตฺถปาทงฺคุลิภมุกวิเกฺขเปน อตฺตโน กกฺขฬตฺตาทิเภทํ สรสลกฺขณํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา พาลชนํ วเญฺจนฺติ, อตฺตโน สภาวํ ทฏฺฐุํ น เทนฺตีติ วญฺจกเตฺตน ยกฺขินีมหาภูตสามญฺญโตปิ มหาภูตานิฯ

มหาปริหารโตติ มหเนฺตหิ ปจฺจเยหิ ปริหริตพฺพโตฯ เอตานิ หิ ทิวเส ทิวเส อุปเนตพฺพตฺตา มหเนฺตหิ ฆาสจฺฉาทนาทีหิ ภูตานิ ปวตฺตานีติ มหาภูตานิฯ มหาปริหารานิ วา ภูตานีติปิ มหาภูตานิฯ

มหาวิการโตติ เอตานิ หิ อนุปาทินฺนานิปิ อุปาทินฺนานิปิ มหาวิการานิ โหนฺติฯ ตตฺถ อนุปาทินฺนานํ กปฺปวุฏฺฐาเน วิการมหตฺตํ ปากฏํ โหติฯ อุปาทินฺนานํ ธาตุโกฺขภกาเลฯ ตถา หิ –

ภูมิโต วุฏฺฐิตา ยาว, พฺรหฺมโลกา วิธาวติ;
อจฺจิ อจฺจิมโต โลเก, ฑยฺหมานมฺหิ เตชสาฯ

โกฏิสตสหเสฺสกํ, จกฺกวาฬํ วิลียติ;
กุปิเตน ยทา โลโก, สลิเลน วินสฺสติฯ

โกฏิสตสหเสฺสกํ, จกฺกวาฬํ วิกีรติ;
วาโยธาตุปฺปโกเปน, ยทา โลโก วินสฺสติฯ

ปตฺถทฺโธ ภวติ กาโย, ทฏฺโฐ กฏฺฐมุเขน วา;
ปถวีธาตุปฺปโกเปน, โหติ กฏฺฐมุเขว โสฯ

ปูติโย ภวติ กาโย, ทฏฺโฐ ปูติมุเขน วา;
อาโปธาตุปฺปโกเปน, โหติ ปูติมุเขว โสฯ

สนฺตตฺโต ภวติ กาโย, ทฏฺโฐ อคฺคิมุเขน วา;
เตโชธาตุปฺปโกเปน, โหติ อคฺคิมุเขว โสฯ

สญฺฉินฺโน ภวติ กาโย, ทฏฺโฐ สตฺถมุเขน วา;
วาโยธาตุปฺปโกเปน, โหติ สตฺถมุเขว โสฯ

อิติ มหาวิการานิ ภูตานีติ มหาภูตานิฯ

มหนฺตา ภูตตฺตา จาติ เอตานิ หิ มหนฺตานิ มหตา วายาเมน ปริคฺคเหตพฺพตฺตา ภูตานิ วิชฺชมานตฺตาติ มหนฺตา ภูตตฺตา จ มหาภูตานิฯ

เอวํ สพฺพาเปตา ธาตุโย มหนฺตปาตุภาวาทีหิ การเณหิ มหาภูตานิฯ

สลกฺขณธารณโต ปน ทุกฺขาทานโต จ ทุกฺขาธานโต จ สพฺพาปิ ธาตุลกฺขณํ อนตีตตฺตา **ธาตุโย**ฯ สลกฺขณธารเณน จ อตฺตโน ขณานุรูปธารเณน จ **ธมฺมา**ฯ ขยเฏฺฐน **อนิจฺจา**ฯ ภยเฏฺฐน **ทุกฺขา**ฯ อสารกเฏฺฐน **อนตฺตา**ฯ

อิติ สพฺพาสมฺปิ รูปมหาภูตธาตุธมฺมอนิจฺจาทิวเสน เอกตฺตนฺติ เอวํ นานเตฺตกตฺตโต มนสิกาตพฺพาฯ

๓๕๓. **วินิโพฺภคาวินิโพฺภคโต**ติ สหุปฺปนฺนาว เอตา เอเกกสฺมิํ สพฺพปริยนฺติเม สุทฺธฏฺฐกาทิกลาเปปิ ปเทเสน อวินิพฺภุตฺตาฯ ลกฺขเณน ปน วินิพฺภุตฺตาติ เอวํ วินิโพฺภคาวินิโพฺภคโต มนสิกาตพฺพาฯ

๓๕๔. **สภาควิสภาคโต**ติ เอวํ อวินิพฺภุตฺตาสุ จาปิ เอตาสุ ปุริมา เทฺว ครุกตฺตา สภาคาฯ ตถา ปจฺฉิมา ลหุกตฺตาฯ ปุริมา ปน ปจฺฉิมาหิ ปจฺฉิมา จ ปุริมาหิ วิสภาคาติ เอวํ สภาควิ

สภาคโต มนสิกาตพฺพาฯ

๓๕๕. **อชฺฌตฺติกพาหิรวิเสสโต**ติ อชฺฌตฺติกา ธาตุโย วิญฺญาณวตฺถุวิญฺญตฺติอินฺทฺริยานํ นิสฺสยา โหนฺติ, สอิริยาปถา, จตุสมุฏฺฐานาฯ พาหิรา วุตฺตวิปรีตปฺปการาติ เอวํ อชฺฌตฺติกพาหิรวิเสสโต มนสิกาตพฺพาฯ

๓๕๖. **สงฺคหโต**ติ กมฺมสมุฏฺฐานา ปถวีธาตุ กมฺมสมุฏฺฐานาหิ อิตราหิ เอกสงฺคหา โหติ สมุฏฺฐานนานตฺตาภาวโต ฯ ตถา จิตฺตาทิสมุฏฺฐานา จิตฺตาทิสมุฏฺฐานาหีติ เอวํ สงฺคหโต มนสิกาตพฺพาฯ

๓๕๗. **ปจฺจยโต**ติ ปถวีธาตุ อาโปสงฺคหิตา เตโชอนุปาลิตา วาโยวิตฺถมฺภิตา ติณฺณํ มหาภูตานํ ปติฏฺฐา หุตฺวา ปจฺจโย โหติฯ อาโปธาตุ ปถวีปติฏฺฐิตา เตโชอนุปาลิตา วาโยวิตฺถมฺภิตา ติณฺณํ มหาภูตานํ อาพนฺธนํ หุตฺวา ปจฺจโย โหติฯ เตโชธาตุ ปถวีปติฏฺฐิตา อาโปสงฺคหิตา วาโยวิตฺถมฺภิตา ติณฺณํ มหาภูตานํ ปริปาจนํ หุตฺวา ปจฺจโย โหติฯ วาโยธาตุ ปถวีปติฏฺฐิตา อาโปสงฺคหิตา เตโชปริปาจิตา ติณฺณํ มหาภูตานํ วิตฺถมฺภนํ หุตฺวา ปจฺจโย โหตีติ เอวํ ปจฺจยโต มนสิกาตพฺพาฯ

๓๕๘. **อสมนฺนาหารโต**ติ ปถวีธาตุ เจตฺถ ‘‘อหํ ปถวีธาตู’’ติ วา, ‘‘ติณฺณํ มหาภูตานํ ปติฏฺฐา หุตฺวา ปจฺจโย โหมี’’ติ วา น ชานาติฯ อิตรานิปิ ตีณิ ‘‘อมฺหากํ ปถวีธาตุ ปติฏฺฐา หุตฺวา ปจฺจโย โหตี’’ติ น ชานนฺติฯ เอส นโย สพฺพตฺถาติ เอวํ อสมนฺนาหารโต มนสิกาตพฺพาฯ

๓๕๙. **ปจฺจยวิภาคโต**ติ ธาตูนํ หิ กมฺมํ, จิตฺตํ, อาหาโร, อุตูติ จตฺตาโร ปจฺจยาฯ ตตฺถ กมฺมสมุฏฺฐานานํ กมฺมเมว ปจฺจโย โหติ, น จิตฺตาทโยฯ จิตฺตาทิสมุฏฺฐานานมฺปิ จิตฺตาทโยว ปจฺจยา โหนฺติ, น อิตเรฯ กมฺมสมุฏฺฐานานญฺจ กมฺมํ ชนกปจฺจโย โหติ, เสสานํ ปริยายโต อุปนิสฺสยปจฺจโย โหติฯ จิตฺตสมุฏฺฐานานํ จิตฺตํ ชนกปจฺจโย โหติ, เสสานํ ปจฺฉาชาตปจฺจโย อตฺถิปจฺจโย อวิคตปจฺจโย จฯ อาหารสมุฏฺฐานานํ อาหาโร ชนกปจฺจโย โหติ, เสสานํ อาหารปจฺจโย อตฺถิปจฺจโย อวิคตปจฺจโย จฯ อุตุสมุฏฺฐานานํ อุตุ ชนกปจฺจโย โหติ, เสสานํ อตฺถิปจฺจโย อวิคตปจฺจโย จฯ กมฺมสมุฏฺฐานํ มหาภูตํ กมฺมสมุฏฺฐานานมฺปิ มหาภูตานํ ปจฺจโย โหติ จิตฺตาทิสมุฏฺฐานานมฺปิฯ ตถา จิตฺตสมุฏฺฐานํ, อาหารสมุฏฺฐานํฯ อุตุสมุฏฺฐานํ มหาภูตํ อุตุสมุฏฺฐานานมฺปิ มหาภูตานํ ปจฺจโย โหติ กมฺมาทิสมุฏฺฐานานมฺปิฯ

ตตฺถ กมฺมสมุฏฺฐานา ปถวีธาตุ กมฺมสมุฏฺฐานานํ อิตราสํ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยอตฺถิอวิคตวเสน เจว ปติฏฺฐาวเสน จ ปจฺจโย โหติ, น ชนกวเสนฯ อิตเรสํ ติสนฺตติมหาภูตานํ นิสฺสยอตฺถิอวิคตวเสน ปจฺจโย โหติ, น ปติฏฺฐาวเสน น ชนกวเสนฯ อาโปธาตุ เจตฺถ อิตราสํ ติณฺณํ สหชาตาทิวเสน เจว อาพนฺธนวเสน จ ปจฺจโย โหติ, น ชนกวเสนฯ อิตเรสํ ติสนฺตติกานํ นิสฺสยอตฺถิอวิคตปจฺจยวเสเนว, น อาพนฺธนวเสน น ชนกวเสนฯ เตโชธาตุเปตฺถ อิตราสํ ติณฺณํ สหชาตาทิวเสน เจว ปริปาจนวเสน จ ปจฺจโย โหติ, น ชนกวเสนฯ อิตเรสํ ติสนฺตติกานํ นิสฺสยอตฺถิอวิคตปจฺจยวเสเนว, น ปริปาจนวเสน, น ชนกวเสนฯ วาโยธาตุเปตฺถ อิตราสํ ติณฺณํ สหชาตาทิวเสน เจว วิตฺถมฺภนวเสน จ ปจฺจโย โหติ, น ชนกวเสนฯ อิตเรสํ ติสนฺตติกานํ นิสฺสยอตฺถิอวิคตปจฺจยวเสเนว, น วิตฺถมฺภนวเสน, น ชนกวเสนฯ จิตฺตอาหารอุตุสมุฏฺฐานปถวีธาตุอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

เอวํ สหชาตาทิปจฺจยวสปฺปวตฺตาสุ จ ปเนตาสุ ธาตูสุ –

เอกํ ปฏิจฺจ ติโสฺส, จตุธา ติโสฺส ปฏิจฺจ เอโก จ;
เทฺว ธาตุโย ปฏิจฺจ, เทฺว ฉทฺธา สมฺปวตฺตนฺติฯ

ปถวีอาทีสุ หิ เอเกกํ ปฏิจฺจ อิตรา ติโสฺส ติโสฺสติ เอวํ เอกํ ปฏิจฺจ ติโสฺส จตุธา สมฺปวตฺตนฺติฯ ตถา ปถวีธาตุอาทีสุ เอเกกา อิตรา ติโสฺส ติโสฺส ปฏิจฺจาติ เอวํ ติโสฺส ปฏิจฺจ เอกา จตุธา สมฺปวตฺตติฯ ปุริมา ปน เทฺว ปฏิจฺจ ปจฺฉิมา, ปจฺฉิมา จ เทฺว ปฏิจฺจ ปุริมา, ปฐมตติยา ปฏิจฺจ ทุติยจตุตฺถา, ทุติยจตุตฺถา ปฏิจฺจ ปฐมตติยา, ปฐมจตุตฺถา ปฏิจฺจ ทุติยตติยา, ทุติยตติยา ปฏิจฺจ ปฐมจตุตฺถาติ เอวํ เทฺว ธาตุโย ปฏิจฺจ เทฺว ฉธา สมฺปวตฺตนฺติฯ

ตาสุ ปถวีธาตุ อภิกฺกมปฏิกฺกมาทิกาเล อุปฺปีฬนสฺส ปจฺจโย โหติฯ สาว อาโปธาตุยา อนุคตา ปติฏฺฐาปนสฺสฯ ปถวีธาตุยา ปน อนุคตา อาโปธาตุ อวเกฺขปนสฺสฯ วาโยธาตุยา อนุคตา เตโชธาตุ อุทฺธรณสฺสฯ เตโชธาตุยา อนุคตา วาโยธาตุ อติหรณวีติหรณานํ ปจฺจโย โหตีติ เอวํ ปจฺจยวิภาคโต มนสิกาตพฺพาฯ

เอวํ วจนตฺถาทิวเสน มนสิ กโรนฺตสฺสาปิ หิ เอเกเกน มุเขน ธาตุโย ปากฏา โหนฺติฯ ตา ปุนปฺปุนํ อาวชฺชโต มนสิกโรโต วุตฺตนเยเนว อุปจารสมาธิ อุปฺปชฺชติฯ สฺวายํ จตุนฺนํ ธาตูนํ ววตฺถาปกสฺส ญาณสฺสานุภาเวน อุปฺปชฺชนโต จตุธาตุววตฺถานเนฺตฺวว สงฺขํ คจฺฉติฯ

๓๖๐. อิทญฺจ ปน จตุธาตุววตฺถานํ อนุยุโตฺต ภิกฺขุ สุญฺญตํ อวคาหติ, สตฺตสญฺญํ สมุคฺฆาเตติฯ โส สตฺตสญฺญาย สมูหตตฺตา วาฬมิคยกฺขรกฺขสาทิวิกปฺปํ อนาวชฺชมาโน ภยเภรวสโห โหติ, อรติรติสโห, น อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ อุคฺฆาตนิคฺฆาตํ ปาปุณาติฯ มหาปโญฺญ จ ปน โหติ อมตปริโยสาโน วา สุคติปรายโน วาติฯ

เอวํ มหานุภาวํ, โยคิวรสหสฺส กีฬิตํ เอตํ;
จตุธาตุววตฺถานํ, นิจฺจํ เสเวถ เมธาวีติฯ

อยํ จตุธาตุววตฺถานสฺส ภาวนานิเทฺทโสฯ

๓๖๑. เอตฺตาวตา จ ยํ สมาธิสฺส วิตฺถารํ ภาวนานยญฺจ ทเสฺสตุํ ‘‘โก สมาธิ, เกนเฏฺฐน สมาธี’’ติอาทินา นเยน ปญฺหากมฺมํ กตํ, ตตฺถ ‘‘กถํ ภาเวตโพฺพ’’ติ อิมสฺส ปทสฺส สพฺพปฺปการโต อตฺถวณฺณนา สมตฺตา โหติฯ

ทุวิโธเยว หยํ อิธ อธิเปฺปโต อุปจารสมาธิ เจว อปฺปนาสมาธิ จฯ ตตฺถ ทสสุ กมฺมฏฺฐาเนสุ, อปฺปนาปุพฺพภาคจิเตฺตสุ จ เอกคฺคตา **อุปจารสมาธิ**ฯ อวเสสกมฺมฏฺฐาเนสุ จิเตฺตกคฺคตา **อปฺปนาสมาธิ**ฯ โส ทุวิโธปิ เตสํ กมฺมฏฺฐานานํ ภาวิตตฺตา ภาวิโต โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘กถํ ภาเวตโพฺพติ อิมสฺส ปทสฺส สพฺพปฺปการโต อตฺถวณฺณนา สมตฺตา’’ติฯ

สมาธิอานิสํสกถา

๓๖๒. ยํ ปน วุตฺตํ ‘‘สมาธิภาวนาย โก อานิสํโส’’ติ, ตตฺถ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาราทิปญฺจวิโธ สมาธิภาวนาย อานิสํโสฯ ตถา หิ เย อรหโนฺต ขีณาสวา สมาปชฺชิตฺวา เอกคฺคจิตฺตา สุขํ ทิวสํ วิหริสฺสามาติ สมาธิํ ภาเวนฺติ, เตสํ อปฺปนาสมาธิภาวนา **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานิสํสา** โหติฯ เตนาห ภควา ‘‘น โข ปเนเต, จุนฺท, อริยสฺส วินเย สเลฺลขา วุจฺจนฺติฯ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารา เอเต อริยสฺส วินเย วุจฺจนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๘๒)ฯ

เสกฺขปุถุชฺชนานํ สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย สมาหิเตน จิตฺเตน วิปสฺสิสฺสามาติ ภาวยตํ วิปสฺสนาย ปทฏฺฐานตฺตา อปฺปนาสมาธิภาวนาปิ สมฺพาเธ โอกาสาธิคมนเยน อุปจารสมาธิภาวนาปิ **วิปสฺสนานิสํสา** โหติฯ เตนาห ภควา ‘‘สมาธิํ, ภิกฺขเว, ภาเวถฯ สมาหิโต, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๕)ฯ

เย ปน อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพตฺเตตฺวา อภิญฺญาปาทกํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหตีติ วุตฺตนยา อภิญฺญาโย ปตฺเถนฺโต นิพฺพตฺเตนฺติ, เตสํ สติ สติ อายตเน อภิญฺญาปทฏฺฐานตฺตา อปฺปนาสมาธิภาวนา **อภิญฺญานิสํสา** โหติฯ เตนาห ภควา – ‘‘โส ยสฺส ยสฺส อภิญฺญาสจฺฉิกรณียสฺส ธมฺมสฺส จิตฺตํ อภินินฺนาเมติ อภิญฺญาสจฺฉิกิริยาย, ตตฺร ตเตฺรว สกฺขิภพฺพตํ ปาปุณาติ สติ สติ อายตเน’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๕๘; อ. นิ. ๓.๑๐๒)ฯ

เย อปริหีนชฺฌานา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติสฺสามาติ พฺรหฺมโลกูปปตฺติํ ปเตฺถนฺตา อปตฺถยมานา วาปิ ปุถุชฺชนา สมาธิโต น ปริหายนฺติ, เตสํ ภววิเสสาวหตฺตา อปฺปนาสมาธิภาวนา **ภววิเสสานิสํสา** โหติฯ เตนาห ภควา – ‘‘ปฐมํ ฌานํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา กตฺถ อุปปชฺชนฺติฯ พฺรหฺมปาริสชฺชานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺชนฺตี’’ติอาทิ (วิภ. ๑๐๒๔)ฯ

อุปจารสมาธิภาวนาปิ ปน กามาวจรสุคติภววิเสสํ อาวหติเยวฯ

เย ปน อริยา อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพตฺเตตฺวา นิโรธสมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา สตฺต ทิวสานิ อจิตฺตา หุตฺวา ทิเฏฺฐว ธเมฺม นิโรธํ นิพฺพานํ ปตฺวา สุขํ วิหริสฺสามาติ สมาธิํ ภาเวนฺติ, เตสํ อปฺปนาสมาธิภาวนา **นิโรธานิสํสา** โหติฯ เตนาห – ‘‘โสฬสหิ ญาณจริยาหิ นวหิ สมาธิจริยาหิ วสีภาวตา ปญฺญา นิโรธสมาปตฺติยา ญาณ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๓๔)ฯ

เอวมยํ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาราทิ ปญฺจวิโธ สมาธิภาวนาย อานิสํโส –

‘‘ตสฺมา เนกานิสํสมฺหิ, กิเลสมลโสธเน;
สมาธิภาวนาโยเค, นปฺปมเชฺชยฺย ปณฺฑิโต’’ติฯ

๓๖๓. เอตฺตาวตา จ ‘‘สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปโญฺญ’’ติ อิมิสฺสา คาถาย สีลสมาธิปญฺญามุเขน เทสิเต วิสุทฺธิมเคฺค **สมาธิปิ** ปริทีปิโต โหติฯ

อิติ สาธุชนปาโมชฺชตฺถาย กเต วิสุทฺธิมเคฺค

สมาธินิเทฺทโส นาม

เอกาทสโม ปริเจฺฉโทฯ

๓๖๔. ปฐโม สีลนิเทฺทโสฯ ทุติโย ธุตงฺคนิเทฺทโส;ฯ ตติโย กมฺมฏฺฐานคฺคหณนิเทฺทโสฯ จตุโตฺถ ปถวีกสิณนิเทฺทโสฯ ปญฺจโม เสสกสิณนิเทฺทโสฯ ฉโฏฺฐ อสุภนิเทฺทโสฯ สตฺตโม ฉอนุสฺสตินิเทฺทโสฯ อฏฺฐโม เสสานุสฺสตินิเทฺทโสฯ นวโม พฺรหฺมวิหารนิเทฺทโสฯ ทสโม อารุปฺปนิเทฺทโสฯ ปฏิกฺกูลสญฺญาธาตุววตฺถานทฺวยนิเทฺทโส เอกาทสโมติฯ

วิสุทฺธิมคฺคสฺส ปฐโม ภาโค นิฏฺฐิโตฯ